STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03109

DI GROYSE IDISHE GESHIKHTE

Hayim Shoys

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די גרויסע

אידישע געשיכטע

פון די עלטסטע צייטען ביז אויף היינט

באַנד II

פון דער גרינדונג פון דער
מלוכה ביז ירבעם דעם צווייטען

צוזאמענגעשטעלט פון די ווערק פון פערשידענע
פארשער און אויטאריטעטען
פון

חיים שויס

מיט דער רעדאקציאנעלער מיטווירקונג פון
דר. ק. פאַרנבערג

ליטעראַרישער פארלאג

411 גרענד סטריט. ניו יארק

1919

אינהאַלט:

זייט

די פאראייניגטע מלוכה — — — — — — 5—149

ערשטע אפטיילונג.

די געשיכטע פון דער פאראייניגטער מלוכה — — 7—123

פון ר. קיטעל און ב. בענטש.

1. שמואל און שאול — — — — — — — — — — — — — — — 7

די ערשאפט פון די פלשתים. שמואל. — שאול. — שאול און דוד. — שאול'ס ענד. — שאול'ס כאראקטער.

2. דוד המלך — — — — — — — — — — — — — — — 44

דוד און אשבעל. — דוד אין ירושלים. די פלשתים. — ווייטע־ריגע מלחמות. — דוד'ס הויף און זיין רעגיערונג. — שאול'ס הויז. גבעון. — פון דוד'ס פאמיליעדגעשיכטע. אבשלום. — דוד'ס כא־ראקטער.

3. שלמה המלך — — — — — — — — — — — — — — 97

שלמה'ס טראָן־באשטייגונג. — שלמה אלס קעניג. — שלמה'ס בית־המקדש און זיין פאלאץ.

צווייטע אפטיילונג.

דאָס אידישע לעבען אונטער דער פאראייניגטער מלוכה 124—149

פון ר. קיטעל און ה. גוטהע.

1. לעבען און קולטור — — — — — — — — — — — — — 124

דער אופן פון לעבען. — קולטור און גייסטיגעס לעבען. — אי־נערליכע פאליטישע פארהעלטעניסען, קאנסטיטוציע, קריג.

2. געשריבענע ליטעראטור. זיטען — — — — — — — — 129

3. רעליגיאָן און קולט — — — — — — — — — — — — 137

די פאלקס־רעליגיאָן. — די אפיציעלע רעליגיאָן. — די העכערע רעליגיאָן. — צוקונפט־דערווארטונג.

די געטיילטע מלוכה — — — — — — 151—272

ערשטע אפטיילונג.

פון שלמה'ס טויט ביז ירבעם דעם צווייטען — 153—225

פון ר. קיטעל און דזש. פ. מק'קורדי.

1. רחבעם און ירבעם און זייערע נעכסטע נאכפאלגער — — — — 153
די שפאלטונג פון דער מלוכה. — רחבעם. אביה. אסא. — ירבעם. נדב. בעשא. אלה. עמרי.

2. עמרי'ס דינאסטיע — — — — — — — — — — — — — 175
די אשורים. עמרי. — אחאב. אליהו און די נבואה פון זיין צייט. — אחאב'ס מלחמות מיט דמשק און אשור. — אחזיה בן אחאב. יורם בן אחאב.

3. יהוא און זיין דינאסטיע. דאס קעניגרייך יהודה — — — — — — 206
יהוא'ס רעוואלוציע. — יהושפט פון יהודה און זיינע זיהן. עתליה. — יהוא און זיינע נאכפאלגער ביז ירבעם דעם צווייטען.

צווייטע אפטיילונג.

דאס אידישע לעבען אין דער צייט נאך שלמה'ן — 226—272

פון ר. קיטעל און ק. בודע.

1. לעבען און קולטור — — — — — — — — — — — — 226
דער אופן פון לעבען. — קולטורעלע השפעות. — קאנסטיטוציע און אינערליכע פארהעלטעניסען.

2. געשריבענע ליטעראטור און זיטען — — — — — — — — 238

3. רעליגיאן און קולט — — — — — — — — — — — — 248
צפון און דרום. — פאלקס־רעליגיאן. — אפיציעלע רעליגיאן. — העברע רעליגיאן. — צוקונפט־דערווארטונג.

דער אידישער דארף און די אידישע שטאדט
אין דער צייט פון דער מלוכה — — — 273—313

(לויט דזש. פ. מק'קורדי, ב. שטאדע, י. בענציגנער, וו. נאוואק און אנדערע).

1. דער סאציאלער געבוי פון אידישען לעבען — — — — — — — 275
קנעכט און געדונגענע. — דער אויסלענדער, דער פרעמדער, דער איינגעזעסענער און דער בירגער.

2. דער אידישער דארף — — — — — — — — — — — — — — 283
דער פאסטוך. — דער פויער. — דאס לעבען ביי דער ערד־ארבייט.

3. די אידישע שטאדט — — — — — — — — — — — — — — 288
דאס אויסזעהן פון דער שטאדט. — די בעלי־מלאכות. — דאס הויז. — שפייזען און געטראנקען. — קליידונג. — צירונג.

ביבליאגראפיע

די פאראייניגטע מלוכה

ערשטע אפטיילונג.

ר. קיטעל

די געשיכטע פון דער פאראייניגטער מלוכה

1.

שמואל און שאול.

די הערשאפט פון די פלשתים. שמואל.

אן אומבאשטימטע צייט נאך דעם פאלען פון אבימלד'ן — דאס האט געקאנט געשעהן צווישען דעם צווייטען דריטעל און דעם סוף פונ'ם 11טען יאהרהונדערט פאר דער קריסטליכער צייט — האט זיך ווידער אנגעהויבען פאר די אידען א שלעכטע, געדריקטע צייט. די געפאהר איז זיי איצט פאר־געשטאנען ניט ווי פריהער פון די רויבערישע נאמאדען־שבטים פון מדבר, נאר פון א קריגס־פעהיגען פאלק — פון די פלשתים. זינט א געוויסער צייט האבען די פלשתים געהאט פארנומען די פרוכטבארע טאלען אין מערב־זייט פון די בערג פון אפרים און יהודה: דעם שרון און די שפלה, און דעם ברעג פון מיטעללענדישען ים וואס ליגט הינטער די דאזיגע טאלען. פון וואַ־נעט זיי שטאמען און ווי אזוי זיי זיינען אהער געקומען, קענען מיר נאר אומ־געפעהר באשטימען. לויט דעם תנ"ך, איז זייער היים כפתור און מ'נעמט גע־וועהנליך אן, אז דאס איז דער אינזעל קרעטא*). זיכער איז דאס בשום אופן ניט: אבער עפעס א שייכות צו קרעטא האבען זיי הפנים פארט געהאט. ס'איז וואהרשיינליך, אז זיי האבען אין קרעטא גופא אריינגעוואנדערט פון עפעס אנדערשוואו. עגיפטישע אויפשריפטען פיהרען אונז קיין דרום־מערב פון קליינאזיען, וואס ווערט אנגערופען אונטער רעמסס דעם דריטען, ארום

*) כפתור: עמוס ט 7; ירמה מ"ז 4; דברים ב 23. אויף קרעטא דרינגט מען פון דעם נאמען „כרתי", שמואל א, ל 14; שמואל ב, ח 18; יחזקאל כ"ה 16; צפניה ב 5.

דעם יאהר 1200, אלס היים פון א ים־רויבערישען פאלק מיט'ן נאמען פ ו ר ס א ט י, וואס שטימט זעהר גוט אין קלאנג מיט פעלישתי. זיי ווערען אפילו געשלאגען פון רעמסס'ן אויפ'ן וואסער און אויפ'ן לאנד, אבער ביי דעם גיבען צעפאל פון דער עגיפטישער הערשאפט אונטער רעמסס דעם דריטען גופא און אונטער זיינע נעכסטע נאכפאלגער האט זיך זיי קענטיג איינגעגעבען זיך פון דאס ניי צו באזעצען אין דרום־סיריען. עס ווייזט אויס, אז זיי, אדער לכל הפחות וויכטיגע טיילען פון זיי, זיינען דורך רעמסס'ן צוריקגעשטויסענע געווארען קיין קרעטא און אז פון דארטען האבען זיי ענטוועדער זיך אונטערנומען אריינצודרינגען אין כנען, אדער זיי האבען פון דארטען צוגעקראגען נייע פארשטארקונגען. אין יעדען פאל האבען זיי ארום דעם יאהר 1100 שוין געהאט זיך איינגעפונדעוועט אין דער געגענד וואס ליגט אין דרום־זייט פון כרמל: ווארים בערך אין דער דאזיגער צייט קומען פאר די צוזאמענשטויסונגען, וואס שפיגלען זיך אפ אין די מעשיות וועגען שמשון הגבור.

לויט זייער קליידונג און זייערע געוועהר — זיי טראגען א קיווער, א פאנצער, א גרויסען, רונדען שילד, א שפיז און א שווערד און וייסען ווי אומצוגעהן מיט דעם רייטוואגען אין מלחמה — שטאמען זיי פון מערב־קליינאזיען. דערמיט שטימט אויך דער פאקט וואס זיי ווייסען ניט פון דעם מנהג פון מילה, וועלכער איז געווען שטארק פארשפרייט ביי די סעמיטען און ביי די פעלקער פון דרום: זיי ווערען אנגערופען „ערלים" (שמואל א, ל"א 4: שמואל ב, א 20). בכלל אבער האבען זיי זיך דא אין לאנד אלץ מעהר און מעהר סעמיטיזירט בנוגע צו שפראך און רעליגיאן*). עס קומט פאר אין זייערע באציהונגען צו די כנענים אז עהנליכער פראצעס ווי ביי די אידען, נאר מיט דעם חילוק וואס זייער רעליגיאן האט אסך ווייניגער ווי די אידישע זיך געקאנט שטעלען אנטקעגען דער כנעני'שער. פאליטיש באריהרען זיי זיך מיט די איינוואוינער פון לאנד, אזוי ווייט ווי זיי צעפאלען אין קליינע, זעלבשטענדיגע געמיינדעס, אין די פינף שטעדט: עזה, אשקלון, אשדוד, עקרון, גת. אבער זיי נעהען דא אויף אייגענע וועגען, אזוי ווייט ווי זיי האבען ניט קיין מלכים, נאר „סרנים",**) און וואס

*) זייערע נעמען, וועלכע מיר ווייסען פון תנ"ך און פון די אויסגעגראבענע אויפשריפטען זעהען אוים צו זיין אין גאנצען סעמיטיש; פונקט אזוי אויך זייערע געטער: דגון, בעל־זבוב.

**) מאנכע פארשער נעמען אן, אז „סרן" איז א פעפיטישע איבערלעגונג פון'ם גריכישען „טיראן". ת. ש.

צייטענווייז פארבינדען זיי זיך ענג צוזאמען אונטער דער אויבער־ממשלה פון אן איינצעלנער שטאדט*). זייערע באפעסטיגטע שטעדט באשיצען זיי פון אן אטאקע דורך די אידען. אט אזוי האבען ביידע טיילען על־פי השערה געלעבט א לענגערע צייט בשלום: די פלשתים אין זייער פרוכטבארען טאל ביים ברעג ים, די אידישע שבטים וואס האבען זיך מיט זיי געגרעניצט (יהודה, דן, אפרים) אויף זייער באשיידענעם בערגלאנד: ביז איין טייל אדער דער אנדערער (וואהרשיינליך די פלשתים) האט דערשפירט די לוסט זיך ווייטער אויסצושפרייטען — א לוסט וואס האט איין טייל פון שבט דן געקאסט די אלטע היים**).

די יוסף־שבטים, קענטיג צוליב זייער שטארקערער פאראייניגונג אונטער ירבעל און אבימלך, האבען איינגעזעהן, אז אויך די אידען קענען זיך מעהר ניט צופרידען שטעלען מיט דעם ביז איצטיגען געדריקטען צושטאנד. אפרים, און הפנים אויך יהודה, האבען, ווי עס ווייזט אויס, נאך דעם דורכפאל פון שבט דן זיך ווידער אראפגערוקט אינ'ם טאל צו מערב צו. אט אזוי אנטשטעהט א קאמף צווישען ביידע טיילען אויף צעהנדליגע יאהרען, אהן אן ענדגילטיגען ערפאלג, און קיינער פון די געגנער איז ניט ביכולת צו בלייבען דויערענד דער זיגער איבער דעם אנדערען. די פאלקסטימליכע געשיכטען און לעגענדען, מיט וועלכע דער ספר שופטים פארהערליכט דעם נאמען פון שמשון, ווייזען אויף אט דער צייט. זיי גיבען אונז אין א געוויסער מאס אן אריינבליק אין די צושטענדען פון יענער צייט, און פיליבכט מוז מען אננעמען, אז עס זיינען שוין געווען פארגעקומען ערנסטע אידישע מפלות***). עס איז א לאנגער, אנהאלטענדער קאמף. מ'פיהרט ניט קיין רעגולערע מלחמה, נאר מ'זוכט צו שעדיגען דעם געגנער וואו עס מאכט זיך נאר א געלעגענהייט און אן אורזאך דערצו. דערביי האבען אויך געקאנט פארקומען נעפלאנטע מלחמות און אמת'ע שלאכטען. אבער זיי פיהרען ניט צו קיין רעזולטאטען און פארוואנדלען זיך אין פלאנלאזע שלעגערייען און רייסערייען.

סוף כל סוף גיט זיך די פלשתים איין צו געבען די אידען א געוואלדיגען קלאפ, און פון דאן אן טרעט די גאנצע באוועגונג פאר אונז ארויס דייט־

*) שמואל א, כ"ז 2; כ"ט 2 (נת).

**) זעה שופטים י"ז און אין באנד 1, ז. 259.

***) זעה באנד 1, ז. 284 און פארגלייך אויך שופטים י"ג 5 (והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים).

ליכער אינ'ם ליכט פון דער געשיכטע. דער נצחון פון די פלשתים רופט ארויס א באוועגונג וואס פיהרט צו דער אידישער פארשטארקונג אונטער שאול'ס מלוכה. פונ'ם טאל שרון אונטערנעמען די פלשתים א שטארקע אטאקע געגען דאס אידישע בערגלאנד. אויב עס וואלט זיך זיי איינגעגעבען צו געווינען די קייט פון די בערגלעך צווישען דעם טאל ביים ברעג ים און דעם טאל יזרעאל, וואלטען זיי גלייכצייטיג אויך געקאנט באקומען אין זייערע הענט דעם צוגאנג צו די בערג פון אפרים און צו יענעם טאל. עס קאן גרייליך זיין, אז זיי האבען טאקע געטראכט וועגען דעם: פיליכט אבער האבען זיי דערוויל געהאלטען זייער אויג נאר אויף דעם מיטעלסטען טייל פונ'ם לאנד. אויך די אידישע שבטים, וועמען דאס האט אם נעהנטסטען באריהרט, האבען קענטיג אינ'ם מאמענט פון געפאהר זיך פאראייניגט און ארויסגעשטעלט א רעכטען, שטארקען חיל. עס האט אבער הפנים אויסגעפעהלט אן איינהייטליכע פיהרערשאפט און בכלל א ריכטיגער צוזאמענהאלט.

ביי אפק אין דעם טאל שרון, קענטיג ניט ווייט פון יפו, צו דעם בערגלאנד צו, האבען געלאגערט די פלשתים. די אידען האבען געהאט זייער פעסטען לאגער ביי א ב ן ־ ה ע ז ר, ניט ווייט פון דארטען, הפנים אויפ'ן שיפוע פון די בערג. צוויי מאל קומט דא צו א שלאכט. שוין אין דער ערשטער שלאכט האבען די אידען געליטען א נידערלאגע. זיי האבען געלאזען 4000 טויטע אויפ'ן מלחמה־פעלד און האבען געמוזט אנטלויפען אין זייער פעסטען לאגער אין די בערג. צו דער הויפט־שלאכט ברייגנט מען דעם הייליגען ארון פון שילה. אויב יהוה געפינט זיך אין מיטען פון זיינע מחנות, דאן מוז מען זיגען. אבער אויך די האפענונג האט אפגענארט. דער אידישער חיל ווערט געשלאגען דאס צווייטע מאל נאך ערגער ווי דאס ערשטע מאל: 30,000 פון די אידישע קריגער זאלען האבען געפונען דעם טויט דורך דעם שונא'ס האנט. די איבעריגע ווערען צעשפרייט און אנטלויפען אין אומארדנונג „יעדערער צו זיין געצעלט". דער ארון פון יהוה, דאס הייליגטום פון ישראל, פאלט אלס רויב אין די הענט פון דעם שונא: און זיינע טרעגער, די כהנים חפני און פנחס, פאלען טויט אויפ'ן פעלד. די אידען פארלירען זייער חיל און זייער הייליגטום, און דערמיט אויך זייער לאנד, עהרע און פרייהייט. אם וועניגסטען קענען זיי מעהר זיך ניט פריי באוועגען. צו מערב און צפון, צו די בערג פון אפרים און אהן א ספק אויך צום פרוכטבארען עמק יזרעאל איז איצט דער צוגאנג אפען פאר דעם שונא. די פלשתים נוצען עס אויס און שפארען זיך אהין דורך. דער טעמפעל אין שילה אין מיטען פונ'ם בארג אפרים ווערט צעשטערט, דאס גאנצע לאנד, ווי עס

ווייזט אויס, באזעצט. אין גבעה, ווייטער צו דרום־זייט פון שילה, זיצט פון איצט אן א פלשתי׳שער גובערנאטאר. געווים איז ער ניט דער איינציגער. אויך שטיקער פון יהודה זיינען קענטיג פארבייגעהענדיג צוגעפאלען צו זיי. דער קיצור איז, אז דאס וואס ס׳איז נאך קיינמאל ניט געשעהן, ניט קוקענ־דיג אויף אלע צרות פון די לעצטע צייטען, איז איצט איינגעטראטען: ישראל איז אין זיין אייגענעם לאנד געווארען אונטערווארפען אן א פרעמדען אונ־טערדריקער. מ׳האט זאגאר אוועקגענומען ביי די אידען זייערע געוועהר און אוועקגעפיהרט די שמידען פון לאנד.

פאר די קלוגע און ווייטזעהעדיגע צווישען די אידען איז געווען קלאר פון וואנעט דאס אומגליק קומט. וואלטען אלע שבטים און משפחות, וועלכע האבען זיך באטראכט אלס קינדער פון ישראל, פאראייניגטערהייט זיך געשטעלט אנטקעגען דער געפאהר, דאן וואלט די צרה ניט געקאנט קומען. אפילו ווען עס וואלט נאר געהערשט אזוי פיעל צוזאמענשלוס ווי אונטער ירבעל און אבימלך, און עס וואלט א פאסענדער מאן געשטאנען בראש פון אלעמען, אויך דעמאלט וואלט די צרה ניט געקאנט ווערען אזוי גרויס. ס׳איז זעהר וויכטיג צו באמערקען וואס אין אונזער באריכט האט זיך ניט דער־האלטען קיין נאמען פון א פיהרער. ווארים דער אידישער חיל איז שווערליך געווען פאראייניגט אין די הענט פון אן איינצעלנעם. אז ניט איז אוממעגליך צו פארשטעהן די ווילדע אנטלויפעניש, דאס פלוצליכע פאנאנדערפאלען פונ׳ם חיל אפילו נאך א שווערער מפלה און דאס איבערגעבען זיך צום פיינד גאר אהן באדינגונגען: און אויך וואס מ׳האט זיך אפילו ניט גע־שטעלט מיט׳ן שווערד ביים בערגלאנד, וואס איז אזוי לייכט געווען צו פארטיידיגען.

די ערינערונג אן דבורה און גדעון האט געקאנט ווייזען דעם וועג, און האט טאקע געוויזען: די אידען האבען באדארפט פאראייניגונג און אן איינהייטליכע פיהרערשאפט; אבער ניט בלויז פאר איינעם אדער צוויי פון די הויפט־שבטים, נאר פאר דאס גאנצע פאלק; און ניט בלויז פאר דעם מאמענט פון געפאהר, נאר אויף שטענדיג. די אידען האבען זיך ווידער געמוזט פיהלען אלס נאציאן און צו דעם צוועק האבען זיי זיך געמוזט אנ־פארטרויען צו א קעניג, וואס זאל צוזאמענרופען זיין חיל און איהם פיה־רען אין מלחמה. אין א קעניגטום איבער דעם גאנצען פאלק, אזוי ווייט ווי עס האט גענומען אן אנטייל אין דעם אידישען לעבען, איז געלעגען די איינ־ציגע ישועה. דאס האבען הפנים די קלוגע און ווייטזעהעדיגע שוין לאנג איינגעזעהן. אבער עס פרעגט זיך: צי האבען די אידען געקאנט אין זיך גע־

פינען די כוחות און די אחדות פאר דעם דאזיגען באשלום און דעם ריכטיגען מאן פאר דעם?

ביידע זאכען האבען זיך געפונען, אבער ניט אזוי גיך. ווי לאנג די שאנד פון דער פארקנעכטונג האט געדויערט איז ניט באקאנט. אויף יעדען פאל איז עס געווען א לענגערע צייט. דעם אויסוועג האט געוויזען דער אלטער „זעהער" שמואל.

אין די יונגע יאהרען, ניט צו לאנג פאר דער שלאכט ביי אפק, איז ער געקומען קיין שילה, צום טעמפעל וואס איז נאך דאמאלסט געשטאנען. הגם ער האט געשטאמט פון שבט אפרים, איז ער אבער פון עלי'ן, דעם כהן פונ'ם ארון אין שילה, אנגענומען געווארען אלס משרת אינ'ם הייליגען הויז און איז איינגעפיהרט געווארען אין דער כהונה. נאך דעם אומגליקס־טאג ביי אפק און דער צעשטערונג פונ'ם הייליגטום פון שילה פארשווינדט פאר אונז ווי גאנץ ישראל אזוי אויך ער אין דער טונקעלקייט. ערשט אלס גרייז געגען סוף פון דער צייט פון דער אונטערדריקונג טרעט ער ווידער אויף. עס ווייזט אויס, אז ער האט געמאכט ר מ ה פאר זיין היים. אט דא ווירקט ער אלס כהן און זעהער. ביי די אמאליגע אידען אזוי ווי ביי די אראבער זיינען די ביידע טעטיגקייטען געגאנגען ענג צוזאמען: ווארים וויבאלד ער איז אלס זעהער געשטאנען אין א באזונדערער התקרבות צו יהוה, איז ער שוין ממילא דערמיט געווען אויך דער פאסיגסטער מאן פאר א כהן. דערצו איז געשטאנען אין רמה א „במה". אויף וועלכער מ'האט קיין קרבן ניט מקריב געווען אהן איהם.

פאר וואס שמואל האט ניט געהאט זיין היים ביים ארון פון יהוה, וואו ער איז אויסגעוואקסען, איז א רעטעניש, אבער ניט קיין גרעסערע רעטעניש ווי דער שיקזאל פון אט דעם הייליגטום גופא. אריינפאלענדיג אין שלאכט צו די פלשתים אין די הענט, איז דער ארון געבראכט געווארען אין דעם טעמפעל פון דגון. אין די פורעניות'ן, וואס קומען אויף זיי, גלייכצייטיג אויף גאט און פאלק, אנערקענען די פלשתים יהוה'ס שטראפענדיגע האנט. זיי שיקען יהוה'ס ארון צוריק צו די אידען. אבער ניט בלויז שמואל און שאול, אויך דאס פאלק האלט זיך פון ווייטען פון דעם אלטבאריהמטען הייליגטום. ביז דוד'ן שטעהט דער ארון אן א זייט און האלב פארגעסען אין ק ר י ת־ י ע ר י ם. צי האט מען געהאלטען, אז ער האט דורך זיין אומגליק פארלארען אין קראפט, אדער אז ער איז פארשוועכט געווארען ביים פיינד? אדער צי האט מען געגלויבט, אז ער איז צוזאמענגעבונדען מיט'ן צעשטער־

טען היילינטום פון שילה און די פלשתים האבען ניט געלאזען עס צוריק־אויפבויען כדי צו באַרויבען יהוה פון זיין היילינען ארט און דערמיט אויך די אידען פון זייער קראפט? דאס לעצטע לענט זיך בעסער אויפ׳ן שכל.

אבער כאטש צעשיידט פון ארון, פיליכט איבער געוואלד, איז שמואל פארט אהן ספק ניט געשטאנען לעדיג אין דער לאַנגער צייט פון שאנד און קנעכטשאפט. אויב מיר טרעפען דעם גרייז אלס פאטריאט, וועמען די נויט פון זיין פאלק ליגט נאהנט צום הארצען, טא קאנען מיר זיך אויך דעם מאן ניט אנדערש פארשטעלען. געוויס האט ער פון רמה אויס געהאט א וויטע השפעה אין דער צייט ווען די נויט איז געווען גרויס און די האפענונג פאר־לארען. מ׳האט געמוזט אויפהויבען ביים אידישען פאלק דעם בטחון אין זיך און אין זיין גאט. מ׳האט געמוזט אין דער שטיל אויפלעבען דעם אידעאליזם פון פאלק און אויפהייבען דעם ריינעם קולט פון יהוה געגען דער פארמי־שונג פון היידנישע עלעמענטען, ווי אין דער שופטים־צייט, וועלכע איז שטארק באגינסטיגט געווארען דורך דער פרעמדהערשאפט פון די פלשתים. אהן ספק האבען איהם דערין געפיהרט די טראדיציעס פון שילה. מיר געפינען נאך אין שמואל א, ז א ידיעה אין א זעהר שפעטעריגער און שטארק געענדערטער טראדיציע וועגען אזא מין טעטיגקייט שמואל׳ס. דאס שטיק איז אין זיין היינטיגער געשטאלט בלי ספק ניט היסטאריש, ווארים פון שמואל׳ס א גרינטליכען נצחון איבער די פלשתים קאן היסטאריש קיין רייד ניט זיין: מיר וואלטען דערמיט אונטערגראבען דעם פונדאמענט פון שאול׳ס קעניג־טום און פון דער גאנצער אנטוויקלונג אין דער וויטערינער צייט. אבער דער יסוד פון די געשעהענישען וואס ווערען דא איבערגעגעבען בלייבט, ווי עס ווייזט אויס, דאך און דאס איז דער פאקט, אז שמואל האט אפגעהאלטען א פארזאמלונג אין מ צ פ ה מיט די פארשטעהער פון די אידישע שבטים און משפחות. די פראגע וואס איז געלעגען יעדערען אויף די ליפען איז גע־ווען: וואס זאל מען טאן כדי זיך צו ראטעווען פון דעם יאך פון די פלשתים? שוין דערביי האט געמוזט שמואל׳ן און די זקנים אריינקומען דער געדאנק וועגען א קעניגטום. גלייכצייטיג האט שמואל, דער כהן און דער זעהער פון יהוה, וואס האט פארבראכט זיין יוגענד ביי דעם ארון אין שילה, געמוזט זעהן דעם זיכערסטען אויסוועג פון דער נויט אין צוריקקעהר־רען זיך צו יהוה און אין דינען צו גאט אהן די פרעמדע עלעמענטען, וואס האבען זיך צוגעטשעפעט אין דער לעצטער צייט. א דירעקטע באשטעטיגונג פאר דעם געפינען מיר אין א ידיעה, וואס איז אונז געבליבען אין א גאנץ אנדער צוזאמענהאנג, אז שאול האט אפגעשאפט פון לאנד די היידנישע

טויטען־באשווערער („אובות וידעונים", שמואל א, כ"ח 3). געווים דארף מען דערביי טראכטען פון שמואל'ס השפעה.

אינ'ם זעלביגען ליכט ווערט שמואל פאר אונז געשטעלט דורך זיין באציהונג צו די קאמפאניעס נביאים. אז שמואל איז ניט געווען דאס וואס די שפעטעריגע צייט האט גערופען „נביא", איז באוואוסט געווען דעם דער־צעהלער וועגען איהם אין ספר שמואל. ער באצייכענט שמואל'ן ניט אלס נביא, נאר אלס „זעהער" („רואה"), און ער באמערקט נאך דערביי, אז דאס איז דער אלטער נאמען, יענער אבער דער נייערער פאר דערזעלביגער ערשיי־נונג (שמואל א, ט 9). ער ווייסט, הייסט עס, אז ניט קוקענדיג אויף דער פארשידענקייט איז פארט פאראן א נאהנטע שייכות צווישעןביידען. די שפעטערע גרויסע נביאים זיינען ארויסגעוואקסען פון אזוינע זעהער־געשטאלטען ווי שמואל. אבער שמואל גופא האט א נאהנטע שייכות צו דעם אריבערגאנג פון דער אלטער צו דער אינגערער פארם. ניט בלויז דער בייט פון די נעמען איז פארבונדען מיט זיין פערזאן, נאר ער איז הפנים אויך געשטאנען אין א נאהנטער פארבינדונג מיט דער גרינדונג פון באזונדערע געזעלשאפטען פון „בני הנביאים", פון וועלכע מיר הערען אזוי פיעל אין דער שפעטערער צייט, לכל הפחות אזוי וויט ווי דאס איז נוגע זייער ערש־טען אנהויב.

אט די חברות נביאים זיינען, ווי עס ווייזט אויס, געווען דער נאטירלי־כער באדען, פון וואנעט עס איז ארויסגעוואקסען די נבואה אין ישראל, באפרוכפערט מיט דעם גייסט פון דער רעליגיאן פון יהוה און אנגעפיהרט פון אזוינע מענער ווי שמואל און שפעטער אליהו. באנדעס פון עקסטאטישע בעלי־דמיון, זינגענדיג און טאנצענדיג, מיטרייסענדיג אלעמען מיט זיך אין זייער ווילדער התלהבות, שטורעמען זיי דורך ווי וואהנזיניגע דורך דאס לאנד. פאראוים פאר זיי קלינגט רוישענדע מוזיק, און ווען איי־נער קומט מיט זיי אין באריהרונג, קען פאסירען, אז די השפעה פון דעם עקס־טאז זאל זיך אריבערטראגען אויף איהם (שמואל א, י 5, 6). אין די דאזיגע חברות, אין וועלכע זיי האבען געלעבט צוזאמען, האבען זיי זיך הפנים גע־לערענט ווי אנצואווענדען אלערליי מיטלען כדי ארייננצוקומען אין עקסטאז. דאס זיינען רעליגיעזע פאנאטיקער, פול מיט א הייליגען פייער פאר זייער גאט: אבער עס איז געווים ניט דער רעליגיעזער פאנאטיזם אליין וואס טרייבט זיי. רעליגיאן און פאטריאטיזם ווירקען אין איינעם. איז דאך ישראל יהוה'ס פאלק: געהערען דאך גאט, פאלק און לאנד צוזאמען, אז מ'קאן זיי ניט אפשיידען איינע פון די אנדערע. אט אזוי האט דער דרוק פונ'ם פלשתי'שען

יאד, וואס איז געלעגען ווי א לאסט אויף יהוה׳ס לאנד און פאלק, ארויסגע־רופען די דאזיגע ווילדע מענער פון עקסטאז, און איז א הייליגער קנאות פאר יהוה און זיין זאך ציהען זיי דורך דאס לאנד. דאס וואס איז רעליגיעז און פאליטיש אויפגערעגטע צייטען פונ׳ם היינטיגען אריענט איז דער דער־וויש — טרעט אונז שוין דא אנטקעגען. באנדעס פון ווילד אויפגערעגטע דערווישען ציהען ארום אין לאנד ווירקענדיג פאר יהוה און פאר דער בא־פרייאונג פון זיין לאנד*).

אז שמואל איז ניט געשטאנען אין וועלכער עס איז שייכות צו זיי, לאזט זיך ניט גלויבען. עס איז דאך ניט קיין צופאל וואס זיי זיצען גראד אין זיין וואוינארט „רמה" און וואס זיי טרעפען זיך צוזאמען מיט שאול׳ן גראד נאכדעם ווי ער האט געהאט זיין וויכטיגען געשפרעך מיט שמואל׳ן. אין דער דאזיגער ברויזענדער צייט, ווען דאס פאלק האט געפיהלט אויף זיך דעם שענדליכען יאך פון די פלשתים האט עס גאר אנדערש ניט גע־קאנט זיין, אז שמואל און די עקסטאטישע נביאים זאלען זיך געפינען איינע ביי די אנדערע. שמואל גופא האט אין דעם עקסטאז פון די נביאים קיין אנטייל ניט גענומען; ער בלייבט וואס ער איז געווען. אבער ער האט די באווע־גונג ב א נ ו צ ט, און אונטער איהם און זיין השפעה איז פארגעקומען די פארבינדונג פוןביידע ערשיינונגען: פון דעם אלט־אידישען זעהערטום און פון דער ביי די אידען נייער נבואה. ער האט דערמיט געפיהרט דעם נביא׳יזם אין נייע וועגען און האט אנגעהויבען צו ל י י ט ע ר ע ז און צו פ א ר ג י י ס ט י ג ע ן די נאטורהאפטע, האלב־היידניש־דיאוויזישע באוועגונג. ער האט איז פרינציפ געמאכט פון איהר דאס וואס עס איז שפעטער פון איהר געווארען. וואהרשיינליך איז אויך שמואל׳ס ווערק די זאמלונג פון די אומגעארדנעטע קאמפאניעס אין געשלאסענע חברות, די ערשטע התחלה פון זייער לייטערונג און רייניגונג. און די שטארקסטע אונטערשטיצונג אין אלע זיינע שטרעבונגען האט ער געווים געפונען אין יענע קרייזען פון פאלק, וועלכע האבען געהאלטען אין זכרון דעם ארון, משה׳ס אויפטואונגען און דערמיט אויך די גרויסע פארגאנגענהייט פון ישראל.

ס׳איז לחלוטין ניט ריכטיג צוצושרייבען שמואל׳ן בלויז א ל א ק א־

---

*) די דאזיגע סיטואציע איז ארויסצוזעהן פון שמואל א, ט און י. פארגלייך אויך שמואל א, י״ט 20־24. — עס איז ניט די איינציגע פאלקסבאוועגונג אין דער געשיכטע, וואס ווערט פאראורזאכט דורך רעליגיעז עקסצענטרישע עלעמענטען.

ל ע ב א ד י י ט ו נ ג. האט ער זיך באראטען אין מצפה מיט די פארשטעהער פון פאלק וועגען די אידישע ליידען און איז ער געשטאנען אין א שטילער אבער באדייטונגספולער פארבינדונג מיט די עקסטאז־נביאים. דאן איז ער ניט געווען דער אומבאקאנטער זעהער, פון וועמען מ'האט נאר געוואוסט אין א ווינקעל פון בנימין, און וואס האט אין ישראל גאר ניט געהאט צו זאגען. דאך אפילו ווען עס זאלען איהם ניט צוגעשריבען ווערען יענע אלע זאכען, איז פארט איין זאך זיכער: צו שאול'ם קעניגטום שטעהט ער לכל הדעות אין א נאהנטער שייכות. אויב ער איז דער מאן געווען, וואס האט די אידען געגעבען זייער קעניג, דאן דערגרייכט זיין באדייטונג און זיין השפעה ווייטער איידער רמה און איהר אומגעגענד. ווי עס זאל ניט זיין צוגעגאנגען ביי יענע געשעהענישען, איז אבער זיכער, אז שמואל האט א גרויסען איינפלוס געהאט אויף דער גרינדונג פון דער מלוכה. ער האט דעריבער פריהער און נאכהער געמוזט פארנעמען א שטעלונג, וואס איז נעגאנגען אסך ווייטער ווי די מויערן פון רמה. די געשיכטע פון שאול'ן וועט מוזען דעם פאקט קלאר באלייכטען.

ש א ו ל.

עס איז געווען שמואל, וועלכער האט אויסגעקליבען פאר דאס קעניגטום דעם ריכטיגען מאן: שאול'ן, דעם זוהן פון קיש, א פארשטעהער פון א משפחה פון בנימין אין גבעה, וואס האט געשטאמט פון אן ארט אין בנימין מיט'ן נאמען צלע (שמואל ב, כ"א 14).

ווי אזוי שאול איז געווארען א מלך איז איינגעוויקעלט אין טונקעלקייט און וועט אזוי פארבלייבען. נאר איין זאך איז זיכער, אז שמואל האט דא אויף א באזונדערען אופן מיטגעהאלפען. אסך פארשער האבען באשטימט שמואל'ס אנטייל אין שאול'ס קעניגטום, אננעמענדיג אלס יסוד איינע פון אונזערע דערצעהלונגען אין ספר שמואל, די עלטערע. די אנדערע דערצעהלונג אבער, ווייל זי שטעלט פאר דעם שפעטערדיגען קוק אויפ'ן גאנג פון די געשעהענישען, האבען זי לגמרי געלאזען אן א זייט*). לויט דער דאזיגער מיינונג האט שמואל, טראגענדיג אין הארצען די נויט פון פאלק, על־פי סיבה זיך געטראפען מיט שאול'ן, וועלכער איז צו איהם געקומען צור־

---

*) די עלטערע דערצעהלונג געפינט זיך אין קאפ. ט (אחוץ פסוק 9) און קאפ. י 1—16 (אחוץ פסוק 8).

ליב זיין פאטער'ס פארלארענע אייזלען. שמואל האט גלייך דערזעהן, אז דאס איז דער ריכטיגער מאן, וועמען ער האט פון לאנג שוין געזוכט. ער גיט איהם א קלארע אנצוהערעניש מכות דעם און שיקט איהם אוועק אהיים, זיך פארלאזענדיג, אז ער וועט שוין אליין דערקענען ווען עס וועט קומען דער ריכטיגער מאמענט צו האנדלען. שאול טוט ווי שמואל האט איהם אנגעזאגט. דער רוף נאך היל̈ף פון י ב ש אין גלעד גיט איהם א געלעגענהייט זיך צו שטעלען בראש פון אידישען חיל. אלעס אנדערע, ניט בלויז ווי מ'קלייבט אויס שאול'ן אלס מלך, נאר אויך ווי שמואל ווייזט לכתחילה צוריק דעם פארלאנג פון פאלק פאר א קעניג איז לויט אט די פארשער ניט מעהר ווי א שפעטערדיגע דיכטונג.

איך קאן ניט צושטימען אומבאדינגט צו דער דאזיגער מיינונג. עס קאן זיין, אז אין עצם שטימט יענע פארשטעלונג מיט דעם פאקטישען גאנג פון די פאסירונגען, אדער קומט לכל הפחות נאהנט צו דעם. אבער ערשטענס טאר מען ניט באטראכטען די אידיליע פון שמואל א, ט אלס ריינע היסטאריע. און צווייטענס דארף מען ניט פארגעסען, אז די איינגערע שיכט פון דער דערצעהלונג איז גאר ניט אזוי יונג, אז זי זאל ניט קאנען אנטהאלטען גע־וויסע ערינערונגען אן דעם פאקטישען גאנג פון די געשעהענישען. צו דעם רעכען איך צו אויך די ערינערונג מכות פארהאנדלונגען, וואס זאלען האבען פארגעקומען צווישען שמואל'ן און די עלטסטע פון ישראל וועגען א קעניגטום. די פארשער זיינען גענייגט צו זעהן דערין, באזונדערס אין דעם וואס שמואל האט לכתחילה ניט געוואלט צולאזען קיין קעניגטום, דורכאויס א ניט־היסטארישען שטריך. וואס קאן שטאמען נאר פון א צייט ווען דאס קע־ניגטום איז שוין געווארען איבערדרייסיג. אבער אויב שמואל באט אן שאול'ן די מלוכה מיט עפעס א רעכט און מיט אן אויסקוק אויף ערפאלג, טא קאן מען עס זיך ניט אנדערש פארשטעלען ווי נאר, אז ער איז פריהער געקומען צו א פארשטענדיגונג מיט די אידישע פיהרער, די פארשטעהער פון די שבטים. שמואל נעמט זיך אן דורכצופיהרען דאס וואס האט זיך שוין לאנג געטראגען אין דער לופט, וואס האט זיך לאנג שוין באוועגט און איז פון אלעמען ארומגערעדט געווארען אין אינטימע געשפרעכען.

אבער וויבאלד, אז די אויפשטעלונג פון דער קעניגליכער קאנסטיטוציע איז אהן א ספק דער פועל יוצא פון לאנגע פארהאנדלונגען און אפוועגונגען אין אן ענגערען קרייז, איז דאן שמואל'ס ווייטערדיגע האלטונג גאר ניט אזא געוואלדיגער חידוש ווי עס דוכט זיך אויס פון אויבען אויף. באדענקליכקייטען

געגען דאס קעניגטום האבען לייכט געקאנט ארויפקומען אויפ'ן געדאנק פון א טיף־בליקענדען פאטריאט פון יענע טעג. דאס קעניגטום און די קעניגליכע קאנסטיטוציע זיינען ניט געווען אומבאקאנט ביי די אידען. „אלע פעלקער ארום"—עגיפטען און אשור, אדום, מואב, עמון, די כנעני'שע און פלישתי'שע שטעדט האבען לאנג שוין געהאט מלכים. דוד גדעון'ען און אבימלך'ן זיינען אויך די אידען דערמיט באקאנט געווארען. ניט קוקענדיג אויף די אויסערליכע מעלות פונ'ם קעניגטום, האבען אבער אויך זיינע חסרונות ניט געקאנט זיין פארבארגען פאר אזא פאלק ווי די אידען, וועמעס אלע ערינערונגען פון דער פארגאנגענהייט האבען גערעדט געגען דעם. משה האט די אידען פאר א פאלק געמאכט און איז ניט געווען קיין קעניג. ערפאהרונגען פון דער שופטים־צייט האבען וועניגער ווי אלץ געקאנט דערמוטיגען דערצו. זיי האבען געוויזען ווי די געפאהר פון דעספאטיע איז שטענדיג געשטאנען הינטער דער קעניגליכער ארדנונג.

כאטש שמואל'ס האלטונג ווערט אויף אזא'ן אופן אין אונזערע קוועלען בעצם ריכטיג געשילדערט, איז אבער אן אנדער פראגע: צי דארפען מיר ארויסגעבען דעמזעלביגען אורטייל אויך וועגען שאול'ס אויסוועהלונג אלס קעניג? אויב שמואל האט געזעהן אין שאול'ן דעם מאן וואס איז מסוגל צו ווערען דער מלך, און אויב ער האט געווארפען זיין אויג אויף איהם מיט דער צושטימונג פון די זקני ישראל, ווי איך בין געניינגט אנצונעמען, טא בלייבט דאך מעהר קיין פלאץ ניט פאר דאס וועהלען אדער פאר א גורל.

דאס ערשטע וואס שאול טוט, איז צו צעשלאגען די ע מ ו נ י ם. י ב ש אין גלעד, א אידישע שטאדט אין מזרח־זייט פון ירדן, שטעהט אין סכנה דורך דעם קעניג פון עמון נחש. ס'איז געווען דער נאטירליכער פועל יוצא פון דער אידישער שוואכקייט, אז אויך די שכנים אין מזרח האבען נאכגעטאן דעם ביישפיל פון די פלשתים אין מערב. די לעצטע האבען הפנים זיך באגנוגענט מיט דעם מערב. יבש שיקט שלוחים איבער דעם ירדן נאך הילף צו די אנדערע שבטים. זיי קומען — געווים ניט צופעליג — אויך קיין גבעה. שאול איז אויפ'ן פעלד, די לייט פון גבעה אבער האבען פאר זייערע ברידער אויף יענער זייט ירדן בלויז מיטלייד און קלאג, אבער קיין מוט ניט צו העלפען. שאול, קומענדיג הינטער די רינדער צוריק אהיים פון פעלד, הערט וואס דא איז געשעהן. שנעל איז זיין באשלוס געפאסט. אויפ'ן שטעל כאפט ער א פאר אקסען, צעשנייט זיי אויף שטיקער און הייסט די שלוחים ארומפאהרען מיט די שטיקער פון די אקסען־פלייש איבער גאנץ ישראל מיט דעם אויפרוף

צום הייליגען קריג: „ווער עס געהט ניט ארויס נאך שאול און שמואל*), דעם וועט מען אזוי טאן צו זיינע רינדער" (שמואל א, י"א).

ס'איז געווען א שנעלער, מוטיגער אויפטו און א צינדענד ווארט, וואס די שלוחים האבען געהאט מפרסם צו זיין אין ישראל. עס האט געבראכט די גע־ווינשטע ווירקונג. שאול האט געהאנדעלט ווי א מאן און א גבור, שוין בא־שיינט מיט דעם גלאנץ פון'ם קעניגטום וואס איז איהם פארגעשטאנען**). זיין העלדישער מוט, זיין האפענונג אויף די שבטים האבען איהם ניט אפ־גענארט. זיין אויפרוף קלינגט אפ אין די הערצער. עס גיט זיך איהם איין צונויפצוזאמלען א חיל: ביי ב ז ק מושטירט ער דעם חיל: ביי נאכט געהט ער אריבער דעם ירדן און אויף מארגען אין דער פריה ווערט יבש בא־פרייט. איצט איז די קרוין — שאול'ס אייגענטום, וועלכע ער האט באקומען פאר זיינע אייגענע מעשים. מיט טריאומף ווערט ער פון פאלק געפיהרט קיין גלגל, דעם אלט־הייליגען ארט ביים ירדן נאהנט צו יריחו, און דארטען ווערט איהם דאס קעניגטום אנגעבאטען. די דאזיגע מלוכה, זעהט אויס, האט ארומ־גענומען דעם מיטעלסטען טייל פון לאנד, דאס בערגלאנד פון אפרים ביז צום טאל יזרעאל. אויך יהודה האט געהערט דערצו, וועניגסטענס שפעטער, דאסגלייכען א היבשער טייל פון עבר־הירדן, דער לעצטער וואהרשיינליך שוין זינט דעם נצחון איבער עמון.

איצט איז אבער פאר שאול'ן ערשט רעכט געקומען די צייט צו האנד־לען. עס איז דאך אויף די אידען געלעגען דער יאך פון די פלשתים, וועלכער האט זיי נאך מעהר געדריקט און דערנידעריגט איידער דער יאך פון עמון. אט דא איז ערשט רעכט געלעגען פאר שאול'ן דאס „וואס זיין האנט זאל געפינען", ווי שמואל האט איהם געהיימניספול פארטרויט (שמואל א, י 7). אין גבעה גופא פון בנימין, אין שאול'ס היים און וואוינארט, איז געזעסען א פלשתי'שער גובערנאטאר. ער ווערט געטויט פון שאול'ס זוהן יהונתן.

---

*) פון די מעהרסטע פארשער ווערט די באציהונג אויף שמואל'ן דערקלערט אלס שפע־טערדיגע הוספה. פאר אוממעגליך האלט איך ניט די בארופונג אויף איהם. — וועגען דער צעשניידונג פון די רינדער פארגלייך שופטים י"ט 29. אזוינע ביישפילען אין אראביען זיי־נען אויך פאראן פון דער נייערער צייט.

**) אזוי איז עס אם וועניגסטען אויב דער סדר פון די פאסירונגען איז ריכטיג אי־בערגעגעבען אין ספר שמואל. אויב דאס איז ניט דער פאל, טא לעגט זיך אויפ'ן שכל, אז דער קריג נעגען עמון איז געווען דער אמת'ער גרונט פארוואס שמואל האט אויסגעקליבען און געזאלבט שאול'ן פאר א מלך. דאן מוז דער היסטארישער תוך פון דער עלטערער דער־צעהלונג פון ט, י 1 — 16 נאך מעהר איינשרומפען.

קענטיג באלד נאך דער צוריקקעהרונג פון גלעד. דערמיט איז געגעבען דער צייכען זיך אויפצוהייבען געגען די אונטערדריקער. עס זעהט אויס, אז דער חיל איז שוין אין גאנצען אדער צום גרעסטען טייל געווען אויפגעלייזט. אויך ניך נעמט שאול פון דאס ניי צוזאמען אזוי פיעל פון זיינע לייט ווי־פיעל ער קאן נאר*). דאס זיינען 600 מאן. זיי לאגערען ביי גבעה, שאול'ס וואוינארט. די פלשתים שטעהען איינינע שעה גאנג פון דארטען צו צפון־מזרח, אנטקעגען גבע ביי מכמש**). מכמש ביים ארויפשטייג צום בארג אפרים איז דער ארט פון'ם באקאנטען פאס, וועלכער איז דער שליסעל צום בארג פון דרום־זייט. אט דא זאלען שאול און זיינע לייט אפגעשניטען ווערען פון די איבעריגע אידען. די פלשתים האט זיך געדוכט, אז עס וועט זיי אויף אזא'ן אופן זיין גאר גרינג צו צעדריקען דעם קליינעם אידישען חיל.

מכמש און גבע זיינען אפגעטיילט איינע פון דער אנדערער דורך א שמאלען טאל, דער דאזיגער טאל פאלט אראפ אויף ביידע זייטען משופע'דיג אין פעלז־ווענט און האט אויסגעזעהן צו זיין א נאטירליכע וואנט צווישען ביידע לאגערען. א וואך פון די פלשתים שטעהט אפילו ביים ראנד פון'ם שמאלען טאל. אבער זי האלט עס ניט פאר נויטיג אזוי שטארק צו היטען. ווער וועט דא קומען צו קריכען אויף דער משופע'דיגער וואנט פון פעלז? דער

---

*) שמואל א, י"ג 1—6. מען מוז צוגעבען, אז גאר גלאט איז דא ניט. אויב שאול האט עפעס געפלאנעוועט געגען די פלשתים, טא צו־וואס לאזט ער אוועק דעם חיל (י"ג 2)? ווי קומען די פלשתים אין מכמש, ווען שאול שטעהט דארטען לויט י"ג 2? ווי אזוי איז זיך פארצושטעלען די סיטואציע פון י"ג 2 און ווייטער, באזונדערס, די אידישע שרעקע־דיגקייט פון פסוק 6 תיכף נאך דעם נצחון איבער עמון? ווי קענען די פלשתים געברויכען קאוואלעריע אין דער געגענד פון בית־אל? עס פרעגט זיך בכן: אויב אהוץ דעם פסוק 2 איז נאך עפעס וואס פאראן אורשפרינגליכעס אין אט דעם גאנצען שטיק פון קאפ. י"ג. דאן וואלט עס הייסען, אז שאול האט גלייך ווי ער האט זיך צוריקגעקעהרט פון גלעד זיך גענומען מיט זיינע 600 מאן צו די פלשתים, אדער ער האט, כדי זיך צו פארשטעלען, פארהאלטען ביי זיך פון גאנצען חיל נאר די 600 מאן. אן אנדער דערקלערונג איז, אז שאול האט נאך דער צוריקקעהרונג זיך באזעצט צוערשט אין מכמש און איז פון די פלשתים פון דארטען ארויסגעשטופט געווארען. שאול, הייסט עס, האט געליטען צוערשט א נידערלאגע און דעריבער איז דאס פאלק געווען אזוי שרעקעדיג און זיין חיל איז זיך צעגאנגען פון איהם.

**) גבעה און גבע זיינען צוויי באזונדערע ערטער. דאס קאן מען זעהן קלאר פון ישעיה י 29. גבעה איז די היינטיגע טעל־על־פול, דריי מייל אין צפון־זייט פון ירושלים, גבע איז די מאדערנע דזשעבא, אויף דער דרום־זייט פון'ם פאס פון מכמש, 3 מייל אין צפון־מזרח־זייט פון גבעה. אזוי ווי די צוויי ערטער האבען ענליכע נעמען זיינען זיי אפט צעמישט אין תנ"ך.

פוטיגער, דרייסטער ינתן אבער קלעטערט ארויף מיט זיין וואפען־טרעגער אויף דער פעלז־וואנט. די זארגלאזע זעלנער פון דער וואך ווערען איבערראשט און צעטומעלט. יונתן שליידערט אנידער די וואס קומען איהם אין וועג, זיין וואפען־טרעגער הינטער איהם טויט זיי. דער רעשט פון דער וואך, מיינענדיג אז הינטער די דאזיגע צוויי דרייסטע לייט קומט נאך א גאנצע מחנה, צעלויפט צעשראקענערהייט און ברייגנט א פלוצליכען שרעק אין לאגער, וואו עס קומט פאר א טומעל און א ווילדער געלאף (שמואל א. י"ד 1—15).

שאול'ס אויסקוקערס פון דער הויך פון זיין שטאדט — זי ליגט 840 מעטער איבער דעם ים — און זיינע וואך־לייט אויף דער זייט פון גבעה באמערקען דעם גערודער אין לאגער פון די פלשתים און מעלדען עס שאול'ן. שאול זאמעלט זיינע לייט: יונתן און זיין וואפען־טרעגער פעהלען אוים. עס ווערט קלאר וואס ס'איז געשעהן און וואס מ'דארף טאן. שאול נוצט אוים די געלעגענהייט און מאכט א שנעלען איבערפאל. אן ערד־ציטערניש קומט איהם צו הילף און ברייגנט ארוים ביים פיינד א „גאט'ס־שרעק" („חרדת אלהים"). דאס איז דער העברעאישער אויסדרוק פאר דאסזעלביגע וואס די גריכען רופען פאניק. אין א ווילדער יאגעניש אנטלויפען די פלשתים פון דאנעט צעשאטענערהייט. אויך די וואס זיינען געווען אריבערגעגאנגען צו זיי טרעטען איצט אריבער צוריק צו די אידען: די וואס האבען זיך באהאלטען אין הייהלען און פעלזען־שפאלטען קומען ארוים אין דער ליכטיגקייט צו נעמען אן אנטייל אין דער פארפאלגונג, וועלכע דערגרייכט ביז אילון ביים מערב־ראנד פון די בערג. יונתן אבער, וועלכער, ניט וויסענדיג פון זיין פאטער'ס פארבאט, האט פארזוכט שפייז בשעת דער פארפאלגונג, איז שיער ניט געווארען דער קרבן פון שאול'ס בלינדען אייפער. נאר דאס איינשטעלען זיך פון'ם פאלק האט געראטעוועט דאס לעבען פון העלד פון טאג.

ווי גרוים און דויערענד שאול'ס ערפאלג איז געווען, ווייסען מיר ניט. מיר וועלען יעדענפאלס טאן גוט, ווען מיר וועלען זיך איהם ניט פארשטעלען אלס צו גרויס. אן אמת'ער נצחון איז נאך ניט אויסגעקעמפט געווארען. די פלשתים האבען אין זייער פאניק, ווי עס ווייזט אוים, ניט געלאזט קומען צו קיין שלאכט און דעם גרעסטען טייל פון זייער ארמיי האבען זיי קענטיג געראטעוועט. דאך שאול און די אידען האבען געוואונען א מאראלישען ערפאלג: און פאקטיש איז על־כל־פנים בנימין, אפשר אויך יהודה, באפרייט געווארען פון די פלשתים. נאטירליך זיינען די מלחמות

געגען די פלשתים נאך ניט צו ענד דערמיט; אדרבה, זיי האלטען אן, לויט ווי עס שטעהט אויסדריקליך אין איין באריכט, די גאנצע צייט פון שאול'ס לעבען (שמואל א, י"ד 52). דער ערפאלג האט מן־הסתם זיך געביטען, אמאל אויף דעם, אמאל אויף יענעם צד, ביז שאול פארלירט אין די מלחמות זיין טראן און זיין לעבען. אויך אין אנדערע פרטים האט שאול באטראכט אלס זיין עובדא צו מאכען די אידען פאר די איינציגע באלעבאטים אין זייער לאנד. אט אזוי האט ער געברויכט געוואלד געגען די כנענים, וועלכע האבען נאך אין לאנד געלעבט, ניט היטענדיג די אלטע אפמאכען מיט זיי (שמואל ב, כ"א 2). און כדי צו קאנען אנפיהרען מיט ערפאלג דעם קאמף געגען די פלשתים, זאמעלט ער ארום זיך אלע העלדישע לייט, וואו ער געפינט זיי נאר (שמואל א, י"ד 52). אט אזוי קומט אויך דוד אין זיין הויף — א ראיה פאר דעם, אז שאול האט זיך באמיהט צו פארבינדען אויך יהודה, וואס איז ביז אהער געשטאנען פאר זיך, ענגער מיט ישראל.

אויף א שמערצליכען אופן לאזט זיך דא פיהלען די אריםקייט פון אונזערע טראדיציעס אין תנ"ך. נאר איינמאל נאך, איידער ער טרעט אראפ פון דער ביהנע שטארבענדיג, ווערט שאול פארגעפיהרט פאר אונז, האנדלענדיג נאך אויסוועדטס. מ'קאן זיך אבער אנשטויסען, אז אויך דער דאזיגער אויפטו שאול'ס ווערט נאר דערצעהלט, ווייל עס קניפט זיך אן דעם אן זיין צערייסען זיך מיט שמואל'ן, וואס האט הפנים געהאט דעם גרעסטען חלק אין שאול'ס מרה־שחורה.

צוערשט דורך דעם קאמף אין מזרח געגען עמון און נאכהער דורכ'ן פאריאגען די פלשתים פונ'ם ענגערען ישראל, ווייניגסטענס פון אפרים, בנימין און יהודה, האט שאול באפעסטיגט זיין הערשאפט. די נעהנטסטע זאך וואס ער האט געדארפט איצט טאן, איז געווען צו מאכען אומשעדליך די רויבערישע עמלקים אין דרום־זייט פון יהודה, פון וועמעס אנפאלען די אידען האבען אפט געליטען. פון א באזונדערער סיבה וואס האט געבראכט די מלחמה געגען עמלק'ן, ווייסען מיר ניט*). די שנאה אבער צווישען ישראל און עמלק איז געווען אלט גענוג, און מ'האט ניט באדארפט קיין נייע אורזאך

---

*) דאך ווערען דערמאנט אין שמואל א, ט"ו 33 אגג'ס אכזריות'דיגע מעשים. פיליכט איז דא געווען דער עיקר די איינזעהעניש מיט יהודה, וועלכע האט לויט איהר לאגע אם מעהרסטען געהאט צו ליידען פון די עמלקים. קיין בעסערער מיטעל האט אויך ניט געקאנט זיין צוצוקריגען יהודה, וועלכע איז נאך אלץ אז א זייט געשטאנען. פארגלייך אויף שמואל א, ל 1 און ווייטער.

צום קריג*). שאול מאכט אן אטאקע און האט א גלענצענדען ערפאלג. דאס וואס די אידען נעמען געפאנגען פון עמלק, פארטיליגען זיי לויט דעם אלט־הייליגען מנהג פון מלחמה. דעם קעניג אגג און א טייל שאף און רינדער פונ׳ם רויב לאזט שאול לעבען. שמואל, ניט צופרידען דערמיט, צערייסט אגג׳ן אויף שטיקער מיט זיין אייגענער האנט „פאר יהוה אין גלגל״. ער לאזט וויסען שאול׳ן, אז יהוה האט חרטה וואס ער האט איהם געמאכט פאר א קעניג. דאן געהט שמואל צוריק קיין רמה, שאול אבער געהט קיין גבעה. „און שמואל האט מעהר ניט געזעהן שאול׳ן ביז דעם טאג פון זיין טויט״ (שמואל א. ט״ו).

צווישען אט די ביידע מענער איז דערמיט פארגעקומען א צערייסונג, וואס האט געהאט אומגליקליכע און שווערע רעזולטאטען. מיר האבען קיין גרונט ניט צו צווייפלען אויב עס איז טאקע געווען אזוי. פאקטיש גיט אונז שמואל׳ס פארדאמענדער אורטייל איבער שאול׳ן און דער געדאנק שאול׳ס, אז ער האט איצט געגען זיך דעם זעהער פון יהוה, וועלכער האט איהם דעם טראן פארשאפט, דעם איינציגען שליסעל פאר דעם אומגליקליכען צושטאנד פון שאול׳ס גייסט, וואס איז איצט אויף איהם אנגעפאלען. וואס אבער ס׳איז באמת געווען דער גרונט פון דער צערייסונג, ווייסען מיר ניט. די פארשידענע מיינונג בנוגע צו אגג׳ן און זיין רויב האט דאס אפשר געקאנט פארענדיגען; די איינציגע אורזאך איז עס אבער ניט. שוין דער פאקט אליין וואס אונזערע קוועלען אין ספר שמואל זוכען אנדערע סיבות,**) ווייזט, אז עפעס אן אנדער זאך האט געמוזט פארקומען. וואס האט פון אנהויב אן פארוואלקענט דאס דעליקאטע פארהעלטעניש צווישען דעם קעניג און דעם זעהער. וואס פאר א מין זאך דאס איז געווען, זאגט ניט אונזער עלטערער באריכט, ווייל ער האט הפנים געהאלטען מיט שאול׳ס צד און איז פיליכט צוזאמענגעשטעלט פון נאטיצען, וואס זיינען אויפגעצייכענט געווארען אין די קרייזען פון שבט בנימין. עס קאן גרייליך זיין, אז כדי צו שאנעווען שאול׳ן האט אט דער באריכט אויסגעלאזען מאנכע זאכען, וואס זיינען פאר

*) דעריבער די עריגערונג אן עמלק׳ס אלטער שולד, שמואל א, ט״ו 2. פארגלייך אויך שמות י״ז 14.

**) פארגלייך שמואל א, י״ג 7—15. דאס שטיק, ווי מיר לעזען עס היינט, שטאמט פון א שפעטעריגען רעדאקטאר. אבער דא האט געמוזט ליגען אלס יסוד עפעס אן עלטערע געשיכטע, וועלכע האט אויך דערצעהלט מכוח שמואל׳ס צערייסען זיך מיט שאול׳ן צוליב א קרבן אין גלגל.

איחם ניט געווען גינסטיג. מעגליך, אז צוליב דעמזעלביגען טעם דערווייסען מיר זיך אזוי ווייניג וועגען שאול'ס מעשים.

מ'קאן זיך אנשטויסען, אז אין קאמף געגען די פלשתים, וועלכע זיינען געווען אין א בעסערער לאגע איידער די אידען דורך זייער געניטקייט אין מלחמה און געוואוינהייט צו הערשען, איז ניט אלצדינג געגאנגען שטענדיג נאכ'ן וואונש. אויך די אידישע שבטים, וואס האבען אנהויב זיך געבויגען פאר'ן זיגער אבער פארט ניט פארגעסען זייער אלטע אומאפהענגיגקייט, זיינען קענטיג איצט ווייניגער געווען גענייגט זיך צו אונטערוואַרפען אונטער שאול'ס קרוין. שאול'ס לאגע וואס איז שוין דורך דעם אליין געווען שווער געווארען, האט געמוזט ווערען לגמרי ניט אריבערצוטראגען, ווען אויך דער באנד, וואס האט איהם פארקניפט מיט דעם זעהער שמואל, האט זיך גע־האלטען ביים איבעררייסען. עס זעהט אויס, אז שאול האט געהאט א האסטיגען און היציגען גייסט, וואס ווערט געהויבען ווען ער האט ערפאלג און ווערט צעדריקט ווען עס גיט זיך איהם עפעס ניט איין. קיין וואונדער ניט דערפאר וואס זיין שלעכטע לאגע איז געווארען איבער זיינע כוחות. „א בייזער גייסט פון יהוה" פאלט אויף איהם אן (שמואל א, ט"ז 14). א טיפער אומעט לעגט זיך ווי א כמארע אויף זיין געמיט, און ער פאלט אריין אין אן אומהיילבארער מרה־שחורה. באלד פארשטארקט זיך נאך דער אומעט דורך די יסורים פון אייפערזוכט, און שאול פלאצט אפט ארויס אין א ווילדען וואחנזין.

ש א ו ל א ו ן ד ו ד.

א יונגער מאן,*) דוד דער זוהן פון ישי פון בית־לחם־יהודה, א טייפּ־טער אויף דער לויטע, דערצו אויך שען אין אויסזעהן און קלוג אין ריידען.

*) דוד איז געווען ארום 25 יאהר אלט, דאס הייסט אויפ'ן גרעניץ צווישען א יונגען בחור און א מאן. דוד'ס יחוס ווערט אין ספר שמואל געגויער ניט מיטגעטיילט. נאר דאס ביכעל רות גיט אן עפעס מעהר אויספיהרליך וועגען דעם און פיהרט צוריק דוד'ס יחוס פון זיין מוטער'ס צד אויף מואב. די דאזיגע טראדיציע איז קענטיג ניט קיין אויסגעטראכטע; לכל הפחות לאזט זיך ניט דערקענען קיין מאטיוו אויסצוטראכטען אזא טראדיציע. אדרבה, א שטארקען סמך געפינט אט דער סדר־היחוס אין שמואל א, כ"ב, וואו מיר דער־ווייסען זיך, אז דוד האט צייטווייליג געשטעלט זיין משפחה אונטער דער באשיצונג פון מואב. עס ווייזט דערפון אויס, אז ער האט נאך געהאט א שייכות פון קרובה'שאפט צו מואב.

קומט אין שאול'ס הויף. זיין שפילען זאל פארטרייבען דעם קעניג'ס מרה־שחורה. ביז איצט איז ער נאך געווען א פאסטוך אין דינסט פון זיין פאטער; אבער שאול'ס קנעכט האבען איהם אויסגעפונען און רעקאמענדירט צום קעניג. דער יונגער דוד ווערט שאול'ס לייב־דינער: דער לעצטער באַקומט ליב דעם באצויבערענדען בחור און מאכט איהם באלד פאר זיין וואַפען־טרעגער. אט אזוי איז אויף שאול'ס באזונדערען וואונש דאס פארהעלטעניש צווישען איהם און דוד'ן געווארען א דויערענדיגעס, נאכדעם ווי דוד האט אויסגעהאלטען די פראבע און האט „געפונען חן ביי שאול'ן". דער בארוהיגענדער איינפלוס פון דעם קלוגען מאן, וועלכער פארשטעהט אזוי מייסטערהאפט צו שפילען אויף דער ליטע און אזוי אנגענעהם צו ריידען און צו דערצעהלען*), ווירקט זעהר גוט אויף שאול'ן.

אבער אין גאנצען פרעהליך מאכען שאול'ן האט דער נייער פריינד ניט געקאנט. נאכדעם ווי שאול האט מיט שמואל'ן, אדער שמואל מיט איהם, זיך צעריסען, האט זיך איהם געדוכט, אז דאס אומגליק האט זיך אנגעזעצט אויף איהם. ער האט זיך געפיהלט פארלאזען פון גאט און האט קיינמאל ניט געקאנט פרעהליך זיין. אומעטום האט ער געזעהן שווארצע שאטענס. אומעטום האט זיך איהם געדוכט, אז אומגליקען ווארטען אויף איהם. און טראגיש גענוג איז געווען פאר שאול'ן, וואס גראד דער, צו וועמען ער האט זיך פארטרויט כדי ער זאל פארטרייבען די בייזע גייסטער פון זיין נשמה, גראד ער האט זיי פון דאס ניי געוועקט און נאך שרעקליכער געמאכט.

דוד האט געהערט צו יענע פון גאט־באשאנקענע נאטורען, וואס ציהען יעדען צו, מיט וועמען זיי קומען אין באריהרונג, וועמעס צויבער קיינער קאן ניט ווידערשטעהן. קוים איז ער נאר אריין אין שאול'ס הויף האט ער געוואונען פאר זיך איינעם נאכ'ן אנדערען דעם קעניג, דערנאך דאס פאלק, דעם הויף, דעם זוהן, די טאכטער שאול'ס. דאס אלץ איז אבער צופיעל פאר שאול'ס חשד. ער הייבט אן זיך צו שרעקען פאר זיין טראן, און דוד'ס הויכער פאטראן ווערט אין קורצען זיין דם־שונא.

די מלחמות מיט די פלשתים געהען ווייטער אן. באלד דא, באלד דארטען קומט עס צו א צוזאמענשטויס. מיר געפינען אויך שאול'ן דא אין דערהיים אין גבעה, דא אין לאגער ביים חיל. דוד, זיין פארטרויטער באגלייטער און וואפען־טרעגער, איז דא ווי דארטען נעבען איהם. אין איינער פון די מלחמות טויטעט דוד א פלשתי'שען ריז. די לעגענדע האט איהם צו־

*) דאס לאזט זיך ארויסליינען פון שמואל א, ט"ז 18.

זאמענגעשטעלט מיט יענעם ריז ג ל י ת פון גת. ווען איינער פון דוד'ס גבורים, אלחנן פון בית-לחם, האט שפעטער דערשלאגן און „וועמעס שפיז איז געווען ווי א וועבער-בוים" (שמואל א. י"ז; שמואל ב. כ"א 19). אויך ביי אנדערע פאלן האט דוד געוואונען אלערליי לארבערן אין קאמף גע־גען די פלשתים. וואס איז, ווייזט אויס. געווען שאול'ס הויפט-עובדא, און ער ווערט דערפאר באעהרט פון שאול'ן מיט א קאמאנדע. אויך דא גיט זיך איהם איין וואס ער אונטערנעמט נאר. און ס'איז גאר ניט נויטיג גע־ווען דאס ליד פון די ווייבער: „שאול האט געשלאגן זיינע טויזענדער, אבער דוד זיינע צעהנטויזענדער"*), כדי צו דערוועקען אין שאול'ן דעם חשד און די מורא, אז דער יונגער זינגער און גבור איז פאקטיש געווען בכוח איהם גופא, דעם קעניג, צו שטעלען אין שאטען**).

געוויס וואלט א געזונטער מאן אויף שאול'ס טראן געווען מלא שמחה מיט דוד'ס הצלחה. אבער שאול איז ניט געווען געזונט. זיין גייסט און גע־מיט זיינען געווען מורא'דיג פארכמארעט, און וואו אן אנדערער וואלט גע־קוקט מיט שטאלץ און פרייד און וואלט געזוכט עס אויסצונוצען פאר זיך און זיין מלוכה, דארטען האט שאול געזעהן נאר אומגליקען און סכנות שווע־בענדיג איבער זיין קאפ; און דער שווארצער חשד איז נאך מעהר געוואק־סען אין איהם.

און אז דוד האט נאך אין גאנצען געוואונען זיין סימפאטיע פון פאלק און פון הויף, די פריינדשאפט פונ'ם ריטערליכען פרינץ יונתן און גאר צום סוף, פול צו מאכען די מאס פון זיין גליק און זיין הצלחה — אויך די ליבע פון שאול'ס טאכטער מיכל — איז פול געווארען די מאס פון שאול'ס שטי־לען פארדאכט. פון שטופע צו שטופע איז שאול'ס אייפערזוכט אויף נייע פראבעס געשטעלט געווארען***). ענדליך פלאצט זיין קאכעדיגע ליידענשאפט ארויס אין א ווילדען, וואהנזיניגען צארן. שאול האט מעהר קיין ספק ניט: דער וואפענטרעגער, וועמען ער האט דערהויבען צום פיהרער פונ'ם חיל וויל

*) אז דאס לידעל איז היסטאריש, קאן קיין ספק ניט זיין; די פראגע איז נאר: צי עס איז שוין איצט אין דוד'ס צייט געזונגען געווארען?

**) דער קאפ. י"ח אין זיין היינטיגער געשטאלט איז לגמרי טונקעל. דער איבער־זעצער פון תרגום השבעים האט דעריבער געקירצט דעם דאזיגען קאפיטעל, ווייל ער האט געוואלט ווי עס איז אויסגלייכען די סתירות, וואס געפינען זיך אין איהם.

***) פארגלייך ווי שאול'ס אייפערזוכט ווערט אלץ שטארקער און שטארקער אין שמואל א. י"ח 12, 15, 29.

ניט בלויז שטעלען אין שאטען דעם קעניג'ס גרויסען נאמען — נייז, ער שטרעבט נאך העכער. ער וויל ווערען דער פריינד פון דעם קעניג'ס זוהן, דעם קעניג'ס איידעם; דער פאררעטער וויל ווערען דעם קעניג'ס נאכפאלגער שוין פאר זיין צייט. פון איצט אן שטעהט אויך פעסט שאול'ס באשלוס: דער פאררעטער פארדינט דעם טויט. ער זוכט עס דורכצופיהרען ווי און וואו ער קאן נאר. און נאכדעם ווי דער קרבן פון זיין חשד האט אויסגעמיידט זיין מערדערישען שפיז, פאלגט ער איהם נאך: און מיט דער עקשנות פון א וואהנזיניגער פארשטעלונג לעבט שאול פון איצט אן כמעט נאר מיט דעם געדאנק נקמה צו נעמען פון זיין שונא און פארפאלגער. מ'מעג זאגען, אז דער דאזיגער געדאנק, וואס האט דעם אומגליקליכען ניט מעהר אפגעלאזען, האט איהם סוף כל סוף אומגעבראכט.

צי איז דוד טאקע באמת שולדיג געווען אין דעם וואס שאול האט איהם פארגעווארפען, דאס קען מען גאר ערנסט ניט פרעגען. דוד האט געמעגט זיין אויף אזוי ווייט ניט מעהר ווי א מענש, אז ער, דער שנעל אויפגעקומענער, זאל זיך פיהלען וואויל אין זיין גליק און גלאנץ; ער האט זיך געמעגט פיהלען באפרידיגט וואס די עפענטליכע מיינונג ציהט פאר איהם און זיינע אויפטואונגען פאר דעם קעניג גופא און זיינע ערפאל־גען; אבער אז דוד זאל שוין איצט האבען געשטרעבט נאך דער קרוין לאזט זיך אוממעגליך גלויבען. זיין פריינדשאפט מיט יונתן'ען. דעם געזעצליכען יורש פון טראן, איז דער שארפסטער באוויז געגען דעה. אויב אזא מין חשד וואלט באשטאנען אנדערשוואו אחוץ אין דעם קראנקהאפט איבערגע־שפאנטען מוח פון שאול'ן און אין דעם קרייז פון יענע לייט אין שאול'ס הויף, וועלכע האבען זיך מתקנא געווען אן דוד'ן, און אזעלכע האבען געוויס ניט אויסגעפעהלט, דעמאלט וואלט יונתן גופא געווען דער ערשטער זיך אוועקצוקעהרען פון דוד'ן מיט פאראכטונג. דערצו נאך האט דוד געמעגט צופרידען זיין מיט זיין גורל, ווען ער האט געקוקט אויף דאס וואס ער האט שוין דערגרייכט. אלס דעם קעניג'ס איידים איז ער אויף יעדען אופן גע־ווען דער נעכסטער אויפ'ן טראן נאך שאול'ס טויט און, אזוי לאנג ווי יענער האט געלעבט — דער ערשטער אין דער מלוכה נאך יונתן'ען.

אז שאול האט געגעבען דוד'ן פאר א ווייב זיין טאכטער מיכל, וועלכע איז געווען אזוי שטארק פארליבט אין דעם לעצטען, שטעהט אויסער יעדען ספק. ס'איז אפילו ניט אוממעגליך, אז זיין באשטימונג צום קעניג'ס איידעם איז נאך געפאלען אין דער צייט ווען ער האט געהאט דעם גאנצען חן

אין שאול׳ם אויגען. לויט איין דערצעהלונג*) האט דער דאזיגער ענין א צוזאמענהאנג מיט שאול׳ם ערשטען פרואוו צו באזייטיגען זיין קאנקורענט. וועלכער איז איהם פלוצלונג פארהאסט געווארען. שאול, וויסענדיג פון מיכל׳ם ליבע צו דוד׳ן און געפינענדיג דערין א באשטעטיגונג פון זיין חשד וואס ער האט שוין פריהער געטראגען אין דער שטיל, האפט אויסצושמי־דען פון דעם דאזיגען ליבע־פארהעלטעניש א כלי־זין פאר דוד׳ס פארניכטונג. ער פארשפרעכט איהם זיין טאכטער, אבער פאר א פרייז וואס דוד, לויט ווי שאול גלויבט, וועט ניט קאנען צאהלען, סיידען ער וועט שטעלען זיין לעבען אין סכנה: ער זאל ברייגגען שאול׳ן — אז עכטער שטריך פון דער רויה־קייט פון יענער ווילדער קריגערישער צייט — די ערלות פון הונדערט פון איהם דערשלאגענע פלשתים אלס קויף־פרייז**) פאר מיכל***). דוד באַ־שטעהט די פראבע און קומט ארויס ניט באשעדיגט. ער ברייגגט אהיים די דאפעלטע צאהל פון יענע משונה׳דיגע טראפעען. שאול האט פאר־משכונ׳ט ביי דוד׳ן זיין קעניגליך ווארט: דאס קעניגס־קינד איז דוד׳ס.

ווען דער ערשטער בייזער פלאן האט זיך ניט איינגעגעבען, האט שאול׳ס ווילדע שנאה געמוזט פלאנעווען אלץ נייע פלענער ווי צו באזייטיגען דוד׳ן, וואס מעהר מקורב דוד איז געווארען צו איהם אלס זיין איידים. ניט קאנענדיג קומען צום ציל אויף וועגען ארום, האט ער גיעהאפט אם זיכערס־טען צו קאנען עס אויספיהרען אויף דעם גראדען וועג****). איין טאג, ווען דוד האט זיך גליקליך צוריקגעקעהרט אהיים פון א נצחון איבער די פלשתים און האט געשפילט אויף דער לויטע פאר דעם קעניג, וועלכער האט געהאט א נייעם אנפאל פון מרה־שחורה, ווארפט שאול דעם שפיז אויף איהם. דוד דרעהט זיך געשיקט אוים און ראטעוועט זיך דערמיט דאס לעבען*****). אבער

---

*) לויט מאנכע פארשער איז די דאזיגע דערצעהלונג ניט היסטאריש.

**) „מהר", דער פרייז וואס דער חתן פלעגט אין יענע צייטען צאהלען דער כלה׳ס פאטער פאר זיין טאכטער. אפטמאל איז דאס באשטאנען אין שוה־כסף. יעקב, למשל, ארבייט זיבען יאהר אלס „מהר", זעה בראשית ל״ד 12; שמות כ״ב 16. ח. ש.

***) פיליכט האט זיך דא אין דער טראדיציע פארדרעהט דער צוזאמענהאנג, און שאול האט טאקע באמת געוואלט אויספראבירען דוד׳ס העלדישקייט און האט איהם אנגעבאטען זיין טאכטער כדי צוצוקניפען זיין באגלייטער פעסטער צו זיך.

****) אין שמואל א, י״ט 1—7 ווערט דערצעהלט, אז שאול איז דורך יונתן׳ס מיה ווידער גוט געווארען אויף א ווייל מיט דוד׳ן. דאס שטיק איז קענטיג א פאראלעל צו קאפ. כ.

*****) שמואל א, י״ט 8—10. דאס שטיק איז דא אויף זיין ריכטיגען פלאץ. א פאראלעל דערצו געפינט זיך אין י״א 10, 11.

אין קעניגליכען הויף קאן ער לענגער ניט בלייבען. ער געהט שנעל אהיים. דורך מיכל'ס פארמיטלונג קאן ער האפען איינצושטילען דעם קעניג'ס צארן און חשד. שאול אבער שיקט זיינע לייט צו באוואכען זיין הויז און איהם אויף מארגען פריה צו ברייגגען. מיכל, וועלכע דערוויסט זיך דערפון, רעדט דוד'ן צו, אז ער זאל האסטיג אנטלויפען. ווען שאול'ס לייט קומען, הערען זיי פון מיכל, אז ער ליגט קראנק אין בעט. זיינע קנעכט קומען נאך אמאל און צוטרעטענדיג נעהנטער צום בעט געפונען זיי דארטען ליגענדיג אנשטאט דוד'ן די תרפים*).

מיר האבען ניט קיין גרונט צו באשטרייטען דעם היסטארישען אמת פון דער דאזיגער דערצעהלונג לויט איהר אינהאלט. אבער מען מוז צוגע־בען, אז זי שטויסט זיך צוזאמען מיט אן אנדער מיטטיילונג וועגען דעם אופן ווי אזוי דוד אנטלויפט פון שאול'ן. אזוי אז ביי דעם מאגערען און שטארק פארפלאנטערטען צושטאנד פון אונזערע ידיעות קאנען מיר קיין גאנץ קלארען בילד מעהר ניט באַ־קומען. לויט יענעם אנדערען נוסח האט דוד פון דעם קעניג'ס האלטונג געגען איהם באקומען א גרונט אנצונעמען, אז שאול איז פיינדליך צו איהם און אז ער זוכט איהם אומצוברייגגען. ער פארטרויט זיך יונתן'ען, וועל־כער זאגט איהם צו צו פארשאפען געוויסהייט וועגען דעם. דוד געהערט אלס דעם קעניג'ס אײדים און וואפענטרעגער, אויב ער איז נאר ניט אין פעלד מיט יונתן'ען און אבנר'ן, דעם אויבערסטען פון חיל, צו שאול'ס טישגעזעל־שאפט. אויף דעם ווערט א פלאן געגרינדעט: דוד קומט ניט צום טיש און באהאלט זיך אויפ'ן פעלד. אז אפגערעדטער צייכען דארף איהם מודיע זיין ווי דער קעניג איז געשטימט צו איהם, ווייל דאס וועט זיך מוזען ביים טיש קלאר ארויסווייזען. יונתן דארף קומען מיט א אינגעל אויפ'ן פעלד וואו דוד באהאלט זיך הינטער א קופע שטיינער און אויסשיסען א פייל. רופט ער צו דעם אינגעל: „נעם דעם פייל און קום אהער!". דאן קאן דוד אהן א גע־פאהר זיך צוריקקעהרען; הייסט ער אבער דעם אינגעל אוועקגעהן, דאן מוז דוד אנטלויפען. שאול באמערקט טאקע, אז דוד פעהלט אוים ביים טיש, אם ווענינגסטען דעם צווייטען טאג. יונתן אנטשולדיגט איהם, אז ער איז געגאנגען פון בית־לחם צו א קרבן־יום־טוב פון זיין משפחה. שאול פאלט אריין אין צארן געגען דעם אייגענעם זוהן, וועלכער וואגט צו פיהרען די עסקים פון דעם פאררעטער. ער סטראשעט איהם מיט דעם שפיז אויסגעשטעלט געגען

*) זעה אין באנד 1, ז. 310.

איהם. יונתן ווייסט שוין אבער וואס ער האט געוואלט וויסען, און לויט דעם פארשפרעכען לאזט ער עס וויסען דוד'ן.

דער ריס מיט שאול'ן איז פארענדיגט, דוד מוז אנטלויפען. וואוהין ער זאל לויפען, האט פאר דוד'ן ניט געקאנט זיין קיין ספק. היים און משפחה־בונד האבען איהם געגרופען קיין דרום. אין די בערג פון יהודה האט ער אם נעהנטסטען געקאנט געפינען א באשיצונג און א באהעלטעניש. די כנענים און די אדומים, וועלכע גרעניצען זיך דא מיט ישראל, קומען ווי עס איז אויס מיט די אידען. אזוי אז ווען ער טרעט אריבער אויף זייער געביט דארף ער ניט קיין סך מורא האבען, און אויך שאול'ס האנט קאן ניט גרייכען אזוי ווייט.

דעם וועג קיין דרום נעמט ער איבער נ ו ב, א שטעדטעל אביסעל צו צפון צו פון ירושלים. די כהנים פון עלי'ס הויז האבען, ווי עס ווייזט אויס, נאך דער צעשטערונג פון זייער היילינגטום אין שילה, דא אין א נייעם היילינגטום זיך באזעצט, דאך אהן דעם ארון פון יהוה. זייער הויפט איז אחימלך. דוד, קומענדיג אליין און אהן געוועהר, גיט אן, אז ער האט א נע־היימע שליחות פון שאול'ן און אז ער מוז זיך שטארק איילען. דער כהן גיט איהם אויף זיין פארלאנג אנשטאט געוועהנליכע ברויט און א שווערד, וועלכע ער האט גראד ניט ביי דער האנט, היילינגע ברויט און דעם שווערד פון דעם ריז וועלכען ער האט דערשלאגען, וואס איז געווען אוועקגעלעגט ביי דעם אפוד*). און דערצו נאך האט ער איהם געגעבען אן אראקעל־שפרוך. זיין אינהאלט איז ניט געזאגט. עס קאן אבער זיין, אז גראד דער דאזיגער אראקעל־שפרוך האט באשטימט דעם שיקזאל ניט בלויז פון די כהנים, נאר אויך פון שאול'ן און דוד'ן**).

דוד לויפט ווייטער אויף גיך צו דרום צו און באהאלט זיך אין דער בארג־בעסטונג***) עדולם. צו וועמען די דאזיגע פעסטונג געהערט און ווי אזוי זי קומט אין דוד'ס הענט, איז ניט קלאר. אם בעסטען לעגט זיך אויפ'ן שכל, אז די פעסטונג האט נאך געהערט צו די כנענים****), וועלכע האבען

---

*) אויף די אראבער הענגען אויף אין היילינגטום געוועהר וואס זיי כאפען אלס רויב אין מלחמה.

**) דער אראקעל־שפרוך ווערט נאר דערמאנט אין קאפ. כ"ב 10, 15, איז אבער יעדענ־פאלס פאר אט דעם דערצעהלער די הויפט־זאך.

***) אין שמואל א, כ"ב 1 דארף שטעהן „מצודת עדולם".

****) פארגלייך יהושע י"ב 15 און בראשית ל"ח 1.

גערן אויפגענומען שאול'ס פאווארייט און קריגס־מאן, פאר וועמען אלע האָבען מורא געהאט. זיין משפחה, אוים מורא פאר שאול'ס נקמה, אנטלויפט צו איהם אהער און בילדעט דעם אנהויב פון א קליינעם חיל. וועלכען דוד האט געזאמעלט ארום זיך, צוערשט מיט דעם צוועק זיך צו פארטיידיגען געגען א ניט־דערוואַרטעטען איבערפאל פון שאול'ן. אויסערדעם האָבען זיך געזאמעלט ארום איהם אומצופרידענע און פארביטערטע עלעמענטען פון אלע מינים, אזוי אז זיין חיל איז געשטיגען אויף 400 מאן (שמואל א, כ"ב 1—5).

פון שאול'ן קאן ניט בלייבען פארבאָרגען, אז דוד איז אנטרונען געוואָרען און האָט געפונען א זיכערע באהעלטעניש. אויף זיין שפּיז אנגעשפּאַרט, ארומגערינגעלט פון זיינע קנעכט, האלט ער אָפּ אין גבעה א „קעניגליכען ראט" מיט די פארשטעהער פון די משפּחות פון שבט בנימין. פאר זיי ברייננט ער פאָר מיט ריהרענדע ווערטער וואס ער האָט פאר זיין שבט געטאָן: דאַר דולדען זיי, אז זיין זוהן זאל מאכען א קאָנספּיראַציע געגען איהם מיט דוד'ן פון שבט יהודה און אז קיינער גיט איהם אפילו קיין ידיעה ניט וועגען דעם. די קלאגע דערהערט דואג דער אדומי, וועלכער איז געוועזן גלייכצייטיג מיט דוד'ן אין נוב און האלט זיך אויף צופעליג אין גבעה. ער גיט איבער דעם קעניג וואס ער האָט געזעהן אין נוב. אין זיין גרימצאָרן הייסט שאול ברייננען אלע כהנים פון נוב. אלע זייערע פארזיכערונגען, אז זיי זיינען אומשולדיג, אלע זייערע טענות, אז דוד איז דעם קעניג'ס איידים און זיין פארטרויטער דינער, אלע דערקלערונגען פון אחימלך'ן, אז ווי ער טוט עס אָפּט האָט ער אויך פאר דוד'ן געפרעגט ביי יהוה, ניט האָבענדיג דעם מינדסטען חשד דערביי, האָבען ניט געהאט קיין ווירקונג אויף דעם צערייצטען קעניג. ער איז זיכער מיט זיין זאך: אלע כהנים זיינען מיט דוד און יונתן אייניג, כדי איהם, דעם קראנקען קעניג, צו באזייטיגען און אז אנדערען, צי יונתן'ען צי דוד'ן, אויף זיין טראָן אוועקצוזעצען. זיי מוזען מיט דעם טויט באשטראָפט ווערען. דעם קעניג'ס דינער קווינקלען זיך צו לעגען א האנט אויף די כהנים פון יהוה. דואג אליין פיהרט דורך דעם קעניג'ס בלוטיגען באפעהל. 85 כהנים ווערען אומגעבראכט*). דערצו האָט שאול פארניכטעט זייער שטאָדט נוב. זייערע צוגעהעריגע, מאן, ווייב און קינד, צוזאמען מיט די בהמות קומען אום דורכ'ן שווערד. נאָר

*) די צאָהל איז אויף יעדע אופן אין חשד. שילה האָט נאָר געהאט עלי'ן און זיינע זיהן פאר כהנים. דער גימטריא פון „כהני" איז 85.

איין זוהן אחימלך'ס, אביתר, ווערט אנטרונען פון דעם מורא'דיגען בלוט־באד. ער אנטלויפט צו דוד'ן און ווערט זיין כהן (שמואל א, כ"ב).

פון דעם שיקזאל פון נוב האט יעדערער וואס האט געהאלטען מיט דוד'ן געקאנט זעהן ווי ער מוז זיך היטען פאר שאול'ן. ס'איז אויך אהן א ספק געווען שאול'ס כונה צו געבען א ביישפיל יעדען אידען ניט אריינ־צופאלען אין אן עהנליכען חשד ווי נוב און איהרע כהנים.

דוד האט, ווי עס זעהט אוים, זינט א געוויסער צייט זיך געפונען אויף דעם באדען פון יהודה*), אזוי באהאלטען, אז שאול האט איהם אזוי גרינג ניט געקאנט כאפען. אבער דאך האלט דוד פאר נויטיג צו זוכען אן אנדער ארט. ער האט אפשר ניט אזוי שטארק מורא געהאט צוליב זיך ווי צוליב זיינע לאנדסלייט פון יהודה. דערצו נאך האט ער געזעהן, אז ער האט דא א געלעגענהייט זיך נוצליך צו מאכען אין דער געגענד. די נאך אלץ כנעני'שע שטאדט קעילה, וועלכע ליגט אין מיטען צווישען יהודה און די פלשתים, אביסעל אוועק צו דרום־זייט פון עדולם, שטעהט אין געפאהר מצד פון די פלשתים. דוד מאכט אן איבערפאל אויף די פלשתים, כאפט פון זיי רייכע רויב, באפרייט קעילה און באזעצט זיך דארטען. שאול דער־הערט עס מיט פרייד. אין א שטאדט, אפילו ווען זי האט א מויער ארום, קאן ער באלאגערען זיין פיינד און מוז איהם סוף כל סוף באקומען אין זיין האנט. ער רופט צוזאמען דעם חיל פון ישראל און איז אנטשלאסען צו באַ־לאגערען קעילה. דוד אבער, פאלגענדיג יהוה'ס אראקעל, פארלאזט קעילה מיט זיין חיל, וואס איז שוין אויסגעוואקסען אויף 600 מאן, ווייל ער האט מורא, אז די איינוואוינער זאלען איהם ניט איבערגעבען אין שאול'ס הענט. ער טרייבט זיך בעסער ארום, ווי ביז אהער, דא און דארטען אין די בערג. דאס אומבאשטענדיגע לעבען פון דעם אוואנטוריסט גיט איהם א בעסערע באשיצונג געגען שאול'ס חיל איידער דאס זיצען אויף איין פונקט. עס זעהט אוים, אז ער האט זיך איצט באזונדערס אויפגעהאלטען אינ'ם בערג־לאנד ארום חברון, וואס איז רייך אין טיפע טאלען און הייהלען**). עס איז

*) פארגלייך כ"ג 3. אין אט דעם פאל וואלט עס הייסען, אז דוד האט פארלאזען עדולם. אבער עס קאן אויך גרייליך זיין, אז דער דערצעהלטער רעכענט עדולם צו יחודה, אויב דאס ווארט „ביהודה" איז ניט קיין שפעטער צוגעשטעלטע באמערקונג.

**) שמואל א, כ"ג. די נעמען זיף און מעון לעבען נאך היינט אין דער געגענד.

ניט אוממעגליך, אז יונתן האט איהם דא איינמאל אין געהיים באזוכט אום איהם אריינצוגעבען מוט און „צו שטארקען זיין האנט אין גאט"*).

פון דאנעט אן פארלירען מיר ווידער כמעט אין גאנצען די שפורען פון זיינע האנדלונגען און מעשים. ניט מחמת עס פעהלען אונז ידיעות פון דער דאזיגער צייט, נאר אדרבה, ווייל מיר האבען צופיעל פון זיי. גראד אט א דא, אזוי נאהנט צו זיין היים, איז די פאעטישע לעגענדע באזונדערס גע־ווען באשעפטיגט צו באפוצען דוד'ס העלדען־געשטאלט מיט אלערליי אוואנ־טוריסטישע און וואונדערליכע געשעהענישען און איבערלעבונגען, ווע‍מעס היסטארישער קערן לאזט זיך נאר טיילווייז דורכקוקען. צו דער דאזיגער צייט און געגענד געהערט די געשיכטע ווי אזוי דוד האט אין זיין גרויסמו־טיגקייט געשאנעוועט שאול'ן. אבער די שילדערונג פון דער פאסירונג מיט אלע איהרע פרטים, שוין דערפאר אליין ווייל מיר האבען זי אין צוויי פאר־שידענע נוסחאות**), איז יעדענפאלס א פראדוקט פון דער פרייער באאר־בייטונג פון דער זאך אין מויל פונ'ם פאלק.

פארקעהרט אבער שטעהען מיר ווידער אויף א פעסטען היסטארישען בארען מיט אן אנדער איבערלעבונג פון יענער צייט. אין דער געגענד ארום חברון, ווי מיר האבען שוין דאס געלערענט אין דער געשיכטע וועגען דער עראבערונג, איז געזעסען דער שבט כלב. דוד הערט, אז א וואוילהאבענדער מאן פון דעם דאזיגען שבט, וואס טראגט דעם שפאט־נאמען „נבל" און וואוינט אין מעון, פייערט מיט זיינע לייט אין כרמל, א שטעדטעל אין דרום־מזרח־זייט פון חברון צום ים־המלח צו (היינט על קורמול). דעם יום־טוב פון שערען די שאף. נבל האט 3000 שאף און 1000 ציגען. דוד, וועלכער האט זיין לאגער אין מדבר מעון, האט נאטירליך געמוזט זוכען מיטלען אויסצוהאלטען זיינע 600 מאן. ער איז געווען אנגעוויזען אויף דאס וואס ער פלעגט כאפען ביי די רויבערישע נאמאדען, וואס פלע־גען אריינפאלען אין דעם נגב יהודה, און אויף דעם לוין פון די אייגענטימער פון די סטאדעס, וועמעס באשיצער ער איז געווען. אט אזוי האט ער א רעכט צו פאדערען א חלק פאר זיך און פאר זיינע לייט אויך פון דעם רייכען נבל אין דעם יום־טוב וואס זיי פייערען. דאס איז דא א מנהג געווען אין אלע צייטען און אויך נאך היינט. דאס געשענק וואס דוד בעט איז ניט

---

*) שמואל א, כ"ג 14—18. דאך דער אינהאלט פון אט דעם שטיק דערוועקט עפעס א געוויסע באדענקליכקייט.

**) שמואל א, כ"ד און כ"ו.

פיעל אנדערש ווי די „ברודערשאפט", וואס דער פויער צאהלט היינט אלס טריבוט דעם רויבערישען בעדואין, כדי ער זאל איהם באשיצען פון אנדערע פון זיין גלייכען.

ער שיקט שלוחים, וועלכע דערמאנען נבל'ן ווי ער איז דורך דוד'ן באשיצט געווארען, און בעט דורך זיי זיין לוין. גראב און העזה'דיג פאלט נבל אויף זיי אן: קנעכט, וועלכע אנטלייפען פון זייערע הארען, זיינען פאראן אסך; צי דען האט ער עס פאר זיי צוגעגרייט זיין ברויט, זיין וויין און זיין שעכטונג? דוד באשליסט נקמה צו נעמען פאר דער באליידיגונג. 400 פון זיינע לייט נעמט ער מיט זיך צו באשטראפען נבל'ן; 200 בלייבען אין לאגער. נבל'ס פרוי אביגיל, דערקענענדיג דעם נוצען וואס איהר מאן האט געהאט פון דוד'ן און זיך שרעקענדיג גלייכצייטיג פאר דוד'ס נקמה, געהט איהם ארויס אנטקעגען מיט רייכע מתנות. זי שטילט איין זיין צארן. ווען נבל, וועלכער האט הפנים צו פיעל געהוליעט ביי דעם יום־טוב, שטארבט עטליכע טעג נאכהער, זוכט דוד די האנט פון זיין שענער און קלוגער פרוי. דוד קריגט דערמיט אין זיינע הענט נבל'ס רייכען פארמעגען. און נאך פיעל וויכטיגער איז פאר דוד'ן וואס ער איז געווארען א נאהנטער מחותן מיט דעם אידישען אדער לכל הפחות נאהנט צו די אידען שטעהענדען שבט כלב: דערמיט וואס ער האט זיך מתחתן געווען מיט איינער פון זיינע רייכסטע און איינפלוסרייכסטע משפחות*).

פילייכט איז דער אומשטאנד געווען אן אורזאך צו צעשטערען פון דאס ניי שאול'ס רוה. ניט בלויז פיהלט זיך שאול באליידיגט אין זיין פאמיליען־עהרע דורך דוד'ס נייער פארבינדונג; נאר נאך מעהר האט איהם געקאנט פארשאפען שווערע דאגות דער אומשטאנד וואס פון א היימלאזען פיהרער פון א באנדע איז דוד געווארען א רייכער שעיך פון'ם שבט כלב. וואס מעהר דוד הייבט אן, ווען אפילו געצוואונגען דורך די פארהעלטעניסען, צו כאפען רויב אויף זיין אייגענעם חשבון און צו נעמען „געשאנקען" פון פרידליכע פויערים און קענטיג אויך פון קאראוואנען אינ'ם דרום פון שאול'ס מלוכה, אלץ מעהר ווערט ער פאקטיש א געפאהר פאר שאול'ן. און אט דא איז דער מאמענט, וואו מיר הייבען אן צו פיהלען מיט שאול'ן: מיר קאנען אננעמען, אז ביי אט דעם שטעל פון דער געשיכטע הייבט זיך אן יענע פארשטעלונג, וועלכע לאזט זיך דורכקוקען דורך דער טראדיציע, אז דוד איז דער

---

*) שמואל א, כ"ה, איינע פון אונזערע בעסטע דערצעהלונגען

פון יהוה אויסגעקליבענער נאכפאלגער פון שאול'ן*). א פאקט איז, אז דוד וועלכער האט א לאנגע צייט זיך אויפגעהאלטען אין אט דער געגענד, האט זיך ווידער ניט געפיהלט זיכער. צוערשט פארטריבען פון דעם דרום־מערב, איצט פון דעם דרום־מזרח, האט דוד קיין אנדער ברירה ניט ווי צו מאכען דעם לעצטען פארצווייפעלטען טריט: ער טרעט אריבער מיט זיינע 600 לייט אין דער טעריטאריע פון דעם פלשתי'שען קעניג אכיש בן מעוך פון גת. אויף דוד'ס בקשה, אז ס'איז ניט באקוועם פאר איהם צו בלייבען א לענגערע צייט אין דער קעניגליכער רעזידענץ, ווייזט איהם אכיש אן איינע פון זיינע לאנד־שטעדט צקלג אלס פון קעניג געשאנקענע נחלה. מ'קאן לייכט באגרייפען, אז זיינענדיג אביסעל פון ווייטען פון קעניגליכען הויף האט דוד זיך געפיהלט זיכערער פון חשד און פון קאנפליקטען איידער אין דער הויפטשטאדט.

אט אזוי איז געשעהן עטוואס וואס האט קיין גלייכען ניט. דוד, דער פאטריאט, דער פאפולערסטער מאן אין ישראל און דער גליקליכסטער און ערפאלגרייכסטער קעמפער געגען די פלשתים — איז אריבערגעגאנגען צו זיי, צו די בלוטיגסטע פיינד פון די אידען. ניט לאנג צוריק — ס'איז קוים מעהר ווי א יאהר פארגאנגען — שוין פון שאול'ן צום טויט פארפאלגט, האט נאך אויפגעלעבט אין איהם זיין אלטע ליידענשאפט: דער קאמף געגען די פלשתים, און ער האט ארויסגעריסען קעילה פון דעם שונא'ס האנט. איצט ווערט ער איינער פון די זייעריגע. ווי לאזט זיך אזוי וואס דענקען? און ווי האבען די פלשתים געקאנט פועל'ן ביי זיך אויפצונעמען דוד'ן?

אבער דאס איז ניט דער איינציגער פאל אין דער היסטאריע, אז צוויי שונאים ווערען גוט צווישען זיך ווען זיי האבען א שותפות'ען קריג געגען א דריטען און פארגעסען אזוי לגמרי זייערע פריהערדיגע שטרייטיגקייטען. מאנכע פארשער באהויפטען, אז עס האט שוין פריהער עקסיסטירט אן אפמאך, לויט וועלכען דוד האט געזאלט שאנעווען די געגענד פון די פלשתים. אוממעגליך איז דאס ניט, אבער דאס אנצונעמען איז מען אויך ניט מחויב. לויט מיין מיינונג האט די התקרבות געקאנט קומען אויך מיט אמאל און דירעקט. ווען דוד האט נאר געוואלט קומען, איז ער געווען פאר די פלשתים צו יעדער צייט אן אנגעלעגטער פריינד. ווי לאנג ער איז געשטאנען ביי שאול'ן אין דינסט איז ער דאך געווען זייער געפעהרליכסטער פיינד: און ווער האט געקאנט קאווירען, אויב שאול, ווען די פלשתים האבען שטארק

---

*) זעה אין באנד 1, ז. 242.

דערנומען, וועט פארט ניט דערקענען אמאל זיין נוצען און וועט ניט גוט ווערן מיט דוד'ן? אדער וואס וועט זיין א שטייגער ווען דער קראנקער שאול מאכט פלוצלונג צו די אויגען און יונתי ברייננט צוריק דעם לאנג פאר־פאלגטען פריינד אין פולען טריאומף? דער קיצור איז, אז ס'איז אונטער אלע אומשטענדען געווען גלייכער פאר די פלשתים צו האבען דוד'ן אויף זייער זייט. ווארים עס האט זיך זיי געדוכט, אז ערשט דעמאלט ווערט ער אומשעדליך אלס קעמפער אויף דער זייט פון ישראל.

אלס פארבאדינג פאר אזא טריט איז אבער נאטירליך, אז א י צ ט זיינען פארגעקומען באשטימטע אפמאכונגען צווישען דוד'ן און אכיש'ן. האט דוד געוואלט אנגעזעהן ווערען אלס פריינד פון די פלשתים, דאן האט ער געמוזט געבען געוויסע גאראנטיעס פון זיין לאיאליטעט. ער האט אהן א ספק געמוזט שווערען מיטצוגעהן מיט אכיש'עס חיל אין פאל פון א קריג מיט שאול'ן (שמואל א, כ"ח 1); און שוין איצטער האט ער געמוזט באווייזען, אז ער איז באמת שאול'ס פיינד און די פלשתים'ס פריינד. דעם קלוגען דוד'ן גיט זיך אויך איין. אז ער זאל ניט דארפען קומען אין דער לאגע צו געהן אין שלאכט געגען ישראל. פון זיין נייעם וואוינארט צקלג — און אט דא פארשטעהען מיר שוין בעסער פארוואס די הויפטשטאדט איז פאר איהם געווען אן אומבאקוועמער ארט — אונטערנעמט ער אפט עקספעדיציעס פון וועלכע ער קומט צוריק אהיים באלאדען מיט רויב. ער זאגט, אז דאס ברייננט ער פון יהודה, אבער פאקטיש ברייננט ער עס פון די כנענים און פון די אראבישע מדבר־שבטים. כדי אז מ'זאל ניט דערגעהן אט די מעשים זיינע, ווערען אלע, וואוהין ער קומט, מענער, פרויען און קינדער, אומגעבראכט.

דוד האט דא פאקטיש געמאכט א פארצווייפעלטען טריט. נאר מיט דעם מוט פון א פארצווייפעלטען האט ער אזוי וואס געקאנט דורכפיהרען. אויב ער האט ניט געוואלט פארראטען זיין פאלק, אויב ער האט געוואלט זיין עפעס בעסערס ווי ער האט זיך ארויסגעגעבען פאר אכיש'ן, דאן איז פאר איהם קיין אנדער ברירה ניט געבליבען ווי זיך צו פארשטעלען, אפצונארען און דערצו באגעהן אכזריות. ס'איז געווען א געפעהרליך שפיל, וואס דוד האט דא געשפילט, נאך געוואגטער, ווייל נאך אלעמען איז ער דאך קיינמאל ניט זיכער געווען ווי לאנג ער וועט קאנען אנגעהן מיט זיין צוויי־פנים'דיג־קייט. א צופאל האט יעדען טאג געקאנט ברייננען די אנטדעקונג און גלייכ־צייטיג דוד'ס זיכערען און שענדליכען אונטערגאנג. נאר א באפרייאונג פון דער דאזיגער אומדערטרעגליכער און אומווירדיגער לאגע האט איהם נאך

געקאנט ראטעווען. ס'איז געווען דוד'ס גליק וואס ער איז באלד פון איהר אויסגעלייזט געווארען, כאטש דער הארטסטער נסיון האט נאך געווארט אויף איהם.

מיר האבען פאנאנדערגעוויקעלט ביז איצט דוד'ס געשיכטע, זיך פאר־לאזענדיג מיט א גוטען גרונט אויף די ביבלישע דערצעהלונגען וועגען דער פאר־היסטאריע פון דוד'ן. מיר האבען בשום אופן ניט גענומען די דאזיגע דערצעהלונגען אלס היסטארישע דאקומענטען אין א שטרענגען זין: גי־כער האנדעלט זיך דא וועגען אנעקדאטען אדער גאוועליסטיש פארברייטער־טע פאלקס־מעשיות. אבער די צושטענדען און די פערזאנען, כאטש אויך אפט פארגרעסערט און גוזמא'דיג, זיינען דאך אין עצם ריכטיג געצייכענט. געגען דער דאזיגער אויפפאסונג קאן מען ניט אויפהייבען די טענה, אז די גאנצע צייכענונג פון דער פריהעריגער געשיכטע פון דוד'ן איז בלויז לע־גענדאריש און מיטאלאגיש, מחמת מיר קענען געוויסע עהנליכע שטריכען אויך ביי אנדערע גרויסע הערשער, וועלכע זיינען אויפגעקומען פון קליינע אנ־הויבען. די עובדא פון א געשיכט־שרייבער ווערט אין אזא פאל ניט געלייזט דערמיט, וואס מען ווייזט אויף איינציגע שטריכען, וועלכע עס דוכט זיך, אדער זיינען טאקע באמת עהנליך אדער מיטאלאגיש. גיכער מוז מען אויפווייזען די אנטשטעהונג פון די טראדיציעס און, אזוי ווייט ווי עס האנדעלט זיך וועגען א היסטארישער געשטאלט, מוז מען אויך על־פי השערה ארויסדרינגען דעם פאקטישען גאנג פון די געשעהענישען.

שאול'ס ענד.

רעזולטאטען פון דוד'ס אריבערגעהן צו אכיש'ן און זיין פארבינדען זיך מיט איהם לאזען זיך באלד זעהן. די פלשתים פיהלען זיך איצט גענוג שטארק ווידער צו אונטערנעמען א שטארקע אטאקע געגען ישראל. זיי ווילען, אז די צייטען פון עלי און שמואל זאלען צוריקקומען. אכיש זאמעלט דעם חיל פון די פלשתים. דוד איז איצט א פלשתי'שער וואסאל: אכיש דערמאנט איהם אז זיין פליכט און ער פארשפרעכט זי צו ערפילען. ווי אנדערע פאר איהם, אזוי האט אויך דער דאזיגער קעניג פון די פלשתים ניט געקאנט ווידערשטעהן דעם כישוף'דיגען כוח וואס איז געלעגען אין דוד'ן. ער פארלאזט זיך אויף איהם אומבאדינגט און באשטימט איהם אלס זיין לייב־וועכטער (שמואל א, כ"ח 2). אנדערש דענקען אבער זיינע מיט־פירשטען, וועלכע האבען דוד'ן ניט געקענט פון פערזענליכען פארקעהר. נאר האבען אין איהם

געזעהן דעם אמאליגען קעמפער געגען די פלשתים, דעם ליבלינג פון שאול און דעם פריינד פון יונתן.

ווי מיט עטליכע יאהרצעהנדליג פריהער, אזוי ציהען אויך איצט די מחנות פון די פלשתים צו צפון צו, כדי פון טאל יזרעאל צו מארשירען געגען ישראל*). ווייטער אין צפון האט שאול'ס מלוכה, ווי עס ווייזט אויס, זיך ניט אויסגעשפרייט. די פלשתים זיינען בכן געדעקט פון הינטען. דוד, טוענדיג זיין פליכט, האט ביז אהער מיטגעמארשירט. איצט דארף קומען צו דער אנטשיידונג. דער צוזאמענשטויס פון די ארמייען שטעהט פאר דער טיר. וואס זאל דא פון איהם ווערען?

ס'איז שווער צו זאגען וואס דוד וואלט טאקע געטאן ווען אכיש וואלט באשטאנען אויף זיין רעכט און איהם מיטגענומען אין דער שלאכט געגען שאול'ן און די אידען. וואלט ער אין אמת'ן זיך ניט באזינענדיג געצויגען דעם שווערד געגען זיין פאלק? אדער וואלט ער אין דער לעצטער רגע אפ־געזאגט אכיש'ן, וואס וואלט זיכער געבראכט זיין אונטערגאנג? אדער ענד־ליך וואלט איהם אויך איצט בייגעשטאנען זיין חכמה, וועלכע האט איהם קיינמאל ניט פארלאזען, און ער וואלט געפונען אן אויסוועג ווי ניט צו ווע־רען קיין פאררעטער? די לאגע איז אזוי קריטיש, אז אן אנדערער אויף זיין ארט וואלט ניט געקאנט אריבערטראגען ביז איצט דעם אינערליכען קאמף אין זיין נשמה. ניט אזוי אבער דוד. ער געהט מיט ביז אפק, געוויס ניט מיט א לייכטען הארצען, און גיט זיך איבער אין האנט פון זיין גאט, אויף וועמען ער האט זיך ביז איצט פארלאזען.

אין דער לעצטער שעה קומט טאקע די ישועה. אכיש'עס פירשטען, ניט זייענדיג איבערצייגט דורך דעם צוטרוי וואס זייער אויבערהאר האט אין דוד'ן, פאדערען שטרענג, אז ער זאל דערווייטערט ווערען פון דער ארמיי. פאר זיי איז עס נענוג וואס דוד קעמפפט ניט געגען זיי: מעהרער דערוואר־טען זיי גאר ניט פון איהם. מ'קאן ניט זאגען, אז זיי זיינען אומגערעכט. אויך אן אנדער וויפיעל ניט איז פארזיכטיגער קאמאנדיר, אויב ער איז נאר ניט געווען אזוי לייכט זיך צו פארלאזען אויף יעדען ווי אכיש, וואלט פונקט אזוי געהאנדעלט, און ווער קאן וויסען אויב, אין פאל ווען אכיש וואלט דורכגעפיהרט זיין ווילען, וואלט זיך ניט ארויסגעוויזען, אז די דאזיגע פירש־טען זיינען טאקע גערעכט געווען?

עס איז געווען אין איינקלאנג מיט דוד'ס חכמה צוריקצואווייזען אלס

---

*) שמואל א, כ"ט. דער קאפיטעל איז דער המשך פון כ"ח 1, 2.

באליידיגונג דאס וואס ער האט אזוי שטארק זיך געוואונשען אין הארצען. נעגען זיין ווילען און זיך אנטשולדיגענדיג פאר דוד'ן, גיט אכיש נאך. דוד איז איצט באפרייט. ער ציהט צוריק קיין צקלג. אנקומענדיג דארטען אויפ'ן דריטען טאג, געפינט ער דעם ארט פוסט און פארוואנדעלט אין א קופע אש. די עמלקים, אהן א ספק נעמענדיג נקמה פאר די רויב־צוגען וואס דוד האט אונטערנומען פון צקלג געגען זיי, זיינען אנגעפאלען. ווען ער איז ניט געווען, האבען פארברענט און אויסגערויבט די שטאדט און אוועקגע־שלעפט די ווייבער און קינדער. דוד'ס לייט קלאגען און וויינען. עס האלט ביי א מרידה געגען איהם, ווענען זיינע לייט שרייבען צו די שולד פאר דעם אומגליק. זיי האבען פיליכט געטראכט פון זיין אכזריות געגען די בעדואינער פון מדבר. דוד, שנעל אנטשלאסען, פרעגט יהוה און באשליסט נאכצויאגען די פיינד. 200 פון זיינע לייט, וועלכע זיינען אויסגעמאטערט, לאזט ער איבער ביים „נחל הבשור" (וואדי עש שעריא). די אנדערע 400 ציהען ווייטער קיין דרום. א האלב־מויטער, וועלכען זיי געפינען אויפ'ן וועג און מינטערען אפ, ווייזט זיי אן וואוהין צו געהן. ס'איז אן עגיפטישער שקלאף פון אן עמלקי, וועלכער האט מיטגעמאכט דעם צוג. אט אזוי גיט זיך דוד'ן איין א פלוצלונגער איבערפאל. די מענער, אזוי ווייט ווי זיי אנטרינען ניט, ווערען געטויט. אלע מענשען און דאס גאנצע האב־און־גוטס פון צקלג, דערצו נאך רייכע רויב, ווערט פון זיי צוגענומען (שמואל א. ל).

אונטערדעסען האט אין דעם טאל קישון זיך שנעל אפגעשלאסען דער שיקזאל פון שאול'ן און די זייניגע. ווי די אידען אמאל אין עלי'ס צייטען ,אזוי אויך איצט ווארט ניט שאול ביז די פלשתים זאלען זיך באפעסטיגען אין טאל יזרעאל און פון דארטען אריינדרינגען אין דעם מיטעלסטען טייל פון לאנד. ער ציהט זיי אנטקעגען אהין. ווידער אמאל דארף קומען צו א שלאכט אין דעם טאל יזרעאל אדער נאהנט דערביי. ביז שאול האט צוזאמענגעקליבען זיין חיל זיינען די פלשתים שוין געווארען די באלעבאטים פונ'ם טאל און האבען געלאגערט ביי זיין מזרח־ענד ביי שונם (שמואל א. כ"ח 3). מארשירענדיג פון מערב אהער, האבען זיי קענטיג גע־פונען ביי די נאך אלץ כנעני'שע פעסטונגען מגידו און תענך גיכער הילף איידער מניעות*). שאול זאמעלט זיין חיל, ווי עס ווייזט אויס ערשט אבי־

*) עס זעהט אויס פון ל"א 7, אז ענטוועדער די דאזיגע שטעדט זיינען שוין געוועזן אונטערוואָרפען אונטער די אידען אדער זיי האבען לכל הפחות געהאט שטארקע אידישע מינדערהייטען (ווי פריהער שכם). אבער די כנעני'שע באפעלקערונג האלט מיט דעם פיינד און קריגט די אויבערהאנט גלייך ביי דער ערשטער אידישער נידערלאגע.

סעל שפעטער. ביים שיפוע פונ׳ם בארג ג ל ב ע. וואס ליגט ביים דרום־ראנד פונ׳ם טאל. דער בארג קאן שיצען שאול׳ן פון הינטען, אין פאל ער זאל דורכפאלען מיט זיין אטאקע אין טאל*).

ווי אין די פאריגע צייטען, אזוי זוכט אויך איצט שאול פאר דער גרויסער שלאכט אז אנדייטונג וועגען יהוה׳ס ווילען. בייזע חלומות האבען אנגעווארפען פינסטערע כמארעס אויף דעם שוין פון פריהער מעלאנכאלישען און אומגליקליכען הערשער. דער הייליגער אראקעל און דער שפרוך פון די נביאים האבען איהם קענטיג ניט פאראויסגעזאגט קיין גליק**). זיין פינסטערער געמיט איז פול מיט אימה. די אנגסט פון זיין הארץ טרייבט דעם אומגליקליכען צו דעם לעצטען מיטעל וואס ער גופא האט פארבאטען. מיט שמואל׳ס נאמען איז פארבונדען זיין אומגליק. זינט יענער האט איהם פארלאזען, איז ער פון גאט פארלאזען. שמואל איז לאנג שוין טויט: שאול אבער מוז איהם נאך איינמאל זעהן אין אט דער שעה פון שרעקליכער נויט, כדי צו קריגען פון איהם אן עצה. אין דער טונקעלקייט פון דער נאכט, פארקליידט און באגלייט פון איינינגע פארטרויטע דינער, גנב׳עט ער זיך אריין אין ע י ן ־ ד ו ר. עטליכע שעה צו צפון ביים ראנד פון גלבע, עטוואס אין צפון־מזרח־זייט פון שונם, וואו א טויטען־באשווערערין האלט זיך אויף. פון אבערגלייבען איז ער בכלל ניט פריי געווען. אבער אין פאראייניגונג מיט שמואל׳ן און געווים אונטער זיין השפעה האט ער פארבאטען צווישען אידען די שווארצע קונסטען. איצט אין דער פארצווייפלונג ווערט ער זיך גופא אומגעטריי. די קלוגע פרוי דערקענט באלד ווער עס פרעגט זי. ס׳איז אויך ניט געווען שווער פון דעם אופן און דעם המשך פון די פראגען צו דערגעהן ווער עס פרעגט. אויך שמואל, וועמען די פרוי ברייגנט ארויף צו רייידען מיט איהם, פארשפרעכט איהם וועניג גליק. צעדריקט פון קומער און מיד צום טויט קעהרט זיך שאול אום ביינאכט צוריק אין זיין לאגער***). אויף מארגען פריה הייבט זיך אן די שלאכט.

*) שמואל א, כ״ח 4. דאס שטיק כ״ח 3—25 געהערט נאכ׳ן אינהאלט נאך הינטער קאפ. כ״ט. עס זעהט אוים, אז די פלשתים לאזען גאר ניט שאול׳ן אראפשטייגען אין טאל, נאר זיי נעמען דעם בארג מיט שטורם.

**) אזוי איז צו פארשטעהן דעם פסוק 6. אז ענטפער האט ער הפנים באקומען, אבער אזא וואס האט איהם ניט באפרידיגט.

***) די געשיכטע איז אנגענומען אלס היסטאריש, באגרינדעט אויף אן אמת׳ער פאסירונג. מ׳מוז באמערקען, אז שאול זעהט ניט דעם גייסט, נאר ער הערט איהם. די פרוי איז הפנים געווען א קלוגע באטריגערין. מאנכעס איז איהרע רייד איז שפעטער אין דער טראדיציע סטיליזירט געווארען.

שאול איז געווען פארלארען נאך איידער זיין חיל האט די שווערדען ארויסגעצויגען. ווארים וואו דעם פיהרער גרויל‍ט פון שרעק, פעהלט דעם חיל די קראפט. זיינע מחנות ווערען געשלאגען און אנטלויפען. שאול'ס דריי על‍טערע זיהן יונתן, אבינדב און מלכישוע פאלען. איהם גופא יאגען נאך די פלשתי'שע בויגען־שיסער*). און ווען זיין וואפען־טרעגער אנטזאגט זיין בקשה איהם דורכצושטעכען, ווארפט זיך שאול אליין ארויף אויף זיין שווערד, כדי ניט אריינצופאלען לעבעדיגערהייט אין דעם שונא'ס האנט. טרעטענדיג איבער די טויטע פארפאלגען די פלשתים די לעבעדיגע, ביז די נאכט פאלט אן און באשיצט דעם אומגליקס־פלאץ און זיינע קעניגליכע טויטע. ערשט אויף מארגען אין דער פריה, ווען די זיגער קעהרען זיך אום צו בעראבע־ווען די טויטע, געפינען זיי אויך שאול'ס קערפער. דער קאפ ווערט אפגע־שניטען אלס טראפעע און אוועקגעשיקט מיט שאול'ס געוועהר אין דאס לאנד פון די פלשתים. לויט דעם ספר דברי הימים האבען זיי אנגעשלאגען זיין קאפ אן דעם דגון־טעמפעל. דעם קערפער האבען די פלשתים אויפגעהאנ־גען צום שפאט פאר די אידען אויף דעם שטאדט־מויער פון בית־שאן. די איינוואוינער פון יבש אין גלעד, די שטאדט וואו שאול האט באוויזען זיין ערשטע גבורה אין מלחמה, געדענקען אין דאנקבארקייט און טריי־שאפט זייער אמאליגען רעטער. זיי קומען צו לויפען ביי נאכט, גנב'ענען אראפ דעם קערפער און זיינען איהם מקבר ביי זיך אין יבש. שפעטער האט איהם דוד געלאזט מקבר זיין אין זיין פאמיליען־קבר אין צלע (שמואל ב. כ"א 11—15).

שאול'ס כאראקטער.

מיט שאול'ס טויט איז געפאלען א אידישער העלד, וועלכער האט אנ־געהויבען גלענצענד און מיט גרויסע פארשפרעכונגען. עס האט אויסגעזעהן, אז שאול איז באשטימט געווארען דורכצופיהרען עפעס גרויסעס. מיט א רייך באגאבטער נאטור, מיט א גיכער באשלוס־פעהיגקייט און א פעסטער האנט, דרייסט אין זיינע אונטערנעמונגען, העלדיש אין קאמף, באגייסטערט פאר דער גרויסקייט פון ישראל און פרום איבערגעגעבען צו יהוה, בלייבט ער פלוצלונג שטעהן אין מיטען גאנג, פאראליזירט דורך א געהיימניספולער מאכט. ער ווייזט זיך פלוצלונג ארויס צו זיין ניט גענוג געוואקסען פאר

*) עס קאן זיין, אז ער איז פארוואונדעט.

דער אויפגאבע וואס זיין פאלק און זיין טראן האבען איהם געשטעלט. מיר קאנען אבער געווי ניט זאגען, וואו ס׳איז באמת געלעגען זיין שוואכקייט און זיין שולד. זיין באציהונג צו שמואל׳ן האט געוויס א חלק אין דעם. אבער וואס האט שמואל געפאדערט פון איהם, וואס ער פון שמואל׳ן? פארוואס איז דער געדאנק וועגען דער נויט פון פאלק ניט גענוג געווען בייצוקומען דאס וואס האט זיי פאנאנדערגעשיידט? — אז די שטרייטיגקייט איז געווען פון א רעליגיעזען כאראקטער, איז קיין ספק ניט. פיליכט איז ניט אהן א באדייטונג דער פאקט, וואס שאול ווייסט ניט די גאנצע צייט זיך צו דער־מאנען אן דעם אלטען הייליגטום, דעם ארון פון יהוה. שמואל׳ן האט עס פון שילה אן געמוזט ליגען נאהנט צום הארצען.

אלס צוגאב נאך האבען שאול׳ן געפעהלט צוויי אייגענשאפטען, וואס יעדערער האט אומבאדינגט געמוזט האבען, ווער עס האט איצט געוואלט אנפיהרען מיט ערפאלג דעם גורל פון אידישען פאלק: ער איז אין גרונט גע־נומען געווען ניט קיין קאמאנדיר און ניט קיין קעניג. אנהייבענדיג מיט שטורם האט ער א ווילע אויפגעטאן גרויסע זאכען, ווען אבער נאך דעם שטורמדיגען אנפאל איז געקומען די צייט פון באטראכטען און אפוועגען רוהיג, צו קוקען ווייט און אויסצוהאלטען קרעפטיג, דאן איז זיין קראפט פאראליזירט געווארען. ער איז געווען, ווי עס ווייזט אויס, מעהר א סאלדאט און א מאן פון שווערד איידער א קאמאנדיר אויפ׳ן פעלד, און ער האט וואהרשיינליך פון אנהויב אן אונטערשאצט די שטארקייט און דעם כוח פון זיינע הויפט־געגנער, די פלשתים. און אין נאך א העכערען גראד האט איהם געפעהלט דער אינערליכער קעניגליכער אימפולס. מיר הערען לחלוטין ניט, אז ער זאל עפעס האבען געפרואווט צוצוציהען אויך די שבטים אין צפון־זייט פון טאל יזרעאל צו די נאציאנאלע אינטערעסען. א גאנץ פאלק ישראל איז נאך פאר איהם ניט געווען. אבער אויך ביי דער שבטים־גרופע, ביי וועלכער די אומשטענדען האבען איהם פיליכט געצוואונגען זיך צו באַ־שרענקען, הערען מיר ניט פון קיין אינערליכער דערהייבונג, אדער פון אר־גאניזאציע. מלחמה, שלעגעריי, דער פרואוו אויסצוראטען בלוטיג די כנענים און צו באזייטיגען דוד׳ן, האבען קענטיג צוגענומען זיין גאנצען אינטערעס. אז ער האט ווייטער ווי דאס ניט געטראכט, ווייזט א פארגלייך מיט דוד׳ן, וועלכער האט די ערשטע זאך געזעהן צו קריגען א הויפטשטאדט פאר זיין מלוכה. ער האט גלייך דערקענט וואס פאר א באדייטונג דאס האט. שאול, דער זוהן פון א פויער אין גבעה, איז זיין גאנצען לעבען געבליבען דאס וואס ער איז פריהער געווען. עס האט איהם געפעהלט דער הויכער שוואונג פון

גייסט און דער קעניגליכער בליק. וואלט ער געהאט אט די מעלות, וואלט ער דאן ניט אויסגעבראכט אומזיסט זיינע כוחות און פעהיגקייטען אויף אזא פרואוו צו רעגירען א מלוכה פון דעם פויערים־דארף, פון וועלכען ער האט געשטאמט.

אבער אפילו ווען מיר וואלטען געוואוסט מעהר ווי דאס, וואס די מאַ־גערע טראדיציע האט אונז פארגונען צו וויסען; אויך דעמאלט וואלטען זיין פערזאן און זיין שיקזאל געווען ארומגעדעקט מיט דעם שלייער, וואס ליגט אויף יעדער אמת טראגישער געשטאלט פון דער געשיכטע. פון אנהויב אן האבען געדרעמעלט אין זיין רייך־באגאבטער נאטור איינע ביי די אנדערע פינסטערע און ליכטיגע כוחות. מיט א נאבעלען ענטוזיאזם און א מיס־טעריעזער נייגונג צו עקסטאז־נבואה*) איז געווען אין איהם פארבונדען נאך אין די געזונטע טעג אומבאזונענקייט, בלינדע צעהיצטקייט און איינגע־שפארטקייט, ווילדער פאנאטיזם, שרעקעדיגער אבערגלויבען**) און אפט־מאל אויך דעספאטישע און בלוטדארשטיגע אכזריות***). זיין געמיט האט אין זיך א געמיש פון דעם מערדערישען און אויפגערעגטען טעמפעראמענט, וואס פיהרט לייכט צו א געפעהרליכער מרה־שחורה. אבער אט די אלע קערנדלעך און אנדייטונגען זיינען דאך ניט גענוג צו דערקלערען דעם אומגליקליכען קרי־זיס פון זיין נשמה און זיין שיקזאל. די טראגיק פון זיין לעבען ליגט דע־רין, וואס א פינסטערער גורל, פון וועלכען מיר פארשטעהען ניט גענוג דעם גרונט און די אורזאך, קריגט די מאכט איבער איהם און צווינגט איהם פאר־בלענדעטערהייט זיך גופא צו רואינירען, זיין ענערגיע צו פאראליזירען און אלץ טיפער און טיפער צו זינקען אין דעם פינסטערען אומעט, וועמעס ווער־צעל ער האט שוין פון אנהויב אז אין זיך געטראגען. אבער ווער קען זא־גען, אז ער האט געטראגען דערפון אין זיך מעהר איידער אסך אנדערע, וועמעס לעבען ס'איז פארלאפען גאנץ אנדערש? ס'איז וויכטיג וואס שאול פאלט סוף כל סוף דורך זיין אייגענער האנט: פון אנהויב אן, זינט זיין שטערן האט אנגעהויבען זינקען, איז עס געווען זיין גורל אויסצובריינגען זיי־

---

*) פארגלייך דאס שפריכווארט: „איז אויך שאול צווישען די נביאים?", שמואל א, י 10—13; י"ט 23, 24.

**) פארגלייך שמואל א, י"ד (זיין אומפארזיכטיגער נדר און זיין האלטונג געגען יונתן'ען)) און כ"ח (זיין באזוך ביי דער מכשפה).

***) פארגלייך שמואל א, כ"ב און שמואל ב, כ"א זיין האלטונג געגען די כהנים פון נוב און געגען גבעון. פילייכט אין ביידע פאלען, יעדענפאלס אין ערשטען, דער־קענען מיר שוין די טאט פון א וואהנזיניגען.

נע איינענע כוחות דורך חשד און בלינדער ליידענשאפט און צו ארבייטען אין א פינסטערער פארבלענדונג פאר זיין אייגען אומגליק. — אז ניט קוקענדיג אויף דעם אלעמען איז ניט פארגעסען געווארען שאול'ס איידעלע נאטור און אלצדינג וואס ער האט אויפגעטאן און וואס ער איז געווען פאר'ן אידישען פאלק אין גוטע טעג, קאן מען זעהן פון דעם וואס עס האבען געטאן די איינוואוינער פון יבש און וואס דוד האט אויף איהם געזונגען פון הארץ פון דעם טרויערענדיגען פאלק ישראל.

2.

דוד המלך.

ד ו ד א ו ן א ש ב ע ל.

נאך דעם טויט פון שאול'ן און זיינע זיהן איז די לאגע געווען זעהר קריטיש. אונטער שאול'ן האבען די אידען פארט אנגעפיהרט דיזם קאמף געגען די פלשתים, כאטש ניט אלעמאל מיט ערפאלג, און האבען צום סוף זיך פארט ווי עס איז אפגעוועהרט פון זיי. איצט אבער איז פון מלחמה ניט געווען מעהר צו דענקען. די אידישע מיליטערישע כוחות זיינען געווען צעשפליטערט און פארניכטעט, די פיהרער געפאלען. די פיינד האבען ניט פארלארען קיין צייט אויסצונוצען איז גאנצען זייער נצחון. דער טאל קישון. ניט בלויז ביז צום גלבע, נאר אויך בית־שאן און די שטעדט פונ'ם ירדן־טאל פוןביידע זייטען פונ'ם טייך, זיינען ממילא אריינגעפאלען אין זייערע הענט (שמואל א, ל"א 7). ווער האט איצט געהאט כוח זיי ניט צו לאזען פארנעמען פון דאס ניי, ווי אמאל, די בערג פון אפרים און אריינזעצען זייער גובערנאטאר אין גבעה?

דער וועג צו דעם איז איצט געשטאנען אפען פאר די פלשתים. אויב זיי האבען עס ניט געטאן, איז עס וואהרשיינליך געווען זייער קלוגע פאליטיק, וואס האט זיי געראטען זיך צוריקצוהאלטען. זיי האבען געקענט די כוחות וואס האבען געדרעמעלט אינ'ם פאלק ישראל. און כאטש שאול'ס ארמיי איז דעם מאל געשלאגען און אפילו פארניכטעט געווארען, האבען אבער די מחנות פון ישראל אונטער שאול'ן און זיינע גבורים זיך אויסגעלערענט צו פיהרען מלחמה: ס'איז ניט געווען ראטזאם זיי צופיעל צו דערביטערען. דערצו נאך איז שאול'ס דינאסטיע ניט געווען אויסגעשטארבען און דער פיהרער פון זיין חיל, אבנר, האט נאך געלעבט. מ'האט געמוזט האבען איינזעהעניש מיט זיי.

עס שטעהט ניט געשריבען ווי אזוי אבנר איז אנטרונען געווארען פון ער שלאכט פון גלבע, און וועלכער ער האט קענטיג גענומען אן אנטייל. און וויפיעל ער האט דערביי געראטעוועט פון שאול'ס חיל. ס'איז זיכער ניט געבליבען גענוג צו געבען אבנר'ן די מעגליכקייט אנצוגעהן ווייטער מיט דער מלחמה געגען די פלשתים. עס לעגט זיך בעסער אויפ'ן שכל, אז אבנר און אשבעל (איש־בשת*), שאול'ס געבליבענער זוהן, דער געזעצליכער יורש פון שאול'ס טראָן, און וועמעס אויפטראג אבנר האט געהאנדעלט, האָבען זיך אונטערווארפען אונטער א פרידען, וואס האט לכל הפחות לויט'ן נאָמען נאָך איבערגעלאָזען פאר שאול'ס דינאסטיע דאס קעניגטום איבער ישראל. עס האט אבער זעהר א גרויסע באדייטונג, וואס אשבעל'ס רעזידענץ איז ניט מעהר אין גבעה, שאול'ס קעניגס־שטאָדט, איבערהויפט ניט מעהר אין בנימין אדער אנדערשוואו אין מערב־זייט פון ירדן, נאָר אין דער אלט־באריהמטער מחנים ביים טייך יבוק. געווים האָבען אשבעל און אבנר ניט פרייוויליג אריבערגעטראגען דעם צענטער פון זייער הערשאפט אין דעם מזרח, אויף דער אנדערער זייט פון ירדן, וואו די אידען האָבען געהאט פאר זייער פרייער אנטוויקלונג בלויז א באשרענקטע געגענד. מיר מוזען ניכער זעהען דערין איינע פון די רעזולטאטען פון דעם פלשתי'שען נצחון. איינע פון די דערנידעריגענדע באדינגונגען פונ'ם פרידען. מיט אנדערע ווערטער: ישראל איז נאָך געדולדעט געווען אלס מלוכה ניט אנדערש ווי אלס וואסאל־מלוכה פון די פלשתים. ער האט געמוזט צאהלען טריבוט און איז געווען געצוואונגען צו זוכען דעם צענטער אין מזרח, כדי צו זיין אביסעל פון דערווייטען פון די פלשתים און אויך אביסעל ווייטער פון געפאהר. עס קאן אפילו געמאלט זיין, אז אויך צו מואב און עמון, וועלכע זיין פאטער האט עראבערט, האט אשבעל געמוזט צאהלען טריבוט, כדי זיי צו האָבען פאר גוטע שכנים. אט אזוי שפילט שאול'ס מלוכה זעהר א געפאלענע ראָלע אונטער דעם גייסטיג אומבאדייטענדען אשבעל און דעם געוואלטזאמען אבנר, פון וועמען מיר הערען אגב מעהר ווערטער ווי מעשים.

ס'איז געלעגען אין די אינטערעסען פון די פלשתים אפצושוואכען נאָך מעהר דעם אזוי אויך שוין שוואכען קיום פון אשבעל'ס מלוכה. דעריבער האָבען זיי זיך אנגעכאפט אן יעדער געלעגענהייט וואס האט געקאָנט שאפען נייע שטרויכלונגען פאר דער אומבאדייטענדער וואסאל־מלוכה: שטרויכלונ־

*) די אלטע פארם פונ'ם נאָמען געפינט זיך אין דברי הימים א, ח 33; ט 39.

נען וואס זאלען פון סאמע אנהויב אוועקנעמען פון איהר דעם חשק צו זיך צו קומען פון איהר ביטערער מפלה. אזעלכע באטראכטונגען גיבען אונז די מעגליכקייט צו פארשטעהן פארוואס די פלשתים, וועלכע באהערשען איצט די סיטואציע ביז צו א געוויסער מאס אין שאול׳ס גאנצער מלוכה, מאכען נים דוד׳ן קיין מניעות דורכצופיהרען פלענער, וואס האבען אונטער אומ־שטענדען געקאנט ווערען פאר זיי גופא שטארק געפעהרליך.

מיר טארען נים פארגעסען, אז דוד איז איצט געווען דער וואסאל פון די פלשתים אין צקלג און איז געווען פארפליכטעט זיי צו געבען מיליטע־רישע הילף. ס׳איז קיין ספק נים, אז פונקט ווי ער איז פריי ארייגעטרא־טען אין די באציהונגען, אזוי האט ער עס יעדען טאג געקאנט ברעכען און זיך באפרייען. אבער ער האט צוליב זיין ביזאהעריגער שטעלונג צו די פלשתים און באזונדערס צוליב זייער איצטיגער אויבער־מאכט נים געקאנט אונטער־נעמען אין יענער געגענד קיין זאך, וואס איז זיי נים געפעלען. מיר האבען געלאזען דוד׳ן אין צקלג, ווי ער קעהרט זיך צוריק פון זיין פארפאל־גונגס־צוג באלאדען מיט רויב. עס האט נים געקאנט דויערען מעהר ווי איינינע טעג ביז די ידיעה וועגען אלץ וואס איז אונטערדעסען פארגעקומען איז צו איהם דערגאנגען. אויפ׳ן דריטען טאג נאך זיין צוריקקעהר קריגט ער די ערשטע ידיעה דורך אן עמלקי, וועלכער ברייגגט דוד׳ן שאול׳ס קאפ־צי־רונג און זיין ארמבאנד*) און דערצעהלט, אז ער האט עס אויף שאול׳ס איי־גענעם פארלאנג איהם דערלאנגט דעם טויט־קלאפ. דוד נעמט איהם ביי זיין ווארט און לאזט איהם אויפ׳ן שטעל טויטען, כדי נים צו דערוועקען פון אנ־הויב אן דעם מינדסטען חשד, אז ער איז עפעס א מיטשולדיגער, אדער אז ער האט זיך געפרעהט מיט שאול׳ס אונטערגאנג. מ׳דארף נים אויסטייטשען זיין האלטונג אלס גרויסמוטיגקייט אדער איידעלקייט: מ׳קאן עס פשוט פאר־שטעהן אלס א קלוגע האנדלונג. פארוואס די דאזיגע דערצעהלונג זאל זיין אז אויסגעטראכטע, ווי מאנכע פארשער ווילען אננעמען, איז נים איינצוזעהן. עס איז גענוג, אז דער ברייגגער פון דער ידיעה האט דערצעהלט א ליי־גען, כדי צו קריגען פון דוד׳ן דעם דאזיגען לוין. די מעגליכקייט צו בא־רויבען שאול׳ן איז געווען לייכט אין דער נאכט נאך זיין טויט, בשעת זיין קערפער איז געלעגען אויף דעם שלאכטפעלד. עס איז אויך נים געווען אזוי

*) ווי אזוי שאול האט זיי געבראכט אין דער שלאכט, איז קיין פראגע נים. עפעס א סימן מוז אויסצייכענען דעם פיהרער פון חיל. דאס זעהען מיר אויך אין מלכים א כ״ב, אין דער געשיכטע ווי אחאב פאלט אין שלאכט. דערצו איז די צירונג אויך א קמיע.

ווייט פון וועג צו זעהן אין דוד'ן, ווען אויך ניט דעם צוקינפטיגען קעניג פון ישראל, דאך אבער דעם, וואס האט געמעגט טראכטען נאך דעם טויט פון שאול און יונתן צו באקומען א טייל פון דער ירושה.

אז דוד'ן אליין, און וואהרשיינליך אויך אנדערע, זיינען אריינגעקור־מען אזוינע געדאנקען, באווייזט דער אומשטאנד וואס דוד פארברויכט דעם רויב, וואס ער האט נאר וואס געבראכט פון זיין נקמה־צוג געגען עמלק. טיילווייז אלס מתנות פאר די פאמיליען־פארשטעהער פון יהודה*). שאול'ס טויט און דוד'ס רויב־צוג פאלען אזוי נאהענט צוזאמען אין צייט, אז מיר האבען אלע רעכטען אנצונעמען, אז דוד האט געשיקט זיינע מתנות ניט פאר, נאר נאכדעם ווי ער האט דערהערט די טרויעריגע בשורה וועגען שאול און יונתן. די מתנות האבען געקאנט האבען די איינציגע באדייטונג, אז זיי, די זקנים, זאלען אונטערשטיצען דוד'ס קאנדידאטור אויף דער הערשאפט פון יהודה און זיי זאלען באוועגען די פארשטעהער פון די קלאנס צו זיין אויף זיין צד. די מתנות האבען די באדייטונג ווי די ברכות וואס ווערען געשיקט קורץ נאכהער צו די איינוואוינער פון יבש אין גלעד פאר דער פיינקייט וואס זיי האבען באוויזען געגען שאול'ן (שמואל ב, א 5—7**). יבש האט געהאט די טרייעסטע אנהענגער שאול'ס, וועלכע האבען אין איהם באטרוי־ערט זייער העכסטען בעל־טובה. זיי צוצוקריגען איז פאר דוד'ן געווען פון א באזונדערער וויכטיגקייט, גראד ווען אשבעל האט זיך געגרייט זיך אנט־קעגען צו שטעלען. דאס וואס דוד זאגט אומפארשטעלט צו די איינוואוינער פון יבש: שאול, זייער רעכטמעסיגער קעניג, איז טויט און זיי זאלען זיך דעריבער איצט האלטען אן איהם, האט ער אויך אהן א ספק ניט פארשוויגען בשעת ער האט געשיקט די מתנות צו די זקנים פון יהודה.

---

*) שמואל א, ל 26. גענויער האנדעלט זיך דא, ווי די ליסט ווייזט, וועגען דעם „נגב" (אין דרום־ און אין דרום־מערב־זייט פון חברון). צו דרינגען דערפון אויף א קע־ניגטום איבער דעם נגב, ווי מאנכע פארשער טוען, איז א טעות. חברון איז נעבען ירושלים די געגעבענע הויפטשטאדט פון דער גאנצער געגענד אין דרום־זייט פון די בערג אפרים; און די געגענדען אין צפון־זייט פון חברון — יעדענפאלס די געגענד פון בית־לחם — האט דוד, ווי מ'קאן זיך משער זיין — ממילא געהאט פאר זיך.

**) עס קאן זיין, אז דוד'ס טראן־באשטייגונג אין חברון און דער קריג מיט אשבעל'ן וואס האט געהאלטען אין אויסברעכען האבען גראד אט די טרייעסטע אנהענגער שאול'ס געמאכט פאר דוד'ס ביטערסטע פיינד; און די שליחות צו זיי האט באצוועקט אפצושוואכען זייער פיינדשאפט. פיליכט זיינען זיי עס געווען דער „רוח החיה" פון אשבעל'ס ווידער־שטאנד געגען דוד'ן.

נאר א שטיקעל ישוב־הדעת האבען די דאזיגע זקנים אויך ניט געקאנט צווייפלען וואס זיי האבען איצט צו טאן*). די אומצופרידענקייט מיט שאול'ס רעזשים, אויב זי האט זיך וואו עס איז אויסגעדריקט, האט דאס געמוזט זיין אט דא אין יהודה. די רדיפות וואס דוד האט געליטען האבען געמוזט שטארק וועה טאן זיין שבט. דערצו איז נאך דער מפלה פונ'ם אי־דישען חיל געבליבען דאס לאנד אפען פאר די פלשתים. אבנר און אשבעל זיינען ניט געווען בכוח צו געבען עפעס הילף. וואס איז דער וואונדער, וואס דער דרום, וועלכער איז געלעגען אם נעהנטסטען צום פיינד, האט געזוכט זיך אליין צו העלפען ווי ווייט עס האט זיך נאר געלאזען? קיין בעסערע געלע־גענהייט האט ניט געקאנט זיין פאר דעם ווי דוד'ס אנבאט. ווארים ניט בלויז איז דוד געווען פון זייער אייגענעם שבט, און זינט נבל'ס טויט, א רייכער לאנד־אייגענטימער אין יהודה; ניט בלויז איז ער שוין פון לאנג אלס פיהרער געגען די פלשתים געקרוינט מיט נצחון און עהרע: נאר ער איז איצט אויך געווען דער וואסאל פון די פלשתים. אזוי לאנג ווי ער איז דאס געבליבען — און געווים זיינען פריהער געווען פארהאנדלונגען וועגען דעם מיט אכיש'ן, פונקט ווי מיט די זקנים פון יהודה — האט יהודה ניט געהאט וואס זיך צו שרעקען פאר די פלשתים. און אויב אפילו די באציהונגען וועלען אויפהערען, איז אויך געווען דאס בעסטע פאר יהודה און ישראל צו האבען אין זייער שפיץ דוד'ן, דעם אויסגעפרובירטען קעמפער געגען די פלשתים.

מיר האבען שוין אויבען געזעהן וועלכע איינזעהענישען די פלשתים האבען געקאנט האבען, ווען זיי האבען נאכגעגעבען דוד'ן און האבען גאר ניט ערנסט א טראכט געטאן, אז זיי קאנען שפעטער שטארק חרטה האבען פאר־וואס זיי שטימען צו צו דעם וואס קומט איצט פאר. א פארבאדינג פאר זייער צושטימונג צו דוד'ס פלענער איז נאטירליך זיין הבטחה, אז ער איז מרוצה אויך נאכהער צו בלייבען זייער וואסאל. מיט דעם אויסקוק זיינען פאר די פלשתים געווען מעהר ניחא צוויי אידישע מלכים איידער איינער. זיי האבען געקאנט האפען, אז זיי וועלען זיך שטערען איינער דעם אנדערען. און אפילו אויב זיי האבען ניט גענוג אפגעשאצט דוד'ס אויסערגעוועהנליכע פערזענליכקייט, האבען זיי אבער געמעגט רעכענען אויף דעם, אז טאמער וועט איינער עפעס פרובירען אויסשפרייטען די הענט, וועט מען מיט דער הילף

*) אזוי ווי לויט שמואל ב, ב קומט דוד אומגערופען, איז דערפאר מעגליך, אז דוד האט דעם ישוב־הדעת פון די זקנים פון יהודה אונטערגעהאלפען מיט סטראשונקעס און געוואלט.

פון דעם צווייטען איהם קאנען צוריקהאלטען. אבער דוד האט ביז אהער שוין געמאכט צו נישט מאנכע קלוגע חשבונות.

אט אזוי ווערט דוד, אזוי ווי יהוה׳ס אראקעל איז אויך פאר דעם, ק ע נ י ג א י ב ע ר י ה ו ד ה. דער שבט יהודה טרעט דערמיט, נאך א לאנגער צוריקגעצויגענקייט, ווידער אין פאדערגרונט פון עפענטליכען לע־בען פון דער נאציאן. געגוג לאנג, קענטיג 200 יאהר און מעהר, האט דאס לעבען פונ׳ם פאלק זיך אפגעשפילט אין מיטעלסטען טייל פון לאנד, אויף די בערג פון אפרים און אין די געגענדען וואס גרעניצען זיך דירעקט מיט זיי. יהודה איז געווען אפגעשניטען פון יעדער פארבינדונג מיט דעם איבעריגען ישראל דורך די באזונדערס ערפאלגרייכע כנענים אין דער געגענד פון דער שטארקער יבוס־פעסטונג ירושלים. ערשט שאול האט ווידער אויפגעשטעלט די פארבינדונג דערמיט וואס ער האט, אזוי לאנג ווי ער האט געהאט די מאכט דערצו, אויך די קינדער פון יהודה געשיצט פון די פלשתים. אבער שטארק ענג האט די פארבינדונג ניט געקאנט ווערען. כל זמן ירושלים און די געגענד ארום דער פעסטונג איז נאך געווען אין פרעמדע הענט*).

דוד באזעצט זיך אויף יהוה׳ס געבאט אין דער אוראלטער הויפטשטאדט פון יענער געגענד און פונ׳ם גאנצען לאנד אין דרום־זייט פון ירושלים: חברון. דא ווערט ער אויך פארמעל געזאלבט אלס קעניג איבער דעם הויז פון יהודה (שמואל ב, ב 1—4). לויט די דאקומענטען וואס מיר האבען אין תנ״ך האט ער זיבען און א האלב יאהר געהערשט איבער דער דאזיגער מלוכה (שמואל ב, ב 11). ס׳איז ניטא קיין גרונט אויפצוהייבען א פראגע וועגען דער ריכטיגקייט פון אט דעם טערמין. דאס איז געווען א באשיידע־נער אנהויב, אויב דוד האט טאקע, ווי ס׳איז צו זעהן פון זיין אויבען דער־מאנטער שליחות צו יבש, שוין געטראגען אין געדאנק די קרוין איבער אן

*) איך האלט ניט פאר זעהר וואהרשיינליך די מיינונג פון מאנכע פארשער, אז דוד האט ערשט ארגאניזירט דעם שבט יהודה און האט פארגרעסערט זיין שטח מעהר ווי אויף א העלפט, דערמיט וואס ער האט אריינגענומען אין איהם כלב, ירחמאלי, קיני, קנזי, און אויך די כנעני׳שע משפחות שלה, פרץ און זרח (בראשית ל״ח). עס דוכט זיך בלויז, אז דאס זעהט זיך אין דער פראזעאלאגיע פון שמואל א, כ״ז 10, וואו דער נגב פון יהודה ווערט אונטערשיידען פון דעם נגב פון ירחמאלי און דעם נגב פון קיני; ווארים אין פסוק 12 ווערען זיי דאך אלע גערעכענט צו ישראל. דערצו האט דוד׳ס גאנצע האנדלונג נאך א זיך, ווען יענע שבטים האבען פאקטיש געהערט צו יהודה. דעמזעלביגען רעזולטאט באַ־קומען מיר אויך פון שמואל א, ל 26—31, וואו דער גאנצער נגב ערשיינט אלס שטעהענדיג אונטער די זקנים פון יהודה.

אומגעטיילטען און פרייען ישראל. אבער ביי דער געפאהר וואס איז דוד'ן פארגעשטאנען יאהרען לאנג, און ביי דעם שיקזאל וואס האט איהם גראד אין די לעצטע חדשים געהאט געבראכט צום ראנד פון אפגרונט, איז דאס געווען א באדייטענדע ווענדונג צום גוטען. און דוד איז געווען דער מאן צו קאנען אפווארטען זיין צייט מיט געדולד. אויב ער האט וואס געלערענט אין די שטורעמס און קאמפען פון זיין פארפאלגונגס־צייט, האט עס גע־מוזט זיין געדולד און זעלבסטבאהערשונג.

ווי מ'האט אויפגענומען דוד'ס האנדלונג אין מחנים, וואו אשבעל, אדער ניכער וואו אבנר האט אין זיין נאמען רעגירט, קאן מען זיך לייכט פארשטעלען. מ'האט עס געמוזט באטראכטען אלס אן אטאקע אויף שאול'ס הויז און אויף דאס געזעצליכע קעניגטום; און אזוי איז טאקע דוד'ס גאנצע צייט אין חברון — דאס הייסט: די צייט ביז אשבעל'ס טויט — פארנומען מיט א ברודער־קריג צווישען יהודה און דעם צפון (שמואל ב, ג 1, 6). אויב דער קאנטראסט צווישען יהודה און ישראל, וואס האט געשפילט אזא וויכטיגע ראלע אין דער ווייטערדיגער אנטוויקלונג פון דער אידישער געשיכטע, האט ניט עקסיסטירט שוין פון פריהער, דאן האט ער דא געהאט זיינע ווארצ־לען. אונטער אלע אומשטענדען האט דוד געהאט א גרויסען חלק אין דעם, דערמיט וואס ער האט ארויסגעשטעלט זיינע אייגענע פרעטענזיעס געגען אשבעל'ס. דאך איז א גרויסע פראגע אויב, קוקענדיג אויף דעם הויכען פרייז וואס דאס אידישע פאלק האט דערפאר באצאהלט, דאס הייסט די איינהייט פון זיין אנטוויקלונג, וואלטען מיר וועלען זעהן אויסגעשטראכען פון דער היסטאריע דוד'ס געשטאלט און זיין דינאסטיע.

מיר מוזען זיך היטען פון דעם טעות מגזם צו זיין דעם דאזיגען קריג. דוד איז פאקטיש ניט געווען שטארק פאראינטערעסירט אין איהם. ער האט געמוזט קומען צום ציל דורך אנדערע וועגען איידער דורך דעם כוח פון גע־וועהר. אשבעל איז טאקע געבליבען אין א צושטאנד פון קריג מיט דוד'ן די פולע 7½ יאהר וואס דער לעצטער האט רעגירט אין חברון. אבער דוד האט הפנים זיך בלויז פארטיידיגט. זיין געגנער, כאטש ער האט געהאט דעם רצון, האט ער אבער ניט געהאט דעם כוח פאר א קרעפטיגען קאמף. אין פאלק גופא האט דער ברודער־קריג געקאנט געפינען ווייניג סימפאטיע, און דאס ביסעל סימפאטיע וואס האט לכתחילה עקסיסטירט האט אויך בים־לעכווייז געמוזט פארשווינדען, ווארים וואס לענגער אלץ קלערער האבען די צפון־שבטים געמוזט קומען צום באוואוסטזיין, אז שאול'ס הויז איז אין דער אונטערגעהענדער שטערן, בעת דוד איז דער אויפגעהענדער שטערן אין

ישראל, צו וועמען עס געהערט די צוקונפט. אויב דאס גופא איז שוין געווען אז אומגליק, וואס אשבעל — מעג זיין, אז ער איז געווען מינדיג אדער מינדער־יעהריג*) — איז לגמרי פארשוואונדען הינטער דער פיגור פון זיין גענעראל אבנר, איז נאך אבנר גופא ווייט ניט געווען ביכולת אויסצוהאלטען א פארגלייך מיט דוד'ן. פערזענליך העלדיש און, אזוי לאנג ווי אשבעל האט איהם אלצדינג נאכגעגעבען, טריי צו שאול'ס הויז, האט ער אבער ניט ארויסגעוויזען אין קיין פרט עפעס אויסערגעוועהנליכעס. על־פי הכרח האט דערפאר די סימפאטיע פונ'ם פאלק בכלל זיך אלץ מעהר און מעהר געמוזט צואווענדען צו דוד'ן. נאר פון איהם האט מען געקאנט דערווארטען, אז ער וועט זיין געגנער גרויס געוואקסען פאר דער אויפגאבע, אונטער וועלכער שאול'ס הויז איז וואס א טאג ווייטער אלץ מעהר און מעהר צוזאמענגעפאלען. מיר קאנען דעריבער זעהן פון טאג צו טאג ווי דוד'ס שטעלונג האלט אין איין וואקסען און אשבעל'ס טראן ווערט אלץ שוואכער און וואקעלדיגער (שמואל ב, ג 1). אונטערדעסען האלטען דוד'ס חכמה און מעסיגקייט אפ מעהר ווי איין נצחון.

ווענען די איינצעלנע אקטען פונ'ם קריג, וואס האט פארנומען די 7½ יאהר פון אשבעל'ס רעגירונג, זיינען אונז געבליבען ניט קיין סך, אבער דאך מאנכע ידיעות. מ'האט קיין רעכט ניט אויך דאס קליין ביסעל צו דערקלערען קורץ אלס ניט־היסטאריש, כאטש עס האבען זיך דערמיט געמענגט פארבינדען מאנכע לעגענדארישע שטריכען. ביי גבעון קומט עס צו א צוזאמענשטויס, וואס פאלט אויס אומגינסטיג פאר אבנר'ן און זיין חיל. אויף דוד'ס זייט קעמפען יואב און זיינע ברידער אבישי און עשהאל. דער לעצטער, „לייכט אויף די פיס ווי א גאזעל אויפ'ן פעלד", יאגט אלעמען אריבער אין פארפאלגען דעם געגנער. אבנר, מורא האבענדיג פאר יואב'ס נקמה, איז איהם מתרה, אז ער זאל אוועק פון איהם. עשהאל אבער לאזט איהם ניט אפ. אבנר טויט איהם אויף אן ארט און גרייט צו דערמיט זיין אייגענעם שיקזאל (שמואל ב, ב 12—32).

גענויס איז דער צוזאמענשטויס צווישען דוד'ס און אשבעל'ס לייט ניט

*) עס הערשט ווענען דעם א שטרייט צווישען די פארשער; זעהר יונג, ווייזט עס אויס, איז אשבעל אויף יעדען פאל געווען. די צאהל 40 אין שמואל ב, ב 10 פאר אשבעל'ס עלטער קאן פונקט אזוי ווייניג ריכטיג זיין ווי די דארטען אנגענומענע צוויי יאהר פון זיין רעגירונג. אשבעל האט רעגירט, פונקט אזוי ווי דוד איז חברון, זיבען און א האלב יאהר.

געווען דער איינציגער, פון וועלכען ס׳איז געווען צו דערצעהלען. אבער דעם ביבלישען היסטאריקער איז קענטיג געווען צום הארצען אפצואווישען אזוי־פיעל ווי מעגליך די עריגערונג אן יענע צייטען פון ברודער־קריג. וואס ס׳איז נאך געווען צו דערצעהלען פון ווייטערדיגע געפעכטען, איז קוים געווען ניט גינסטיג פאר דוד׳ן (שמואל ב, ג 1): אבער זיין נאמען אלס העלד איז געשטאנען צו פעסט צו דארפען נאך מעהר באשיינט ווערען אויפ׳ן חשבון פון שאול׳ס הויז. פון דער אנדערער זייט ווידער האט מען ממילא גע־קאנט זעהן ווי ניט האלטבאר אשבעל׳ס לאנגע איז מיט דער צייט געווארען. אפילו ווען מ׳האט געגוי ניט באשריבען די פאקטען פון דער מלחמה.

דוד האט געוויס געטאן וואס ער האט נאר געקאנט אום צו קריגען פאר זיך סימפאטיע אין אשבעל׳ס טעריטאריע. אין זיין שליחות צו יבש אין גלעד לאזט ער וויסען דער שטאדט, אז יהודה האט איהם געזאלבט אין חברון פאר א קעניג, און לויבענדיג די בירגער און אנערקענענדיג די פרומע מענשען זייערע וואס זיי האבען געטאן מיט שאול׳ן, גיט ער זיי דערוויל אן אנצור־הערעניש, אז זייער התחייבות צו שאול׳ס הויז איז איצט געענדיגט*). די דאזיגע שליחות איז געוויס ניט געווען די איינציגע אין איהר זארט. דוד איז ניט געווען דער מאן צו פארנאכלעסיגען זיין נוצען. ער האט געטאן אין דער שטיל וואס ער האט געקאנט, ניט ציהענדיג אויף זיך קיין חשד מצד פון די פלשתים און ניט אויפרייצענדיג געגען זיך די צפון־שבטים. אבער אם מעהרסטען געהאלפען האט איהם די אומפעהיגקייט פון אשבעל׳ן גופא. דוד האט רוהיג געקאנט צוקוקען ווי די פרוכט דערפון ווערט צייטיג פאר איהם. א פארגלייך צווישען דוד׳ן און זיין קאנקורענט האט דאך אין אשבעל׳ס טעריטאריע גופא געמוזט אלץ מעהר און מעהר אויספאלען לטובה פון דוד׳ן.

מיר דארפען זיך דערפאר ניט חידוש׳ן, וואס מיט דער צייט בילדעט זיך צווישען די זקנים פון ישראל גופא א פארטיי, וואס שטעהט פעסט אויף דוד׳ס זייט און גלויבט, אז די אידישע צוקונפט הענגט אפ נאר פון זיין ק ע נ י ג ט ו ם א י ב ע ר ג א נ ץ י ש ר א ל. דערצו נאך האט ביי אשבעל׳ס אומפעהיגקייט געמוזט ווערען אלץ שווערער דער יאך פון די פלשתים, און הייסער די בענקשאפט נאך א באפרייער, נאך א קעמפער גע־גען די פלשתים, ווי שאול איז אמאל געווען (שמואל ב, ג 17). דערמיט איז פאר דוד׳ן געקומען די צייט צו טאן דאס, צו וואס ער האט שוין לאנג זיך

*) זעה אויבען ז. 47.

געפיהלט באשטימט פון גאט*). אבער אויך איצט פארשפארט ער צוצוקומען צו זיין ציל מיט געוואלד. דער דערצעהלער פון ספר שמואל האלט פאר וויכטיג אונז צו לאזען וויסען, אז דוד'ס גאט, אויף וועמען ער האט זיך פארלאזען, האט שוין אזוי געמאכט, אז די צייטיגע פרוכט פאלט איהם פארטיגערהייט אין האנט אריין. אבער כאטש דער גאנג פון די געשעהע־נישען ווערט בכיון אוועקגעשטעלט אין אט דער באלייכטונג, איז נאך דערמיט ניט געזאגט, אז דוד טוט מעהר וויפיעל ער האט געקאנט טאן מיט א ריינעם געוויסען. מ'קאן זיך משער זיין, אז זיין קלוגקייט אליין האט דוד'ן ניט גע־לאזט האנדלען אנדערש ווי עס ווערט אונז דערצעהלט. דאס וואס דער פיינדליכער פארטיי־גייסט האט שפעטער ביי געלעגענהייטען אנדערש בא־טראכט דעם צוזאמענהאנג פון די פאקטען און האט, זיך באציהענדיג דא־רויף, גערופען דוד'ן „בלוטיגער מאן", איז נאך לאנג ניט קיין באווייז, אז עס איז ניט געווען אזוי.

אבנר האט ביז אהער זיך געהאלטען טריי צו אשבעל'ן. שאול'ס הויז איז אויך געווען זיינס**). דאס קעניגטום פון בנימין איז געווען דער שטאלץ פון זיין שבט און זיין פאמיליע. זיין אמביציע און זיין לוסט צו הערשעווען, וועלכע זיינען געווען פאראייניגט אין זיין כאראקטער, געפינען א באפרידי־גונג אין דער פראמינענטער שטעלונג וואס ער פארנעמט ביי אשבעל'ס זייט. אלצדינג איז געווען אפהענגיג פון זיין פערזאן און פון זיינע פערזענליכע געפיהלען. זיין קעניגליכער האר האט געקאנט האבען גענוג אורזאכען צו זיין אייפערזיכטיג און ברוגז אויף אבנר'ן. אבער ער פארשווייגט אלעס, מחמת ער קאן אהן איהם ניט אויסקומען. איינמאל אבער פלאצט ער דאך ארויס. אבנר זאל האבען גענומען צו זיך שאול'ס א קעפסווייב. לויט די השגות פון

---

*) פארגלייך שמואל ב, ג 18. אבנר'ס רעדע צו אשבעל'ן אין זעלביגען קאפיטעל איז קוים אזוי גערעדט געווארען. אבער עס קאן זיין, אז אבנר האט געגעבען אלערליי טונ־קעלע אנצוהערענישען. דער עיקר איז כדאי צו באמערקען, אז אויסער דא ווערט אויך אין אסך אנדערע שטעלען דערמאנט א גאט'ס־שפרוך, וואס האט צוגעזאגט דוד'ן, אז ער וועט ווערען שאול'ס נאכפאלגער. באזונדערס אין שמואל ב, ג 18; ה 2, אבער אויך שוין אויף אן אומבאשטימטערען אופן אין שמואל א, כ 14; כ"ד 20; כ"ה 30; כ"ו 25. אזא שפרוך האט טאקע געמוזט זיך געפינען. עס לעגט זיך גאנץ גוט אויפ'ן שכל, אז ער שטאמט שוין פון אחימלך'ן און אביתר'ן, יענע כהנים וועלכע זיינען דאמאלסט אם נעהנטסטען גע־שטאנען צו דוד'ן, און עס קאן אויך זיין, אז אט דער אראקעל־שפרוך איז געווען די אור־זאך פון שאול'ס גרוייזאמער נקמה אן די כהנים פון נוב און פון זיינע אלץ שטארקער ווע־רענדע רדיפות געגען דוד'ן.

**) ער איז וואהרשיינליך שאול'ס א שוועסטערקינד, ניט זיין פעטער.

יענער צייט האט אשבעל דורך דעם אז ערנסטען חשד אויף אבנר׳ן, אז ער איז איהם ניט געטריי. ער האט מורא, אז אבנר שטרעבט נאך דעם טראן. דערמיט איז אויך א סוף צו אבנר׳ס איבערגעבענקייט צו איהם. אבנר איז דערביי ווענינ וואס געווען באאיינפלוסט פון מורא פאר דעם שוואכען אשבעל׳! דער שטרייט צווישען זיי וואלט אויך געקאנט לייכט אויסגעגליכען ווערען. ווען אבנר וואלט נאר געוואלט. גיכער ווי אלץ האט אבנר זיך געפרעהט, וואס ער האט דא א געלעגענהייט ארויסצוטרעטען אפען, מיט עפעס א שיין פון רעכט, פאר דעם אויפגעהענדען שטערן (שמואל ב, ג).

גלייך טרעט אבנר אריין אין פארהאנדלונגען מיט דוד׳ן. ער באט זיך זיך אן ניט בלויז אליין אריבערצוטרעטען צו איהם, נאר אויך איהם צו בריינגען גאנץ ישראל (שמואל ב, ג 12). דאס ווייזט, אז ניט בלויז האט ער געקענט די שטימונג אין ישראל, נאר ער איז אויך געווען זיכער מיט איהר. עס זיינען אהן ספק שוין געווען פארגעקומען געהיימע אפמאכונגען צווישען אבנר׳ן און די זקנים פון ישראל און אפילו מיט די פארשטעהער פון בנימין גופא. נאך איידער אבנר האט זיך צעריסען מיט אשבעל׳ן (שמואל ב, ג 17—19). מ׳האט געוואלט אין ישראל דוד׳ן פאר א קעניג, ווייל נאר אין איהם האט מען געקאנט זעהן דעם רעטער פון די פלשתים. אבנר האט זיך געשטעלט אין דינסט פון אט דער שטרעמונג און האט אהן ספק געזוכט זיך איינצורייסען מיט אשבעל׳ן.

דוד נעמט אן דעם אנבאט אהן באדינגונגען. די לאגע ,דוכט זיך איהם, איז נאך אלץ ניט אזוי שטארק זיכער פאר איהם, אז ער זאל זיך קאנען זע־צען אויף שאול׳ס טראן, ניט דארפענדיג מורא האבען טאמער וועט דער שטרייט און די קנאה־שנאה ווייטער פארטגעזעצט ווערען. צו דעם צוועק מוז ווידער אויפגעשטעלט ווערען דער באנד, וואס האט איהם אמאל פאר־בונדען מיט שאול׳ס הויז און וואס גיט איהם עפעס א רעכט צו ווערען שאול׳ס יורש. ער פאדערט צוריק זיין פרוי מ י כ ל, שאול׳ס טאכטער, וועלכע שאול האט פון איהם מיט געוואלד אוועקגענומען (שמואל ב, ג 13).

אום זי צו קריגען האט ער געמוזט האבען אבנר׳ס הילף. נאך איז אבנר געווען דער בעל־עצה פון זיין האר, און אויב די מחלוקה צווישען זיי איז שוין אפילו געווען פארגעקומען, איז דאך געווען וואהרשיינליך, אז אשבעל וועט זוכען איבערצובעטען זיין ברוגז׳ען גענעראל און וועט גערן טאן זיין ווילען אויב ער וועט איהם בעטען. פאר דוד׳ן איז אבער געווען זעהר וויכ־טיג צו קריגען זיין פרוי ניט איבער געוואלד, נאר אויף דעם געזעצליכען וועג. ווען דאס וועט נאר געשעהן, וועט דאס איבעריגע שוין ממילא ארויסקומען.

אבנר וועט דאן זיין פריינדליך צו איהם. און עס וועט קוים זיין נויטיג, יעדענפאלס וועט זיין ניט שווער, אוועקצושטופען אשבעל'ן אן א זייט. אויב אבנר וועט מעהר ניט שטעהן הינטער איהם. דוד האט גאנץ רוהיג געקאנט דאס אלעס איבערלאזען פאר אבנר'ן. אט אזוי דארפען מיר פארשטעהן, פאר וואס דוד וענדט זיך דירעקט צו אשבעל'ן וועגען זיין פרוי. וואס איז אין פלוג א חידוש נאך אבנר'ס אנבאט צו איהם: און נאך מעהר חידוש איז וואס אשבעל איז אויפ'ן שטעל גרייט נאכצוגעבען דוד'ס וואונש. דאס האט מיט'ן פרייען ווילען אוממעגליך געקאנט געשעהן. אשבעל האט דא פשוט געהאנדעלט אונטער דעם דרוק פון אבנר'ן. דוד'ס אויבערמאכט איז הפנים געווען אזוי גוט באוואוסט, אז אויב אבנר האט זיך אויך איינגעשטעלט פאר דעם, האט אשבעל געמוזט נאכגעבען. ער איז פאקטיש אזוי אין אבנר'ס האנט, אז אבנר פיהלט, אז ער אליין זאל אויסגעקליבען ווערען צו ברייגגען שאול'ס טאכטער צו דוד'ן.

בראש פון צוואנציג שלוחים פון אשבעל'ס סביבה באגלייט אבנר מיכל'ען קיין חברון. ביי דער יום־טוב'דיגער סעודה, וואס דוד מאכט לכבוד זיי, באנייט אבנר פאר זיך און גאנץ ישראל זיין אנבאט אריבערצוטרעטען פון אשבעל'ן צו דוד'ן. וואס דוד האט פון איהם געפאדערט, האט ער געטאן: די בת־מלך איז ווידער געבראכט געווארען צו דוד'ן אלס זיין געזעצליכע פרוי: איצט מעג דוד אויפטרעטען אויפ'ן פלאץ פון דעם אומפעהיגען אשבעל אלס יורש פון שאול'ס קרוין. דוד נעמט איצט אן דעם אנבאט. מען מאכט אפ, אז אבנר זאל זיך נעמען דורכצופיהרען זיין צוזאג גלייך ווי ער וועט זיך צוריקקעהרען (שמואל ב, ג 20, 21). אבנר ווערט דערמיט א פאררעטער צו זיין האר און דוד א מיטשולדיגער און אונטערשטיצער פון א לאנג צוגעגרייטער און גוט אויסגעפלאנעוועטער קאנספיראציע געגען אשבעל'ן. מיר האבען ניט קיין גרונט און ניט קיין רעכט צו פארקלענערען דאס וואס דוד האט געטאן. אבער א גערעכטער אורטייל מוז אנערקענען, אז אזוי ווייט ווי מיר קענען זעהן, איז דוד ניט געווען דער איניציאטאר פון דער קאנספיראציע, נאר ער האט זיך באנוצט מיט איהרע פרוכט. לויט די אומשטענדען האט דוד געקאנט און געמוזט האנדלען אזוי ווי ער האט געהאנדעלט. וויבאלד אשבעל האט זיך ארויסגעוויזען אלס אומפעהיג דורכצופיהרען פאר ישראל די אויפגאבע פון שאול'ס א נאכפאלגער, האט דוד, וועלכער האט לאנג שוין געשפירט אין זיך יהוה'ס רוף צו ווערען ישראל'ס קעניג און באפרייער, געהאט א רעכט אויפצונעמען פריינדליך ישראל, ווען ער איז פרייוויליג צו איהם אריבערגעטראטען. ער האט געקאנט אי־

בערלאזען פאר „אבנר'ן די אחריות פאר זיינע מעשים ; איהם שטערען האט ער על־כל־פנים ניט באדארפט.

אבנר'ן איז אבער ניט באשערט געווען צו ענדיגען זיין ווערק. זיין שיקזאל האט איהם נאך אין חברון געכאפט. יואב, דוד'ס אמביציעזער און גע־וואלדטעטיגער גענעראל, האט געמוזט ווערען אבנר'ס דם־שונא, נאכדעם ווי אבנר האט דער'הרג'עט זיין ברודער עשהאל. אלס צוגאב האט נאך גע־קאנט צוקומען די פערזענליכע אייפערזוכט, אויב יואב האט געוואוסט פון אבנר'ס פלענער. פון פארזיכטיגקייט וועגען האט דוד אפילו אוועקגעשיקט יואב'ן פון חברון. אבער ער קומט פאר דער צייט צוריק, כאפט נאך אבנר'ן און, נעמענדיג נקמה אומגעזעצליך*) פאר זיין ברודער עשהאל, דער'הרג'עט ער אבנר'ן ביים טויער פון חברון (שמואל ב, ג 23—27). — דוד האט יעדען גרונט געהאט צו זיין בייז אויף יואב'ן און צו טרויערען אויפריכטיג אויף אבנר'ן. ווארים מיט איהם איז געווען באזייטיגט דער אמת'ער גייסט פון דער שוין כמעט פארענדיגטער פאראייניגונג צווישען יהודה און ישראל און דאס גאנצע ווערק איז איצט געשטאנען אויף משקולת. ניט בלויז האט זיך איהם געקאנט דוכטען, אז פון זיינע פלענער מיט אבנר'ן איז גארנישט געווא־רען, נאר דער שאטען פון א שענדליכער בגידה האט גאנץ לייכט פון יואב'ן געקאנט פאלען אויף דוד'ן. ווארים פון אויבען אויף האבען מאנכע געקאנט מיינען, אז מיט אבנר'ן איז לגמרי געפאלען די איינציגע שטיצע פון אשבעל'ס טראן. באמת אבער, ווי מיר ווייסען, האט דוד ניט געהאט די מינדסטע אורזאך צו באזייטיגען אבנר'ן.

דאך אויך אהן אבנר'ס פאררעטעריי איז געווען אשבעל'ס שיקזאל גיך צו זיין סוף. ער ווערט פאררעטעריש דער'הרג'עט פון צוויי הויפטלייט פון בנימין. זיי כאפען זיך אריין אין זיין פאלאץ אין מיטאג־צייט, בשעת די טיר־היטע־רין איז איינגעשלאפען**) און אשבעל גופא נעמט זיין מיטאג־רוה אויף זיין

*) זעה מלכים א, ב 5.

**) דער פסוק 6 אין שמואל ב, ד איז פארגרייזט. לויט'ן תרגום השבעים דארף עס שטעהן ; „והנה שוערת הבית סוקלה חטים ותנם ותישן ורכב ובענה אחיו נמלטו". „סוקלה חטים" הייסט : זי קלייבט ארויס די שטיינדלעך פון די ווייץ ווי „ויסקלהו", ישעיה ה 2. „נמלטו" ווערט דא ניט געברויכט אינ'ם ספעציעלען זין פון אנטרונען ווערען פון פאר־פאלגער, נאר לויט'ן אורשפרינגליכען זין פון ווארט (ישעיה ל"ד 15 ; ס"ו 7) האט עס דא די באדייטונג פון אריינגליטשען זיך אומבאמערקטערהייט. די ערשטע ווערטער אין פסוק 7 „ויבואו הבית" געהערען בכן צו „נמלטו" אין פסוק 6. דאס איז, הייסט עס, א דערקלערונג, אז בשעת די היטערקע איז געווען אנדרעמעלט האבען זיי זיך דערווייל אריינ־געכאפט אין הויז. ח. ש.

געלעגער, און דערמארדעט איהם. האט דוד געוואוסט דערפון, אדער האט ער פיליכט געהאט א האנט אין דעם? ער האט קוים געוואוסט דערפון מעהר ווי בכלל וועגען אבנר׳ס פלענער, אין וועלכע עס האט געקאנט אריין אויך די באזייטיגונג פון אשבעל׳ן. מ׳קאן דערפאר גלויבען, אז בשעת די מערדער האבען געבראכט דוד׳ן אשבעל׳ס קאפ, דערווארטענדיג זיין דאנק, האט ער זיי באלוינט אויף אן עהנליכען אופן ווי אמאל דעם עמלקי, וועלכער האט איהם געבראכט די בשורה פון שאול׳ס טויט. ער האט עס געקאנט טאן, ניט ווערענדיג באשולדיגט אין היפאקריטסטווע; ווארים וואס פאר אן אינטערעס האט דוד געהאט אין אשבעל׳ס טויט, בפרט איצט נאך אבנר׳ס טויט, ווען „זיינע הענט זיינען שלאף געווארען"? די מאכט און די געלעגענהייט אפצוראמען אשבעל׳ן פון וועג אין אן אפענעם קאמף האט דוד שוין פון לאנג געהאט, ווען ער וואלט עס נאר געוואלט, ווער רעדט נאך איצט, ווען אבנר איז מעהר ניט געווען. דערצו איז אשבעל׳ס טויט ניט געווען אין דוד׳ס אינטערעסען איצט, ווען ער איז געווען אין אזא פארלעגענהייט צוליב אבנר׳ס טויט.

אהן ספק איז אשבעל׳ס שיקזאל געווען אריינגעצויגען אין דער פארשטענדיגונג צווישען אבנר׳ן און זיינע חברים. איצט אבער, נאך אבנר׳ס פלוצליכען טויט איז זיין פארטיי אהן א פיהרער, און די שותפים פון אבנר׳ס פלענער האלטען זיין און זייער זאך פאר פארלארען. זיי האבען דעריבער געמוזט האנדלען אויף גיך, איידער אשבעל וועט דערגעהן וועגען אבנר׳ס פלענער. איז אשבעל באזייטיגט, דאן איז יעדע געפאהר אריבער און די מערדער זיינען זיכער מיט דוד׳ס קעניגליכען דאנק. אבער גראד דער חשבון איז געמאכט געווארען אהן דוד׳ן. אויב דוד האט ניט פאראורזאכט די קאנספיראציע, דאן האט ער אויך קיין גרונט ניט געהאט צו שאנעווען די מערדער, וועלכע האבען זיך ארויפגעצוואונגען אויף איהם אויף אן אפשטויסענדען אופן, וואס קאן איהם שטעלען אין א פאלשען ליכט. אלס שאול׳ס איידים און אשבעל׳ס שוואגער מעג ער אפילו נעמען אויף זיך דעם חוב פון בלוט-נקמה.

מ׳האט זיכער געקאנט דערווארטען, אז ניט קוקענדיג אויף דעם, וועט מען איהם באשולדיגען אין אשבעל׳ס און אבנר׳ס טויט. אט אזוי ווייסען מיר, אז אין שבט בנימין, און קענטיג אויך בכלל אין די קרייזען וואס זיינען געשטאנען אויף שאול׳ס זייט, האט די בלינדע פארטיי-ליידענשאפט אנגעוויזען אויף דוד׳ן, נאך ביי זיין לעבען, אלס אויף דעם שולדיגען אינ׳ם

בלוטיגען סוף פון שאול'ס הויז*). נאך וועניגער חידוש איז עס, וואס אויך ביי מאדערנע היסטאריקער קומט אמאל ארויף דער אלטער חשד. ס'איז דאך ניט בלויז דאס רעכט, נאר אויך דער חוב פון דעם היסטאריקער נאכצושפירען אומפארטייאיש די געדאנקען וואס ליגען אזוי נאהנט ביים וועג, א פשיטא נאך ווען זיי שפיגלען זיך אפ אין דער טראדיציע גופא: און ווען אלס צוגאב גיט נאך דער מנהג פונ'ם אריענט אז אנצוהערעניש דעם ניי־אויפגעקומענעם הערשער צו באזייטיגען אלע קרובים און אנהענגער פון זיין פארגעננגער. אבער ביי דוד'ס באוויזענער קלוגקייט און מעסיגקייט לאזט זיך פסיכאלאגיש זעהר שווער פארשטעלען, ווי אזוי ער האט געקאנט טאן אזא נארישקייט. בנוגע צו אבנר'ן גילט לחלוטין ניט יענער מנהג, מחמת ער האט געהאלטען אין אריבערטרעטען צו דוד'ן; בנוגע צו אשבעל'ן האט דער מנהג געקאנט קומען אין באטראכט ביי דוד'ן, נאר ווען ער וואלט געוועז אזוי נאריש ניט צו קענען ווארטען אויף דאס וואס וועט איהם באלד ממילא ארייגפאלען פארטיגערהייט אין האנט אריין. און אז ער האט דוקא געדולד צו ווארטען, האט דוד ביז אהער גענוג באוויזען. אויב מיר זעהען בכן ניט קיין מאטיוו ביי דוד'ן וואס זאל אונז בארעכטיגען צו דעם חשד. זייגען אבער פארקעהרט דא אלע באדינגונגען אין דער היים און אין דער סביבה פון די באזיגטע, אז אזעלכע פארוואורפען זאלען געשאפען ווערען, אפילו ווען זיי האבען ניט קיין פאקטישען יסוד.

דער לעצטער שטיין אויף דוד'ס וועג צו ווערען דער קעניג איבער גאנץ ישראל איז דערמיט באזייטיגט געווארען. אז אויסער אשבעל'ן זאל נאך א זוהן האבען אריבערגעלעבט שאול'ן, ווערט אין ערגעץ ניט דערמאנט. עס זעהט אויך אויס, אז פון די דריי זיהן וואס זיינען געפאלען מיט שאול'ן, זייגען די צוויי איינגערע געשטארבען נאך אהן קינדער. אדער על־כל־פנים ניט לאזענדיג קיין זיהן. זיי זיינען אהן ספק נאך געוועזן זעהר יונג, ווי אשבעל גופא. נאר יונתן האט געלאזען א זוהן מריבעל, וועמען די שפעטערדיגע באארבייט פון אונזער טעקסט האבען איבערגעלעגט אויף מפיבשת**). בשעת זיין פאטער'ס טויט איז ער אלט געוועזן פינף יאהר. ער איז בכן איצט

---

*) שמואל ב, ט"ז 7, 8. ס'איז דערביי צו דענקען ניט בלויז וועגען די זיהן פון רצפה בת איה אין שמואל ב, כ"א, נאר אויך וועגען אבנר'ס און אשבעל'ס טויט.

**) די ריכטיגע פארם פונ'ם נאמען געפינט זיך אין דברי הימים א, ט 40. ביז דוד'ן האט מען אזוינע נעמען, פארבונדען מיט בעל, פשוט אריבערגענומען פון די כנענים. ס'איז אבער כאראקטעריסטיש פאר דעם וואוקס פונ'ם רעליגיעזען זעלבסטבאוואוסטזיין האנט אין האנט מיט דעם נאציאנאלען זעלבסטבאוואוסטזיין פון אידישען פאלק, אז פון נאך

אלט געווען צוועלף אדער דרייצעהן יאהר און ער האט דעריבער ניט געקאנט האבען קיין פרעטענזיעס אויפ'ן טראן. דערצו נאך איז דער איינציגער אייניקעל שאול'ס א קריפעל, ווייל בשעת ס'איז אנגעקומען די שרעקליכע בשורה פון שאול'ס און יונתן'ס טויט האט זיין אם לויפענדיג איהם געלאזט ארונטערפאלען אויף דר'ערד (שמואל ב. ד 4). אז ער זאל זיין א נאכפאלגער אויפ'ן טראן האט דערפאר קיין רייד גאר ניט געקאנט זיין. עס בלייבען נאך פון שאול'ס קינדער צוויי זיהן פון זיין קעפסוייב רצפה (שמואל ב. כ"א), נאר אויך זיי זיינען נאך על־כל־פנים ניט מינדיג. די אידען האבען אבער באדארפט, איצט נאך מעהר ווי אלעמאל, א מאן.

דוד אין ירושלים. די פלשתים.

די אידען האבען איצט געקאנט זייערע אויגען אויסשטעלען נאר אויף דוד'ן. אלע שבטים פון ישראל, פארטראטען דורך זייערע זקנים, קומען צו דוד'ן קיין חברון און זאגען: „מיר זיינען דאך דיין פלייש און ביין; שוין לאנג, בשעת שאול איז נאך אונזער קעניג געווען, האסטו ארויסגעפיהרט און אריינגעפיהרט די אידען. אויך יהוה האט צו דיר געזאגט: דו זאלסט פאשען מיין פאלק ישראל און דו זאלסט זיין דער פירשט איבער ישראל". די זקנים פון ישראל זאלבען באלד דוד'ן אלס זייער קעניג פאר יהוה אין חברון (שמואל ב. ה). קיין זאך דריקט ניט אויס דייטליכער ווי אט די ווערטער פון אונזער ביבלישען דערצעהלער דעם געדאנק, וועלכער האט באהערשט גאנץ ישראל ווען זיי האבען גערופען דוד'ן אויף שאול'ס טראן. אלס באריהמטער און גלענצענדער פיהרער אין די מלחמות געגען די פלשתים לעבט ער נאך אין דעם פאלק'ס זכרון. און וואס דריקענדער די געגענווארט איז געווען, אלץ לעבעדיגער האט געמוזט ווערען אינ'ם זכרון פון פאלק די ערינערונג אן שאול'ס טעג. שאול איז אונטערגעגאנגען, מלחמה האלטענדיג מיט די פלשתים, און פאר יעדערען איז געווען לייכט צו זאגען, אז דער גורל פון שאול'ן און פון ישראל וואלט געווען א בעסערער, ווען ער וואלט ניט אזוי לייכטזיניג אוועקגעשטויסען פון זיך דעם בעסטען פון זיינע העלדען.

דוד'ן אז הערט אויף דער דאזיגער מנהג. שפעטערע איבערשרייבער פון די ביכער פון תנ"ך האבען פון שנאה צום נאמען „בעל" איהם איבערגעלענט אויף „בשת", שאנד. אין ווענינער געלעזענע ביכער אבער, ווי א שטייגער אין דברי הימים, זיינען געבליבען אזוינע נעמען אין זייער אורשפרינגליכער פארם.

דוד האט ניט געקאנט זיין אין א פארלעגנהייט וואס זיין ערשטע עובדא זאל זיין אלס ניי־געוועהלטער קעניג פון גאנץ ישראל. ס'איז געווען געווען געוועגענוג דייטליך פארגעצייכענט וואס ער האט צו טאן. די אידען מוזען ווערען פריי, די פ ל ש ת י ם מוזען ווידער צוריקגעטריבען ווערען אין זייער לאנד ביים ברעג ים. אויב אפילו די אויבער־הערשאפט פון די פלשתים האט ניט אזוי שטארק געדריקט; אויב אפילו זי האט זיך אויסגעדריקט בלויז אין נעמען טריבוט, זיינען דאך די אידען פארט ניט געווען די פולע באלעבאטים ביי זיך אין דערהיים. אט דאס האבען עס די שבטים געמיינט, ווען זיי האבען געבעטען, אז דוקא דוד זאל ווערען זייער פיהרער. און דערמיט אליין האט דוד, ווי אמאל שאול, געקאנט זיין זיכער אז דער צוטרוי וואס די אידישע שבטים האבען איהם ארויסגעוויזען איהם זאלבענדיג פאר א קעניג וועט לאנג אנהאלטען.

אויך אין לאנד פון די פלשתים באגרייפט מען שנעל וואס דא איז געשעהן אין חברון. מ'האט גאר ניט באדארפט קיין סך ווערטער און קיין שלוחים צו לאזען וויסען די פלשתים. אז דוד איז ניט מעהר זייער וואסאל, וויבאלד אז שאול'ס קרוין איז אריבערגעגאנגען צו דוד'ן. האט ער געמוזט פארטרעטען די אידישע רעכטען געגען די פלשתים ווי אין שאול'ס טעג. עס ווייזט אבער אויס, אז דוד איז אטאקירט געווארען פונ'ם פיינד נאך פריהער איידער ער האט עס דערווארט. גלייך*) ווי די פלשתים דערהערען נאר, אז מ'האט געזאלבט דוד'ן פאר א מלך איבער גאנץ ישראל, רייסען זיי זיך אריין אין יהודה. דוד דארף איבערראשט ווערען. דער פרואוו פון די אידען דורך איהם זיך ווידער צו מאכען זעלבשטענדיג, דארף אין סאמע ערשטען אנהויב דערשטיקט ווערען. בית־לחם, דוד'ס היים, ווערט שנעל פארנומען און חברון שטעהט אין געפאהר. דוד דערוויסט זיך באלד דערפון. עס בלייבט איהם מעהר ניט קיין צייט צוזאמענצורופען דעם חיל; ער מוז אויף גיך זיך צוריקציהען אין דער, איהם פון לאנג באקאנטער, פעסטונג „עדולם"**). אט א דא האט ער זיך קענטיג א לענגערע צייט אויפגעהאלטען

---

*) דאס איז צו זעהן פון ה 17 און עס באווייזט, אז די עראבערונג פון ירושלים קומט נאכהער. אויך דער אינערליכער צוזאמענהאנג פון די געשעהענישען פאדערט דאס, מען מוז דעריבער אומשטעלען די ארדנונג פונ'ם טעקסט אין דעם דאזיגען קאפיטעל.

**) נאר אט די פעסטונג קאן געמיינט זיין אויך אין שמואל ב, ה 17, לויט ווי עס איז צו זעהן פון כ"ג 13, וואו אנשטאט „מערה" דארף מען לויט פסוק 14 לעזען „מצודה". פארגלייך אויך „וירד" דארטען און דא. עדולם ליגט בערך 20 קילאמעטער פון חברון און בית־לחם.

ביז ער האט געזאמעלט זיינע כוחות. אין א געוויסער צייט ארום אבער גיט זיך איהם איין צו צעשלאגען די פלשתים, וועלכע האבען געהאט זייער לאגער אין דעם טאל פון די ריזען (עמק רפאים), אין דרום־מערב־זייט פון ירושלים, הארט ביי דער שטאדט*).

די פלשתים זיינען אבער דערמיט נאך לאנג ניט געווען פארניכטעט און אפילו אויך נאך ניט מאכטלאז. עס קומט שפעטער ווידער צו א מלחמה. פאראורזאכט דורך דעם וואס דער שונא פאלט נאך אמאל אריין אין יהודה (שמואל ב. ה 22). פאלגענדיג דעם אראקעל פון יהוה, רינגעלט דוד ארום די פלשתים, וועלכע האבען ווידער געלאגערט אין „עמק רפאים“, און פאלט אויף זיי אן פון הינטען. ער טרייבט זיי צו צפון צו אויף גבעון**), און פון דא־נעט יאגט מען זיי נאך ביז גזר, דעם מערב־גרעניץ פון דער אידישער טעריטאריע. דוד ווייזט זיך ארויס אלס אלטער, ערפאלגרייכער קעמפער גע־גען די פלשתים, וואס איז באקאנט מיט דער קונסט און דעם אופן פון זייער קריג־פיהרונג. נעבען זיין גרויסער פעהיגקייט אלס פיהרער אין מלחמה קומט איהם נאך שטארק צוניץ די לאנדשאפט פון יהודה מיט איהרע משופע׳דיגע בערג־רוקענס און טיפע טאלען. די פלשתים, וועלכע זיינען אויסגעלערענט צו קעמפען אויפ׳ן פלאכען לאנד, קאנען דא מיט זייערע רייטוועגען גאר ניט טאן, בעת די שליידערער פון יהודה זיינען ניט בלויז גוט באקאנט מיט יעדען קנייטש פון דער לאנדשאפט און קאנען עס אויס־נוצען, נאר זיינען בכלל אין א בעסערער לאגע געגען זייערע פיינד אין אזא מין געגענד.

עס זעהט אויס, אז דערווייל זיינען די פלשתים געבליבען שטיל דורך די צוויי שווערע מפלות, וואס זיי האבען געכאפט פון דוד׳ן, איינע נאך דער אנדערער. אבער זייער מאכט איז נאך אויך דערמיט ניט גע־

*) דעם צוזאמענהאנג פון די געשעהענישען קריגען מיר ארויס ווען מיר פארבינדען שמואל ב, ה 17—25 מיט שמואל ב, כ״ג 13—17. ה 17 איז א דירעקטער המשך פון ה 3. צווישען ה 17 און ה 18—21 דארף שטעהן דאס שטיק אין קאפ. כ״ג פון פסוק 13 אן. די סיטואציע אין ה 17 ווערט ערשט קלאר פון כ״ג 13 און ווייטער. די פלשתים, זיך בא־זעצענדיג אזוי ווייט צו צפון צו, זיינען געווים אויסען געווען אפצושניידען דוד׳ס פאר־בינדונג מיט דעם צפון. די נאך כנעני׳שע ירושלים האט זיי דא יעקאנט באהילפיג זיין. איהר ערא בערונג קומט בכן נאכדעם.

**) אין ה 25 דארף מען לעזען לויט דעם תרגום השבעים „מגבעון“ אנשטאט „מגבע“.

בראכען. עס זיינען נאך הפנים פארגעקומען איצט און שפעטער א רייה מלחמות*). ס'איז אבער משונה'דיג וואס אונזער טראדיציע, וועלכע איז אזוי רייך בנוגע צו דוד'ן, היפט כמעט לגמרי אריבער די אלע געשעהענישען. דער חידוש איז נאך גרעסער, ווען מיר באטראכטען, אז אט די געשעהענישען האבען באשטימט דוד'ס שטעלונג אין ישראל און ישראל'ס שטעלונג אין סיריען, און זיינען דערמיט געווארען פון דער העכסטער וויכטיגקייט פאר דער אידישער געשיכטע. עס וועט אונז אויך אלע מאל בלייבען טונקעל פאר וואס דער זאמלער פון די באריכטען וואס מיר פארמאגען בנוגע צו יענער צייט, נאכדעם ווי ער האט דערצעהלט באריכות מכוח דוד'ס ראנגלען זיך מיט שאול'ן און מכח זיין קאמף פאר דעם קעניגטום אין חברון און יבוס, באריכטעט אזוי וועניג פאר די שפעטערדיגע דורות וועגען דוד'ס הויפט־אויפטואונגען, וועלכע האבען געלעגט דעם יסוד פאר זיין שטעלונג אין דער היסטאריע**).

ס'איז על־כל־פנים א פאקט, אז ביז די אידען זיינען געווען זיכער, אז זיי וועלען מעהר ניט געשטערט ווערען אין זייער רוה פון די פלשתים, האט נאך דוד געמוזט פיהרען מאנכע, אהן א ספק ערנסטע, מלחמות. זיי האבען זיך נאך געמעגט ציהען אפילו נאך דער ערא בערונג פון ירושלים. מאנכע ערינערונגען וועגען דוד'ן און זיינע גבורים, מאנכע העלדען־געשיכטען, וואס האבען געלעבט אין דעם זכרון פון די שפעטערדיגע דורות, זיינען פארבונדען געווען גראד מיט אט די מלחמות (שמואל ב, כ"א, כ"ג). איינמאל, ווערט דערצעהלט, איז דערביי געשטאנען אין קאן דוד'ס אייגען לעבען (שמואל ב, כ"א 15—17). די סכנה איז איהם פארגעשטאנען פון א ריז, וועמעס שפיז האט געוואויגען 300 שקל, און וועמען אבישי האט דאן דערהרג'עט. דאמאלסט, הייסט עס, האבען איהם זיינע לייט באשווארען, צו שאנעווען זיין לעבען אין קינפטיגע מלחמות און זיך האלטען פון ווייטען פון דער שלאכט, „כדי עס זאל ניט פארלאשען ווערען דאס ליכט פון ישראל." אן אנדערט מאל איז געטויט געווארען גלית פון גת, וועלכער האט געגעבען זיין נאמען דעם אומבאקאנטען ריז, וועמען דוד האט גאר אמאל שוין דער־

---

*) פארגלייך „אחרי־כן" אין שמואל ב, ח 1.

**) פיליכט מעג מען מאכען א השערה, אז אמאל האט עקסיסטירט א באזונדער בוך— אזא מין ווי דער „ספר מלחמות יהוה" —, וואס האט דערצעהלט בפרטות וועגען די דאזיגע מלחמות. אונזער שרייבער פון ספר שמואל האט אנגענומען אלס פארבאדינג, אז יעדערער איז מיט דעם דאזיגען בוך באקאנט און ער האט דערפאר ניט געוואלט ברייננגען פון איהם קיין לענגערע שטיקער.

שלאגען*). זעהר וויכטיג איז וואס ביי די דאזיגע מלחמות רעדט זיך וועגען אן עגיפטישען קעמפער מיט א שפיז, וועמען איינער פון דוד׳ס גבורים האט דערשלאגען. עס זעהט דערפון אויס, אז אויף דער זייט פון די פלשתים האבען אויך מיטגעקעמפט עגיפטישע זעלנער. דאך גיכער האנדעלט זיך דא וועגען פאראיינצעלטע לאנדס־קנעכט איידער וועגען אן אפיציעלער באטייליגונג פון דער מלוכה פון די פרעה׳ס אינ׳ם קריג.

סוף כל סוף גיט זיך דוד׳ן איין — ווען, ווייסען מיר ניט— איז אן אנטשיידענדער שלאכט אוועקצונעמען די דאמאלסדיגע הויפטשטאדט פון די פלשתים, גת, און דערמיט זייער גאנץ לאנד**). די מאכט פון די פלשתים איז פון איצט אן געבראכען. אין א משך פון א לאנגער צייט טרעטען זיי מעהר ניט אויף אלס די פיינד פון ישראל. דוד׳ן איז באשערט געווען צו באצווינגען דעם דאזיגען שונא, וועלכער האט אנגעטאן די אידען אזויפיעל שאנד און האט מעהר ווי איין מאל געשטעלט אין סכנה דעם גאנצען אידישען קיום. זינט פון דוד׳ן אן לעבט ישראל מיט די פלשתים בשלום. ניט קוקענדיג אויף זיינע נצחונות האט דוד אויך איצט ניט אונטעריאכט די פלשתים און האט ניט צעשטערט זייער נאציאנאלען קיום. נאכדעם ווי די פלשתים האבען זיך מייאש געווען זיך צו קאנען שטעלען ווען עס איז געגען דוד׳ן מיט געוואלד, האבען זיי הפנים, ווי פריהער די כנענים, זיך איינגעלעבט מיט די אידען אלס גוטע שכנים. מ׳האט זיי באלד אזוי ווייניג באטראכט פאר אידישע דם־שונאים, אז דוד האט אויסגעקליבען פון זיי מענשען פאר זיין לייב־גוואַרדיע***).

דוד איז אבער ניט צופרידען געווען מיט דעם, וואס איהם האט זיך ביז אהער איינגעגעבען. אויב ער וואלט אפילו נאר דורכגעפיהרט די איינציגע זאך, וואס איז געווען זיין ערשטע עובדא אלס קעניג, די אידישע באפרייאונג פונ׳ם יאך פון די פלשתים, וואלט ער שוין דערמיט אליין געווען דער גרעסטער מאן, וואס די אידען האבען ארויסגעבראכט זינט משה׳ן, ווארים ער האט די אידען צוריק געמאכט פאר דאס וואס זיי זיינען געווען. אבער זיין שטרעבונג איז געגאנגען אסך העכער. די אידען זאלען ניט בלויז זיין פריי,

---

*) שמואל, ב, כ״א 19. זעה אויבען ז. 25, 26.

**) שמואל ב, ח 1. מיט „מתג האמה" איז שווער עטוואס צו מאכען. לעז לויט דברי הימים א, י״ח 1.

*) די „כרתי" און „פלתי", אין וועלכע מ׳זעהט נאך אלץ מיט דער גרעסטער וואהרשיינליכקייט קרעטער און פלשתים. זעה אונטען ז. 79.

נאר זיי זאלען אויך זיין ביכולת צו גענים̇ען פון זייער פרייהייט. דאס קאן אונטער אלע אומשטענדען געשעהן נאר ווען מיט דער פרייהייט פון א פאלק איז אויך פארבונדען נאציאנאלע אחדות און מאכט. די אידען מוזען פאר־אייניגט ווערען און פארנעמען א בכבוד׳ען פלאץ צווישען די שכנות׳דיגע מלוכות פון סיריען. טריט ביי טריט איז דוד געגאנגען אלץ נעהנטער צו דעם דאזיגען ציל. ער האט פון דאס ניי געלערענט די שבטים אויסצודריקען זייער צוזאמענגעהעריגקייט בעסער ווי זיי האבען דאס ווען ניט איז פריהער געטאן: ער האט זיי ארייגעגעבען דעם כוח און די מעגליכקייט צו האבען די גאנצע דעה איבער זייער אייגענעם שיקזאל: יא, איהם האבען די אידען געהאט צו פארדאנקען וואס זיי איז באשערט געווען צו שפילען א ווײלע אזא גרויסע ראלע צווישען די פאדער־אזיאטישע פעלקער אין מערב־זייט פון טייך פרת. עס איז דערפאר קיין חידוש ניט, וואס די אידען קאנען ניט קיין גרעסערען קעניג ווי דוד און וואס זיין נאמען איז געבליבען אויף דור דורות דער אויסדרוק פון דעם גרעסטען טריאומף און גלאנץ. וואס די אי־דען האבען זיך נאר ווען געקאנט פארשטעלען. דוד איז געווען און גע־בליבען דער גרעסטער נאך משה׳ן און ער איז גלייכצייטיג דער פאפולערס־טער מאן אין דער אידישער געשיכטע.

דאס וואס די אידישע שבטים האבען זיך געפיהלט אלס איינהייט, אלס פאלק, און האבען אין געוויסע צייטען אויך ארויסגעוויזען דורך פראקטישע מעשים, אז זיי זיינען איין נאציאן — האט ניט דוד ערשט אויפגעטאן. שוין משה, און שפעטער ווידער שאול, פאר א טייל פון די שבטים אויך דבורה, האבען אויסגעדריקט אט די אידעאלע איינהייט און האבען עס אויך צייטווייליג פארווירקליכט. אז זיי זיינען גלידער פון איין נאציאן, האבען די שבטים שוין לאנג געמוזט וויסען. אבער עס האט אלץ אויסגעפעהלט. אפילו ביז שאול׳ן, דער כוח אויפצוהאלטען און צו פארטיידיגען דאס וואס מ׳האט געוואונען אויף א קורצער צייט. עס האט באזונדערס געפעהלט. אפילו דארטען וואו מ׳האט אויסגעקעמפט די פרייהייט— ד ע ר נ א צ י א־ נאלער מיטעלפונקט, וואו עס זאל זיך קאנען קאנצענטרירען דאס פאליטישע ווי דאס רעליגיעזע לעבען פונ׳ם פאלק. ערשט ווען מ׳וואלט דאס געהאט, וואלט די איינינונג באמת דורכגעפיהרט געווארען, און די פריי־הייט, וועלכע דער שווערד האט אויסגעקעמפט, וואלט געקאנט א לענגערע צייט אנגעהאלטען ווערען אין פרידען. שאול האט אין אז אומבאגרייפליכער קורצזיכטיגקייט כמעט לחלוטין קיין זאך ניט געטאן פאר דעם. דאס פאר־לארענע און שפעטער ווידער געוואונענע נאציאנאלע הייליגטום האט ער גע־

לאזט שטעהן ניט געריהרט אין א אידישען ווינקעל, און געוואוינט האט ער אלס קעניג פונקט ווי פריהער אלס פויער אין זיין געבורט־שטעדטעל גבעה אין בנימין, אן ארט וואס האט ניט געהאט ניט קיין פארגאנגענהייט און אויך ניט קיין צוקונפט. דאס איז די בעסטע ראיה, אז שאול'ן האט געפעהלט דער חוש פון א קעניג. דוד האט געקוקט ווייטער פאר שאול'ן. שאול איז געווען א געבארענער קריגער, און ווען ער האט אריינגעשטעקט דעם שווערד צוריק אין שייד, האט ער זיך צוריקגעקעהרט צו זיינע רינדער אין גבעה. דוד איז אבער געווען א געבארענע הערשער־נאטור. ער האט איינגעזעהן, אז א רעליגיאן און א פאלקס־לעבען מוזען האבען א צענטער, די איינהייט — א שטיצפונקט, די נאציאנאלע מאכט — א זאמעלפונקט — קורץ, אז אויב דאס לאנד וויל אנהאלטען די איינהייט און פרייהייט, דאן מוז עס האבען א בכבוד'ע און זיכערע הויפטשטאדט פאר דער מלוכה.

ווי נאר דוד איז פארטיג געווארען לכל הפחות מיט די ערשטע מלחמות געגען די פלשתים, האט ער זיך גלייך גענומען צו דערגרייכען אט דעם ציל.*) דער אויסקלייב ווייזט ארויס דוד'ס געניאלען בליק. חברון, ליגענדיגביים דרום־ענד פונ'ם לאנד, דערצו נאך די אלטע הויפטשטאדט פון א שבט, האט סאי נאך איהר לאגע, און סאי נאך איהר שייכות צו די שבטים, ניט געקאנט ווערען דער מיטעלפונקט פון דער נייער מלוכה, וועלכע האט געזאלט שטעהן העכער איבער די אלע חילוקים פון די שבטים. שאול'ס רעזידענץ גבעה איז צוליב אן עהנליכען גרונט ניט געווען מסוגל פאר דעם. דערצו האט זי אויך ניט געהאט קיין סטראטעגישע באדייטונג. פארקעהרט אבער ערפילט די יבוס־פעסטונג, ירושלים, דוד'ס אלע פאדערונגען בעסער ווי וועלכער ניט איז צווייטער ארט אין ישראל. פון דער נאטור פארזארגט מיט א פעסטונג, וואס מ'האט מיט די הילפסמיטלען פון אלטערטום ניט געקאנט איינגעמען, איז ירושלים סטראטעגיש איינער פון די וויכטיגסטע פונקטען אין לאנד. דער הארטער ווידערשטאנד, וועלכען ירושלים האט ארויסגעוויזען צו די מעכטיגסטע פעלקער פון איהר צייט: די אשורים, די באבילאניער און די רוימער — איז דער בעסטער עדות דערפאר. ליגענדיג אין מיטעלפונקט פונ'ם פארקעהר פון דעם מיטעללענדישען ים צו מזרח צו, ווי אויך פון סיריען קיין עגיפטען, נאהנט צו די גרויסע פארבינדונגס־וועגען איןביידע ריכטונגען, איז ירושלים א נאטירליכער צענטער פאר האנדעל און פארקעהר. אזוי ווי זי האט ביז דעמאלט געהערט צו די

*) שמואל ב, ה 4—16. דאס דאזיגע שטיק דארף שטעהן צווישען ה 20 און 21.

כנענים, איז זי געווען און פארבליבען ניט פארוויקעלט אין דעם קאמף פון די שבטים איבער דער אויבער־הערשאפט. און דערצו זיינענדיג נאהנט צו דוד׳ס היים, איז ירושלים געווען מסוגל אויפצוהאלטען די פארבינדונג צווי־שען דוד׳ס קרוין און דעם שבט יהודה, א פארבינדונג וואס איז אין געוויסע גרייזניצען געווען דורכאויס נויטיג. די באשטימונג פון ירושלים*) פאר דער הויפטשטאדט פון זיין מלוכה איז פאקטיש געווען דוד׳ס א ווערק, וועמעם גרויסע באדייטונג ס׳איז אוממעגליך אפצושאצען. מ׳קאן בשום אופן ניט זאגען, וואס עס וואלט געווארען פון יהודה און פון דוד׳ס טראן אין די יאהרהונדערטען נאך שלמה׳ס טויט אהן ירושלים. וואס פאר א חלק ירושלים האט אבער געהאט אין דעם גורל פון אידישען פאלק פאר און נאך דעם גלות איז גוט באוואוסט צו יעדען וואס איז עפעס באקאנט מיט יענעם גורל. די נביאים און די אידישע פאעטען האבען באלד איינגעזעהן איהר באדייטונג. עס דויערט ניט לאנג, און מ׳קאן זיך ניט פארשטעלען יהודה און אפילו ניט ישראל, אהן ירושלים. איהר גורל איז געווארען די מאס צו מעסטען דעם מצב פונ׳ם אידישען פאלק, און צוויי מאל איז דורך איהר חורבן אויך חרוב געווארען דאס אידישע פאלק. אויב דוד׳ס באפרייאונגס־מלחמה געגען די פלשתים, וועלכע ער האט גליקליך דורכגעפיהרט, איז דער ערשטער דימענט אין זיין ניי געוואונענער קעניגליכער קרויז, דאן איז ירושלים, וועלכע ער האט איצט איינגענומען און דערהויבען צו דער קעניגס־שטאדט פונ׳ם פאלק ישראל, דער צווייטער דימענט.

ביז איצט איז ירושלים געווען דער רעשט פון א גרעסערען שטח א שמא־לען פאס לאנד, וואס האט אנטהאלטען די ערטער: גבעון, בארות, קרית־יערים און כפירה און האט זיך אריינגעשניטען אין דער אידישער טעריטאריע. אמאל אין די צייטען פון דער עראבערונג און אויך א היבשע צייט נאכדעם. דער גרעסטער טייל פון דער דאזיגער געגענד, וואס איז לאנג געבליבען פרעמד צו די אידען, איז קענטיג מיט דער צייט פארשלונגען געווארען פון זיי. שאול האט געזוכט דאס דורכצופיהרען איבער געוואלד (שמואל ב, כ״א 1). אויך די לעצטע מלחמות מיט די פלשתים האבען שטארק צע־טרייסעלט די דארטיגע כנענים, ווארים על־פי השערה זיינען זיי געשטאנען

*) די באדייטונג פונ׳ם נאמען איז טונקעל. אמאל האט מען אנגענומען, אז יבוס איז דער אלטער און ירושלים דער נייער נאמען, וועלכען די אידען האבען געגעבען דער שטאדט. די דאזיגע הנחה איז אבער לגמרי אפגעשלאגען געווארען דורך דעם פאקט, אז שוין אין די אמארנא־טאוולען קומט פאר ירושלים אלס אורו־שאלים.

אויף דער זייט פון די פלשתים; און ירושלים אלס שטיצע און גבעון איז גזר אלס הויפט־ערטער וואוהין מ׳האט געקאנט זיך צוריקציהען האבען איז די מלחמות געשפילט א באזונדערס וויכטיגע ראלע*). נאר ירושלים מיט איהר שטארקער פעלזען־פעסטונג ציון האט הארטנעקיג אויסגעהאלטען אלע אטאקעס. איהרע איינוואוינער זיינען, ווי עס ווייזט אויס, געווען א באזונדער כנעני׳ש פאלקעל, די יבוסים. אונטער זייער הערשאפט האט די שטאדט קענטיג געטראגען דעם נאמען יבוס.

דוד האט געפרואווט קריגען די יבוסים און זייער שטאדט פאר די אידען דורך פרידליכע מיטלען, אבער עס האט זיך איהם ניט איינגעגעבען.**) די יבוסים האבען געמיינט, אז זייער פעלזען־נעסט ציון איז אזוי שטארק, אז בלינדע און הינקעדיגע זיינען גענוג עס צו פארטיידיגען***). דוד פארלירט ניט דעם מוט פון זייערע שפאט־רייד. ער געהט עס נעמען מיט געוואלד און נעמט טאקע איין מיט שטורם די שטאדט און די פעסטונג. די פעסטונג נעמט ער צו פאר זיך אלס זיין אייגענס און רופט זי „דוד׳ס פעסטונג“ („עיר דוד“), נאכדעם ווי ער בויט זי איבער, כדי זי זאל פאסען פאר זיינע צוועקען (שמואל ב, ה 9). חירם, דער קעניג פון צור, וועמען עס האט געמוזט זיין שטארק אנגעלעגט די פריינדשאפט פון זיין מעכטיגען שכן, זאל איהם דערביי האבען געהאלפען מיט צעדערהאלץ און בוימייסטערס (שמואל ב, ה 11). די פריהעריגע באלעבאטים פון דער שטאדט האט דוד, ווייזט אויס, ניט באהאנדעלט לויט די מנהגים פון מלחמה, נאר, פונקט ווי נאכהער די פלשתים, האט ער אויך זיי געשאנעוועט. אם ווענינגסטען געפינען מיר שפעטער ווי די יבוסים וואוינען צוזאמען מיט די אידען אין ירושלים (שמואל ב, כ״ד 18).

די עראבערונג פון ירושלים דורך דוד׳ן און די באשטימונג פון דער שטאדט פאר דער הויפטשטאדט פונ׳ם לאנד האט אבער נאך א וויטערדיגע באדייטונג. צו דער קעניגליכער רעזידענץ און דער הויפטשטאדט פונ׳ם לאנד האט על־פי הכרח אויך געהערט א קעניגליך הייליגטום, ווארים די רעליגיאן איז ביי די אידען געווען א פאלקס־זאך. קיין עניז וואס איז נוגע געווען דער גאנצער נאציאן האט ניט געקאנט אויסקומען אהן איהר. די נאציא־

---

*) זעה אויבען ז. 61.

**) לויט ה 6 דארף מען אזוי אננעמען.

***) דוד׳ס ענטפער אין ה 8 אויף זייערע שפאט־רייד איז איצט ניט מעהר פארשטענדליך. פיליכט האנדעלט זיך דא וועגען א וויציגען ווערטעל, וואס האט געזאלט אויפוועקען דעם מוט פון די באלאגערער צום שטורם.

נאָלע הויפּטשטאָדט. דער צענטער פון׳ם פאָלקס־לעבען, האָט דערפאַר אויך געמוזט זיין דער מיטעלפּונקט פון׳ם רעליגיעזען לעבען. כדי צו מאַכען פון ירושלים דאָס וואָס זי האָט אלס הויפּטשטאָדט געקאָנט ווערען און כדי אז זי זאָל פאַרנעמען דעם פּלאַץ, וואָס דוד האָט איהר געוואָלט געבען אין אידי־שען לעבען, האָט זי געמוזט ווערען דער צענטער פון׳ם דינסט פון יהוה.

דוד׳ס גרויסקייט שטייגט נאָך דערמיט וואָס ער האָט אויך פאַר דעם געהאַט אן אויג. היסטאָריע מאַכט דער, וועלכער דערקענט דעם גייסט פון זיין צייט און פון זיין פאָלק און איז בכוח ענערגיש צו האַנדלען אין איינ־קלאַנג מיט דעם גייסט. דוד האָט איינגעזעהן, אז דער גייסט פון זיין פאָלק קאָן ווירקען נאָר אין אן ענגער פאַרבינדונג פון׳ם פאָלקס־לעבען מיט דעם רעליגיעזען לעבען. ער האָט פיליכט אומבאוואוסט געהאַט אן אויג פאַר דעם פאַרבאָרגענסטען אינערליכען מהות פון זיין נאַציאָן, לויט וועלכען די אידען האָבען געזאָלט ווערען דאָס פאָלק פון דער רעליגיאָן, דאָס פאָלק פון גאָט. אָט אזוי איז ער גלייכצייטיג געוואָרען דער היסטאָרישער און אויך דער רעליגיעזער העלד פון׳ם פאָלק ישראל. מ׳דאַרף לחלוטין ניט מבטל זיין דוד׳ס שוואַכקייטען און דעספּאָטישע קאַפּריזען אדער מאַכען פון דעם פּרימיטיווען גבור א ווייכהאַרציגען הייליגען, כדי אפּצושאַצען זיין טיעף רע־ליגיעזען כאַראַקטער און זיין באַדייטונג פאַר דער אידישער רעליגיאָן. פּונקט ווי משה האָט באַצויגען מיט א גלאַנץ די אידישע פאַרגאַנגענהייט, אזוי האָט דוד עס געטאָן מיט דער אידישער צוקונפט; און אין אומעטיגע טעג האָט זיין נאָמען אויפגעפרישט די אידישע האָפענונג און דעם אידישען גלויבען אין גאָט. יהוה, דער גאָט פון ישראל, ווערט דורך דוד׳ן גלייכצייטיג דער העכסטער איינוואוינער פון ירושלים, דער שכן, דער בעל־הבית און דער פאָטער פון ישראל׳ס קעניג: ירושלים, די קעניגס־שטאָדט, ווערט צוגלייך גאָט׳ס שטאָדט, די הייליגע שטאָדט: דוד׳ס דינאַסטיע איז יהוה׳ס קעניג־טום און איהרע מיטגלידער — יהוה׳ס זיהן; און אפילו דעם העלד פון דער ענד־צייט, דעם משיח, וואָס וועט ברענגען א גאָלדענע צייט און וועט אויס־לייזען די אידען און די וועלט פון אלע צרות, אפילו איהם האָט מען זיך אנדערש ניט געקאָנט פאָרשטעלען ווי נאָר אלס משיח בן־דוד, אלס דעם גרויסען זוהן פון דעם דערהויבענעם גרינדער פון דער הייליגער שטאָדט.

דאָס אַלטע הייליגטום פון משה׳ס צייט, דער ארון פון יהוה, איז כמעט געווען פאַרגעסען זינט די אומגליקליכע טעג, ווען ער איז אריינגעפאַלען אין דעם שונא׳ס האַנט. די פּלשתים, פיהלענדיג פאַר דעם ארון א הייליגען גרויל, האָבען איהם אפילו צוריקגעשיקט. אבער ניט שאול, ניט די כהנים

אין נוב, די נאכפאלגער פון די כהנים פון שילה, ניט ווער עס איז אז אנ־דערער אין ישראל האט זיך ווענען איהם געקימערט. ער איז פיליייכט פאר־שוועכט געווארען דורכ'ן פארבלייבען אין לאנד פון שונא. דערצו נאך איז צעטרייסעלט געווארען דער גלויבען אין איהם דורך דעם קליינעם גליק וואס ער האט געבראכט דעם אידישען חיל.

דוד אבער האט אנדערש געהאנדעלט. איהם האבען ווייניג וואס געקי־מערט די שרעקען פון דעם אבערגלויבישען שאול און זיין צייט. ער זעהט אין ארון דאס וואס ער איז באמת און וואס ער, דוד, באדארף: דאס אלטע הייליגטום פון ישראל, וואס האט אין מדבר פארזיכערט יהוה'ס אנוועזענ־הייט און מיט וועלכען עס זיינען געווען פארבונדען גרויסע עריגערונגען. דוד פארבינדט דורך דעם ארון זיין אייגען קעניגטום מיט דער נאמאדישער פארגאנגענהייט פון ישראל; און אויפנעמענדיג צוריק די טראדיציע פון שילה, לאזט ער ווידער אויפלעבען דעם גייסט פון שמואל און משה — אין היפוך צו דעם הערשענדען כנעני'זם. קיין וויכטיגערע זאך האט ער ניט געקאנט אויפטאן פאר זיין נייער הויפטשטאדט ווי דאס וואס ער האט איהר צונגעבען א העכערען גלאנץ דורך דאס הייליגטום פון משה'ס צייט. נאך א וויכטיגער גרונט פאר איהם אפצוגעבען דעם ארון זיין אלטען כבוד איז געווען, וואס דאס דאזיגע הייליגטום האט א לאנגע צייט און אפשר פון אנ־הויב אן זיך געפונען ביים שבט יוסף. קיין וויכטיגערע זאך האט פאר דוד'ן ניט געקאנט זיין ווי צו געווינען פאר זיך און פאר ירושלים גראד די שבטים־גרופע פון צפון. אויב אפגעבענדיג כבוד דעם הייליגטום פון מדבר, האנדעלט דוד אלס מאן פון יהודה אונטער דעם באזונדערען בייפאל פון זיין צום טייל נאך נאמאדישען שבט: האנדעלט ער אין דערזעלביגער צייט אלס קעניג און פארטרויטער מאן אויך פון די שבטים פון בארג אפרים, דערמיט וואס ער ברייננט זייער הייליגטום אין זיין הויפטשטאדט.

אט אזוי ווערט דער ארון געבראכט פון בעלת יהודה*) אין א פייערליכער פראצעסיע, אין וועלכער דאס גאנצע פאלק נעמט אן אנטייל. אן אומגליקס־פאל, וואס טרעפט אונטערוועגנס דעם פיהרער פון וואגען. אויף וועלכען דער ארון ווערט געטראגען, צעטומעלט דוד'ן. די איינבילדונג, וועלכע ער האט געגלויבט שוין צו האבען געבראכט, נעמליך, אז יהוה האט

*) לויט דברי הימים א, י"ג 6. ווי ס'איז צו זעהן פון יהושע ט"ו 9, 60 און י"ח 14 איז עס דאסזעלביגע וואס קרית־יערים. דאס איז אהן א ספק דער אלט־כנעני'שער נאמען פונ'ם ארט.

כלומר'שט צוריקגעצויגענע זיין ברכה פון דעם ארון, ווייזט איצטער זיך ארויס צו זיין אמת. ער וואגט ניט מעהר צו ברייננגען דעם ארון קיין ציון. ערשט ווען א פרעמדער, עובד־אדום פון גת, ביי וועמען איז הויז מ'לאזט דעם ארון דריי חדשים, האט געפונען אין איהם א קוואל פון ברכה, פיהרט דוד אוים זיין פלאן. מיט יובעל און טראמפייטען באגלייט דאס פאלק יהוה קיין ציון. דוד גופא געהט טאנצענדיג פאראוים פאר דעם ארון אין א לייגענעם געוואנט פון א כהן און פונקציאנירט אלס ערשטער פון די כהנים פאר יהוה אויפ'ן בארג ציון. מיכל, שאול'ס שטאלצע טאכטער, שעמט זיך מיט איהר מאן, וועלכער האט זיך דערנידערינגט פאר זיינע קנעכט און דינסטען. דוד איז אבער שטאלץ זיך נאך מעהר צו דערנידעריגען פון יהוה'ס וועגען. עס לעבט אין איהם אן אמת רעליגיעזע נאטור, וועלכע שרעקט זיך ניט צו געהן ביז'ן גרעניץ פון דעם וואס איז אויך דאמאלסט באטראכט געווארען פאר רע־ליגיעזע עקסצענטריש (שמואל ב, ו).

אויף וועלכען פלאץ פון דעם בארג ציון דוד האט אוועקגעשטעלט דעם ארון, ווערט ניט געזאגט. עס שטעהט בלויז, אז דער ארון איז געבראכט געווארען אין דוד'ס פעסטונג („עיר דוד", שמואל ב, ו 16). אבער אזוי ווי מיר מוזען אננעמען, אז דוד'ס פעסטונג איז געלעגען אויפ'ן דרום־שיפוע פונ'ם ציון, אין דרום־זייט פון שפעטעריגען פלאץ און שלמה'ס בית־המקדש, מוזען מיר דערפאר אננעמען, אז דער מזבח, וואס איז געשטאנען אומגע־פעהר ניט ווייט פון ארון און פון דעם געצעלט, אין וועלכען ער איז גע־ווען פארבארגען, האט זיך אויך ניט געפונען אויפ'ן פלאץ פון דעם שפע־טעריגען מזבח פון בית המקדש. ערשט ספעציעלע איבערלעבונגען ווייזען דוד'ן אז אויף יענעם ארט, אויף וועלכען ס'איז שוין פיליכט געשטאנען א מזבח פון די יבוסים (שמואל ב, כ"ד).

פארוואס דוד האט ניט געבויט קיין בית המקדש פאר דעם ארון, איז א געוואלדיגער חידוש. וויבאלד ער האט איהם געבראכט אין זיין הויפט־שטאדט און ביי זיין פאלאץ, האט ער אויך געמוזט א טראכט טאן וועגען אויפבויען א פאסיגען ארט פאר יהוה. אויב דוד האט עס ניט געטאן, האט ער געווים געמוזט האבען א וויכטיגען גרונט פאר דעם. אויב ס'איז ריכטיג, אז דער ארון האט שוין אין שילה געהאט א טעמפעל*), דאן קאן

*) פארגלייך שמואל א, א, 24; ג 3; ירמיה ז 14; אנדערש אבער די טראדיציע וואס געפינט זיך אין שמואל ב, ז 6.

מען זאגען, אז נאר אן אראקעל פון גאט האט דוד'ן געקאנט אפהאלטען פון בויען א בית המקדש. דער אראקעל ווידער האט געקאנט זיין באגרינדעט אויף אלטע קולט־מנהגים אין יהודה. דוד'ס שטרעבונג צונויפצוקיטען דעם צפון און דעם דרום האט ניט געקאנט געפינען קיין בעסערען מיטעל ווי נאכצוקומען דעם קולט־מנהג פון אפרים — אזוי ווייט ווי דער רעליגיעזער געפיהל פון יהודה איז ניט געווען שטארקער ווי זיין שטרעבונג צו איינהייט. פאקטיש אבער ווייזט טאקע אויס, אז דאס לעצטע איז געווען דער פאל. די טראדיציע פון יהודה האט געפאדערט א געצעלט, פונקט ווי שילה האט עס אמאל געהאט*). ס'איז דעריבער ניטא קיין גרונט צו דערקלערען אלס שפעטערדיגע ערפינדונג די טראדיציע, אז דוד האט געוואלט בויען א בית המקדש, נאר ער איז אין דעם געשטערט געווארען פון דעם נביא'ס ווארט. דאס וואס דער היינטיגער נוסח פון דעם באטרעפענדען שטיק שטאמט פון א שפעטעריגער צייט איז נאך ניט געזאגט, אז מ'דארף צווייפלען אין דער היסטארישער ריכטיגקייט פון דעם עצם פאקט וואס איז דערין אנטהאלטען.

דאס ווערט נאך באשטעטיגט פון אן אנדער דערצעהלונג, לויט וועלכער דוד האט אויפגעבויט א מזבח אויף דעם שייער פון ארונה דעם יבוסי*). דאס איז דער פלאץ פונ'ם שפעטערדיגען בית המקדש אויפ'ן שפיץ פון בארג ציון. פאקטיש איז דאס געווען דער איינציגער ארט וואס איז געווען מסוגל פאר א גרעסערען הייליגטום, און דוד גרייט דערמיט בעצם צו א טעמפעלבוי. אויך פון דאנעט אוים קאן מען לייכט דרינגען, אז דוד האט ערנסט געטראכט וועגען בויען דארטען א בית המקדש.

ו ו י י ט ע ר י ג ע   מ ל ח מ ו ת.

(לויט ר. קיטעל און ב. בענטש)

ס'איז ניט אויסגעפאלען אויף דוד'ס גורל צו געניסען אין פרידען דאס וואס ער האט געוואונען דורכ'ן שווערד. עס האט גאר אנדערש ניט געקאנט זיין, און דוד גופא האט אויך אנדערש ניט געוואלט. עס איז אוממעגליך, אז ער זאל זיך האבען צופרידענגעשטעלט מיט דער קרוין איבער ישראל און מיט

---

*) זעה אין באנד 1, ז. 315. דאס איז אויך דער היסטארישער קערן פון יהושע י"ח 1.

*) שמואל ד, כ"ד. לויט'ן המשך געהערט וואהרשיינליך די דאזיגע דערצעהלונג פאר קאפ. ז.

דער אונטערוואַרפונג פון די פּלשתים. כדי די אידען זאָלען ווערען די הער־שער אין סיריען, כדי די אידישע גרעניצען און די אידישע אַזוי אַפּט באַ־שטריטענע זעלבשטענדיגקייט זאָלען זיין זיכער געגען אַנפאַלען פון אַרום, האָט נאָך געמוזט קומען צו מלחמות מיט די איבעריגע שכנים.

אין דער גרויסער וועלט־געשיכטע האָט דעמאָלט געהערשט א שטיל־קייט. עס האָבען געפעהלט די געוואַלדיגע שטורעמס וואָס האָבען פריהער פון מזרח און שפּעטער פון מערב געברויזט איבער פּאַדעראַזיען און האָבען ניט געלאָזט אויפקומען אין כנען קיין זעלבשטענדיגע, קאָנצענטרירטע מאַכט. עגיפּטען האָט דעמאָלט געדרעמעלט אין מערב און באַבילאָניען אין מזרח. אַט דאָס טאַקע איז געווען דער פאַרבאַדינג, אַז עס זאָל קאָנען אנטשטעהן א נייע אידישע מלוכה, נאָך בפרט אַזאַ קרעפטיגע מלוכה ווי דוד׳ס.

אויך אין דוד׳ס צייט האָבען ניט אויסגעפעהלט קיין פאַרשידענע קלע־נערע שטורעם־ווינטען, מיט וועלכע די נייע אויפגעקומענע אידישע מלוכה האָט זיך געמוזט פאַרמעסטען אין כוחות. אויסער די קלענערע שכנים־פעל־קער, ווי עמון און מואב אין דרום־מזרח און אדום און עמלק אין דרום, וועל־כע האָבען פון די עלטסטע צייטען אָן געמאַכט אומזיכערער די אידישע גרעי־ניצען, האָט זיך דאַמאָלסט באַוויזען א נייע מאַכט אין פּאַדעראַזיען, דאָס זיינען געווען די אַראַמעער, וועלכע זיינען נאָך דער אונטערוואַרפונג פון די פּלשתים געבליבען די גרעסטע סכנה פאַר די אידען.

די אַראַמעער זיינען סעמיטען אַזוי ווי די אידען, זיי זיינען בכן זייערע קרובים אין שפּראַך און בלוט. זיי געהערען אָבער וואַהרשיינליך צו אַן אַנ־דער שיכט פון דער סעמיטישער פעלקער־וועלט. זינט דעם 14טען יאָהר־הונדערט (פאַר דער קריסטליכער צייט) באַווייזען זיך דייטליכע שפּורען פון די אַראַמעער. העכסט וואַהרשיינליך זיינען זיי געקומען פון אַראַביען. פּונקט ווי די סעמיטישע וואַנדער־שבטים פון דער פריהערדיגער צייט. די אַשורישע אויפשריפטען פון 14טען יאָהרהונדערט באַצייכענען זיי אַלס אַראַ־מעאישע בעדואינער־שבטים. בערך פון מיטען דעם 13טען ביז דעם 12טען יאָהרהונדערט גיט זיך זיי איין זיך איינצופונדעווען אין מעסאָפּאָטאַמיען און דאָרטען צו גרינדען א גרעסערע צאָהל פון קליינע מלוכות. בערך אין דערזעלביגער צייט פאַרנעמען זיי אַלץ מעהר און מעהר אויך סיריען, וואו ס׳איז זיי אַנגעקומען לייכט זיך צו באַזעצען, מחמת די אַמאָליגע, מעכטיגע מלוכה פון די חתים איז געווען צעשפּליטערט אויף שטיקלעך. אַרום דעם יאָהר 1000 (פאַר דער קריסטליכער צייט) זיינען די אַראַמעער דער הער־

שענדער עלעמענט אין מעסאפאטאמיען און סיריען ביז צום גרעניץ פון פע־ניקיען.

אין דוד׳ס צייט האבען שוין די אראמעער געגרינדעט, אדער זיי האל־טען לכל הפחות אין גרינדען, מעהרערע קליינע מלוכות ביים צפון־ און מזרח־גרעניץ פון אידישען לאנד, און מאכען שוין א מינע, ווי זיי וואלטען וועלען אנהויבען א מלחמה געגען דער מערב־זייט פון ירדן. די אראמעאישע מלוכות, מיט וועלכע דוד האט געהאט צו טאן, זיינען געווען: די פון מעכה, פון צובה און פון בית־רחוב. וואו זיי זיינען געלעגען איז נאך ניט אין גאנצען קלאר. זיכער איז נאר, אז די אראמעער פון מעכה זיינען געזע־סען ביים פוס פון בארג חרמון. דער נאמען פון דער שטאדט „אבל בית מעכה" (אין מערב־זייט פון אויבערסטען ירדן) האט דערהאלטען פאר שפע־טערדיגע צייטען די ערינערונג אן יענער אראמעאישער מלוכה. אויב צובה איז דיזעלביגע צ ו ב י ט, וועלכע מיר געפינען אין אשורבאניפאל׳ס אויפ־שריפטען, דאן דארף מען העכסט וואהרשיינליך זוכען די דאזיגע אראמע־אישע מלוכה אין דרום־זייט פון דמשק. צוליב דער פארבינדונג וואס די אראמעער פון בית־רחוב האבען אין ספר שמואל מיט עמון, נעמט מען אן, אז די דאזיגע אראמעאישע מלוכה איז געלעגען אין דער געגענד פון דער היינטיגער ר י ח א ב אין מזרח־זייט פון די רואינען פון ג ע ר א ז א. אבער צו אסך א גרעסערער באדייטונג איידער די אלע קליינע אראמעאישע מלוכות צוזאמען האט זיך דערהויבען די אראמעאישע מלוכה פון דמשק, וועלכע האט געשפילט א באדייטענדע ראלע אין אלטען מזרח אומגעפעהר פון יאהר 1000 ביז דעם יאהר 730 (פאר דער קריסטליכער צייט). די גרוי־סע מלחמות צווישען ישראל און ארם ווערען ערשט אויסגעקעמפט אין 9טען און אין דער ערשטער העלפט פון 8טען פאר־קריסטליכען יאהרהונדערט. אין דוד׳ס צייט האנדעלט עס זיך בלויז וועגען די ערשטע באדייטענדע צוזאמ־מענשטויסונגען, וועגען דעם אנהויב פונ׳ם גרויסען קאמף, וואס האט גע־זאלט ארויפלעגען זיין שטעמפעל אויף די פאלגענדע יאהרהונדערטען.

דער אנשטויס צו דער מלחמה מיט די שכנים ארום, וועלכע איז גע־ווען פאר דוד׳ן ניט אומגעוואונשען, איז געקומען פון דרויסען, פון די עמונים. שוין פון שאול׳ס צייטען אן איז עמון געווען, נאמינעל וועניגס־טענס, אונטערוואָרפען אונטער די אידען: אבער זי האט זיך אלץ מעהר און מעהר פריי געמאכט. דוד איז ניט געווען דער מאן וואס האט געקאנט צופרידען זיין מיט א האלבען וועג. מיט די עמונים האבען זיך אבער באלד פארבונדען די פארשידענע אראמעאישע פעלקער, אזוי אז אויב דוד זאל אויך

זיי מנצח זיין, ווערט ער דער האר איבער דער גאנצער טעריטאריע, וואס האט זיך געגרעניצט מיט די אידען אין צפון און אין מזרח.

דער קעניג פון עמון, ח נ ו ן ב ן נ ח ש*), האט באליידיגט די שלוחים, וועלכע דוד האט צו איהם געשיקט, לויט דעם מנהג פון דער צייט**), כדי איהם צו טרייסטען ווענען זיין פאטער'ס טויט און איהם צו גראטולירען מיט זיין באשטייגען דעם טראן. די פריינדשאפט צווישען דוד'ן און דעם אמאליגען געגנער שאול'ס לאזט זיך דערקלערען פון דער צייט פון דוד'ס פארפאלגונג, און עס קאן זיין, אז דוד האט נאך געזוכט צו פאר־שטארקען די דאזיגע פריינדשאפט אין אשבעל'ס צייט. חנון'ס הנהגה וואלט אונז דערפאר געווען אומפארשטענדליך, ווען מיר וואלטען ניט געמוזט אננעמען, אז אויך די אידישע שכנים האבען געהאלטען א מלחמה מיט דוד'ן פאר אומפארמיידליך. זיי האבען געהאט יעדען גרונט צו קוקען מיט'ן גרעסטען חשד אויף דוד'ס מעכטיגער שטעלונג און מורא צו האבען פאר זייער אייגענער זיכערקייט. נאך מעהר, אויב מיר מעגען זיך משער זיין (און מיר זיינען פולקום בארעכטיגט צו אזא השערה) אז אשבעל האט געקאנט אויפהאלטען זיין זעלבשטענדיגקייט אויך לגבי די שכנים אין מזרח נאר צאהלענדיג טריבוט, דאן ווערט דער גאנצער ענין נאך קלארער פאר אונז. מיט דוד'ס אויפטריט האט נאטירליך אויפגעהערט די צאהלונג פון טריבוט. עמון און מואב אבער האבען געמוזט זעהן אויפצוהאלטען זייער פאזיציע. אויב די אייגענע כוחות האבען ניט געקלעקט דערצו, האט מען עס געמוזט פרואווען מיט פרעמדער הילף. עמון האט אנגעהויבען דעם צוזאמענשטויס מיט אן אפענער ארויספאדערונג: אויך מואב איז פילייכט ניט געבליבען פון הינטען.

אז די עמונים שליסען זיך טאקע אן די אראמעער פון צובה, ווי אויך

---

*) דער דאזיגער נחש איז קענטיג דערזעלביגער, וועמען שאול האט צעשלאגען. ער האט לויט דעם געמוזט רעגירען א היבשע צייט נאך זיין נידערלאגע; דאס הייסט: די גאנצע צייט פון שאול'ס און א טייל פון דוד'ס רעגירונגס־צייט. זעהר לאנג נאך דער עראבערונג פון ירושלים איז על־כל־פנים די דאזיגע מלחמה ניט אויסגעפאלען, מחמת שלמה, וועלכער ווערט געבוירען ערשט נאך דער מלחמה, איז שוין ביי דוד'ס טויט א מאן. דערמיט איז בערך אנגעגעבען די צייט. דאס שטימט אויך מיט דעם, וואס צווישען דוד'ס עלף זיהן, וועלכע זיינען געבארען געווארען אין ירושלים, שטעהט שלמה דער פערטער אין דער רייה, ער איז בכן צווישען די ערשטע (ה 14).

**) אן עהנליכער פאל ווערט דערצעהלט אין די אמארנא־בריף.

די פון בית־רחוב און מעכה*). דא האנדעלט זיך, ווי מ׳זעהט, וועגען א פאראייניגונג פון די שכנים־פעלקער פון מזרח און פון צפון־מזרח אפצו־שוואכען די הערשענדע שטעלונג, וועלכע די אידען האבען באקומען אונטער דוד׳ן.

יואב, דער הויפט־קאמאנדיר פון דוד׳ס ארמיי, מארשירט נעגען די פיינד. בעת ער קומט אן אין דער טעריטאריע פון די עמונים, האבען די פיינד שוין געהאט פאראייניגט זייערע קרעפטען. זיי זיינען איהם פארלאפען דעם וועג; און בעת די עמונים, ארויספאלענדיג פון זייער הויפטשטאדט, האבען באגעגענט יואב׳ן אין אן אפענער שלאכט, האבען זייערע פארבינדעטע געזוכט איהם צו באפאלען פון הינטען. א שנעלער באשלוס אין מיטען פון דער שלאכט ענדערט יואב׳ס געפעהרליכע לאגע. ער לאזט א העלפט פון זיין חיל אונטער זיין ברודער אבישי קעמפען געגען די עמונים און ער אליין גיט זיך א ווארף מיט די איבעריגע סאלדאטען אויף די אראמעער. וואס האבען איהם אטאקירט אין רוקען. די אראמעער ווערען פון יואב׳ן צוריקגעווארפען, און דאן פארלירען זיך אויך די עמונים געגען אבישי און אנטלויפען אין זייער שטאדט (שמואל ב, י 7—14).

די שטאדט גופא אבער, רבת עמון, איז דערמיט נאך ניט ערָאבערט, דער פעלד־צוג איז בלויז אפגעשטעלט אין מיטען. אויך די אראמעער באווייזען זיך ווידער אין א יאהר ארום, אין זייער שפיץ שובך, דער הויפט־קאמאנדיר פון הדדעזר, דעם קעניג פון ארם צובה, וועלכער האט צוזאמענגעצויגען אלע זיינע וואסאלען ביז די געגענדען פון פרת. דאס מאל מארשירט דוד גופא אין דער שפיץ פון זיין ארמיי און צעשלאגט די פיינד אין א הייסער שלאכט. הדדעזר׳ס וואסאל־לענדער זיינען קענטיג ארייננעפאלען אין דוד׳ס האנט, לכל הפחות א טייל פון זיי (שמואל ב, י 15—19). אבער אויך הדדעזר גופא איז אזוי אפגעשוואכט, אז עס קאן איהם שוין מעהר ניט קומען אין געדאנק צו שיקען מיליטערישע הילף צו די עמונים. אין א יאהר ארום, דאס הייסט בכן אין דעם דריטען יאהר זינט דער פעלד־צוג האט זיך אנגעהויבען, גיט זיך יואב׳ן איין צו ברייננען רבת עמון נאהנט צו דער עראבערונג. ער נעמט איין די אזויגערופענע „וואסער־שטאדט“. דוד גופא ענדיגט די עראבערונג. ער נעמט דארטען רייכען רויב, אונטער

---

*) אין דעם טעקסט פון שמואל ב, י ווערט אויך דערמאנט איש־טוב. דאס האט קוים עפעס א שייכות צו „ארץ טוב“ אין שופטים י״א 3, נאר „טוב“ איז גיכער דער נאמען פון דעם מלך פון מעכה.

וועלכען עם האט זיך געפונען די קרוין פון „מלכם“, דעם גאט פון די עמונים, וואס האט געוואויגען א טאלענט גאלד און איז געווען באזעצט מיט בריליאנטען (שמואל ב, י״א 1, 17 י״ב 26—30). די געפאנגענע ווערען שטרענג באשטראפט*). אויך די מואבים זיינען קענטיג איצט צעשלאגען און באשטראפט געווארען**). צו די עמונים בלייבען אזוי אויף שטענדיג אונטערוווארפען. איז א גרויסער ספק. שפעטער האט זייער טעריטאריע על־כל־פנים ניט געהערט צו ישראל, אבער אונטער דוד'ן יא. אויף יעדען פאל זיינען די, פאר די אידען אזוי געפעהרליכע, רויבערישע שבטים אין מזרח איצט געבליבען שטיל.

דער גרעניץ פון דוד'ס מלוכה איז איצט אין מזרח געזיכערט געגען אנפאלען ביז צום מדבר. אבער אין צפון־מזרח און אין צפון שטעהען איהם נאך פאר נייע און פילייכט שווערערע מלחמות. יענער הדדעזר פון צובה, וועלכער האט זיך אמאל פארבונדען מיט עמון און וועמעס וואסאל־מלכים אין חורן און צום פרת צו דוד האט אונטערוווארפען, האט ניט געוואלט אויפגעבען אזוי לייכט זיין שטעלונג אין סיריען. אזוי ווי זיין הויפט־קאמאנדיר איז נעפאלען, האט ער זיך איצט אליין גענומען צוריק צו ערָאבערען זיין פארלארענע הערשאפט ביים פרת, דאס הייסט: צוריק צו געווינען זיינע

*) לויט אונזער נוסח פון שמואל ב, י״ב 31 האט דוד געלאזט פייניגען די געפאנגענע. אבער אסך מאדערנע מבארים מאכען פון „העביר“ „העביד“ און זיי דערקלערען די באדייטונג פון דעם פסוק, אז דוד האט פאראורטיילט די געפאנגענע צו געצוואונגענער ארבייט. די דאזיגע קריטיקער שרעקען זיך אפילו ניט אפ פאר דעם וואס אין דברי הימים א, כ 3 שטעהט „וישר במגרה“ (געזעגט מיט א זעג). אדרבה, לויט זיי איז דאס נאך א ראיה פארקעהרט: פונקט ווי דער שרייבער פון דברי הימים, מאכענדיג א טעות אין דעם פשט פונ'ם פסוק אין מלכים, האט פון „וישם“ געמאכט „וישר“, אזוי האט אויך אן איבערשרייבער פון מלכים, צוליב דעמזעלביגען טעות, געקאנט מאכען פון „העביד“ „העביר“.
ח. ש.

**) דוד האט לויט אונזער טעקסט צוויי דריטעל פון די געפאנגענע פון מואב געלאזט היגריכטען (שמואל ב, ח, 2). פארוואס דוד איז געווען אזוי גרויזאם צו מואב, מיט וועמען ער איז אין די אמאליגע יאהרען געווען אזא גוטער פריינד (שמואל א, כ״ב 3, 4), איז א געוואלדיגער חידוש. פילייכט האט ער עס באטראכט אלס פארראט, וואס זיי, זיינע אמאליגע גוטע פריינד, האבען זיך איצט פארבונדען מיט זיינע שונאים. לויט מאנכע פארשער איז דא דער דערצעהלער דער קרבן פון א מיספארשטענדעניש. די טראדיציע האט לכתחילה דערצעהלט, אז דוד האט פארמאסטען דאס לאנד און האט צוויי דריטעל געלאזען פאר די באזיגטע מואבים און איין דריטעל האט ער צוגענומען אלס קרוין־לאנד.
ח. ש.

אמאליגע וואסאלען אין צפון־מזרח פון ארם*). דוד צעשלאגט איהם און ווען ארם דמשק שיקט הילף צו הדדעזר'ן, כאפט זי דיזעלביגע מפלה. דמשק ווערט אונטערווארפען און דוד זעצט אריין זיינע גובערנאטארען אין לאנד. דוד'ס ממשלה דערגרייכט איצט אין צפון ביז צום לבנון און חרמון, אין צפון־מזרח איבער דמשק ארויס ביז צו די געגענדען פון פרת. איינצעלנע שכנות'ע מלכים זוכען גאר פרייוויליג זיין פריינדשאפט. אזוי דער אראַמעאישער קעניג ת ע י פון ה מ ת**), וועלכער איז פון תמיד אן געווען הדדעזר'ס א שונא. ער האט זיך דעריבער זעהר געפרעהט וואס זיין שונא איז פון דוד'ן צעשלאגען געווארען. פונקט אזוי דער קעניג תלמי פון גשור, א געגענד ביים חרמון אין גולן, אין מזרח־זייט פון ים־כנרת. זיינע א טאכטער געהערט צו דוד'ס פרויען. זי ווערט אבשלום'ס מוטער (שמואל ב, ג 3; י"ג 37).

נאך מעהר ווי די שכנים פון מזרח און צפון־מזרח האבען די פעניקיער געהאט יעדען גרונד צו זיין פריינדליך צו דוד'ן. זייערע קאמערציעלע פארבינדונגען האבען געקאנט אסך געווינען פון אזא מעכטיגער און איינגעארדנעטע מלוכה אין פאלעסטינישען הינטערלאנד, צו וועלכער דוד האט געשטרעבט. זייער קעניג חירם פון צור שליסט מיט דוד'ן א בונד פון פריינדשאפט, וועלכער האט נאך אנגעהאלטען אונטער שלמה'ן.

אין צפון און אין מזרח איז בכן ניט פארגעשטאנען פאר די אידען מעהר קיין געפאהר. זינט די פלשתים זיינען ענדגילטיג באזיגט געווארען, איז אויך פון מערב ניט געווען מעהר מורא צו האבען פאר קיין געגנער. נאר אין דרום און דרום־מזרח האט מען נאך געקאנט געשטערט ווערען. מיט ע מ ל ק, א ד ו ם און מ ו א ב האבען די אידען אפט געהאט צו טאן. אויך זיי האט דוד נאך אונטערווארפען, צום טייל שוין אין דער צייט פון די מלחמות מיט עמון און ארם, צום טייל ערשט נאכהער***). עמלק, מיט וועמען די אידען האבען שוין ניט איין מלחמה געפיהרט, פארשווינדעט אין גאנצען פון דער היסטאריע. אט דער בעדואינער־שבט, פעהיג אין קריג און זשעדנע נאך רויב, איז, ווי עס ווייזט אויס, לגמרי צעריבען געווארען פון דוד'ן. אדום ווערט אונטערווארפען און א בלוטיגער שלאכט אין „זאלץ־טאל" — דער

*) דאס איז דער פשט פון שמואל ב, ח 3.

**) שמואל ב, ח 9. דא האנדעלט זיך הפנים וועגען א חמת אין דער געגענד פון צובה, ניט וועגען דער חמת ביים אראנטעס. זעה דברי הימים ב, ח 3.

***) שמואל ב, ח 11—14. ארם אין פסוק 13 איז פארגרייזט פון אדום. פארגלייך אויך במדבר כ"ד 17—20.

נאָמען האַלט זיך נאָך ביז אויף היינט, דירעקט אין מזרח־זייט פון באר־שבע—. דוד זעצט דאָרטען אריין זיינע גובערנאַטאָרען, וועלכע פאַרוואַל־טען דאָס לאַנד, און דער צוגאַנג צום רויטען ים און די האַפענס אילת און עציון גבר פאַלען אריין אין דוד'ס הענט. א שפּעטערע נאַ־טיץ*) זאָגט אונז, אז עס איז נאָך געקומען צו לאַנגע און בלוטיגע מלחמות. ביז אדום האָט זיך אין גאַנצען אונטערגעגעבען. דער רעזולטאַט פון דעם פיינד'ס עקשנות איז געווען א מערדערישע בלוט־באָד, וועלכע איז געוואָ־רען דער מקור פון שפּעטערע פאַרוויקלונגען.

דוד'ס מלוכה ציהט זיך איצט פון רויטען ים ביז צום לבנון; אין א ווייטערען זין, ווען מ'רעכענט צו די געגענדען וואָס האָבען געצאָהלט טרי־בוט, דערגרייכט דוד'ס מלוכה איבער דמשק ארויס צום פּרת צו. זי איז די הערשענדע מאַכט אין סיריען. מעכטיג און אומבאַשטרי־טען שטעהט זי. פאַר קיין פיינד האָט זי מעהר ניט קיין מורא. דעם גרעס־טען חלק נאָך דוד'ן גופא אין די אַלע ערפאָלגען האָט זיין הויפּט־קאָמאַנדיר יואב. נאָך מעהר ווייל אין דער שפּעטערער צייט קומט דוד גופא, ווי עס ווייזט אויס, ניט אויף'ן שלאַכטפעלד. יואב איז פון אַנהויב ביז'ן סוף, דורך אַלע ענדערונגען און שטורעמס פון שיקזאַל, אפילו ביז צום פאַרברע־כען, געבליבען געטריי צו דוד'ן. ער איז דער באַדייטענדסטער מאַן אין דוד'ס הויף, א בעל־עצה פון גרויס חכמה און פאַרזיכטיגקייט, א קריגער מיט וועמען דאָס גליק איז אומעטום מיטגעגאַנגען, און פאַר וועמען אַלע אידישע פיינד האָבען געציטערט; אָבער ער איז אויך א מענש פון ברוטאַ־לער מאַכט און ניט איינגעהאַלטענעם עגאָאיזם, פאַר וועמען קיין באַנד איז ניט הייליג און יעדער מיטעל איז גוט אבי נאָר דורכצופיהרען וואָס ער וויל.

דוד'ס ארמיי.

צו אזוינע מלחמות ווי דוד האָט געפיהרט אויף אַלע זייטען איז נויטיג געווען א גוט באוואָפענטע און איינגעמושטירטע ארמיי. דער קערן פון דוד'ס ארמיי איז געווען א מין גוואַרדיע, אויף וועלכער ער האָט זיך אומבאַדינגט געקאָנט פאַרלאָזען. זי איז באַשטאַנען פון יענע 600 מאַן, וועלכע האָבען זיך געזאַמעלט ארום איהם אין די טעג ווען ער איז געווען אנטלאָפען פון שאול'ן און וועלכע זיינען איהם טריי געבליבען דורך דער גאַנצער צייט פון זיין פאַרפאָלגונג. נאָכדעם ווי דוד איז געוואָרען קעניג, זיינען זיי געבליבען

*) מלכים א, י"א 14 און ווייטער.

ביי איהם אלס זיין לייב־גוואַרדיע. אסד פון זיי זיינען נאַטירליך געפאַלען אין דוד׳ס פיעל מלחמות און זייערע רייהען זיינען שפּעטער נאָך דעם נצחון איבער די פּלשתים, אויסגעפילט געוואָרען דאַס רוב פון אויסלענדער. דאַס לאָזט זיך דערקלערען דערמיט וואָס אַט די קערפּערשאַפט איז איצט גע־וואָרען דעם קעניג׳ס לייב־גוואַרדיע. אַם מעהרסטען זיינען עס געוועזען פּלשתים, און די מיט די פּלשתים פאַרוואַנדטע קרעטער און זיי האָבען דע־ריבער באַקומען דעם נאָמען „כרתי ופלתי"*). זייער אָנפיהרער איז בניהו בן יהוידע פון קבצאל אין נגב, על־פּי השערה א איד, אבער פון דער גרעניץ־געגענד.

נאָך א מחנה סאָלדאַטען, וועלכע שטעהען נאָהנט צו דער לייב־גוואַר־דיע, אבער דאַרפען מיט זיי ניט פאַרביטען ווערען, זיינען די „גבורים". זיי שטעלען פאַר א קליינע קאָמפּאַניע פון אויסגעקליבענע קריגער, וועלכע שטעהען צו דוד׳ן אין זעהר א נאָהנטער פּערזענליכער באַציהונג: דרייסיג אויסגעפּרובירטע העלדען, וואָס אין זייער שפּיץ שטעהען „די דריי". דאַס הייסט: די אויבערסטע. ס׳איז זעלבסטפאַרשטענדליך, אז די דאָזיגע גבורים האָבען געהאַט דורכצופיהרען ספּעציעלע אויפגאַבען**). — אין איינקלאַנג מיט די פאַרענדערונגען פון זיין ירושלים׳ער קעניגטום האָט דוד, ווי עס ווייזט אויס, גענומען נאָכהער אין זיין דינסט נאָך זעלנער. וועניגסטענס ווערט איינמאָל דערמאָנט א מחנה פון 600 מאַן, וואָס האָט מיט די „כרתי ופלתי" ניט צו טאָן. זי שטעהט אונטער דער פיהרערשאַפט פון אַן אויס־לענדער, אתי פון גת.

ווי וויכטיג די מיליטערישע קערפּערשאַפטען זיינען ניט געוועזען פאַר

---

*) זעה אויבען ז. 63. מאַנכע פאָרשער מיינען, אז מען איז לחלוטין ניט זיכער, אויב דוד׳ס גוואַרדיע איז באַשטאַנען פון פּלשתים. עס האַנדעלט זיך דאָ אפשר וועגען זעלנער וואָס זיינען געקומען פון די שבטים פון׳ם נגב. פון שמואל א, ל 14 ווייסען מיר, אז ס׳איז געווען א „נגב הכרתי". דאָס וואָס זיי ווערען אָנגערופען אין פּסוק 16 "ארץ פלשתים" איז קיין ראיה ניט; זיי האָבען געמעגט שטעהן אונטער דער אויבערהערשאַפט פון די פּלשתים. דערצו געפינען מיר אין דברי הימים א, ב 33 איינעם א „פלת" צווישען די קינדער פון דעם שבט ירחמאל. צו די דאָזיגע שבטים פון׳ם נגב האָט דוד געהאַט א נאָהנטע שייכות נאָך וואוינענדיג אין צקלג (שמואל ב, ל, 26). ס׳איז דערפאַר געווען ניט מעהר ווי נאַטירליך, אז דוד זאָל נעמען פון זיי סאָלדאַטען פאַר זיין לייב־גוואַרדיע. דערמיט שטימט אויך וואָס זייער אָנפיהרער בניהו בן יהוידע איז פון׳ם נגב. זעה וועגען קבצאל יהושע ט"ו 21 און נחמיה י"א 25. ח. ש.

**) וועגען העלדישע מעשים פון איינצעלנע צווישען זיי זעה שמואל ב, כ"ג און אויבען ז. 62.

דוד'ן אין יעדער צייט. האבען זיי פארט ניט געקאנט קלעקען פאר זיינע גרעסערע פעלד־צוגען. לויט דעם אלטען מנהג אין ישראל זיינען אלע אידען צוזאמענגערופען געווארען ווען ס'איז פארגעשטאנען א סכנה פון פיינד*). אלע אידען וואס האבען געקאנט טראגען געוועהר האבען צוזאמענגעשטעלט די פאלקס־ארמיי. וואס מעהר די שבטים האבען זיך געהאלטען צוזאמען, אלץ רייכער איז זי געווען אין צאהל: וואס וועניגער שבטים עס האבען ערנסט זיך גערעכענט צו ישראל, אלץ וועניגער סאלדאטען האבען זיך צונויפגעקליבען. נאך מעהר, וואס ווייטער א שבט איז געלעגען פון דער אויגענבליקליכער געפאהר, אלץ נאכלעסיגער זיינען זיינע לייט געווען ביים זאמלען זיך ארום דער אידישער פאהן. אויך דער צושטאנד האט קענטיג ניט באפרידיגט דוד'ן. זיין שטארקייט און די גאנצע שטעלונג פון די אידען, וועלכע ער האט געשאפען איז געווען געגרינדעט אויף זיין שווערד. אויב די מאכט זיינע האט זיך געזאלט האלטען, האט דער שווערד געמוזט זיין גרייט צו יעדער צייט. דוד האט אנערקענט, אז פאר אזוינע מלחמות ווי ער האט געהאט צו פיהרען איז נויטיג געווען א פעסטע און דויערנדע מיליטערישע ארגאניזאציע שוין אין צייטען פון שלום. מ'האט געקאנט דאן האבען השגחה אויף דעם אידישען חיל שוין בשעת פרידען, און קיין שבט האט זיך ניט געקאנט ארויסמאכען פון זיין פליכט אין מאמענט פון קריג. צו דעם צוועק דינט א פאלקס־צעהלונג, וואס יואב נעמט פאר אויף דוד'ס באפעהל. די דאזיגע צעהלונג האט געזאלט אפשאצען וויפיעל אידען עס זיינען פעהיג געווען צו טראגען געוועהר און האט געזאלט לעגען דעם יסוד פאר יענער ארגאניזאציע. יואב איז געווען אונטערוועגענס דריי פערטל יאהר: ס'הייסט, אז ער איז צוגעקומען אויף זיין רייזע, ביז קדש ביים אראנטעס, די הויפטשטאדט פון דער אמאליגער מעכטיגער מלוכה פון די חתים**). און איז דאן אנגעקומען אין דער געגענד פון צידון און ביי

---

*) פארגלייך דעם אויסדרוק „העם“. דאס פאלק, אדער „איש ישראל“, דער מאן פון ישראל, אדער „אנשי ישראל“, די מענער פון ישראל ביי שאול'ס מלחמות און אויך אנדערשוואו.

**) שמואל ב, כ"ד 6. לויט דעם תרגום השבעים דארף מען לעזען דעם פסוק „ואל ארץ חתים קדשה.“ מיט דער דאזיגער הגהה איז מען אבער ניט זיכער. עס קאן גריילעך געמאלט זיין, אז די גריכישע איבערזעצונג איז געמאכט געווארען בדרך חשערה. אזוי אבער ווי אויסער צידון שטעהט דא אויך „מבצר צור“, די פעסטונג פון צור, וועלכע האט דאך קיינמאל ניט געהערט צו ישראל, האט מען דעריבער קיין אנדער ברירה ניט ווי אנצונעמען, אז דאס איז אן אידעאליזירטע פארגרעסערונג פון דער ווירקליכקייט.

דער פעסטונג פון צור, וועלכע האבען, אויב אט די נאטיץ אין ספר שמואל איז ריכטיג, אויך געמוזט זיין אונטערוואַרפען אונטער דוד'ן. אבער מ'זעהט קלאר, אז דער דערצעהלער האט דא צונויפגעמישט דאס וואס האט טאקע באמת געהערט צו די אידען מיט דעם וואס איז געשטאנען אונטער דוד'ס איינפלוס און אונטער זיין רשות. אויב מ'באשטימט דעם שטח פון דוד'ס מלוכה לויט דעם, דאן האט זי טאקע פאקטיש דערגרייכט ביז צום צוגאנג קיין חמת ביים אראנטעס, טיף אריין אין סיריען*). סאלדאטען אבער האט דא דוד געקאנט צונויפרופען פונקט אזוי ווייניג ווי אין צור. באלד נאך יענער צעהלונג קומט א שרעקליכע מגפה אויף די אידען. דוד דערקענט אין איהר די שטראפענדע האנט פון יהוה (שמואל ב, כ"ד). פאלקס-צעהלונגען זיינען ביז אויף היינטיגען טאג זעהר ניט באליבט אין סיריען. דער עיקר ווייל די באפעלקערונג זעהט אין זיי א פארשפיל פאר נייע שטייערן: ניט זעלטען אבער ליגט הינטער דעם א מיסטעריעזער גרויל ווי פאר עפעס א גהויסער זינד. די אראבער און די פעלאכען פון סיריען לאזען זיך איבערהויפט ניט אויספרעגען, אם ווייניגסטען ניט וועגען דעם שטאנד פון זייער פאמיליע. צו פרעגען וועגען דעם ווערט באטראכט פאר א זינד, ווייל דאס איז בלויז נוגע צו גאט, און וואס גאט טוט און שענקט טאר א מענש ניט נאכרעכענען. איבעריגענס האבען מיר א גרונט אנצונעמען, אז דוד'ס נייער מיליטערישער סיסטעם איז ניט געווען דער פונדאמענט פון דוד'ס הצלחה אין זיינע מלחמות מיט די שכנים-פעלקער. גיכער זעהט עס אויס, אז ערשט אויפ'ן יסוד פון די פראקטישע ערפאהרונגען וואס זיינען געזאמעלט געווארען אין די דאזיגע מלחמות איז פארגענומען געווארען די נייע ארגאניזאציע אלס א מיטעל פאר שפעטעריגע צייטען.

ב. בענטש

דוד'ס הויף און רעגירונג.

וועגען דוד'ס הויף און רעגירונג זיינען אונז געבליבען גאנץ ווייניג ידיעות. כאטש מיט שלמה'ס הויף איז דוד'ס ניט צו פארגלייכען, דאך שטעהט אויך דוד'ס הויף גאר אהן אן ערך העכער איבער שאול'ס אין גבעה

*) א חמת אין גליל ביי טבריה האט, ווי ווייט מיר ווייסען, קיינמאל ניט געשפילט קיין באדייטענדע ראלע.

און אשבעל׳ס אין מחנים. לויט דער ביבלישער טראַדיציע איז די לעבענס־פיהרונג פון די דערמאַנטע צוויי מלכים ניט געווען העכער ווי פון רייכע אידישע לאַנד־אייגענטימער. דוד אבער טראַגט אין זיך אַלע שטריכען פון אַן אָריענטאַלישען הערשער אין אַ גרעסערען סטיל. די ערשטע זאַך האָט ער געזעהן זיך צו שאַפען אַ קעניגליכע רעזידענץ אין ירושלים אויף דעם באַרג ציון, וואָס זאָל באמת פּאַרדינען אַזאַ נאָמען. אָט דאָ האָט ער זיך געלאָזט אויסבויען — לויט דער טראַדיציע מיט דער הילף פון צור׳ישע בוימייסטערס — אַ קעניגליכען פּאַלאַץ. צווישען אַנדערע בנינים האָט אָט דער פּאַלאַץ אויך געהאַט אַ האַרעם־הויז, וואו עס האָבען געוואוינט דוד׳ס פרויען. פון זיי ווערען אונז אַכט אָנגערופען מיט די נעמען. די באַקאַנטסטע פון זיי, אחוץ מיכל, זיינען אביגיל און בת־שבע, וועלכע זיינען געוואָרען דוד׳ס פרויען אונטער עהנליכע אומשטענדען.ביידע האָבען פריהער גע־מוזט פּאַרלירען זייערע מענער איידער זיי האָבען געקאָנט געהערען צו דוד׳ן. פון זיהן, וועלכע די דאָזיגע פרויען האָבען געבאָרען דוד׳ן, ווערען זיבעצעהן דערמאָנט מיט די נעמען (שמואל ב, ג 2—6; ה 14—16). מיט דעם פּאַ־לאַץ איז נאַטירליך אויך געווען פּאַרבונדען אַ היילינגטום. דאָרטען איז געווען דער ארון פון יהוה. ביי דעם היילינגטום האָט זיך אויך געמוזט געפינען אַ מזבח, אויף וועלכען מ׳האָט מקריב געווען די טעגליכע קרבנות צו גאָט. לויט דער דערצעהלונג אין שמואל ב, כ״ד האָט דוד בשעת דער מגפה געגרינדעט אַ באַזונדערען מזבח אויף דעם מזרח־באַרג, אין צפון־זייט פון „דוד׳ס פעס־טונג״*).

וואו עס געפינען זיך היילינגטימער, מוזען אויך זיין כהנים, וואָס פיה־רען אַן דעם קולט אין דער ריכטיגער אָרדנונג. לויט דער טראַדיציע האָט דוד אָנגעשטעלט צוויי כהנים אין זיין היילינגטום אויף דעם באַרג ציון. איי־נער איז אביתר, פון דער אַלטער כהנים־משפחה פון עלי׳ס הויז, וועל־כער איז אַנטלאָפען פון דער בלוט־באָד אין נוב און איז מיט דעם אפוד, דאָס הייסט: מיט דעם אָראַקעל־אַפּאַראַט, אריינגעטראָטען אין דוד׳ס דינסט. דער אַנדערער איז צדוק, וועגען וועמעס יחוס עס שטעהט גאָר ניט אין די עלטערע ביכער פון תנ״ך. שפּעטער אבער האָט מען קינסטליך צוגערעכענט זיין סדר־היחוס ביז אהרן׳ען, משה׳ס ברודער. ווי אַזוי די ביידע כהנים האָ־בען זיך געטיילט מיט דעם אַמט, ווייסען מיר ניט. פיליייכט איז אביתר׳ס אַרבייט געווען ספּעציעל צו געבען דעם אָראַקעל. נעבען די ביידע הויפּט־

---

*) זעה אויבען ז. 70.

כהנים זיינען נאטירליך געווען נאך אנדערע כהנים. אין איין שטעל שטעהט עס, אז אייניגע פון דוד'ס זיהן זיינען געווען כהנים (שמואל ב, ח 18) און אין נאך א שטעל ווערט דערמאנט עירא היארי*) אלס דוד'ס א כהן (שמואל ב, כ 26). ביי א יום־טוב'דיגער געלעגענהייט האט דוד גופא דורכגעפיהרט די פונקציע פון א כהן**). ווענען באזונדערע רעכטען פון כהנים פון שבט לוי האט מען נאך על־כל־פנים אין יענער צייט נים געוואוסט.

אלס קעניגליכע הויפט־כהנים האבען אביתר און צדוק נאטירליך געהאט ניט קיין קליינע חשיבות און ניט קיין קליינעם פאליטישען איינפלוס. דאס זעהען מיר ביים סוף פון דוד'ס לעבען אין דעם שטרייט וועגען דעם טראן, ווען אביתר שטעלט זיך ענערגיש אויף אדוניהו'ס זייט און צדוק אויף שלמה'ס.

אין פאליטישע פראגען און אין ענינים פון דער רעגירונג באדינט זיך דוד מיט דער עצה פון זיינע יועצים און מיניסטארען. צווישען זיי איז אונז אם בעסטען באקאנט אחיתפל, וועלכער האט געטראגען דעם טיטעל פון „דוד'ס יועץ" און וועמעס עצה איז געווען אזוי ווי אן אראקעל פון גאט (שמואל ב, ט"ו 12 : ט"ז 23). נעבען אחיתפל'ן ווערט דערמאנט חושי הארכי, וועלכער טראגט דעם טיטעל „דוד'ס פריינד" (שמואל ב, ט"ו 37). „פריינד" פון'ם קעניג איז אגב ניט קיין געוועהנליכע באצייכענונג פון אן אמט, נאר א באזונדערער עהרען־טיטעל, וועלכען מ'האט געקראגען פאר וויכטיגע אויפטואונגען. פון הויף־באאמטע ווערען נאך דערמאנט: דער „סופר", דאס הייסט: דער שרייבער אדער קאנצלער: דער „מזכיר", אונטער וועלכען מ'דארף זיך פארשטעלען א מיניסטער אדער א פארלעזער. און דער צינז־מייסטער (שמואל ב, ח 17 : שמואל ב, כ 24). א מין הויף־באאמטע זיינען אויך געווען דיביידע זעהער: נתן און גד. דער לעצטער ווערט אויסדריקליך אנגערופען "דוד'ס זעהער" (שמואל ב, ז 2 : י"ב 1 : כ"ד 11 : מלכים א, א 8). די פראמינענטסטע ראלע אבער צווישען אלע הויף־באאמטע האט געשפילט דער הויפט־קאמאנדיר יואב, דער זוהן פון דוד'ס שוועסטער צרויה (דברי הימים א, ב 16). א צווייטער גענעראל איז געווען אבישי, אויך א זוהן פון צרויה. אחוץ דעם האט דוד, ווי אלע אריענטאלישע הערשער, נאך צוגעצויגען צו זיין הויף אלערליי באדייטענדע מענער פון אלע געגענדען פון לאנד, כדי זיי ארויסצואווייזען זיין דאנקבארקייט פאר גע־

*) זעה באנד 1, ז. 252.

**) זעה אויבען ז. 70.

וויסע גוטע אויפטואונגען זייערע און כדי פעסטער צו פארקניפען דעם באנד צווישען זיין פערזאן און דער באפעלקערונג פון לאנד. די דאזיגע מענער זיינען ניט געווען קיין באאמטע, נאר זיי האבען געגעסען ביים „קעניג'ס טיש". א ביישפיל פון דעם מין הויף־לייט איז דער אלטער ברזלי פון גלעד. וועלכער אנטזאגט זיך פון דעם כבוד, צוליב זיין הויכען עלטער, גיט אבער דערפאר דוד'ן אנצוהערעניש, אז ער זאל אויף זיין שטעל צונעמען אין הויף כ מ ה ם. מן־הסתם זיינעם א זוהן אדער א נאהענטען פארוואנדטען (שמואל ב, כ).

ווי אזוי דוד האט אנגעפיהרט זיין רעגירונג, ווייסען מיר ניט פיעל. אז ער האט זיך אינטערעסירט מיט אויסערליכער פאליטיק, ווייזט אונז דייטליך זיין שליחות צום קעניג פון עמון חנון נאך דעם טויט פון זיין פאטער נחש. אינ'ם אינערליכען אידישען לעבען האט ער געזארגט פאר א ריכטיגען משפט. יעדערער האט געקאנט קומען צום קעניג פאדערען גערעכטיגקייט (שמואל ב, י"ד: ט"ו 2). נאטירליך פלעגט מען ניט קומען צו איהם מיט קליינע ענינים: פאר דעם צוועק זיינען געווען „זקנים" און „שופטים" אר־מעטום. אבער ווען עס איז פארגעקומען א באזונדערס שווערער פאל, אדער ווען איינער האט געגלויבט, אז די ריכטער האבען איהם געקריוודעט, איז ער געגאנגען דאן צום קעניג, וועלכער האט זיך צו יעדערען צוגעהערט. ווען א קעניג איז געווען ערנסט דעריין, האט דאס געמוזט האבען א גוטע השפעה אויף די ריכטער אין גאנצען לאנד. פילייכט איז דאס ניט קיין פאנטאזיע, ווען די שפעטערדיגע האבען געזעהן אין דוד'ס מלוכה דעם אידעאל פון משפט און יושר.

ר. קיטעל

שאול'ס הויז. גבעון.

צוויי עפיזאדען וועגען דוד'ס האלטונג בנוגע צו די וועניג געבליבענע מיט־גלידער פון שאול'ס משפחה, מעגען אפשליסען די געשיכטע פון דוד'ן. זיי געהערען וואהרשיינליך אין דער צייט פאר דוד'ס אויסווערטיגע מלחמות. אין אונזער דערצעהלונג אבער שטעהען זיי אויסער יעדען היסטארישען צו־זאמענהאנג, אזוי אז עס איז שווער צו באשטימען גענויער זייער צייט. די צווייטע פון די דאזיגע עפיזאדען מוז געאורטיילט ווערען אין דער בא־לייכטונג פון דער ערשטער.

די ערשטע עפיזאדע איז ווי פאלגט: דוד האט געפיהלט דאס באדערפעניש (אהן ספק א געוויסע צייט נאכדעם ווי שאול'ס גאנצע מלוכה איז צו איהם אריינגעפאלען און ער האט זיך געהאט באזעצט אין ירושלים*) צו טאן גנאד מיט די וואס זיינען איבערגעבליבען פון שאול'ס הויז. ער האט עס געטאן זיך דערמאנענדיג אן דער פריינדשאפט צווישען איהם און שאול'ס זוהן יונתן. אויף זיין אויספארשונג ווייזט זיך ארויס, אז עס געפינט זיך נאך יונתן'ס א זוהן מריבעל. ער איז א קריפעל פון קינדווייז אן און לעבט, ווי עס ווייזט אויס, צוריקגעצויגען אין לו־דבר**), וואהרשיינליך אויס מורא פאר דוד'ס נקמה. דוד לאזט איהם ברייגנען צו זיך און באשענקט איהם מיט זיין זיידע'ס אייגענטום. עס זעהט אויס דערפון, אז דוד האט עס געהאט קאנפיסקירט. מריבעל אבער זאל זיך באזעצען אין ירושלים און אנשטאט איהם זאל ציבא, שאול'ס הויז־קנעכט, פארוואלטען די נחלה אין גבעה. דוד פארבינדט דערמיט גוטסקייט און קלוגקייט. מיט זיין גוטסקייט שאנעוועט ער מריבעל'ן, וועלכער האט געמיינט, אז זיין לעבען איז פארשפילט, און באשענקט איהם נאך דערצו קעניגליך. אבער אין דערזעלבינגער צייט נעמט ער אוועק דעם פרינץ פון זיין משפחה און פון שאול'ס היים און האלט איהם אין ירושלים אונטער זיין אייגענער השגחה. מריבעל און די אדעליגע פון שבט בנימין וועלען בכן ניט האבען קיין געלעגענהייט זיך צו דערמאנען אן די רעכטע פון שאול'ס הויז (שמואל ב. ט).

אויב דוד האט אין דעם פאל ארויסגעוויזען גרויסמוט אויף אזא'ן אופן, וועלכען קיינער האט פון איהם ניט געקאנט דערווארטען, לויט דעם מנהג פון יענער צייט, לעגט זיך ניט אויפ'ן שכל, אז אין אן אנדער פאל, וואס איז פארגעקומען פריהער***), ביי יענער צווייטער עפיזאדע, וועלכע מיר האבען אויבען דערמאנט, זאל דוד אומישנע זוכען אויסצוראטען שאול'ס הויז. „אין זיין אייפער פאר ישראל" האט שאול פארגעוואלטיגט די שטאדט גבעון, וועלכע האט אונטער אן אלטען אפמאך אויפגעהאלטען איהר כנעני'שע איי־

---

*) דאך אבער ניט צו פריה, ווי ס'איז צו דרינגען פון שמואל ב, ד 4 פארבונדען מיט ט 12. אויב מריבעל איז ביי שאול'ס טויט אלט געווען 5 יאהר און ביי דוד'ס איבערנעמען די מלוכה איבער גאנץ ישראל 12—13 יאהר און אויב ער האט איצטער א קליינעם זוהן, הייסט עס, אז עס האבען געקאנט פארגעהן ארום 10 יאהר זינט אשבעל'ס טויט. גענויער לאזט זיך ניט זאגען.

**) דער ארט האט געמוזט ליגען נאהנט ביי מחנים. פארגלייך שמואל ב, י"ז 27.

***) די פראגע, אויב עס איז נאך ווער איבערגעבליבען פון שאול'ס הויז האט אין קאפ־ט נאר א זין, אויב עטליכע פון זיי זיינען פריהער געטויט געווארען.

געגאַרטיגקייט. מ'דאַרף אַננעמען, אַז שאול האָט געוואָלט צווינגען די גבעונים צו ווערען אידען, און אַז זיי האָבען זיך אַנטזאָגט, זיך שטיצענדיג אויף זייער אָפּמאַך. שאול האָט געמאַכט אַן איבערפאַל אויף גבעון און האָט אויסגעהרג'עט אַ טייל פון דער באַפעלקערונג. עהנליכעס האָט, ווייזט אויס, פּאַסירט אויך מיט בארות*), אַן אָרט וואָס ליגט אין דער שכונה פון גבעון; און עס לעגט זיך לייכט אויפ'ן שכל, אַז אויך אָט דאָ האָט שאול מיט געוואָלט געבראַכען די אַלטע רעכטען. אויף שאול'ן און אויף ישראל ליגט צוליב דעם אַ בלוט־שולד, וואָס מוז אָפּגעוואַשען ווערען. איינמאָל אונטער דוד'ן, ניט זעהר לאַנג נאָכדעם ווי ער איז געוואָרען דער מלך איי־בער גאַנץ ישראל, איז דריי יאָהר נאָכאַנאַנד געווען אַ טריקעניש און אַ הונגער אין גאַנצען לאַנד. דוד האָט וועגען דעם געפרעגט דעם אָראַקעל פון יהוה און ער האָט געקראָגען אַן ענטפער, אַז די אורזאַך דערפון איז יענע בלוט־שולד, וואָס ליגט אויף שאול'ס הויז**) און דורך דעם אויף ישראל, וויל דער קעניג פאַרטרעט דאָס פאָלק. די איינוואוינער פון גבעון, וועלכע האָבען געליטען דאָס אומרעכט, זאָלען באַשטימען מיט וואָס קאָן גוט געמאַכט ווערען. זיי פאָדערען בלוט פאַר בלוט. זיבען מענליכע קינדער פון שאול'ס הויז ווערען אויסגעליפערט צו די גבעונים און פון זיי „אויסגעשטעלט פאַר יהוה***). דאָס זיינען שאול'ס צוויי זיהן פון זיין קעפּסווייב רצפה, וועלכע האָט אַמאָל פאַראורזאַכט די מלחמה צווישען אבנר'ן און אשבעל'ן, דערצו פינף אייניקלעך פון שאול'ס טאָכטער מירב****), וואָס האָט חתונה געהאַט מיט עדריאל דעם זוהן פון ברזלי פון אבל־מחולה. יונתן'ס זוהן מריבעל שאַנעוועט דוד צוליב זיין בונד מיט יונתן'עז. ס'איז אַ ריהרענד בילד פון מוטערליכער ליבע ווי די אומגליקליכע רצפה האַלט וואַך ביי איהרע טויי־

---

*) שמואל ב, ד 2, 3. דאָס איז על־בירע, נאָהנט ביי גבעון, בית־אל און גבעה. מחמת דער נאָהנטקייט צו זיין רעזידענץ און בכלל צום לאַנד בנימין האָט שאול נאָך שאַרפער געפיהלט די אומבאַקוועמליכקייט פון האָבען פרעמדע עלעמענטען ביי זיך אין דער אייגענער געגענד.

**) שמואל ב, כ"א 1. „על שאול ועל ביתו דמים", דאַרף מען לעזען לויט דעם תרגום השבעים.

***) אין גבעון גופא, אויף דעם באַרג פון יהוה. לויט'ן תרגום השבעים דאַרף מען לייענען אין פסוק 6 „בגבעון בהר יהוה." דער „הר יהוה" איז קענטיג די „גרויסע במה" פון גבעון, וועלכע ווערט דערמאָנט אין מלכים א, ג 4. — אַ סברא איז עס, אַז זיי זיינען פריי־הער געטויט געוואָרען. די פאַרשאַרפונג פון דער שטראָף איז באַשטאַנען אין ניט לאָזען באַגראָבען די טויטע קערפּערס.

****) מירב דאַרף שטעהן אַנשטאָט מיכל. פאַרגלייך שמואל א, י"ח 19.

טע קינדער און טרייבט אוועק פון זייערע טויטע קערפערס די ווילדע חיות און די רויב-פויגלען. אין גליהענדער זומער-היץ איז די אומגליקליכע מאַ־נאַטען לאַנג ניט אַפּגעטראַטען פון די פאַנאַנדערפאַלענדע קערפּערס. ביז עס האַט ענדליך אנגעהויבען רעגנען, א סימן, אז יהוה׳ס צאָרן איז איינגע־שטילט. איצט קאַן מען מקבר זיין די קערפערס. דוד זאמעלט זייערע ביי־נער און לאַזט זיי באַגראבען אינ׳ם פאַמיליען-קבר פון קיש אין צלע אין לאַנד בנימין. שאול׳ס הויז איז, קוים מיט דוד׳ס ווילען, געווארען א קרבן פון דעם רעליגיעזען גלויבען פון זיין צייט.

פון דוד׳ס פאַמיליען-געשיכטע. אבשלום.

דוד האַט מיט טריאומף באַזיגט די אידישע פיינד, אבער ער איז ניט געוועזען בכוח צו באהערשען זיין ווילדע תאוה. דערזעלביגער מאַן וואס האַט געהאַט די שטארקייט און געניטקייט צו פיהרען זיין פאלק אלץ העכער פון שטופע צו שטופע, האַט ניט געהאַט גענוג שטארקען ווילען צו דערציהען זיי־נע זיהן אין איינגעהאלטענקייט און כבוד. די ביטערע פרוכט האַט באַלד געמוזט קומען. אונזערע דאַקומענטען אין תנ״ך דערצעהלען די געשיכטען פשוט, זאַכליך, אומפּארטייאיש, קיינעם ניט שאַנעוועגדיג, און מיט אזא הויכער מאַראַלישער באַלעהרונג, אז מען מוז ווייט זוכען איהר גלייכען.

בעת יואב שטעהט מיט דער ארמיי פאר רבת עמון, זינדיגט דוד מיט דער פרוי פון א קאפּיטאַן, וועלכער איז אוועק אין קריג. כדי זיך צו באַ־פרייען פון די רעזולטאַטען, וואס ווייזען זיך באַלד, שיקט דוד נאַך איהר מאַן אוריה׳ן, אז ער זאָל קומען אהיים מיט א באריכט וועגען דעם מצב פון דער מלחמה. יענער אבער אנטזאגט זיך צו באזוכען זיין פרוי און איילט זיך צוריק צו דער ארמיי. ער גיט אַן אלס גרונט, אז זיין פליכט-געפיהל אלס סאלדאט ערלויבט איהם דאַס ניט צו טאָן; עס קאַן אבער גרייליך זיין, אַז ער האַט טאקע באמת געוואוסט וואס ס׳איז פארגעקומען. עס בלייבט נאַך איין מיטעל צו פארדעקען דעם קעניג׳ס שאַנד. דוד גיט אוריה׳ן מיט א בריף צו יואב׳ן, אז ער זאָל באזייטיגען דעם לעסטיגען אנקלעגער. יואב זאָל איהם שטעלען אין שלאכט אין א געפעהרליכער פּאזיציע, און איהם ניט קומען צו הילף. דער בייזער פּלאַן גיט זיך איין. אוריה׳ס פרוי ב ת־ ש ב ע באוויינט איהר מאַן, ווי די פליכט פאדערט פון איהר, און ווערט באַלד איהר פארפיהרער׳ס פרוי (שמואל ב, י״א).

נאַכדעם ווי בת-שבע האַט געבארען א קינד, האַט שוין פון קיינעם ניט געקאַנט בלייבען באהאלטען דאַס וואס אוריה איז דערגאַנגען אדער אויף

וואס ער האט געהאט א חשד. דער נביא נתן פארטרעט דאס עפענטליכע געוויסען. צוערשט מיט א משל און דאן גאנץ אפען לאזט ער דוד׳ן וויסען די שטראף וואס יהוה וועט ברײנגען אויף איהם. אנשטאט בייז צו ווערען אויף נתן׳ען, ווייזט אויך דא דוד ארויס זיין אמת׳ע גרויסקייט און ער איז זיך מתודה אויף זיין זינד. דאס קינד ווערט קראנק און שטארבט אין זיבען טעג ארום, ניט קוקענדיג אויף דוד׳ס תפלות. דוד האט געוויס געמוזט דערקענען אין דעם קינד׳ס טויט יהוה׳ס שטראף פאר זיין זינד. אבער ער קאן ניט שטערען, אז זיין ביישפיל זאל ניט ברײנגען קיין שלעכטע פרוכט פאר זיינע דערוואקסענע זיהן.

אין די צייטען פון לאנגער רוה נאך בלוטיגע און זיגרייכע מלחמות האט דוד קענטיג זיך איבערגעגעבען צו די תענוגים פונ׳ם הויף־לעבען, און זיין הויף און זיין הויז זיינען ניט אפגעשטאנען אין דעם פון איהם אליין. ביי זיין ערשט־געבארענעם זוהן האט זיך צעפלאקערט די תאוה צו זיין האלב־שוועסטער תמר. פאלגענדיג דער עצה פון א געוויסענלאזען חונף אין הויף, קריגט ער זי אריין מיט רמאות. ער מאכט זיך פאר קראנק און קריגט א באזוך פון איהר. נאכדעם ווי ער האט ערפילט זיין תאוה, טרייבט ער ארויס די געשענדעטע מיידעל מיט א הארצלאזער גראבקייט, ווייזענדיג דערמיט, אז ניט קיין ליבע האט איהם געטריבען צו איהר, נאר ווילדע תאוה.

ווען מיר הערען ווי אונזער דערצעהלער פון ספר שמואל שילדערט ווי אין דוד׳ס הויז האט איין שלעכטע האנדלונג ארויסגעבראכט די אנדערע, פיהלען מיר ווי מיר וואלטען זעהן א שטיק גריכישע שיקזאל־טראגעדיע זיך אפשפילענדיג פאר אונזערע אויגען. איין פארברעכען קומט נאך דעם אנדערען, עפעס אזוי ווי געטריבען דורך א בייזען שיקזאל. דער פאטער האט אנגעהויבען מיט אפענער אומטרייקייט אין פאמיליען־לעבען און גע־פרואווט פארשלייערען זיין זינד מיט פאלשקייט און זי פארדעקען מיט בלוט. ער האט דערפאר זיך ניט געקאנט וואונדערען ווען זיינע קינדער האבען זיך ניט אפגעשראקען פאר פארגעוואלטיגונג און שענדונג, און האבען זיך געלאזט פיהרען ווייטער צו מארד און אויפשטאנד.

נאך דעם וואס ער גופא האט געטאן, האט דוד ניט מעהר דעם מוט צו שטראפען אמנון׳ס פארברעכען אנדערש ווי מיט ווערטער*). אז אנדע־

*) שמואל ב, י״ג 21. דער תרגום השבעים איז דא מוסיף צום פסוק די ווערטער: „ולא עצב את רוח אמנון בנו כי אהבו כי בכורו הוא“. לויט אסך מאדערנע מבארים איז די הוספה א טייל פון אורשפרינגליכען העברעאישען טעקסט.

רער פון זיינע זיהן, תמר׳ס פולער ברודער אבשלום, שטעלט זיך דעריבער ארויס צו נעמען נקמה פאר זיין געשענדעטער שוועסטער. אבער ער קאן ווארטען ביז עס וועט זיך מאכען א געלעגענהייט. צוויי יאהר נאך דער פאסירונג לאדט אבשלום איין דעם קעניגליכען הויף אויף זיין נחלה אין בעל־חצור, א שעה־צוויי אין צפון־זייט פון בית־אל: ס׳איז דער יום־טוב פון שערען די שאף. אמנון און די איבעריגע פרינצען ערשיינען. אין פארלויף פון דער סעודה ווערט אמנון דער׳הרג׳עט פון אבשלום׳ס קנעכט אויף דעם לעצטענ׳ס באפעהל. די אנדערע פרינצען אנטלויפען אהיים. אבשלום אנטלויפט קיין גשור צו זיין זיידען תלמי*). דריי יאהר איז ער דארטען אין גלות, ביז עס גיט זיך איין יואב׳ן מיט רמאות איבערצובעטען דעם קעניג. אבשלום מעג זיך צוריקקעהרען קיין ירושלים, אבער אין א משך פון צוויי יאהר איז איהם געווען פארבאטען זיך צו באווייזען פאר׳ן קעניג. סוף כל סוף גיט זיך איהם איין, ווידער דורך יואב׳ס פארמיטלונג, צו קריגען פון קעניג פולע באגנאדיגונג.

ניט צו זיין גליק האט דוד געשאנקען אבשלום׳ען גנאד. צו דעם אמביציעזען און האפערטיגען כאראקטער פון אבשלום׳ען איז איצט נאך צוגעקומען א שטארקע לוסט צו נעמען נקמה פאר דאס וואס מ׳האט צו איהם געטאן, לויט זיין מיינונג, מיט אומרעכט. קריגענדיג איצט נאך אמנון׳ס טויט די רעכטען פון דעם יורש פון טראן נוצט ער אוים זיין נייע שטעלונג כדי אוועקצו׳גנב׳ענען ביי דעם געעלטערטען קעניג דאס הארץ פונ׳ם פאלק. און ניט זיינענדיג צופרידען מיט דעם אויסקוק צו ווערען נאך א לענגערער אדער קירצערער צייט דעם פאטער׳ס געזעצליכער נאכפאלגער, פלאנעוועט ער דורך פארראט צו באזייטיגען דעם פאטער פאר דער צייט**).

פיער יאהר לאנג***) האט ער אלצדינג צוגעגרייט אין דער שטיל, גע־

*) זעה אויבען ז. 77.

**) שמואל ב, ט״ו 1—6. דאך איז ניט אויסגעשלאסען, אז אבשלום האט געוואוסט פון דער הבטחה וואס דוד האט געגעבען בת־שבע׳ן, אז שלמה וועט ירש׳ענען זיין טראן (מלכים א, א 17, 30) און אין דעם מוז מען זוכען אבשלום׳ס וויכטיגסטען מאטיוו. דער אויפשטאנד געפינט דאן זיין פסיכאלאגישע באגרינדונג ניט בלויז אויף אבשלום׳ס זייט, נאר אויך אויף דער זייט פון ישראל: עס איז די סימפאטיע מיט דעם צוריקגעזעצטען.

***) אין ט״ו 7 דארף מען לעזען „ארבע“ אנשטאט „ארבעים“, לויט דעם תרגום השבעים און אויך לויט יוסף פלאוויוס.

ווינענדיג אונטערדעסען דאס פאלק פאר זיין פארדעטערישען פלאן דורך א קעניגליכען גלאנץ און דורך זיין אראפלאזען זיך ווייך און מילד צו יעדען איי־נעם. זיך האבענדיג פארזארגט מיט אלצדינג, געהט ער איצט אריבער צו אן אפענעם אויפשטאנד נעגען דעם קעניג, וועלכער האט ניט געהאט קיין שום חשד.

אין דער אלט־הייליגער שטאדט חברון, וועלכע איז גלייכצייטיג די פארנאכלעסיגטע און דעריבער אומצופרידענע אלטע הויפטשטאדט און פארלאזענער קולט־צענטער פון יהודה, וויל ער מיט דעם קעניג׳ס ערלויבע־ניש ברייננען א קרבן. ער איז דארטען געבארען און אויפגעוואקסען. ער האט זיך פיליכט געפיהלט נעהנטער צו דעם יהוה פונ׳ם אלטען הייליגטום פון ממרא איידער צו דעם יהוה פון ארון. דארטען האט ער זיינע חברים פון דער יוגענד און זיינע נעהנטסטע פריינד. מ׳קאן זיך משער זיין, אז אונטער זייער און יהוה׳ס באשיצונג פיהלט ער זיך אם זיכערסטען. צוגלייך מיט איהם פארלאזען זיינע שלוחים ירושלים און זאגען אן אין ישראל, אז אבשלום האלט אין באשטייגען דעם טראן. דא אין חברון, אונטערשטיצט פון די פאר־שטעהער פון שבט יהודה, וויקעלט אבשלום פאנאנדער די פאהן פון אויפ־שטאנד. באלד זאמעלט זיך א היבשער טייל פון גאנץ ישראל ארום אבשלום׳ען (שמואל ב, ט״ו 7—12).

די נייעס פון אבשלום׳ס בונט איז געקומען פאר דוד׳ן ווי א דונער פון א קלארען הימעל. ער האט פון קיין זאך ניט געוואוסט און איז לחלוטין ניט געווען צוגעגרייט. ניט בלויז אין יהודה, נאר אויך אין דעם איבעריגען טייל פון אידישען פאלק האט דוד׳ס רעזשים געמוזט דערוועקען אומצופרי־דענקייט. אחוץ עטליכע געטרייע — צווישען זיי די 600 אויסלענדישע זעל־נער — האט דוד, ווי עס זעהט אויס, געקאנט דערווארטען אין דעם מאָ־מענט גאנץ ווייניג הילף אויף דער מערב־זייט פון ירדן. נאר דער מזרח, וואס האט פריהער זיך געהאלטען אזוי פעסט אן שאול׳ס הויז, אריינגערעכענט אויך עמון, וועמען ער האט אזוי שווער אונטערדריקט, איז קענטיג איהם געבליבען טריי. אפילו אין זיין פעסטער הויפטשטאדט פיהלט זיך דוד ניט גענוג זיכער געגען אבשלום׳ס א פלוצליכען איבערפאל און באשליסט זי צו פארלאזען (שמואל ב ט״ו 13—15).

אויך אין דער דאזיגער שווערער לאגע פון זיין פיעל־באוועגטען לעבען פארלירט דוד ניט זיין בטחון אין גאט, זיין מוט און זיין קלוגקייט, וועלכע האבען איהם אזוי אפט באגלייט. איבערלאזענדיג זיין הארעם אין פאלאץ, אנטלויפט ער איבער׳ן קדרון צום ירדן צו. זיין לייב־גווארדיע, זיין הויז

און אלע וואס האלטען זיך אן איהם ציהען מיט. צווישען זיי צדוק און אביתר מיט דעם ארון פון יהוה. דוד הייסט זיי געהן צוריק קיין ירושלים: ער לעבט מיט דער האפענונג, אז יהוה וועט זיין שטאדט ניט פארלאזען. דערצו קאנען די כהנים דורך זייערע זיהן יונתן און אחימעץ איהם לאזען וויסען אין געהיים וואס עס קומט פאר אין שטאדט. צום זעלביגען צוועק שיקט ער צוריק זיין געטרייען פריינד חושי הארכי, מיט דעם אויפטראג זיך אנצוגעבען אלס אבשלום'ס אן אנהענגער און צו מאכען צו נישט די עצות פון דעם קלוגען אחיתפל, וועלכער איז צוגעשטאנען צו אבשלום'ען און איז פיליכט נעבען עמשא געווען די נשמה פון גאנצען אויפשטאנד*).

אז אבשלום'ס אויפרוף צו ישראל האט געפונען אן אפענעם אויער אויך אין שאול'ס הויז און אין זיין שבט, דאס האט דוד געזאלט איצט דערגעהן. נאך אויפ'ן הר הזיתים קומט איהם אנטקעגען מריבעל'ס הויז־קנעכט ציבא מיט דער בשורה, אז זיין הער האט זיך אנגעשלאסען אן אבשלום'ען מיט דער האפענונג צו קריגען איצט דורך איהם זיין זיידע'ס טראן (שמואל ב. ט"ז 1—4). באלד נאכדעם, אין בחורים, טרעפט איהם שמעי, א חשוב'ער מאן פון בנימין. ער איז איהם מקבל פנים מיט שרעקליכע קללות וואס וויזען גענוג דייטליך ווי פריש עס איז נאך געווען ביי מאנכע די ערינערונג אן שאול'ן און אן זיין הויז וואס האט אהן דוד'ס שולד געהאט אזא בלוטיגען סוף (שמואל ב. ט"ז 5—13).

אבשלום האט פארנומען די לעדיגע הויפטשאטדט. ער ווייזט דעם פאלק, אז ער האט איבערגענומען דוד'ס ירושה דערמיט וואס ער געברויכט פאר זיך דוד'ס הארעם. אזוי ווייט ווי ער איז איבערגעבליבען**). גלייכציטיג ווייזט ער אויך זיינע אנהענגער, אז דער ריס קאן שוין מעהר ניט גוט געמאכט ווערען, אז ער קאן זיך שוין מעהר מיט דעם פאטער ניט אי־

---

*) שמואל ב, ט"ו 16—37. אחיתפל איז פיליכט בת־שבע'ס זיידע (שמואל ב, י"א 3 און כ"ג 34). אין דעם פאל האט ער זיך געקאנט פיהלען אלס „גואל הדם" פון דעם דערמארדעטען מאן פון זיין איניקעל. מ'דארף וואהרשיינליך אננעמען פארשידענארטיגע קוועלען פון אומצופרידענקייט מיט דוד'ס הנהגה.

**) די הויפט־פרויען האט דוד זיכער מיטגענומען. צעהן קעפסווייבער לאזט ער איבער „צו היטען דאס הויז." דאס איז בילדליך גערעדט: זייער אנוועזענהייט זאגט, אז דער פאלאץ איז נאך אין דוד'ס הענט און מיט דעם פאלאץ אויך דער טראן. פיליכט ליגט דערין אויך די פראגע, אויב אבשלום וועט וואגען אזוי ווייט צו געהן. — וואס אבשלום טוט דא אלס באווייז אז ער נעמט איבער די הערשאפט, האט אויך דוד געטאן לגבי שאול'ן, פארגלייך שמואל ב, י"ב 8.

בערבעטען. ער האט פארברענט די בריקען הינטער זיך. כדי אבער אבשלום זאל זיין זיכער מיט זיין טראן, מוז צוערשט דוד באזייטיגט ווערען. איצט וועט דאס אנקומען זעהר לייכט, ווייל דוד האט נאך ניט געהאט קיין צייט צו זאמלען זיין חיל און אבשלום האט שוין א היבשע ארמיי ארום זיך. דאס איז די עצה וואס אחיתפל גיט לויט די פאדערונגען פון דער סיטואציע. אבשלום'ס בייזער שיקזאל וויל אבער, אז ער זאל ניט פאל־גען דער עצה. עס שמייכעלט זעהר דעם פוסטען שטאלץ פון דעם פרינץ אויסצוהערען נאך איינעם פון דוד'ס געוועזענע טרייע פריינד. חושי'ס רמאות גיט זיך איין אפצונארען דעם פארבלענדעטען, און אבשלום'ס שיק־זאל איז פארזיגעלט. חושי שרעקט אז אבשלום'ען מיט דוד'ס העלדישער און דרייסטער מחנה און פועל'ט ביי איהם צוווארטען ביז ער וועט האבען גאנץ ישראל פארזאמעלט ארום זיך. אין דערזעלביגער צייט לאזט ער ווי־סען דוד'ן דורך די כהנים פון אלץ וואס איז באשלאסען געווארען.

פון איצט אן באהערשט דוד די סיטואציע. ער מאכט גלייך זיינע באַ־שלוסען. ער געהט אריבער דעם ירדן, ציהט אריין אין אשבעל'ס אמאליגער קעניגס־שטאדט מחנים און נוצט אוים די צייט וואס איז איהם געבליבען צו זאמלען אן ארמיי. נאטירליך געפינען זיך אויך טויזענדער אין ישראל, וואס קאנען ניט בלייבען טויב צו דער שטים פון פליכט און צו דעם באַ־ריהמטען נאמען פונ'ם אלטען העלדישען קעניג ווען ער רופט צו די וואפען. אזוינע חשוב'ע לייט פון גלעד ווי ברזלי און מכיר בן עמיאל און אפילו דער אונטערוואָרפענער קעניג פון די עמונים שבי בן נחש אונטערשטיצען דעם קעניג מיט אלץ וואס זיי קאנען. דוד'ס פערזאן און יואב'ס נאמען ווירקען אויך איצט מיט זייער כישוף (שמואל ב, י"ז 24—29).

אויך אבשלום איז אונטערדעסען אריבערגעגאנגען דעם ירדן. אין מזרח־זייט פון ירדן מוז קומען צו דער אנטשיידענער שלאכט. דוד'ס חיל מארשירט ארוים אין דריי אפטיילונגען, אנגעפיהרט פון יואב, אבישי און אתי הגתי. אבשלום'ס הויפטקאמאנדיר איז עמשא. ער איז א זוהן פון דעם ישמעאלי יתרא און פון דוד'ס שוועסטער אביגיל. אויף דער דרינגענדער בקשה פון זיינע אנהענגער איז דוד מסכים צו בלייבען אין מחנים. אין וואלד אפרים — אזוי האט מן הסתם געהייסען א געוויסע וואלד־געגענד אין מזרח־זייט פון ירדן — קומט עס צו דער אנטשיידונג. אבשלום'ס חיל האט זיך ניט געקאנט האלטען געגען דוד'ס, כאטש ער איז געוועזען אהן אן ערך גרע־סער אין צאהל, ווארים דער דערצעהלער באצייכענט איהם קורץ אלס ישראל. לויפענדיג אין איילעניש פארפלאנטערט זיך אבשלום אין די געדיכטע צוויי־

גען פון א טערעבינטע. דער מויל־אייזעל געהט ארוים פון אונטער איהם. אין אזא צושטאנד געפינט איהם א פראסטער סאלדאט הענגענדיג צווישען הימעל און ערד. ער מעלדעט יואב'ן וואס ער האט געזעהן. דער סאלדאט האט מורא געהאט אנצוריהרען אבשלום'ען, ווייל ער האט געוואוסט דוד'ס בקשה, אז מ'זאל קיין שלעכטס ניט טאן דעם פרינץ. דער ווילדער גבור אבער ווייסט ניט וואס דאס הייסט שאנעווען. ער מאכט דעם סאלדאט א פאר־וואורף פאר זיין ווייכהערציגקייט און שטעכט אריין דריי שפיזען אין אבשלום'ס הארץ. גלייך לאזט ער וויסען דורך טראמפייטען־שאל, אז די פארפאלגונג איז צו ענד. אבשלום'ס קערפער ווערט אריינגעווארפען אין א גרוב און ווערט צוגעדעקט מיט שטיינער*).

דוד ווארט אויף ידיעות אין מחנים, זיצענדיג אין טויער. דער וועכ־טער אויבען אויפ'ן טויער זעהט פון וויטען ווי איינער לויפט פון שלאכט־פעלד און באלד נאך איהם א צווייטער: אין דעם ערשטען דערקענט ער אחימעץ'ן, צדוק'ס זוהן, וועלכער איז שוין געווען פאר איהם א גוטער שליח אין ירושלים. אריבעריאגענדיג דעם שליח וועמען יואב האט געשיקט, ברייננגט ער די בשורה פון דוד'ס נצחון. דעם קעניג'ס פאטער־הארץ טראכט אבער נאר פון אבשלום'ען. אויף דעם קעניג'ס פראגע וועגען איהם, דרעהט זיך אחימעץ ארוים פון אן ענטפער. אונטערדעסען קומט אן דער אנדערער לויפער און דערצעהלט ניט פארשטעלט אלץ וואס ס'איז געשעהן. דער קע־ניג ברעכט צוזאמען. באוועגט ביז אין דער טיפעניש פון זיין הארץ, שטייגט ער ארויף אויף דער אויבער־קאמער פון מויער־הויז. קלאגענדיג און וויינענ־דיג הויד אויפ'ן קול איבער זיין זוהן. א לענגערע צייט בלייבט ער דארטען אזוי, איבערגעגעבען צו זיין שמערץ, זיך ניט קימערענדיג אפילו וועגען דעם זיגרייכען חיל, וואס איז אונטערדעסען אנגעקומען נאהנט. יואב איז ניט אומגערעכט, ווען ער איז אין כעס וואס דוד האט ניט קיין אכטונג פאר זיינע געטרייע און העלדישע אנהענגער. ערשט יואב'ס שטארקע ווערטער ווירקען אויף דעם קעניג, אז ער זאל באהערשען זיין שמערץ. אהן א ספק האט יואב מיט זיין האלטונג איצט און א ווײַלע פריהער טיף וועה געטאן דעם קעניג (שמואל ב. י"ח 19 — י"ט 9).

---

*) שמואל ב. י"ח 1—18. „לויט אן אלטען מנהג וואס האט נאך געהערשט אין סיריען ביז ניט לאנג צוריק, איז עס געווען פארבאטען מקבר צו זיין א רויבער אויפ'ן זעלביגען אופן ווי עהרליכע לייט. מ'האט געלאזט ליגען דעם טויטען קערפער פון א רויבער דארטען וואו ער איז געפאלען און איהם באדעקט מיט שטיינער".

ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטען, האָט איצט, נאָכדעם ווי דער שווערד האָט גערעדט, אויפגעוואַכט דעם פאָלק'ס געוויסען. די צעבונטעוועטע שבטים פון ישראל קעהרען זיך איצט אום צוריק מיט חרטה צו דוד'ן, זיך דערמאַנענדיג וויפיעל זיי האָבען איהם צו פאַרדאַנקען, פיליכט אויך צוליב דעם אַלטען ווידערווילען געגען יהודה. עס ווייזט זיך איצט דייטליך אַרויס, אַז דוד'ס אייגענער שבט, וועלכער האָט זיך הפנים געפיהלט צוריקגעזעצט זינט דוד איז געוואָרען דער קעניג איבער אַלע אידען, איז געווען דער נעסט פון דער קאָנספּיראַציע. דוד פאַרהאַנדעלט מיט די זקנים פון יהודה און באַט אַפילו אַז עמשא'ן יואב'ס שטעל אין דער אַרמיי. איהם, מיינט דוד, מוז ער די ערשטע זאַך געווינען אויף זיין זייט. סוף־כל־סוף מוז ער דאָך שטענדיג זוכען זיין שטיצע אין אייגענעם שבט. עמשא'ן האָט דוד קענטיג באַטראַכט אַלס דעם טרייבענדען כוח פון דעם ווידערשטאַנד געגען זיך און ער האָט דעריבער, אין אַ אויפגערעגטען מאָמענט, פאַרגעסען צוליב איהם יעדע פליכט פון טריישאַפט און דאַנקבאַרקייט צו יואב'ן. אָהן פיעל מיה גיט זיך איהם איין אויפצורייצען די קוים באַגראַבענע אייפערזוכט פון יהודה. דוד'ן מיט זיין קלוגער דיפּלאָמאַטיע פאַלט אָבער איין זאַך ניט איין: אַז דער קאָנטראַסט צווישען דעם צפון און דעם דרום, וועלכען ער וועקט, ניט מחמת ער זוכט קריגעריי, נאָר וויל ער דאַרף איהם האָבען פאַר זיין הערשאַפט, וועט ווידער אַנצינדען דעם פלאַם פון אויפשטאַנד.

די לייט פון יהודה ברייגנען דוד'ן מיט פּאַראַד איבער דעם ירדן. אַז זיי שליסט זיך אַן שמעי בראש פון 1000 לייט פון שבט בנימין. דוד איז איהם גרויסמוטיג מוחל. אויך ציבא איז פאַרטאָן צו העלפען דוד'ן מיט אַלץ וואָס ער קאָן. באַלד ערשיינט אויך דער קריפּעל מריבעל זיך ריינצוואַשען פון ציבא'ס רכילות אויף איהם. דוד טרויט ניט זיין אומשולד און הייסט זיי זיך טיילען די נחלה. אין גלגל שליסט זיך אַן דער פּראַצעסיע אַן דאָס איי־בעריגע פון ישראל'ס חיל. דער פאַרצוג וועלכען דוד האָט געגעבען די פאַר־עקשנ'טע לייט פון יהודה, און מ'קאָן זיך משער זיין, אַז נאָך מעהר האָט גע־ווירקט די אינטריגע געגען זיי גופא, וועלכע איז געווען לייכט צו דערקע־נען — האָט געשאַפען אַ שלעכטע שטימונג ביי די לייט פון ישראל. פון דאָס ניי ברעכט אויס די קריגעריי צווישען דעם צפון און דעם דרום (שמואל ב. י"ט 10—44).

דוד, וועמעס פּאָליטיק איז אומעטום געווען פון אַ זשעני פון ערשטען ראַנג, האָט אָבער ניט נאָר ניט געקאָנט בייקומען דעם קאָנטראַסט, נאָר האָט איהם צום סוף איבער געוואַלד געמוזט אַרויסרופען. און צוזאַמען מיט דעם

קאנטראסט האט ער אויך ארויסגערופען יענעם שלעכטען גייסט, וואס האט געזאלט ווערען דער בייזער שיקזאל, ווי פון מאנכע אנדערע פעלקער, אויך פון ישראל.

די רעזולטאטען קומען באלד. די ניי ערוואכטע אייפערזוכט צווישען דעם צפון און דעם דרום רופט ארויס פלוצלונג אין שבט בנימין די האפענונג, וועלכע מ'האט געהאלטען שוין אויף אייביג באגראבען דורך אבשלום'ס אונטערגאנג. ש ב ע ב ן ב כ ר י פון בנימין לאזט פון דאס ניי בלאזען די טראמפייט פון קאמף געגען דוד'ן. א היבשער טייל פון ישראל האט קענטיג אויך איצט אפגעענטפערט אויף דעם רוף צום אויפשטאנד. יהודה אבער בלייבט דעם מאל פעסט און פיהרט דוד'ן צוריק קיין ירושלים. עמשא זאל, לויט דוד'ס צוזאג, צוזאמענרופען דעם חיל פון יהודה געגען דעם בונטאוושציק. יואב איז ניט געווען דער מאן אנצונעמען געדולדיג די אומפארדינטע צוריקזעצונג. אזוי ווי עמשא ציהט אפ די זאך צו לאנג, האט יואב פארשטאנען ווי זיך ווידער צו מאכען נוצליך פאר דעם קעניג. דוד שיקט אויך איהם מיט דער לייב-גווארדיע און די גבורים צום קאמף געגען שבע*). ביי גבעון באגעגענען זיי זיך מיט עמשא'ן. ער פאלט, ווי אמאל אבנר, דורך יואב'ס פאררעטערישען שווערד.

די בונטאוושציקעס האבען זיך צוריקגעצויגען קיין צפון. יואב יאגט זיי נאך און פארטרייבט זיי ביז דעם לעצטען גרעניץ פון דער אידישער טעריטאריע. אין אבל-בית-מעכה, נאהנט צו דן און צו די ירדן-קוועלען, גיט זיך עמשא'ן איין זיך צו באפעסטיגען. יואב גרייט זיך צו נעמען די שטאדט מיט שטורם. דא ווערט איהם, אויף זיין פאדערונג, אריבערגעווארפען איבער'ן מויער שבע בן בכרי'ס קאפ. יואב ציהט אפ און שאנעוועט די טרייע שטאדט (שמואל ב, כ 1—22).

דוד'ס געשיכטע איז דערמיט געענדיגט. וואס עס קומט נאכדעם, איז קוים יעשעהן מיט זיין ווילען. דוד האט נאך א געוויסע צייט געהערשט אין פרידען שטיל און ניט געשטערט; דאן טרעפען מיר איהם אלס א מידען גרייז. קוים מעהר פעהיג אליין אנצונעמען א באשלוס און אין די הענט פון א הארעם- און הויף-געזעלשאפט, וואס איז ניט געווען קיין גרויסע איבערקלייבעריין צילען און מיטלען. פאר דער היסטאריע איז דוד אראפ פון דער סצענע.

---

*) פיליכט אונטער אבישי'ס אויבערבאפעהל, שמואל ב, כ 6.

דוד׳ס כאראקטער.

דאס בילד פון דוד׳ס כאראקטער שטעהט אסך דייטליכער אין ליכט פון דער היסטאריע איידער שאול׳ס. ישראל׳ס גרויסקייט און יהוה׳ר כבוד זיינען דוד׳ס ערשטער געבאט. דעריבער האט ער אויף אייביג די דאנקבארקייט פון אידישען פאלק און די ליבע און אכטונג פון אלע דורות. דוד שטעהט מיט א קאפ העכער איבער דער געוועהנליכער גרויס פון מענשליכע הערשער. ניט נאר זיין פארגענגער שאול, נאר אויך די אידישע מלכים נאך איהם קומען קיינער ניט צו איהם אין גלאנץ, אין קראפט און אין פעהיגקייט אלס זיגער און הערשער, און איז גרויסמוטיגקייט, קלוגקייט און פעסטקייט. אפילו אין ווילדע אימפולסען און דעספאטישער תאוה קאן זיך קיינער צו איהם ניט גלייכען.

אבער אויך אין זיינע שוואכע זייטען טרעט בולט ארוים די גרויסקייט פון דוד׳ס נשמה און איהר גאנצע שענקייט. דוד׳ס דעספאטישער קאפריז האט פארפיהרט בת־שבע׳ן, האט דערמארדעט אויף א געמיינעם אופן אוריה׳ן — אבער ער בייגט זיך אין אויפריכטיגער חרטה פאר דעם אורטייל פונ׳ם פאלק און פאר דעם ווארט פונ׳ם נביא*). דוד׳ס שוואכקייט אלס פאטער האט אויף דעם געוויסען אמנון׳ס פארברעכען און אבשלום׳ס אויפשטאנד און מארד — אבער זיין פאטערליכע הארץ הערט ניט אויף צו שלאגען ווארים אפילו פאר זיין טיף געפאלענעם זוהן. דוד׳ס שוואכקייט און זיין איידעלער שמערץ אלס פאטער אפעלירט זעהר שטארק צו אונזער מענשליכער נאטור און ווערט פארוואנדעלט פאר אונזערע אויגען אין א ריהרענדער, גרויסהארציגער טריישאפט פון א פאטער. דוד׳ס גרויסמוטיגקייט שטעהט אויסער יעדען צווייפעל לגבי שאול׳ן און זיין הויז, פונקט ווי לגבי שמעי׳ן און עמשא׳ן. בנוגע צו יואב׳ן קענען מיר קיין פסק־דין ניט ארויסגעבען, ווייל ס׳איז אונז אוממעגליך אריינצוקוקען אין דעם תוך פון די געשעהענישען. פאעטישע באגאבונג און רעליגיעזער אייפער זיינען אזוינע בולט׳ע שטריכען אין דוד׳ס כאראקטער, אז מ׳וועט קוים באשטרייטען די מעגליכקייט, אז ער האט גענומען א טעטיגען אנטייל אין דעם אנהויב פון דער אידישער רעליגיעזער ליריק.

---

*) שמואל ב, י״ב; ט״ז 10; כ״ד 17.

3.

שלמה המלך.

שלמה'ס טראן באשטייגונג.

די לעצטע טעג פון דוד'ס לעבען זיינען פארטונקעלט דורך דעם שטרייט וועגען דער ירושה פונ'ם טראן. די אמת'ע פארהעלטענישען ביי שלמה'ס טראן־באשטייגונג וועלען אונז אויף אלעמאל בלייבען אביסעל טונ־קעל, מחמת אונזערע ידיעות וועגען דעם זיינען ניט פול. מיר וועלען צו־ערשט איבערגעבען דעם באריכט, אזוי ווי מיר געפינען איהם אין דעם דאקומענט, וואס איז אונז געבליבען.

דוד איז אלט געווארען און ער דארף, אז מ'זאל אויף איהם גוט אויפ־פאסען. אין הויף קאן מען ניט אויסמיידען די פראגע: ווער זאל ירש'ע־נען דעם טראן? לויט דעם סדר פון געבורט איז נאך אבשלום'ס טויט דוד'ס פערטער זוהן אדוניה דער נעבסטער צום טראן. פאקטיש באטראכט זיך טאקע אדוניה אלס דער יורש פון טראן און ער ערלויבט זיך אפילו עפענט־ליך, ווי אמאל אבשלום, אויסצואיבען זיינע רעכטען אלס קרוינפרינץ (מלכים א, א 5). עס זעהט בכן אויס, אז אויך דער הויף און דער איינ־פלוסרייכער טייל פון דער באפעלקערונג האבען געזעהן דורכאויס אין אדוניהו'ן דעם צוקינפטיגען קעניג (מלכים א, א 9). דוד גופא, וועלכער ליבט צערטליך אדוניהו'ן און געפינט אין איהם א טרייסט נאך אבשלום'ען, נאך ווען ער טרויערט נאך אליז, וואגט ניט איהם צו שטערען*).

אבער אדוניה'ס האפענונגען געפינען ניט קיין אפקלאנג ביי אלעמען אין הויף. עס גיט זיך איהם טאקע איין צו געווינען פאר זיך יואב'ן און דעם כהן אביתר. אבער אויף דער אנדערער זייט שטעהט בת־שבע, וועלכע סטארעט זיך צו זיכערען דעם טראן פאר איהר זוהן שלמה'ן**). פאר איהר

---

*) מלכים א, א 6. לעז „ולא עצרו“ אנשטאט „ולא עצבו“.

**) זיין ביי־נאמען ידידיה באדייט דער ליבלינג פון יהוה און איז איהם לויט שמואל ב, י"ב 25 נעגעבען געווארען פון נתן'ען „פון יהוה'ס וועגען“. דאס הייסט, אז נתן האט געוואלט משלים זיין דעם רייז פראפאנעם נאמען שלמה מיט א נאמען וואס האט א פאר־בינדונג מיט יהוה.

שטעלן זיך אײן דער כהן צדוק, דער נביא נתן און דער קאמאנדיר פון דער לײב־גוואַרדיע בניהו בן יהוידע. אַט אַזוי שטעהען אין דוד׳ן לעצטע טעג צוויי פּאַרטייען אין הויף פיינדליך איינע געגען די אַנדערע.

איינמאל מאַכט אדוניהו א יום־טוב פון שעכט־אָפּפער מיט זיינע אַנ־הענגער ביים „אבן הזוחלת" (שלאַנגען־שטיין), א שטיין ביי ירושלים וואו מ׳פלעגט מקריב זיין קרבנות. נתן, שלמה׳ס געוועזענער ערציהער און, ווי עס זעהט אויס, דער גייסטיגער פיהרער פון דער אַנדערער פּאַרטיי, האָט מורא, אַז די הולאַנקע זאָל זיך ניט ענדיגען, ווי אַמאָל אבשלום׳ס הולאַנקע אין חברון, מיט׳ן אויסרופען אדוניה׳ן אלס קעניג. דאַן איז שלמה׳ס זאַך פאַרלאָרען. שנעלע מיטלען זיינען דערפאַר נויטיג געווען. בת־שבע זאָל גלייך מיטטיילען דעם קעניג אַלץ וואָס עס געהט פאָר ביי דעם שלאַנגען־שטיין: זי זאָל איהם דערמאַנען זיין צוזאָג וואָס ער האָט אַמאָל געגעבען, לויט וועל־כען שלמה דאַרף זיין דער יורש פון טראָן און זי זאָל אַרויסקריגען זיין באַלדיגע באַשטעטיגונג פאַר דעם.

בת־שבע טוט ווי מ׳הייסט איהר. לויט ווי ס׳איז געווען אָפּגערעדט פון פריהער, קומט נתן באַלד נאָך איהר צום קעניג, כדי צוצוגעבען געוויכט צו איהרע ווערטער. ער באַהויפּטעט, אַז ער האָט שוין כלומר׳שט געהערט ווי די קאָנספּיראַטאָרס שרייען: „לעבען זאָל קעניג אדוניהו!" עס גיט זיך פּאַקטיש ביידען איין אַרויסצורופען דעם קעניג׳ס חשד. ער איז איבערצייגט, אַז ער וועט נאָך אין זיינע אַלטע טעג פאַרלירען דעם טראָן און וועט ווידער ווערען דער קרבן פון א קאָנספּיראַציע פון איינעם פון זיינע זיהן. ער שווערט גלייך אָפּ דעם טראָן צו שלמה׳ן. שלמה ווערט אויף דוד׳ס באַפעהל געפיהרט אויף דעם קעניג׳ס אייגענעם מוילאייזעל צום גיחון, א הייליגען קוואַל ביי ירושלים, ווערט דורך צדוק און נתן געזאַלבט, אויסגערופען אלס קעניג און מיט פּאַראַד אויפ׳ן טראָן געזעצט. די יובעל־געשרייען פון פאָלק און דער קלאַנג פון די טראָמפּייטען דערגרייכען די אויערן פון אדוניהו׳ס אַנהענגער אויף דער הולאַנקע ניט ווייט דערביי. איידער זיי האָבען נאָך צייט צו פרעגען וואָס דאָס איז, מעלדעט זיי אביתר׳ס זוהן יונתן וואָס דאָ איז געשעהן. שלמה איז קעניג. אדוניהו׳ן בלייבט נאָר איבעריג דער מזבח: זיך האַלטענדיג אַן זיינע הערנער, בעט ער זיך אויס ביי זיין גליק־ליכערען ברודער, אַז ער זאָל איהם בלויז דאָס לעבען שענקען. ער אַנער־קענט דעם ברודער אלס קעניג און בלייבט לעבען.

שלמה איז דערמיט פּראָקלאַמירט געוואָרען אלס קעניג. איידער דוד

מאכט צו זיינע אויגען, גיט ער זיין נאכפאלגער נאך אן אויפטראג, וואס ליגט איהם נאהנט צום הארצען. ער דערמאנט איהם אן יואב'ס בלוטיגע מעשים געגען אבנר'ן און עמשא'ן, וואס זיינען נאך געבליבען ניט באַ־שטראפט. אן דער גוטסקייט וואס ברזלי האט איהם באוויזען און אן שמעי'ס קללות געגען זיין הויז. ברזלי'ן זאל שלמה באלוינען קעניגליך: יענע ביידע זאל ער ניט לאזען געהן בשלום אין דער „שאול“.

אבער ווי נאר דוד האט צוגעמאכט די אויגען, האט דער באגנאדיגטער אדוניהו שוין ווידער באקומען א פארלאנג צום טראן. דורך בת־שבע'ס פאר־מיטלונג זוכט ער שלמה'ס צושטימונג, אז ער זאל קריגען דוד'ס פלעגעריין אבישג'ן פאר א ווייב. וואס עס איז לויט דער השגה פון יענער צייט גע־לעגען באהאלטען אין אזא וואונש, ווייסען מיר שוין פון אבשלום'ס האלטונג געגען דוד'ס הארעם און פון דעם שטרייט צווישען אבנר'ן און אשבעל'ן. שלמה זעהט וואס דא שטעקט הינטער אדוניהו'ס פלענער, און אדוניהו'ס לעבען איז פארשפילט. גלייכצייטיג זיינען אויך פאראורטיילט געווארען די פיהרער פון אדוניהו'ס פארטיי. אביתר ווערט אראפגעזעצט פון זיין אמט אלס כהן, אבער געדענקענדיג ווי געטריי ער האט געדינט דוד'ן אין פרייד און לייד — פיליכט אויך פון רעליגיעזען אפשיי פאר דעם טרעגער פונ'ם הייליגען אמט — ווערט זיין לעבען געשאנעוועט. ער ווערט פארטריבען קיין ענתות און זיין שטעל פארנעמט זיין ביזאהעריגער חבר אין אמט צדוק. יואב, דערוואַרטענדיג דאס ערגסטע, אנטלויפט צו יהוה'ס מזבח, אבער אויף איהם האט מען ניט קיין רחמנות. זיך באציהענדיג אויף זיינע אלטע בלוטיגע מעשים, הייסט שלמה איהם דער'הרג'ענען. שמעי'ן, וועלכער האט אין אדוניהו'ס שטרעבונגען ניט גענומען קיין אנטייל, ווערט פארלויפיג פארבאטען ארויסצוגעהן פון ירושלים. און נאכדעם ווי ער האט באלד געגען דעם קעניג'ס באפעהל זיך ארויסגעכאפט פון ירושלים, ווערט ער הינ־געריכטעט.

אזוי פיעל דערצעהלט אונזער באריכט אין מלכים א, א און ב. אין דער לעצטער צייט האבען אסך פארשער פארשטאנען דעם באריכט אזוי, אז אין זיין ערשטען טייל איז כלומר'שט דייטליך אנטהאלטען א פאלאץ־אינטריגע פון נתן און בת־שבע לטובה פון שלמה'ן געגען אדוניהו'ס רעכט אויפ'ן טראן; בעת אין דעם צווייטען טייל פון באריכט האט מען דערקענט א דין פארשלייערטע פרואוו אראפצונעמען פון שלמה'ן די אחריות פאר די

בלוטיגע מעשים, מיט וועלכע ער האט געזוכט צו באפעסטיגען זיין נייר־געוואונענעם טראָן.

א שטאַרקען סמך פאַר דער מיינונג קען מען אין פלוג געפינען אין דעם פאַקט, וואס פריהער איז אין ערגיץ ניט דערמאַנט געווארען וועגען שלמה׳ן אלס נאָכפאָלגער אויפ׳ן טראָן. אויב אדוניהו איז געווארען דער אומשולדיגער קרבן פון א הויף־אינטריגע, דאן מוז מען אננעמען, אז בת־שבע און נתן האָבען איינגערעדט דעם פון אלטקייט שוואכען קעניג א צוזאג, וועלכען ער האט קיינמאל ניט געמאכט, נאָר ער האט צוגעשטימט צו איהם מיט׳ן גוטען ווילען כדי ניט צו שטערען די רוה פון זיינע לעצטע טעג. מ׳וואלט געקאָנט געפינען נאָך א ראיה פאַר דערזעלביגער מיינונג אין דעם אומשטאַנד וואס דער דערצעהלער, פיליכט מיט א בארעכענטער איראָניע, ווייסט פון זיין זייט גאר ניט צו זאגען מכות אדוניהו׳ס פארברעכערישע כונות ביי דער הולאנקע, אבער נתן׳ען לאָזט ער יא דערצעהלען דעם קעניג וועגען דעם. אלס צוגאָב נאָך זעהט מען אין צווייטען טייל פון באריכט, אינ׳ם שטיק וועגען דוד׳ס לעצטען ווילען, שפורען פון א שפעטעריגער האנט. דאס שטיצט אונטער די הנחה, אז דאס גאנצע שטיק שטאמט פון שפעטער און אז לכתחילה איז געשטאנען, אז שלמה האט באמת באזייטיגט יואב׳ן לכל הפחות ניט צוליב זיין אמאליגער, נאָר צוליב זיין סאמע איינגסטער פאַרגאנגענהייט און ניט אויף דוד׳ס וואונש, נאָר אלס פיהרער פון אדוניהו׳ס פארטיי.

אבער דער ליטעראַרישער יסוד פון דער הנחה איז ניט גענוג זיכער. גראד דער חלק פון דוד׳ס לעצטע ווערטער וואס זיינען נוגע יואב׳ן און שמעי׳ן איז זיכער אלט, פונקט ווי דאס גאנצע שטיק, וואס שטאמט פון אונזער בעסטען דאָקומענט. באמת איז אזא וואונש פון דוד׳ס זייט גאר ניט אזא געוואלדיגער חידוש ווי עס דוכט זיך אויס פון אויבען אויף. מיר מוזען זיך קודם כל היטען צו מעסטען די ווייטע פארגאנגענהייט מיט אונזער אייגענעם מאראלישען געפיהל. מיר מוזען אויך האלטען אין זינען דאס וואס דוד, פאלגענדיג דעם מאוים׳דיגען גלויבען פון זיין צייט, האט געטאָן צו שאול׳ס הויז כדי אפצואשוואכען אן אלטע בלוט־שולד. עס וועט אונז דאן גאר ניט אויסקומען אזוי משונה׳דיג, וואס דוד׳ן האט געפלאגט די מורא פאר דעם פארברעכען און פאר דער קללה פון דער אמאליגער צייט, וואס קאן נאָך זיין טויט פיליכט טרעפען זיין הויז, פונקט ווי יענע בלוט־שולד האט געטראָפען שאול׳ס הויז.

ווען מיר שטעלען ביידערליי ארגומענטען איינע אנטקעגען די אנדערע ווייזט אונז דאן אויס, אז די וואגשאל וועלען אראפוועגען די ארגומענטען פאר דער היסטארישער עכטקייט פון דוד'ס יענע באפעהלען. ווי באלד אבער אז דוד'ס צוואה איז עכט, פאלט דערפון שוין אויך א באלייכטונג אויף די אנדערע שטיקער פון דער דערצעהלונג, וועמעס חלקים עס הענגען ענג צוזאמען. האט דוד פאקטיש געגעבען שלמה'ן יענעם אויפטראג, דאן באהערשט ער נאך ווענינגסטענס אויף אזוי ווייט זיין שכל און זיין ווילען, אז זיין צוזאג מכוח שלמה'ן אלס נאכפאלגער אויפ'ן טראן קאן ניט זיין קיין אויסגעטראכטע זאך. בת־שבע און נתן האבען זיך געמוזט באציהען אויף געוויסע פאקטען. פון דעם אופן ווי אזוי שאול און דוד זיינען געווארען מלכים, וועט מען מעגען דרינגען אויך אויף דוד'ס שפעטערדיגער צייט בנוגע צו דעם ירושה־רעכט אויף דעם טראן. עס זעהט אויס, אז ס'איז נאך ניט געווען אנגענומען אלס כלל, אז דער עלטסטער זוהן מוז זיין דער יורש. ווי נאטירליך דאס זאל ניט זיין, איז נאך אבער אלץ ניט געווען געשאפען קיין געזעץ אין דעם פרט. אפילו ווען ס'איז שוין לאנג מעהר קיין ספק ניט געווען, אז איינער פון דוד'ס זיהן זאל ווערען דער נאכפאלגער אויפ'ן טראן, איז נאך אלץ געבליבען פאר'ן פאטער אפען צו באשטימען דעם יורש, ווי צום טייל נאך עד היום אין אריענט*). דוד האט נאך הפנים ניט געהאט באשטימט ווער עס זאל ווערען זיין נאכפאלגער. ער באטראכט אדוניהו'ס הנהגה און זיינע שטרעבונגען פאר צו דרייסט און איבערמוטיג, אבער ער מאכט איהם ניט קיין מניעות. ס'איז דערפאר געווען ניט מעהר ווי מענשליך, אז צוליב אדוניהו'ס פרעטענזיעס פון איין זייט און פון דער אנדערער זייט נאכגעבענדיג בת־שבע'ס שטארקע בקשות, זאל דוד אמאל ביי א געלעגענהייט האבען געגעבען א צוזאג, אויף וועלכען שלמה'ס פריינד האבען געקאנט בויען זייערע האפענונגען. ווען מ'וואלט אזא צוזאג ניט געהאט, דאן וואלט מען וואהרשיינליך, לויט די אריענטאלישע מנהגים, גאר ניט באדארפט איינריידען דערצו דוד'ן מיט גוטען, נאר מ'וואלט געקאנט פארטיג ווערען מיט דעם קראנקען קעניג אויף א קירצערען וועג (פארגלייך מלכים ב, ח 15).

אין יעדען פאל האבען דא נתן און בת־שבע געשפילט א קלוגען שפיל.

*) די גאנצע דערצעהלונג פון מלכים, א וואלט ניט געהאט קיין זין, ווען דער קעניג וואלט פאקטיש ניט געהאט דאס רעכט אויסצוקלייבען פריי זיין נאכפאלגער צווישען זיינע זיהן.

אריבערכאפענדיג אביסעל די מאס. אדוניהו האט טאקע געמענט האבן א פארזאמלונג ביים שלאנגען־שטיין ניט בלויז צום אומשולדיגען צוועק פון מקריב זיין א קרבן—דאך דער איינציגער פאקט, וועלכען מ׳ווייסט באמת, איז נאר, אז ער וויל זיין צוזאמען מיט די פיהרער פון זיין פארטיי און אז שלמה און זיינע אנהענגער זיינען ניט איינגעלאדען געווארען (מלכים א, א 10, 19, 26). מ׳האט געהאט א רעכט צו האבען א חשד וועגען דעם — אבשלום׳ס ביישפיל איז נאך געלעגען אין זכרון — אבער צו דערצעהלען דעם קעניג וועגען א בונט, דאס איז ניט געווען אנדערש ווי א קונציגע שטיק הויף־אינטריגע (מלכים א, א 25). דאס, לכל הפחות, איז די אונטערסטע שורה, אין פאל אויב אונזער דערצעהלער גיט איבער אלצדינג וואס ער ווייסט און אורטיילט אומפארטייאיש וועגען די פאסירונגען. עס קאן אבער גרייליך זיין, אז ער ווייסט נאך אסך מעהר וויפיעל ער זאגט און אז צוליב געוויסע טעמים פארדעקט ער זיין אמת׳ע מיינונג. עס קאן אויך זיין, אז דער דער־צעהלער איז געווען פון אדוניהו׳ס פארטיי־פיהרער, ווארים אלע לייט פון יהודה האבען לויט זיין דערצעהלונג נאך אלץ געהאלטען מיט אדוניהו׳ן (מלכים א, א 9). ער זעהט דערפאר די פאסירונגען אין א ליכט וואס איז זעהר ניט גינסטיג פאר שלמה׳ן, ניט האבענדיג דעם מוט ארויסצוזאגען אפען זיין ניט גינסטיגען אורטייל.

אביתר׳ס דערוויטערונג פון דער כהונה איז א העכסט באדייטענדער אקט אין דער געשיכטע פון אידישען קולט. א נייע פריסטערשאפט פאר־נעמט דעם פלאץ פון עלי׳ס הויז, וואס האט אונטער שאול׳ן דורכגעמאכט אזא שווערע צייט און איז ענדליך אונטער דוד׳ן ווידער געקומען צו זיך. וואס פאר א גרויסע באדייטונג די ענדערונג האט געהאט, איז צו זעהן דער־פון וואס אין דער געשיכטע וועגען עלי׳ן ווערט שוין דאס פאראויסגעזאגט בנבואה. עלי האט זיך מתיחס געווען אין זיין כהונה פון מצרים אן, ווי ווייט צדוק האט געהאט א רעכט אויף דער כהונה, ווייסען מיר ניט. עס לעגט זיך ניט אויפ׳ן שכל, אז ער זאל האבען אנגעהויבען א שפאגעל נייעם יחוס, גאר ניט זייענדיג קיין לוי. שלמה וואלט זיך געהיט אנצושטעלען אויף אביתר׳ס שטעלע א כהן אהן א וואסערען כהונה־יחוס. פון איצט אן און ווייטער גע־הערט צו די „בני צדוק" די כהונה פון ירושלים. און עס גיט זיך זיי איין נאכ׳ן אויפבויען פון בית־המקדש צו דערהייבען זייער כהונה און זייער הויז צו א גרויסער מאכט.

שלמה אלס קעניג.

שלמה'ס עובדא אלס קעניג איז געלעגען פון אויבען אויף. אלס דוד'ס נאכפאלגער איז ער א רייכער יורש; אלץ וואס ער האט צו טאן איז נאר אויפצוהאלטען און צו באפעסטיגען דאס וואס דוד האט געשאפען. זיין אויסערליכע פאליטיק מוז זיין אנצוהאלטען די אויסערגעוועהנליכע אויבערמאכט, וועלכע די אידען האבען געוואונען; זיין אינערליכע פאליטיק מוז זיין צו מאכען די פאראייניגונג פון די שבטים, וועלכע דוד האט לכל הפחות אויסערליך דורכגעפיהרט, איצט פאר א בלייבענדע זאך און צו פארבינדען פעסט דאס אידישע פאלק מיט דעם הויז פונ'ם גרויסען קעניג.

דאס לעצטע האט זיך שלמה'ן ניט איינגעגעבען. ער גופא האט, ווי ווייט מיר זעהען, געהאט גענוג קראפט און געניטקייט פאר יענער עובדא. ווי לאנג ער לעבט, בלייבט דוד'ס מלוכה אין זיינע הענט אין עצם ניט פארשמעלערט. און הגם עס גיט זיך איהם ניט אייז, אדער עס קימערט איהם ניט שטארק צופרידען־צו־שטעלען די שבטים פון ישראל אונטער דעם צעפטער פון זיין מלוכה, דאך קומט ניט צו קיין רים אזוי לאנג ווי ער לעבט. דעם איינציגען פרוואו פון אן אויפשטאנד, פון וועלכען מיר הערען, דעם אויפשטאנד פון ירבעם, האט ער אונטערדריקט מיט געוואלד. ווי גרויס עס איז ניט געווען דאס באדערפעניש פון די צפון־שבטים זיך אפצורייסען פון דוד'ס הויז, וואגען זיי אבער ניט זיך צו באפרייען פון שלמה'ס מעכטיגען צעפטער.

דאס ווייזט, אז אין אינערליכע פארהעלטענישען איז שלמה ניט געווען דער שוואכער, אומטעטיגער קעניג, ווי מאנכע שטעלען איהם פאר. אדרבה, ער האט זעהר אסך אויפגעטאן פאר דער קולטור־אנטוויקלונג, פאר דער פארוואלטונג און פאר דער פינאנציעלער זיכערונג פון דער אידישער מלוכה. אויך אין דער אויסערליכער פאליטיק איז שלמה, ווי עס זעהט אויס, געווען גענוג גרויס פאר זיין אויפגאבע.

קיין שווערקייטען האבען ניט אויסגעפעהלט. דער טויט פון דעם מעכטיגען דוד איז אהן ספק געווען א פאסירונג, אויף וועלכער מאנכע אידישע פיינד האבען לאנג שוין געווארט. די געלעגענהייט זיך אנצוהייבען מיט די אידען איז נאך געווען גינסטיגער דערמיט וואס דוד'ס גרעסטער העלד יואב איז פארשוואונדען פון דער סצענע. פון קעניגליכען הויז איז אדום, וואס דוד האט אונטערוואורפען, איז א קינד מיט'ן נאמען הדד געווען אנט־

לאפעז קיין עגיפטעז. עס האט זיך איהם איינגעגעבעז, אזוי ווי שלמה׳ן גופא, צו הייראטעז א פרינצעסיז פוז פרעה׳ס הויז, די שוועסטער פוז דער קעניגיז תחפנס. עס מוז זיך דא האנדלעז וועגעז איינעם פוז די לעצטע פרעה׳ס פוז דער 21טער דינאסטיע, פיליכט וועגעז דעמזעלביגעז, וואס האט זיך אויך מתחתז געוועז מיט שלמה׳ן און האט אויף אזא׳ן אופן פרובירט מאכעז פארבינדונגעז דא און דארטעז. גלייך נאך דוד׳ס טויט קעהרט זיך הדד אום אהיים און ווי עס ווייזט אויס האט ער לכל הפחות א טייל פון אדום אוועקגעריסעז פוז שלמה׳ן*). דאך איז זיין הערשאפט ענטוועדער גע־ וועז פון א קליינער באדייטונג און פאר שלמה׳ן ניט געפעהרליך, אדער עס האט זיך דעם לעצטעז איינגעגעבעז צוריק צו עראבערעז אדום. ווארים דער צוגאנג צום רויטעז ים ביי ע צ י ו ן ג ב ר בלייבט אין שלמה׳ס הענט.

דאס וואס מ׳האט איז עגיפטעז אויפגענומעז אלס אנגעלעגטע געסט שונאים פוז די אידעז אדער פוז זייער קעניג, דארף באטראכט ווערעז אלס א סימפטאם פון דער דאמאלסדיגער לאגע. דאס קומט פאר בערך אין דער־ זעלביגער צייט, ווען פרעה גיט שלמה׳ן זיין טאכטער פאר א פרוי און אלס נדן עראבערט ער פאר איהם און גיט איהם אוועק די שטאדט ג ז ר (מלכים א, ט 16). ש ל מ ה ׳ ס ה י י ר א ט גופא איז דא ניט אזוי שטארק וויכטיג און מ׳מוז זיך היטעז ניט צו באטראכטעז די זאך אלס א באזונדערעז באוויז פוז פריינדשאפטליכע באציהונגעז צווישעז די אידעז און עגיפטעז. טעכטער איז פרעה׳ס הארעם זיינעז געוועז לרוב, און אזא הייראט, בפרט נאך ווען עס האט זיך געהאנדעלט ניט וועגעז א טאכטער פוז דער ווירקליכער קעניגיז, נאר גלאט אזוי פוז איינער פוז די הארעם־ פרויעז, בריינגט מיט זיך ניט קיין התחייבות.

דער עיקר אויף וואס מיר מוזעז דא שטעלעז דעם טראפ איז די עראָ־ בערונג פוז גזר, ווארים זינט הונדערטער יאהרעז איז עס דאס ערשטע מאל וואס אז עגיפטישע ארמיי באווייזט זיך ווידער אין כנעז, כאטש בלויז איז דער דרום־געגענד, כדי דארטעז צו מאכעז פיהלעז פרעה׳ס רעכט אלס הער־ שער. פארוואס האט שלמה גופא ניט געקאנט איינגעמעז די שטאדט, וועלכע איז געוועז אזוי לייכט צו דערגרייכעז פוז ירושלים? געוויס ניט ווייל ער איז ניט געוועז בכוח דאס צו טאז. עס בלייבט בכן קיין אנדער ברירה

*) לויט דעם תרגום השבעים איז פסוק 25 אין מלכים א, י״א א המשך פוז פסוק 22 און מ׳דארף איהם לעזעז: „זאת הרעה אשר עשה הדד ויקץ בישראל וימלך על אדום״.

ניט ווי נאָר אנצונעמען, אז שלמה האָט מורא געהאַט צו פאַרכאַפּען עפּעס אַזוינס וואָס איז לויט דער מיינונג פון די עגיפּטער געשטאַנען אונטער זייער רשות. אויב מיר קאָנען בכלל זיך פאָרשטעלען פאַר וואָס די באַזעצונג פון די אידען אין כנען, און נאָך מעהר, זייער פּאָליטישע מאַכט אונטער שאול און דוד, האָט ניט ארויסגערופען קיין פּראָטעסט מצד פון עגיפּטען, נאָר אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פולער אָפּשוואַכונג פון פּרעה'ס ממשלה, בלייבט אָבער אויף דער אַנדערער זייט דער פאַקט, אַז עגיפּטען האָט איהרע אַלטע רעכטען אויף דער הערשאַפט אין סיריען קיינמאָל ניט אויפגעגעבען. אויב עגיפּטישע חיילות טרעטען איצט אויף קריגעריש אין כנען, קאָן דאָס נאָר באַדייטען, אַז די מלוכה פון די פּרעה'ס פיהלט זיך ווידער גענוג שטאַרק צו לאָזען ווירקען איהר אַלטע איבערהערשאַפט און צו באַשטראָפען די כנעני'שע שטעדט, וואָס האָבען זיך געהאַט באַפרייט פון איהר. פּרעה'ס טעטיגקייט האָט זיך דעריבער אָהן א ספק אויך ניט באַשרענקט אויף גזר. ער האָט מן־הסתם ערָאָבערט דאָס גאַנצע טיפלאַנד ביים ברעג ים, אויף יעדען פאַל — איהר דרום־העלפט.

וואָס איז געווען זיין שטעלונג צו שלמה'ן? שלמה'ס מלוכה האָט דאָך אויך צום גרעסטען טייל געהערט צו די געגענדען וואָס זיינען אַמאָל גע־שטאַנען אונטער'ן רשות פון דער עגיפּטישער אימפּעריע און אויף וועלכער פּרעה האָט דערפאַר נאָך ביז איצט געהאַט פּרעטענזיעס. אַז ס'איז ניט גע־קומען צו קיין קריג צווישען זיי, דאָס איז זיכער. אָבער פאַרוואָס טאַקע איז דערצו ניט געקומען? האָט זיך פּרעה ניט געפיהלט גענוג שטאַרק? אָדער האָט שלמה זיך פרייוויליג אונטערוואָרפען? די ערשטע הנחה לעגט זיך בע־סער אויפ'ן שכל איידער די צווייטע. מ'וועט דערפאַר מוזען אַננעמען, אַז אַזוי ווי שלמה האָט נאָך געהאַט א שטאַרקע מאַכט, איז געקומען ביי זיי צו א פאַרשטענדיגונג דורך פאַרהאַנדלונגען. דער פּועל יוצא דערפון איז געווען פון איין זייט שלמה'ס הייראַט מיט פּרעה'ס טאָכטער, און א געוויסע אַנער־קענונג פון אַן עגיפּטישען איינפלוס פון שלמה'ס צד. שלמה בלייבט דער אומבאַשטריטענער הערשער פון ישראל, אָבער ער איז הפּנים מרוצה צו טאָן געוויסע טובות צו עגיפּטען אויף דעם פעלד פון מסחר. אויב עגיפּטען האָט געוואָלט אויפהאַלטען די האַנדעלס־פאַרבינדונגען מיט סיריען און די לענ־דער פון פּרת, האָט זי דערצו באַדאַרפט די אידישע הילף צו האַלטען זיכער די האַנדעלס־וועגען. וואָרים שלמה איז אָהן א ספק דער מעכטיגסטער פירשט פון זיין צייט אין דרום־זייט פון לבנון. אָט דאָ האָט שלמה אַלס ניט וויליגער וואַסאַל געקאָנט ברייננען פונקט אַזויפיעל שאַדען, ווי ער האָט גע־

קאַנט אַלס פאַרבינדעטער פריינד ברייננגען נוצען. נאַטירליך האָבען די אידען גופא אויך אסך געוואונען פון אַזעלכע האַנדעלס־באַציהונגען.

אַ צווייטער געגנער נעבען יענעם אדומי הדד איז אויפגעשטאַנען געגען שלמה'ן אין צפון: אין דמשק. אַ גענעראַל פון יענעם הדדעזר פון ארם צובה, וועמען דוד האָט באַזיגט, רזון בן אלידע, שיידט זיך אָפּ פון זיין האַר. נאָך אַ לאַנגען אַוואַנטוריסטישען לעבען גרינדעט ער אַן אייגענע הערשאַפט און מאַכט פאַר איהר הויפּטשטאָדט די אוראַלטע דמשק. דער גובערנאַטאָר, וועמען דוד האָט דאָרטען אַמאָל אריינגעזעצט, ווערט פון איהם פאַרטריבען, און עס גיט זיך שלמה'ן ניט איין אוועקצונעמען דמשק פון רזון'ען. דאָ האָט שלמה געליטען, אויב די דערצעהלונג איז היסטאָריש ריכטיג, אַז אמת'ן, און, ווי עס ווייזט אויס, אויך אַ דויערענדען פאַרלוסט. דאָך איז שווער צו זאָגען צי דער פאַרלוסט האָט זיך איצט געלאָזט שטאַרק פיהלען: וואָרים דמשק און ארם דמשק האָבען קיינמאָל ניט געהערט באמת ניט צו דוד'ס און ניט צו שלמה'ס אייגענס. ערנסט איז עס געווען, פּונקט ווי אין שלמה'ס אינערליכען רעזשים, ווען מ'קוקט אויף דער צוקונפט. וואָרים מיט דער צייט האָט די מלוכה פון דמשק געזאָלט ווערען איינע פון די גע־פעהרליכסטע געגנערינס פון ישראל.

אויב שלמה האָט בכן געליטען אין דרום, פיליכט אויך אין צפון, גע־וויסע, כאָטש ניט זעהר באַדייטענדע פאַרלוסטען, האָט ער אָבער קענטיג אנדערשוואו אסך אויפגעטאָן צו דערהאַלטען און צו באַפעסטיגען די אידישע מאַכט. אַ פאַרשטאַרקונג פון זיין פּאָזיציע האָט זיין עגיפּטישע הייראַט גע־בראַכט אונטער אַלע אומשטענדען. ס'איז אויך מעגליך, אַז ער האָט דאָס הויפּט־געוויכט ניט געלעגט אויף דוד'ס עראָבערונגען אין די ארומיגע גע־גענדען, נאָר אויף דער אידישער טעריטאָריע אין ענגערען זין. ס'איז אַ פאַקט, אַז די טעריטאָריע האָט ער באַשיצט געגען פיינדליכע אַטאַקעס, אויפ־בויענדיג שטאַרקע פעסטונגען, אַז אונטערנעמונג, וועמעס ווערט יעדער איי־נער מוז צוגעבען. אַט אַזוי האָט ער באַפעסטיגט אין צפון חצור און מגידו: אין דער געגענד פון ירושלים — בית־חורן און גזר: צו דרום צו, כדי צו באַשיצען דעם גרעניץ ווי אויך דעם קאַראַוואַנען־וועג פון חברון קיין אילת — די שטאָדט תמר. אויך אַ שטאָדט בעלת ווערט דערמאָנט צווישען שלמה'ס באַפעסטיגטע ערטער (מלכים א, ט 15—18). דערצו נאָך האָט ער געזאָרגט אסך צו פאַרמעהרען און צו האַלטען אין אַ גוטען מצב די מלחמה־מאַטעריאַלען און די קאַוואַלעריע, וועלכע ער האָט אריינגעשטעלט אין אַ רייהע פון גאַרניזאָנען־שטעדט. כאָטש די ציפערן וועגען דעם זיינען צוויי־

פעלהאפט, בלייבט אבער דער פאקט גופא אויסער יעדען ספק. אט דאס אלץ ווייזט, אז פון אן אפשוואכונג פון דער אידישער מאכט אונטער שלמה'ן קאן קוים גערעדט ווערען, אפילו אויב ער האט געמוזט אויפגעבען געוויסע, ווייט ארויסגערוקטע, פאזיציעס.

נאך אלעמען אבער האט שלמה ניט דערגרייכט צו דער גרויסקייט פון זיין פאטער. אויפגעוואקסען אלס פרינץ, ניט האבענדיג קיין געלעגענהייט און ניט זייענדיג געצוואונגען דורך געפאהר און דחקות צו פארהארטע־ווען זיין ווילען, באזיצט ער אויך ניט זיין פאטער'ס ענערגיע און איני־ציאטיווע. ער איז מעהר פאראינטערעסירט אין די רעכטען און פארגעניגענס פון'ם קעניגטום איידער אין זיינע הויכע פליכטען און אויפגאבען. די דעס־פאטישע נייגונגען פון'ם פאטער, וועלכע לאזען זיך דורכקוקען נאר אמאל, ביי א געלעגענהייט, געוועהנליך אבער איינגעהאלטען און אונטערדריקט, ווערען ביים זוהן דער גרונט־שטריך פון זיין כאראקטער. זיין הויפט־אינטע־רעס ליגט אין טייערע בנינים, אין פרעמדע ווייבער און אין אויסערליכען גלאנץ און רייכטום. אט אזוי האט שלמה אין זיך אסך פון דעם טיפ פון אן אריענטאלישען הערשער פון'ם געוועהנליכען זארט. אבער אז דאס איז ניט געווען אלץ אין איהם, קאן מען זעהן דערפון, וואס ער האט אזוי פיעל גע־זארגט פאר דער זיכערקייט פון לאנד און פאר דער ארדנונג פון דער אדמי־ניסטראציע און פון משפט. נאך מעהר זעהט זיך דאס אין זיין וויטבליקענדער האנדעלס־פאליטיק. וואסערע מאטיוועז ער האט געמעגט האבען דערביי, אפילו אויב ער האט געטראכט בלויז וועגען זיין אייגענער קאסע, האט דאך דער ערפאלג יעדענפאלס געשאפען א רייכערען מצב און א וויי־טערען בליק, וועלכע האבען ניט געקאנט אין גאנצען פארשווינדען אפילו נאך דעם צוזאמענברוך פון שלמה'ס מלוכה.

א שטארקער שטריך אין דער טראדיציע וועגען שלמה'ן איז, וואס האט זיך פיעל אפגעגעבען מיט'ן איינפיהרען א גערעכטען משפט און וואס זיין הויפט־שטארקייט איז געלעגען אין דער איינגעארדנעטער אדמיניסטרא־ציע פון לאנד (מלכים א, ג 16—28 ; ד 7 ; ה 7, 8). האנט אין האנט דערמיט געהט די ענדגילטיגע באזייטיגונג און אסימילירונג פון די כנענים (מלכים א, ט 20, 21). ביידע זאכען האבען הפנים געדינט דעמזעלביגען צוועק. שלמה האט באדארפט פאר זיינע טייערע בנינים אסך געלט און אר־בייטס־כוחות. דאס האבען די אונטערטאנען געמוזט צושטעלען. פאר איהם איז ניט געווען קיין אונטערשייד צווישען דער באפעלקערונג ; קיינער האט

זיך ניט געטאַרט צוריקציהען פון די מלוכה־לאַסטען*). גאַנץ ישראל איז
פאַר איהם איין איינהייט, און ניט קוקענדיג אויף דער פאַרשידענקייט פון
די שבטים אדער אויף דעם חילוק צווישען אידען און כנענים, טיילט ער איין
דאָס גאַנצע לאַנד אין צוועלף דיסטריקטען און אין יעדען דיסטריקט זעצט
ער אריין א גובערנאַטאָר. אויפ'ן גרונט פון דער איינטיילונג ווערען די
שטייערן באַשטימט: יעדער דיסטריקט מוז א חודש לאַנג פאַרזאָרגען דעם
קעניגליכען הויף. אויף אַן עהנליכען אופן איז אַהן ספק אויך געווען איינ־
געאָרדערט די געצוואונגענע אַרבייט, וועלכע שלמה האָט אַזויפיעל באַדאַרפט
פאַר זיינע געוואַלדיגע בנינים פאַר מלחמה און שלום. אין לבנון אַליין זאָל
ער האָבען שטענדיג באַשעפטיגט 10,000 רעקרוטירטע אַרבייטער אונטער
אַדונירם'ען**). דער חילוק צווישען אידען און כנענים באַשטעהט פיליכט
דעריין, וואָס די דיסטריקטען וועלכע זיינען אַמאָל געווען כנעני'ש, זיינען
אַסך קלענער איידער די אַנדערע. אויב די ביישטייערונגען זיינען בכן גע־
גאַנגען נאָך דער רייה, זיינען זיי אויף די כנענים געפאַלען שווערער: וואָרים
דורך דער געצוואונגענער אַנעקסירונג אַז ישראל זיינען זיי געוואָרען צינז־
צאָהלער.

די פּשוט'ע הויף־פיהרונג פון שאול'ן און דוד'ן האָט פון אַזעלכע לאַס־
טען ניט געוואוסט. מ'האָט זיי דעריבער געמוזט פיהלען נאָך דריקענדער.
מ'האָט ווינציג וואָס געשאַנעוועט די פרייהייט און דאָס אייגענטום פון די
אונטערטאַנען. ניט בלויז האָלט שלמה אַסך טויזענדער רעקרוטירטע קנעכט,
פון וועלכע ניט אַלע זיינען געווים געווען פון דער אונטערוואַרפענער
כנעני'שער באַפעלקערונג***), נאָר ער פאָדערט אויך אומגעהייערע קרבנות
פונ'ם פאָלק'ס פאַרמעגענס. חירם'ען אַליין גיט ער פאַר זיינע אַרבייטען
20,000 כ ו ר ווייץ און 20,000 ב ת אויל; דערצו נאָך טרעט ער
איהם אָפּ גאַנצע געגענדען. ווענען די באַדערפעניששען פון שלמה'ס הויף גיט
דער ספר מלכים א גענויע שילדערונג: זיין האַרעם אַליין זאָל האָבען אַנט־
האַלטען 1,000 פרויען (מלכים א, ה, י"א). ס'איז דערפאַר קיין חידוש ניט
וואָס מיט דער צייט האָט די אומצופרידענקייט, וואָס האָט לאַנג געקאָכט
אין דער שטיל, אַרויסגעפּלאַצט אין אַן אָפענעם בונט. ס'איז ניט קיין צו־
פאַל וואָס דער בונט האָט זיך אָנגעהויבען פון הויז יוסף. דאָס הייסט פון

---

*) מלכים א, ט 22 איז סותר ד 7—19, ה 27.

**) מלכים א, ה 28,27. די פראַגע איז נאָר ווי דאָס שטימט מיט דער פאָלגענדער נאָטיץ אין פּסוק 29. מעהרסטענס ווערט די נאָטיץ באַטראַכט אַלס א שפּעטעריגע הוספה.

***) אַזוי נעמט אַן מלכים א, ט 22; אַנדערש שטעהט אַבער אין ה 27.

אפרים, און וואס דער איניציאטאר איז געווען איינער פון שלמה'ס אויפזעהער. פוןביידע קוואלען, פון דער אלטער אפנייגונג פון די צפון־שבטים געגען ישי'ס הויז, און פון דער אומצופרידענקייט מיט דעם געגענווערטיגען הארטען רעזשים האט זיך צוזאמענגעגאסען דאס וואסער אין דעמזעלביגען שטראם.

איינער אן אפרתי (פון אפרים) פון צרדה, ירבעם בן נבט, שטעלט זיך בראש פון בונט. ער איז, ווייזט אויס, געווען א יונגער מאן פון נידעריגען שטאנד, א זוהן פון אן ארימער אלמנה. ביים סוף פון זיין רעגירונג, ווען דער קעניג האט געבויט דעם „מלוא" און דערמיט „פארמאכט דעם ריס פון דוד'ס שטאדט", האט ער זיך באקאנט מיט ירבעם'ען צווישען די ארבייטער און האט אפגעשאצט זיין ווערדע. באלד האט ער איהם געמאכט פאר אן אויפזעהער איבער דער רעקרוטען־ארבייט פונ'ם גאנצען הויז יוסף: די בעסטע געלעגענהייט צו הערען די קלאגען פון פאלק און זיי אויסצונוצען פאר זיך. נאך א קירצערער אדער לענגערער צייט באשליסט זיך ירבעם אויפצוהייבען די פאהן פון אן אויפשטאנד, אבער אהן ערפאלג: ענטוועדער די קאנספיראציע איז פאר דער צייט אנטדעקט געווארען, אדער ירבעם'ס אויפשטאנד איז אונטערדריקט געווארען.*) ירבעם גופא אנטלויפט און ווערט אויפגענומען פון פרעה שישק, דעם גרינדער פון דער 22טער דינאסטיע (בערך זינט 940). ס'איז כדאי צו באמערקען, אז א נביא, אחיה פון שילה, האט אונטערשטיצט ירבעם'ען אין זיין אונטערנעמונג (מלכים א, י"א 26—40). די אומצופרידענקייט מיט שלמה'ס רעזשים האט שוין געהאט ארומגעכאפט ברייטע קרייזען פון דער באפעלקערונג.

ווי עס ווייזט אויס, האט אבער שלמה זיך געשטעלט ווייטערע צילען ווי בלויז אנצוהאלטען די ירושה וואס ער האט איבערגענומען פון זיין טאטען. אדער בעסער געזאגט: ער איז דורך די פארהעלטענישען גופא געפיהרט געווארען א טריט ווייטער. בלייבען שטעהן אויף אן ארט האט מען דאמאלסט ניט געקאנט, ווי מ'קאן דאס קיינמאל ניט. אויב שלמה האט געוואלט אנהאלטען זיין פאטער'ס ירושה פאר זיך און זיין פאלק, האט ער עס געמוזט טאן אין איינקלאנג מיט די פאדערונגען פון דער פראגרעסירענדער צייט. שלמה'ן זיינען געשטעלט געווארען ווייטערע אויפגאבען שוין דערמיט אליין וואס פון איין זייט האט פלוצלונג יגיפטען, וועלכע איז אין זיין פא־

*) לויט'ן תרגום השבעים צו מלכים א, י"ב האט ירבעם זיך נאך געהאלטען א ווילע מיט זיינע אנהענגער אין זיין געבורטס־שטאדט צרדה.

טער׳ס צייט געווען בלויז א שטומער צוקוקער, ווידער זיך באוויזען אויף דער ארענא פון די וועלט-געשעהענישען. און פון דער אנדערער זייט האט פעניקיען ווייטער געפיהרט און ווייטער אנטוויקעלט די פארבינדונגען, וועלכע זי האט שוין אנגעקניפט אין דוד׳ס צייט. אלס צוגאב נאך איז די גרינדונגס-צייט פונ׳ם קעניגטום אפגעשלאסען געווארען דורך דוד׳ן. די מאנארכישע פארם פון דער מלוכה, וועלכע שאול האט געשאפען, איז איצט געשטאנען פעסט. מ׳האט בכן זיך געקאנט נעמען צו אנדערע אויפגאבען. דורך דער גרינדונג פון דער נייער מלוכה-פארם האבען על־פי הכרח זיך געמוזט באוויזען אסך פרייע כוחות, וועלכע האבען געזוכט באשעפטיגונג. אט אזוי זיינען פאראן אלע באדינגונגען פאר שלמה׳ן און אלץ טרייבט דערצו, אז ער זאל זיך נעמען צו דעם גרויסען ו ו ע ל ט - פ א ר ק ע ה ר און ער זאל באטרעטען דעם וועג פון דער וועלט-פאליטיק.

די אידישע געאגראפישע לאגע האט דירעקט געפאדערט מ׳זאל זי אויסנוצען פאר האנדעלס-פארבינדונגען. דער גרויסער האנדעלס-מארשרוט פון עגיפטען צו דעם פרת האט זיך געצויגען ביים מיטעללענדישען ים ביז צום כרמל, דאן אביסעל אין צפון-זייט פון איהם צום ים־כנרת און פון דארטען קיין צפון און צפון-מזרח. אזוי ווייט ווי דער וועג האט זיך געפונען אויפ׳ן פאלעסטינישען באדען, איז ער געווען אין גאנצען אדער צום גרעסטען טייל אין שלמה׳ס האנט. איבערנעמענדיג דא און אויך אויף די אנדערע האנדעלס-וועגען די באשיצונג פון די קאראוואנען, האט ער געקאנט אריינקריגען רייכע ריווחים. זיין ריוח איז געווארען נאך גרעסער דורך דעם וואס ער האט אליין גענומען אן אנטייל אין האנדעל. אלע פיינע זאלבען און אוילען, ווי אויך רייטוועגען און פילייכט אויך פערד, וואס זיינען געקומען אין פאדעראזיאטישען מערב פון עגיפטען און אראביען, די צוויי וויכטיגסטע עקספארט-לענדער פאר די סחורות, האבען געמוזט דורכגעהן דורך שלמה׳ס טעריטאריע אדער הארט דערביי. דארטען וואו ער האט קיין אפצאהלונגען ניט גענומען, האט ער אליין געקאנט איבערנעמען דעם צווישען-האנדעל. פונקט אזוי זיינען געווען פאר שלמה׳ן א מקור פון הכנסות אויך די תבואות און בוי-האלץ פון פאלעסטינא און סיריען און די מאטעריאלען און פראדוקטען פון אשור און בבל, וועלכע זיינען געגאנגען צו לאנד קיין עגיפטען און קיין דרום. מ׳זעהט: אזוי באלד ווי עס האבען זיך געעפענט די האנדעלס-באציהונגען, דאס הייסט: אזוי באלד ווי די צייטען זיינען געווען גענוג רוהיג און די פארהעלטענישען גענוג זיכער צו אנטוויקלען די דאזיגע באציהונגען, האט די אויסערגעוועהנליך גינסטיגע לאגע פון שלמה׳ס מלוכה

געמוזט געבען די בעסטע געלעגענהייטען פאר רייכע הכנסות פון האנדעל.

ווי נאר דער וועג פון האנדעל איז כאטראטען געווארען, האבען די אי־דען זיך מעהר ניט באגנוגענט מיט'ן פאשען סטאדעס און אקערען די היימישע נחלה, נאר מ'האט אנטייל גענומען אין האנדעל און מען איז אויף דעם וועג זעלבסטפארשטענדליך שוין געגאנגען ווייטער. ווי ווייט שלמה'ס ביישפיל האט גורם געווען, אז דאס פאלק גופא זאל זיך באטייליגען אין האנדעל, קאנען מיר ניט וויסען פון אונזערע מאגערע ידיעות אין ספר מלכים. מ'מוז זיך היטען פון דעם טעות, אנצונעמען, אז די אידען זיינען מיט איינמאל שוין איצט געווארען א מסחר־פאלק. אבער אהן דער הילף פון אנדערע האט שלמה ניט געקאנט דורכפיהרען זיינע פלענער, און אפילו ווען ער וואלט זיך געוועלט באשרענקען אויף זיינע אייגענע לייט, כדי צו האבען דעם ריוח פאר זיך אליין, האבען זיך אבער אלץ געמוזט געפינען מאנכע אידען. פאר וועמען דעם קעניג'ס ביישפיל האט געקאנט דינען אלס מוסטער נאכ־צוטאן. דער עיקר אבער איז וואס שלמה גופא ווערט געפיהרט א טריט ווייטער: דער צווישען־האנדעל, מיט וועלכען ער האט אנגעהויבען, פיהרט איהם ממילא צו ז ע ל ב ש ט ע נ ד י ג ע א ו נ ט ע ר נ ע מ ו נ ג ע ן אין ה א נ ד ע ל. די באקאנטשאפט מיט פרעמדע סוחרים און זייערע האנדעלס־וועגען איז א גוטער אנטרייב צו קריגען די טייערע סחורות פון ערשטען קוואל, כדי זיך צו זיכערען דעם גאנצען ריוח. אט אזוי לאזען זיך דערקלע־רען די גאלד־נסיעות קיין אופיר, די פארבינדונגען מיט דרום־אראביען, די אויפבויאונג פון ת מ ר ביים האנדעלס־מארשרוט קיין א י ל ת, פי־לייכט אויך דאס איינשאפען זיך געוויסע אייגענטימער אויף דעם לבנון.

עס שטעהט אויסער יעדען ספק, אז שלמה איז געווען דער ערשטער, וועלכער האט איינגעפיהרט דאס פערד אין ישראל אין א גרעסערען מאס־שטאב, באזונדערס צום צוועק פון מלחמה (מלכים א, ט"ז 9). ס'איז מערקווירדיג, וואס אלע ידיעות וועגען דעם געפינען זיך אין צוזאמענהאנג פון שפעטערע נאטיצען מכוח שלמה'ס פראכט און הערליכקייט (מלכים א, ה 6: ט 19: י 26). דאס איז אבער קיין עיכוב ניט זיי צו האלטען פאר היסטאריש, לכל הפחות אויף וויפיעל דאס איז נוגע יענעם פאקט. צי עגיפ־טען איז געווען דאס לאנד וואס האט פארזארגט סיריען מיט פערד, צי די פערד האבען פארקעהרט געוואנדערט פון סיריען און איהרע הינטערלענדער קיין עגיפטען אדער צפון־אראביען, אין יעדען פאל אבער האט מען גאר ניט וואס אויסצוזעצען געגען דער נאטיץ, אז שלמה האט פארשטאנען ארייגצו־קריגען רייכע הכנסות פון דעם אימפארט און עקספארט פון פערד (מלכים

א, י 28). מיט האנדעלס־באַציהונגען האָט אויך געקאַנט האָבען אַ צוזאַמענ־האַנג דער באַזוך פון דער קעניגין פון דער אַלטער מלוכה פון שבא אין שלמה׳ס הויף, אין פאַל אויב דאָס איז היסטאָריש ריכטיג. אויך ווען מ׳זאָל זיין געצוואונגען דאָס צו דערקלערען אין גאַנצען אַלס אַ לעגענדע, בלייבט דאָך באַשטעהן דער פאַקט פון וויכטיגע האַנדעלס־פאַרבינדונגען מיט יענע געגענדען. וואָרים כאָטש די שפּעטעריגע לעגענדע האָט אסך מגזם געווען שלמה׳ס גלאַנץ — וואָלטען אָבער אָהן אַ פאַקטישען יסוד יענע אַלע לע־גענדען ניט אויפגעקומען. פאַרקעהרט ווידער זיינען שלמה׳ס נסיעות אין דעם אַראַבישען גאָלד־לאַנד אופיר באַזונדערס גוט באַוויזען דורך די קוועלען (מלכים א, ט 26—28 ; י 11, 22). עס האַנדעלט זיך מכוח אַן איינ־צעלנער שיף, וואָס חירם, דער קעניג פון צור האָט באַזעצט מיט זיינע גע־ניטע ים־לייט און וואָס האָט געזאָלט ברייגען דירעקט אין ישראל און אין צור די פּראָדוקטען און סחורות פון דער גליקליכער אַראַביען.

ניט קוקענדיג אויף דאָס אַלץ איז שלמה׳ס קאַסע געווען אָפט לעדיג. און צום סוף אַזוי לעדיג, אַז ער האָט געמוזט פאַרזעצען ביי חירם׳ען צוואַנ־ציג שטעדט אין גליל (מלכים א, ט—10—13). דאָס איז קיין סתירה ניט צו יענע פאַקטען : דער שדוך מיט פּרעה׳ס אַ טאָכטער האָט אַרויפגעלעגט גרוי־סע הוצאות אויף זיין הויף, און דאָס בויען פון שלעסער און פעסטונגען האָט געמוזט פאַרשלינגען אַ שלל מיט געלד.

נאַטירליך איז אָבער ניט געווען אויסצומיידען אַז, ווי אַלעמאָל אַזוי אויך דאָ, זאָל דער פרעמדער סוחר וואָס רייזט דורכ׳ן לאַנד מיטברייינגען מיט זיך ניט בלויז זיינע סחורות, נאָר אויך אסך אַנדערע זאַכען, וואָס האָ־בען געקאָנט אינטערעסירען אויפמערקזאַמע לייט צווישען די אידען ; דאָס־גלייכען, אַז דער איד, וועלכער פאַהרט אין אויסלאַנד — אויפ׳ן קעניג׳ס אָדער אויף זיין אייגענעם חשבון — זאָל מיטברייינגען פון דאָרטען אַהיים אחוץ זיינע סחורות נאָך עפּעס אַנדערש, וואָס ער האָט געזעהן אָדער גע־הערט אין דרויסען : זיטען, רעליגיעזע מנהגים און רעיונות, קונסטווערק און געברויכזאַכען, לעגענדען, דערצעהלונגען און מעשיות וועגען געטער. בקיצור, די האַנדעלס־פאַרבינדונג מיט דער דרויסענדיגער וועלט, וואָס איז איצט גע־עפענט געוואָרען אין אַ גרויסען מאָס, איז, ווי אומעטום אַזוי אָהן ספק אויך דאָ, געוואָרען אַ קולטור־טרעגער פון דער ערשטער מדרגה.

ווי די היסטאָריע לערענט אונז און ווי די אויסגראַבונגען באַשטעטי־גען עס אַלץ מעהר מיט יעדען טאָג, זיינען די באַציהונגען שוין לאַנג געווען אָנגעקניפּט. זינט מעהרערע יאָהרהונדערטער האָט מען אין פּאַלעסטינא גע־

קענט די באבילאנישע אדער עגיפטישע אויבער־הערשאפט און מיט איהר — די השפעה פון דער קולטור און דער באפעלקערונג, אם ווענינסטען איז זינט פונקט אזא לאנגער צייט נאטירליך אויך דער אויסלענדישער סוחר ניט געווען אומבאקאנט אין פאלעסטינא. אבער דאס אלצדינג געהערט מעהרסטענס צו דער פאר־אידישער צייט. זינט די אידען זיינען אריינגעדרונגען אין לאנד האט זיך אין דעם פרט אסך געענדערט. די פרעמדע ממשלה איבער פאלעסטינא איז לאנג שוין געווען געבראכען. און די מלחמות, וואס האבען זיך כסדר געצויגען פון אנהויב אן ביז דוד׳ן, האבען געלאזען ווייניג פלאץ פאר דעם פרידליכען פארקעהר פונ׳ם סוחר. ווי מ׳קען זיך משער זיין, האט דער אידישער פאסטוך און פויער ניט שטארק באדארפט דעם האנדעל. אין די כנעני׳שע שטעדט האט זיך נאך עפעס וואס געקאנט דערהאלטען: צום טייל פון די אמאליגע צייטען נאך, צום טייל דורך א ניי אנגעקניפטען פארקעהר מיט׳ן אויסלאנד. ווארים קאראוואנען האבען נאטירליך שטענדיג ארומגעצויגען אויף די גרויסע האנדעלס־מארשרוטען, לכל הפחות אין אביסעל רוהיגערע צייטען. די כנענים און די פעניקיער האבען הפנים שטענדיג באקומען פון זיי ריווחים פון מסחר און השפעות אין קולטור. הגם אויך צייטענווייז אין זעהר א קליינער מאס. דער אידישער פויער אבער איז געווען צופיעל א טרוד מיט זיך גופא, אום זיך צו קאנען דאגה׳נען אסך מכוח דעם אויסלאנד און זיין קולטור. וואס ס׳איז דערפון דערגאנגען צו די אידען האט זיך אין עיקר באשרענקט אויף ווייניג יחידים, די וועלטליכע און גייסטליכע פיהרער פונ׳ם פאלק: דוד׳ס הויכע באאמטע, די כהנים פון די הויפט־הייליגטימער, נביאים ווי נתן און גד, פיליכט אויך שוין שמואל.

איצט אבער טרעט אריין א נייע ווענדונג. עגיפטען לאזט, העכסט וואהרשיינליך, ווידער פיהלען איהר פאליטישע ממשלה איבער די פלשתי׳שע און כנעני׳שע געגענדען ביז יפו, וועלכע גרעניצען זיך מיט שלמה׳ס טעריטאריע אין מערב און דרום־מערב. א געוויסען פאליטישען איינפלוס האט עגיפטען ממילא אויסגעאיבט דערמיט אויך אויף די אידען. און שלמה פון זיין זייט, צום טייל אונטער דעם דאזיגען איינפלוס, צום טייל ניט אפהענגיג דערפון, האט אין אלע ריכטונגען אנגעקניפט פון דאס ניי אלטע באציהונגען און געזוכט און געפונען נייע. ווי ווייט מיר קאנען איצט זעהן, טרעטען די אידען אריין זעלבשטענדיג אין אזוינע באציהונגען אויף א גרעסערען מאסשטאב צום ערשטען מאל זינט זיי זיינען א פאלק געווארען. דאס אריינגיסען זיך פון פרעמדע קולטור־עלעמענטען אין ישראל

איז דעריבער פארגעקומען איצט אויף א נייעם אופן. וואס די אידען האַבען אריבערגענומען ביז איצט איז בעצם געווען דורך דער פארמיטלונג פון די כנענים. די אידען האָבען געזעהן די זאכען פון אויסלאנד אין דער פאָרם וואס די כנענים האבען זיי געגעבען און דורך זייערע ברילען; איצט זעהען זיי עס מיט אייגענע אויגען און זיינען מקבל השפעות און איינדרוקען פון דער דרויסענדיגער וועלט דירעקט. דערצו נאָך קריגען זיי דירעקטע ידיעות פון ווייטע לענדער, וועגען וועלכע זיי האָבען ביז איצט געוואוסט נאר „מפּי־השמועה". ווי א שטייגער דרום־אראביען און אופיר — וואו מ'זאָל עס ניט דארפען זוכען — און אָהן ספק אויך די לענדער פון מיטעללענדישען ים. ווארים אפילו אויב שלמה'ס לייט גופא זיינען ניט דערגאנגען קיין תרשיש, איז אבער קיין ספק ניט, אז זיי האָבען מיט די פעניקיער באריזט דעם מיטעללענדישען ים און האָבען זיך באקאנט מיט ציפּערן, קרעטא, קליינאזיען און די לענדער פון דער מיקענישער קולטור.

מיר דארפען זיך דערפאר ניט חידוש'ען, וואס אין שלמה'ס דור און אין אלע קומענדיגע דורות האָט געהערשט א געוויסע באוואונדערונג איבער דער גאנצער פּראכט און די פּלאַי־פּלאים פון די ווייטסטע לענדער און ים־ברעגען, וועלכע שלמה האָט צו זיין פאָלק געבראכט. אזוינע זאכען האָט מען פריהער נאָך קיינמאָל ניט געהאט געזעהן און מ'האָט זיי אויך א לאנגע צייט נאָכהער ניט באקומען צו זעהן. און אזא שלל פון גאלד און אוצרות האָט פריהער קיינמאָל ניט אריינגעשטראמט אין ישראל און עס האָט ניט געשטראמט אויך לאנג נאכהער. אבער נאָך פיעל מעהר זעהט זיך אין שלמה'ס בית־המקדש און פאלאץ די השפעה אויף די אידען פון דער בוי־קונסט פון די פעניקיער, סיריער און חתים, און אויך פון די עגיפּטער און פון די ווייטסטע מזרח־פעלקער. די מעטאל־טעכניק און די טעפּעריי געפינען אסך פּאַראלעלען אין דער מיקענישער און ציפּערישער קולטור. שלמה'ס טראָן מיט די לייבען וואס שטעלען פאר די קעניגליכע אויבער־הערשאפט, דאסגלייכען דער מעכטיגער קופּערנער „ים" וואס האלט זיך אויף צוועלף רינדער און אסך אנדערע זאכען אין דער אויספיהרונג און סימבאָליק, ווייזען אויף א באשטימטער השפּעה: צום טייל פון דער באבילאניש־אשורישער, צום טייל פון אן אנדער קולטור.

וואָס האָבען די אידען אריבערגענומען אין רעליגיעזע ענינים? אין ספר מלכים א (י"א) ווערט דערצעהלט, אז שלמה האָט אויפגעשטעלט במות אין ירושלים צו דינען פרעמדע געטער. פּונקט אזוי ווייניג ווי עס לעגט זיך אויפ'ן שכל, אז ער זאָל האָבען באמת זיך אפּגעקעהרט פון יהוה, פּונקט אזוי נאָ־

טירליך און זעלבסטפארשטענדליך מוז אונז פארקומען, אז ער האט אמאל ביי א געלעגענהייט זיי געבראכט א קרבן. ווארים שלמה האט געהאט אסך אויסלענדישע פרויען, ניט בלויז א טאכטער פון פרעה'ן, נאר אויך אלערליי אנדערע חשוב'ע פרויען פון אויסלאנד האבען זיך געפונען אין זיין הארעם, צווישען זיי אויך רחבעם'ס מוטער נעמה העמונית. ס'איז דעריבער זעלבסט־פארשטענדליך, אז ער האט זיי געמוזט שאפען א געלעגענהייט צו דינען זייערע היימישע געטער אין ירושלים. ווי אזוי די געלעגענהייט איז געשאפען געווארען, קאן אונז לערנען דער ביישפיל פון נעמן דעם אראמעער, וועלכער האט געלאזט ברייננגען פון ארץ ישראל א משא ערד כדי צו קאנען דינען יהוה אין דמשק און אויפצושטעלען פאר איהם א מזבח אויף זיין היימישען באדען. עס לאזט זיך ממילא פארשטעהן, אז ווען אויסלענדער זיינען געקומען קיין ירושלים האבען זיי אויסגענוצט די געלעגענהייט מקריב צו זיין קרבנות אויף די מזבחות פון זייערע אייגענע געטער. און אז די דאזיגע געלעגענהייט האט זיך איצט אסך מעהר אנגעבאטען איידער פריהער, האבען מיר שוין געזעהן. מיר וועלען זיכער ניט מאכען קיין טעות מיט דער הנחה. אז ביי די גרויסע ימים־טובים פלעגען ווי אומעטום אזוי אויך אין ירושלים. בפרט זינט דער בית־המקדש איז אויפגעבויט געווארען, זיך עפענען גרויסע יארידען, וואוהין עס פלעגען קומען אויסער די עולי־רגל'ניקעס און די היימישע סוחרים אויך אלערליי פרעמדע הענדלער. פאר זיי זיינען נאטירליך געווען די מזבחות פון זייערע היימישע געטער זעהר אן אנגעלעגטע זאך.

ס'איז קיין ספק ניט, אז דער איד האט דא געהאט א גוטע געלעגענהייט צו לערנען פון דער ערשטער האנט דעם אופן ווי די פרעמדע דינען צו זייערע געטער. אויב מ'האט ביז איצט געהאט נעבען זיך דער עיקר די כנענים און די נעהנטסטע שכנים און פון זיי געקראגען א רעליגיעזע השפעה, האט מען איצט אהן שוועריקייט זיך געקאנט באקאנען אויך מיט דעם מהות פון דער עגיפטישער, חתי'שער און אויך אשורישער רעליגיאן. א היבשע צאהל פון די ביז איצט געפונענע העברעאישע זיגלען און איינגעקריצטע דימענטען האבען אויף זיך מאנכע געצענדינערישע געטער־סימבאלען*). און הגם מיר קאנען

*) די זיגלען וואס מ'האט לעצטענס אויסגעגראבען אין ארץ ישראל טראגען אזוינע נעמען ווי שמע עבד ירבעם מיט'ן בילד פון א לייב, יחמליהו בן מעשיהו מיט'ן בילד פון א פיער־פליגעלדיגען אדלער, שמעיהו בן עזריהו מיט'ן בילד פון אן אקס, חנניהו בן עכבר מיט'ן בילד פון א פאלמענבוימעל, יהועזר בן עובדיהו מיט'ן בילד פון א ציגען־באק. די גרעסטע אויפמערקזאמקייט פון די פארשער האט אבער דערוועקט א זיגעל אויסגעגראבען ביי ירושלים

ניט זאגען זיכער וועגען קיינעם פון די דאזיגע זיגלען, אז זיי שטאמען פון שלמה'ס צייט. דאך האבען זיי פיליכט זייער שורש אין אט די השפעות. ווארים עס וואלט געקלונגען משונה'דיג, ווען אזא צייט ווי שלמה'ס, וואס האט אזוי שטארק געארבייט נאך פרעמדע מאטיווען, אין דער הייליגער אזוי אויך אין דער וועלטליכער קונסט, זאל ניט שאפען קיין זיגעל־קריצעריי.

דאך פון דער אנדערער זייט מוז מען זיך היטען צו געהן ווייטער ווי נאר אנצונעמען געוויסע פרעמדע השפעות. אויב שלמה האט אין זיין בית־המקדש ניט מורא האבענדיג, אנגעווענדט אויף יהוה סימבאלען פון פרעמדע גאט־הייטען ווי דעם לייב און דעם אקס און דעם לעבענס־בוים אדער די זונ־זיילען, איז פונקט אזוי געווען מעגליך, אז דער פשוט'ער איד זאל זיך לאזען אויסקריצען פון א פרעמדען קינסטלער א זיגעל מיט פרעמדע סימבאלען. וועלכע דער איד האט אנגעווענדט אויף זיין יהוה. ס'איז על־כל־פנים ניט אויסגעשלאסען, אז דער אדער יענער איד פאלגען דער עצה פון פרעמדען סוחר אדער פון איינער פון די פרעמדע הארעם־פרויען, און בייט פשוט אוים זיין גאט יהוה אויף א פרעמדען גאט. אט אזוי דארף מען דערקלערען דאס ניט לאנג אנטדעקטע זיגעל־בילד וואס מען מיינט, אז דאס שטעלט פאר יהוה*).

אזוי פיעל אבער בלייבט זיכער, אז עס האט זיך דאמאלסט אנגעהויבען א לעבעדיגע באריהרונג מיט פרעמדע רעליגיעזע געדאנקען פון אלע מינים. וועמעס נאכווירקונג האט זיך געמוזט לאזען פיהלען אויך אין דער קומענ־

מיט א נאמען א ל י ש ט ע ב ן ג ד ל י ה ו און א בילד. דאס בילד שטעלט פאר אזא מין כלי, וואס האט אן עהנליכקייט צו א שיף, מיט פויגעל־קעפ ביי ביידע זייטען. אין מיטען שיף שטעהט א טראן מיט א פוסבייגקעל מיט א קורצען אנשפאר. אויף איהם זיצט א מענליכע געשטאלט אין א געקנייטשטען מלבוש, אבער פון קניה אן מיט בלויזע פיס. דער לינקער ארעם ליגט אויפ'ן שויס, דער רעכטער אונטערארעם איז אויפגעהויבען און האלט עפעס א זאך עהנליך צו א פעכער; מ'קאן אבער גענוי ניט דערקענען וואס דאס איז. גיכער ווי אלץ איז דאס א בליץ. אויפ'ן קאפ איז א הויכע, שטייפע באדעקונג. די פארשער נעמען אן, אז דא מוז זיך האנדלען וועגען א גאטהייט. פאר און הינטער דעם טראן שטעהען פאלמען, ניט וואקסענדיג, נאר געשטיצט דורך געשטעלען, עהנליך צו מנורות. די פארשער נעמען אן, אז דאס בילד שטעלט פאר דעם גאט יהוה, מחמת דער אייגענטימער פונ'ם זיגעל טראגט דעם נאמען בן גדליהו (יהוה איז גרוים). באריכות ווע־גען דעם אין „פאלעסטינא־יאהרבוך", ארויסגעגעבען פון גוסטאף דאלמאן, צווייטער יאהר־גאנג, בערלין 1906. ח. ש.

*) דער נאמען גדליהו איז נאך גאר ניט אזא זיכערע ראיה, אז זיין טרעגער האט געהערט צו די וואס דינען יהוה. און צווייטענס האט א איד אויך געמעגט נאכטאן דער מאדע און זיך מאכען א זיגעל מיט א פרעמדען בילד.

דיגער צייט. אז עס זיינען צווישען זיי געווען אויך אשוריש־באבילאנישע רעליגיעזע השפעות, דארף אנגענומען ווערען פאר געוויס. און אויב די באבילאנישע געטער־געשיכטען וועגען דער וועלט־באשאפונג און וואס עס הענגט דערמיט צוזאמען, זיינען שוין לאנג פריהער ניט געקומען צו וואנדערען קיין כנען און ישראל, איז איצט געווען די בעסטע געלעגענהייט פאר זיי אריינצושטראמען אהין.

אין דער טראדיציע ווערט שלמה באטראכט אלס א מלך רייך אין חכמה און גערעכטיגקייט, פונקט ווי אין גאלד און אוצרות. אז ער איז טאקע רייך געווען אין חכמה און גערעכטיגקייט באווייזען די מיטלען, וואס ער האט אנגענומען צו זיכערען זיינע גרעניצען און איינצואָרדערען די אדמיניסטראציע פונ׳ם לאנד, ווי אויך זיין באריהמטער פסק־דין אין דער געשיכטע פון די צוויי פרויען (מלכים א, ג). די קומענדיגע דורות האבען זיך דעריבער געקאנט פרעגען, וואס פארדינט אין דעם גרויסען קעניג דעם ערשטען פלאץ: זיין חכמה אדער זיין גערעכטיגקייט? מ׳האט זיכער מיט רעכט מייחס געווען צו איהם מאנכע שפּריכווערטער פון פראקטישער לעבענס־חכמה. דאס איז הפנים דער היסטארישער יסוד פון דער טראדיציע ווענען שלמה׳ס משלים.

שלמה׳ס בית־המקדש און זיין פאלאץ.

שלמה׳ן האט ניט געפעהלט קיין העכערער אינטערעס פאר רעליגיאָן און קולט. דאס ווייזט דער בית־המקדש, וועלכען ער האט געבויט. שלמה האט אפילו געבויט דעם בית־המקדש אלס טייל פון זיין גראנדיעזען קעניגליכען שלאס. אבער מיר קענען קוים אננעמען, אז ער האט גלייכצייטיג ניט געהאט אין זינען אויך צו פארשאפען דעם פאלק א הייליגטום פון א באזונדערער באדייטונג און אנציהונגס־קראפט. זיין כונה איז זיכער ניט געווען דערביי צו מאכען דעם בית־המקדש פאר דאס איינציגע געזעצליכע הייליגטום, ווי דאס איז אין יאשיהו׳ס צייט דורכגעפיהרט געוואָרען: דאס האט די צייט ממילא געמוזט ברייננען מיט זיך. עס איז אבער ניטא קיין גרונט ניט אנצונעמען, אז דער קעניג איז אויסען געווען צו שטעלען זיין הייליגטום אלץ מעהר און מעהר אין מיטעלפונקט פונ׳ם רעליגיעזען לעבען. אויף דעמזעלבינען אופן ווי ירושלים איז דורך דוד׳ס איינפלוס און דורך זיין אייגענעם איינפלוס און פראכטיגען הויף אלץ מעהר און מעהר געוואָרען דער מיטעלפונקט פונ׳ם עפענטליכען און בירגערליכען לעבען. פאקטיש איז דער בית־המקדש, הגם א טייל פון די פאלאץ־בנינים, דאך אזוי גראנדיעזן און אומאפהענגיג געבויט, אז דערפון אליין קאן מען שוין זעהן די

העכערע באשטימונג, וועלכע שלמה האט געהאט אין זינען. בלויז א פּאַ־לאַץ־הייליגטום, ווי גלענצענד עס זאָל ניט זיין, האָט געמוזט זיין פון א קלע־נערען און פּשוט׳ערען פּלאַן.

דעם אָרט פון שלמה׳ס בית־המקדש דאַרף מען זוכען, ווי עס ווייזט אויס, אין פאַרבינדונג מיט יענעם אָרט אויף׳ן באַרג ציון, וואָס איז נאָך היינט הייליג ביי די אַראַבער און וואָס איז באַצייכענט דורך דעם פעלז־דאָם (חאַראַם עש־שעריף). אינעווענינג געפינט זיך, ווי ס׳איז באַקאַנט, א היילי־גער פעלז, וואָס זעהט זיך נאָך היינט אַרויס אין א לענג פון 17.7 מעטער, א ברייט פון 13.5 מעטער און א הויך פון אַרום 2 מעטער.

מ׳דאַרף אַננעמען, אַז אויף דעם פעלז איז געשטאַנען דער מזבח וואָס דוד האָט אויפגעשטעלט ביי דעם שייער פון ארונה היבוסי און שפּעטער שלמה׳ס „מזבח העולה“. נאָך איצט ווייזט אַן אריינגעשניטענער גאַנג אין איהם וואָס שטעהט אין פאַרבינדונג מיט א וואַסערלייטונג, אַז דער פעלז האָט אַמאָל געדינט אַלס מזבח. פון דאָרטען קאָן מען גענוי באַשטימען די לאַגע פון׳ם בית־המקדש. וואָרים דער „מזבח העולה“ האָט זיך געפונען אין מזרח־זייט פון בית־המקדש, פאַר דעם הויפּט־אריינגאַנג אין פאַרהויף. דער בית־המקדש גופא האָט זיך געצויגען פאַר לענגס אין מערב־זייט פון׳ם מזבח. אַזוי ווי דער באַרג לאָזט זיך אַביסעל אַראָפּ צו מערב צו, זיינען דאָ דערפאַר נויטיג געווען גרעסערע קינסטליכע בנינים.

שלמה׳ס בית־המקדש איז, ווי די עגיפּטישע זון־טעמפּלען, געשטאַנען מיט׳ן פּנים צו דער אויפגעהענדער זון. דאָס קאָן ניט זיין קיין צופאַל, וואָרים לויט דער לאָקאַלער לאַגע וואָלט אַן אַנדער שטעלונג פון בית־המקדש בעסער זיך געפּאַסט. עס וואָלט אין איהם געווען מעהר סימעטריע, ווען זיין אריינגאַנג וואָלט געווען צו דרום אָדער מערב, בעת ביי זיין איצטיגער שטע־לונג איז דאָס הויז אויף א שטערענדען אופן אַוועקגערוקט צום סאַמע מערב־ראַנד פון׳ם גאַנצען בוי־פּלאַץ. ס׳איז דערפון צו דרינגען, אַז דאָ האָבען גע־מוזט אַראָפּווירקען באַשטימטע מאָטיווען, וועלכע האָבען געקאָנט זיין נאָר פון א רעליגיעזען כאַראַקטער. מ׳דאַרף זיי אָבער ניט זוכען ביי שלמה׳ן גופא, ווי ער וואָלט כלומר׳שט געדינט צו דער זון. נאָר ביי די וואָס האָבען אויפגעשטעלט די דאָזיגע בנינים.

די גרויס פון בית־המקדש איז אונז אָנגעגעבען נאָר פאַר אינעווענינג. אַזוי, אַז מיר קענען זיך ניט מאַכען קיין גענויערען בילד ניט פון דער הויך און דעם פאַרהעלטעניש פון׳ם דאַך, ניט פון דער דיק פון׳ם מויער אַרום. צום טייל קאָנען מיר דאָ און דאָרטען אָנווענדען מיט גרויס וואַהרשיינליכ־

קיים די פּרטים וועלכע יחזקאל גיט אָן, מחמת יחזקאל האָט נאָך געקענט שלמה׳ס אַלטען בית־המקדש און האָט איהם געברויכט אַלס יסוד אין זיין באַשרייבונג פון׳ם צוקינפטיגען בית־המקדש.

דער בית־המקדש גופא איז באַשטאַנען פון צוויי הויפּט־אָפּטיילונגען: דעם „דביר" אָדער „קדש־הקדשים" און דעם „היכל". דער דביר איז געווען אַ פולשטענדיג טונקעלער, פיערקאַנטיגער רוים פון הינטען און דער היכל איז געווען אַ לענגליכער רוים פון פאָרענט. דער היכל איז געווען 40 איילען לאַנג, 20 ברייט און 30 הויך. אין איהם האָט זיך געפונען דער הייליגער טיש פון די לחם־הפנים געמאַכט פון צעדערהאָלץ. די הייליגע לעבּלעך ברויט האָט מען פון איצט אָן געבּראַכט אַלס קרבן אין רעגעלמעסיגע צייטען, ווי שוין פריהער אין נוב און קענטיג אויך ביים ארון. זיי פלעגען אוועקגעלעגט ווערען אויפ׳ן שולחן פאַר דעם פּנים פון יהוה, אויסערדעם האָט שוין דאָ אויך אין שלמה׳ס בית־המקדש זיך געפונען דער מזבח פון די קטורת, כאָטש אין דער נייער צייט ווערט דאָס פון מאַנכע פאָרשער באַשטריטען. עס קאָן זיין, אַז דער מזבח איז ניט קיין ווערק פון שלמה׳ן גופא, נאָר אַז ער איז איינגעפיהרט געוואָרען אין משך פון דער צייט. אויך דער רוים האָט גע־מוזט זיין רעכט טונקעל, ווייל ער האָט באַקומען זיין ליכט דורך ניט קיין גרויסע פענסטער, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער הויך, ניט ווייניגער ווי 20 איילען איבער דער ערד. פאַר דער עבודה פון די כהנים האָט מען זיך דעריבער באַהאָלפען מיט קינסטליכער באַלייכטונג. אין איינקלאַנג דערמיט ווערט דערצעהלט אין מלכים א (ז 49) וועגען צעהן גאָלדענע לייכטערס, וואָס זיינען געווען אויפגעשטעלט ביי ביידע זייטען פון׳ם אַריינגאַנג צום דביר. אויך זייער עקסיסטענץ ווערט פון מאַנכע פאָרשער באַשטריטען, דאָך קוים מיט רעכט: אויב דאָס וואָלט געשטאַמט פון אַ שפּעטערדיגען צו־שרייבער, וואָלט ער דאָ גיכער אַריינגעשטעלט דעם איין לייכטער מיט זיבען אָרעמס פון דעם צווייטען בית־המקדש און פון דעם משכן. דערצו נאָך זיי־נען די לייכטערס פּאַקטיש געווען נויטיג צוליב דער טונקעלקייט.

דער דביר איז געווען פיערקאַנטיג און האָט געהאַט צו 20 איי־לען אין לענג, ברייט און הויך. אויבען צו איז ער געווען אָפּגעשלאָסען מיט אַן איינגענעם דאַך, בעת דער בנין גופא פון בית־המקדש האָט זיך געצויגען ווייטער אין דער הויך ביז 30 איילען. איבער דעם קודש־הקדשים ליגט בכן אַן אויבער־צימער פון 10 איילען הויך. דער קודש־הקדשים איז דער וואוינ־אָרט פון יהוה איז אַן ענגערען זין. אין שלמה׳ס בית־המקדש איז דאָרטען געווען, אויף ווי ווייט מיר ווייסען, בלויז איין איינציגע זאַך: דער ארון. אי־

בער דעם ארון זיינען געשטאנען אלס צייכענס פון גאט׳ס אנוועזענהייט. און גלייכצייטיג אלס היטער פון׳ם הייליגען הויז, צוויי כרובים צו 10 איילען הויך, געשניצט פון איילבערט־האלץ.

פאר דעם בנין פון פארענט איז געווען א פאר־שטוב (אולם) 20 איילען ברייט און 10 איילען לאנג, ביי וועמעס אריינגאנג עס זיינען געשטאנען צוויי פון בראנז געגאסענע זיילען י כ י ן און ב ע ז. לויט פארשידע־נע פארגלייכונגען זיינען זיי געווען א מין מצבות, פילייכט אין דער פארם פון סימבאלישע ליכט־טרעגער. אויף די איבעריגע דריי זייטען, אין צפון, מערב און דרום, איז דער בית־המקדש געווען ארומגערינגעלט מיט א זייט־געבוי פון 15 איילען הויך, וואס איז געווען באהעפט דירעקט אן דעם אויס־סערליכען מויער. ער האט ארומגעצוימט יענע דריי זייטען פון בית־המקדש ביז א העלפט פון זייער הויך און איז באשטאנען פון דריי עטאזשען בערך 5 איילען הויך, וואס אין יעדען פון זיי איז געווען א רייה פון צימערן. אין די דאזיגע צימערן האט מען, ווי עס ווייזט אויס, געהאלטען די כלים פון בית־המקדש און די געבראכטע נדרים. דער גאנצער בנין איז געווען ארומגערינגעלט פון פאר־הויף, וועמעס גרויס עס איז אונז אומבאקאנט. ער איז דער אמת׳ער פלאץ פון גאטדינסט פאר דאס פאלק; דארטען ברייננט דאס פאלק זיינע קרבנות און פייערט זיינע ימים־טובים. אין דעם בית המקדש גופא טרעטען נאר כהנים אריין.

הארט ביי דעם בית־המקדש זיינען געלעגען שלמה׳ס איבעריגע בנינים אויף׳ן בארג ציון. אין וואס פאר א פארהעלטעניש זיי זיינען געשטאנען צו דער אלטער „דוד׳ס־בורג“, ווערט ניט געזאגט. עס לעגט זיך אם בעסטען אויף׳ן שכל, אז נאכדעם ווי ס׳איז פארטיג געווארען שלמה׳ס אייגענער פא־לאץ און דער פאלאץ פון זיין עגיפטישער פרוי, איז דוד׳ס פעסטונג אפגעבראכען געווארען. זי האט געמוזט שטעהן אויף׳ן פלאץ וואו ס׳איז שפעטער געשטאנען איינער פון שלמה׳ס זאלען, אויב ניט נאך ווייטער צו דרום.

שלמה׳ס פאלאץ־בנינים זיינען באשטאנען פון דריי אפטיילונגען. די ערשטע שטעלט פאר דאס אזויגערופענע ה ו י ז פ ו נ ׳ ם ל ב נ ו ן־ וו א ל ד („בית יער הלבנון“). עס איז געווען 100 איילען לאנג און א העלפט דערפון אין דער ברייט און האט זיך געהאלטען אויף 45 צעדער־זיילען; עס האט דעריבער אויסגעזעהן פון ווייטען ווי א וואלד פון צעדער־בוימער. דעם צוועק פון אט דעם פראכטיגען בנין קאן מען דרינגען פון דעם וואס ער איז געווען געבויט ווי א מין גרויסער זאל. ער האט געמעגט דינען

אלס פארזאמלונגס־פלאץ פאר די זקני ישראל, און זיינע אויבערסטע צי־מערן — אלס ארסענאל פון דער קעניגליכער פעסטונג (מלכים א, י 16, 17: ישעיה כ"ב 8).

די צווייטע אפטיילונג, צווישען דעם לבנון־הויז און דעם פאלאץ גופא, איז באשטאנען פון צוויי זאלען. דער ערשטער פון זיי ליגענדיג נעהנטער צו דער שטאדט, איז געווען ארומגערינגעלט מיט זיילען 50 איילען די לענג און 30 איילען די ברייט, מיט א שענער פארשטוב דערצו. דירעקט פארבונדען מיט איהר איז געווען א צווייטער זאל, וואס האט געדינט אלס געריכטס־זאל, וואו שלמה האט גע'משפט. און דער פריהער דערמאנטער זאל איז בלויז געווען דער אריינגאנג צו דעם: דער פאלאץ וואו עס האט זיך פאר־זאמעלט דאס פאלק וואס האט געזוכט א גערעכטען משפט און האט גע־ווארט פארגערופען צו ווערען פאר דעם טראן.

די דריטע אפטיילונג אין שלמה'ס גאנצער ציטאדעל איז באשטאנען פון דעם פאלאץ פון קעניג צוזאמען מיט דעם פאלאץ פון דער קעניגין. דער פאלאץ איז געווען איינגעשלאסען צווישען דעם בית־המקדש און זיין פאר־הויף צו צפון און די אויבען דערמאנטע זאלען צו דרום, אזוי ווי באשיצט פון ביידע זייטען. וועגען דעם געבוי פון די דאזיגע פאלאצען גופא שטעהט קיין זאך ניט געשריבען. עס זעהט אויס, אז דער דערצעהלער, א כהן, איז געווען זעהר גוט אינפארמירט וועגען דעם בית־המקדש און זיינע אויסערליכע בנינים, האט אבער קיינמאל ניט באטראטען דעם קעניגליכען פאלאץ. מיר ווייסען בלויז, אז דער פאלאץ איז באשטאנען פון צוויי הויפט־בנינים: פון דעם פאלאץ פון שלמה'ן און זיין פאמיליע און פון דעם פאלאץ פון פרעה'ס טאכטער, וועלכער האט דירעקט זיך געגרעניצט מיט'ן ערשטען.

אזוינע פראכטיגע בנינים ווי שלמה'ס בית־המקדש און זיין פאלאץ האבען אין יענער צייט ניט געקאנט אויסגעפיהרט ווערען אין ישראל מיט היימישע כוחות און היימישע מאטעריאלען. פיינע זארטען האלץ זיינען וויניג וואס געוואקסען אין ישראל: צעדערבוימער אין גאנצען ניט. די קונסט פון שטיינהאקריי און פון בויען מיט קוואדראט־שטיינער איז קענ־טיג נאך פרעמד געווען די אידען, נאך וועניגער איז באקאנט געווען ביי די אידען די בראנז־גיסעריי און בכלל די קינסטליכע מעטאל־ארבייט. מ'האט בכן זיך געמוזט באהעלפען מיט פרעמדע הענט.

שוין דוד האט זיך באנוצט מיט פ ע נ י ק י ש ע שטיינהאקער און בוימייסטער און מיט פעניקישע צעדערהאלץ פאר זיין יעדענפאלס אסך בא־שיידענערען פאלאץ אויפ'ן בארג ציון. דער בונד מיט חירם מלך צור איז

ווייטער באשטאנען. ס'איז דערפאר געווען א נאטירליכע זאך, אז שלמה זאל נאכטאן זיין פאטער'ס ביישפיל*). אידישע רעקרוטירטע ארבייטער אין שלמה'ס דינסט האקען דאס האלץ אויף דעם לבנון; דורך חירם'ס לייט ווערט עס געבראכט ביז צום ים און פון דארטען אין א באקוועמען האפען נאהנט צו ירושלים (יפו). פאר דער ארבייט גיט שלמה חירם'ען גרויסע מאסען ווייץ און אויל.

די צייט פון בויען דעם בית המקדש האט געדויערט ארום זיבען יאהר. די בראנזענע טיילען זיינען אויסגעגאסען געווארען דורך א צורי'שען קינסט־לער חורם־אבי (דברי הימים ב, ב 12), וועלכער האט אויפגעשטעלט זיין ווארשטאט ביי סכות ארונטער ביים ירדן. נאכ'ן פארענדיגען דעם בנין פון בית־המקדש האט שלמה געמאכט א גלענצענדען יום־טוב אלס ח נ ו כ ת־ה ב י ת, פארבינדענדיג עם מיט דער פייערליכער אריבערפיהרונג פון ארון אינ'ם הייליגען אינערליכען רוים פונ'ם בית־המקדש. דערביי האט שלמה געהאלטען א הויך־פאעטישען חנוכת־הבית־שפרוך, וועלכער איז אין אונזער העברעאישען תנ"ך פארקירצט, אבער וועלכע מ'קאן ארויסקריגען פון דעם גריכישען תרגום השבעים (מלכים א, ח). דער שפעטעריגער באארבייטער האט איהם משלים געווען מיט אן אויספיהרליכער חנוכת־הבית־תפלה פון שלמה'ן. דער נוסח פון שפרוך איז:

„די זון האט יהוה אין הימעל געשטעלט,
ער אליין האט געזאגט, ער וויל אין טונקעלקייט וואוינען;
א הויז האב איך געבויט פאר דיר אלס וואוינונג,
א וואוינארט פאר דיר אויף אייביגע צייטען."

יהוה ווייזט זיך דא דייטליך ארויס אלס הימעל־גאט. דעם געדאנק האט הפנים אויך געמוזט אויסדריקען דער פלאן און די אויספיהרונג פון דעם

*) אהן א ספק האבען די פעניקיער גופא געארבייט דאס רוב לויט אויסלענדישע מוס־טערן. מ'דארף דעריבער אננעמען, אז שלמה'ס בית־המקדש און זיינע איינצעלנע כלים האָ־בען געהאט אן עהנליכקייט ניט בלויז מיט פעניקישע טעמפעל־געביידען, נאר אויך מיט אנדערע פרעמדלענדישע, באזונדערס מיט סירישע, טעמפעל־געביידען פון יענער צייט. עס ווייזען זיך אויך ארויס דערביי העכסט וואהרשיינליך עגיפטישע און אין דער מעטאל־טעכניק—מיקענישע השפעות. די סימבאליק ווייזט אסך אויף מאטיוון, וועמעס אורשפרינג־ליכע היים איז באבילאניען. באזונדערס איז דאס דער פאל מיט די כרובים, און אויך מיט די 2×5 מנורות (באצייכענענדיג די 5 פלאנעטען), ווייטער אויך אין דעם „ים הנחשת" וואס רוהט אויף 12 רינדער. די וואסער־בעקענס זיינען אבער אויך געווען גוט פארטראטען אין מערב. אויך די עגיפטישע און סירישע טעמפלען האבען געהאט זייערע ים'ען.

בית־המקדש. די צוויי זיילען האט מען לאנג שוין דערקענט אלס סימבא־לען פונ'ם הימעל־גאט, ענליך צו די עגיפטישע אבעליסקען. די סימבאלען פונ'ם זון־גאט רא. און די כנעני'שע מצבות. פונקט אזוי מוז מען צוגעבען, אז די מנורות און דער קופערנער ים מיט זיין וואסער־בעקען וויי־זען אויף דער סימבאליק פונ'ם הימעל־גאט. דער וואסער־בעקען בפרט ווייזט אויף דעם הימעל־גאט אלס רעגען־געבער. דער קודש־הקדשים איז טונקעל, ענליך צו דעם טונקעלען רוים אין די עגיפטישע טעמפלען. ביידע ליגען צו מערב־זייט. די אורזאך איז וואס דאס דארף זיין דער רוה־פלאץ פון גאט ביי נאכט: ביי טאג לייכט ער אין דער זון, ביי נאכט טרעט ער אריין אין זיין וואוינונג.

די באדייטונג פון שלמה'ס בית־המקדש איז שוין אנגעגעבען ווען מיר האבען גערעדט וועגען דער גרויסער וויכטיגקייט פון אויסקלייבען ירושלים אלס הויפטשטאדט פונ'ם לאנד און אלס מיטעלפונקט פונ'ם אידישען רע־ליגיעזען לעבען דורך דוד'ן. שלמה האט אין דעם פרט נאר דורכגעפיהרט זיין פאטער'ס פלענער. אבער וואס ס'איז דערמיט אויפגעטאן געווארען — דער וועג דורכגעבראכען פון דוד'ן און פון שלמה'ן ווייטער געפיהרט — קאן ניט צו הויך אפגעשאצט ווערען. באזונדערס זיינען יהודה און דוד'ס דינאסטיע, וואס האבען באלד זיך אפגעריסען פונ'ם איבעריגען ישראל, נאר דורך דעם בית־המקדש איז ירושלים געווען בכוח אויפצוהאלטען זייער קיום איבערהויפט און ווער רעדט נאך אזוי לאנג. די רעליגיעזע זייט פון דוד'ס אויפטו האט דורך דעם בית־המקדש באקומען זיין בלייבענדע ווערדע. דער ארון האט געפונען זיין פלאץ, גאט גופא האט געפונען זיין וואוינארט אין ישראל אויף אלע צייטען. ווען יהודה האט נאר פארשטאנען ווי אומצוגעהן מיט דער דאזיגער ירושה פון זיינע צוויי גרעסטע מלכים, האט איהם באלד געמוזט קלאר ווערען וואס פאר אן אוצר ער האט אין מיטען ביי זיך. פון דעם רעליגיעזען שטאנדפונקט איז עס געווען דער ארט וואו מ'האט גע־דינט יהוה אהן א בילד, יענער אופן פון גאט־דינסט וואס האט אלץ מעהר און מעהר געמוזט געווינען די הערצער: פונ'ם פאליטישען שטאנדפונקט איז עס געווען דאס פראכטיגסטע אידישע הייליגטום, וואס האט אריבער־געשטיגען אלע אנדערע הייליגטימער און איז באלד געווארען די אידעאלע שטיצע פון דוד'ס הויז אין שווערע צייטען. פון ביידע שטאנדפונקטען ווערט דער בית־המקדש דער ווינקעל־שטיין, אן וועלכען עס ווערען צעשמעטערט די פיינד פון ישראל, און דער גרונט־שטיין, אויף וועלכען די אידישע האפנונג בויט זיך אויף א נייער צוקונפט.

צווייטע אפטיילונג.

ר. קיטעל

דאס אידישע לעבען אונטער דער פאראייניגטער מלוכה

1.

לעבען און קולטור.

דער אופן פון לעבען.

אין דער פריהערדיגער פעריאדע זיינען די אידען אריבערגעגאנגען פונ׳ם נאמאדישען און האלב־נאמאדישען צושטאנד צו דער באזעסענקייט פון ערד־ארבייט. אלס פועל־יוצא פון דער געענדערטער לעבענס־פיהרונג און אויך אונטער דעם איינפלוס פון די אמאליגע באלעבאטים פונ׳ם לאנד, די כנענים, האבען זיי זיך איצט אליין מעהר און מעהר צוגעוועהנט צו די שטעדט און צו די נייע פארמען פונ׳ם בירגערליכען לעבען. שאול׳ס רעזידענץ גבעה איז נאך, ווי עס ווייזט אויס, געווען א באשיידענער פויערים־דארף, זיין הויז דארטען — ניט מעהר ווי א געוועהנליכע וואוינונג פון יענער צייט. עהנליך איז עס אויך מיט אשבעל׳ן אין מחנים. אונטער דוד׳ן ווערט דאס אנדערש. ער האלט שוין א הויף מיט זינגער און זינגערקעס (שמואל ב, י״ט 36). גוואַרדייצעס לויפען פאראויס דעם קעניגליכען וואגען אדער פאר דעם וואַגען פונ׳ם קרוינפרינץ (שמואל ב, ט״ו 2 ; מלכים א, א 5). נאך פראכטיגער און גראנדיעזער איז שלמה׳ס הויף. מ׳לערענט אפצושאצען דעם ווערט פון פעסטע, ארומגעמויערטע שטעדט און די באדייטונג פון קעניגליכע שלעסער

און בנינים פון געהאקטע שטיינער. אין אלע ריכטונגען זעהט זיך דער ווייטערער בליק און דער געענדערטער אופן פון לעבען.

ס'איז גרינג צו פארשטעהן, אז מ'האט ניט געקאנט דורכפיהרען מיט אייגענע כוחות די העכערע פאדערונגען פון דער פארגעשריטענער צייט. די קרובה'שאפט און אפשטאמונג פון די כנענים מיט די פעניקיער איז ניט בלויז ניט געווען קיין מניעה, נאר פיליכט איז דאס געווען א גרונד פארוואס די אידען זאלען געהן צוזאמען מיט צידון און צור, די הויפט-ערטער פון די פעניקישע שטאדט-רעפובליקען. מען איז דאך בכלל אויסגעקומען בשלום מיט די געוועזענע באלעבאטים פונ'ם לאנד. מאנכע רייבונגען מיט זיי ביי געלעגענהייטען און איינצעלנע פארגוואלטיגונגען פון כנעני'שע שטעדט דורך שאול'ן און שלמה'ן האבען לגמרי ניט געענדערט די לאגע. די פעניקיער, אזוי ווייט ווי זיי האבען נאך געהאט א קלארען באוואוסטזיין פון זייער אלטער שייכות צו די כנענים, זיינען אהן א ספק געווען גענוג האנדעלס-פאלק זיך ניט צו לאזען פארפיהרען פון אזוינע מאטיווען דארטען וואו עס האבען צו זיי געוואונקען פון ווייטען רייכע מסחר-ריווחים.

פאר די אידען האט דער בונד מיט חירם'ען געהאט פרוכטבארע רעזולטאטען. דוד'ס און שלמה'ס בנינים קאן מען זיך אהן איהם גאר ניט פארשטעלען. דערצו האבען די אידען, וועלכע האבען ביז אהער געלעבט אויסשליסליך פון זייער לאנד, דעם ערשטען מאל זיך באקענט מיט דעם וועלטהאנדעל אין א גרעסערען מאסשטאב. דאס איז געווען די ערשטע פראבע אויף א געביט וואס האט שפעטער געזאלט ווערען פאר די אידען כמעט א צווייטע נאטור.

קולטור און גייסטיגעס לעבען.

די אלגעמיינע קולטור-פארהעלטענישען אין שלמה'ס צייט זיינען שוין אויבען ארומגערעדט געווארען. דא דארפען מיר נאך זאגען א פאר ווערטער וועגען דער שטעלונג פון דער נאציאן צו דער וועלט-קולטור אונטער שאול'ן און דוד'ן. זיכערע מאטעריאלען וועגען דעם האבען מיר איצט צום באדויערען זעהר ווייניג. דאך לאזען זיך ציהען אייניגע גרונט-ליניעס.

דוד איז אריינגעטראטען אין א דיפלאמאטישען פארקעהר מיט צור און עמון און. ווי מיר קאנען זיך פון דעם משער זיין, אויך מיט אנדערע מלוכות. צווישען זיינע העכסטע באאמטע האט ער געהאט א קעניגליכען שרייבער

אדער קאנצלער מיט אן אויסלענדישען נאמען*) און צווישען זיינע אפיצי־
רען האט ער געהאט א חתי, דעם באקאנטען אוריה. מיר מוזען דערפון דרינ־
גען, אז אין יענער צייט האבען זיך פארשפרייט ביי די אידען אלערליי
השפעות פון פרעמדע קולטורען. דאס וועט על־פי־השערה אויך זיין די אונ־
טערסטע שורה פון די אויסגראבונגען, אזוי ווייט ווי מ׳קאן שוין איצט
ארויסגעבען אן אורטייל. אויב מיר מעגען צושרייבען צו שאול׳ס און דוד׳ס
צייט די אויסגעגראבענע שיכט 2a אין תענך און א טייל פון דער פערטער
שיכט וואס שומאכער האט אויסגעגראבען אין מגידו, טרעטען מיר אריין
אין דער פארגעשריטענער בראנז־צייט, ווען דער פייערשטיין הייבט אן צו
פארשווינדען און אייזען הייבט ביסלעכווייז אן צו פארנעמען מעהר ארט.
מיט דער פארשפרייטונג פון מעטאל אנטוויקעלט זיך אויך מעהר די מעטאל־
טעכניק, אזוי אז מיר געפינען אין מגידו בראנז־שפיזען אויסגעארבייט אין א
סטיל, שענע פיילען־שפיצען, ראזעטען, געשטאלטען פון חיות און פלאנצען,
אויך אלערהאנט לאמפען און פארשידענארטיגע בראנזענע דרייפוסען און
שטענדערס פון א לפי־ערך אנטוויקעלטער טעכניק. די דאזיגע טעכניק
האבען די אידען הפנים אריבערגענומען פון די כנענים: צום טייל
אבער ווייזט די מעטאל־טעכניק, ווי אויך די טעפעריי, א מיקענישע
השפעה. אז עס האט דערביי אויך געשפילט א באדייטענדע ראלע דער
עגיפטישער איינפלוס, ווייזען די לאטאס־פארצירונגען ווי אויך עלטערע
סקאראבען.

מ׳קאן אבער וואהרשיינליך נאך אויף אנדערע פונקטען זיך שטי־
צען אום צו אורטיילען וועגען דעם קולטורעלען מצב פון יענער צייט. ס׳איז
קיין ספק ניט, אז ניט ווייניג פון זייערע מעשיות וועגען דער וועלטבאשאפונג
און אנדערע מעשיות וואס באהאנדלען די אורצייט, זיינען צו די אידען געקו־
מען עפעם דורך א וועג פון באבילאניען. בעת די אידען האבען אריבערגענו־
מען די מעשיות פון מבול דירעקט פון מזרח און זיי זעלבשטענדיג איבערגע־
ארבייט, האט עס אבער א גאנץ אנדער שייכות מיט דער וועלט־באשאפונג
און דעם טורעם־בוי פון בבל. אויך זיי מוזען צוריקגעפיהרט ווערען אויף א
באבילאנישער השפעה, ווי עס ווייזט די אנווענדונג פונ׳ם באגריף „תהום“.

---

*) זיין שרייבער הייסט אין שמואל ב, ח 17 שריה. אין שמואל ב, כ 25 הייסט
ער לויט׳ן כתיב שיא, לויט׳ן קרי שוא. אין דברי הימים א, י״ח 16 הייסט ער שושא. אין
מלכים א, ד 3 הייסט ער שישא. זיין נאמען איז קענטיג געווען ניט קיין העברעאישער.
פון וועלכען פאלק ער איז געווען ווייסען מיר ניט, פיליכט פון יענעם פאלק, פון וועמען
די אידען האבען אריבערגענומען די שריפט.

די טייכען פון דעם גארטען פון עדן, דער צוזאמענהאנג פון די אורפאטערס מיט די באבילאָנישע אורקעניגען א. אז. וו. דא איז אבער די השפעה גע־ווען ניט קיין דירעקטע, נאר אן אומדירעקטע. דאס ווייזט די שטארקע פאר־מישונג מיט דער פעניקישער וועלט־באשאפונג און דער אופן ווי אזוי די שטאָדט בבל, וועלכע איז פאר באבילאָניען גופא געווען לפי־ערך יונג, ווערט געשטעלט אין דעם פאָדערגרונט, אויך ווי אזוי דער בל־טעמפעל איז בבל ווערט געמאכט פאר דעם זינד־טורעם. אָט דא זעהט זיך ווי באבילאָ־נישע זאכען ווערען איבערגעארבייט דורך די כנענים, און ווי דער כנעני׳־שער נוסח ווערט נאך אמאל געענדערט דורך די אידען גופא.

ווען האָט זיך אָפּגעשפּילט דער דאָזיגער פּראָצעס? איך גלויב, אז ער האט זיך אָנגעהויבען ביים סוף פון דער שופטים־צייט און איז אָפּגעשלאָסען געוואָרען מיט שאול׳ן און דוד׳ן. ווארים מיט דער פארשטארקונג פון דעם אידישען נאַציאָנאלען און רעליגיעזען באוואוסטזיין נאכדעם ווי מ׳האט גובר געווען די כנענים האט זיך אויך געענדיגט בעצם דאס איבערנעמען די כנעני׳שע גייסטיגע קולטור. דאס האט נאר געקאנט אנגעהן אזוי לאנג ווי די אידען זיינען נאך געשטאנען דירעקט אונטער דער כנעני׳שער השפעה אין קולטור, רעליגיאָן און לעבען.

אינערליכע פּאָליטישע פארהעלטענישען, קאָנסטיטוציע, קריג.

(לויט ר. קיטעל און ה. גוטהע).

די פּאָליטישע פארהעלטענישען פון דער ערשטער קעניגס־צייט שפּיג־לען זיך אָפּ אַם קלערסטען אין שופטים א. שאול איז זיך באגאנגען זעהר שטרענג מיט די כנענים. דוד און שלמה האבען פארטגעזעצט די ארבייט, הגם צום טייל אויף אן אנדער אופן, אזוי אז מיט דער צייט זיינען די כנענים ענטוועדער אסימילירט אָדער אונטערזאכט געוואָרען. אָט דער מצב איז גע־מיינט אין שופטים א, ווען ער זאגט דארטען פיעל מאל אין דער צווייטער העלפט, אז בשעת ישראל איז שטארק געוואָרען, איז דער כנעני געוואָרען צינז־באר צו איהם. אויך יהודה האט צום גרעסטען טייל שוין פאר דוד׳ן, און נאך פיעל מעהר אונטער איהם, אריינגענומען אין זיך די שבטים פון מדבר, וואס זיינען געשטאנען נאהנט צו איהם, אזוי אז פון דוד׳ן אָן ווערען זיי אַלץ מעהר און מעהר פארשלונגען פון יהודה.

די וויכטיגסטע פאסירונג פון דער צייט איז די איינפיהרונג פון דער קעניגליכער קאנסטיטוציע. דער איינצעלנער אין פאלק האט נאטירליך אז אנדער שטעלונג צום קעניג איידער ווי צום הויפט פונ׳ם שבט אדער פון דער געגענד אין די פריהעריגע צייטען. עס האט לאנג זיך דערהאלטען דאס באַוואוסטזיין, אז מ׳האט אוועקגעגעבען פרייהייטען; אבער עס זעהט זיך אויך א שטאָלצע שמחה מיט דעם וואוקס פון מאכט און גרויסקייט, וואס דאס קעניגטום האט געבראכט דעם גאנצען פאלק, און מיט דער באשיצונג געגען אומרעכט, וואס עס האט געבראכט דעם יחיד (שמואל א. ח 11—18; במדבר כ״ג 21; שמואל ב. י״ד).

בעצם איז דאס אידישע קעניגטום גאנץ ווייט פון א געוועהנליכער טיראניי אדער גאר דעספאטיע. מ׳וועהלט אין אנהויב דעם קעניג דורך א פרייען אפמאך צווישען איהם און דעם פאלק. אין איינקלאנג מיט אזא׳ן אפּמאך האט מען אויך א לייכטען צוטריט און א פרייען טאן ביים קעניג (שמואל ב. י״ד). דערביי איז אבער דער קעניג אלס געזאלבטער פון גאט א געהייליגטע פערזאן, וועלכע קיינער טאר ניט באריהרען (שמואל א. כ״ד 6; כ״ו 16; שמואל ב. א 14).

דאס קעניגטום האט פאראייניגט אלע שבטים אין איין פאלק. די חילוקים צווישען די שבטים זיינען טאקע ניט פארשוואונדען, אבער מען איז פארט געווען פאראייניגט. ווארים אלע האבען געצאהלט די דורך שלמה׳ן איינגעפיהרטע רעגעלמעסיגע שטייערן אויסצוהאלטען דעם קעניג׳ס הויף; האבען צוגעשטעלט רעקרוטען פאר קעניגליכע ארבייטען; האבען אוועקגעגעבען א געוויסען חלק פונ׳ם שניט פון די פעלדער פאר די קעניגליכע פערד*) און דער עיקר — וואס דער קעניג איז געווען דער העכסטער פיהדער אין קריג און מ׳האט אנערקענט זיין העכסטען פסק־דין אין דער צייט פון פרידען. די זעלבשטענדיגקייט פון די שבטים איז דערמיט אסך באגרעניצט געווארען.

דאס קעניגטום האט בכן געבראכט א גרויסע ענדערונג אין דעם עניין פון משפט. ביז איצט, ווען מען איז ניט צופרידען געווען מיט׳ן פסק־דין פון די עלטסטע פון די משפחות אדער פון די ארטיגע געמיינדעס, פלעגט מען געהן אין דעם הייליגען ארט צו קריגען א גערעכטען משפט און אן אראַקעל פון דעם כהן אדער פון דעם זעהער, וואס איז דארטען געזעסען. איצט אבער האט דער מלך געפאדערט, אז מ׳זאל איהם באטראכטען אלס דעם

---

*) מלכים א, ה 8. פיליכט איז דאס אויך דער זין פון עמוס ז 1.

העכסטען ריכטער אין יהוה׳ס נאָמען. עס האָט זיך דערמיט געעפענט א וועג זיך אפצואוועהרען פון דעם משפחה־צוואנג. די ענדערונג האָט אפגעשוואכט די ביז־איצטיגע השפעה פון די „זקנים“.

ווי אזוי מ׳האָט אין יענער צייט געפיהרט מלחמות באקענען מיר זיך רעכט דייטליך פון דוד׳ס מלחמות. נעבען דעם איינצעל־קאמף שפילט א באַדייטענדע ראָלע, באזונדערס אין גרעסערע מלחמות, די אפענע פעלד־שלאַכט. דוד און יואב קומען נאָך אויס א דאנק זייער מוט און קריגס־קונסט אהן פערד פאר רייטער און רייטוועגען*). אויף די באזיגטע ווערען ארויפגעלעגט שווערע שטראפען, ווי אומעטום אין אלטערטום, אבער דאָך לאנג ניט אין דערזעלביגער מאָס. איבער דער עראבערטער שטאָדט רופט מען אויס דעם נאָמען פון דעם זיגער, וועלכער לאָזט זיך אויפשטעלען א מאָנומענט, ווי שפעטער מישע מלך מואב, אויפ׳ן אָרט פון זיין נצחון**). אין קריג ציהט יהוה מיט אלס דער העכסטער שטרייטער***), און דער קריגער היט אפ פון זיינטוועגען שטרענגע דינים****). דאָס קעניגטום ברייגגט מיט זיך ממילא אויך די התחלה פון א דיפלאָמאטישען פארקעהר*****).

2.

געשריבענע ליטעראַטור און זיטען.

צוויי פון די פריהער דערמאָנטע הויף־ און מלוכה־באאמטע פון דוד׳ן טראָגען דעם נאָמען „מזכיר“ און „סופר“. דאָס זיינען דער קאנצלער און דער מלוכה־שרייבער******). דער מזכיר איז דער וואָס דערמאָנט, דעם קעניג׳ס פארטרויטער בעל־עצה, בכן דער קאנצלער פון דער מלוכה. ווי שפעטער

*) די פערד וואָס מ׳כאפט אלס רויב אין מלחמה פארקריפעלט מען — א בפירוש׳ע ראיה, אז מ׳ווייסט ניט אדער מ׳וויל ניט וויסען וואָס צו טאָן דערמיט (שמואל ב, ח 4).

**) שמואל ב, י״ב 28. — א נצחון־מאָנומענט (ביי שאול׳ן) שמואל א, ט״ו 12. מאַנכע טייטשען אויך „נציב פלשתים“ א נצחון־זייל פון די פלשתים (שמואל א, י״ג).

***) שמואל ב, ה 20, 24. דעריבער איז די רייד פון „יהוה׳ס מלחמות“ (במדבר כ״א 14; שמואל א, כה 28).

****) שמואל א, כ״א 5, 6; שמואל ב, י״א 11. דעריבער אזוינע אויסדרוקען ווי „למקודשי“, ישעיה י״ג 3, אדער „קדשו עליה מלחמה“, ירמיה ו 4.

*****) שמואל ב, 5, 11 (מיט צור); י 2.

******) אונטער שלמה׳ן זיינען שוין דאָ צוויי אזוינע שרייבער (מלכים א, ד 3). פארגלייך אויך וועגען דעם די מיינונג פון ב. בענטש אויבען ז. 83.

אימאר עד־דין ביי סאלאדין, אזוי האט אויך ער געפיהרט דעם קעניג'ס קאָרעספאנדענץ, האט געמאכט א נוסח פאר די אפיציעלע און באזונדערס די דיפלאמאטישע שריפטשטיקער און האט געהאט די פאראנטווארטליכע השגחה איבער דעם ארכיוו פון דער מלוכה. מ'דארף דערפאר אננעמען, אז ער האט דער ערשטער איינגעפיהרט די כראניק־ביכער פון די אידישע מלכים*). דער סופר האט אויפצושרייבען ריכטיג די דאקומענטען און מוז השגחה געבען אויף זיי. אויך ער איז א וויכטיגע פערזאן און ניט קיין נידעריגער באאמטער. אונטער צושטענדען, ווען די קונסט פון שרייבען און לעזען איז ניט שטארק פארשפרייט, איז דער שרייבער א וויכטיגע פארטרויטע פערזאן שוין פאר דעם פריוואטען מאן, וואס פארלאזט זיך אויף איהם פינקטליך אויפצושרייבען דאס וואס ער וויל אין דעם באשטעלטען בריף אדער אפמאך. אין נאך א העכערער מאס איז עס געווען דער מלוכה־שרייבער, וועמען מ'דארף דעריבער צורעכענען צו דעם קעניג'ס אויבערסטע און חשוב'סטע באאמטע.

דאס גרויסע געוויכט וואס ווערט געלעגט אויף די דאזיגע עמטער אונטער דוד'ן און שלמה'ן איז א נייע ריכטונג אין גייסטיגען לעבען פון'ם פאלק. אויך שאול האט שוין געמוזט האלטען א שרייבער: ווארים לויט ווי מיר האבען אויבען ארומגערעדט**) קאן מען זיך גאר ניט פארשטעלען זיין הויף, און אפילו אויך ניט גדעון'ס הויף, אהן דעם געברויך פון דער שריפט און אהן א מלוכה־ארכיוו, הגם א גאנץ באשיידענעם. אבער דאס וואס די שרייבער ווערען פריהער ניט דערמאנט, איז ניט קיין צופאל. ערשט איצט קריגען זיי אן אמת'ע באדייטונג. דער געברויך פון דער שריפט ביז אהער נאר אין איינצעלנע פאלען, ווערט איצט אלץ מעהר און מעהר דער אנגענומענער כלל, לכל הפחות ביי די אויבערסטע שיכטען פון פאלק. נעבען די אלגעמיינע צושטענדען האט נאטירליך געהאט א חלק דערין אויך די נייע שריפט, וואס האט אלץ מעהר און מעהר זיך איינגעבירגערט.

---

*) דאס כראניק־בוך (דברי הימים) ווערט רעגעלמעסיג דערמאנט פון שלמה'ן אן (דברי שלמה, מלכים א, י"א 41). נאך דער צעטיילונג פון דער מלוכה האט זיך אויך צעטיילט דאס כראניק־בוך אין א „דברי הימים למלכי יהודה" און א „דברי הימים למלכי ישראל". דאס כראניק־בוך פון די פערסישע מלכים ווערט נאך אנגערופען אין מגלת אסתר „ספר הזכרונות דברי הימים" (אסתר ב, 23, ו 1), אויך אין עזרא ווערט עס אנגערופען „ספר דכרניא" (עזרא ד 15). דער צוזאמענשטעלער פון „ספר הזכרונות" האט דערפאר געטראגען דעם נאמען „מזכיר".

**) זעה באנד 1, ז. 302.

דאָך ליגט דאָ דער „כוח המכריע“ אין די געענדערטע פארהעלטענישען. אין אַט דעם פּרט, בנוגע צו געשריבענער ליטעראטור, דאַרף מען פארגלייכען שאול׳ס רעגירונג אין אונטערשייד פון דוד׳ס און שלמה׳ס נאָך צו דער פארקעניגליכער צייט. א שריפט, די אלטע אָדער די נייע, איז אונטער שאול׳ן פאראַנען און איז קענטיג געברויכט געוואָרען פון אייַנצעלנע אין פאלק פאר וויכטיגער קארעספּאָנדענץ, פאר א קניין און אַן אפמאַך אין א געשעפט: דאָסגלייכען אויך אין הויף פאר שטייערן און באפעלקערונגס־ליסטען און אנדערע אפיציעלע פּאַפּירען. עלטערע העלדען־לידער, וועלכע זיינען פון לאנג שוין ארומגעגאנגען אין מויל פון פאלק, ווי אויך לידער און פיליכט שוין העלדען־מעשיות, וועלכע די צייט האָט דאַמאָלסט ארויסגעבראכט*), זיינען אפשר איצט מעהר אָדער וועניגער אויפגעצייכענט געוואָרען פון געלערענטע אין דער שריפט, וועלכע האָבען זיך פאראינטערעסירט דערמיט. אבער דאָס איז דאָס רוב געווען אַן ארבייט וואס איז אפּגעהאנגען פון צופאל און פון דעם פּערזענליכען וואונש פון יחידים**).

אונטער דוד׳ן און שלמה׳ן ווערט דאָס אנדערש. די באדינגונגען פאר דער אנטשטעהונג פון א ברייטערער געשריבענער ליטעראטור זיינען דאָס ערשטע מאָל פאראַן אונטער דוד׳ן. זינט די אידען זיינען אריינגעדרונגען אין לאנד האָבען זיי ביז אויף דוד׳ן ניט געהאט באמת אין זייער לעבען קיין

*) צו די ארבייטען געהערען אויף די עלטערע נוסחאות, פון וועלכע עס זיינען שפעטער געשאפען געוואָרען די דערצעהלענדע ביכער וועגען דער אור־צייט פון דער וועלט און וועגען דער פארגעשיכטע פון די אידען. וועגען דעם וועט נאָך שפּעטער גערעדט ווערען באריכות.

**) צו די לידער וואס זיינען אין יענער צייט געשאפען געוואָרען געהערען מאנכע טיילען פון יעקב׳ס ברכה (וואס איז באהאנדעלט געוואָרען אין ערשטען באנד ז. 242) און באזונדערס בלעם׳ס שפּרוכען אָדער א וויכטיגער טייל פון זיי. דער אופן ווי אזוי עס ווערט דאָרטען גערעדט פון אגג׳ן (במדבר כ״ד 7) לאָזט ניט איבער קיין ספק וועגען דעם. מיט אגג׳ן קאָן קיין אנדערער ניט געמיינט זיין ווי דער קעניג פון די עמלקים וואס איז באזיגט געוואָרען פון שאול׳ן (שמואל א, ט״ו). אויב ער ווערט דאָ דערמאָנט אלס דער טיפּ פון א מעכטיגען קעניג, הייסט עס, אז דער פּאָעט האָט נאָך ניט געוואוסט פון דוד׳ס מלוכה איבערהויפּט. אין דער צייט ווען דוד האָט רעגירט אין ירושלים וואלט געווען קינדיש צו פארגלייכען ישראל מיט דער באשיידענער מלוכה פון די עמלקים. אויב מ׳וויל ניט אננעמען גאר א שפּעטעריגע צייט, וועלכע האָט שוין ניט געהאט קיין מאָס וועגען דער אלטער פארגאנגענהייט, טאָ בלייבט נאָר די שפּעטערע צייט פון שאול׳ן אָדער די ערשטע צייט פון דוד׳ן. און אַז דאָס קאָן ניט שטאַמען פון גאר א שפּעטעריגער צייט איז צו זעהן פון דער פּרימיטיווער שילדערונג פון בלעם׳ס אויפטרעטען.

מינוט רוה כדי עפעס א טראכט צו טאָן וועגן זיך. דאָס קעמפען און ראַנגלען זיך אַהן א הפסקה פאַר דאָס אייגענע הויז און דער אייגענער נחלה פּילט אויס זייערע טעג. ערשט אונטער דוד'ן ווערט דער איד דער באַלעבאָס אין זיין הויז. דער פּועל יוצא דערפון איז, אז ערשט איצט האָבן אידען א מעגליכקייט זיך צו פרעהען מיט דער געגענוואַרט און צו טראַכטען וועגען זיך גופא. דאָס נאַציאָנאַלע באַוואוסטזיין איז דורך דוד'ן שטאַרק געוועקט און געהויבען געוואָרען: די שטאָלצע עראָבערונגען פון'ם קעניגטום, דער גלאַנץ וואָס האָט אַרומגעשטראַהלט איהם גופא, דעם העלדען־קעניג און זיין דערהויבענעם זוהן — דאָס אַלץ האָט זיך געבעטען, אז מ'זאָל עס שילדערען שריפטליך, כדי די געגענוואַרט זאָל זיך דערמיט פרעהען און די קומענדיגע דורות זאָלען געדענקען די גרויסע צייטען. און אויב די פרייד מיט דער געגענוואַרט און דער נאָהנטער פאַרגאַנגענהייט האָט אויפגעוועקט די תשוקה צו דערצעהלען און צו שילדערען אין א צוזאַמענהאַנג, האָט זי ניט גערוהט ביז ס'איז ניט געוועזען אריינגעצויגען נעבען דוד'ס העלדען־געשטאַלט, וועלכע מ'האָט ניט געקאָנט אפשיידען פון דעם שווערען גורל פון זיין יוגענד, אויך די טיף־טראַגישע פיגור פון זיין אומגליקליכען פאַרגענגער.

ס'איז דערפאַר זעלבסטפאַרשטענדליך, אז ווי שוין אונטער שאול'ן, אזוי באַזונדערס אונטער דוד'ן און שלמה'ן, איז אויפגעקומען נעבען אסך פּריוואַטער קאָרעספּאָנדענץ און אויפצייכענונגען פון רעכטס־דאָקומענטען, אויך א וויכטיגע אָפיציעלע געשריבענע ליטעראַטור. מיר האָבן פון שאול'ן ווענינגסטענס נאָך א י ן ליסט, וואָס ווייזט זיך אַרויס אַלס א זיכערע שטיק פון'ם קעניגלישען אַרכיוו. פּילייכט גראָד דערמיט וואָס עס האָט אונז נאָך דערהאַלטען א וויכטיגען וואַריאַנט פון'ם נאָמען אשבעל*). נאַטירליך איז די רשימה ניט געוועזען די איינציגע. עהנליכע רשימות האָבען מיר פון דוד'ן, צוערשט אויך וועגען דעם מצב פון זיין פאַמיליע אין פאַרשידענע צייטען (שמואל ב, ג 2—5; ה 13—15). דאַן אָבער ווייטער וועגען זיינע העכסטע באַאַמטע און חשוב'ע מקורבים (שמואל ב, ח 16—18; כ 23—26). אויך פון פאַרשידענע צייטען פון זיין רעגירונג. צו דעם מיז און אפשטאַם געהערען אויך ליסטען וועגען דעם ענגערען און ווייטערען קרייז פון דוד'ס

*) שמואל א, י"ד 49—51. דאָ ווערט אנגעגעבען דער מצב פון שאול'ס פאַמיליע. איש־יה איז לויט דעם געווען די אָפיציעלע פאָרם פון'ם נאָמען פון שאול'ס צווייטען זוהן און אשבעל די מעהר פאָלקסטימליכע פאָרם. אויב אשיה וואָלט געווען בלויז די שפּעטערדיגע הגהה פאַר אשבעל, ווי עס ווערט מעהרסטענס אנגענומען, וואָלט שווער געווען צו פאַרשטעהן, ווי אזוי דער נאָמען איז ניט ווי אומעטום קאָריגירט געוואָרען אין איש־בשת.

גבורים, דאס הייסט פון זיינע געטרייע אין קריג; נאר מיט דעם חילוק וואס זיי האבען זיך צו אונז ניט דערהאלטען אין זייער ערשטען נוסח, נאר אין צוזאמענהאנג מיט אלערליי אנעקדאטען, וואס האבען זיך פארבונדען מיט דעם אנדענקען אן יענע מקורבים דוד'ס (שמואל ב, כ"ג). פון שלמה'ן האבען מיר ווידער ריכטיגע ליסטען, איינע פון זיינע העכסטע באאמטע, די אנדערע פון די דיסטריקטען, אין וועלכע די אדמיניסטראציע פונ'ם לאנד איז איינגעטיילט געווארען, און פון זייערע גובערנאטערען (מלכים א, ד). אין איין ליסט געפינען זיך שלמה'ס צוויי איידימס, אין דער אנדערער — זיהן פון צדוק און נתן. מיר האבען בכן זיכערע ראיות פון א ברייטערער, אפיציעלער ליטעראטור אין שריפט אונטער דוד'ן און שלמה'ן. עס לאזט זיך דערפאר אננעמען, אז פון די גרויסע באריהמטע פעלד־צוגען, וועלכע דוד האט אונטערנומען, ווי אויך פון אנדערע וויכטיגע אויפטואונגען און אונטערנעמונגען. האבען זיך אויך געפונען דאקומענטען אינ'ם מלוכה־ארכיוו אין ירושלים. מיר האבען דערפאר דאס רעכט אנצונעמען, אז די קירצערע אדער לענגערע באריכטען פון דוד'ס מלחמות און פון זיין רעגירונג, וועלכע מאכען דעם איינדרוק פון אמטליכע דאקומענטען, שטאמען פון יענע כראניקעס פונ'ם קעניג.

דוד טרעט אליין אויף אלס דיכטער, און מ'וועט קיין טעות ניט מאכען מיט דער הנחה, אז פונקט ווי קארל דער גרויסער, אזוי האט אויך דוד, אין דער צייט ווען גאט האט איהם געגעבען רוה פון אלע זיינע פיינד, געלאזט זאמלען די אלטע העלדען־געזאנגען, כדי די ערינערונג אן דער שטאלצער געגענווארט און אויך אן דער פארגאנגענהייט זאל ניט פארגעסען ווערען. עס קאן זיין, אז אויף אזא'ן אופן זיינען אנשטאנען דיביידע לידער־ביכער „דאס בוך פון יהוה'ס מלחמות" און „דאס בוך פון די העלדישע" אדער רעכטפערטיגע („ספר מלחמות יהוה" און „ספר הישר", במדבר כ"א 14: יהושע י 13: שמואל ב, א 18). אהן ספק זיינען דערביי אויך געשאפען געווארען מאנכע דערצעהלונגען אין פראזא, וועלכע מיר האבען פילייכט פאר אונז אין די עלטערע שטיקער פון ספר שופטים.

אזוינע ביישפילען איז עס צו פארדאנקען וואס אונטער שלמה'ן האט זיך גענומען צו דערצעהלען די געשיכטע פונ'ם גרויסען קעניג א מאן, וועלכער איז מעהר ווי אלע אנדערע געווען מסוגל פאר דער דאזיגער ארבייט. ער וויל ניט זיין קיין געשיכטס־שרייבער אין געוועהנליכען זין: וואס ער גיט אונז, איז דאס רוב א פאמיליען־געשיכטע, וועלכע קוקט מעהר אויף דאס אינדיווידועלע און פערזענליכע איידער אויף

דאס נאציאנאלע: אבער אזא פאמיליען־געשיכטע וואס האט לויט דער שטעלונג פון די פערזאנען וועגן וועלכע עס ווערט גערעדט און לויט די רעזולטאטען פון זייערע מעשים, שטארק באאיינפלוסט דאס פאליטישע לעבען פון דער נאציאן*). אבער ניט קוקענדיג אויף דעם, שרייבט ער א פריוואט־שריפט: וואָרים א מלוכה־דאקומענט וואלט זיך געהיט צו דערצעהלען ניט פארשטעלטערהייט דעם קעניג'ס פארברעכענס. אבער דער וואס האט פארפאסט די פריוואט־שריפט האט געהאט א צוגאנג צו די עפענטליכע דאקומענטען, וועלכע ער האט צום טייל ארייננגעוועבט אין זיין שריפט. ער ווייסט אונז מיטצוטיילען די אינטימסטע זאכען, און מ'דארף דעריבער אננעמען, אז דער דערצעהלער האט געהערט צו דעם קרייז פון דוד'ס און שלמה'ס מקורבים**).

דאס ווערק פון דעם פארפאסער ווייזט ארויס אן אומגעוועהנליכע דערצעהלונגס־קונסט. דער פארפאסער איז א מייסטער אין שילדערען: ער באהערשט אינגאנצען די קראפט פון איינהייטליכער קאמפאזיציע און פלאנמעסיגען אויפבוי. די פאסירונגען קומען איינע נאך דער אנדערער, איינע וואקסט על־פי הכרח ארויס פון דער אנדערער. עס איבערראשען אונז אפט די פלאסטיק פון זיין שילדערונג און דער פיינער פסיכאלאגישער ארייננקוק אין די הערצער פון די פערזאנען. ער לאזט אונז מיטוויינען, ווען ער שילדערט ווי דער קעניג פארלאזט ירושלים בארוועסערהייט און וויינענדיג: ער מאכט אונז אויפשרייען פון שמחה איבער דער טרייקייט פון דעם פרעמדען זעלנער־פיהרער, אתי הגתי, געגען דער אומטרייקייט פונ'ם אייגענעם זוהן: ער מאכט אונזער הארץ קלאפען מיט א ציטער פון דערוואַרטונג, בעת דוד דארף זיך דערוויסען, אז זיין קינד פון בת־שבע'ן איז געשטארבען, אדער ווען מ'דארף איהם ברייננגען די ידיעה וועגען אבשלום'ס טויט: און ער לאזט אונז מיטלאכען איבער דעם קלוגען שפיצעל פון דער פרוי פון תקוע. אבער דאס גרעסטע אין איהם איז, וואס כאטש ער אכטעט און פארעהרט אין דוד'ן דעם גרויסען קעניג, דאך האלט דאס איהם ניט אפ צו צייכענען מיט א מאראלישען ערנסט און העכסט אומפארטייאיש די שוואכקייטען פון איהם אלס מענש: נאך מעהר, ער זעהט גראד אין אט די שוואכקייטען דעם

*) די דאזיגע שריפט נעמט ארום דעם גרעסטען טייל פון שמואל ב, ט ביז מלכים א ב.

**) ס'איז פאראן א השערה פון מאנכע פארשער, אז דער פארפאסער פון אט דער שריפט איז געווען אביתר.

גרונט, פארוואס א גערעכטע געטליכע השגחה האט געבראכט אזא שווערען גורל איבער דוד'ן און זיין הויז. דער צוזאמענהאנג וועלכען ער זעהט אין די געשעהענישען איז פון א מאראלישער וועלט־ארדנונג.

עס פארשטעהט זיך, אז א דערצעהלער מיט אזא טיפער באטראכטונג און אזא טעכנישער מייסטערשאפט האט ניט געקאנט זיין דער ערשטער אין זיין פאך. וואהרשיינליך האט ער געהאט א מוסטער, און קענטיג ניט דעם איינציגען, אין די אויבען דערמאנטע עלטערע שטיקער פון ספר שופטים. אין יעדען פאל איז זיין ווערק גייסטיג פארוואנדט מיט זיין פארטזעצונג אויף צוריקווערטס, וואס שטעלט פאר דוד'ס קאמף פאר דער הערשאפט און נאך ווייטער אויף צוריק דוד'ס רדיפות דורך שאול'ן און שאול'ס גליק און ענד. ס'איז שווער צו באשטימען, אויב דאס לעצטע געהערט צום זעלביגען פארפאסער פון דוד'ס פאמיליען־געשיכטע. די דערצעהלונג וועגען דוד'ס קעניגטום אין חברון און זיין קאמף מיט אשבעל'ן איז נאאיווער, עפיש־ריינער און אסך מעהר פול מיט א באוואונדערונג פאר דוד'ן, וואס מאכט אנטשווייגען צו ווערען יעדע קריטיק, ווי די דערצעהלונג פון בת־שבע און אבשלום. און די דערצעהלונג פון שאול'ס גליק און סוף האט אין הינטער־גרונט דעם געדאנק פון שאול'ס זינד, דאך בולט בריינגט זי דעם געדאנק ניט ארויס. אויך איז די מאראלישע באטראכטונג זעהר שוואך אין פאר־גלייך מיט דער שטאלצער פרייד, צוערשט צוליב שאול'ס, נאכהער בא־זונדערס צוליב דוד'ס דערהייבונג. אלץ איז דא מעהר אן עפיש־פשוט'ע אויס־מאלונג, איינמאל פול מיט שרייענדער פרייד און באגייסטערונג, א צוויי־טען מאל פול מיט וועהטאג און טיפען אומעט, אבער אהן א צוציהונג פון א מאראלישער וועלט־ארדנונג.

דעם פלאץ פון געשריבענעם געזעץ פארטרעט דאס רוב, הגם ניט אויס־שליסליך, די זיטע (שמואל ב. י"ג 12; כ 18). שאול און דוד זיינען מענער פון שווערד. די אייזערנע צייט לאזט זיך ניט פארלייקענען אין זייערע מעשים און אין די מעשים פון זייער דור. די מלחמה־פיהרונג איז לגבי דער פריהעריגער צייט ווינציג וואס מילדער. עס עקסיסטירט נאך דער הארטער מנהג פון „חרם".*) שמואל זאל האבען פראקטיצירט דעם דאזיגען מנהג מיט א באזונדערער שארפקייט (שמואל א. ט"ו). אויך וואו דער חרם ווערט ניט בפרטות דערמאנט, איז מען זיך קענטיג באגאנגען מיט'ן שונא מיט דער אלטער שטרענגקייט. דער באזיגטער פיינד ווערט אויסגע'הרג'עט (מלכים א.

*) זעה וועגען דעם אין ערשטען באנד ז. 236־237.

י"א 14—16), ביי מאנכע רויב־צוגעז ווערעז אפילו ווייבער און קינדער ניט געשאנעוועט (שמואל א, כ"ז 9). אויך דארטעז וואו מ'מוז איהם שאנע־ווען צוליב פאליטישע אדער מענשליכע מאטיוועז, איז דער גורל פון דעם באזיגטעז געגוג שווער*). בעת ער האלט זיך אויף אין מדבר, איז עס פאר דוד'ן א זעלבסטפארשטענדליכע זאך ארויסצופרעסעז די „ברודער־מתנה" פון די אייגענטימער פון די סטאדעס אין יענער געגענד**).

אויך אנדערע ווילדע זיטעז ברייגגט מיט זיך מיט דער כאראקטער פון דער צייט. די בלוט־נקמה פאדערט נאך איהרע קרבנות. ווער עס איז זי מעכב אדער איז נאכלעסיג זי דורכצופיהרעז, דער פארזינדיגט זיך שווער (שמואל ב, י"ד 9): דאס פארגאסענע בלוט, וואס שרייט נאך נקמה, פאלט אויף איהם גופא. איז ניטא קיין „גואל־הדם", נעמט דאן די משפחה נקמה. קאן די נקמה צוליב באזונדערע טעמים ניט גענומען ווערעז, דאן קומט אלס „במקום" א שווערע שטראף אדער א שווערע קללה, וואס מוז אנקומעז (שמואל ב, ג 29.28). אונטער דעם צוואנג פון אזוינע געדאנקעז קאן דוד ניט שטארבעז ביז ער ווייסט, אז אזא נקמה און קללה איז אנגעקומען אויף יואב'ן (מלכים א, ב 5). שאול'ס קינדער און אייניקלעך ווערעז פון דוד'ן געבראכט אלס קרבן צו א פינסטערעז אבערגלויבעז און ווערעז געלאזעז אהן קבורה פאר די פויגלען און די ווילדע חיות אונטער'ן פרייען הימעל (שמואל ב, כ"א). אינ'ם צוואנג פון פינסטערער איינבילדונג איז שאול גופא גרייט צו אפפערעז זיין אייגענעם העלדישעז זוהן אין דעם טאג פון זיין נצחון (שמואל א, י"ד).

אבער אויף דער אנדערער זייט פון וואגשאל געפינעז מיר אויך מילדערע און פיינערע שטריכען. זיי ווייזען, ווי עס וואקסען אלץ מעהר איידעלערע כוחות, וועלכע זיינען באשטימט דערצו, אין בונד מיט דער אידישער רעליגיאן, דורכצוברעכען דעם אלט־סעמיטישען אופן פון דענקען און לעבען. דוד'ס און יונתן'ס פריינדשאפטס־בונד איז פאר אלע צייטען דער טיפ פון דער ריינסטער און איידעלסטער פריינדשאפט צווישען מענשען. דוד'ס טרויער־געזאנג אויף שאול און יונתן איז אן אומפארגלייכליכער אויסדרוק פון גרויסהארציגען דאנק: און זיין האלטונג געגען נתן'ען איז א טריאומף פון הויכען עכט קעניגליכען גייסט. דער איידעלער בירגערליכער שטאלץ פון ברזלי הגלעדי, אזוי גוט ווי די דאנקבארע טרייקייט פון די איינוואוינער

*) שמואל ב, ח 2; י"ב 31. זעה וועגען דעם אויבען ז. 76.

**) שמואל א, כ"ה. זעה אויבען ז. 33, 34.

פון יבש געגען שאול'ן, געפינען איז אלע צייטען גאנץ זעלטען זייער גליי־כען. די טרייקייט און צובונד פון א ווילד־פרעמדען זעלנער־פיהרער שטעלט ארויס דער דערצעהלער פון דער אבשלום־געשיכטע אין א בולט'ען היפוך צו דער אומטרייקייט פון דעם דעגענערירטען זוהן (שמואל ב, ט"ו 19—21). מעהר ווי אלץ איז דאָס קעניגטום גופא די גאראנטיע פאר דעם רעכטס־צו־שטאנד. עס שאפט אָפּ אין פרינציפּ די בלוט־נקמה, ווי מעכטיג זי מעג פאק־טיש ניט זיין, און דער בירגער איז זיכער, אז קיינער וועט איהם ניט אטאַ־קירען און דריקען.

3.

רעליגיאָן און קולט.

די פאָלקס־רעליגיאָן.

דאָס בילד פון דער אידישער פאָלקס־רעליגיאָן, ווי זי האָט זיך אויסגע־בילדעט אונטער דער השפעה פון דער כנעני'שער נאטור־רעליגיאָן, איז שוין אויבען געצייכענט געוואָרען אין די הויפּט־שטריכען*). מ'מוז אָננעמען, אז די דאָזיגע פאָלקס־רעליגיאָן איז געבליבען אין אָנהויב פון אונזער פּעריאָדע ניט פאָרענדערט אדער האָט זיך ווייטער באוועגט אויף דעם באטראָטענעם וועג אומעטום וואוהין די השפעה פון שמואל'ן און זיין קרייז האָט ניט דורכגעדרונגען. עס באַשטעהען בכן ווייטער די אלטע קולט־ערטער מיט די מצבות**) און די אשרות, אויך קרבנות פון בכורים האָבען נאָך ביי געלע־גענהייטען געקאָנט געבראכט ווערען***). יעדענפאלס הערשען שטאַרק קולט־מנהגים, וואָס זיינען נאָהנט צו מענשליכע קרבנות****). ס'איז אויך ניט קיין דוחק אין די כישוף־קונציען, וואָס שטאַמען פון דינען צו די טויטע, באַטש

---

*) זעה אין ערשטען באַנד פון ז. 304 אָז.

**) אבשלום האָט זיך געלאָזט אויפשטעלען א מצבה, הגם פיליכט נאָר אלס מאָנו־מענט. אבער ער האָט זיך באַנוצט פאר זיין צוועק מיט א מצבה וואָס איז שוין פון פריי־הער געשטאַנען (שמואל ב, י"ח 18). זי איז געווים ניט געווען די איינציגע, ווי עס וויי־זען שויז די זיילען אין שלמה'ס בית־המקדש (זעה אויבען ז. 123).

***) קיין ראיה האָבען מיר ניט ביז איצט; אָבער עס ווייזט אזוי אויס פון שמות כ"ב 28 און בראשית כ"ב (זעה אין באַנד 1, ז. 311, 312).

****) שמואל א, י"ד 54 (יונתן); ט"ו 33 (אגג); שמואל ב, כ"א (שאול'ס קינדער אלס קרבנות פאר שאול'ס זינד).

שאול האט זיי פארבאטען*). מ'באנוצט זיך ווייטער מיט דעם אפוד און די תרפים, וואס די אידען האבען הערכסט וואהרשיינליך אריבערגענומען צום טייל פונ'ם עפענטליכען, צום טייל פונ'ם פריוואטען קולט פון די כנענים. עס האבען הפנים אייך ניט געפעהלט קיין הויז־בילדער, צו וועלכע מ'דארף אפשר אויך צורעכענען די תרפים. דאסגלייכען האבען איינצעלנע עפענטליכע אדער האלב־עפענטליכע היילינגטימער, ווי א שטיינער דאס היילינגטום פון דן, ווייטער אנגעהאלטען זייערע בילדער פון יהוה אדער פון זיינעם א סימבאל. נאר בנוגע צום קרבן איז קענטיג יא פארגעקומען אן ענדערונג, אזוי ווייט ווי דער אלטער אופן פון אפפערען פארשווינדט און דער פייער־אפפער פארנעמט מיט דער צייט זיין פלאץ**).

אם דייטליכסטען טרעט ארויס פאר אונז דער כאראקטער פון דער פאלקס־רעליגיאן אין יענער צייט פון די פארשטעלונגען וועגען יהוה, וועלכע שפיגלען זיך אפ אין די דאקומענטען פון דער פעריאדע. אין דער דאמאלסדיגער פאלקסטימליכער השגה איז נאך יהוה א מהות וואס שטעהט ניט ווייט פונ'ם כנעני'שען בעל. דאס קאן מען זעהן דערפון וואס אין דער ערשטער העלפט פון דער פעריאדע שפילען ביי די אויבערסטע שיכטען פון פאלק א געוויסע ראלע די נעמען וואס זיינען צוזאמענגעזעצט מיט בעל***). מ'דארף דערפון דרינגען, אז די דאזיגע נעמען זיינען געווען שטארק פארשפרייט אויך צווישען די אונטערשטע שיכטען, וועלכע זיינען אונז ווייניגער באקאנט. מ'דארף אויך ניט דורכלאזען דעם פאקט, אז פון דוד'ן אן פארשווינדט אלץ מעהר אט דער זארט נעמען. די ערוואכונג און פארשטארקונג פון דעם נאציאנאלען און דעם רעליגיעזען באוואוסטזיין זיינען נעגאנגען האנט אין האנט.

עס קאן אונז דערפאר ניט חידוש'ען וואס דער יהוה פון דער פאלקס־השגה אונטערשיידט זיך בעצם זעהר ווייניג פון איינעם פון די געטער פונ'ם לאנד אדער פון די שכנות'ע לענדער ארום. אין כנען, ישראל'ס לאנד, הערשט, זינט עס איז ישראל'ס אייגענטום, יהוה: אין דרויסען הערשען אנדערע געטער. געהט ווער אריבער דעם גרעניץ, מוז ער גלייך אנהייבען די־

---

*) שמואל א, כ"ח 3, 9.

**) זעה וועגען דעם אין באנד 1, ז. 307. א פרימיטיוויז פארם פון אפפערען קומט נאך אויך פאר אין שמואל א, י"ד 32. בלויז דאס בלוט ווערט אויסגעגאסען, אבער פארברענט ווערט ניט קיין חלק פון קרבן, פונקט ווי אין דעם קרבן וואס גדעון איז מקריב (שופטים ו).

***) אשבעל, מריבעל, בעלידע (דברי הימים א, ח 33, 34; י"ד 7). זעה אויבען ז. 58, 59 אין דער באמערקונג.

נען צו די דאָרטיגע געטער. אַט דעם באַגריף דריקט אויס דוד, אַריבער־געהענדיג אויף דער טעריטאָריע פון די פלשתים (שמואל א, כ״ו 19). עס פאַרשטעהט זיך פון זיך אַליין, אַז אַזאַ פאַרשטעלונג נעמט אין זיך אַריין די עקסיסטענץ פון אַנדערע געטער אויסער יהוה. מ׳שטעלט זיך פאַר יהוה ניט אַלס דעם אַבסאָלוט איינציגען און אומבאַשרענקטען גאָט. ווער עס לעבט און שטאַרבט אין אידישען לאַנד, הייסט עס, אַז ער לעבט און שטאַרבט אין יהוה׳ס פנים און אויך אין דער אַנוועזענהייט פון זיין „גואל הדם״: שטאַרבט ער אָבער אין דרויסען, דאַן פאַלט זיין בלוט אויף דר׳ערד אָהן אַ נקמה פון דעם מערדער*).

אַ גאָט מיט אַזאַ באַשרענקטער מאַכט איז נאַטירליך אויך באַגרעניצט אין זיינע מעשים. ווי ביי אַ מענשען אַזוי ברעכט אויך ביי איהם אויס זיין צאָרן, און אָפטמאָל קאָן מען אַפילו גאָר ניט איינזעהן פאַרוואָס. ער שטראָפט דירעקט (דורך אַ קראַנקהייט אָדער אומגליק). אָדער ער רייצט אָן אַן אַנ־דערען געגען דעם, וועמען זיין צאָרן טרעפט (שמואל א, כ״ו 19). אַן אַנדער וועג איז, וואָס ער רייצט אָן צו אַ זינד דעם, וועמען זיין צאָרן האָט געטראָ־פען, כדי ער זאָל איהם נאָכהער קאָנען שטראָפען**). אַלס כלל העלפען דערביי קרבנות. עס זיינען אָבער פאַראַן באַזונדערס שווערע פאַלען וואו מען איז ניט זיכער, אויב קרבנות וועלען איינשטילען זיין צאָרן***). נאָך אַ שרעקלי־כערע ווירקונג האָט דער ארון פון יהוה. ער ברענגט אָפטמאָל גרויס אומ־גליק, ווען מ׳קומט צו נאָהנט צו איהם (שמואל א, ו: שמואל ב, ו). ווי געוואונשען און נוציג דער ארון מעג ניט זיין אין קריג, איז אָבער אַזוי שטאַרק דער גרויל פאַר זיין מיסטעריעזער מאַכט, אַז דוד גופא, פיליכט פיהלענדיג זיין שולד, לאָזט איהם בעסער אין דערהיים אין דער מלחמה גע־גען אבשלום׳ען (שמואל ב, ט״ו 25).

אויך אין אַנדערע פרטים איז נאָך די צייט שטאַרק באַהערשט פון אַ שוידערליכען אָבערגלויבען, וואָס דערמאָנט אָן דער אַלטער שליטה פון טיי־וואָלים און מחבלים. שאול׳ס מהות און זיין גורל לאָזט זיך צום טייל נאָר

---

*) שמואל א כ״ו 26. אַפילו אויב די פּאַסירונג גופא איז ניט היסטאָריש, ווערט דאָ אָבער פאַרט ריכטיג כאַראַקטעריזירט די שטימונג פון דער צייט.

**) שמואל ב, כ״ד 1. ווי באַקאַנט האָט דער ספר דברי הימים (א, כ״א 1) דאָ אַריינ־געשטעלט דעם שטן אַנשטאָט יהוה.

***) שמואל א, ג 14 (די זינד פון עלי׳ס הויז וועט אַפילו דורך אַ קרבן ניט פאַרגעבען ווערען); ב 25 (ביי אַ זינד געגען גאָט איז מען לגמרי ניט זיכער מיט פאַרגעבונג); כ״ו 19 (מ׳לאָזט איהם שמעקען דעם ריח פון קרבנות — דערמיט לאָזט ער זיך איבערבעטען),

פארשטעהן פון זיין אבערגלויבישער מורא פאר פרעמדארטיגע כוחות. זיינענדיג באהערשט פון אזא מורא, לאזט דוד אנטאן געוואלד צו שאול'ס הויז*). — אויפ'ן טויט קוקט מען אהן האפענונג**). אין דערזעלביגער געשטאלט ווי דער מענש שטארבט, קומט ער אן צו זיינע פאטערס אום אנ־צוהאלטען ווייטער מיט זיי זיין שאטענדיגען קיום***). פיליכט האבען צו טאן די שעכטאפפער פון דער משפחה****) און דער קולט פון די הויז־געטער (תרפים) מיט'ן וועלען האבען א השפעה אויף יענע שאטענס, וועלכע דער אבערגלויבען פון פאלק האט געוואוסט ארויסצורופען צוריק כדי צו דער־געהן פון זיי וועגען דער צוקונפט (שמואל א, כ"ח).

וועגען דעם קולט פון דער פאלקס־רעליגיאן פעהלען אונז צוליב פארשטענדליכע טעמים גענויערע ידיעות. דאך לאזען זיך פעסטשטעלען איניגע גרונט־שטריכען. וועגען דעם וואס עס האט זיך געטאן אין דער גרויסער צאהל פון קליינע הייליגטימער און פריוואטע אפפער־ערטער און אויך אין די הייזער פון יחידים, קאנען מיר באקומען א שטיקעל פארשטעלונג ווען מיר נעמען צו הילף די שפעטערדיגע צייט. אין דער שטיל האט זיך שוין איצט עפעס צוגעגרייט, וואס איז שפעטער ארויסגעטראטען אין דער עפענטליכקייט. דאך קאן מען זעהן, אז אויך דעמאלט איז קיין דוחק ניט געווען אין אן עהרליכער, הגם בלאנדזשענדיגער זוכעניש פון גאט. שאול געהענדיג אהיים טרעפט דריי אידען וואס טראגען זייערע מעשר און ערשטע פרוכטען צו גאט אין בית־אל (שמואל א, י 3). וועגען דער גרויס פון גע־וויסע אפפער־ימים־טובים גיט אונז א פארשטעלונג די ידיעה, אז אבשלום האט איינגעלאדען צו זיין נדר־אפפער צוויי הונדערט געסט (שמואל ב, ט"ו 11). דוד האט געבראכט דעם ארון קיין ירושלים מיט א יום־טוב'דיגער פראכט און מיט גרויסע פאראדען, וועלכע ווייזען אויס צו זיין גענומען פון דער פאלקס־רעליגיאן. בראש פון דער פראצעסיע באוועגט ער זיך אליין אין הייליגען יום־טוב־טאנץ מיט ריטמישע טריט, אהין צום מזבח אדער ארום איהם. די באוועגונגען ווערען פארשטארקט ביז צו אז אמת'ן טאנץ אדער ביז א שטורמישען דרעהען זיך אין א קרייז (שמואל ב, ו). מכוח געוויסע

*) זעה אויבען ז. 43 און ז. 86, 87.

**) שמואל ב, י"ב 23; „איך געה צו איהם — אבער ער ניט צו מיר".

***) א דערמארדעטער, למשל, קומט אין דער „שאול" איינגעפלעקט אין בלוט. (מלכים א, ב 9,6).

****) „זבח משפחה", שמואל א, כ 6; שמואל ב, ט"ו 7, 11.

מנהגים ביים מקריב זיין א קרבן, וועלכע האבען זיך איינגעווארצעלט געגען דער הערשענדער זיטע אין שילה. און געוויס אויך אין אנדערע הייליגע ער־טער אונטער דער ממשלה פון פראָפיטזוכענדע כהנים, דערצעהלט אונז די געשיכטע פון עלי (שמואל א, ב).

ווי די פאלקס־רעליגיאָן פלעגט אומגעהן מיט די תרפים, ווייסען מיר גאנץ ווייניג. דערפאר אבער ווערט אונז דייטליך באשריבען ווי אזוי עס פלעגט צוגעהן דאָס באקומען אן אראקעל פון אפוד, וואס איז העכסט וואהר־שיינליך געווען פארבונדען מיט קרבנות און הייליגע צערעמאָניעס. דער כהן האָט ביי זיך אויסער דעם אפוד אויך די אזויגערופענע „אורים" און „תומים", גורל־שטיינער אדער גורל־שטעקלעך, וועלכע זיינען פארשידען לויט'ן קאָליר אָדער לויט עפּעס אנדערש און מ'קאן דערפאר גרינג דער־קענען אויב זיי שטעלען פאר „יא" אָדער „ניין". עס ווערען תמיד גע־שטעלט באשטימטע פראגען וואס דארפען געענטפערט ווערען מיט „יא" אָדער „ניין", און דורכ'ן ווארפען דעם הייליגען גורל באקומט מען דעם ענט־פער.*) דאס גורל־ווארפען מיט'ן „אורים ותומים" געהערט קענטיג פון לכתחילה אָן צו די פונקציעס פון די כהנים**) פון יהוה, בכן — צום היי־ליגען ארון: אבער נאָך דעם אונטערגאנג פון שילה האָט דער אראקעל, ווייזט אויס, זיך אָפּגעזונדערט פון דעם ארון און האָט זיך פארבונדען מיט דעם כנעני'שען אפוד. ווען עס קומט ניט קיין ענטפער, באדייט עס אז אומ'חן ביי גאָט***). א מערקווירדיגער מנהג פון קולט איז דאָס שלאָפען אין א טעמפעל כדי צו באקומען א השפעה פון גאָט (אינקובאציע). דער מנהג איז ווי עס ווייזט אויס פראקטיצירט געווארען אין שילה, נאכהער אין נוב****). אויסערדעם אויך אין גבעון (שמואל א, ג, מלכים א, ג 5). פיליכט ווייזט דער לעצטער אָרט אויף א כנעני'שער אָפּשטאַמונג.

נאָך דער צעשטערונג פונ'ם הייליגטום פון שילה געפינט זיך נאָך אן אפוד אין נוב אונטער אחימלך בן אחיטוב פון עלי'ס הויז. אויך אין שאול'ס סביבה געפינט זיך אן אפוד אונטער אחיה בן אחיטוב, וועלכער איז וואהר־

*) ווי אזוי דאָס פלעגט צוגעהן איז לייכט צו זעהן פון שמואל א, י"ד 40—42. דעם טעקסט אין פסוק 41 מוז מען לעזען לויט דעם תרגום השבעים: „ויאמר שאול יהוה אלהי ישראל למה לא ענית את עבדך היום אם יש בי או ביהונתן בני העון הזה יהוה אלהי ישראל הבה אורים ואם ישנו בעמך ישראל הבה תומים וילכד יונתן ושאול והעם יצאו".

**) דברים ל"ג 8. די לויים האבען דאָרטען די אורים ותומים אלס זייער אייגענס.

***) שמואל א, כ"ח 6; ג 1.ביידע שטעלען באציהען זיך אויף זעהונגען אין חלום.

****) אז דער כהן זאָל שלאָפען ביי גאָט, דאָס קענען אויך די אראבער.

שיינליך דערזעלביגער אחימלך, ניט קיין ברודער זיינער (שמואל א, י"ד ד; כ"ב 11). פיליכט איז עס געווען דער אפוד פון גדעון אין עפרה. יע־דענפאלס האבען מיר קיין גרונט ניט זיך איהם פארצושטעלען אנדערש ווי דעם אפוד פון עפרה. אחימלך'ס אפוד קומט שפעטער דורך אביתר'ן צו דוד'ן. אין פארבינדונג מיט איהם שטעהט דער אראקעל פון „אורים ותומים". אויב גדעון'ס אפוד איז געווען א בילד פון גאט, דאן איז עס אויך געווען שאול'ס און דוד'ס*).

די אפיציעלע רעליגיאן.

אויב מיר ווילען וויסען וואס פאר א מין אפיציעלע רעלי־גיאן עס איז געווען אין דער ערשטער קעניגס־צייט, מוזען מיר זי זוכען, ווי אין דער פריהעריגער פעריאדע, מעהרסטענס ביי די פיהרענדע פערזענ־ליכקייטען.

עס ווייזט אויס, אז ביז דער צייט פאר שלמה'ן האט שמואל געהאט די שטארקסטע השפעה אויף די שטרענגע דינער פון יהוה. שאול און דוד האָ־בען ביידע געצאהלט א הויכען טריבוט צו דער פאלקס־רעליגיאן. שאול האט נאך דער צעשטערונג פון נוב זיך אין גאנצען אפגעקעהרט פון יהוה'ס ארון. דאסזעלביגע האט אויך דוד געטאן ביז צו דער צייט ווען ער האט דעם ארון ווידער געבראכט צו זיין עהרע. פון דאמאלסט אן הערען מיר לחלוטין ניט מעהר פון'ם אפוד, וואס איז געווים ניט קיין צופאל. אין שאול'ס הויז ווערט פראקטיצירט דער קולט פון די תרפים. אויך דוד האט איהם ניט געוועהרט (שמואל א, י"ט 13). דאס ווייזט אונז די השפעה פון דער פאלקס־רע־ליגיאן אויך אויף די הויכע פערזאנען. ווי ווייט דוד האט זיך טאקע געהאל־טען אן דער מיינונג, וועלכע דער דערצעהלער שרייבט איהם צו, ווענען דעם, אז יהוה'ס מאכט איז באגרעניצט לגבי די אנדערע געטער (שמואל א, כ"ו 19), בלייבט אן אפענע פראגע. אין דער עקסיסטענץ פון אנדערע געטער האט ער געווים ניט געצווייפעלט. און שלמה געהט אזוי ווייט אין אט דעם גלויבען, אז ער לאזט אפילו אויפבויען מזבחות פאר פרעמדע געטער.

---

*) שמואל א י"ד 18, 37—42; כ"ג 9; ל 7. פארגלייך כ"ח 6. אז אנדער זאך איז אבער געווען דער „אפוד בד" (שמואל א, ב 18, 28; שמואל ב, י 14). דאס איז א ליי־נענער מלבוש וואס איז געווען אין געברויך ביי די כהנים פון ארון און דעריבער אויך ביי עלי'ס נאכפאלגער אין נוב.

מיר טוען אבער אן אומרעכט, ווען מיר אורטיילען איבער דער אפיציע־לער רעליגיאָן בלויז פון דעם, וואס איהרע פארטרעטער האבען פערזענליך נאָכגעגעבען דער פאלקס־השגה. דאָס איז יעדענפאלס נאָר איין זייט. אין דער צייט ווען שאול האט געווירקט צוזאמען מיט שמואל'ן, איז ער מעהר גע־שטאַנען אונטער זיין השפעה איידער נאָכהער. מעהר ווי אלץ דארפען מיר ביי דוד'ן ניט פארגעסען, אז ער האָט פערזענליכע שטריכען פון א געליי־טערטער השגה וועגען גאָט*) ; נאָך מעהר טארען מיר ניט פארגעסען וואס ער האט אויפגעטאָן פאר דער אידישער רעליגיאָן, אויפלעבענדיג די טראַ־דיציעס פון שילה מיט איהר בילדלאָזען הייליגטום פון ארון. מיר וועלען שטעהן אם נעהנטסטען צום אמת, ווען מיר וועלען זאגען, אז דוד און די רע־ליגיאָן וואס ער האָט פארטראטען אלס קעניג איז ניט פריי געווען פון א צוויי־שפאלטונג. אויך שלמה האָט, כאָטש ער האט געדולדעט פרעמדע גע־טער, דורך זיין שפרוך ביי דעם חנוכת הבית פון בית־המקדש, ניט געלאָזען קיין ספק, אז יהוה איז פאר איהם א גאָט פון הימעל און א באַשעפער פון די שטערן**).

ביי אזא שטעלונג פון די פיהרער פון פאלק קאָן מען אליין פארשטעהן, אז אויך דער אפיציעלער קולט פון יענער צייט האָט געהאט א צווייזייטיגען פנים. מיר האבען שוין אויבען געזעהן, אז פונקט ווי פריהער אזוי איז אויך איצט דער קולט אין די הענט פון די פיהרענדע מענער דאָס רוב געווען פאר־בונדען מיט עלעמענטען פון דער פאלקס־רעליגיאָן. ווען שמואל ברייננט א קרבן אויף דער במה פון זיין וואוינארט, אדער אין גלגל אדער אנדערשוואו, האָט ער עס געוויס געטאָן אין די פארמען, וועלכע זיינען דארטען געווען פארשפרייט. מ'מעג אבער זאגען, אז די איינפיהרונג פון'ם פייער־אָפּפער, וואס איז א פועל־יוצא פון אפזונדערען יהוה פון די געטער אויף דער ערד און אונטער דער ערד, האָט שוין ממילא געבראכט מיט זיך א געוויסע ליי־טערונג פון דער השגה וועגען דעם קרבן. א שפייז פאר דער גאָטהייט ווערט דער קרבן איצט אלץ מעהר נאָר אין א סימבאָלישען זין. וועגען שאול'ם און דוד'ס שטעלונג צו דעם אפוד איז שוין פריהער גערעדט געוואָרען : דאָסגליי־כען אויך וועגען דעם ווי אזוי דוד האָט געבראכט דעם ארון קיין ירושלים. צו אונזער ענין איז אויך שייך דער פאקט, וואס אין שילה איז מיט דער צייט אויפגעקומען אויפ'ן שטעל פון'ם געצעלט אן אמת טעמפעל־הויז.

*) זעה אויבען ז. 96.

**) זעה אויבען ז. 122.

ווּעמעס ביישפּיל דוד איז א קורצע צייט געגייגט געווען נאכצוטאָן. אויך שלמה׳ס בית־המקדש האָט מאַנכע שטריכעז אין זיך, וועלכע שטעלען איהם נעהנטער צו א כנעני׳שען בעל־הויז.

וועגען די צערעמאָניעס ביים קולט אין די גרעסערע עפּענטליכע הייליגטימער האָבען מיר ניט גענוג ידיעות. אין שילה, וואס איז על־פּי השערה געווען דאס גרעסטע און באַריהמטסטע הייליגטום אין דער פאַרקעניגליכער צייט, איז געזעסען די לוי־משפּחה פון עלי, וואס האָט געפיהרט איהר יחוס נאָך פון דער עגיפּטישער צייט. די צערעמאָניעס פון יענעם הייליגטום האָבען אין אסך פּרטים געמעגט שטימען מיט די קולט־געזעצען פון „ספר הברית״. עפּעס א שפּור פון זיינע פאַרשריפטען מכות מקריב זיין קרבנות איז אונז נאָך פּיליכט דערהאַלטען (שמואל א, ב). זיין הויפּט־יום־טוב איז ווייזט אוים געווען דער יום־טוב פון הערבסט, צו וועלכען אלע זיינען געווען מחויב עולה־רגל צו זיין אלע יאָהר. זיינע כהנים טראַגען דעם ליינענעם אפוד. קיין לויים האָבען זיי אלע ניט געמוזט זיין: דער יונגער שמואל שטאַמט פון שבט אפרים*). אינעווּעניג אין טעמפּעל, ביי דעם ארון, ברענט ביי נאַכט א ליכט: דאָרטען שלאָפט שמואל.

נאָך דער צעשטערונג פון שילה, ווען שאול ווערט א קעניג, טרעפען מיר עלי׳ס קינדס־קינדער אין נוב. אויף׳ן שטעל פון ארון האָבען זיי ווייזט אוים געמאַכט אן אפוד פאַר זייער אייגענס. אויך זיי, פּונקט ווי זייערע אורעלטערן אין שילה, טראַגען דעם ליינענעם אפוד אלס מלבוש פון דער כהונה. אין זייער הייליגטום געפינען זיך „לחם־הפּנים״ און אנדערע הייליגע זאַכען (שמואל א, כ״א). די כהנים ווערען אלץ מעהר און מעהר באַאַמטע פון קעניג און פאַרלירען זייער אלטע זעלבשטענדיגקייט. אביתר, וועלכער האָט געשטאַמט פון עלי׳ן, איז אנטלאָפען פון נוב צו דוד׳ן און איז זיין גאַנצען לעבען געבליבען ביי איהם אין דינסט. נעבען אביתר׳ן, און קענטיג שוין פאַר איהם, האָט דוד געהאַט ביי זיך אלס כהן איינעם א געוויסען צדוק. ער שטאַמט פון אן אומבאַקאַנטען און אומבאַדייטענדען יחוס**), ווערט פינדעסטוועגען אומעטום דערמאָנט פאַר אביתר׳ן. אביתר אבער אלס אמאָליגער כהן פון׳ם באַריהמטען הייליגטום פאַרנעמט דעם ערשטען פּלאַץ אין

---

*) שמואל א, א 1. ערשט דער מחבר פון דברי הימים מאַכט שמואל׳ן פאַר א לוי

**) זיין פאָטערס נאָמען ווערט קיינמאָל ניט דערמאָנט, ערשט דער ספר דברי הימים פאַרבינדט זיין יחוס דורך אחיטוב מיט אהרן׳ען. זיין אפּשטאַמונג איז דעריבער ניט זיכער.

דער כהונה*). צי צדוק איז געווען א לוי, לאָזט זיך ניט באשטימען: מ'ווייסט עס אבער מוזען האלטען פאר וואהרשיינליך, מחמת מ'האט אומעטום געגעבען דעם פארצוג צו כהנים פון שבט לוי. יעדענפאלס קווינקעלט זיך דוד אויך שפעטער נאָך ניט אנצושטעלען כהנים פון אן אנדער אפשטאמונג אויף הויכע שטעלען פון דער כהונה (שמואל א. ח 18: כ 26). פונקט ווי ער גופא אנגעטאן אינ'ם לייגענעם אפוד, פארטרעט אין זיין קעניגליכען הייליגטום די שטעל פון א כהן ביי א יום־טוב'דיגער געלעגענהייט (שמואל א. ו 14). דאָס זעלביגע האט אויך שלמה געטאן (מלכים א. ג 4). אויך ער זעצט ארויף און זעצט אראָפּ כהנים לויט ווי איהם געפעלט (מלכים א. ב 35).

ביי אַט דעם אלעמען מוז אבער באטאנט ווערען, אז ניט אין שילה און ניט אין ירושלים איז דער קולט אראפגעזונקען צו די כנעני'שע פארמען. שילה האט געהאט דעם ארון, אבער ניט קיין בילד פון גאָט. עס איז כדאי צו באמערקען, אז אויך שמואל ווערט קיינמאָל ניט דערמאנט אין צוזאמענהאנג מיט אן אפוד אינ'ם זין פון א גאָט־בילד אדער פון אן אראקעל־אפאראט. אבער נאָכדעם ווי דער ארון איז פארשוואונדען פון דער סצענע און נאָכדעם ווי שאול האט אנגעהויבען זיך צו דערווייטערען פון שמואל'ן, טרעטען דער אפוד און די תרפים אלץ מעהר ארויס אין דעם פאָדערגרונט. די צוזאמענטרעפונג פון די אומשטענדען קאָן ניט זיין קיין צופאל. פון דער אנדערער זייט ווייזט זיך אבער דאָס אינטערעסאנטע בילד, וואס מיט דער אויפלעבונג פון דעם אינטערעס פאר דעם ארון דורך דוד'ן, פאלען אָפּ יענע זאכען וואס זיינען פרעמד געווען דעם אלטען יהו'יזם. מיט דעם ארון האבען געמוזט זיין פארבונדען אין א באזונדערער מאָס די טראדיציעס פון משה'ס צייט.

דערצו נאָך האט שילה די לענגסטע צייט געהאט ניט קיין טעמפעל, נאָר א געצעלט, ווי עס האט זיך געפאסט פאר דעם ארון אלס דאָס אלטע הייליגטום פון דער אידישער וואנדער־צייט**). דערמיט האט שילה לאנג אויפגעהאלטען לעבעדיג די פארבינדונג מיט משה'ס צייט. און דערמיט וואס דוד, אונטער נתן'ס השפעה, האט אנגעהאלטען דאָס געצעלט אויך פאר ירושלים, האט ער יענע טראדיציע געזיכערט פאר ירושלים.

שילה האט אויך געהאט א משפחה פון כהנים, וואס האט זיך מתייחס געווען מיט לוי און האט דורך איהר יחוס ממילא דערמאנט אן משה'ן און

---

*) דאָס זעהט מען בפירוש פון מלכים א. ב 35, וואו צדוק בטראכט אביתר'ס שטעלע.

**) זעה באנד 1, ז. 315.

אז דעם יהוה־דינסט פון דער פארגאנגענהייט. הגם די לויים זיינען א לאנגע צייט געווארען אומגעטריי צו זייערע אייגענע טראדיציעס, האבען זיי דאך געוויס זיך ווידער דערמאנט אז זיי זיינט דוד האט געבראכט דעם ארון צו זיין אלטער עהרע. די דערהייבונג פון ארון הייבט ממילא אויף הויך די כהנים פון לוי. פון איצט אן גיט מען אלץ מעהר און מעהר דעם פארצוג צו א כהן א לוי געגען אנדערע כהנים ניט קיין לויים (שופטים י"ז 13; מלכים א. י"ב 31), ביז דאס ווערט מיט דער צייט אן אנגענומענער כלל. אט אזוי האט מען אין דעם בית־המקדש פון ירושלים זיך געהאלטען אן דעם שוין פון א פריהיגער צייט. מ'האט דערפאר מייחס געווען שפעטער צו לוי אויך די כהנים פון די בילדער אין דן, און נאך א שפעטערער שרייבער האט געמאכט דעם ערשטען כהן פון דארטען פאר משה'ס אן אייניקעל (שופטים י"ח 30). דאס ווייזט ווי ענג פארבונדען מ'האט זיך פארגעשטעלט לוי און משה — פאר אונז א גוטע ראיה, אז שילה און דער ארון האבען להיפוך צו כנען באדייט די ערינערונג אן דעם מדבר.

אט אזוי פארשטעהען מיר ביז צו א הויכען גראד דעם רעליגיעזען כאראקטער פון פאר דוד'ס צייט און וואס די צוריקפיהרונג און דערהייבונג פונ'ם ארון דורך דוד'ן שטעלט פאר. די צעשטערונג פונ'ם הייליגטום פון שילה און דאס אומגליק וואס האט געטראפען מיט דעם ארון האבען געהאט א שארפע ווירקונג. עלי'ס קינדער ציהען זיך צוריק פונ'ם הייליגטום, וואס האט געליטען די שאנד פון געפאנגענשאפט. זיי האבען, ווי עס ווייזט אויס, זיך צוגעווענדט צו דעם אפוד, צום טייל אין נבו, צום טייל אין אנדערע ערטער, פיליכט אין עפרה. מיט זיי גיט זיך אויך שאול איבער צו דעמזעלביגען קולט. דוד, וועלכער איז אויפגעוואקסען אין אט דעם אופן פון גאט־דינסט האלט איהם אן ביז ער ווערט דערהויבען צום קעניג איבער גאנץ ישראל און ער דערזעהט די געלעגענהייט צו העלפען קריגען זיין רעכט דעם אלטען הייליגטום און דעם אופן פון גאט־דינען וואס איז מיט איהם פארבונדען.

די העכערע רעליגיאן.

אבער דאס בילד פון יענער צייט איז נאך ניט גאנץ אויך ניט מיט די שטריכען פון דער מלוכה־רעליגיאן און איהר עפענטליכען קולט, וועלכע דערהייבען זיך איבער דער פאלקס־רעליגיאן. ווען מיר זעהען ווי שמואל לעבט א לענגערע צייט אפגעזונדערט פון שאול'ן און געהט, איז היפוך צו איהם,

אויף זיינע אייגענע וועגען: אָדער ווען מיר זעהען ווי נתן שטעלט זיך דוד'ן אין וועג איהם שטראָפענדיג, און ווי אחיה אונטער שלמה'ן דריקט אויס זיין שטאַרקע אומצופרידענקייט מיט דעם קעניג'ס מעשים: דאַן ווע־רען מיר על־פּי הכרח געבראַכט צו דער איבערצייגונג, אַז נעבען דער פאָלקס־רעליגיאָן און דער מלוכה־רעליגיאָן האָבען נאָך געווירקט אַנדערע פאַקטאָ־רען, וועלכע האָבען פול געמאַכט דאָס בילד פון אידישען רעליגיעזען לעבען.

פון קיין נביאים הערען מיר אין שאול'ס ערשטער צייט מעהר ניט. ווען די פאַרהעלטענישען זיינען עטוואָס רוהיגער געוואָרען האָבען זיי, קאָן זיין, פון זיך אַליין זיך צוריקגעצויגען. נביאים אָבער טרעפען מיר נעבען יעדען פון די ערשטע דריי מלכים אַלס די העכסטע רעליגיעזע פיהרער פון קעניג און פאָלק און אַלס דאָס לעבעדיגע געוויסען פון ביידען אין רעליגיעזע ענינים. פון וועמען גייסט די דאָזיגע נביאים זיינען קינדער, קאָן קיין ספק ניט זיין. שמואל'ן קענען מיר שוין פון לאַנג אַלס דעם פאַרטרעטער פון שילה: מיט נתן'ען באַקענען מיר זיך פון שמואל ב, ז אַלס דעם גענגער פון אַ טעמפּעל אין אונטערשייד פון אַ געצעלט: אחיה טרעט אויף אַלס גענגער צו שלמה'ן צוליב שלמה'ס תשוקה צו נייע איינפיהרונגען. זיי זיינען אָבער איינִיג דעריין, וואָס זיי קעהרען זיך אָפּ מיט פאַראַכטונג פון אַלצדינג וואָס מאַכט אומווירדיג יהוה, דער עיקר פון אַלצדינג וואָס דערנעהנטערט איהם צו דער נאַטור־רעליגיאָן פון די כנענים.

אויך די דאָזיגע מענער זיינען ניט בכוח אומצוענדערען די קולט־ערטער און דעם קולט ביי די אידען. דאָרטען וואו זיי האָבען געפונען אשרות אָדער אפילו בילדער, האָבען זיי געמוזט דאָס רוב זיי ווייטער אנהאַלטען. אָבער ווען מיר פרעגען זיך וואָס זיי האָבען זיך דערביי געטראַכט, וועלען מיר ניט מאַכען קיין טעות, אננעמענדיג, אַז שוין דאַמאָלסט האָט זיך אָנגעהויבען דער פּראָ־צעס, וואָס לאָזט זיך שפּעטער אויפווייזען פון אומדייטען די מצבות אינ'ם זין פון געדענק־שטיינער, וועלכע דריקען אויס די הייליגקייט פונ'ם אָרט. אויך די אשרות און די בילדער וואָס זיינען אין מאַנכע שטעלען פאַרגעקו־מען האָט מען, אַזוי ווייט ווי מ'האָט זיי געמוזט דולדען, באַטראַכט בלויז אַלס סימבאָלען, פּונקט אַזוי ווי מ'האָט לכתחילה ניט באַטראַכט אַלס זאַ־כען, צו וועלכע מ'דאַרף דינען, די כרובים פון שלמה'ס בית־המקדש און די אַנדערע בילדליכע אָפּמאָלונגען אויף די ווענט אָדער אויף די הייליגע זאַכען. געוויס האָבען פון דער געלייטערטער השגה באַקומען אַ השפּעה אויך אַזעלכע מענער ווי דוד און די חשוב'ע מקורבים פון זיין סביבה.

ווען מיר שטעלען זיך פאר די גאנצע געשטאלט פון דעם הויפּט־דער־צעהלער פון דער דוד־געשיכטע, וואס שטעהט אזוי הויך קינסטלעריש, פונקט ווי מאראליש און רעליגיעז; אדער די געשטאלט פון דעם דערצעהלער פון אבימלך׳ס געשיכטע אין ספר שופטים, דאן זעהען מיר דייטליך וועלכע פרוכטען אזוינע פערזאנען ווי שמואל און נתן האבען געבראכט פאר גייס־טיג באדייטענדע מענער. פאר די דערצעהלער איז אלצדינג וואס איז פאר־געקומען אין דוד׳ס הויז זינט בת־שבע און אוריה, און אלץ וואס האט פּאַ־סירט מיט אבימלך׳ן — א געטליכער משפט, וועלכער ברייננט אומעטום ארויס בולט די גערעכטע פיהרונג פון גאט אינ׳ם לעבען און אין דער גע־שיכטע. אזעלכע גייסטער זיינען לאנג שוין געווען אויסגעוואקסען העכער איבער דער פאלקס־רעליגיאָן. און בעצם זיינען זיי עס דאך וואס באהער־שען די צייט און לעגען אויף איהר ארויף דעם שטעמפּעל פון זייער גייסט. ווען מיר שטעלען זיך פאר דוד׳ן אין פארקעהר מיט איינצעלנע פערזאנען פון דעם מין, וועלען מיר דאן פארשטעהן ווי פאלש עס איז איהם צו שטעמפּ־לען פשוט אלס פארטרעטער פון יענע נידעריגע רעליגיעזע השגות, וועלכע זיינען אנגענומען ביי דער גרויסער מאסע אין אלע צייטען.

צוקונפט־דערוואַרטונג.

אויך די דערוואַרטונג פון א גרויסער צוקונפט האט קענטיג שוין דא געהאט איהר התחלה. די פראגע קאן נאר זיין: צי האט זי פון לכתחילה אז געהאט איהר היים צווישען די העכערע קרייזען פון דער נאציאן, אדער איהרע ערשטע פראבעם האבען זיך באשרענקט אויף די קרייזען פון דער פאלקס־רעליגיאָן. געוויסע דערוואַרטונגען פון א גאלדענער צייט, געשאפען דורך א קעניג אויסדערוועהלט פון דער גאטהייט, זיינען שוין אין דער אלטער צייט ארומגעגאנגען ביי די פעלקער. און עס זעהט אויס, אז אויך אין ישראל האָ־בען אזוינע דערוואַרטונגען געפונען גאנץ פריה אן אפקלאנג. נאטירליך ווע־רען זיי אנגעווענדעט אויף היימישע צושטענדען און אנטוויקלען זיך זעלבשטענ־דיג. דער עלטסטער באוויז פון אזא מין שטרעבונגען זיינען בלעם׳ס שפּרוכען. ווי מ׳קאן זיך משער זיין, האט אין זיי א פאלקסטימליכער זעהער שפּעט אין שאול׳ס אדער פריה אין דוד׳ס צייט אויסגעדריקט די דערוואַרטונג, אז א ליכטיגער שטערן אויף דעם טראָן פון ישראל וועט ברייננען צו א גלענ־צענדען סוף די מלחמות מיט די לעסטיגע שכנים אין דרום. פון אן עהנליכען מין איז דער יהודה־שפּרוך אין יעקב׳ס ברכה. אין איהם ווערט צוגעזאגט

דעם שבט יהודה א מעכטיג קעניגטום מיט א צעפטער און א הערשער־שטאק ביז אויף די טעג פון דעם דערוואַרטעטען גרעסערען קעניג. עס איז די דער־וואַרטונג פון א זעהער — פיליכט אינ׳ם הויף — פון דוד׳ס ערשטער צייט*).

*) זעה וועגען דעם דאזיגען שפּרוך אין באנד 1, ז. 242, 243, און פאַרגלייך אויך אויבען אין דער צווייטער באַמערקונג אויף ז. 131.

די געטיילטע מלוכה

ערשטע אפטיילונג.

ר. קיטעל

פון שלמה׳ס טויט ביז ירבעם דעם צווייטען

1.

רחבעם און ירבעם און זייערע נעכסטע נאָכפאָלגער.

די שפּאַלטונג פון דער מלוכה (937).

אין שלמה׳ס רעגירונג איז געלעגען מעהר ווי איין אומגעזונטער שטריך, וואס האָט געקאָנט לייכט פיהרען צו א שפּאַלטונג. ס׳איז ניט געזאָגט, אז די שפּאַלטונג האָט געמוזט קומען שוין איצטער. אבער ווי נאָר עס האָט זיך געפונען דער פּאַסיגער און אנטשלאָסענער מאַן, איז דער קריזיס געווען פאַרטיג, וואָרים די שטימונג אין ישראל איז געווען גענוג צוגעגרייט פאַר דעם.

דער אריבערגאַנג פון אַן אויסגעוועהלטען קעניג מיט תנאים צו דעם שטרענגען דעספּאָטישען רעזשים איז צוגעגאַנגען צו שנעל. דוד׳ן נאָך, פּונקט ווי אַמאָל שאול׳ן, האָבען די אידישע שבטים דורך א פרייער וואהל ארויפגעזעצט די קרוין אויף׳ן קאָפּ. ישראל איז געווען א קעניגטום האַלב בירושה. האַלב דורך וואהל. דוד׳ס זיהן אבער האָבען איינער נאָכ׳ן אנדערען געשפּילט די ראָלע פון טראָנפאָלגער. ניט אבשלום, ניט אדוניהו, ניט שלמה האָבען געטראַכט וועגען דעם, אז מ׳דאַרף זיך לאָזען וועהלען צוערשט פון די שבטים. אלס דוד׳ס זיהן האָבען זיי גע׳ירש׳עט דעם פאָטער׳ס טראָן. פאַר זיי איז ישראל געווען אויסשליסליך א ירושה־מאָנאַרכיע. די דאָזיגע אנטוויקלונג איז געווען נאַטירליך. זי וואָלט שוין אפשר דורכגעפיהרט געוואָרען איין פיהלט אין גאַנצען גלייך מיט די ביידע ערשטע. עס פאָלגט די צייט פון ערא־שאול׳ס הויז, ווען יונתן וואָלט געבליבען לעבען, אדער ווען אשבעל וואָלט

געווען פעהיגער און גליקליכער. ניט קוקנדיג אויף דעם אבער איז די סכנה איצט געווען גרעסער, מחמת דאָס פארשווינדען פון שאול׳ס הויז האָט ווי־דער געבראכט צום באוואוסטזיין פון די שבטים די זעלבשטענדיגקייט פונ׳ם פאָלקס־ווילען.

די ענדערונג האָט פונדעסטוועגען געקאָנט זיין דוקא א ברכה. ווען עס וואלט זיך אונטערדרעסען איינגעגעבען צוצובינדען די אידישע שבטים צו דוד׳ס הויז. שוין דוד האָט אין גאנצען ניט געקאָנט דורכפיהרען די אויפ־גאבע, וואס איז געווען זעהר א שווערע פאר די דאמאָלסטדיגע פארהעלטע־נישען. די צפון־שבטים און בנימין האָבען שטענדיג ארויסגעוויזען א געוויסען פארדראכט געגען זיין הערשאפט. נאָך ווענינגער איז שלמה געווען געוואק־סען פאר דער דאָזיגער אויפגאבע. זיינע דעספאָטישע נייגונגען און באזונ־דערס דער הארטער דרוק פון די שטייערן האָבען געוויס ניט געקאָנט זיין קיין מיטעל צו מאכען די שבטים פארגעסען, אז נאָך גאר ניט לאנג האָט ניט די געבורט, נאר דער ווילען פון פאלק גערופען דעם מאן צום קעניגליכען טראָן.

אָבער נאטירליך האָבען די צולעצט דערמאָנטע אורזאכען אליין ניט געבראכט די שפּאַלטונג. אויך דער דאָקומענט פון תנ״ד, הגם ער באטאָנט דוקא די זייט פון דער זאך, לאזט אונז אבער פארט נאָך לייענען צווישען די שורות, אז די שווערע קרבנות, וואס שלמה האָט פארלאנגט, האָבען בלויז צוגעגרייט דאָס אפטיילען זיך פון די שבטים, אבער זיי זיינען ניט געווען איהר ל ע צ ט ע ס י ב ה. פאקטיש זיינען די סיבות געווען אסך טי־פערע. זיי זיינען געלעגען אין דער גאנצער ביז־אהעריגער אנטוויקלונג. וואס עס איז איצט געשעהן, איז אזוי־צו־זאגען אסך־הכל, וואס האָט געמוזט ארויסקומען על־פּי הכרח פון א גאנצער צאָהל פון פאקטען, אזוי גיך ווי עס האָט זיך נאָר אָנגעבאטען די געלעגענהייט.

מיר האָבען שוין אויבען באוויזען, אז די אידישע אור־געשיכטע לאזט זיך נאָר דערקלערען פון דער צוזאמענוואקסונג פון פארשידענע פריהער באזונדערע עלעמענטען. שבטים פון פארשידענער אפּשטאַמונג און כאראק־טער האָבען זיך צוזאמענגעגאסען אין די צייטען פון דער וואנדערונג און האָבען געבילדעט קוים קוים אן איינהייט, מעהר איז געדאנק ווי אין דער ווירקליכקייט. אראמעאיש, כנענ׳יש־ישראל׳יש און אראביש בלוט האָט זיך צוזאמענגעמישט. אָבער דער לעצטער עלעמענט האָט זיך ניט גע־פיהלט אין גאנצען גלייך מיט די ביידע ערשטע. עס קומט די צייט פון ערא־בערען דאָס לאנד כנען. דאָ געהט יהודה זיין אייגענעם וועג און דאס הויז יוסף

און די צפון־שבטים געהען זייער וועג. די גאנצע צייט פון די שופטים ביז שאול'ן שטעהט יהודה אן א זייט, דינענדיג זיינע אייגענע אינטערעסען. אויך שאול'ן גיט זיך ניט איין זיך איינצופונדעווען אין יהודה: און ווען אין משך פון זיין רעגירונג האט ערוואכט זיין חשד געגען דוד'ן און ער איז גע־ווארען דער פארפאלגער פון דעם ערשטען מאן פון יהודה, האט קיינער ניט געקאנט דערווארטען, אז זיין האנדלונג זאל העלפען אפשוואכען יהודה'ס דערווייטערונג פון ישראל.

טריט ביי טריט, זינט יהודה איז צוערשט אריינגעטראטען אין דעם ישראל־בונד ביז שאול'ס סוף, איז דער אפגרונט צווישען צ פ ו ן א ו ן ד ר ו ם גיכער געוואקסען איידער אפגעשוואכט געווארען. דורך דוד'ן שטעלט זיך יהודה בראש פון דער נאציאן, און אויב עס האט זיך געקאנט ווען אייגעבען צו שאפען צו דער אויסערליכער אייניגונג אויך אן אי־נערליכע, איז עס געווען דוד, וואס האט מצליח געווען אין אזויפיעל זאכען און געגען וועמען קיינער האט קענטיג זיך ניט געקאנט שטעלען אנטקעגען אויף א לענגערער צייט. דאס איז אבער ניט געשעהן. אין דעם פרט זיינען הפנים די פארהעלטענישען געווען שטארקער. עס איז געווען דער שווערער גורל פון אידישען פאלק, וואס איז בארופען געווען דורכצופיהרען נאך גרע־סערע זאכען, ניט צו קענען בייקומען דעם אימפולס פון זיינע איינצעלנע טיילען צו זעלבשטענדיגער טעטיגקייט. דער באזונדערער כוח פון די שבטים און פון זייערע אינדיווידואליטעטען איז געווען שטארקער איידער דער געדאנק פון אחדות און שותפות צווישען זיי. ווי־פיעל דוד טוט ניט נאך שאול'ס טויט צו שאנעווען די איבעריגע שבטים און זיי צו מאכען קומען פרייוויליג צו איהם: ווי שטארק ער האט זיך ניט באמיהט זיי צו מאכען פארגעסען דעם גורל פון שאול'ן און זיין הויז — דער אויפשטאנד פון אבשלום און נאך מעהר דער אויפשטאנד פון שבע־בן־בכרי האבען איהם געקאנט ווייזען, אז ישראל און יהודה האבען ניט געקאנט צוזאמענקומען אנדערש ווי דורך דער שטארקער האנט, וואס האט זיי צוזאמענגעצוואונגען. אויפצושטעלען א בלייבענדע אינערליכע פארבינדונג האט אויך איהם זיך ניט איינגעגעבען. ס'איז שוין אויבען גע־זאגט געווארען, אז די צפון־שבטים מיט דעם הויז יוסף וואס האט ניט גע־קאנט פארגעסען גדעון'ען, און באזונדערס מיט דעם הויז בנימין וואס האט ניט געקאנט פארגעסען שאול'ן, זיינען שטענדיג געבליבען אין הארצען פרעמד צו זיין הערשאפט. אויך שלמה איז נאטירליך ניט געווען ביכולת, לויט זיין גאנצער פיהרונג, גאנץ צו מאכען דעם רים.

ווי ווייט די אָומרוה איז שוין אונטער שלמה'ן געווען פאַרשפּרייט ביי די צפון־שבטים, קאָנען מיר זעהן גענוג דייטליך דערפון וואָס ביי זיין לעבען נאָך איז שוין אויסגעבראָכען דער אויפשטאַנד. נאָר מיט געוואַלד האָט זיך איהם איינגעגעבען איהם צו אונטערדריקען. ירבעם, איינער פון שלמה'ס אויפזעהער, איז געווען דער איניציאַטאָר*). ער מוז אַנטלויפען קיין מצרים און ווערט דאָרטען, ווי עס ווייזט אויס, אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס. אָבער שלמה'ס רעגירונג איז געווען גענוג קרעפטיג ניט צו לאָזען איהם און זיינע אנהענגער אפילו א טראַכט טאָן וועגען איבער'חזר'ן דעם אויפשטאַנד א צווייטען מאָל, אַזוי לאַנג ווי שלמה איז אויפ'ן טראָן געזעסען. ס'איז עפּעס א חידוש וואָס א אידישער רעוואָלוציאָנער זאָל געפינען א היים גראַד אין עגיפּטען, וואו דער פּרעה איז דאָך געווען דער פאָטער פון שלמה'ס פרוי. די דערקלערונג דערפון איז, וואָס שישק — עגיפּטיש שאַשענק — וועלכער האָט אָנגעהויבען א נייע דינאַסטיע, האָט פון שלמה'ן לחלוטין ניט געוואוסט. ס'איז אויך בכלל געווען אַזאַ מאָדע אין עגיפּטען צוצוציהען צום הויף פרעמ־דע טראָן־פּרעטענדענטען, כדי צו קריגען שפּעטער א השפּעה אויף זייערע לענדער.

נאָך שלמה'ס טויט, וועלכען מיר מעגען שטעלען אומגעפעהר אין יאָהר 937, האָלט מען אין אָנהויב פאַר זעלבסטפאַרשטענדליך, אַז זיין זוהן רחבעם זאָל ירש'נען זיין טראָן. וואָס עס האָט איהם נעגעבען דעם פאָרצוג איבער שלמה'ס איבעריגע זיהן, ווייסען מיר ניט. עס זעהט אויס, אַז ער איז באמת אַרויף אויפ'ן טראָן און האָט איהם א געוויסע צייט אָנגעהאַלטען. אָבער די לאַנג אונטערדריקטע דאָך שטיל ברענענדיגע אומצופרידענקייט פון די צפון־שבטים מיט שלמה'ס רעזשים ברעכט אויס, אויב ניט גלייך ביי רחבעם'ס טראָן־באַשטייגונג, על־כל־פּנים באַלד נאָכהער. עס זיינען פיליייכט פאָרגעקומען מאַנכע פאַרהאַנדלונגען און פּראָבעס איינצושטילען די אומ־צופרידענקייט מיט גוטען, ביז רחבעם באַשליסט זיך סוף־כל־סוף אַנצוהייבען איז שכם אָן אָפענע פאַרבינדונג מיט די אומצופרידענע**). אונטערדעסען האָט אויך ירבעם געהאַט צייט צו קומען צוריק פון עגיפּטען און — הפּנים

---

*) זעה אויבען ז. 109.

**) דער אויסדרוק „להמליך" (י"ב 1) קאָן דאָ אוממעגליך באַדייטען די וואַהל פון א קעניג אין געוועהנליכען זין. עס קאָן זיך דאָ נאָר האַנדלען וועגען דער פאָרמעלער אנער־קענונג פון רחבעם'ס טראָן־באַשטייגונג דורך די צפון־שבטים.

אין איינפארשטענדניש מיט שאשענק — אריינצונעמען אין זיינע הענט די פעדים פון דער באוועגונג*).

די פארטרעטער פון ישראל ווייזען רחבעם׳ען אז ווי שווער שלמה׳ס יאך איז געווען אויף זיי און פאדערען פארגרינגערונגען. א ווײלע זעהט עס אויס, אז רחבעם איז גענייגט נאכצוגעבען דעם וואונש פון די שבטים און גלייכצייטיג דער שטים פון דעם „שכל הישר“. די עלטערע ראטגעבער, וועלכע האבען הפנים נאך געקענט דוד׳ס צייט און די בעסערע טראדיציעס פון שלמה׳ס פריהיגער צייט, ראטען איהם דאס צו טאן. באלד אבער, נאכ־דעם ווי רחבעם איז זיך מיישב מיט זיינע מקורבים פון איננגערען דור, באשליסט ער צו אנטזאגען די פאדערונג. זיינע יועצים זיינען די פארטרעטער פון יונגען דור אין יהודה, וועלכע זיינען אויפגעוואקסען מיט די פרינציפען, לויט וועלכע שלמה האט געהאנדעלט, און אין וועלכע זיי האבען קענטיג געזעהן די העכסטע קענגליכע חכמה און דעם יסוד פון דער קעניגליכער מאכט. זיי גלויבען, אז געוואלד און אומבויגזאמע שטרענגקייט וועלען זיין גענוג, ווי אמאל אונטער שלמה׳ן, צו בארוהיגען די בונטאוושיקעס. זיי פארגעסען אבער, אז הינטער זיי שטעהט א מאן, וועמען עס פעהלט שלמה׳ס קראפט און אנטשלאסענקייט.

רחבעם גיט א העזה׳דיגען ענטפער אויף דער פאדערונג פון די שבטים. דאך ווען זיי זאגען זיך דאן אפ פון געהארכזאמקייט צו איהם, פעהלט איהם די קראפט אויסצופיהרען זיין סטראשונאק. רחבעם פרובירט נאך זיי איי־בערבעטען דורך דעם גרייז־גראהען אדונירם, דעם אויפזעהער איבער די רעקרוטירטע ארבייטער, אבער אהן וועלכען עס איז ערפאלג. דאס פאלק געהט אריבער צו אן אפענעם אויפשטאנד. אדונירם ווערט פארשטיינט צו טויט. רחבעם גופא איז ניט זיכער מיט זיין לעבען. ער מוז אויף גיך זיך אריינזעצען אין זיין קארעטע און אנטלויפען קיין ירושלים. ירבעם ווערט שנעל געבראכט און אויסגערופען צום קעניג איבער ישראל. רחבעם איז פאקטיש אראפגעזעצט פון טראן. נאר די הויפטשטאדט און זיין אייגענער שבט, יהודה**), בלייבען ביי איהם. וואס דוד איז אמאל געווען אין חברון,

*) מלכים א, י״ב פסוק 2 דארף שטעהן פאר פסוק 1, ווארים ביי דער פארזאמלונג אין שכם האט ירבעם זיך שוין געהאט צוריקגעקעהרט פון מצרים („וישב“ מיט א קמץ אונטער׳ן יוד און אונטער׳ן שין, און „ממצרים“ אנשטאט „במצרים“). די ערשטע דריי ווערטער פון פסוק 3 מוז מען שטרייכען אלס א הוספה. (לויט׳ן תרגום השבעים).

**) די דערמאנונג פון בנימין אין פסוק 21 און 23 איז א שפעטערדיגע הוספה. דאס קאן מען זעהן בפירוש פון פסוק 20. נאר איינצעלנע גרעניץ־ערטער, וואס האבען לכתחילה געהערט צו בנימין, ווי ר מ ה און מ צ פ ה, בלייבען ביי יהודה.

איידער ער איז געווארען קעניג פון ישראל. דאס איז איצט ווידער זיין אייניקעל. פונ׳ם נאציאנאלען קעניגטום איז ווידער געווארען א שבט־קעניגטום.

א טראגישער גורל איז דערמיט געפאלען אויף דעם אידישען פאלק! דוד׳ס ווערק האט קוים געהאלטען צוויי דורות, אום צו פאלען באלד אלס קרבן פון דעם אומפארשטאנד פון זיין אייניקעל אין פארבינדונג מיט דער שולד פון זיין זוהן און מיט דער אלטער קריגעריי צווישען די שבטים. די אלע שענע אנהויבען און פארשפרעכענדע האפענונגען, וואס די אייניגונג און פארשטארקונג פונ׳ם פאלק אונטער דוד׳ן האבען ארויסגערופען, זיינען איצט צו גארנישט געווארען. ווען מ׳האט זיי נאך קוים געהאט דערקענט און נאך קוים געהאט פון זיי נוצען. אנשטאט זיי שטייגען אויף פאר אונזערע אויגען אלע צרות און אונטערדריקונגען, וועלכע האבען נאך געזאלט קומען אויף יהודה און ישראל — כמעט אהן אן אויסנאהם אלס פועל־יוצא פון דער אומגליקליכער צעשפאלטונג.

וואס דאס אידישע פאלק האט געקאנט אויפטאן, ווען עס איז געווען פאראייניגט און זיכער אין זיינע כוחות, דאס האט זיך געהאט ארויסגעוויזען. ס׳איז ניט קיין צופאל, וואס אפילו עגיפטען האט ניט געוואגט זיך צו שטעלען אין וועג פון דוד׳ס הערשאפט אין סיריען. און וואס איהר פרעה האט אנגענומען שלמה׳ס פריינדשאפט. ווי עס איז אויבען דערקלערט געווארען, איז עגיפטען שוין געווען אריבער דעם העכסטען שפיץ פון איהר מאכט: און ווען עס זיינען אפילו ווידער געקומען קרעפטיגערע און גליקליכערע צייטען פאר עגיפטען, וואלט עס אויך ניט פיעל געענדערט די לאגע. וואלטען די אידען געווען פאראייניגט און וואלטען זיי, ווי אונטער דוד׳ן און שלמה׳ן, געהאט די אומבאשטריטענע אויבער־האנט איז סיריען, דעמאלט וואלטען זיי דאן אויך פאר א פארשטארקטער עגיפטען געווען א געגנער, וועמען מ׳מוז הויך רעספעקטירען. דערצו האט דאס קעניגרייך פון דמשק איצטער געהאלטען ביי דער סאמע התחלה. זיינע בעסטע כוחות האט עס געצויגען פון דער אידישער שוואכקייט און צעריסענקייט. וואלטען די אידען געווען פאראייניגט און אויף דער וואך, דאמאלסט וואלט דמשק זיי ניט געקאנט שעדיגען. מ׳מעג דרייסט באהויפטען, אז ווען די אידען וואלטען ווייטער געגאנגען אויף דוד׳ס און שלמה׳ס וועג, דעמאלט וואלט זייער פאזיציע אין סיריען געווען געזיכערט ביז אויף דער צייט פון זייער צוזאמענטרעפונג מיט אשור.

מ'קאן באמת פרעגען: צי וואלט ניט געווען גלייכער, אויב דוד'ס הויז, וואס האט געמוזט פארלירען דעם טראן, וואלט לגמרי באזייטיגט געווארען און ירבעם וואלט געווארען קעניג איבער גאנץ ישראל? מ'קאן מיינען, אז עס וואלט פיליכט לכל הפחות די איינינקייט און די גאנצקייט פון דער נאציאן זיך דערהאלטען. די אידען וואלטען פארשפארט זיך אויסצומאטערען אין א ברודער־קריג, וואס האט זיך געצויגען הונדערטער יאהרען. אבער עס האט באלד זיך ארויסגעוויזען, אז ביי די צפון־שבטים איז איבערהויפט ניט געווען שטארק איינגעווארצעלט דער געדאנק פון א פעסטער און בלייבענדער ארד־נונג, און אז זיי זיינען דערפאר ניט געווען ביכולת איבערצונעמען די פיה־רערשאפט פון דער נאציאן. עס האט אויסגעוויזען, אז אויב די ממשלה אי־בער גאנץ ישראל האט געזאלט ליגען אין די הענט פון איין שבט, האט דער שבט געקאנט זיין נאר יהודה. און עס איז געווען דער ביטערער גורל פון דעם דאזיגען שבט וואס ער האט ניט געהאט נאך דוד'ן און שלמה'ן קיין פאר־זענדען מאן, וועלכער וואלט געקאנט אריבערנעמען די פיהרערשאפט מיט קראפט און מיט טאקט.

איין זאך נאר איז געבליבען פאר דעם שבט יהודה, און צוליב דעם איז איהם אויך א טראן געבליבען — הגם נאר פון א שבט־קעניגטום. דאס איז געווען ירושלים מיט דעם בית־המקדש און מיט דעם גלאנץ פון דער ערינערונג אן דוד'ן און שלמה'ן. נאר די פאזיציע וואס ירושלים האט פאר־נומען אלס הויפטשטאדט און אלס שטאדט פון בית־המקדש, ד. ה. אלס שטאדט וואס האט דערמאנט אן דער גלענצענדער פארגאנגענהייט, האט מעג־ליך געמאכט פאר דוד'ס דינאסטיע אנצוהאלטען איהר קיום דורך יאהרהונ־דערטער, ניט קוקענדיג אויף דער קליינקייט און שוואכקייט פון איהר קע־ניגרייך*).

רחבעם. אביה. אסא.

ווען אין רחבעם'ען (920—937) וואלט געלעבט דער גייסט פון זיינע פאטערס, וואלט זיך איהם געמוזט איינגעבען צו פארזאמלען ארום זיך די העלדישע לייט פון יהודה און פיליכט אויך אסך פון ישראל, וועלכע האבען געהאלטען מיט דוד'ס הויז, און ארויסצורייסען פאר זיך פון ירבעם'ען די

*) זעה אויבען ז. 66.

קרויז פון גאנץ ישראל, פונקט ווי דאס האט זיך אמאל איינגעגעבן דוד'ן געגען אבשלום'ען און שבע בן בכרי און שלמה'ן — געגען ירבעם'ען. אנ־שטאט דעם בלייבט עס ביי א שוואכליכען קריג געגען ירבעם'ען. נאטירליך האט רחבעם געמוזט באטראכטען די האלטונג פון די צפון־שבטים אלס רעבעליאן און זיי דערפאר באהאנדלען אלס רעבעלען. דאס האט ער אויך געטאן און אזוי קומט עס צו א קריג. ס'איז גאנץ מעגליך, אז ער האט געהאט דערביי א שטיקעל ערפאלג, באזונדערס אין אנהויב. ווען ער האט נאך גע־האט שלמה'ס פולע ארסענאלען און זיין רייכע קאסע. ס'איז אפילו ניט אויס־געשלאסען, אז ירבעם איז אין אנהויב געווען אין א געדריקטער לאגע, און האט דעריבער געבעטען די הילף פון עגיפטען אדער לכל הפחות, אז די דא־זיגע הילף איז איהם געווען אנגעלעגט. אבער בכלל ציהט זיך דער בירגער־קריג אהן וועלכען עס איז ערנסט און אהן ערפאלג אויףביידע זייטען. אזוי לאנג ווי רחבעם לעבט (מלכים א, י"ד 30). די מיטטיילונג פון ספר מלכים, אז ער האט איינמאל געהאלטען ביים דערלאנגען אן אנטשידענעם קלאפ צו דעם אוזורפאטאר פון זיין הערשאפט, נאר א נביא האט איהם דערפון אפגע־האלטען, קלינגט ווי א פריינדליכע אנטשולדיגונג פאר זיין אומטעטיגקייט (מלכים א, י"ב 21—24). ווארים דער ברודער־קריג האט זיך פאקטיש גע־צויגען ווייטער.

די שלעכטע רעזולטאטען פון דער אינערליכער אפשוואכונג ווייזען זיך באלד ארויס אין דער אידישער שטעלונג צו די פרעמדע לענדער. עגיפ־טען, וועלכע האט צוליב דער אייגענער שוואכקייט ביז איצט ניט געוואגט צו שטערען די אידישע קראפטפולע איינהייט, ערשיינט פלוצלונג אלס פיינד. נאך אונטער שלמה'ן האבען די עגיפטער זיך באגנוגענט מיט א ריין פאר־מעלער אנערקענונג פון זייער אויבער־הערשאפט איבער כנען, און ווייטער האבען זיי זיך באשרענקט אויף דעם צו געבען א היים צו שונאים און אנט־לאפענע פון ישראל*). אבער ווי נאר דאס קעניגרייך האט זיך צעשפאלטען איז קענטיג אויך זיין קראפט צעריסען געווארען. עגיפטען נעמט זיך מיט אמאל גאנץ ערנסט צו לאזען פיהלען איהר פאקטישע הערשאפט. אז איינ־פאכערער און זיכערער וועג דאס צו טאן איז ניט געווען ווי נאר צו דערני־דעריגען און גרינטליך אויסצורויבען ירושלים. וועלכע איז נאך אלץ געווען

---

*) איז איין פאל האבען זיי עס געטאן ניט קוקענדיג אויף דער נאהנטער פארבינדונג צווישען שלמה'ן און א הויז פון די פרעה'ס זעה וועגען דעם אויבען ז. 102—105.

באטראכט אלס די הויפטשטאדט*). דער פרעה שאשענק (שישק) אונטער־נעמט פאקטיש א רויב־צוג אין יהודה און פיליישט אויך אין ישראל. ער ראבירט אוים ירושלים און שלעפט אוועק די אוצרות פון בית־המקדש. דער עיקר שלמה'ס גאלדענע פאנצערס**). זיין אויפשריפט אין טעמפעל פון קאר־נאק ווייזט, אז דער ציל פון זיין עקספעדיציע איז ניט געווען ירושלים אליין, אויך ניט די באשיצונג פון ירבעם***). דאס קומט אוים ניט ווי א געוועגלי־כער רויב־צוג, נאר ווי א פאליטישע האנדלונג פארטצוזעצען די פאליטיק פון גרין****). אבער אפילו דער פרעה, וואס איז געווען קריגערישער ווי זיינע נעכסטע נאכפאלגער, וואלט אזא זאך ניט געוואגט, ווען ביי די אידען וואלט ניט געהערשט אט די אומגליקליכע צעריסענקייט. ווארים פון אנדערע מלחמה־אויפטואונגען הערען מיר ביי שישק'ן אויך ניט.

מ'טאר אבער נאך אלעמען ניט פארגעסען, אז אין דער לעצטער צייט האט מען אנגעהויבען שטארק צו באהויפטען, אז די ערטער פון ישראל אין דער אויפשריפט האבען ניט קיין היסטארישען ווערט. נאר זיינען אריינגע־זעצט געווארען לויט עלטערע, עהנליכע ליסטען. אין אט דעם פאל איז די גלייכסטע זאך זיך צו פארלאזען בלויז אויף דעם ביבלישען באריכט, וואס ווייסט ניט פון א רויב־צוג געגען ירבעם און ישראל. דער פאקט איז זעהר וויכטיג, מחמת די שפעטערע בארבייטער פון'ם טעקסט וואלטען בשום אופן ניט דורכגעלאזען צו דערמאנען א שטראף וואס איז געקומען אויף ירבעם'ען. אדרבה, אויב עפעם א טראדיציע וואלט אנגעוויזען אויף אזא שטראף, דעמאלט וואלטען זיי געווים זי שפעטער צוגעזעצט. אפילו אויב עם וואלט לכתחילה צוליב וואס פאר א גרונט ניט געשטאנען וועגען דעם אין טעקסט.

אט אזוי ווערט פארשטארקט די השערה, אז בשעת ירבעם האט זיך צוריקגעקעהרט פון עגיפטען האט ענטוועדער שוין עקסיסטירט א געוויסער אפמאך צווישען איהם און דעם פרעה, אז דער לעצטער זאל מאכען אן אנ־

---

*) קיין וויטערדיגע רעזולטאטען האט יעדענפאלס אויך די האנדלונג ניט געהאט פאר דער עגיפטישער הערשאפט אין סיריען. שישק'ס אוראייניקעל, אסארקאן דער צווייטער, רעדט כלומר'שט יא איינמאל וועגען דעם, אבער פון אן עגיפטישער אריינמישונג ווערט אין דער נעכסטער צייט אין ערגעץ ניט דערמאנט.

**) מלכים א, י"ד 25—28. רחבעם האט געלאזט מאכען קופערנע אנשטאט זיי.

***) אסף נעמען פון אונטערוואָרפענע ערטער, וועלכע האבען געהערט צו ירבעם'ס קעניגרייך, ווערען מיטגעצעהלט אין יענער אויפשריפט.

****) זעה אויבען ז. 104.

פאַל אויף יהודה כדי צו אונטערשטיצען ירבעם'ען, אָדער אז רחבעם, האָ־בענדיג די קריגס־מיטלען וואס שלמה האָט איהם געלאָזען, האָט שטאַרק צו־געדריקט ירבעם'ען און איהם פאַראורזאַכט צו בעטען הילף פון עגיפּטען. אין דעם פאַל וואָלט ווידער באַקומען איהר בכבוד'יגען אָרט די שויִן אַמאָל אַרויסגעזאָגטע הנחה, אַז ירבעם'ס אַריבערטראָגען פון דער רעזידענץ פון שכם קיין פנואל אין עבר־הירדן איז געווען אַ פּועל־יוצא פון דער געדריקטער לאַגע, אין וועלכער ער איז געבראַכט געוואָרען דורך רחבעם'ען.

דער באַפאַל פון שישק'ן איז פאָרגעקומען אין פינפטען יאָהר פון רחבעם'ס רעגירונג. ער האָט רעגירט נאָך צוועלף יאָהר. קענטיג פּונקט אַזוי אומטעטיג און אַהן ערפאָלג ווי אין אָנהויב. דער ספר דברי־הימים ווייסט נאָך צו באַריכטען וועגען אייניגע פעסטונגס־בנינים, און עס קאָן זיין, אַז דאָס איז באַגרינדעט אויף ריכטיגע ידיעות. לויט דעם האָט רחבעם נאָך דער קאַטאַסטראָפע לכל הפחות געטאָן וואס ער האָט געקאָנט אום זיך צו באַשיצען געגען עהנליכע איבעראַשונגען. די מעהרסטע פון זיינע פעס־טונגען האָבען געהאַט דעם צוועק צו באַשיצען דעם דרום און דעם דרום־מזרח פון יהודה; אַזוינע פעסטונגען זיינען געווען בית־לחם, חברון, זיף, תקוע. ער וויל זיך אָבער אויך פאַרזיכערען צו האָבען אַ פאַרבינדונג מיט עזה איבער חברון דורך לכיש. דאַסגלייכען דעם צוגאַנג צום טאָל ביים ברעג ים דורך מרשה, עדולם, שוכו, גת, עזקה, צרעה און אילון. דאָס איז אויף יעדען פאַל געווען קלוג געהאַנדעלט און איז געווען עלול צו ברענגען מעהר פרוכט איידער זיינע נוצלאָזע אַטאַקעס. ישראל ווערט נאַטירליך דורך דעם צוריק ניט גע־וואונען. אָבער יהודה באַהויפּט לכל הפחות איהרע אייגענע גרעניצען (דברי הימים ב, י"א).

פון דעם רעדאַקטאָר פון ספר מלכים ווערט רחבעם שטאַרק געטאַדעלט פאַר זיין שטעלונג אין רעליגיאָן און קולט. ער זאָל האָבען אַרויסגעוויזען פריינדליכקייט צו די במות און צו רעליגיעזער אויסגעלאַסענקייט (קדש). עס איז אָבער אַ גרויסע פראַגע אויב די נאָטיץ וועגען דעם באַציהט זיך אויף רחבעם'ען פּערזענליך און ניט אויף דאָס קעניגרייך יהודה בכלל (מלכים א, י"ד 22—24). עס קאָן גרייליך זיין, אַז עס האָבען זיך דערהאַלטען נעבען דעם בית־המקדש במות מיט מצבות און אויך מיט אשרות, און אַז טיילווייז האָבען זיי פיליייכט אויך פון דאָס ניי זיך איינגעפונדעוועט אונטער דער השפעה פון דער צפון־מלוכה. דערביי דאַרף מען געדיינקען, אַז אַלס צוגאָב נאָך איז רחבעם'ס מוטער געווען אַן עמונית.

זיין נאָכפאָלגער ווערט זיין זוהן אביה (917—920). ער רעגירט דריי

יאהר און פיהרט ווייטער דעם נוצלאזען קריג פון זיין פאטער געגען ירבעם'ען. אויך ער, ווי רחבעם, ווערט באטראכט פאר ניט פרום*). זיין מוטער איז מעכה, די טאכטער פון אבשלום. אזוי ווי עס שטעהט ניט קיין נעהנטערע באשטימונג ביים נאמען אבשלום, איז פיליכט דערמיט געמיינט דוד'ס באקאנטער זוהן. שוין אביה האט אנגעהויבען די פאליטיק לגבי ארם, פון וועלכער עס וועט גערעדט ווערען ביי אסא. דורך אן אפמאך מיט בן־הדד'ס פאטער טברימון (מלכים א. ט"ו 19). בעשא דער מלך פון ישראל האט איהם גלייך נאכגעטאן און האט איהם על־פי השערה אריבערגעשטיגען אין אנבאט ביז בעשא גופא איז ווידער אריבערגעשטיגען געווארען פון אסא'ן. עס לאזט זיך דערפאר גלויבען. אז אביה האט אוועקגענומען פון ירבעם'ען עטליכע שטעדט און האט אויסגעשפרייט זיין גרעניץ ביז בית־אל, ישנה און עפרון ביים צפון־גרעניץ פון בנימין.**) איצט זעהט עס אויס, אז בנימין געהערט טאקע פאקטיש צו יהודה. עס קאן פיליכט זיין ריכטיג די השערה, אז די דאזיגע נידערלאגע האט געבראכט דעם גיכען און געוואלטזאמען סוף פון ירבעם'ס דינאסטיע. שוין זיין זוהן נדב ווערט דער־מארדעט ביי גבתון.

יעדענפאלס האט איצט דמשק גוטע טעג. אונטער דוד'ן האט מען נאך דמשק גאר ניט גענומען ערנסט; אונטער שלמה'ן האט מען שוין ניט גע־קאנט זי האלטען קרעפטיג אין צוים, פונדעסטוועגען האט מען נאך ניט גע־דארפט צוטראכטען ערנסט וועגען איהר. אבער באלד נאך דעם אויסברוך פון דעם שטרייט צווישען יהודה און ישראל האט דמשק דערקענט די מעלות פון איהר לאגע. די ביידע פיינדליכע ברידער יהודה און ישראל האבען ניט געהאט קיין אנדער ברירה ווי נאר צו זוכען איינער נאך דעם אנדערען איהר שטיצע אין קריג. די מלכים פון דמשק, ווי עס זעהט אויס, האבען ניט טראכטענדיג לאנג זיך פארבונדען מיט דעם, וואס האט געבאטען דעם העכסטען פרייז. זיי זיינען געווען שטארק פאראינטערעסירט אריינצוקריי־גען אין זייערע הענט א טייל פון דער טעריטאריע פון ישראל, אדער, לכל הפחות, צו האלטען ישראל אין צוים.

ווארים דעם צוגאנג צום מיטעללענדישען ים, וועלכען דמשק האט אומ־

---

*) מלכים א, ט"ו. דברי הימים ב, י"ג איז א שפעטעריגער מדרש.

**) דברי הימים ב, י"ג 19. מ'מעג אבער מיט רעכט צווייפלען, אויב די סיבה דער־פון איז געווען אזא זיגרייכע שלאכט פאר יהודה, ווי זי ווערט געשילדערט אין די פאר־אויסגעהענדיגע פסוקים, און ניט, גיכער, אן אטאקע פון ארם אויף ישראל.

באדינגט נויטיג באדארפט אין די אינטערעסען פון איהר האנדעל, האט זי גאר געקאנט האבען דורך דער טעריטאריע פון ישראל. היינט האט דמשק איהר פארבינדונג מיט'ן ים איבער די הויכען פון לבנון אוועק קיין ביי־רוט. פאר די קאראוואנען פון אלטערטום האט מען אבער געמוזט זוכען א וועניגער שווערען וועג. ער האט זיך געצויגען פון דמשק צו דרום ביז נאהנט צו דעם ים־כנרת, איז דארט אריבערגעגאנגען דעם ירדן און האט דורך דער געגענד פון נפתלי און זבולן זיך געצויגען ביז עכו. אט דא נאטירליך זיינען די מלכים פון ישראל געווען די בעלי־בתים און די קאראוואנען און די סוחרים פון דמשק, וועלכע האבען געוואלט אנפיהרען דעם האנדעלס־פאר־קעהר מיט'ן ברעג פון ים אויף דעם פאר זיי בעסטען וועג, האבען געמוזט אנקומען צו ישראל. האט ישראל געוואלט די הילף פון ארם, דאן האט א בונד געקאנט בלי ספק צושטאנד קומען נאר דורך קאנצעסיעס אין דעם פונקט. פון דער אנדערער זייט ווידער: האט ארם געהאט א גרונט צו געהן נעגען ישראל מיט געוואלד, דאן האט זי קודם כל געמוזט זוכען צו קריגען אין איהר האנט די געגענדען וואס קומען דא אין באטראכט, אדער לכל הפחות צו קריגען מיט געוואלד געוויסע רעכטען אויף א פרייען דורכגאנג.

נאך אביה'ם פריהיגען טויט פאלגט איהם אויפ'ן טראן זיין זוהן א ס א. אסא'ס רעגירונג זאל האבען געדויערט 41 יאהר (876—917). בנוגע צו דעם קולט איז ער, ווי עס ווייזט אויס, געווען מעהר איבערגעבען ווי זיין פאטער און זיין זיידע צו דעם ריינערען דינסט פון יהוה. אויך אויף די במות, אויסער דעם בית־המקדש, דינט ער נאר צו יהוה. ער שאפט אפ די קדשים, וועלכע האבען זיך אריינגעריסען אין יהודה (דאס הייסט: די פראסטיטואירטע אינ'ם דינסט פון דער עשתרת) און מיט זיי — דעם קולט פון דער דאזיגער געטין. ווי אויך אנדערע פרעמדע קולטען. ווי ווייט ס'איז שוין איצט געווען פארשפרייט אין יהודה דער קולט פון דער עשתרת, און ווי גרינטליך עס זיינען געווען די מיטלען וואס אסא האט אנגענומען נעגען דעם, קאן מען זעהן פון דעם באריכט, אז אסא האט בארויבט זיין אייגענע מוטער*) פון דעם כבוד וואס איז איהר געקומען אלס דעם קעניג'ס

*) לויט מלכים א ט"ו פסוק 2 און פסוק 10 האט אסא'ס מוטער דעמזעלביגען נאמען ווי אביה'ם. אננעמען אז אין פסוק 10 איז עס בטעות אריבערגעטראגען געווארען פון פסוק 2, קאן מען נים. מחמת, אז אסא'ס מוטער האט געהייסען מעכה ווערט אויך באַשטעטיגט פון פסוק 13. מאנכע פארשער נעמען דערפאר אז, אז אסא איז געווען אביה'ס א ברודער פון איין פאטער און איין מוטער און זיי שטרייכען אוים דעם „בנו" אין פסוק 8. ח. ש.

מוטער, ווייל זי האט זיך שטארק באטייליגט אין די קולטען פון אפגעטער. עס ווערט דערצעהלט, אז זי האט געמאכט אן אומווירדיגקייט פאר דער אשרה*), וואס אסא האט צעשטערט און פארברענט אינ׳ם טאל קדרון. פון דער צווייטער זייט האט ער געשאנקען דעם בית־המקדש גרעסערע אויפ־מערקזאמקייט און האט איהם געבראכט מתנות.

אסא האט בכן אסך אויפגעטאן פאר דעם יהוה־קולט און דעם בית־המקדש אין ירושלים. פארקעהרט אבער אויפ׳ן פאליטישען געביט האט ער זיך פארשאפט זעהר צוויפעלהאפטע פארדינסטען. דער ספר מלכים ווייסט אפילו צו באריכטען פון אסא׳ס העלדישע אויפטואונגען אין קריג. ער האט, ווייזט אויס, אויך אויפגעטאן אסך אין בויען שטעדט און פעסטונגען (מלכים א, ט״ו 23). אבער די פרטים וועגען דעם זיינען אונז נאר געבליבען אין ספר דברי הימים, און הגם זיי מעגען זיין באגרינדעט אויף אן עלטערער טראדיציע, דאך איז דער געשטאלט ווי זיי ליגען היינט פאר אונז קאנען מיר אויף זיי זיך ניט פארלאזען אומבאדינגט (דברי הימים ב, י״ד). עס זאל זיך האבען איינגעגעבען אסא׳ן אפצוהאלטען א גלענצענדען נצחון איבער עפעס אן אומבאקאנטען עטיאפישען קעניג זרח. פיליכט ליגט דא אן ערי־נערונג, אז עס האט אפגעגליקט אסא׳ן צוריקצושטויסען א געפעהרליכען רויב־צוג. אין יעדען פאל איז גלייכער זיך צו מאכען א זיכערען בילד פון אסא׳ן לויט די ווינציגע ידיעות וואס דער ספר מלכים גופא האט אונז דער־האלטען מיט מעהר פינקטליכקייט וועגען זיין לאנגער רעגירונג. אורטיי־לענדיג לויט דעם ווערען אלע זיינע אנדערע אויפטואונגען בטל דורך זיין אנהאלטען די קורצזיכטיגע פאליטיק, מיט וועלכער זיין פאטער האט שוין געזוכט זיך אפצואוועהרען פון זיין קאנקורענט אין ישראל.

די אלטע קריגערייי צווישען צפון און דרום, וואס איז געקומען בירושה פון רחבעם׳ען, געהט נאך אלץ אן. עס איז, ווי עס ווייזט אויס, אויך איצט נאך ניט געקומען צו קיין באשטימטען סוף. דאך ווי מיר האבען געזעהן, האט אביה פון יהודה געוואונען מיט ארם׳ס הילף א געוויסע אויבערהאנט איבער זיין געגנער, ירבעם אדער נדב. און האט אוועקגענומען א שטרעקע לאנד פון ישראל. בעשא, וועלכער האט אונטערדעסען באשטיגען דעם טראן אין ישראל, נעמט זיך פון דאס ניי ענערגיש צום קריג, וואס איז אין דער

---

*) מלכים א, ט״ו 13. דאס מוז מיינען אן אשרה־בילד אדער אן אשרה געהייליגט צו דער עשתרת פון א באזונדערס מיאוס׳ען זארט. פיליכט איז אויך מעכה, די מוטער פון אסא, א היידין, פונקט ווי רחבעם׳ס מוטער.

לעצטער צייט מעהר ניט געפיהרט געווארען ערנסט*). ביים דרום־גרעניץ פון בנימין, קוים צוויי שעה אין צפון־זייט פון ירושלים, באפעס־טיגט ער ר מ ה, כדי פון דאנעט צו קאנען האלטען ירושלים גופא איז צוים און זי אפצושניידען פון דער דרויסען־וועלט. דאס האט ער נאר געקאנט דורכפיהרען, ווען ער האט אויף זיין זייט געהאט דעם מלך פון דמשק, מיט וועמעס הילף אליין אביה פון יהודה איז געווען ביכולת אפצו־האלטען זיין נצחון, אויב די אויבען דערמאנטע ידיעה פון דברי הימים איז ריכטיג. וואס פאר א פרייז בעשא האט געצאהלט דעם מלך פון דמשק פאר זיין הילף, שטעהט ניט געשריבען, אבער לויט אונזערע אויספיהרונגען אויבען קאנען מיר זיך משער זיין, אז ער האט איהם לייכטער געמאכט דעם צוגאנג צום ים ביי עכו. אבער אז אז אפמאך איז פארגעקומען, שטעהט בפירוש אין אסא׳ס ווערטער: „צעשטער דיין בונד מיט דעם קעניג בעשא פון ישראל און ער זאל אפציהען פון מיר!" דערפון איז צו זעהן, אז בעשא, מיט דער ערלויבעניש און אונטערשטיצונג פון ארם, נעמט ווידער אויף קרעפ־טיג דעם איינגעשלאפענעם קריג און דורך א שטארקען אנפאל רייסט ער אפ צוריק בנימין, וואס איז פריהער שוין געווען געפאלען אין די הענט פון יהודה. איינער פון די פונקטען ביים סאמע דרום־גרעניץ, ר מ ה, דינט אלס פעסטונג צו פארשפארען דעם וועג צו ירושלים.

ירושלים און יהודה געפינען זיך דורך דעם מיט אמאל אין דער גע־פעהרליכסטער לאגע. פון רמה אויס, ווען זי איז געווען גוט באפעסטיגט און באזעצט מיט סאלדאטען, איז געווען א קלייניגקייט צו פארשפארען פאר ירושלים דעם וועג פון צפון־זייט. דער אימפארט פון צפון, פון דעם גע־בענטשטען בערגלאנד און זיינע פרוכטבארע בערג־רוקענס, איז דערמיט אפ־געשניטען פאר דער הויפטשטאדט, דער פארקעהר מיט בנימין איז אונטער־בראכען און ירושלים איז לגמרי אנגעוויזען אויף דעם פארקעהר מיט דעם פיעל ארימערען הינטערלאנד אין דרום: אדער זי מוז זיך באנוצען מיט זעהר שווערע אומוועגען ארום און ארום. אין דער נויט נעמט זיך אסא צו א פארצווייפעלטען מיטעל. ער נעמט צוזאמען אלץ וואס ער קאן נאך געפינען פון די אוצרות אין בית־המקדש און אין זיין פאלאץ און שיקט זיי צו בן־הדד בן טברימון, דעם קעניג פון דמשק, צו פועל׳ן דערמיט ביי איהם, אז ער זאל פארראטען זיין ביז־איצטיגען בונד־חבר און אומדערווארט און

---

*) אם וועניגסטען ווייזט אויף דעם דער אומשטאנד, וואס דער חיל געפינט זיך אין א מלחמה געגען די פלשתים, מלכים א, ט"ו 27.

בייזווייליג איהם באפאלען פון הינטען. בן־הדד רייסט זיך אריין אין צפון פון'ם קעניגרייך ישראל, און נעמט אוועק א צאהל שטעדט ביים צפון־גרעניץ: צווישען זיי ד ן און א ב ל ־ ב י ת ־ מ ע כ ה, די געגענד ביים ים־כנרת, און, וואהרשיינליך, גאנץ נפתלי. דערמיט האט ארם באקומען אלס איהר אייגענם טאקע דעם טראקט לאנד, וואס זי האט אזוי נויטיג באדארפט פאר איהרע האנדעלס־צוועקען. בעשא מוז זיך נאטירליך צוריקציהען. ער מוז רמה לאזען שטעהן כדי צו באשיצען זיינע געגענדען אין צפון, וועלכע זייען געשטאנען אין אזא גרויסער סכנה. אסא איז פריי און ער קאן איצט מיט דעם מאטעריאל, וואס בעשא האט געלאזען, באפעסטיגען ג ב ע און מ צ פ ה כדי זיך צו באשיצען געגען איהם (מלכים א, ט"ו 1—22). אסא האט אבער דערמיט נאך לאנג ניט צוריק באקומען דאס וואס זיין פאטער אביה האט געהאט, ווארים די צוויי דערמאנטע ערטער ליגען אונטער אלע אומשטענדען מעהר צו דרום ווי אביה'ס גרעניץ־ערטער. מצפה איז אהן א ספק די היינטיגע ע ן ־ נ ע ב י ס א מ ו ו י ל, וועלכע שטייגט ארויס משופע'דיג אין א באהערשענדער לאגע צוויי שעה צו צפון פון ירושלים. גבע־בנימין איז מן־הסתם ט ע ל ־ ע ל ־ פ ו ל, ניט ווייט פון דארטען. אבער אויף דער אנדערער זייט פון'ם וועג. מ'דארף בכן אננעמען, אז אסא האט באטראכט אט די ערטער, וואס ליגען וועניג שטונדען אין צפון־זייט פון ירושלים, אלס דעם סאמע צפון־גרעניץ פון זיין לאנד. אזוי לאנג ווי זיי האבען געהערט צו יהודה איז געווען געזיכערט דער פארקעהר מיט בנימין און אפרים.

זיין צוועק האט אסא, ווי פאר איהם שוין אביה, דערגרייכט, אבער אויף א וועג, וואס האט אוממעגליך געקאנט בריינגען א ברכה פאר יהודה גופא. פאר שלמה'ס אן איינינקעל און אן אוראייניקעל האט מען ניט געקאנט אויסטראכטען עפעס מעהר שענדליכעס אין דערנידעריגענדעס, ווי אז ער זאל זיין געצוואונגען צו בעטען הילף ביי איינעם פון די שכנות'ע קעניגרייכען אין סיריען, אפילו שוין אין דעם פאל ווען דמשק איז ניט געווען פאקטיש דוד'ס א וואסאל־מלוכה. עס איז דאס ערשטע, אבער ניט דאס איינציגע מאל, וואס יהודה האט געזוכט פרעמדע הילף געגען איהר אייגענעם ברודער־אונטערדריקער פון צפון, אנשטאט אויסצוגלייכען דעם סכסוך צווישען זיך אליין. עס וואלט דערפאר ניט זיין קיין חידוש אויב א נביא וואלט איהם שטארק געטאדעלט פאר אזא האנדלונג, ווי עס ווערט דערצעהלט אין דברי הימים (ב. ט"ז 7—9). דאס וואס ישעיה האט שפעטער געסטראשעט דעם קעניג אחז (ישעיה ז), האט שוין איצטער אויך געגאלטען בנוגע צו אביה'ן

און באזונדערס צו אסא'ן. דארטען איז עס געווען אשור, וואס האט איז אנ־הויב זיך איינגעשטעלט פאר יהודה, כדי סוף־כל־סוף עס צוצודריקען. איצט האט די קורצזיכטיגע פאליטיק פון אביה און אסא ארויסגערופען די אריינ־מישונג פון ארם אין די ענינים פון כנען, א זאך וואס איז אי פאר ישראל און אי פאר יהודה געווען אזא גרויסע סכנה.

ס'איז קיין ספק ניט, אז אין דמשק האט מען זיינט דעם טאג פון שכם געווארט נייגיריג אויף דעם טאג, ווען איינע פון די צוויי שטרייטענדע אי־דישע מלוכות אדערביידע איינע נאך דער אנדערער וועלען פאדערען ארם'ס הילף. נאכדעם ווי שלמה'ס האנט איז א לענגערע צייט געלעגען אויף דמשק, האט קיין גליקליכער טאג ווידער ניטגעקאנט זיין פאר איהרע מלכים. אבער מיר מוזען ארויסרופען אין אונזער זכרון די גרויסע צרות, וואס האבען געזאלט קומען אויף די אידען דורך ארם, וועלכע האט איצט איין א גרויסען טייל געזויגען איהרע לעבענס־זאפטען פון ישראל, כדי אפצומעס־טען וואס פאר א שעדליכע קורצזיכטיגקייט עס איז געלעגען אין אביה'ס און אסא'ס האלטונג. ווארים ניט אפרים אליין האט געליטען דעם שאדען פון ארם'ס אויפבליהונג. יהודה גופא האט מיט דער צייט געמוזט פארדריסען וואס ארם ווערט אזוי שטארק. אט דער איצטיגער צעשלאגענער געגנער פון יהודה האט זיך שפעטער פארבונדען מיט יהודה'ס איצטיגען פריינד כדי צו שטעלען יהודה אין סכנה. אן אמת נאציאנאלע פאליטיק האט גע־קאנט אין אביה'ס און אסא'ס לאגע זיך האלטען נאר אן איין וועג. דאס איז יהושפט'ס וועג: צו אנערקענען דעם צושטאנד וואס איז געשאפען גע־ווארען דורך רחבעם'ס שלעכטער האנדלונג: דאס הייסט: צו אנערקענען דאס קעניגרייך פון אפרים און אלס פועל־יוצא דערפון אפצושטעלען דעם ברודער־שטרייט. וואלט מען איינגעזעהן באצייטענס און ניט דאמאלסט ווען ס'איז שוין געווען צו שפעט, וואוהין דער גאנג פון די געשעהענישען פיהרט, וואלט נאך ניט שווער געווען צו פארהאלטען די סכנה. דער ריכטיגער בליק וואלט מיט דער עהרע אויך געראטעוועט די מעכטיגע שטעלונג פון דער נאציאן.

אבער לאמיר זיך צוריקקעהרען צו די ווידערשפעניגע שבטים.

י ר ב ע ם. נ ד ב. ב ע ש א. א ל ה. ע מ ר י.

צי ירבעם האט פון אנהויב אן געהאט א האנט אין דעם אויפשטאנד פון ישראל געגען רחבעם'ען, א זאך וואס לעגט זיך זעהר אויפ'ן שכל — צי ער איז געקומען פון עגיפטען בלויז אלס צוקוקער — אין יעדען פאל איז ער

אלס פארביסענער שונא פון דוד'ס הויז אז אנגעלעגטער גאסט ביי די דער־צארנטע שבטים, און ער ווערט פון זיי אויסגערופען אלס קעניג. מיט א פו־לען רעכט רופען זיך ירבעם און זיינע נאכפאלגער מלכים פון ישראל, וואָ־רים דאס קעניגרייך איז אוועקגענומען געווארען פון דוד'ס הויז: א קעניג פון ישראל איז דער, וועמען דאס פאלק רופט אויפ'ן טראָן.

וועגען דער פּאָליטישער זייט פון ירבעם'ס צוויי־און־צוואנציג־יעהרי־גער רעגירונג (915‑937) האבען מיר ווייניג וואס זיכערע ידיעות. ווי ווייט ער איז געווען בכוח אויפצוהאלטען שלמה'ס מעכטיגע פּאזיציע, קאנען מיר זיך בלויז משער זיין. אויב ס'איז ריכטיג די ביז איצט אם מעהרסטען פאר־טראטענע מיינונג, אז אויך ער האט געהאט צו ליידען פון שישק'ס רויב־צוג, דאן זעהט זיך שוין ממילא דערפון, אז ער איז ניט געשטאנען העכער פאר רחבעם'ען און אז ער האט זיך קוים געקאנט פארטיידיגען. א פשיטא נאך אויב ער גופא האט גורם געווען פרעה'ס באפאל און ער איז געוויס נאכהער ניט געווען בכוח אפצוהאלטען דעם משחית, וועלכען ער אליין האט ארויסגערופען. אויב אבער מיר מוזען זיך האלטען ביי דער אנדערער מיי־נונג, וואס שטיצט זיך אויסשליסליך אויף דעם ביבלישען באריכט, לויט וועלכען שישק איז בלויז אנגעפאלען אויף רחבעם'ען און ירושלים, ווערט נאך דורך דעם פארשטארקט די אנדערע הנחה, אז ירבעם איז געווען גע־צוואונגען צו בעטען הילף ביי עגיפּטען, ווייל רחבעם האט איהם אין אנ־הויב געהאט צו שטארק צוגעדריקט. אויך איז דעם פאל האט דער רויב־צוג געקאנט זיין א פועל־יוצא פון אן עלטערען אפמאך, נאך פון דער צייט ווען ירבעם האט זיך אויפגעהאלטען אין עגיפּטען. אבער דאס וואס דער אפ־מאך איז גראד איצט אריינגעטראטען אין קראפט, איז געווען א רעזולטאט פון דער מפּלה, וואס ירבעם האט געכאפּט פון רחבעם'ען.

ווי מיר זאלען ניט קוקען אויף דער זאך, טראגט מען על־כל־פּנים ניט ארויס דעם איינדרוק, אז ירבעם זאל זיך האבען אויסגעצייכענט מיט עפּעס אן ערפאלג. אט אזוי פארשטעהען מיר אויך וואס דאס הייסט, אז ירבעם האט זיין גאנצען לעבען זיך געהאט צו וועהרען געגען רחבעם'ען און זיין נאכפאלגער (מלכים א, י"ד 30: ט"ו 7). צי איהם האט עטוואס אפּגע־גליקט געגען יענע, ווערט ניט דערמאנט, און דאס איז אויך ניט וואהר־שיינליך, אז ניט וואלט רחבעם'ס נאכפאלגער ניט פארטגעזעצט דעם קריג. אדרבה, ירבעם איז אין אנהויב פיליכט געווען אין א געדריקטער לאגע, ווי מיר האבען שוין פריהער דערמאנט. אט אזוי דארפען מיר אויך אויסטייטשען דאס וואס ער פארלאזט פלוצלונג זיין רעזידענץ, וועלכע ער האט אויסגע־

בויט אין שכם און ציהט אריבער קיין פ נ ו א ל אין עבר־הירדן (מלכים א, י״ב 25).

פון אינערליכען לעבען פון ירבעם׳ס מלוכה ווערט אייז זאך כסדר באַטאַנט, אז זי שטאַמט פון ירבעם׳ען. שלמה׳ס בית־המקדש וועגען וועלכען ס׳איז שווער אַנצונעמען, אז ער איז געבויט געוואָרען גאר אַהן דער כונה צו שאַפען מיט דער צייט פאר גאַנץ ישראל א צענטער פון קולט, האט געווים שוין אונטער שלמה׳ס לאַנגען און שטרענגען רעזשים מיט אַ ערנסט אַנגעהויבען צו ערפילען דעם צוועק. ירבעם האט געמוזט זוכען צו שטערען די השפעה. דער שווערפּונקט פון עפענטליכען לעבען איז ביז דוד׳ן און שלמה׳ן געווען ביי די צפון־שבטים און אין הויז יוסף. וויבאַלד אז ער האט ווידער זיך צוריקגעקעהרט אהער, איז עס געווען נים מעהר ווי נאַטירליך, אז אויך דער צענטער פון רעליגיעזען לעבען זאָל זיך צוריקקעהרען אהער. ישראל האט געהאט ביי זיך אוראַלטע הייליגטימער, זיי האָבען נאָר באַדאַרפט אונטער דעם שוץ און אונטערשטיצונג פון דעם קעניגטום, וואס איז איצט אריבערגעטראַגען געוואָרען קיין אפרים, אַפגעפרישט ווערען פון דאס ניי אין זכרון. זיי האָבען באַלד געמוזט פארנעמען ביים פאַלק דעם פּלאַץ פון דעם בית־המקדש אין ירושלים.

ב י ת ־ א ל און ד ן — די ערשטע אין דרום, די צווייטע אין צפון, אויפ׳ן סאַמע גרעניץ פונ׳ם קעניגרייך — זיינען אויסגעקליבען געוואָרען פאר דעם צוועק. בית־אל איז דאַס אוראַלטע הייליגטום פון שבט אפרים, שוין פאַרהייליגט אין דער גראָהער פאר־צייט פון ישראל. זיין הייליגער שטיין איז אַהן ספק שוין געווען ביי די כנענים א זאך, צו וועלכער מ׳האט געדינט. זינט דוד און שלמה האט די נאַהנטקייט פון ירושלים געמוזט זיין א געפאַהר פאר איהם. דן האט ביז דעם אונטערגאַנג פונ׳ם הייליגטום אין שילה — דאס הייסט ביז צו די מהומות פון דער פלשתי׳שער ממשלה פאר שאול׳ן — געהאט א הייליג בילד, פון דאָן אַן איז זי קענטיג געגאַנגען אויף אראָפּ (שופטים י״ח 31).ביידע, אַמאָל אַזוינע חשוב׳ע טעמפּלען, באַקומען פון ירבעם׳ען נייע הייליגע זאכען. זיי באַשטעהען פון גאָלדענע אָקסען, וועלכע שטעלען פאר יהוה גופא אלס וועטער־גאָט און אלס גאָט פון פרוכטבאַרען אַקערלאַנד, אַהן ספק אין איינקלאַנג מיט עלטערע אידישע נייגונגען, וועלכע זיינען אין דער שופטים־צייט אריבערגענומען געוואָרען פון ארם*). ירבעם נעמט דערמיט די אלטע הייליגטימער אונטער זיין

*) זעה וועגען דעם דינסט פון די גאָלדענע קעלבער אין ערשטען באַנד ז. 310.

באזונדערען שוין. ער פיגורירט דא אלס דער פאטראן פון די אלטע קולט־ער־טער, וועלכע די פאטערס האבען אמאל געהאלטען פאר היילינג*). מ'האט זיך פארגעשטעלט, אז אין זיי איז פארבארגען „דער וואס האט ארויסגע־פיהרט ישראל פון עגיפטען" (מלכים א, י"ב 25—31).

ווי באקאנט איז די איינריכטונג פון די דאזיגע היילינגטימער מיט בילדער אין דער געשטאלט פון אן אקס געדעכענט געווארען אלס ירבעם'ס ספעציעלע זינד. דאס איז טאקע פאקטיש געווען. דאס וואס ירבעם האט געטאן האט פאליטיש געמעגט אויסזעהן קלוג, און עס האט געמעגט באַ־דייטען א צייטווייליגע פארשטארקונג פון דער צפון־מלוכה אנטקעגען יהודה: אבער קיין טיפערע פארשטענדניש פון דעם גייסט וואס האט באלעבט די אידישע רעליגיאן האט ירבעם דערמיט ניט ארויסגעוויזען. לגבי דעם בית־המקדש פון ירושלים, נאך מעהר לגבי די עלטערע אידישע טראדיציעס, איז עס געווען א טריט צוריק. במות זיינען אפילו שוין לאנג געווען אין לאנד: אויך אין יהודה עקסיסטירען זיי פאר דעם בית־המקדש און צוזאמען מיט איהם. אויך די עפענטליכע מיינונג אין ישראל האט מיט דער אויסנאם פון א קליינער צאהל מענשען, וואס זיינען געווען אונטער דער השפעה פון די נביאים, זיך גאר אזוי שטארק ניט געערגערט איבער ירבעם'ס אקסען־קולט. ווארים מ'האט געדינט יהוה אין בילד ניט בלויז אין דן, נאר אויך אין מאנכע אנדערע קרייזען שוין לאנג, זינט פון דער שופטים־צייט. אבער דאס איז פארט געווען א זינד און איז אלס זינד באטראכט געווארען פון די בעסטע פון פאלק.

די באדייטונג פון ירבעם'ס טריט איז אבער געגאנגען נאך ווייטער ווי אויפ'ן רעליגיעזען געביט. ביי דער ענגער שייכות צווישען דעם רע־ליגיעזען און נאציאנאלען לעבען ביי די אידען איז עס געווען אומפאר־מיידליך. ס'איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, וואס פאר א הארטען קאמף די אידען, זינט זיי זיינען אריינגעטראטען אין כנען, האבען געהאט אויסצוקעמפען נאציאנאל און רעליגיעז מיט די דארטיגע איינוואוינער, די כנענים. ביז שמואל'ס און שאול'ס אויפטריט האבען די אידען רעליגיעז זיך אונטערגעגעבען אין א גרויסער מאס אונטער די כנענים. ערשט די מלכים: שאול, דוד, שלמה האבען וואס ווייטער אלץ מעהר ארויסגעריסען די אידען, צוערשט פאליטיש, דאן אויך רעליגיעז, פון דער כנעני'שער השפעה.

---

*) בית־אל און דן זיינען ניט די איינציגע היילינגטימער פון דעם מין. ירבעם גיט זיי בלויז דעם פארצוג צוליב זייער געאגראפישער לאגע.

קומט אבער ירבעם און פיהרט די אידען ווידער אויף א שטאנדפונקט. וואס איז בעצם דערזעלביגער, אויף וועלכען זיי זיינען געשטאנען אין דער שופטים־צייט. די כנעני'זירונג פון דער רעליגיאן, געגען וועלכער דאס ביז־איצטיגע קעניגטום, באזונדערס אין יהודה, האט געקעמפט, ווערט איצט די פאליטיק פון דער מלוכה. כנען, פאליטיש לאנג שוין טויט, ווערט רעליגיעז ווידער אויפגעלעבט. די אידישע רעליגיאן קריגט דערמיט א שווערען קלאפ: זי ווערט צוריקגעטריבען אין דעם קרייז פון דער נאטור־רעליגיאן. אבער דאס איז נאך ניט אלצדינג. אין דער רעליגיאן האבען די אידען געהאט זייער זעלבסטבאוואוסטזיין אנטקעגען די כנענים. אהן זייער רעליגיעזען באוואוסטזיין האבען זיי זיך מיט דער צייט אויך געמוזט פארלירען נאציאנאל.

צוליב פאליטישע אינטערעסען האט ירבעם מפקיר געווען דאס וואס איז געווען א לעבענס־אינטערעס פאר'ן גאנצען כלל. ס'איז דעריבער וואהר־שיינליך, אז דיזעלביגע קרייזען, וועלכע זיינען געווען אומצופרידען מיט שלמה'ס טאלעראנץ געגען פרעמדע קולטען, די קרייזען פון די נביאים נתן, גד, אחיה השילני, האבען איצט פונקט אזוי שארף זיך אפגעקעהרט פון ירבעם'ען. אויך די לויים, וועלכע מ'האט ספעציעל געזוכט פאר שטעלען פון דער כהונה, האבען ווייזט אוים זיך איצט צום גרויסען טייל זיך צוגע־ווענדעט צום בית־המקדש, אזוי אז ירבעם איז געווען גענויטיגט צו נעמען ניט־לויים — א זאך וואס איז אין זיין צייט ניט געווען אזא געוואלטיגע זינד ווי דאס האט אויסגעזעהן שפעטער*).

פון דעם אויפשטאנד וואס ירבעם האט פאראורזאכט האט אין גיכען געזאלט צייטיג ווערען שלעכטע פרוכט איז זיין אייגענעם הויז. און ווי נאר אנגעהויבען, בלייבט אויפשטאנד און קעניגס־מארד כמעט א שטענדיגער כאראקטער־שטריך אין דער צפון־מלוכה. עס האט שוין דאמאלסט געמוזט אויסזעהן אזוי ווי עס וואלט ליגען גאט'ס קללה אויף דעם קעניגרייך. וואס האט מיט דעם אייגענעם כוח זיך אפגעריסען פון דוד'ן און זיין הויז. קאנס־פיראציע און טראן־פארכאפונג הערען דארטען מאנכע צייטען כמעט ניט אויף. איין דינאסטיע קומט נאך דער צווייטער. בעת דעם קעניגרייך פון יהודה, ביי אלע זיינע שוואכקייטען און חסרונות, האט פארט זיך איינגע־געבען אנצוהאלטען דוד'ס הויז אויפ'ן טראן יאהרהונדערטער לאנג.

*) מלכים א, י"ב 31; י"ג 33. פארגלייך אויבען ז. 146,145.

שוין ירבעם'ס נאכפאלגער, זיין זוהן נ ד ב, ענדיגט די דינאסטיע. נאך א רעגירונג פון בלויז צוויי יאהר (914—915) ווערט ער דערמאָרדעט פון בעשא בן אחיה פון יששכר בעת דער באלאגערונג פון דער פלשתים־שטאדט גבתון. איין סיבה פון דער אומצופרידענקייט איז שוין אויבען ארויסגעזאגט געוואָרען על־פי השערה.*) בעשא פארכאפט דעם טראָן, און כדי איהם צו באפעסטיגען ראָט ער אוים דאס גאנצע הויז פון ירבעם (מלכים א, ט"ו 25—30). בעשא איז וואהרשיינליך געווען איינער פון נדב'ס גענעראלען. נדב איז אהן א ספק געפאלען אלס קרבן פון א מיליטערישען אויפשטאנד. א וויטעריגע סיבה פון דעם אויפשטאנד וועלען מיר מוזען זוכען אין דעם פאקט, וואס עס האָט גאר בכלל געקאנט קומען צו א מלחמה מיט די פלשתים. ווארים אהן א באדייטענדער אפשוואכונג פון ישראל וואל־טען די פלשתים, נאכדעם וואס ס'איז מיט זיי געשעהן אונטער דוד'ן, ניט געווען בכוח צו פיהרען א מלחמה מיט די אידען. אויך די מואבים, ווייזט אוים, האבען איצט דערזעהן א געלעגענהייט אראפצואווארפען פון זיך דעם יאך, וואס דוד האט אויף זיי אמאל ארויפגעלעגט**). אט די אלע אומ־שטענדען האבען געקאנט ווירקען צוזאמען, אז דאס פאלק זאל זיך אפקעה־רען אנטוישט פון ירבעם'ס דינאסטיע. מ'האט גאנץ אנדערש דערווארט בשעת מ'האט זיך אפגעזאגט אין שכם פון דוד'ס הויז. מיט דעם געפיהל פון ביטערער אנטוישונג דערקלערען זיך אויך די וויטעריגע געשעהענישען.

בעשא'ן ווערט צוגעשריבען א רעגירונג פון 24 יאהר (890—914). דער אופן ווי אזוי ער טרעט אויף געגען אסא פון יהודה ווייזט איהם ארויס אלס אן ענערגישען און קריגס־פעהיגען מלך. דאס וואס ער האט זיך געמוזט צוריקציהען ניט דערגרייכענדיג זיין ציל, איז ניט געווען זיין שולד. עס מוז אויך זיין באגרינדעט אויף פאקטען, וועו עס ווערען איהם צוגעשריבען אין ספר מלכים העלדישע מעשים (מלכים א ט"ז 5). צום באדויערען זיינען די ידיעות וועגען דעם פאר אונז פארלאָרען געגאנגען. מעגליך, אז ער האט נאך ווי עס איז זיך געקאנט אפוועהרען פון די אראמעער. אז ער זאל האבען צו־ריק אפגענומען די פארלאָרענע שטרעקעם לאנד, איז קוים אנצונעמען. ביי דער ארויספאדערענדיגער האלטונג פון יהודה און ביי דער אומזיכערקייט מצד פון פלשתים אין מערב און פון די מואבים אין מזרח, לעגט זיך אויף'ן

*) זעה אויבען ז. 163. עס איז די מפלה וואס ירבעם האט געכאפט פון אביה פון יהודה.

**) זעה וועגען דעם ווייטער אין דעם קאפיטעל וועגען עמרי.

שכל. אז ער איז געווען צופרידען מושה צו ווערען מיט די אראמעער אזוי, אז זיי זיינען געבליבען זיכער מיט זייערע געווינסען און האבען מעהר אינטערעס ניט געהאט צו באאומרוהיגען ישראל. ער שטארבט אויך ניט פון קיין מער־דער־האנט. אלס א נביא וואס האט געלעבט אין זיין צייט ווערט דערמאנט יהוא בן חנני (מלכים א ט"ז).

בעשא איז איינער פון די וועניגע מלכים פון ישראל, וואס שטארבען מיט א נאטירליכען טויט. אבער שוין זיין זוהן אלה פאלט אלס קרבן פון א קאנספיראציע נאך א רעגירונג פון בלויז צוויי יאהר (889—890). די לאגע איז גאנץ עהנליך ווי אמאל אונטער נדב'ן. דאס דערקלערט די נייע בגזר־ביטערונג. ווידער מוז גבתון באלאגערט ווערען — די פלשתים זיינען בכן נאך אלץ פיינדליך—. און אלה, וועלכער האט אהן א ספק ווידער פאר־לארען די פלשתים־שטאדט, איז צומאל ניט אויפ'ן שלאכטפעלד, נאר ער ליגט שכור אין דערהיים אין תרצה*) ביי א מאלצייט וואס זיין פאלאץ־מי־ניסטער ארצא האט לכבוד איהם געמאכט. איינער פון זיינע גענעראלען ז מ ר י דערמארדעט איהם און טוט מיט זיין הויז דאס וואס בעשא האט אמאל געטאן מיט דעם הויז פון ירבעם.

זמרי'ס האנדלונג איז געווען אומבארעכענט דרייסט. אויב ער האט פריהער ניט געהאט אויף זיין זייט דעם חיל פון גבתון און זיין גענעראל עמרי. עמרי אבער איז ניט געניינט צו אנערקענען אלס קעניג א גענעראל וואס איז געווען אונטער איהם. ער לאזט זיך אויסרופען פון דער ארמיי אלס קעניג און ציהט מיט איהר קיין תרצה. זמרי איז ניט ביכולת זיך צו האלטען און זוכט דעם טויט אין די פלאמען פון זיין פאלאץ. זיין קעניגליכע גרויסקייט האט געדויערט בלויז זיבען טעג**). דאך אבער מוז נאך עמרי איצט אויך קעמפען פאר זיין טראן. א געוויסער תבני בן גינת טרעט אויף אלס פרעטענדענט אויפ'ן טראן און ער קריגט, ווי עס ווייזט אויס, א גרויסע אנהענגערשאפט אין פאלק. נאך א בירגער־קריג, וועלכער דויערט קענטיג א לענגערע צייט, באקומט עמרי סוף־כל־סוף די אויבערהאנט (מלכים א, ט"ז 15—22).

---

*) די הויפטשטאדט איז שוין דאמאלסט תרצה. עס קאן זיין, אז ירבעם האט שוין דארטען געוואוינט אין דער שפעטערער צייט פון זיין רעגירונג (מלכים א, י"ד 17).

**) נאך לאנג האט מען געערעדט פון איהם מיט פאראכטונג (מלכים ב, ט 31).

2.

עמרי׳ס דינאסטיע.

די אשורים. עמרי.

(לויט ר. קיטעל און דזש. פ. מק׳קורדי).

עמרי איז דער ערשטער קעניג פון ישראל, וואס ווערט דערמאנט אויף די אשורישע אויפשריפטען. דאס ווייזט אויף א נייער צייט. אשור טרעט איצט אליין מעהר און מעהר אריין אין דעם אידישען האריזאנט, ביז זי ווערט דער וויכטיגסטער פאקטאר וואס באשטימט די געשיכטע פון אידישען פאלק.

די בולט׳סטע שטריכען אין דעם כאראקטער פון די אשורים (אסיריער) זיינען געווען ענערגיע און א שטרעבונג צו געוועלטיגען. נאטירליך האבען אט די שטריכען אין זייער כאראקטער אנגענומען די פארם פון מיליטאריזם, ווי אין אנדערע לענדער אין דער אלטער צייט; אבער אין אשור האט דאס געפיהרט צו אזא פולשטענדיגער איינזייטיגקייט, אז חוץ מלחמה און עראבערונג און זאכען וואס האבען א נאהנטע שייכות דערצו, זעהט מען ניט, ניט אין איהר געשיכטע, ניט אין איהר ליטעראטור, ניט אין איהר סקולפטור און איהר דעקאראטיווער קונסט. ס׳איז נאך ניט געווען קיינמאל א פאלק מעהר פראקטיש און מיט ווייניגער פאנטאזיע ווי די אשורים. אט די אייגענשאפטען האבען זיך בולט ארויסגעוויזען אין זייערע פלענער און זייערע האנדלונגען, וועלכע איבערראשען אונז ממש מיט זייער פולער פשטות און אויסגעהאלטענקייט און מיט דער געוויסענלאזער ענערגיע, מיט וועלכער זיי זיינען אויסגעפיהרט געווארען. אין פארגלייך מיט די אלטע באבילאנישע מלוכות (ניט מיט דער שפעטערדיגער מלוכה פון די כשדים) איז אשור אין אסך פרטים ווי די רוימישע אימפעריע אין פארגלייך מיט די גריכישע מדינות. כאטש די אשורים האבען קיינמאל ניט אנטוויקעלט די פעהיגקייט פון ארגאניזאציע און אדמיניסטראציע וואס האט אויסגעצייכענט די רוימער, האבען זיי אבער פארט געגעבען דער וועלט דעם ערשטען ביישפיל פון א גרויסער ארגאניזירטער מלוכה—א שאפענדער געדאנק, וועלכען רוים האט שפעטער אנגענומען. אין דער פעהיגקייט צו צענטראליזירען, קאנצענטרירען און באפעסטיגען פאליטישע מאכט איז נינוה ווידער געווען א פאראלעל צו רוים. אויך דער מאנגעל אין אריגינעלע פעהיגקייטען אין ווי-

סענשאפט, ליטעראטור און קונסט ביי די אשורים, להיפך צו די באבילא־ניער, ווארפט זיך פונקט אזוי אין די אויגען ווי דיזעלביגע ערשיינונג ביי די רוימער פארגליכען מיט די גריכען.

דער אנהויב פון דער אשורישער געשיכטע איז נאך אין גאנצען טונ־קעל. דאס קעניגרייך פון אשור איז קענטיג געשאפען געווארען פון באבי־לאנישע קאלאניסטען, וועלכע האבען אין דער אורגראהער צייט געוואנדערט פון „שומער און אקאד"*) ווייטער אהין קיין צפון, און האבען זיך באזעצט אין דעם פרוכטבארען לאנד אין מזרח־זייט פון דעם טיגרים (חידקל). 3000 יאהר פאר דער קריסטליכער צייטרעכענונג האט שוין נינוה אנגעפיהרט א האנדעל מיט דרום־באבילאניען און א טעמפעל איז שוין דארטען געשטא־נען לכבוד דער געטין נינא (אישטאר), פון וועמען די שטאדט האט באַ־קומען דעם נאמען. נאך אסך פריהער איידער נינוה האט געמוזט געגרינדעט ווערען די שטאדט אשור, דער ערשטער צענטער פון אן ארגאניזירטער רע־גירונג, פון וועלכער די אשורישע אימפעריע האט באקומען איהר היסטא־רישען נאמען**).

שוין צוויי הונדערט יאהר פאר דער תקופה, ביי וועלכער מיר האלטען, דאס הייסט ביים סוף פון צוועלפטען יאהרהונדערט, האט דער געוואלטיגער תגלת־פלאסר דער ערשטער אריבערגעטראגען זיינע פעלד־צייכענס אויף יע־נער זייט פון פרת. ער איז אפילו דערגאנגען אזוי ווייט ווי ביז'ן לבנון. פון זינט דאמאלסט אן האט אשור געהאט פרעטענזיעס אויף סיריען און דעם פעניקישען ים־ברעג ביז צום כרמל. וואלטען זיינע נאכפאלגער געגאנגען ווייטער אין זיינע טריט, וואלט מען זיך דאן גאר ניט געקאנט פארשטעלען במציאות די מלוכה פון דוד און שלמה. אבער ס'איז געווען א מערקווירדיגע גינסטיגע צונויפטרעפעניש, וואס דיביידע גרויסע מלוכות, צווישען וועלכע ישראל איז געלעגען איינגעדריקט ווי א קליין, זיינען גראד אין די טעג, ווען

*) מאנכע אסיראלאגען נעמען אן, אז לויט די סאמע לעצטע אויסגראבונגען זיינען אין די ערשטע אשורישע ישובים אויך געווען חתי'שע קאלאניסטען. אויך אמורים זאלען דארטען האבען איינגעוואנדערט אין די פריהיגע צייטען. יעדענפאלס אבער איז די קולטור פון אשור, די שפראך, שריפט, רעליגיאן א. אז. וו. געווען פון דער עלטסטער צייט אן א סעמיטיש־באבילאנישע. דאס ווייזט אונז, אז דער סעמיטישער אדער אקאדישער עלע־מענט איז דארטען געווארען דער הערשענדער. זעה וועגען דעם אין „סיוויליזיישאן און באבילאניא ענד אסיריא" פון מאררים יאסטראוו, פילאדעלפיא ענד לאנדאן, 1915.

ח. ש.

**) „אשור", דער נאמען פון דעם נאציאנאלען גאט, ווי אויך פון דער שטאדט און פון דעם לאנד, באדייט „דער גליק־ברייננגער".

ס׳איז די אידען באשערט געווען ארויסצוברייננען א דוד׳ן און א שלמה׳ן. ניט געווען בכוח זיי צו מאכען וועלכע עס איז מניעות. אויך די אשורישע מלוכה האט נאך תגלת־פלאסר דעם ערשטען, פון מיטען 11טען ביז מיטען 10טען יאהרהונדערט, דורכגעמאכט א פעריאדע פון שוואכקייט און אומפעהיגקייט און האט ניט געקאנט טראכטען וועגען אויסשפרייטען ווייטער איהר ממשלה.

אויך ארום דער צייט פון דער שפאלטונג פון דער אידישער מלוכה איז אשור, ווי עס ווייזט אויס, נאך ניט געווען גענוג שטארק צו קאנען אויפטרעטען געגען דעם קעניגרייך פון ארם דמשק, וואס האט אונטערדעסען זיך א הויב געטאן און איז וואס ווייטער אלץ מעהר געוואקסען אין מאכט. ערשט אין עמרי׳ס צייט האט אשורנאזירפאל, דער פאטער פון שלמנאסר דעם צווייטען, ווידער געוואגט זיך צו שפארען ווייטער געגען סיריען. ער האט רעגירט פון 884 ביז 860 און ער רופט זיך אן „דער עראבערער פון די געגענדען אויף דער אנדערער זייט פון טיגרים און ביז צום לבנון און דעם גרויסען ים“. דערמיט איז געמיינט דער מיטעללענדישער ים; מחמת ער באקומט טאקע פאקטיש טריבוט ארום יאהר 870, דאס הייסט שוין אונטער אחאב׳ן, פון די פעניקישע שטעדט צור, צידון, ביבלאס און אנדערע. אשור׳ס אינטערעס צו באקומען דעם צוגאנג צום מיטעללענדישען ים איז קלאר: עס האנדעלט זיך וועגען דעם האנדעלס־וועג צווישען דעם פרת און די האפען־שטעדט פונ׳ם פעניקישען ים־ברעג.

פאר דער אשורישער מלוכה איז איצט געווען פארגעצייכענט דער וועג, אויף וועלכען זי האט געזאלט ווייטער געהן. פאר די אידען אבער איז דערמיט ארויפגעטראטען אויף דער סצענע אן ערשיינונג, וועלכע האט געמוזט באלד שטארק באשעפטיגען יעדען איינעם וואס האט געהאט אויגען צו זעהן. איצט און אין דער נעהנטסטער צייט ווייטער האט מען נאך ניט אזוי גוט באגריפען די וויכטיגע באדייטונג דערפון. די חיילות פון אשור, וואס האבען פארביימארשירט אין צפון פון ישראל, אפילו ווען זיי האבען ארויפגעלעגט א טריבוט אויף די פארוואנדטע און באפריינדעטע צידון און צור, זיינען געווען אנגעלעגטע געסט, וועלכע האבען צוריקגעהאלטען פון ישראל׳ס האלז די נעהנטערע און שרעקענדערע סכנה וואס איז פארגעשטאנען מצד פון ארם דמשק. אבער די פריינדליכע אילוזיע האט לאנג ניט געקאנט אנהאלטען. עס האט זיך געמוזט פריה ארויסווייזען, אז וואס מעהר ישראל איז אריינגעצויגען געווארען אין דעם פלאנטער פון די וועלט־געשעהענישען, און וואס נעהנטער די גרויסע הונגעריגע חיה האט זיך גערוקט צו

איהם, פארשלינגענדיג די שכנים ארום, אלץ גרעסער איז געווארען די סכנה פאר איהם גופא.

דאס אבער וואס האט דירעקט געבראכט אשור אין דעם אידישען האָריזאנט ליגט דעריז, וואס די אידען גופא טרעטען איצט פון דאס ניי ארויס אין א גאנץ גרעסערער מאס ווי פריהער פון זייער ענגען אפגעזונדערטען לעבען און זייערע קליינע פארהעלטענישען. לפנים איז דאס געווים ניט געווען קיין מעלה. אמאל איז אנדערש געווען. אונטער דוד'ן און שלמה'ן האבען די אידען פארגעשטעלט א מאכט אין פאדער־אזיען, וואס האט ארויסגערופען אלעמענס רעספעקט, אזוי, אז אפילו אשור און עגיפטען האבען געזוכט זיך ניט אנצוהייבען מיט זיי. אויב דוד האט מיט זיינע אינטערעסען זיך לגמרי באשרענקט אויף זיין אייגען קעניגרייך און יעדענפאלס אויף סיריען, האט אבער שלמה געעפענט פאר די אידען דעם וועלט־האנדעל און דערמיט אויך די וועלט־קולטור. דאס האט זיך איהם איינגעגעבען, ניט פארפלאָנטערענדיג גלייכצייטיג זיין לאנד אין די וועלט־סכסוכים. די אייגענע מאכט און דעם אנדערען'ס שוואכקייט האבען געהאט אין דעם א גלייכען חלק. דער געווינס איז געווען רייך און פיעלזייטיג. — אבער יענע צייטען זיינען איצט געווען פארביי. דער צוזאמענבררוך פון דער מלוכה און די שטענדיגע מלחמות צווישען זיך אין דערהיים און אין דרויסען האבען אין גיכען א תל געמאכט פון שלמה'ס ירושה, און דאס וואס ס'איז נאך געבליבען איבעריג, אשטייגער פון האנדעלס־פארבינדונגען, האבען צום סוף אוועקגעכאפט די אראמעער פון דמשק. איצט איז ישראל פון דאס ניי ארויפגעטראטען אויף דער סצענע פונ'ם וועלט־טעאטער, אדער איז דורך די פארהעלטענישען ארויפגעשטעלט געווארען אויף איהר ניט מיט זיין פרייען ווילען, אבער ער האט געפונען די ביהנע לגמרי פארענדערט, און ניט צו זיין טובה.

דאך ניט קוקענדיג אויף דעם האבען די אידען אויך איצט אסך געוואונען דערפון, אויסערליך דורך נייע באציהונגען אין האנדעל און קולטור, אינערליך דורך נייע געדאנקען און השפעות און אין א נייער געוואלדיגער אויסברייטונג פונ'ם האריזאנט. אבער אין איין פונקט האט געמוזט ארויסקומען די גרעסטע רעה פאר זיי. וויבאלד זיי האבען זיך פארפלאָנטערט אין מלחמות מיט די וועלט־מלוכות, איז איצט זייער גורל געווען פעסט פארזיגעלט. דורך זייער אומפרייוויליגען אריינטריט אין דער וועלט־געשיכטע האבען זיי ביי די איצטיגע פארהעלטענישען געמוזט צעדריקט ווערען פון די מלוכות, מיט וועלכע זיי האבען זיך פארפלאָנטערט אין דעם קאמף. ווארים געגען וועלכער פון אט די וועלט־מלוכות האט די אידישע ארמיי זיך געקאנט

שטעלען? דערפאר אבער עפענען זיך און וויקלען זיך איצט פאנאנדער צו פולער קראפט און הויך יענע וואונדערליכע כוחות, וואס האבען גערדע־מעלט אין דער טיפעניש פון דער פאלקס־נשמה און האבען ביז איצט זיך בא־וויזען נאר ציטערדיג און פארבייגעהענדיג. ערשט ביי דעם אומגליק און צו־זאמענבררוך פון דעם אויסערליכען לעבען, ווערט דאס אידישע אינערליכע לעבען דאס, צו וואס עס איז געווען באשטימט און אויף וואס עס איז געווען פעהיג צו ווערען. יעדער נייער קלאפ ווערט פאר דער אידישער רעליגיאן א קוואל פון א נייער און גרעסערער דערהייבונג; וואס מעהר די מלוכה און דאס פאלק דערנעהענטערען זיך צום אפגרונט, אין וועלכען זיי מוזען ארייןפאלען, אלץ ריינער און זיכערער מיט זייער נצחון הייבט זיך אויף דער רעליגיעזער געדאנק, אלץ שטאלצער שוועבט ער איבער דעם יאמער פון דער געגענווארט. עס גרייט זיך דערמיט צו איינע פון די גרעסטע דראמען פון דער וועלט־געשיכטע.

צי עמרי גופא האט שוין געצאהלט טריבוט צו אשור, אדער האט אפשר גאר מיט זייער הילף זיין טראן באקומען, דאס ווערט אונז אין ערגיץ ניט געזאגט. אבער מחמת דער ביבלישער באריכט איז אזוי קורץ איז דאס אויך ניט אויסגעשלאסען (מלכים א, ט"ז 23—28). אין יעדען פאל האט אבער א געוויסע מגע־ומשא יא געמוזט פארקומען. דאס ווייזט דער אומ־שטאנד, וואס די אשורישע אויפשריפטען פון א פיעל שפעטעריגער צייט באצייכענען נאך ישראל קורץ אלס „עמרי'ס הויז" און דעם קעניג פון ישראל אלס „עמרי'ס זוהן". די דאזיגע באצייכענונג איז אביסעל א חידוש, ווייל גראד יהוא, וועלכער ווערט אנגערופען פון שלמנאסר דעם צווייטען עמרי'ס זוהן, האט געמאכט אן ענד צו עמרי'ס דינאסטיע. די באצייכענונג באווייזט אויך גלייכצייטיג ווי וועניג טיף דער רושם איז געווען וואס ישראל האט געמאכט אויף אשור, לגמרי ניט צו פארגלייכען מיט דער וויכטיגקייט, וועלכע די געשעהענישען אין אשור האבען געהאט פאר ישראל. אויך ווייזט עס אונז, אז אקארשט איצט, אין עמרי'ס טעג, איז ישראל אריינגעטראטען נעהנטער אין דעם האריזאנט פון אשור. פריהער וואלט מען אנגערופען ישראל דאס הויז פון דוד אדער שלמה. דאמאלסט אבער האט מען זיך אין אשור וועניג גע־קימערט וועגען די פאסירונגען אין ישראל.

דאס קליין ביסעל וואס ווערט דערצעהלט אין תנ"ד וועגען עמרי (877—889) לאזט אונז אננעמען, אז ער פארדינט דעם נאמען פון א טיכ־טיגען און קראפטפולען הערשער, הגם ער האט ניט קיין הצלחה אין קיין זאך. דעם ריכטיגען בליק פאר דאס וואס איז נויטיג געווען אין קעניגרייך

ווייזט ער אומבאשטריטענע ארויס אויסקלייבענדיג א נייע הויפטשטאדט אנ־שטאט תרצה, וועלכע האט מעהר געהאט א שענע לאגע איידער א נאטירליכע זיכערקייט. ער טראגט אריבער זיין רעזידענץ קיין שומרון. דער ארט וואס ער האט אויסגעקליבען האט ניט געקאנט בלייבען הינטער תרצה בנוגע צו נאטירליכער שענקייט. רופט איהם דאך ישעיה „די שטאלצע בלו־מען־קרוין פון אפרים אויף דעם קאפ פון א פעטען טאל" (כ"ח 1, 4). ס'איז היינט נאך א גארטען־שטאדט און א בריליאנט אין צענטראלען טייל פון לאנד. דערצו נאך האט עס געהאט אן אויסערגעוועהנליך גינסטיגע לאגע. אין פרוכטבארסטען טייל פון בארג אפרים, אין מיטען פון רייכע תבואה־פעלדער און פון א לאנדשאפט, דורכגערוישט פון קוועלען און טייכ־לעך. דערצו נאך אין סאמע הארץ פונ'ם לאנד, איז שומרון געשטאנען אין דער בעסטער פארבינדונג מיט אלע טיילען פון לאנד. באקוועמע פארביג־דונגס־וועגען פיהרען צום עמק־יזרעאל און גליל, פונקט ווי צו בית־אל און ירושלים. אז עס האט נאך אלס צוגאב געהאט די מעלה פון א באזונדערער זיכערקייט, ווייזט איהר לאגע און אויך איהר געשיכטע. שומרון איז געלע־גען אויף א הויך־צוגעשפיצטען בארג וואס הייבט זיך ארויס מעהר ווי הונ־דערט מעטער איבער א ווייטען, טיפען טאל. פאר די פארהעלטענישען פון דער אלטער צייט איז דערפאר געווען גרינג צו מאכען פון איהר א שטאר־קע פעסטונג, כמעט ניט מעגליך צו באזיגען. זי האט פאקטיש אויסגע־האלטען מעהר ווי איין באלאגערונג פון שטארקע פיינדליכע חיילות. און ווען די אשורים האבען שפעטער איינגענומען שומרון, האט עס געקאסט אפילו די מייסטערס אין דער מלחמה־קונסט די מיה פון א דריי־יעהריגער באלא־גערונג.

וואס דוד האט געטאן פאר יהודה און גאנץ ישראל אויסקלייבענדיג ירושלים, דאס האט עמרי געטאן פאר דער צפון־מלוכה פון ישראל דערמיט וואס ער האט געמאכט שומרון פאר איהר הויפטשטאדט. און פונקט ווי דוד האט שוין דורך יענעם פאקט אליין זיך אויפגעהויבען העכער איבער שאול'ן מיט זיין הערשער־בליק, אזוי שטעהט אויך עמרי דורך דעם העכער איבער זיינע נעהנטסטע פארגענגער. מ'קאן העכסטענס פרעגען, פארוואס ער האט זיך ניט צוריקגעקעהרט קיין שכם, וואו ירבעם האט אנגעהויבען זיין קעניג־טום און מיט וועלכער מאנכע ערינערונגען זיינען געווען פארבונדען. ווען עמרי וואלט געווען פון אפרים, וואלט ער טאקע אפשר אזוי געהאנדעלט. דאך וואלט אויך דאן געווען גלייכער פאר איהם זיך צו באזעצען אין אן ארט וואס ליגט אן א זייט פון די רייסערייען צווישען די שבטים, פונקט ווי עס

האט געטאן דוד, וועלכער האט אנשטאט חברון זיך געשאפען א נייטראלע שטאדט, אזא׳ן ארט האט ער געהאט אין שומרון, ווארים נאך מעהר ווי ירושלים דוד׳ס איז שומרון געווען עמרי׳ס אייגענע שאפונג.

ווי נויטיג אבער ישראל האט באדארפט אזא הויפטשטאדט, וואס זאל זיין בכוח זיך צו שטעלען אנטקעגען דעם אנפאל פון שונא, ווייזט אונז אם בעסטען דער צושטאנד, וועלכען עמרי האט אריבערגענומען פון בעשא׳ן. ווא־רים אהן א ספק איז בעשא׳ס נאכפאלגער אלה ניט געווען ביכולת צו ענ־דערען דעם דאזיגען מצב צום גוטען. אדרבה, ווי שוין אויבען אנגעוויזען, איז די לאגע גיכער געווארען נאך ערגער. די אראמעער, וועלכע אסא פון יהודה האט גערופען אין לאנד, זיינען נאך אלץ געלעגען ישראל אויפ׳ן האלז. אויך עמרי, ווייזט אויס, האט ניט מצליח געווען זיך אפצואוועהרען אין גאנצען פון זיי. ווי שוין בעשא, האט אויך ער געמוזט זוכען ווי עס איז מושוה צו ווערען מיט זיי, קודם כל כדי צו קאנען זאמלען כוחות געגען די פיינדליכע פלשתים און מואבים, פיליכט אויך געגען יהודה; און גלייכ־צייטיג אויך כדי ניט צו לאזען אין גאנצען פאראליזירען די האנדעלס־פאר־בינדונגען פון ישראל. מ׳מוז דעריבער אננעמען, אז אלס פארבאדינג דערצו האט ער געפיהרט געוויסע זיגרייכע מלחמות מיט די שכנים, לכל הפחות מיט מואב און די פלשתים. פון מואב וועט באלד גערעדט ווערען. דאס וואס מיר ווייסען אזוי ווינציג מכוח די פלשתים, רופט ווידער ארוים אונזער באַ־דויערען. וואלטען מיר געוואוסט מעהר וועגען עמרי׳ן, דאן וואלט העכסט וואהרשיינליך זיך באקומען פון איהם א בילד ווי פון א מאן וואס האט אין א העלדישען קאמף געזוכט זיך צו באפרייען פון דער לעסטיגער ירושה, וועל־כע בעשא און אלה האבען איהם געלאזען; אבער דאס האט זיך איהם ניט אין גאנצען איינגעגעבען.

פאקטיש דערגעהען מיר איצט פון א צופעליגער נאטיץ (מלכים א, כ 34), אז ער האט פארלארען איינינגע שטעדט אין א מלחמה מיט די ארא־מעער און איז אפילו געווען געצוואונגען צו געבען די אראמעאישע סוחרים די קאנצעסיע אויף אן אייגענעם קווארטאל אין שומרון. מ׳דארף זיך אנ־שטויסען, אז עס האט פריהער געמוזט קומען צו א מלחמה מיט ארם, איי־דער מ׳האט זיך ווי עס איז אויסגעגליכען. אזוי ווי די אראמעער האבען שוין געהאט א טייל פון גליל, האבען זיי באקומען אין דעם אויסגלייך ענט־ווערער נאך עטליכע שטעדט אין גליל, אדער איינינגע ערטער אין עבר־הירדן*), און א חוץ דעם וויטערע קאנצעסיעס פאר דעם אראמעאישען

*) עס איז מעגליך, אז דאמאלסט איז רמת גלעד פארלארען געגאנגען.

האנדעל. דעם וועג פון דמשק קיין עכו האבען די אראמעער שוין געהאט. ווי מיר האבען אויבען געזעהן: ס'איז דערפאר געוועזן פאר זיי וויכטיג צו קאנען ארייננשיקען זייערע סחורות וואס זיינען געפיהרט געווארען אויף דעם דאזיגען וועג אויך אין דאס אינערע פון דעם אידישען לאנד, און ספּעציעל אין דעם ביי געשאפענעם צענטער. צו דעם צוועק האבען זיי פארלאנגט אייגענע באזארען אין שומרון און אן אייגענעם קווארטאל, וואו זיי זאלען קאנען לעבען אומגעשטערט לויט זייערע היימישע מנהגים, פּראקטיצירען זייער קולט און פיהרען מסחר. דער פאקט וואס עמרי האט זיי אויך דאס נאכגעגעבען, ווייזט, אז ער האט ביי זיין גאנצער פערזענליכער העלדישקייט און טיכטיגקייט דאך געמוזט באקומען פון זיי א שטארקען קלאפּ. אבער אויף דער אנדערער זייט וועט זיך אויך ארויסווייזען, אז עמרי'ס פּאליטישער בליק האט געפונען די מיטלען ווי גוט צו מאכען א טייל פון דעם היזק אויף א דיפּלאמאטישען וועג. דער בונד מיט די פעניקיער, וואס ער האט אהן א ספק שוין אנגעקניפּט, האט געקאנט אין א געוויסער מאס אראפּוועגען דעם האנדעלס-פּאליטישען שאדען וואס ער האט געליטען דורך זיין אפּמאך מיט ארם.

דערפאר ערשיינט פאר אונז עמרי ניט בלויז אלס מוטיגער, נאר אויך אלס ערפאלגרייכער סאלדאט אין דער אויפשריפט פון דעם קעניג מ י ש ע פ ו ן מ ו א ב*). לויט דער אויפשריפט איז עס געוועזן עמרי, וועלכער האט ווידער אונטערוואָרפען מואב אונטער ישראל נאך א לענגערער אומאפּהענגיגקייט. באזונדערס דערמאנט מישע די געגענד פון מ י ד ב א אלס די, וועלכע עמרי האט ערָאבערט און א לאנגע צייט געהאלטען. בעת דאס לאנד וואס ליגט צו דרום ארום ע ט ר ו ת איז קיינמאל ניט פארלארען געגאנגען פאר ישראל.

מיר מוזען דערפאר אננעמען, אז אויך די מואבים, נאכדעם ווי דוד האט זיי גרינטליך באזיגט און אונטעריאכט האבען פארשטאנען אויסצונוצען די צייט פון די אומרוהען און די אינערליכע אידישע מלחמות זינט שלמה'ס טויט. אוועקגעטריבען אין דעם דרום-מזרח פון ים-המלח, האבען זיי הפנים

---

*) דער געדענק-שטיין איז אנטדעקט געווארען אין יאהר 1868 פון דעם דייטשען פּרעדיגער קליין אויפ'ן ארט פון דער אמאליגער דיבון און געפינט זיך איצט אין לואוור אין פּאריז. די באדייטונג פון דער אויפשריפט פאר דעם היסטאריקער ווערט נאך אראפּגעוואויגען דורך דעם ווערט, וואס זי האט פאר דער געשיכטע פון דער העברעאישער שפּראך און שריפט.

לאנגזאם זיך ווידער פארשטארקט, און אונטער מישע'ס פאטער כמוש־מלך האבען זיי ווידער אויפגעשטעלט זייער הערשאפט איבער דעם דרום־טייל פון דער מזרח־זייט פון ים־המלח. דיבון, אביסעל אין דרום־זייט פון ארנון, איז געווען זייער הויפטשטאדט. מיר דארפען אננעמען, אז כמוש־מלך האט געלעבט אין איין צייט מיט בעשא און עמרי. ער האט רעגירט 30 יאהר. די געגענד פון עטרות צווישען דיבון און מידבא איז געבליבען ביים שבט גד. עס זעהט אויס, אז כמוש־מלך האט אויסגעשפרייט זיין ממשלה ביז מידבא. דא האט איהם עמרי פאר'האלטען און איהם באגרע־ניצט אויף זיינע געגענדען אין דרום: אויך אין זיי איז ער עמרי'ס וואסאל. די דאזיגע פרעמד־הערשאפט האט געדויערט פאקטיש ארום 30 יאהר.

מ'האט בכן דאס פולע רעכט צו באצייכענען עמרי'ן אלס דעם באַ־נייער פון דעם קעניגרייך ישראל. ער האט פארשטאנען ווידער אויפצוהייבען די חשיבות פונ'ם קעניגטום, וואס איז אונטער זיינע פארגענגער אזוי טיף געזונקען. ער האט געשאפען פאר דער מלוכה א סטראטעגיש באדייטענדען צענטער, וואס איז געווען אזוי וויכטיג פאר דעם האנדעל און פארקעהר פון ישראל. ער האט דויערענד געהאלטען איז צוים די שכנים פון דרום, פון מערב און פון מזרח: אפילו געגען דעם הויפט־געגנער פון צפון, ווען ער האט נאך אן אומגליקליכען קאמף געמוזט מאכען נאך נייע קאנצעסיעס, האט ער אויך געראטעוועט די עהרע, אזוי ווייט ווי עס האט זיך איהם איינ־געגעבען צו עפענען נייע טירען פאר די האנדעלס־פאליטישע און פאליטישע פארבינדונגען פון ישראל. מיט וועמעס הילף עס האט געקאנט אויסגעגלי־כען ווערען דער שאדען.

דאס דערקלערט, וואס ניט קוקענדיג אויף מאנכע נידערלאגעס וועלכע האבען איהם געטראפען, רופען אן די שפעטערדיגע מלכים פון אשור גראד איהם אלס דעם טיפ פון א קעניג פון ישראל.

אחאב, אליהו און די נבואה פון זיין צייט.

נאכדעם ווי עמרי האט רעגירט צוועלף יאהר פארנעמט דעם טראן זיין זוהן אחאב. עס ווערט איהם צוגעשריבען א רעגירונג פון 22 יאהר (855-877). וועגען איהם האבען מיר אויספיהרליכע ידיעות ניט בלויז אין תנ"ך, נאר

אויך די אשורישע אויפשריפטען און דער שטיין פון דעם קעניג מישע פון מואב באריכטען וועגען איהם.

לויט די אלע ידיעות שטעהט אחאב פאר אונז אלס א מאן וואס איז ווערט געשטעלט צו ווערען ביי זיין פאטער'ס זייט אין דער שטרעבונג פאר דער זעלבשטענדיגקייט און גרויסקייט פון ישראל. אין דרום־מזרח האט ער, ווי אמאל עמרי, געהאלטען אונטערוואָרפען די מואבים. פארלויפיג וואגען זיי זיך ניט צו ריהרען. אם פריהסטען אין דער צווייטער העלפט פון זיין רעגירונג, פיליכט ערשט צו איהר סוף, אדער נאך זיין טויט, וואגט מישע צו רעוואלטירען. פיעל וויכטיגער אבער איז געווען, וואס ער האט אויף איין זייט אויפגעגעבען אז אלטע מחלוקה און אויף דער אנדערער זייט פון דאס ניי פארשטארקט אז אלטע פריינדשאפט. עס איז, ווי שוין אויבען דערמאנט, מעגליך און עס לעגט זיך אויך אויפ'ן שכל, אז עמרי איז געווען דער איניציאטאר פון דאס אלץ. דער גרינדער פון דער דינאסטיע ווערט דערמיט אוועקגעשטעלט נאך אויף א מדרגה העכער אין זיין באדייטונג. פראקטיש ווערען זיי יעדענפאלס ערשט דורכגעפיהרט אונטער אחאב'ן.

דער הויפט־פאקטאר, וואס האט געטריבען אחאב'ן צו זוכען פריינד צווישען זיינע שכנים, איז הפנים געווען דאס וואס ער האט איינגעזעהן די גרויסע סכנה, וואס איז פארגעשטאנען מצד פון אשור. דאס וואס איז געשעהן מיט די פעניקישע שטעדט אונטער אשורנאזירפאל*), האט ניט געקאנט איבערלאזען קיין ספק, וואס עס איז געווען צו דערווארטען מיט דער צייט אין יענער ריכטונג. דאס פאראויסזעהן פון דער קומענדער געפאהר ווייזט פאר אונז ארויס אחאב'ס שטאאטמענישען בליק. דערצו האט ישראל זיך נאך אלץ ארומגעריסען מיט דמשק, און אויב מ'האט געמאכט אויף א ווײלע א פשרה, האט ישראל געצאהלט פאר דעם מיט דערנידעריגענדע קאנצעסיעס. מיט אלע מיטלען האט ישראל געמוזט זוכען צו שאפען געגען דעם א געגענגעוויכט. אט דער צושטאנד האט אויך אהן א ספק געווירקט אויף עמרי'ס און אחאב'ס פלענער. אט אזוי ווערט איצט אפגעשטעלט דער ברודער־קריג צווישען ישראל און יהודה, וואס האט זיך געצויגען, ווי עס ווייזט אויס, אהן א הפסקה זינט ירבעם'ס אויפשטאנד. סוף־כל־סוף איז געשעהן דאס, וואס קלוגקייט און נאציאנאלע עהרע האבען שוין לאנג געפאדערט, זינט עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז רחבעם איז ניט געווען בכוח אויפצושטעלען איבער געוואלד די פארלארענע איינהייט. יהושפט, אסא'ס

*) זעה אויבען ז. 177

נאכפאלגער, איז דער ערשטער פון די מלכים פון יהודה, וועלכער האט זיך באשלאסען צו אנערקענען אלס פעסטגעשטעלטען פאקט דעם צושטאנד, וואס איז געשאפען געווארען נאך שלמה'ס טויט. ניט בלויז ווערט געשלאסען א פרידען, נאר די התקרבות פון די צוויי שכנות'ע קעניגס־הייזער ווערט נאך פארזיגעלט דורך דעם וואס זיי זיינען זיך מתחתן איינע מיט די אנדערע. יהושפט'ס זוהן יהורם האט חתונה מיט אחאב'ס טאכטער ע ת ל י ה.

עס איז ניט וואהרשיינליך, אז דער שלום איז געשלאסען געווארען אויפ'ן יסוד פון פולער גלייכקייט. יהודה האט צו לאנג אפגעצויגען דעם שלום און דורך עמרי איז ישראל אזוי הויך געשטיגען אין חשיבות, אז מ'האט גע־קאנט שטעלען געוויסע באדינגונגען. וואס פאר א זארט באדינגונגען דאס זיינען געווען, זעהען מיר פון דעם פאקט, אז פון איצטער אן שיקט יהודה א לענגערע צייט חיל צו העלפען, ווען ישראל פיהרט מלחמות. יהודה איז קענטיג געבליבען אין גאנצען אומאפהענגיג אין איהרע אינערליכע ענינים. נאר איז געווען פארפליכטעט צו געבען ישראל מיליטערישע הילף.

נאך אין א צייט פריהער — עתליה איז דאך די טאכטער פון אחאב און איזבעל — און נאך אונטער עמרי איז באנייט געווארען דער אלטער בונד פון פריינדשאפט מיט ד. פעניקיער. דיביידע אידישע מלוכות זיינען געווען צופיעל פארטאן מיט זיך גופא און מיט זייערע אינערליכע קריגערייען. אום זיך צו קענען ארומקוקען וואס עס טוט זיך אין דרויסען. דערצו נאך האט פאר קיינעם קיין גערעכטער שטעלען זיך ... [unclear]

האט פאר קיינעם קיין געהאט ניט גערעכט צו שליסען מיט זיי א בונד, מחמת זיי זיינען געווען אזוי אפגעשוואכט דורכ'ן בירגער־קריג. איצט אבער ווערען ווידער צוזאמענגעפיהרט ישראל און זיין שכן אין מערב דורך דער שותפות'ער סכנה וואס איז פארגעשטאנען פון מזרח, דורך דער אלטער ערינערונג אז דער קרובה'שאפט איז אפשטאמונג און דורך די שותפות'ע אינטערעסען אין האנדעל.

די שטעלונג פון ישראל געגען דמשק, ווי שוין אויבען אנגעוויזען, איז אין פארלויף פון דער צייט אלץ שווערער געווארען. אויך עמרי האט ניט געהאט קיין הצלחה אין דעם פונקט. ער האט אין פרט פון האנדעלס־פאָ־ליטיק געמוזט מאכען נאך מעהר קאנצעסיעס ווי זיינע פארגעגנגער. ניט בלויז דער צוגאנג דורך דעם טאל קישון צו דעם ים־אויסגוס פון ע כ ו, נאר אויך דער צוגאנג צו דעם בערגלאנד פון אפרים און צו דער הויפט־שטאדט שומרון שטעהט איצט אפען פאר די קאראוואנען און די סוחרים פון דמשק.

עס איז דערפאר שווער אנצונעמען, אז ישראל האט זיך מתקרב געווען צו פעניקיען בלויז האבענדיג אן אויג אויף אשור. פונקט אזויפיעל, און נאך דירעקטער האט דא געווירקט די באציהונג צו א ר ם. אויב ישראל האט ניט געוואלט לעבען אין שרעק פון ווערען צעדריקט פאליטיש און האנ־דעלס־פאליטיש דורך זיין נעהנטסטען שכן אין צפון, דאן האט ער געמוזט דא אין צפון גופא האבען א הילף. ס'איז מעגליך, אז עס איז שוין פארגע־קומען אן אפמאך צווישען ישראל און צור, עהנליך צו דעם אפמאך צווישען ישראל און יהודה אפצובערבען מיט דמשק פריהער אדער שפעטער. די־רעקטע ידיעות וועגען דעם האבען מיר ניט. דער עיקר איז דא יעדענפאלס געווען די א פ ע נ ע ט י ר פאר דעם האנדעל פון ביידע צדדים. ישראל איז דער נאטירליכער קאנקורענט פאר דעם פעניקישען האנדעל אין דעם מיטעלסטען און דרום'דיגען טייל פון דער פעניקישער טעריטאריע. מיט איהם האט מען זיך שוין לאנג געמוזט רעכענען. אבער ווען ארם איז צוגע־קומען אלס נייער קאנקורענט, איז ער געווען פונקט אזוי ווייניג געוואונשען פאר די פעניקיער ווי פאר די אידען. דערצו נאך איז דאס אינערליכע אידישע לאנד שוין לאנג געווען דער נאטירליכער מארק פאר די פעניקישע סוחרים, אפצוזעצען דארטען זייערע סחורות. און וויבאלד ארם האט לעצ־טענס זיך אריינגעכאפט, האבען די פעניקיער געמוזט פיהלען שטארק דעם שאדען. אן ענגערע פארבינדונג מיט ישראל וואס זאל געבען באזונדערע רעכטען צו די אידישע סוחרים און צו זייערע סחורות אין דער פעניקישער טעריטאריע און איהרע האפענס, און וואס זאל דאסגלייכען געבען דעם פע־ניקישען האנדעל זיין אלטע פאזיציע אין שומרון און ישראל, איז דעריבער דורכאויס געלעגען אין די אינטערעסען פון ביידע צדדים.

דעם פלאץ פון דער עלטערער צידון אלס ערשטע צווישען די פעניקישע שטעדט האט שוין פארנומען צור. אחאב איז זיך מתחתן מיט איהר קעניג אתבעל, נעמענדיג זיין טאכטער איזבל פאר א פרוי*). דאס ווייזט אויף א בונד פון פריינדשאפט פון אזא זארט, ווי ער איז נאכהער געשלאסען געווא־רען צווישען ישראל און יהודה. אתבעל טראגט פילייכט דעמזעלביגען נא־מען ווי שאול'ס זוהן און נאכפאלגער (אשבעל): די גריכען רופען איהם איטטאבאלאס. די דאזיגע פארבינדונג האט געבראכט פאר אחאב'ן שרעק־ליכע רעזולטאטען. געווים ניט אהן א גרונט דערמאנט אונזער דערצעהלער

*) מלכים א, ט"ז 31. לויט דעם וואס מיר האבען דא געזאגט, דארף פאר אונז קיין חידוש ניט זיין, וואס אתבעל ווערט דא אנגערופען קעניג פון די צידונים.

איז ספר מלכים איז צוזאמענהאנג מיט אט דער פארבינדונג אחאב׳ס מיט־לען, וואס ער האט אנגענומען איינצופיהרען דעם פעניקישען בעל־קולט אין ישראל (מלכים א, ט״ז 32). ער בויט אויס פאר דעם פעניקישען הויפט־גאט א טעמפעל אין שומרון. לויט דעם וואס מיר דערוויסען זיך שפעטער, האט דער טעמפעל געמוזט זיין א רעכט גרויסער בנין (מלכים ב, י). עס גע־הערען צו איהם נאכ׳ן מנהג פון דעם כנעניש־פעניקישען קולט א מצבה און אן אשרה. א גלענצענדע פריסטערשאפט פיהרט אן דעם דינסט פון יענעם גאט, וועמעס הייסעסטע אנהענגעריז איז נאטירליך אחאב׳ס צור׳ישע פרוי. עס ווייזט אויס, אז מ׳האט ערנסט געסטראשעט און פארפאלגט די יהוה־דינער, כאטש ניט אין אזא גרויסער מאס ווי דאס ווערט דערצעהלט אין דאקומענט פון ספר מלכים. יענער באריכט שטעהט אונטער׳ן פולען איינ־דרוק פונ׳ם אומרעכט, וואס איזבל האט געטאן און וואס אחאב האט גערול־דעט, און ער שטעלט עס פאר נאך אסך ערגער ווי עס איז געווען בפועל ממש.

די ראיה פאר דעם האבען מיר אין דעם פאקט, וואס אחאב גופא, כאטש ער האט גערולדעט און אפילו באגינסטיגט דעם בעל־דינסט נ ע־ב ע ן דער יהוה־דינסט, האט אבער דאך ניט פארלייקענט יהוה פאר זיין פערזאן און פאמיליע, בכן אויך ניט פאר זיין קעניגרייך. ער גיט זיינע קינדער נעמען נאך יהוה (אחזיה, יהורם, עתליה), ניט נאך בעל און האלט ארום זיך א גרעסערע צאהל פון יהוה־נביאים (מלכים א, כ״ב 6—23). עס האנדעלט זיך דא בכן נאר וועגען צולאזען אויף א גרויסען מאסשטאב די פרעמדע רעליגיאן, וועלכע האט ממילא געקאנט לייכט פיהרען דערצו, אז מ׳זאל זיך אפקעהרען פון יהוה. בעל אלס דער גאט פון דער קעניגין פון דער מלוכה, ספעציעל אבער אלס דער שטאדט־גאט פון צור און דער הויפט־גאט פונ׳ם שכנות׳ען לאנד, מיט וועלכען מען איז ענג פארבונדען, האט אויך געזאלט האבען אין ישראל זיין טעמפעל און מזבח. און די קעניגין האט געהאט אלע פרייהייטען אין איהרע פיהרונגען.

מיר האבען אפט געהערט אויף וואס פאר אן אופן דער כנעני׳שער נא־טור־דינסט איז צוגעקומען צום פאלק פון דער צייט אן, זינט עס איז פון מדבר אריינגעטראטען אהער אין כנען. די כנעני׳שע געטער, די בעלים, זיי־נען געווען גאטהייטען ענג צוזאמענגעוואקסען מיט דעם לאנד, כוחות פון ערד און פון הימעל, וועלכע האלטען זיך אויף אין קוואלען, בוימער, בא־ארבייטע בערג און ברייננען דארטען פרוכטבארקייט און שפע. ווי נאטיר־ליך איז געווען, אז דער פויער וואס וואוינט דא, אויך דער אידישער, זאל

דאנקען די דאזיגע גאטהייטען פאר די פרוכט פונ'ם לאנד און זאל זיך איינגעוועהנען זיי צו דינען. און אזוי ווייט ווי ער האט נאך געדענקט זיין יהוה פון אמאל, האט ער געוואוסט א וועג ווי איהם צו דינען אין דער פארם פון יענע בעלים אדער פון יענעם בעל, וואס איז פאר איהם געווען דער וויכטיגסטער אדער נעהנטסטער.

דאס איז אזוי געווען פון אנהויב אן, אמאל מעהר, אמאל ווייניגער, און בכלל אין צפון אין א העכערען גראד איידער אין דרום; און אונטער דער השפעה פון שמואל און דוד און אויך פון שלמה, אסך ווייניגער ווי פריהער און נאכהער. באזונדערס האט ירבעם צוליב פאליטישע טעמים אסך אונטער־געהאלפען אין זיין קעניגרייך די נייגונג פון דעם אידישען פויער און שטאדטישען מאן צום כנעני'שען נאטור־דינסט. ס'איז געווען א יהוה־דינסט מיט א שטארקער צומישונג פון כנעני'שער רעליגיאן.

וואס אליהו באקעמפט איז אבער גאר אן אנדער זאך. ס'איז ניט אזוי גרינג נאך היינט צו פארשטעהן דעם חילוק, אבער דעמאלט האט עס געמוזט זיין קלאר און פארשטענדליך. די לאזונג איז איצט י ה ו ה א ד ע ר ב ע ל. פריהער האט עס אזוי ניט געהייסען; לכל הפחות שטעלען מיר זיך די זאך פאר אזוי, אז דער יהוה פון ירבעם אדער פון גדעון האט ביי א געלעגענהייט אויך געקאנט הייסען בעל. אבער איצט קומט א רעליגיאן אין לאנד, וועלכע וויל ניט וויסען פון קיין מישונג מיט דער יהוה־רעליגיאן און וואס די אנהענגער פון יהוה ווילען אויך ניט טראכטען פון קיין פארמישונג מיט איהר. פיליכט איז די בעל־רעליגיאן אין צור געווען שטרענגער אין צולאזען אנדערע רעליגיאנען איידער ווי דאס איז געווען דער פאל אין כנען און ישראל; פיליכט איז אויך דאס רעליגיעזע באוואוסטזיין פון די אידען געווארען שארפער מיט דער צייט. אבער ווי דאס זאל ניט זיין, יעדענפאלס האט מען אין די קרייזען פון די יהוה־דינער ניט געוואלט ווי־סען פון קיין פארבינדונג מיט דעם בעל פון צור. דאס קאן אויס־זעהן ווי א חידוש, ווייל אויך אליהו און זיין קרייז האבען, אזוי ווייט ווי מיר ווייסען, ניט געפאדערט א שטייגער, אז מ'זאל זיך צוריקקעהרען צום יהוה פון ציון, אדער אז מ'זאל אפשאפען די גאלדענע אקסען. עס ווייזט אויס, אז זיי האבען אפילו ניט פארבאטען די מצבות, וואס האבען דאך געהערט בעצם צום בעל־קולט. און דאך זעהען זיי אין דעם בעל פון צור עטוואס וואס איז זיי לגמרי פרעמד. וואהרשיינליך זיינען מיט איהם נאך געווען פארבונדען אלערליי אויסוואוקסען, וועלכע מ'האט ביז אהער צווישען אידען ניט גע־

קענט*). דערביי איז א פרעהליכע ערשיינונג צו זעהן, ווי מען איז אריבערגעוואקסען איבער דעם סינקרעטיזם, לכל הפחות לויט דעם ווילען און פרינציפ, כאטש אין דער פראקטיק איז נאך פון איהם גענוג געבליבען.

וואסערע מאטיווען עס האבען באוואויגען אחאב'ן צוצולאזען יענעם בעל, איז גרינג איינצוזעהן. אויב דער בונד מיט צור און דער שדוד מיט א פרינצעסין פון צור זיינען געווען פאליטישע אקטען, איז די צולאזונג פון דעם בעל געווען א פאליטישע נויטווענדיגקייט פאר געוויסע קרייזען. דעם קעניג'ס הייראט האט נאטירליך געבראכט צור'ישע דינער און דינערינס צוזאמען מיט א גאנצער הויף־פיהרונג; דער אפמאך ווידער האט געבראכט א מאסע צור'ישע סוחרים אין לאנד. ווי אמאל אונטער שלמה'ן, אזוי איז אויך איצט געווען זעלבסטפארשטענדליך, אז זיי האבען געמוזט האבען א רעכט צו דינען זייער היימישען גאט אויך אין פרעמדען לאנד. זיי האבען בכן געהאט דאס פולע רעכט אויף א מזבח און א טעמפעל פאר דעם צור'ישען בעל אדער מעלקארט, וועמען די גריכען האבען גערופען העראקלעס. וואלט אחאב געבליבען אין אט די גרעניצען, וואלט מען גאר ניט געקאנט האבען געגען איהם. עס ווייזט אבער אויס, אז די ליידענשאפטליכע און געוואלטזאמע איזבל האט זיך דערמיט ניט באגנוגענט, און עס ווייזט אויס, אז אחאב האט איהר דערין נאכגעגעבען. אנשטאט זיך צו באשרענקען אויף איהר פריוואטען קולט, האט די קעניגין געמאכט די פרעטענזיע ארויפצוצווינגען איהר קולט אויך אויף דאס לאנד; אחאב גופא אבער איז לגבי איזבל'ען מעהר א מאן ווי א קעניג, און אט אזוי האבען הפנים מאנכע אידען פרייוויליג, מאנכע אויך געצוואונגענערהייט נאכגעטאן דעם ביישפיל פון דער קעניגינ'ס הויף.

דאס האט ניט געקאנט געפעלען די היציג־פרומע אין ישראל. זיי האבען זיכער א רעכט צו טאדלען די אויסוואוקסען. אבער זיי געהען ווייטער, זיי טאדלען דעם גאנצען סיסטעם. זיי זעהען, אז דער מקור פון דער צרה איז דער בונד מיט דער געצענדינערישער צור. אויך דאס איז ריכטיג: אהן יענעם בונד וואלט דער צור'ישער בעל קוים אריינגעדרונגען אין ישראל.

---

*) פארגלייך די ווילדע טענץ און זעלבסט־פארקריפלונגען אין מלכים א י"ח. זיי געהען ארוים ווייט איבער דאס, וואס איז אמאל דערצעהלט געווארען וועגען דוד'ן (זעה אויבען ז. 70). נאך היינט קאן מען עהנליכעס זעהן אין די דערווישען־קלויסטערס, באזונדערס די ווירבעל־טענץ, וועלכע זעהען אויס אזוי ווי אמת'ע משוגעים וואלטען בושעווען; אויך פארוואונדונגען מיט מעסערס און שווערדען קומען פאר; עס ווערען אפילו אין מויל גענומען ברענענדיגע אייזענס.

אבער פון דעם שטאנדפונקט פון אביעקטיווער געשיכטסשרייבונג קאן מען פרעגן: צי האבן זיי א רעכט געהאט צו פארדאמען יענע פאליטישע נויטווענדיגקייט, ווייל זיי האבן געזעהן, אז רעליגיעזע און מאראלישע סכנות וואקסען ארויס פון איהר. דער ראד פון דער געשיכטע לאזט זיך ניט דרעהען אויף צוריק: אפילו ווען מיר זעהען די געפאהרען פון דעם מאדערנעם לעבען מיט זיין וועלט-פארקעהר און זיינע אלע געווינסען, האבען מיר אלץ קיין רעכט ניט יענע לעבענס-פארם גופא אפצושאפען אדער זי צו פארהאלטען אין איהר גאנג. דערין ליגט דער טעות פון אליהו און זיינע אנהענגער. ס'איז דאס סוביעקטיווע רעכט פון דעם פרעדיגער, וואס רופט צו תשובה, און פון יעדען, וואס גיט זיך איבער מיט היץ פאר א זאך, צו זיין איינזייטיג. מיט דעם רעכט באנוצען זיך מענער פון יענעם זארט. זייער איינזייטיגקייט און באגרעניצטקייט זיינען זייער גרויסקייט.

דאך איז געווען ניט מעהר ווי נאטירליך, אז ביי די בעסטע פון פאלק זאל זיך דערוועקען א טיפע אומצופרידענקייט מיט אחאב'ס הנהגה. זיי האבען מעהר ניט פאנאנדערגעטיילט צווישען דער פאליטישער נויטווענדיגקייט און דאס וואס איז ארויס ווייטער איבער איהרע גרעניצען. זיי האבען געזעהן דאס גאנצע, און אין דעם נאר די סכנה. מ'האט אין דעם, מעהר ווי אין אלץ וואס איז ווען עס איז געשעהן ביז איצט, געזעהן א געפאהר פאר דעם יסוד פון משה'ס רעליגיאן. פאר די אידען איז זייער רעליגיאן געווען דער תוך פון זייער נאציאנאלען קיום. וואס אחאב זאל ניט האבען געטאן צו פארשטארקען און דערהייבען זיין קעניגרייך, האט ער דאך גע־האלטען דערביי, מפקיר צו זיין דעם אידישען נאציאנאלען אוצר. עס קאן גרייכער זיין, אז די וואס האבען זיך געשטעלט אנטקעגען האבען ניט גע־וואוסט די גרויסע באדייטונג פון דעם וואס זיי טוען: עס קאן אויך זיין, אז זיי זיינען אין זייער ברען געגאנגען ווייטער ווי ס'איז נויטיג געווען. אבער אין ליכט פון דער היסטאריע שטעהען פאר אונז יענע קנאים פאר יהוה אלס די רעטער פון זייער פאטערלאנד. מיר קענען פאקטיש ניט וויסען, וואס עס וואלט געווארען פון ישראל, ווען דער פעניקישער בעל-דינסט וואלט פארבליבען, און ווען ער וואלט אונטער דעם שוץ פון בונד צווישען ביידע קעניגרייכען זיך אריבערגעטראגען פון שומרון אין ירושלים.

אין דער ערשטער רייהע פון די פארטרעטער פון אט דער געגענשטרע־מונג שטעהען די נביאים. זינט די טעג פון דער גרויסער נאציאנאלער באוועגונג, וועלכע האט געפיהרט צו שאול'ס דערהייבונג אויפ'ן טראן און, דער עיקר, צו א נייער לעבענס-פארם פאר דער נאציאן — די קעניגליכע קאנס־

טיטוציע—, האבען די נביאים אין א ברייטער מאס זיך מעהר ניט אריינגע־מישט אין עפענטליכען לעבען. נאר פון צייט צו צייט טרעט איינער פון זיי אויף און באווייזט, אז יענע ערשיינונג איז ניט אויסגעשטארבען. און אז זי פארפאלגט מיט א גוטזעהענדיגען אויג דעם גאנג פון די געשעהע־נישען אין ישראל, ספעציעל די רעליגיעזע פאסירונגען. איצט אבער, פונקט ווי דאמאלסט, שטעהט דער גאנצער נאציאן פאר א סכנה. זיי טרעטען דער־פאר ווידער ארויס אויף דער סצענע, כדי זיך צוצוגרייטען פאר א קרעפטיגען אנטייל אין די ענינים פון זייער פאטערלאנד.

מאנכע זאכען האבען זיך אונטערדעסען געענדערט ביי די נביאים. פריהער זיינען זיי ארומגעצויגען איבער'ן לאנד אין מחנות. פארכאפטע פון עקסטאז, רופענדיג צום הייליגען קריג, פילייכט אויך צו דינען און צו עהרען זייער גאט, און ווער ס'איז זיי אנטקעגען געקומען, איז מיטגעריסען געווארען פון זייער ווילדער התלהבות. איצט, כאטש זיי פיהלען זיך נאך אלץ, אז זיי זיינען באהערשט פון גאט'ס גייסט, דאך האט דער אופן פון זייער אויפטרעטען אין פארלויף פון דער צייט זיך געענדערט. פון די קאמפאניעס ארומוואנדערענדיגע דערווישען זיינען געווארען פאראיינען. אין די פאר־איינען ווערט קולטיווירט אויף א מעהר געארדערטען אופן די קונסט און די פעהיגקייט פון נביאות זאגען און פון דערגעהן גאט'ס ווילען, באזונדערס אבער ווערט דארטען אנטוויקעלט דער רעליגיעזער געדאנק. אט אזוי שטע־לען זיך די נביאים אמאל ביי דער זייט פון די כהנים, אמאל איבער זיי. די נביאים זיינען די נשמה, די כהנים זיינען דער ארעם און די האנט פון דער רעליגיאן.

די נביאים זיינען אויף אזא'ן אופן געווארען אז ארדען. זיי הייסען „בני הנביאים", דאס הייסט תלמידים און חברים פון א נביא מיט א גרויסען נאמען. איינצעלנע פון זיי הייבען זיך ארויף הויך איבער דער מאסע. צווי־שען זיי און די פון דעם טיפ פון א עמוס און א ישעיה איז נאר נאך איין טריט.

איינער פון די לעהרער צווישען די נביאים, פילייכט דער געוואל־דיגסטער, וויל ער איז דער אריגינעלסטער צווישען אלע נביאים, שטעלט זיך איצט אנטקעגען אחאב'ן. דאס איז אליהו פון תשבי אין גלעד. זיין נאמען אליין („אלי־יהו", „מיין גאט איז יהוה") איז שוין א פראגראם און באווייזט, אז דער קאמף געגען דעם בעל איז שוין פריהער אנגעפיהרט גע־ווארען אין זיינע קרייזען. אין איהם איז פארקערפערט דער פראטעסט פון פאלקס־ווילען געגען דער שאנד וואס מ'האט לאנג שוין אנגעטאן יהוה און

וואס מ'טוט איהם איצט אן פון דאס ניי. מיט א קלארען באוואוסטזיין פון דעם, וועגען וואס עס האנדעלט זיך, נעמט אליהו אויף דעם קאמף פאר יהוה געגען בעל, פאר די מאראלישע רעכטען און פרייהייטען פון דעם מענשליכען גייסט און געגען דאס איבערגעבען זיי צו דער נאטור־רעליגיאן, וואס דעמאראליזירט און דערנידעריגט. אליהו האט אריינגעפיהרט אין דער נבואה יענעם אופן פון מאראלישען באפעהל, וואס צייכענט אויס איהם גופא פונקט ווי די שפעטעריגע נביאים: יענע אייזערנע ניט בויגזאמקייט און פעסטקייט פון זייער נאטור, וואס הייסט זיי זיך האלטען פעסט ביי זייערע מאראלישע פאדערונגען און מעג אפילו די נאציאן אונטערגעהן צוליב דעם. זייער גאנצער אויפטריט באקומט דורך דעם אין מיטען פון דער אידיש־נאציאנאלער צעשפאלטענקייט אן איבערנאציאנאלען שטריך. פאר אליהו'ן האט די פאדערונג באדייט: האלט זיך פעסט אן יהוה און אן דעם אמת געגען דעם בעל און געגען דעם קעניגטום. פאר די שפעטעריגע נביאים האט די פאדערונג באדייט: האלט זיך פעסט אן יהוה און אן דעם אמת געגען דער אייגענער נאציאן און איהר פאלשקייט. פון די שפעטעריגע נביאים האבען מיר ביכער, פון אליהו'ן — בלויז ווערטער. ער קומט ווי א בליץ מיט זיין האנדלונג און מיט זיין ווארט. זיי אבער לעבען אין מיטען מיט די מענשען. דאך דאס זיינען נאר חילוקים פון א קליינעם גראד. בעצם איז ער דאך דער ערשטער פון זיי אלעמען און זיי אלע שטעהען אויף זיינע פלייצעס. ווער עס פארשטעהט אזוי וועניג דעם מהות פון דער נבואה ביי אידען און איהר מאראלישע מאכט ווי ערנסט רענאן אין זיין „געשיכטע פונ'ם פאלק ישראל“, דער וועט זעהן אין אט דער האלטונג פון די נביאים נאר א ווילדען פאנאטיזם און ווילדע בארבאריי. און דאך האט די געשיכטע צו פארדאנקען נאר דער דאזיגער האלטונג פון די נביאים וואס דאס פאלק ישראל האט זיך דערהאלטען פאר די קומענדיגע צייטען.

ווען מ'פארגלייכט אליהו'ן מיט זיינע גרויסע נאכפאלגער: עמוס, הושע, ישעיה, מוז מען זיך שטעלען די פראגע, צי ער האט אזא ווייטקייט פון הארייזאנט ווי זיי? אזוי ווייט ווי מיר וויסען פון איהם, סטראשעט ער ניט מיט דעם אונטערגאנג פון דער נאציאן, נאר מיט דעם אונטערגאנג פון דער דינאסטיע. צי ער האט שוין גענומען אשור אין באטראכט, וויסען מיר ניט. ווארשיינליך איז עס ניט. אליהו איז ניט קיין פאליטיקער. ווי א בליץ ברעכט ער זיך דורך פון מדבר, שטעהט אין שומרון און לאזט ארויס אן אזהרה: דאן פארשווינדט ער ווידער אזוי גיך ווי ער

איז געקומען. ער קען דערפאר געוויס נאר די נעהנטסטע שכנים און האט נאר אויף זיי אן אויג. וואס איהם באוועגט, איז די פארפיהרונג פונ'ם פאלק דורך דעם קעניג'ס הויף: דעריבער מוז די דינאסטיע פאלען, כדי דאס פאלק זאל ווידער פריי ווערען. דער אינסטרומענט פאר דעם איז אן אוזורפאטאר: העכסטענס האט אליהו געקאנט האבען אין זינען ארם אלס גאט'ס בייטש. אבער ווען מען איז שוין דערגאנגען אזוי ווייט צו קאנען זאגען, אז בירגער־קריג און טראן־פארכאפונג, פילייכט זאגאר דאס אריינרייסען זיך פון א שונא אין לאנד, זיינען די נויטיגע מיטלען אין יהוה'ס האנט אלס הילף אין זיין רעכט, איז נאר געבליבען איין טריט צו דער ווייטעריגער דערקענונג, אז יהוה'ס צארן און זיין באליידיגטע עהרע וועלען זיך ניט אפשטעלען אפילו ביי דעם קיום פון דער נאציאן און צו דעם געדאנק, אז די נאציאן גופא וועט סוף־כל־סוף מוזען פאלען. דער פרינציפ איז פעסטגעשטעלט געווארען: יהוה און דער אמת, די ריינע רעליגיאן און מאראל שטעהען העכער איבער דעם אויסערליכען גליק פונ'ם לאנד. דאס ווייטעריגע איז נאר געווען א פראגע פון דעם פאליטישען האריזאנט און פון דער פאליטישער גרופירונג.

דאסגלייכען קאן מען שטעלען די פראגע: ווי ווייט עס האט געהאלטען מיט אליהו'ס מאנאטעאיזם? די פראגע איז געענטפערט געווארען אויף פארשידענע אופנים. מאנכע שטעלען זיך אפ אויף דעם, וואס ער קעמפט נאר פאר יהוה און געגען דעם בעל, אין דעם זין, אז עס זאל באשלאסען ווערען ווער ס'איז דער גאט פון ישראל (מלכים א, י״ח 36). אנדערע ווידער שטיצען זיך אויף דעם, וואס ער שטעלט די פראגע: ווער פוןביידען איז איבערהויפט „דער גאט" און וואס ער האט נאר שפאט פאר דעם בעל, ווי ער וואלט גאר קיין גאט ניט געווען, נאר א פוסטע זאך (פסוק 21). — ביי דעם צושטאנד פון אונזערע דאקומענטען לאזט די פראגע פאר זיכער זיך ניט פארענטפערען. אבער די וואהרשיינליכקייט ליגט אויף דער זייט פון דער צווייטער מיינונג. עס דארף אנגענומען ווערען, אז אזוינע פונדאמענטאלע ווערטער ווי למשל: „איז יהוה א גאט, טא האלט זיך אן איהם, און אויב דער בעל טא האלט זיך אן איהם", אדער: „שרייט הויך, ווארים ער איז דאך א גאט!" שטאמען טאקע פאקטיש פון אליהו'ן. דאן איז קיין ספק ניט, אז זיין גרונטשטימונג איז מאנאטעאיזם, און אז ער גופא איז א דירעקטער אנזאגער פון די, מיט א יאהרהונדערט שפעטערדיגע העלדען פון מאנאטעאיזם. אבער זיין מאנאטעאיזם איז ניט קיין וועלט־פלאן. ניט קיין באשטימטע לעהרע פון וועלכען ניט איז זארט, נאר איז א פראק־

טישער אויסדרוק פון דער גרונטשטימונג, וואס פילט אן זיין גאנצע נשמה. און וואס באשטעהט דעריין, אז יהוה איז דער גאט און בעל איז גארנישט.

נאטירליך שטעהען אליהו און די נביאים פון זיין קרייז ניט אליין. נעבען זיי, און פילייכט הינטער זיי אלס טרייבענדע כוחות, שטעהען נאך אנדערע עלעמענטען. שוין אליהו׳ס נאמען האט אונז אויבען געפיהרט צו דער השערה, אז ער איז ניט געווען דער ערשטער, וואס האט זיך איינגעשטעלט פאר דעם שטרענגען יהוה־דינסט. ער איז נאר דער, אין וועמען דער קאנ־פליקט פארקערפערט זיך. עס האט שוין פאר איהם געמוזט זיין א גאנצער קרייז פון אזוינע לייט. ווי ווייט צוריק דער קרייז געהט, קאנען מיר ניט וויסען. אבער אויסגעבילדעט האט ער זיך קענטיג אלס פועל־יוצא פון דער פארשפרייטונג פון דער כנעני׳שער רעליגיאנס־פארם אין ישראל זינט ירבעם בן נבט.

מיט די פארטרעטער פון דער באוועגונג באקענען מיר זיך נעהנטער אין די טעג פון יהוא. בראש פון זיי שטעהט דארטען יהונדב בן רכב. פון ירמיה וויסען מיר, אז זיי האבען זיך גערופען „רכבים“, אויף רכב׳ס נאמען (ירמיה ל״ה). דערפון איז צו זעהן, אז דער גרינדער פון אט דער חברה איז באמת געווען יהונדב׳ס פאטער רכב, וועלכער האט געמוזט לעבען אין אליהו׳ס צייט. די באוועגונג איז בכן ניט פיעל פריהער ווי עמרי, העכסטענס בעשא.

וואס די דאזיגע סעקטע פון די ר כ ב י ם וויל, איז גרינג צו זעהן פון אונזערע דאקומענטען. זיי זיינען אן אלטער נאמאדען־שבט, לויט דעם ספר דברי הימים פארוואנדט מיט די נאמאדישע קינים, וואס האלט זיך נאך אן דעם אלטען נאמאדישען אופן פון לעבען, בעת דאס פאלק בכלל איז אריבערגעגאנגען צו ערד־ארבייט, צו וויין־פלאנצונג און צו א באזעסע־נעם לעבען. זיי פארקערפערען אין זיך דעם נאמאדישען אידעאל און מיט איהם דעם פראטעסט געגען ציוויליזאציע און א באזעסענעם לעבען. פון דער ציוויליזאציע ווילען זיי זיך האלטען ווייט צוליב איהרע פארדארבענ־קייטען. פארווארפענדיג וויין, אט דעם חשוב׳סטען פראדוקט פונ׳ם פרוכט־לאנד, פארווארפען זיי די דיאניזישע קולטור בכלל און לעבענדיג אין גע־צעלטען פארווארפען זיי די באזעסענקייט, דעם יסוד פון אגריקולטור. זיי טוען דאס, מחמת זיי האלטען אין זכרון, אז יהוה גופא איז אמאל געקומען פון מדבר אין לאנד כנען און איז שוין אין מדבר געווען דער גאט פון ישראל. זיי וויסען דעריבער שטרענג צו אונטערשיידען צווישען דעם יהוה פון דעם אמאליגען ישראל און די ניי־מאדישע, ניט דוקא דורך דעם צור׳ישען

בעל ערשט איינגעפיהרטע, שטרעבונגען צו פארמישען זיין דינסט מיט עלעמענטען פון דעם בעל־דינסט וואס הערשט אין׳ם לאנד כנען.

ביי דעם פונקט האט די סעקטע זיך באגעגענט מיט די נביאים פון יענער צייט. די סעקטע וואס האט מיט דער צוריקקעהרונג צו דער נאַטור געוואלט צוריק אויפשטעלען די אלטע גוטע צייט פון ישראל, איז היפוך צו די זינד פון דער ציוויליזאציע, און יענע נביאים, וואס זיינען געווען ריין רעליגיעזע קנאים — טרעפען זיך צוזאמען אין דעם האס געגען דער כנעני׳שער און פעניקישער רעליגיאן. מיר באגרייפען דערפאר פארוואס די פארטרעטער פון דער אלט־אידישער, שטרענג נאציאנאלער פארטיי מאכען יד אחת מיט די רעליגיעזע קנאים פון יהוה אין דער צייט פון געפאהר, בעת דער בעל האט געהאלטען ביים ארויסשטופען יהוה איז גאנצען פון ישראל.

אלס דריטע גרופע, אין א נאהענטער קרובה׳שאפט צו יענע ביידע, קומט נאך צו דער ארדען פון די נזירים. ניט בלויז האלטען זיי זיך צוריק פון וויין, ווי יענע רכבים, נאר זיי לאזען אויך וואקסען לאנג די האר, אהן ספק אלס סימן פון הייליגקייט*), אויך אלס אויסדרוק פון פראטעסט געגען דער דאמאלסטיגער פארפיינערונג פון לעבען. זיי וואוינען אבער אזוי ווי די נביאים, אין פעסטע הייזער. עס קאן טאקע זיין, אז לכתחילה זיינען זיי געווען א געהייליגטער קלאס אין דעם הייליגען קריג: זיי זיינען אבער וואס ווייטער אלץ מעהר געווארען א רעליגיעזער ארדען, וואס האט אנגענומען דעם נאמאדישען אידעאל. אין דער געשיכטע פון שמשון׳ען שפיגעלט זיך נאך אפ די אנשויאונג, אז זיי זעהען אין דער נזירות דעם מקור פון זייער קריגערישען כוח. פאר עמוס׳ן שטעהען שוין די נזירים אין א דירעקטער נאהענטקייט צו די נביאים (עמוס ב 11, 12).

דאס איז דער באדען, פון וועלכען עס האבען ארויסגעשפראצט מענער ווי אליהו.

אליהו׳ס געשיכטע, לגמרי איינגעוויקעלט אין נסים, שטאמט אבער פון אן אלטען און גוטען קוואל. די דאזיגע געשיכטע מוז גענומען ווערען ווי זי שטעהט און געהט און מ׳דארף דערביי געדענקען, אז אליהו איז א גראנדיעזע אריגינעלע נביאים־פיגור, א געטליכער מאן פול מיט דעם גייסט פון יהוה און באוואוסט אין דער קראפט פון זיין גאט וואס געוועלטיגט אין איהם. אויך א מאן מיט א שטרענגען היסטארישען געוויסען וועט א רגע ניט צווייפלען, אז אליהו איז פאקטיש געווען א וואונדער־מאן, וועמען עס האבען זיך איינגעגעבען מאנכע אומגעוועהנליכע זאכען — א געוואלטיגע.

הערשענדע פּערזאָן, פאַר וועמען אַלע האָבן זיך מיט'ן גוטן ווילן געבויגן. דערצו מוז מען נעמען זיין משונה'דיקע אויפטרעטונג, זיין באַווייזן זיך און פאַרשווינדן אַזוי ווי אַ בליץ און אויך זיין דרייסטן רעליגיעזן איידעאַליזם. ס'איז דערפאַר קיין שום חידוש ניט וואָס אין די אויגן פון פאָלק וואָס האָט איהם באַוואונדערט האָט אויסגעוויזן אומגעוועהנליך אַלץ וואָס אליהו האָט געטאָן און וואָס איז מיט איהם געשעהן. ס'איז גאַנץ נאַטירליך, וואָס אין מויל פון פאָלק זיינען צוגעקומען לעגענדאַרישע שטריכען צו יעדער זאַך וואָס אליהו האָט פאַקטיש געטאָן. ביידע עלעמענטן: די פאַקטן און די לעגענדאַרישע שטריכען, לאָזן זיך מעהר ניט אָפּשיידן איינגאַנצן איינע פון די אַנדערע.

איין טאָג טרעט אליהו אויף פאַר דעם קעניג און איז איהם מודיע, אַז דריי יאָהר וועלען ניט פאַלען פון הימעל קיין טוי און קיין רעגען. שוין פריהער, ווי עס ווייזט אויס, האָט ער געסטראַשעט דעם קעניג און דעם פאָלק מיט יהוה'ס שטראָף פאַרוואָס זיי האָבן זיך אָפּגעקעהרט פון איהם; אָבער זיינע שטראָף־רייד זיינען געווען אַהן ערפאָלג. ער ציהט זיך איצט צוריק אין דער איינזאַמקייט, נאָכדעם ווי ער האָט איבערגעגעבן זיין שליחות. ביים טייך כרית האַלט גאָט אויף זיין לעבן אויף אַזאַ וואונדערליכען אופן, אַזוי ווי די פויגלען פון הימעל וואָלטען איהם געבראַכט שפּייז. און ווען דער טייך ווערט פאַרטריקענט, זוכט ער זיך אויס אַ זיכערען מקום־מקלט אוייסער דעם לאַנד. אין דער פעניקישער שטאָדט צרפת נעמט אַן אָרימע אַלמנה איהם אריין אין הויז. אָבער יהוה בענשט זי מיט אַ שפע אויף אַ וואונדערליכען אופן, אַזוי לאַנג ווי ער איז איהר גאַסט. און ווען דער זוהן פון דער אַלמנה ווערט טויט־קראַנק און ליגט אַהן אַ שפור פון לעבן אויפ'ן בעט, גיט זיך אליהו'ן איין אריינצוהויכען צוריק אין איהם דעם אָטעם פון לעבן.

אָט אַזוי פאַרגעהען כמעט דריי יאָהר. טריקעניש און הונגער דריקען דאָס לאַנד, און אַחאב גופא פאָהרט אַרוים מיט זיין פּאַלאַץ־מיניסטער זוכען שפּייז פאַר די קעניגליכע פערד. דאָ באַווייזט זיך פאַר איהם דער נביא אויפ'ן וועג און הייסט איהם זיך שטעלען צום משפט פון גאָט. ער זאָל זיך באַווייזען מיט די 450 נביאים פון בעל*) צו ברייננגען אַ קרבן אויפ'ן באַרג כרמל. און ווען דער פייער וועט זיך אַנצינדען אויפ'ן מזבח זאָל באַשלאָסען ווערען ווער ס'איז גאָט: יהוה אָדער בעל? תפלות, קונצען און

*) די נביאים פון דער אשרה י"ח 19 זיינען אַ שפּעטערדיגע הוספה.

צעבושעוועטע ווילדקייט פון די בעל־נביאים נוצען ניט. גאָט׳ס משפט רעדט פאר אליהו און יהוה. אליהו האָט מנצח געווען די 450 נביאים פון בעל, ביים טייך קישון לאָזט ער זיי אויסקוילענען*).

ווען די קעניגין הערט וואס ס׳איז געשעהן, זוכט זי צו נעמען נקמה. אליהו איז ווידער פארטריבען פונ׳ם לאנד. ער אנטלויפט קיין דרום און קומט צום חורב. אט דא, ביים אלטען גאָט׳ס־בארג, גיסט ער אויס זיין הארץ פאר משה׳ס גאָט. יהוה אנטפלעקט זיך צו איהם און טרייסט איהם, אז מ׳וועט נעמען פון בעל א שרעקליכע נקמה. אליהו גופא זאָל שאפען די אינסטרומענטען וואס זאלען אויספיהרען גאָט׳ס שטראף: אלישע, יהוא, חזאל.

די לעצטע נאָטיץ איז ניט אין גאנצען ריכטיג. אליהו גופא האָט בלויז אלישע׳ן ארויפגעזעצט. דיביידע מלכים זיינען, ווייזט אויס, פון זיין נאָכפאָלגער געזאלבט געווארען. דער גרויסער הונגער, וואס איז דער אויסגאנגס־פונקט פון דער גאנצער טראדיציע וועגען אליהו, איז א היס־טאָרישער פאקט. אויך דער היסטאָריקער מענאנדער ווייסט דערפון**). דאָס וואס ביי איהם דויערט דער הונגער נאָר איין יאָהר, און תנ״ך אבער דריי יאָהר, איז בעצם ניט אזא גרויסער אונטערשייד. דאָס באווייזט נאָר, אז איינצעלנע אומשטענדען אין אונזער טראדיציע וועגען אליהו זיינען ניט שטרענג היסטאָריש.

אליהו׳ן איז נאָך אויך באשערט געווען צו פּראָקלאמירען די נקמה אַז אחאב׳ן און אַז זיין הויז. די געלעגענהייט דערצו גיט אחאב אליין דורך זיינעם א טיראנישען אקט אין בירגערליכע ענינים. דער צוטרוי פון פאָלק צו עמרי׳ס דינאַסטיע, וואָס איז אזוי אויך שוין געווען אונטערגעגראָבען דורך אחאב׳ס רעליגיעזער שטעלונג, איז איצט לגמרי צעטרייסעלט געווא־רען, און האָט פריי געמאַכט דעם וועג פאר דער פאָדערונג פון דער נביאים־פּאַרטיי, וועלכע האָט דירעקט געצילעוועט אפּצושאפען די דינאַסטיע.

מיר זיינען דא אין א בעסערער לאַגע איידער ביז אהער אַרויסצוקריגען די פאַקטישע פּאַסירונגען, אויף וועלכע עס זיינען באַגרינדעט אונזערע ידיעות. נעבען דעם אויספיהרליכען באריכט, וואס באַהאַנדעלט דעם מאַ־טעריאַל פריי, האָבען מיר נאָך א קירצערען באריכט, וואס גיט איבער גע־

---

*) מלכים א, י״ז און י״ח. די לעגענדארישע באפוצונג לאָזט זיך דערקענען. דאָס זעהט זיך שוין דערין וואס דער קעניג געהט פערזענליך זוכען שפּייז.

**) יוסף פלאַוויוס, אידישע אַלטערטימער, בוך 8, קאַפּ. 13, 2.

נויער די געשעהענישען*). לויט דעם באריכט האט אחאב צוגענומען מיט אומרעכט די נחלה פון א בירגער פון יזרעאל מיט'ן נאמען נ ב ו ת. ווייל נבות האט ניט געוואלט אפטרעטען דעם קעניג דאס שטיק לאנד מיט גוטען, ווערט ער געשטעלט צום משפט אויף אן אויסגעטראכטער באשולדיגונג און ווערט, לויט די שטרענגע מנהגים פון דער צייט, הינגעריכטעט צוזאמען מיט זיין גאנצער פאמיליע. דאס פעלד אלס א הפקר־זאך געהט איצט איבער צום קעניג.

אויב פריהער האט אחאב טיף וועה געטאן די טרייע יהוה־דינער מיט זיין שטעלונג צום בעל־דינסט, האט ער איצט וועה געטאן דאס גאנצע פאלק מיט דעם נידערטרעכטיגען מארד אין נאמען פון געזעץ. ווידער איז עס אליהו, וועלכער זאגט ארויס שארף און ניט פארשטעלט דאס, וואס האט טיף באוועגט די מאסען. אין דעם מאמענט ווען אחאב, באגלייט פון יהוא און בדקר, געהט צונעמען דאס פעלד, וואס געהערט איהם איצט לויט דעם געזעץ, ערשיינט פלוצלונג אליהו פאר איהם מיט די ווערטער: „דאס בלוט פון נבות און זיינע קינדער האב איך נעכטען אווענד געזעהן: דיר וועל איך עס באצאהלען אויף אט דעם פעלד!" (מלכים ב, ט 25, 26).

דער גורל פון דער דינאסטיע איז דערמיט באשלאסען דורך דעם עפענטליכען אורטייל פון דער נאציאן. אויב אליהו האט געהאט די אויטאריטעט, וועלכע די באריכטע שרייבען איהם צו. אויף אחאב'ן אליין איז דער אורטייל ערפילט געווארען אין זיינע לעצטע מלחמות מיט ארם, וועלכע האבען געקאסט דעם קעניג זיין לעבען.

אחאב'ס מלחמות מיט דמשק און אשור.

וועגען אחאב'ס באציהונגען צו אנדערע לענדער האבען מיר ניט גע־נוג ידיעות. כאטש אין תנ"ך ווערט וועגען דעם דערצעהלט אויספיהרליכער ווי געוועהנליך. שלמנאסר דער צווייטער (824—859) האט פארטגעזעצט די אויבען באשריבענע פאליטיק פון אשור און האט ספעציעל זיך באמיהט צו אונטערווארפען דמשק. ער רופט אן אין זיינע אויפשריפטען אחאב'ן פון ישראל צווישען די מלכים, וועלכע ער האט באזיגט אין יאהר 854, בעת אין תנ"ך ווערט קיין ווארט ניט דערמאנט פון אחאב'ס א פיינדליכען צו־זאמענשטויס מיט אשור. דערצו נאך איז אחאב אויפגעטראטען געגען אשור.

*) זעה נעבען מלכים א, כ"א; מלכים ב, ט פון 25 אן.

לויט שלמנאסר׳ס באריכט, אין בונד מיט דאדא־אידרי פון סיריען, בעת אין תנ״ך ווערט, אדרבה, דערצעהלט וועגען אסך פיינדליכע צוזאמענשטויסען פון אחאב׳ן מיט בן־הדד. די פארשידענקייט פון דיביידע דערמאנטע סירישע נעמען דאדא־אידרי און בן־הדד וואלט שוין זיין די גרינגסטע זאך צו פארענטפערן. ווען מיר פארגלייכען זיי מיט די וואריאציעס פון העב־רעאישע נעמען, קאנען זיי גאנץ גוט זיך באציהען אויף דעמזעלביגען מאן. די פראגע איז אבער, ווי קאנען שטימען יענע מלחמות געגען ארם פון תנ״ך מיט אחאב׳ס פארבינדונג מיט זיין געגנער געגען אשור?

לאמיר קודם כל באטראכטען די פאקטען: דער ספר מלכים דערצעהלט אונז פון א ביטערער שנאה, וואס איז אויסגעבראכען צווישען ישראל און ארם ביים סוף פון אחאב׳ס רעגירונג, פילייכט זאגאר שוין פריהער. עס קומט צו אן אטאקע פון די סירער אויף שומרון, וועלכע ווערט אבער צו־ריקגעשטויסען. אין א יאהר ארום קומט ווידער בן־הדד אין לאנד, ווערט נאכאמאל געשלאגען און געפאנגען, אבער ווערט פון אחאב׳ן גרויסמוטיג פרייגעלאזען. אין דריי יאהר ארום קומט עס ווידער צו א מלחמה, אין וועל־כער אחאב פאלט. — אורזאכען פאר יענע שנאה האבען ניט געפעהלט ווי מיר האבען שוין פריהער דערצעהלט. אדרבה, אחאב׳ס, און קענטיג אויך שוין עמרי׳ס, דערנעהנטערונג צו צור האט ממילא געטראגען אין זיך דעם ווארצעל פון א פארפרעמדונג צווישען ישראל און ארם. ארם האט געמוזט זוכען צו געווינען צוריק מיט געוואלד די פאזיציע, וואס זי האט צום טייל פארלארען, אדער וואס איז איצט יעדענפאלס מעהר ניט געווען זיכער. ס׳איז אויך ניט אוממעגליך, אז דער דערווארטעטער צוזאמענשטויס מיט אשור, האט אלץ מעהר און מעהר ארויסגערופען ביי בן־הדד׳ן דעם פאר־לאנג פאר א ריכטיגער פארבינדונג מיט ישראל. ישראל ווידער, זיך פאר־לאזענדיג אויף זיינע ביידע ביז־איצטיגע בונד־ברידער צור און יהודה, אדער זיך שרעקענדיג פאר די פאליטישע רעזולטאטען פון א צו שטארקער התקרבות צו ארם, האלט זיך צוריק, אדער האט בדעה אויסצוליפערן ארם צו אשור. פונקט ווי מיט הונדערט יאהר שפעטער אין יהודה, האט אויך איצט ארם געקאנט דערקלערען קריג, כדי מיט געוואלד צו שאפען א פאר־בינדונג. נאר ווי דאס זאל ניט זיין, יעדענפאלס שטעהט בן־הדד פאר די טויערן פון שומרון. דאס הייסט ממילא שוין, אז ער האט צוגענומען גאנץ גליל, דעם טאל יזרעאל און די צפון־רוקענס פון די בערג אפרים, אויך דעם עבר־הירדן וואס ליגט אנטקעגען.

א גאנץ אנדער בילד אבער באקומט זיך פון די אשורישע אויפשריפ־

טעו. לויט זיי האט שלמנאסר אונטערנומען אין זעקסטען יאהר פון זיין רעגירונג (854) א פעלד־צוג געגען דעם מערב. דער קעניג דאדא־אידרי פון דמשק, אירחולינא פון חמת, „אויך די מלכים פונ׳ם חאטי־לאנד (חתים־לאנד) און דעם ים־ברעג" שטעלען זיך פאראייניגט איהם אנטקעגען און ווערען באזיגט: 20,500 ווערען געטויט. אזוי דערצעהלען זיינע כראני־קעס. גענויערע ידיעות גיט ער אין אן אויפשריפט אויף א שטיינערנעם זייל, לויט וועלכער עס געפינען זיך צווישען די מלכים וואס האבען זיך פאראייניגט געגען איהם, אויסער דאדא־אידרי פון דמשק מיט 20,000 מאן און מיט רייטוועגען און רייטערס צו 12,000 און אירחולינא פון חמת מיט 10,000 מאן און מיט רייטוועגען און רייטערס צו 700, אויך אחאב פון ישראל מיט 10,000 מאן און מיט רייטוועגען און רייטער צו 2,000. ביי קארקאר קומט עס צו א שלאכט, אין וועלכער זיי ווערען באזיגט און פאר־לירען 14,000 טויטע. אין זיין עלפטען יאהר (849) ריהמט זיך שלמנאסר ווידער מיט א פעלד־צוג געגען דאס חתים־לאנד און מיט א נצחון איבער דאדא־אידרי און 12 מלכים פון חתים־לאנד; דאסגלייכען אין 846.

אז די ביידע באריכטען פון תנ"ך און פון שלמנאסר׳ס אויפשריפטען געהען זיך פאנאנדער, ליגט פון אויבען אויף. לויט איין סברא, וואס ווערט איצט פארטראטען פון אסך פארשער, דארפען מיר זוכען דעם שליסעל דערצו אין דער נאטיץ פון ספר מלכים, לויט וועלכער אחאב האט געשלא־סען אן אפמאך מיט בן־הדד׳ן נאך זיין צווייטען זיג איבער איהם (מלכים א, כ 34). מיר באקומען דאן דאס פאלגענדע בילד וועגען אחאב׳ס קריי־גערישער אונטערנעמונג.

אין אחאב׳ס לעצטע יאהרען — לויט דעם הייסט עס אין די יאה־רען 753—756 — ערוואכט ווידער די אלטע שנאה צו ארם דמשק. עס קאן זיין, אז אין דערזעלביגער צייט האט אויך מואב זיך געמאכט זעלב־שטענדיג פון ישראל. פיליכט זוכט אחאב זיך צו באפרייען פון די שווערע באדינגונגען, וועלכע בן־הדד דער ערשטער האט ארויפגעלעגט אויף זיין פאטער עמרי. נאך מעהרערע פאר אחאב׳ן אומגליקליכע מלחמות*), גיט זיך בן־הדד׳ן איין צו מארשירען אויף שומרון. אחאב איז גרייט איבערצו־געבען די הויפטשטאדט אויף לייכטע באדינגונגען ווי בן־הדד שטעלט זיי צוערשט. אין דער לעצטער רגע אבער האט בן־הדד חרטה און פאדערט, אז מ׳זאל איהם איבערגעבען די שטאדט אהן באדינגונגען. בן־הדד׳ס העזה־

*) בפירוש שטעהט דאס ניט, אבער דאס איז ארויסצודרינגען פון מלכים א, כ.

דיגע טריילאזיגקייט וועקט אויף אחאב'ס געזונקענעם מוט. ער וואגט אז אויספאל און טרייבט ארויס די סיריער פון לאנד. זיי פרובירען אבער איז א יאהר ארום ווידער זייער גליק. ביי אפק און דעם טאל קישון, אדער ניט ווייט פון איהם, לאגערט א מעכטיגער סירישער חיל; ישראל שטעלט זיך איהם אנטקעגען אויף די בערג־רוקענס פון די בערג אפרים. אחאב וואגט אז אטאקע נאך א לאנגען ישוב־הדעת, און פארניכטעט דעם חיל פון'ם פיינד. בן־הדד גופא ווערט אחאב'ס געפאנגענער. אחאב שענקט דאס לעבען צו דעם דאזיגען געפעהרליכען געגנער פון ישראל, לפנים פון גרויסמוט. בן־הדד איז געצוואונגען צו שליסען אן אפמאך, לויט וועלכען ער גיט אוועק צוריק צו ישראל די שטעדט וואס זיין פאטער האט אוועקגענומען און אחאב'ס סוחרים קריגען א קווארטאל פאר באזארען אין דמשק (מלכים א, כ 34).

אחאב האט א גוטען גרונט צו שאנעווען איצט זיין געגנער. ער זעהט איין די סכנה וואס שטעהט ביידען פאר מצד פון אשור און באשליסט, איז בונד מיט דמשק, זיך אנטקעגען צו שטעלען דעם געפעהרליכען שונא. א רייה פון סירישע פירשטען ווי אויך אז עמונ'ישער און אראבישער פירשט זאלען זיך האבען באטייליגט אין יענעם בונד. אחאב באטייליגט זיך מיט 10,000 פוסגעהער און 2,000 רייטער. ביי קארקאר איז סיריען קומט עס צו א שלאכט*).

ביידע אומשטענדען צוזאמען: די פארלויפיגע אפשטעלונג פון שלמנאסר'ס מארש, ווי אויך די אפשוואכונג פון די פאראייניגטע פירשטען, האבען געמוזט לויז מאכען דעם בונד. וואהרשיינליך האט אויך בן־הדד צו לאנגזאם געטאן זיין התחייבות אוועקצוגעבען אחאב'ן צוריק זיינע עראבערונגען. אבער וואס די אורזאך איז ניט געווען, די פיינדשאפט ברעכט ווידער אויס אין דריי יאהר ארום נאך יענעם קריג. עס האנדעלט זיך וועגען רמה און גלעד, וועלכע האט לויט אחאב'ס טענות געהערט צו איהם. יהודה'ס דערנעהנטערונג צו אחאב'ן, וועלכע איז שוין פריהער פארגעקומען. דריקט זיך איצט פראקטיש אויס אין צושטעלען חיל. פיליכט האבען די ביידע קעניגס־הייזער ערשט אין דער צייט זיך מתחתן געווען. כאטש איין נביא, מיכה בן ימלה — אין ווידערשפרוך צו דער מאסע פון זיינע חברים — זאגט פאראויס א שלעכטען סוף, דאך וואגען ביידע מלכים צו גיהן אין מלחמה. אחאב זוכט זיך צו פארשטעלען, כדי די פיינד זאלען איהם ניט

*) עס מוז ליגען אין דער געגענד פון חמת, ניט ווייט פון ארא̈נטעס.

דערקענען: אבער דאס העלפט איהם וועניג. כאטש ער איז פארקליידט, טרעפט איהם פארט א שאס פון פיינד. טויטליך פארוואונדעט, האלט ער אוים שטעהענדיג אין וואגען, ביז די נאכט מאכט א סוף פון דער שלאכט. אחאב גופא איז געפאלען ווי א העלד, אבער צו ברייננען א נצחון פאר זיין פאלק איז ער ניט געווען בכוח. זיין העלדישער טויט האט געווים אפגעווישט אין דעם זכרון פון פאלק מאנכע אומרעכטען, וואס ער איז באגאנגען און האט געלאזט בולט'ער ארויסברייננען מאנכע ליכטיגע זייטען פון זיין כאראקטער. דאס ווייזען די באריכטען וועגען אחאב'ס מלחמות.

כאטש אונזער שילדערונג גיט אונז א באפרידיגענד בילד פון דעם גאנג פון די געשעהענישען, דאך קאן מען ניט אוועקמאכען מיט דער האנט אויך אן אנדער מעגליכקייט, וועלכע לעגט זיך גאנץ גוט אויפ'ן שכל. עס לאזט זיך נעמליך דענקען, אז שלמנאסר, אדער לכל הפחות זיין טאוועלשרייבער, איז געווען ניט גענוי באקאנט מיט דעם נאמען פון דעם מלך פון ישראל וואס האט געקעמפט געגען אשור ביי קארקאר, ניט גענויער ווי א שטייגער וועגען די באציהונגען צווישען יהוא און די אנדערע אידישע מלכים צו עמרי*). אין דעם פאל דארף מען אננעמען, אז ישראל איז געווען געצוואונגען צו קעמפען צוזאמען מיט דמשק געגען אשור אלס פועל־יוצא פון דער אומגליקליכער שלאכט ביי רמה: און אז דער קעניג פון ישראל, וועמען שלמנאסר האט באזיגט, איז ניט געווען אחאב, נאר יהורם. ניט ווערענדיג אפ'פסק'ענען אין גאנצען, גיב איך אבער דער הנחה דעם פארצוג צוליב טעמים, וועלכע וועלען דערקלערט ווערען ביי ארם'ס געשיכטע. אחאב'ס טויט איז לויט דעם געפאלען אין יאהר 855.

אחזיה בן־אחאב. יורם בן־אחאב.

אחאב'ס זוהן אחזיה (854—855) האט געקראגען א שלעכטע ירושה פון זיין פאטער. אז רמה אין גלעד איז נאך דעם רעזולטאט פון דער לעצטער שלאכט פארבליבען ביי ארם, פארשטעהט זיך ממילא. אבער אהן ספק איז עס דערביי ניט געבליבען. די פראגע איז נאר: ווי ווייט אפהענגיג ישראל איז געווארען פון סיריען? און ווי ווייט די סיריער האבען אויסגענוצט די דאזיגע אפהענגיגקייט אין דער נעכסטער צייט? דער ענטפער

---

*) זעה אויבען ז. 179 און אויך אונטען ז. 218 („יהוא דער זוהן פון עמרי").

אויף דעם ענגט אפ פון דער הנחה וועגן דעם אנטייל וואס אחאב אדער יהורם האבען גענומען אין דער שלאכט ביי קארקאר.

נאטירליך האט דער נייער צושטאנד, וואס אזא'ן אומגליק האט געמוזט ברייננען מיט זיך, באלד זיך געלאזט פיהלען אויף די איבעריגע גרעניצען פונ'ם קעניגרייך. די מואבים ווייסען גלייך זיך צו באנוצען דערמיט, וואס אחאב'ס חיל איז געשלאגען געווארען און וואס זיין האנט געוועלטיגט מעהר ניט איבער ישראל. נאכדעם ווי זיי האבען שוין פיליכט ביי אחאב'ס לעבען געהאט אראפגעווארפען דעם לעסטיגען יאך, וועלכען זיי האבען גע־טראגען ארום 40 יאהר, און האבען זיך ארויסגערוקט צו צפון איבער דעם גרעניץ וואס עמרי האט זיי אנגעוויזען, האבען זיי ווייזט אוים גלייך נאך אחאב'ס טויט אונטערנומען אן אטאקע אויף ישראל*). אהן ספק איז אחזיה ניט געווען בכוח זיי צו פארהאלטען.

אלס צוגאב נאך צו די אלע צרות האט אחזיה'ן געטראפען א שווער אומגליק באלד ווי ער האט איבערגענומען די רעגירונג: ער איז אראפגע־פאלען פון דעם אויבערסטען צימער פון זיין קעניגליכען פאלאץ דורכ'ן פענסטער און האט הפנים באקומען אזוינע שרעקליכע וואונדען, אז ער האט מעהר שוין ניט געקאנט צו זיך קומען. נאך א רעגירונג פון בלויז צוויי יאהר איז ער געשטארבען פון זיינע וועהטאגען. אליהו זאל איהם האבען פאר־אויסגעזאגט דעם סוף. דאך איז א גרויסע פראגע, צי דער נביא האט נאך אין יענער צייט געלעבט? דער אומשטאנד, וואס ביי דער בארוטונג וועגען אחאב'ס פעלד־צוג געגען רמת גלעד, פארטרעט מיכה בן ימלה אליהו'ס שטעל, רעדט געגען דעם. דערצו נאך איז צו מערקען פון מאנכע סימנים, אז די דערצעהלונג שטאמט פון א שפעטעריגער צייט (מלכים ב, א: מלכים א, כ"ב).

אחזיה'ס נאכפאלגער איז זיין אינגערער ברודער י ה ו ר ם. דער ספר מלכים גיט איהם א רעגירונג פון 12 יאהר (842—854). צי דאס איז ריכטיג אדער ניט ענגט ווידער אפ פון דער פראגע מכוח דעם נאמען פון דעם קעניג פון ישראל, וואס האט אנטייל גענומען אין דער שלאכט ביי קארקאר געגען שלמנאסר'ן. אויב דאס איז געווען אחאב, ווי לויט די אשורי־שע ידיעות, דאן האט יהורם נאר געקאנט רעגירען ארום 8 יאהר. אויב אבער יענע ידיעות זיינען א טעות און יענער קעניג איז פאקטיש געווען

*) אזוי איז צו פארשטעהן מלכים ב, ג 5.

יהורם, דאן איז דער ספר מלכים גערעכט מיט די 12 יאחר פון זיין רעגירונג. מיר האבען דא בכן נאך א גרונט, כאטש ניט אזא שטארקען, פאר אונזער הנחה.

אויך אין אנדערע פרטים פאסען די פארהעלטענישען פון ישראל זעהר גוט צו דער סברא. אזוי ווי די שלאכט ביי רמה האט געבראכט ישראל אין א מצב צו ווערען אפהענגיג פון דמשק, איז ניט געווען אויסצומיידען דעם פועל־יוצא דערפון, אז ביי דעם נעכסטען צוזאמענשטויס פון די סיריער מיט אשור זאלען אחזיה אדער יורם מוזען שיקען א חיל צו העלפען זייער באזיגער. אט אזוי איז עס געקומען צו דער שלאכט ביי קארקאר. דאך האבען מיר קיין מיטלען ניט ארויסצוגעבען אן ענדגילטיגען אורטייל וועגען דעם ענין. ס׳איז גענוג זיך צו איבערצייגען, אז פון אלץ וואס קאן באלייכטען דאס פארהעלטעניש פון ישראל צו אנדערע לענדער אין יענער צייט, קומט בולט ארויס די שוואכקייט פון דער צפון־מלוכה זינט אחאב׳ס אומגליקליכען טויט.

דעם ערשטען באווייז פאר דעם גיט אונז יהורם׳ס דורכפאל אין זיין אונטערנעמונג געגען מ י ש ע פ ו ן מ ו א ב. עס לאזט זיך פארשטעהן, אז יורם האט ניט געקאנט דולדען מואב׳ס זעלבשטענדיגקייט געגען ישראל, וואס איז געווארען א פאקט נאך אחאב׳ס טויט. מ׳האט בכן געמוזט פרובירען ווידער צו אונטערווארפען מואב. אט דער פרובע האבען מיר צו פארדאנקען דעם באקאנטען שטיין פון מישע, א מאנומענט, וועלכען דער קעניג פון מואב האט געווידמעט צו זיין גאט כמוש כדי צו ערינערען אן זיינע זיגרייכע מלחמות געגען ישראל. דערביי האבען מיר נאך אין מלכים ב, קאפ. ג א באריכט וועגען יורם׳ס עקספעדיציע געגען מישע. פון דעם באריכט דערגעהען מיר, אז יהושפט פון יהודה האט אויך איצט זיך נאך געהאלטען ביי דעם בונד וואס ער האט געשלאסען מיט אחאב׳ן. ער גיט יהורם׳ען מיליטערישע הילף און רופט צו דעם צוועק אויך די פון יהודה אפהענגיגע אדומים*). דער געדאנק אנצופאלען אויף מואב פון דרום־זייט איז געווים געווען ריכטיג, לויט ווי מישע דערצעהלט מכוח די מיטלען וואס ער האט אנגענומען זיך צו פארטיידיגען אין צפון. דערצו איז מען דא ניט געווען אין קיין סכנה פון די סיריער אין פאל פון א ריקצוג. אויף דעם מארש האט דער חיל געהאט שטארק צו ליידען פון א דוחק אין

*) דער אויסדרוק „מלך" אין מלכים ב, ג 9 איז לויט מלכים א, כ"ב 48 ניט גענוי. עס קאן זיך דא האנדלען נאר וועגען א וואסאל־פירשט.

וואסער. אלישע גיט אן עצה, דורך וועלכער מ׳קריגט וואסער. גלייכצייטיג לאזט זיך אראפ א שטארקער וואלקענברוך*). די מואבים פארלאזען זיך אויף א פאלשען קלאנג, אז אין דער פארבינדעטער ארמיי איז כלומר׳שט אויסגעבראכען א קנאה־שנאה, און זיי וואגען צו מאכען אן איבערפאל. זיי ווערען צוריקגעשלאגען און בלייבען אין א גרויסער נויט. מישע ראטעוועט זיך מיט זיינע לייט אין ק י ר ־ ח ר ש ת, די היינטיגע קעראק. ער ווערט באלאגערט, און נאכדעם ווי ער האט ניט קיין ערפאלג אין אז אויס־פאל, כאפט ער זיך אין זיין גרויס עגמת־נפש צו א פארצווייפעלטען מי־טעל. אין דער אנוועזענהייט פון די באלאגערער איז ער מקריב אויף דעם שטאדט־מויער זיין ערשטגעבארענעם זוהן צו כמוש. אט דער לעצטער מי־טעל דערוועקט אין זיין חיל א נייעם מוט און גלויבען אין דער הילף פון זייער גאט. זיי ברעכען זיך דורך און זיינען פריי. די אידען מוזען זיך צוריקציהען**).

מישע האט יעדען גרונט געהאט זיך צו ריהמען מיט זיין ערפאלג.

געוועהנליך ווערט פאררעכענט אונטער יהורם׳ס רעגירונג אויך די באַ־לאגערונג פון שומרון דורך די סיריער. פאקטיש שטעהט דאס טאקע אין ספר מלכים אין צוזאמענהאנג מיט זיין געשיכטע (מלכים ב, ו 24— ז 20). דאך האט א שטארקען גרונט די מיינונג פון מאנכע פארשער, אז דער קעניג פון ישראל, וואס ווערט ניט אנגערופען מיט׳ן נאמען אין יענער באלא־גערונגס־געשיכטע, איז ניט יהורם בן אחאב, נאר יהואחז בן יהוא. ווארים עס לעגט זיך זעהר ניט אויפ׳ן שכל, אז די סיריער האבען דאמאלסט גע־האט צייט און כוחות זיך צו פארוויקלען אין אזא לאנגען קריג מיט ישראל, וועלכער איז דערצו נאך געווען פארבונדען מיט יהודה. זיי האבען דאך גע־האט אויסצושטעהן קורץ נאך דער שלאכט ביי קארקאר, אין די יאהרען 850, 849 און 846 דריי ארייןפאלען איינעם נאך דעם אנדערען פון

*) אזא מין וועטער איז אט דערזעלביגער געגענד ווערט געשילדערט אין דעם אר־טיקעל „ביים טויטען ים און אין לאנד מואב“, צייטשריפט דעם דייטשען פאלעסטינא־פעראיינס, באנד 24.

**) די דערצעהלונג, אז דער צארן פון כמוש איז געקומען איבער די אידען און האט זיי געצוואונגען זיך צוריקצוציהען, איז א צודעקונג פון דער נידערלאגע. אז דער מואב׳י־שער גאט כמוש קאן צארנען איבער ישראל, דערקלערט זיך פאר דעם פאלקס־גלויבען פון דעם, וואס מ׳האט זיך געפונען אין דער טעריטאריע און אונטער דעם רשות פון דעם מואב׳ישען גאט. דער אומגעוועהנליכער קרבן האט ווייכער געמאכט דעם צארן פון כמוש, וואס איז ביז אהער געווען געצילעוועט געגען מואב, און האט איהם געווענדט געגען ישראל.

שלמנאסר דעם צוועיטען. זיי האבען בכן קוים געהאט צייט אפצוכאפען דעם אטעם, און האבען ניט געקאנט האבען די כוחות צו אטאקירען ישראל און נאך צוצוקומען אזש ביז שומרון אין דער צווישען־צייט פון 849 ביז 846. ווי עס ווערט געוועהנליך אנגענומען.

פארקעהרט ווידער לעגט זיך זעהר גוט אויפ'ן שכל, אז ישראל גופא איז מיט דער צייט געקומען צו זיך פון די שווערע קלעפ פון רמה און קאר־קאר, ווי אויך פון דער נידערלאגע דורך מישע, און האט געזוכט אויסצור־נוצען די געדריקטע לאגע פון ארם. יהורם האט בישלעכוויין געקאנט אנ־הייבען טראכטען צו עראבערען צוריק די שטעדט פון גלעד, פאר וועלכע אחאב האט געקעמפט אהן ערפאלג. אט אזוי קומט ווידער צו א באלא־גערונג פון רמה אין גלעד, וואס האט געזאלט ברייגנען אזעלכע ערנסטע רע־זולטאטען פאר ישראל.

3.

יהוא און זיין דינאסטיע. דאס קעניגרייך יהודה.

יהוא'ס רעוואלוציע.

נאך אליץ דיננט מען אין ישראל צום בעל נעבען יהוה. אויך אחזיה און יהורם האבען הפנים ניט געמאכט קיין וויכטיגע ענדערונגען אין דעם. און דאך זיינען די צייטען פאר ישראל פאקטיש ניט געוועזען מסוגל דערצו צו מאכען פארגעסען די קללות, וואס אליהו האט ארויסגעזאגט געגען אחאב'ן און זיין הויז. אויך דאס פארברעכען געגען נבות'ן און זיין פאמיליע איז נאך געוועזען פריש אין זכרון און האט געפאדערט נקמה. דאס איז געוועזען גענוג גרונט פאר די פריינד און אנהענגער פון אליהו צו ווארטען, ווען עס וועט קומען דער מאמענט זיך נוקם צו זיין אן דעם זינדיגען הויז. נאַ־טירליך האבען זיך געפונען גענוג אמביציעזע פאליטיקער אין ישראל, וועל־כע האבען אויסגענוצט די שטימונג אין די קרייזען פון די נביאים אלס נאה־רונג פאר זייערע אייגענע פלענער.

בראש פון די נביאים און די נביאים־קרייזען שטעהט, נאכדעם ווי אליהו איז פארשוואונדען פון דער סצענע, זיין אמאליגער תלמיד און די־נער אלישע. דער גרויסער לעהרער און פיהרער איז אוועקגעריסען גע־ווארען פון דער וועלט אין א וועטער־שטורם. אזוי פלוצלונג און שטורמ־

דיג, ווי ער האָט זיך באַוויזען אויף דר׳ערד, אַזוי האָט איהם יהוה אויך צוגענומען (מלכים ב, ב). עס זעהט אויס, אַז אויך אלישע איז געווען, גלייך ווי זיין געוואַלדיגער פאָרגענגער, אַ מאַן מיט באַזונדערע פעהיגקייטען און מיט אַן אויסערגעוועהנליכער השפּעה אויף זיין פאָלק. אויב עס פעהלט איהם די אָריגינעלע קראַפט פון זיין לעהרער, האָט ער אָבער זיין פייער און זיין אומבאַגרעניצטע איבערגעבענקייט אין קאַמף פאַר יהוה געגען דעם בעל. די פיעל נסים וואָס ווערען איהם צוגעשריבען זיינען אַ קלאָרער באַווייז פאַר דעם טיפען און אנהאַלטענדיגען רושם, וואָס אויך אָט די מערקווירדיגע פיגור האָט געמאַכט אויף די מענשען פון יענער צייט. אָהן ספק איז דאָ דורכגעמישט פרייע דיכטונג און פאָלקס־לעגענדע מיט אמת׳ע פאַקטען. אָבער דאָ איז נאָך שווערער ווי ביי אליהו׳ן פאַנאַנדערצושיידען ביידע עלעמענטען. אם דייטליכסטען געפינען מיר אלישע׳ס געשטאַלט אינ׳ם ליכט פון דער היסטאָריע אין דער פּאַסירונג וועגען וועלכער מיר וועלען באַלד ריידען: ביי דער אָראָפּזעצונג פון אחאב׳ס דינאַסטיע פון טראָן. ער ווייזט זיך דערין דייטליך אַרויס אַלס דער יורש פון אליהו׳ן און פון זיינע געדאַנקען*). ער האָט טריי אויסגעפיהרט די גרויסע צוואה, וואָס אליהו האָט געלאָזען פאַר דער נאַציאָן: די אויסראָטונג פון דעם בעל און אַלץ וואָס איז געווען פאַרבונדען מיט איהם. אַחוץ דעם קאָנען נאָך אויסהאַלטען די פּראָבע מאַנכע אַנדערע מעשים, וואָס ווערען איהם צוגעשריבען. ס׳איז גאַנץ מעגליך, כאָטש ניט זיכער, אַז ער האָט מיטגעמאַכט דעם פעלד־צוג געגען מישע׳ן אונטער יהורם׳ען און האָט דאָרטען געהאָלפען די אידען מיט זיין עצה. עס קאַן אויך זיין, אַז אפילו ניט קיין איד, ווי דער סירישער גענעראַל נעמן, איז געקומען צו אלישע׳ן נאָך אַן עצה און הילף. לכל הפּחות איז די דערצעהלונג, וואו דאָס ווערט איבערגעגעבען (מלכים ב, ה), געשריי־

*) צי אלישע גופא האָט געהאַט וועלכע עס איז פאַרבינדונג מיט אשור און איהר פּאָליטיק, צי דער בייט פון דער דינאַסטיע האָט איבערהויפּט געהאַט צו טאָן מיט עפּעס אַ השפּעה פון נינוה, וועגען דעם האָבען מיר לחלוטין קיין שום ידיעה ניט. מיר ווייסען בלויז, אַז אשור איז ביינעשטאַנען יהוא׳ן. אַלע אַנדערע זאַכען, ווי אַ שטייגער די עקסיסטענץ פון אַ שטאַרקער אשורישער פּאַרטיי אין ישראל און איהר שייכות צו אלישע׳ן, זיינען ניט מעהר ווי השערות. פאַקטיש זיינען די אינערליך־אידישע און רעליגיעזע מאָטיווען גענוג צו דערקלערען אלישע׳ס האַנדלונג, כאָטש עס לאָזט זיך ניט לייקענען, אַז די טראַדיציע האָט געמאַכט אלישע׳ן אין אַ געוויסער מאָס פאַר אַ פּאָליטישע פיגור אין אַן ענגערען זין, דערמיט וואָס זי האָט דערצעהלט פון זיין אַנטייל אין דעם בייט פון דער דינאַסטיע אין דמשק.

בען איז איינקלאנג מיט די פארהעלטענישען פון אלישע׳ס צייט. פארקעהרט ווידער איז שווער צו זאגען, ווי ווייט אלישע האט געהאט אן אנטייל אין בן־הדד׳ס באזייטיגונג פון סיריען דורך חזאל׳ן (מלכים ב, ח). דיזעלביגע זאך ווערט איז אן אנדער שטעל צוגעשריבען שוין צו אליהו׳ן (מלכים א, י״ט 15). עס זעהט דערצו נאך אויס, אז די פארהעלטענישען צווישען ישראל און ארם אין יענער צייט ווען די דינאסטיע בייט זיך זייענען געווען ניט אזעלכע, אז מ׳זאל קאנען אננעמען, אז אלישע האט זיך געפונען דאמאלסט אין דמשק און האט א צוטריט געהאט צום הויף. די דערצעהלונג איז אויך בכלל ניט וואהרשיינליך. דאך איז די טראדיציע צו מאגער און צו איינזייטיג, אז מיר זאלען עס קאנען אננעמען פאר לחלוטין אוממעגליך, אז אלישע און זיינע קרייזען זאלען האבען גענומען אן אנטייל אין ענינים פון אלגעמיינער וועלט־פאליטיק.

ביים ענד פון יהורם בן אחאב׳ס רעגירונג אין ישראל קומט אויך א סוף אויף בן־הדד׳ן, דעם לאנגיעהריגען געגנער פון ישראל. דאס עלטער האט איהם הפנים אוועקגעלעגט אויפ׳ן קראנקען־בעט, וואו ער פאלט אלס קרבן פון א מערדער־האנט. לויט ווי עס ווערט איבערגעגעבען אין תנ״ך האט איהם א באאמטער פון פאלאץ, חזאל, דערשטיקט*).

יהורם באנוצט זיך הפנים גלייך מיט דער געלעגענהייט וואס אין דמשק האט זיך דער טראן געביטען, דורכצופיהרען זיינע אלטע פאדערונגען אין גלעד. דער בונד מיט יהודה באשטעהט נאך. ווען ישראל גופא וואלט ניט געווען אזוי שוואך, וואלט מען זיך געקאנט פארשטעלען יהודה אלס א וואסאל פון ישראל. ווי אמאל יהושפט, ציהט אויך אחזיה פון יהודה איצט מיט געגען רמה. ביים שטורעמען די שטאדט ווערט יהורם פארוואונדעט, אזוי אז ער מוז זיך אומקעהרען אהיים קיין יזרעאל. אחזיה קומט באזוכען יהורם׳ען אין יזרעאל. די קאמאנדע איבער דער ארמיי וואס איז געבליבען ביי רמה פיהרט אין דעם קעניג׳ס אפוועזענהייט יהוא בן יהושפט בן נמשי.

דא שיקט פלוצלונג אלישע איינעם פון די „בני הנביאים“ צו יהוא׳ן מיט דער שליחות איהם צו זאלבען אין יהוה׳ס נאמען אלס קעניג. די ארמיי אנערקענט איהם, און יהוא ווערט אויסגערופען צום קעניג. יהוא נעמט

---

*) מלכים ב, ח 7—15. בן־הדד ווערט באצייכענט אין פסוק 14 אלס חזאל׳ס „האר“, ניט אלס זיין פאטער. חזאל איז בכן אן אוזורפאטאר. 842 איז לויט שלמנאסר׳ן חזאל שוין דער הערשער. דאס באשטימט די צייט.

אויפ׳ן שטעל דעם וועג צו יזרעאל. די ארמיי לאזט ער איבער אין רמה. דערהערענדיג אז יהוא איז נאהנט, קומעןביידע מלכים איהם ארויס אנטקעגען אויף זייערע רייטוועגען. ניט ווייט פון נבות׳עם פעלד טרעפען זיך צוזאמען יהוא און יהורם. אויף דעם קעניג׳ס פראגע: צי ער ברייגנט פרידען? ענטפערט יהוא: „וואס פרידען? עס האלט זיך נאך די זנות פון דיין מוטער איזבל און איהרע פיעל צויבער־קונצען!“ יהורם דערקענט דעם פארראט און דרעהט זיך אויס צו אנטלויפען. אבער יהוא׳ס א פייל האט איהם שוין דערגרייכט. זיך דערמאנענדיג די ווערטער, וואס ער האט אמאל געהערט פון אליהו׳ס מויל, לאזט יהוא ארויפווארפען זיין קערפער דורך זיין אדיוטאנט בדקר אויף נבות׳עם פעלד. אויך אחזיה פון יהודה זאל ניט אוועק גאנצערהייט פון דאנעט. יהוא יאגט איהם נאך אין פולער שנעלקייט און פארוואונדעט איהם טויטליך, אזוי אז ער שטארבט באלד.

יהוא האט איצט ניט קיין מניעה אריינצוציהען אין יזרעאל. דארטען וואוינט נאך אלץ יהורם׳ס מוטער, אחאב׳ס אלמנה, איזבל. לויט דעם כאראקטער פון דער גאנצער באוועגונג מוז זי די ערשטע פאלען איידער יהוה קאן קריגען זיינע אלטע רעכטען. איזבל זעהט די שעה פון נקמה קומענדיג. אבער זי בייגט ניט איהר קניה צו בעטען גנאד ביי איהר זוהן׳ס מערדער. אלס שטאלצע פרינצעסין, אנגעטאן אין קעניגליכער צירונג, וויל זי פאלען. זי געפינט איהר טויט דורך דער האנט פון א יעוונוך.

די הויפטשטאדט איז נאך אבער ווי פריהער אין שומרון. דארטען שטעהט אויך דער אמת׳ער קעניגליכער פאלאץ, וואו די קעניגליכע פאמיליע וואוינט. יהוא קאן זיך ניט פרעהען מיט׳ן טראן ביז שומרון איז ניט גענומען, און דאס מוז געטאן ווערען אויף גיך, איידער איינער פון יהורם׳ס זיהן ווערט אויסגערופען אלס קעניג. יהוא דרעהט עס אזוי ארויס, אז די באהערשער פון דער הויפטשטאדט, דערצו די פארשטעהער פון די משפחות און די דערציהער פון די קעניגליכע פרינצען דערקלערען זיך גרייט צו טאן זיין ווילען. וואס ער פארלאנגט, זיינען די קעפ פון די 70 קעניגליכע פרינצען. זיי פאלען און ווערען, אין קערב פארפאקט, געשיקט קיין יזרעאל. יהוא ריהמט זיך פאר דעם דערשראקענעם המון מיט דעםווארט, וואס יהוה האט געזאגט אויף אחאב׳ס הויז.

אבער נאך איז ניט גענוג בלוט פארגאסען. יעדער איינער אין יזרעאל, וואס האט זיך געהאלטען אן עמרי׳ס הויז, ווערט הינגעריכטעט. דעמאלט ערשט האלט יהוא זיין ארייטצוג אין שומרון. אויך דארטען לאזען בלוט

און מארד איבער זייערע שפּורען צווישען די וואס זיינען געוועזן טריי צו אחאב׳ן. שוין איידער ער איז אנגעקומען, זאל ער האבען אויסגעקוילעט 42 פּרינצען פון דוד׳ס הויז, וועלכע ער טרעפט אונטערוועגנס. די נאכריכט וועגען דעם קלינגט ניט זעהר וואהרשיינליך, נאכדעם ווי אחזיה׳ס טויט איז באקאנט געווען. פּארקעהרט אבער זעהט אוים צו זיין א זיכערע ידיעה די נאטיץ וואס איז דערמיט פּארבונדען, לויט וועלכער יהוא און די גאנצע באוועגונג שטעהען איז א נאהנטען צוזאמענהאנג מיט יהונדב בן רכב. אנ־געקומען אין שומרון גופא, גרייט יהוא צו א מורא׳דיגע בלוט־באד פאר די וואס דינען דעם צור׳ישען בעל. די פּרטים דערפון זיינען טונקעל, וועגען דעם פאקט גופא אבער, אז זיי זיינען ארומגערינגעלט און אויסגעשאכטען געווארען אין זייער אייגענעם טעמפעל, קאן קיין ספק ניט אויפקומען. אבער די שטראמען בלוט וואס זיינען געפלאסען, די שווידערליכע אכזריות וואס איז באגאנגען געווארען, און נאך איז יהוה׳ס נאמען, האט געמוזט טיף צעטרייסלען דאס פאלק. איז הונדערט יאהר ארום הערט זיך נאך די אויפרעגונג וועגען דעם*).

יהושפט פון יהודה און זיינע זיהן. עתליה.

ס׳איז איצט צייט זיך ווידער צוצוקוקען צו ירושלים. דער זוהן און נאכפאלגער פון יענעם אסא, וואס האט גערופען די אראמעער פון דמשק, אז זיי זאלען איהם ראטעווען פון זיינע געגנער אין ישראל, איז יהושפט (876—851). וויכטיגע געשעהענישען פון זיין רעגירונג קענען מיר שוין. ער האט עם געשלאסען א בונד מיט אחאב׳ן. דער בונד ווערט נאך פארזי־געלט דורך דער הייראט פון זיין זיהן יהורם מיט אחאב׳ס טאכטער עתליה. דער פועל־יוצא דערפון איז, אז יהושפט נעמט אן אנטייל אין אחאב׳ס פעלד־צוג געגען רמה אין גלעד און באלד נאך אחאב׳ס טויט — אויך אין דעם פעלד־צוג פון יהורם בן אחאב געגען מואב. וואסערע מאטיוון אחאב פון ישראל, וועמען מיר מוזען זיך פארשטעלען אלס דעם שטארקערען פון ביידע טיילען, האט געהאט צו שליסען א בונד מיט יהודה, האבען מיר שוין אויבען געזעהן.**) פיליכט איז צו יענע מאטיוון נאך צוגעקומען דער פאקט וואס יהודה האט דורך אסא׳ס פאליטיק זיך געפונען אין יענעם מאַ־

---

*) הושע א 4. — וועגען יהונדב בן רכב זעה אויבען ז. 194.

**) זעה אויבען ז. 184.

מענט אין א גינסטיגער לאגע, וועלכע האָט געקאָנט ווערען געפֿעהרליך פֿאַר אחאב׳ן ביי דעם דאַמאָלסדיגען מצב.

אין יענע אונטערנעמונגען האָט יהושפט געוויס ניט געהאַט קיין גרעסערע הצלחה ווי זיינע פֿאַרבינדעטע. ניט בעסער געהט עס איהם אויך ביי אן אנדער געלעגענהייט, וואָס ווערט דערמאָנט אין דעם מאַגערען באַריכט וועגען איהם אין ספר מלכים*). פּונקט ווי אַמאָל שלמה, באַנוצט זיך אויך יהושפט מיט דעם אומשטאַנד, וואָס אדום שטעהט נאָך אונטער דעם רשות פֿון יהודה, כדי צו געברויכען דעם צוגאַנג צום רויטען ים וואָס געפֿינט זיך אין זיינע הענט פֿאַר פּראָפֿיט־ברייַנגענדע נסיעות אויפ׳ן ים. עס זעהט אויס, אז נאָכטועענדיג דעם ביישפּיעל פֿון זיין עלטער־עלטער־זיידען, פּילייכט אויך ארויסגערופֿען דורך דער פֿאַרבינדונג מיט אחאב און צור, וויל ער ווידער אויפֿנעמען די האַנדעלס־פּאָליטיק אין א גרויסען סטיל. ער לאָזט בכן בויען א תרשיש־שיף, דאָס הייסט: א שיף אזוי ווי די פֿעניקיער פֿלעגען געברויכען פֿאַר זייערע נסיעות קיין תרשיש,**) כדי צו

*) מלכים א, כ״ב 41—51. עס קאָן זיין, אז דער שרייבער פֿון דעם באַריכט וועגען איהם האָט מיט א כיון דאָ מקצר געווען צוליב זיין פֿאַרבינדונג מיט אחאב׳ן.

**) דער שרייבער פֿון דברי הימים האָט הפּנים פֿאַלש אויסגעטייטשט דעם אויסדרוק „אניות תרשיש״ און האָט דערפֿון געמאַכט „אניות ללכת תרשיש״ (מלכים א, כ״ב 49; דברי הימים ב, כ 37,36). דער תרגום השבעים פֿאַרטייטשט תרשיש מיט קאַרטאַגא. דאָס איז אין איינקלאַנג מיט׳ן תרגום יונתן, וואָס פֿאַרטייטשט תרשיש אין מלכים א, כ״ב 42 מיט אפֿריקא („יהושפט עבד ספינת אפֿריקא״). אז תרשיש מיינט קאַרטאַנא, איז, ווייזט אויס, אן אלטע אידישע טראַדיציע. דער אברבנאל, זיך האַלטענדיג ביי דער דאָזיגער טראַדיציע, דערקלערט דערפֿאַר אין זיין באור צו מלכים א, י 22, אז פֿון עציון גבר קיין תרשיש קאָן מען ניט פֿאָהרען מיט׳ן וואַסער, ווייל די לאַנד־צונג פֿון זועץ האַלט אָפּ און אז עזרא (לויט דער טראַדיציע פֿון תלמוד דער מחבר פֿון דברי הימים) האָט לכן געמאַכט אין דברי הימים א געאָגראַפֿישען טעות: „ולא היה אפשר שמעציון גבר ילכו לשם, כי הנה אין לים סוף מוצא אל הים העובר באמצע הארץ, ואולי טעה עזרא במה שמצא כתוב שעשה יהושפט אניות תרשיש, בחשבו שהיו האניות ההם ללכת תרשיש ואינו כן, כי הם היו ללכת אופירה ועל תבניתם אמר אניות תרשיש, והוא אם כן טעות ביד עזרא הסופר.״ דער מלבי״ם אבער האָט ניט געקאָנט פֿאַרטראָגען אזא פֿרייע קריטיק פֿונ׳ם אברבנאל און ער זאָגט דעריבער: „וחלילה לנו מזה הדעת שכותב דברי הימים טעה ושלא ידע פשט הכתוב במלכים ולא ידע שאי אפשר ללכת מעציון גבר לתרשיש באניה וחלילה שיבוא בכתובים דבר המכחיש את המציאות.״ כדי צו פֿאַרענטפֿערען דעם מחבר פֿון דברי הימים נעמט דער מלבי״ם דעריבער אָן די מיינונג פֿון מאַנכע פֿאָרשער, אז תרשיש איז טאַרטעסוס, א געגענד אין דרום־שפּאַניען דערמאָנט ביי העראָדאָט און סטראַבאָ. יהושפט האָט, הייסט עס, לויט׳ן מלבי״ם געשיקט שיפֿען פֿונ׳ם גאָלף

ברייגנעו גאָלד פון אופיר. די שיף ווערט אבער קאַליע שוין אין עציון־גבר, נאָך איידער מען איז ארויסגעפאָהרען מיט איהר. אחזיה בן אחאב מוג־טערט איהם אויף צו מאכען נאָך א צווייטע פּראָבע, אבער יהושפט וויל א צווייטעו מאָל ניט פּרובירען נאָך זיין ערשטען דורכפאַל.

אין ספר מלכים ערשיינט בכן יהושפט פאַר אונז אלס אַ מאַן, וואס האָט אין קיין פּרט זיך ניט אויסגעצייכענט, הן אין ענינים פון מלחמה, הן אין ענינים פון פרידען. דער ספר דברי הימים אבער ווייסט צו דערצעהלען אסך מעהר גוטס וועגען איהם. ניט בלויז זאָל יהושפט האָבען דערגרייכט אן אומגעוועהנליכע מאכט און זאָל האָבען אָנגעזאַמעלט געוואַלדיגע רייכ־טימער*): עס ווערט איהם אויך צוגעשריבען א גראַנדיעזער נצחון איבער אן אויסערליכען שונא, וואס ווערט לחלוטין ניט דערמאָנט אין ספר מלכים. דער גאַנצער אופן ווי אזוי דער ספר דברי הימים דערצעהלט עס בפרטות ווייזט, אז מיר האָבען דא צו טאָן מיט גאַנץ שפּעטעריגע עלעמענטען פון דער טראַדיציע. דאָך איז עס מעגליך און וואהרשיינליך, אז אין דער לאַנגער צייט פון זיין רעגירונג האָט יהושפט געפיהרט מאַנכע מלחמות מיט זיינע שכנים אין דרום און אין מזרח, אחוץ די וואָס ווערען דערמאָנט אין ספר מלכים**). אויב ער האָט אין איינער פון אָט די מלחמות אָפּגעהאַלטען א נצחון, וואס דער ספר מלכים דערצעהלט ניט, איז על־כל־פּנים אין דעם היינטיגען באריכט פון דברי הימים וועגען דעם ניט איבערגעגעבען דער פאַקטישער גאַנג פון די פּאַסירונגען.

יהושפט'ס נאָכפאָלגער אין יהודה איז זיין זוהן יהורם. דער ספר מלכים גיט איהם אַכט רעגירונגס־יאָהרען (843 — 851). אלס דער מאַן

פון אקאבא קיין שפּאַניען ארום און ארום אפריקא. די מעהרסטע מאָדערנע פאָרשער אי־דענטיפיצירען תרשיש, לויט יוסף פלאוויוס, מיט טארסוס אין סיליסיא אין קליינאזיען (די געבורט־שטאָדט פון דעם אפּאסטעל פּוילוס). נאָר מיט וועלכען פון די ערטער מ'זאָל ניט אידענטיפיצירען תרשיש, איז אבער אַלץ זיכער, אז יהושפט האָט דאָרטען ניט גע־קאָנט שיקען קיין שיפען און אז דער מחבר פון דברי הימים האָט דאָ פשוט געמאַכט א טעות.
ח. ש.

*) דברי הימים ב, י"ז. גיכער ווי אַלץ קאָן זיין ריכטיג די ידיעה אין פסוק 11, אז די פלשתים און די אַראַבער (פון דער פּעטרעאישער אַראַביען) האָבען געבראַכט טריבוט צו יהושפט'ן. ווארים אזוי ווי ער האָט געהאַט דעם צוגאַנג צום רויטען ים, הייסט עס ממילא, אז זיי זיינען געווען אונטערוואָרפען אונטער איהם.

**) פארגלייך אין מלכים א, כ"ב 46 די אַנדייטונג אויף זיינע איבעריגע גרויסע אויפ־טואונגען און מלחמות.

פון דער פרינצעסין עתליה פון שומרון איז ער אהאב'ס איידים. עס לעגט זיך דערפאר זעהר גוט אויפ'ן שכל דאס וואס דער ספר מלכים דערצעהלט פון איהם, אז ער האט אונטערשטיצט אין יהודה דעם פרעמדען קולט וואס אחאב האט איינגעפיהרט אין שומרון. אין אויסלענדישער פאליטיק האט יהורם בן יהושפט קענטיג געהאט ווייניג גליק. ווארים די אדומים, וועלכע זיינען אין די לעצטע צייטען נאך אלץ דערמאנט געווארען אלס יהודה'ס וואסאלען, טוען איצט, נאך יהושפט'ס טויט, נאך מואב'ס ביישפיל און זוכען צו ווערען אומאפהענגיג. דאס איז אהן א ספק געווען א גרויסער קלאפ פאר יהודה. ווארים ירושלים און יהודה זיינען דערמיט אפגעשניטען גע־ווארען פון דעם רייכען האנדעל מיט אראביען. יהורם אונטערנעמט אפילו א פעלד־צוג געגען אדום. ער ווערט אבער ארומגערינגעלט, און הגם עס גיט זיך איהם איין זיך דורכצוברעכען דורך די רייהען פון דעם שונא, לאזט זיך אבער דאך זיין חיל ניט מעהר אויפהאלטען און אנטלויפט אהיים (מלכים ב, ח 16—24). דער נאטירליכער פועל־יוצא פון דער מפלה איז, אז אויך אויף אנדערע גרעניצען פאלט יהודה'ס פרעסטיזש. אט אזוי האט אויך לבנה, וועלכע איז געלעגען אין דרום־מערב פון יהודה געגען דעם לאנד פון די פלשתים און האט על־פי השערה פארמיטעלט דעם האנדעל אהין, זיך געמאכט זעלבשטענדיג פון יהודה. יהודה בלייבט אויף אזא'ן אופן א רעכט באשרענקטער שטח. לויט דעם ספר דברי הימים, וועלכען מיר קאנען אין דעם פרט גאנץ גוט טרויען, איז יהורם געשטארבען פון א לאנגער און שווע־רער קראנקהייט*). דאס דערקלערט די קורצקייט פון זיין רעגירונג. זיין נאכפאלגער איז אחזיה, יהורם'ס זוהן פון עתליה'ן. ער קאן אויף יעדען פאל האבען רעגירט בלויז א קורצע צייט: לויט אונזערע קוועלען נאר איין יאהר (842—843). דער אופן, ווי אזוי ער ווערט פארוויקעלט אין דעם גורל פון עמרי'ס דינאסטיע און פארלירט דערביי זיין לעבען דורך יהוא'ס האנט, איז אויבען באשריבען. עס זעהט כמעט אויס, אז דער אנטייל אין

---

*) דברי הימים ב, כ"א. ביים באשטייגען דעם טראן זאל ער האבען דערמארדעט זיינע ברידער, און אלס שטראף ווערען אוועקגעפיהרט פון איהם אין געפאנגענשאפט זיינע זיהן און פרויען, אחוץ זיין איינגסטער זוהן יהואחז. דער איבערפאל קומט פון די פלשתים און די אראבער, „וועלכע וואוינען ביי דער זייט פון די כושים." זיי עראבערען און ראבעווען אויס ירושלים. פילייכט האנדעלט זיך דא נאר וועגען אן אפשיין פון דער ווידערשפעניגונג פון אדום און לבנה. דאך באווייזט דער פארקירצטער טעקסט אין מלכים, אז מ'האט געוואוסט נאך עפעס שלעכטע זאכען פון איהם, צווישען וועלכע עס האט געמענט געהערען דער מארד פון די ברידער.

יענעם פעלד־צוג פון יהורם בן אחאב געגען די סיריער איז געווען די איינ־ציגע האנדלונג וואס איז צו באמערקען אין אחזיה בן יהורם'ס רעגירונג (מלכים ב, ח 25—29).

די שטעלונג פון דעם הערשער'ס מוטער איז אן אריענטאלישען קע־ניגרייך איז באקאנט. דורך דעם פלוצליכען טויט פון איהר יונגען זוהן פיהלט זיך עתליה מיט איינמאל בארויבט פון איהר חשיבות און איהר השפעה אלס קעניגין־מוטער. א טאכטער פון דער שטאלצער איזבל האט ניט געקאנט זיין געניגט אפצולעדיגען איהר פלאץ מיט'ן גוטען ווילען. דער וועג אנצוהאלטען דעם פלאץ איז נאטירליך געגאנגען איבער די טויטע קער־פערם פון איהרע אייגענע אייניקלעך און קרובים. אויך פאר דעם שרעקט זיך ניט אפ די אמביציעזע קעניגס־טאכטער. עתליה הייסט דערמארדען אלע פרינצען פון דוד'ס הויז און זעצט זיך אליין אויף דעם טראן, וועלכער איז געבליבען הפקר. ס'איז דער איינציגער פאל, אז א פרוי זאל האבען געהאלטען דעם טראן אין ישראל. זעקס יאהר (836—842) האלט עתליה אן איהר ממשלה אין ירושלים (מלכים ב, י"א).

ס'איז ניט קיין צופאל וואס איהר מפלה קומט דורך די כהנים פון בית־המקדש. ווי באלד אז אין דער צפון־מלוכה איז אויסגעראט געווארען דאס הויז פון עמרי און מיט איהם דער בעל־קולט, האט די התראה פון שומרון ניט געקאנט בלייבען אהן א רושם אין דעם גרעסטען הייליגטום פון יהוה.

דער פרינצעסין יהושבע, א שוועסטער פון קעניג אחזיה, גליקט עס אפ צו ברייגנען אין א זיכערען ארט זיין יונגען זוהן יהואש איידער עס ווערט אויסגעפיהרט דער בלוטיגער באפעהל פון דער קעניגין. זעקס יאהר ווערט דער אינגעל געהאלטען אין פארבארגעניש אין בית־המקדש ביים אויבער־כהן יהוידע. דער ספר דברי הימים רופט אן די פרינצעסין יהושבע די פרוי פון דעם כהן יהוידע, א זאך וואס לאזט זיך זעהר גוט גלויבען (דברי הימים ב, כ"ב 11). ענדליך אין זיבענטען יאהר פון עתליה'ס רעגירונג בא־שליסט יהוידע, אז די צייט איז געקומען צו האנדלען. ער פארטרויט דעם סוד צו די קאפיטאנען פון דער לייב־גווארדיע. זיין פלאן איז באגרינדעט אויף דעם אומשטאנד וואס איין טייל פון דער קעניגליכער לייב־גווארדיע באוואכט דעם בית־המקדש און אן אנדער טייל דעם פאלאץ, און וואס שבת בייט זיך די וואך פון בית־המקדש מיט דער וואך פון'ם פא־לאץ. אט אזוי איז מעגליך צו לאזען שבת א וויילע דעם פאלאץ אהן סאל־דאטען און זיי צו פארזאמלען אלעמען אין בית־המקדש. יהוידע באנוצט

איין שבת די גינסטיגע געלעגענהייט ווען די גאנצע לייב־גוואַרדיע איז אַנ־וועזענד. ער שטעלט פּלוצלונג פאַר דעם יונגען יהואש פאַר די סאָלדאַטען אלס זייער געזעצליכען קעניג און לאָזט איהם געבען קעניגליכע עהרע. יהואש ווערט דאן געפיהרט אין דעם פּאַלאַץ און ער ווערט געזעצט אויף דעם קעניגליכען טראָן. עתליה ווידער ווערט איבערראַשט אינ׳ם פּאַלאַץ און מען דער׳הרג׳עט זי דאָרטען. נאָכדעם ווי זי איז טויט, לאָזט יהוידע דאָס פאָלק זיך מתחייב זיין צו דינען יהוה און ער לאָזט צעשטערען דעם טעמפּעל פון בעל און טויטען זיין כהן מתן.

פון יהואש׳עס לאַנגער רעגירונג, וועלכע האָט לויט דעם ספר מלכים געדויערט 40 יאָהר (796—836), ווייסען מיר צו ווייניג, דאָך אבער מעהר ווי פון מאַנכע אַנדערע מלכים. אַזוי ווי ער איז געווען יונג אין יאָהרען האָט ער אין אַנהויב הפנים געמוזט שטעהן אונטער דער אַפּיטרופּסות פון זיין פעטער דעם כהן. ס׳איז זיך לייכט פאָרצושטעלען, אַז ער איז אין דער דאָזיגער צייט געווען באַזונדערס איבערגעבען דעם יהוה־קולט און האָט שטאַרק געהאַלטען מיט די שטרעבונגען פון די כהנים (מלכים ב, י״ב 3). אבער אויך שפּעטער נאָך האָט ער, ווייזט אויס, געשאָנקען דעם בית־המקדש באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט.

דער בית־המקדש נויטיגט זיך אין איבערבויאונגען צוליב געוויסע סיבות, וועלכע ווערען לגמרי ניט דערמאָנט אין ספר מלכים און וועלכע ווערען עפּעס אַנגעדייט אויף א ניט־באַפרידיגענדען אופן אין דברי הימים (ב, כ״ד 7). יהואש אַראַנזשירט, אַז דאָס גאַנצע געלט וואָס קומט אריין אין דער קאַסע פון בית־המקדש זאָל געהערען צו די כהנים, דערפאַר אבער זאָלען די כהנים מאַכען פון זייערע הכנסות אַלע נויטיגע פאַרבעסערונגען אינ׳ם בנין פון בית־המקדש. אין א געוויסער צייט אַרום ווייזט זיך אַרויס, אַז די כהנים האָבען באַנוצט פאַר זיך דאָס אַנגעקומענע געלט, ניט טוענ־דיג זייער התחייבות. יהואש פאַראָרדערט איצט, אַז דאָס געלט, וואָס דאָס פאָלק שענקט אויפ׳ן בית־המקדש, זאָל ניט געהן מעהר צו די כהנים. ביים אַריינגאַנג פון בית־המקדש זאָל אוועקגעשטעלט ווערען א קאַסטען, וואו מ׳זאָל אַריינלעגען אַלע מתנות פונ׳ם פאָלק. פון צייט צו צייט מוז דער קאַנצלער אויסלעדיגען דעם קאַסטען און אוועקגעבען אַלץ וואָס געפינט זיך דערין צו די בעלי־מלאכות, וועמען מ׳האָט איבערגעגעבען צו האַלטען אין א גוטען מצב דעם בנין פון בית־המקדש (מלכים ב, י״ב).

לויט דעם באַריכט האָט יהואש ביז דעם 23טען יאָהר פון זיין רע־גירונג אַרויסגעוויזען גרויסע איבערגעבענקייט צו דעם יהוה־קולט און צום

בית־המקדש. עס מוז אונז דערפאר שטארק חידוש'ען, וואס אין דברי הימים ווערט דערצעהלט וועגען א רעאקציע אין דער שפעטערער צייט פון זיין רעגירונג. נאך יהוידע'ס טויט זאל יהואש זיך האבען גענומען זוכען אפגעטער. ער זאל אפילו האבען הינגעריכטעט יהוידע'ס זוהן, דעם כהן זכריה, ווייל יענער האט גע'מוסר'ט דאס פאלק פאר זיינע זינד (דברי הימים ב, כ"ד 17—22). דאך איז דער גאנצער סטיל ווי אזוי דער ספר דברי הימים האט אומגעענדערט די פריהעריגע געשיכטע פון דעם דאזי־גען קעניג, א שטארקער ארגומענט זיך ניט צו פארלאזען אויף איהם אין דעם פאל.

פארקעהרט ווידער זעהט אויס צו זיין גוט באגרינדעט די וייטעריגע ידיעה אין דברי הימים, אז יהואש האט געהאט שטארק צו ליידען פון אן איבערפאל פון די סיריער. דער איבערפאל האט געווים א נאהנטע שייכות צו די צרות, וואס די סיריער האבען דאמאלסט אנגעטאן דעם קעניגרייך פון צפון. דער אופן ווי אזוי דער איבערפאל קומט פאר איז גלייכצייטיג אויך א סימן, ווי טיף געזונקען יהודה'ס מאכט איז דאמאלסט געווען. ביי איינער פון זיינע עקספעדיציעס מאכט חזאל א מינע, אזוי ווי ער וואלט וועלען פון גת אויס מארשירען אויף ירושלים, און יהואש האט קיין אנדער ברירה ניט ווי זיך אויסצוקויפען דורך א רייכען טריבוט פון דעם אוצר פון בית־המקדש און פון פאלאץ. יהואש געפינט זיין טויט דורך א קאנספיראציע, וועגען וועלכער דער ספר דברי הימים גיט אונז מאנכע אינטערעסאנטע פרטים. עס קאן גריילעך זיין, אז דער ספר דברי הימים איז גערעכט ווען ער פארבינדט די קאנספיראציע דירעקט מיט זיין שענדליכער אונטער־ווארפונג אונטער חזאל'ן. דער מצב איז בכלל געווען אזא טרויעריגער, אז עס זיינען געווען גענוג אורזאכען פאר אומצופרידענקייט.

זיין נאכפאלגער ווערט זיין זוהן אמציה (782—796). ער לאזט הינ־ריכטען די מערדער פון זיין פאטער, און עס ווייזט אויס, אז ער איז געווען דער ערשטער, וואס האט ביי אזא משפט געבראכען מיט דעם אלטען פרינ־ציפ פון פויסט־רעכט, לויט וועלכען מ'האט גענומען נקמה פאר בלוט ניט בלויז פון דעם מערדער אליין, נאר מ'האט צוזאמען מיט איהם אויך אויס־געראט זיין גאנצע משפחה. דאס איז א בפירוש'ע ראיה פאר דעם, אז עס האט זיך שטארק באוועגט דער גייסט פון א נייער צייט, וואס האט גע־זאלט בולט ארויסברייגגען מילדערע זיטען און העכערע השגות*).

*) מלכים ב, י"ד 1—6. פארגלייך דברים כ"ד 16; יהושע ז 24; מלכים ב, ט 26; שמואל ב, כ"א 1.

דער שווערסטער פון אלע קלעפּ, וואס האבען געטראפען יהודה אין דער לעצטער צייט, איז אהן א ספק געוועזן דער פארלוסט פון אדום. יהודה איז דערמיט געווען אפּגעשניטען פון איהרע וויכטיגסטע האנדעלס־פארבינדונ־גען אין דרום. ס'איז דערפאר א סימן פון א ווידער־פארשטארקונג, וואס עס האט זיך איינגעגעבען אמציה'ן ווידער צו אונטערוואַרפען די אדומים. וועלכע זיינען זינט יהושפט'ס טויט געווען זעלבשטענדיג. ס'איז אויף יע־דען פאל א פראגע, ווי גרויס ס'איז געווען דער שטח וואס אמציה האט אונטערוואַרפען, מחמת פון דעם אופן ווי עמוס רעדט פון די אדומים קאן מען ניט ארויסטראגען דעם איינדרוק, אז גאנץ אדום איז אין יענער צייט געווען באהערשט פון יהודה. עס ווייזט אויס, אז אמציה האט דורך א נצחון באקומען אונטער זיין רשות הויפּטזעכליך דאס לאנד אין מערב־זייט פון דער ערבה מיט דער הויפטשטאדט סלע (פעטרא?) און דעם האפען אילת. דער עיקר איז דא פאר יהודה געווען דער האפען.

אבער ניט קוקענדיג אויף דעם, ענדיגט דער קעניג זיין לעבען אזוי ווי זיין פאטער. א קאנספּיראציע זוכט איהם צו באזייטיגען. ער אנטלויפט אין לכיש, ווערט אבער דארטען ארויסגעגעבען און געטויט פון די בונ־טאוישטשיקעס. די סיבה פונ'ם אויפשטאנד איז אויך דא גרינג צו פאר־שטעהן. אמציה האט געמוזט אויסשטעהן א גרויסע באליידיגונג און שאנד פאר זיין לייכטזיניגע ארויספאדערונג צום קריג, וואס ער האט געשיקט צו זיין שכן דעם קעניג יואש פון ישראל. ער האט דורך דעם פארלארען אסך פון זיין איינפלוס און האט קענטיג אויך אנגעווארען א טייל פון זיינע לעצטע געווינסען. דער פאדים פון דער דערצעהלונג פיהרט אונז דערמיט ממילא צוריק צו דער צפון־מלוכה.

יהוא און זיינע נאכפאלגער ביז ירבעם דעם צווייטען.

די מלחמה וואס יהורם בן אחאב פון ישראל האט אונטערנומען געגען די סיריער צוליב רמה אין גלעד האט געבראכט דעם ביטערען גורל פאר איהם גופא און פאר עמרי'ס גאנצע דינאסטיע. דער פאקט אבער וואס עס האט איבערהויפט געקאנט קומען צו דער מלחמה האט אונז געדינט אלס באווייז, אז ישראל איז אונטער יהורם'ס רעגירונג ביסלעכווייז גענוג פאר־שטארקט געווארען, כדי צו קאנען לכל הפחות ארויסווייזען א ווידערשטאנד געגען די סיריער. דער ווידערשטאנד איז נאר מעגליך געווארען דורך די

שווערע אטאקעס. וואס דמשק האט געהאט אויסצושטעהן פון אשור. זיך צו שטעלען אנטקעגען אשור גופא האט ישראל ניט געקאנט וואגען, באַזונדערס נאך די ערפאהרונגען פון דער לעצטער צייט. גיכער האט ישראל געקאנט האפען צו ציהען נוצען פון אשור'ס שטעלונג צו דמשק — נאַטירליך נאר ווען מ'האט אין שומרון זיך געמאכט ניט זעהענדיג ווי אזוי מ'האט זיך דערמיט אריינגעשניטען אין אייגענעם פלייש. אט אזוי געפינען מיר דערמאָנט אויך יהוא „דעם זוהן פון עמרי" פון ישראל צווישען די פירשטען, וועלכע האבען זיך אונטערוואַרפען אין יאהר 842 אונטער דעם מעכטיגען קעניג שלמנאסר דעם צווייטען (859—824) ביי זיינעם א נייעם פעלד־צוג געגען דעם מערב*), און אויף שלמנאסר'ס אבעליסק שטעהט א בילד פון די אידישע געזאנדטע, ווי זיי ברייננגען צו אשור יהוא'ס טריבוט, וואס באשטעהט פון שטיקער גאלד און זילבער, גאלדענע כלים און דאסגלייכען**). די אורזאך פון שלמנאסר'ס נייער עקספעדיציע געגען דמשק, ווייסען מיר ניט. אבער ס'איז גרינג זיך מ'שער צו זיין, אז די סיבה איז געלעגען אין די פארהעלטעניששען פון סיריען גופא, איבער וועלכע מען איז געווען גענוי אינפארמירט אין נינוה, באזונדערס אין דעם טויט פון דעם פאר'עקשנ'טען בן־הדד, וועלכער האט זיך דריי מאל געשטעלט אנטקעגען אשור, און אין דעם שטרייט צווישען דמשק און שומרון. ווארים אויב אשור האט געוואלט אויף שטענדיג זיין זיכער מיט דעם צוגאנג צ'ם מיטעללענדישען ים, האט דמשק אום יעדען פרייז געמוזט אונטערוואַרפען ווערען.

ביי דער שטעלונג וואס ישראל האט אין דער לעצטער צייט פארנומען געגען דמשק, לאזט זיך באגרייפען וואס יהוא (842—814) האט אויסגענוצט די געלעגענהייט פון שלמנאסר'ס א פעלד־צוג געגען זיין פיינד חזאל'ן, כדי צו קריגען אשור פאר א פריינד. אהן ספק האט ער געקאנט מאכען א

---

*) פאקטיש געפינט זיך יהוא ביים איבערנעמען די רעגירונג אין א צושטאנד פון קריג מיט ארם. ס'איז בכן ניט אוממעגליך, אז אויב ער האט דערווארט אז אינערליכען ווידערשטאנד איז די לאגע געווען פאר איהם קריטיש.

**) דער נוסח פונ'ם אשורישען טעקסט איז ווי פאלגט: „אין דעם אכצעהנטען יאהר פון מיין רעגירונג בין איך דעם זעכצעהנטען מאל אריבערגעגאנגען דעם פרת. חזאל פון דמשק האט זיך פארלאזען אויף דער גרויסער צאהל פון זיינע מחנות... דעם סאנירו (שניר־חרמון) האט ער געמאכט פאר זיין פעסטונג. ער איז אנטרונען געווארען צו ראַטעווען זיין לעבען. איך האב איהם נאכגעיאגט און האב איהם איינגעשלאסען אין דמשק... דאמאלסט האב איך עמפאנגען דעם טריבוט פון די צורים, צידונים און פון יהוא דעם זוהן פון עמרי."

דאפעלטען געברויך פון אזא פעסטער שטיצע ווי אשור, ביי די פארהעל־טענישען פון זיין אייגענעם קעניגרייך. ווארים מיר וועלען קיין טעות ניט מאכען, אויב מיר וועלען אננעמען, אז שלמנאסר׳ם עקספעדיציע געגען סיריען פון יאהר 842 איז געפאלען אין א צייט, ווען מ׳האט נאך אין ישראל געקאנט זעהן אומעטום די שפורען פון דער שרעקליכער בלוט־באד. מיט וועלכער יהוא האט זיין טראן געקויפט. יהוא האט געמוזט באשטייגען דעם טראן ערשט א קורצע צייט פריהער.

עס האט דעריבער געמוזט זיין נאך מעהר צרה׳דיג פאר יהוא׳ן, וואס שלמנאסר׳ם פעלד־צוג געגען סיריען האט דורכאויס ניט געהאט דעם ער־פאלג וואס מ׳האט פון איהם דערווארט. עס גליקט פאקטיש ניט אפ דעם גרויסען קעניג צו עראבערען דמשק. חזאל האלט אויס געגען אשור איצט און אויך דריי יאהר שפעטער (839) געגען שלמנאסר׳ם א נייער אטאקע. שלמנאסר מוז זיך צוריקציהען פון דמשק, ניט האבענדיג דערגרייכט זיין ציל. דער נאטירליכער רעזולטאט פון דער באפרייאונג פון דמשק איז, וואס די סיריער ווארפען זיך ארויף אויף ישראל מיט א דאפעלטער צע־רייצטקייט. עס הייבט זיך איצט אן פאר ישראל א צייט פון שרעקליכע צרות און דערנידעריגונגען דורך ארם. פון די, צום באדויערען זעהר מאַ־גערע, באריכטען פון ספר מלכים קאנען מיר זיך אנשטויסען ווי גוט באַ־גרינדעט א דערצעהלונג איז געווען, וועלכע איז דאמאלסט ארומגעגאנגען וועגען דעם נביא אלישע. אלישע איז אין דמשק און גיט אן אנצוהערע־ניש חזאל׳ן, אז דער קראנקער בן־הדד וועט באלד שטארבען. דער נביא ברעכט דאן אויס אין א געוויין. אויף חזאל׳ס פראגע, פארוואס ער וויינט, ענטפערט ער איהם: „איך וויים וואסערע צרות דו וועסט אנטאן די קינ־דער פון ישראל. זייערע פעסטונגען וועסטו אין פייער פארברענען, זייערע בחורים וועסטו מיט׳ן שווערד דער׳הרג׳ענען, זייערע עופה׳לעך וועסטו צע־שמעטערען, זייערע שוואנגערע פרויען צערייסען“*).

אונזער ספר מלכים, וועלכער ווייסט צו דערצעהלען אזוי באריכות ווע־גען יהוא׳ם נקמה אין עמרי׳ם הויז, גיט איבער יהוא׳ם פארהעלטעניש צו דמשק מיט אן ערשטוינליכער קורצקייט אין פאלגענדע ווערטער: „אין יענע טעג האט יהוה אנגעהויבען אפצושניידען פון ישראל: און חזאל האט זיי געשלאגען אין דעם גאנצען גבול פון ישראל“. און א שפעטערע הוספה דערצו זאגט אונז, אז דער גאנצער עבר־הירדן ביז צום ארנון איז געפאלען

*) מלכים ב, ח 12. זעה אויך אויבען ז. 208.

אין די הענט פון די סיריער (מלכים ב, י 32 און 33). ס'איז העכסט וואהר־שיינליך, אז נאך דער אשורישער צוריקציהונג פון דמשק האט חזאל אונ־טערנומען א רייה אטאקעס געגען יהוא זיך נוקם צו זיין אן איהם. מיט וואס פאר אן אכזריות די סיריער זיינען זיך באגאנגען אין ישראל, קאנען מיר זעהן ניט בלויז פון די אויבען ציטירטע ווערטער וואס מ'האט אריינגעלעגט אלישע'ן אין מויל: מיט דערזעלביגער דייטליכקייט באציהט זיך עמוס, אין אביסעל א שפעטערער צייט, אויף ארם'ס אומדערבארימליכער נקמה אז ישראל. „זיי האבען געדראשען גלעד מיט אייזערנע שליטענס"*). דערצו ווערט ישראל'ס נויט אויסגענוצט פון זיינע רויב־ און נקמה־דורשטיגע שכנים. די פלשתים, צורים, אדומים און עמונים רייסען זיך אריין רויבענדיג אין ישראל, ספעציעל אין דעם עבר־הירדן וואס האט אזויפיעל געהאט אויסצושטעהן פון ארם, און שלעפען אוועק אסך געפאנגענע**). אומזיסט האט מען זיך אין שומרון געקאנט פרעגען, וואו איז געבליבען דער אשורי־שער בונד־ברודער און באשיצער? פון שלמנאסר'ן האט מען קיין זאך ניט געקאנט דערוואַרטען צוליב די פיעל מלחמות, וואס ער האט געהאט צו פיה־רען אין אנדערע עקען פון זיין קעניגרייך.

דערזעלביגער מצב, טיילווייז נאך ערגער איידער אונטער יהוא'ן, האט געמוזט אנהאלטען אונטער זיין זוהן יהואחז (797—814). אויך זיין צייט האט עמוס געמוזט האלטען אין זינען אין ערשטען קאפיטעל פון זיין בוך. אפילו אונטער יהוא'ס אייניקעל יואש ווערט נאך דערמאנט וועגען רויבער־באנדעס פון מואב, וועלכע רייסען זיך אריין אין ישראל, און דערצו ווערט גערעדט וועגען דעם ווי פון א גאנץ געוועהנליכער זאך (מלכים ב, י"ג 20).

אונטער יהוא'ס זוהן יהואחז, פיליכט אבער ערשט אונטער יהואחז'עס זוהן יואש, באשטייגט א נייער קעניג דעם טראן פון דמשק (אין די יאהרען צווישען 810 און 800). חזאל'ס שטעל פארנעמט זיין זוהן, בן־הדד דער דריטער (מלכים ב, י"ג 24). דורך איינעם פון זיי, וואהרשיינליך נאך דורך חזאל'ן, ווערט יהואחז אזוי צעשלאגען, אז עס בלייבען איהם נאר 50 רייי־טערס, 10 רייטווענען און 10,000 מאן פוסגעהער (מלכים ב, י"ג). צוליב דער קורצקייט, מיט וועלכער דער שרייבער פון ספר מלכים גיט דא איבער די פאקטען, איז צומאל ניט קלאר, ווער פון די סירישע מלכים עס האט

---

*) עמוס א 3. אז חזאל האט זיך ניט באשרענקט אויף ישראל, נאר האט דאסזעלביגע אויך געטאן אין יהודה, האבען מיר שוין געזעהן אויבען ז. 216.

**) עמוס א 6—15. מכוח די פלשתים זעה אויך ישעיה ט 11,

אזוי באשרענקט יהואחז׳עס זעלבשטענדיגקייט. ווארים ס׳איז דערפון צו זעהן בפירוש, אז יהואחז איז נאך דער מפלה געווארען ניט מעהר ווי א וואסאל פון דעם קעניג פון דמשק. עס זעהט אויס, אז דער שרייבער פון ספר מלכים האט געוואלט דערצעהלען פון ישראל׳ס שאנד ניט מעהר ווי ס׳איז געווען אומבאדינגט נויטיג פארטצוזעצען דעם היסטארישען פאדים. מ׳מוז לויט דעם אננעמען, אז דאס איז געווען דער סוף פון א לאנגער רייה פון אומגליקליכע מלחמות, וואס יהואחז און נאך איהם פיליכט נאך יואש, האבען געפיהרט מיט חזאל׳ן. ערשט נאך חזאל׳ס טויט קומט, ווייזט אויס, א פארלייכטערונג.

פון די אלע מלחמות האט זיך אונז העכסט ווארשיינליך דערהאלטען אן עפיזאדע, וואס צייכענט זיך אויס דורך א גליקליכען סוף פאר ישראל. צוליב אט דעם גוטען סוף איהרען האט מען זי מיטגעטיילט בפרטות, בעת אסך אנדערע עפיזאדען, וועלכע מיר וואלטען אזוי גערן געוואלט וויסען, האט דער שרייבער פון ספר מלכים ניט געהאלטען פאר כדאי צו דערצעהלען פאר די קומענדיגע דורות.

מיר ווייסען אלס פאקט, אז אלישע הנביא האט געלעבט אין דער צייט פון אט די אומגליקליכע מלחמות מיט ארם און האט זיי אליין דורכגעלעבט. ער לעבט נאך א געוויסע צייט אונטער יהואחז׳עס זוהן יואש. ער איז זעהר חשוב סאי ביים קעניג און סאי ביים פאלק אלס טרייער יועץ און טרייסטער. ער ווערט אנגערופען „ישראל׳ס רייטוועגען און רייטער“. ס׳איז דערפאר ניט אומבאגרינדעט אריבערצוטראגען אויף דער צייט פון יהואחז בן יהוא א דערצעהלונג וועגען די מלחמות מיט ארם, וועלכע שטעהט אין ספר מלכים אין דער געשיכטע פון יהורם בן אחאב, כאטש זי פאסט גאר דארטען ניט (מלכים ב, ו 24 — ז 20).

בן־הדד׳ן האט זיך איינגעגעבען, נאטירליך נאכדעם ווי ער האט באזיגט ישראל אין א שלאכט, צוצוקומען מיט זיין ארמיי ביז צו די טויערן פון שומרון. ער באלאגערט די שטאדט. אינעווייניג ווערט א שרעקליכער הונגער. די באפעלקערונג איז פארצווייפעלט. מוטערס קוילענען די אייגענע קינדער צו עסען זייער פלייש. דער קעניג, טיף נידערגעשלאגען, טראגט אלס צייכען פון טרויער א זאק אויפ׳ן בלויזען לייב. זיין גאנצער גרימצארן ווארפט זיך אויף אלישע׳ן, וועלכער האט ביז איצט געשאפען אסך מאל ראט און הילף און האט אויך אין דער איצטיגער נויט געהייסען זיך פארלאזען אויף יהוה. די האפענונג אויף זיין גאט האט אויך דעם מאל ניט אפגענארט דעם נביא. ער זאגט צו, אז אויף מארגען וועט נעמען א סוף

צו די לײדען... מצורעים, װעלכע האבען זיך אױפגעהאלטען בײם טױער פון שטאדט, װאגען בעסער, אײדער זיך איבערצוגעבען דעם הונגער־טױט, זיך ארײנצו׳גנב׳ענען דעמזעלביגען אװענד אין דעם לאגער פון שונא. זײ געפינען איהם לעדיג און זײ מעלדען עס אין שטאדט. אױסקוקערס, װעלכע דער קעניג שיקט ארױס, באשטעטיגען די בשורה. שומרון איז געראטע־װעט.

די סיבה, פארװאס די סיריער האבען פלוצלונג אױפגעגעבען די באלא־גערונג, איז ניט קלאר אײנצוזעהן. דער דערצעהלער גופא גיט אן, אז די פײנד האבען דערהערט א רעש אין דער לופט און האבען געמײנט, אז עגיפטישע און חתי׳שע ארמײען קומען אן. אזא ארמײ קאן מען זיך היס־טאריש זעהר שװער פארשטעלען. אבער הגם דער דערצעהלער דריקט זיך דא אױס היסטאריש ניט גענױ, קאן מען דערפון בלױז דרינגען, אז ער דער־צעהלט דורכאױס אין א פאלקסטימליכען אופן און ער שטעהט װײט פון די װעלט־געשעהענישען. עס װאלט אבער זײן א טעות נאך װײטער צו געהן און אנצונעמען, אז די גאנצע עפיזאדע האט ניט פאר איהר יסוד קײן שום היסטארישע פאסירונג. צי מיר האבען א רעכט ארײנצושטעלען די אשורים אױפ׳ן שטעל פון יענע עגיפטער און חתים, איז נאטירליך שװער צו בא־שליסען. אנפאלען פון אשור אין סיריען זײנען זיכער פארגעקומען אױך אונטער יהואחז׳ן. אט אזױ האט אדאדניראַרי דער פערטער (782—810) אונטערװארפען ארום יענער צײט דעם גאנצען סירישען מערב, ארײנרעכע־נענדיג אױך ישראל און דמשק אונטער קעניג מארי. אבער שױן ניט רײ־דענדיג פון דער פארשידענקײט פון די נעמען פון די סירישע מלכים, איז בכלל גוט צו זײן פארזיכטיג מיט אזױנע השערות. אראבישע אנפאלען האָ־בען געמעגט דאן פארקומען אחוץ די אונז באקאנטע פעלד־צוגען פון די אשורישע מלכים. און אױסער דעם זײנען געװען גענוג אורזאכען אין די אומרוהיגע פארהעלטענישען פון יענע טעג, װעלכע הארען געקאנט באװע־גען א סירישע ארמײ אױפצוגעבען שנעל די באלאגערונג פון א שטאדט.

אונטער אלע אומשטענדען אבער האט די באנײאונג פון די אשורישע אטאקעס געגען סיריען דורך אדאדניראַרי דעם פערטען געבראכט א פאר־לײכטערונג פאר ישראל. אדאדניראַרי ערשײנט פאר דמשק און ברײנגט דערצו, אז איהר קעניג מארי צאהלט איהם טריבוט*). מיר טרעפען טאקע

*) אױך צור, צידון, דאס לאנד פון עמרי (ישראל), אדום און פלשתים, רע־בענט אױס אדאדניראַרי די װאס האבען זיך אונטערװארפען אונטער איהם.

באלד יהואחז'עס זוהן און נאכפאלגער יואש פון ישראל (781—793) איז אין ערפאלגרייכער מלחמה מיט סיריען. אונטער איהם נאך, דעם איי־ניקעל פון יהוא, לעבט אלישע, הויך איז עלטער, און, נאך דעם וואס איז געשעהן אונטער יהואחז'ן, מיט א דאפעלטען גרונט פארעהרט פון קעניג אלס פאטער. איידער ער שיידט זיך פון דער וועלט, זאל ער האבען פאר־שפראכען דעם טרויערענדיגען קעניג נאך נצחונות איבער ארם. פאקטיש נים עס זיך איין יואש בן יהואחז. לויט דעם באריכט פון ספר מלכים, צוריקצונעמען פון די סיריער די שטעדט, וואס זיי האבען אוועקגערויבט פון זיין פאטער יהואחז*).

יואש בן יהואחז איז, ווייזט אויס, אויך אחוץ דעם געווען א מאן, וואס האט געהאלטען דעם שווערד פעסט אין האנט און דאס הארץ געהאט אויף דעם ריכטיגען ארט. לכל הפחות טרעט ער אזוי אויף פאר אונז אין דעם איינציגען אומשטאנד, וואס ווערט נאך מיטגעטיילט וועגען איהם. אמציה פון יהודה, וועלכער האט רעגירט גלייכצייטיג מיט איהם (פון 796 אן) האט הפנים געקוקט קרום, וואס די צפון־מלוכה האט זיך ענדליך באפרייט פון'ם סירישען יאך. אגב האבען אייניגע ערפאלגרייכע אונטערנעמונגען פאר־שטארקט זיין גדלות. ער ברעכט דערפאר אפ די פרידליכע באציהונגען, וואס זיינען שוין הונדערט יאהר באשטאנען צווישען דיביידע שכנות'ע מלוכות. עס קאן זיין, אז דער באריכט וועגען אמציה'ס און יואש'ס האלטונג האט באקומען איהר צופארבונג פון אפרים. דאך מוז דער פאקט זיין ריכטיג איבערגעגעבען, אז אמציה האט געוואלט דעם קריג און האט איהם ארויס־גערופען. יואש דרינגט אריין אין יהודה. ביי בית־שמש ווערט אמציה געשלאגען און געפאנגען. ירושלים גופא מוז איהם עפענען די טויערען און ווערט אויסגעראבירט. מ'גיט יואש'ן לעבעדיגע משכנות, דערצו נאך גיט מען איהם דאס רעכט אראפצורייסען א שטיק פון שטאדט־מויער (מלכים ב. י"ד 8—14). אסך פון דעם וואס אמציה האט געוואונען איז וואהרשיינליך דערמיט ווידער צו גארנישט געווארען.

אין נאך א גרעסערער מאס ווי יואש איז זיין זוהן ירבעם דער צוויי־טער באשאנקען געווען מיט גליק און ערפאלג. זיין רעגירונג, וועלכע האט

*) מלכים ב, י"ג 14—20, 25. ווי דער בן־הדד דער דריטער פון דער ביבעל פארהאלט זיך צו דעם מארי פון די אשורישע אויפשריפטען, איז נים קלאר. מ'דארף אננעמען, אז ביידע נעמען באדייטען איין פערזאן.

געדויערט לויט דעם ספר מלכים 41 יאהר (40 — 781), האט געבראכט אפרים אזא מאכט און אזא גלאנץ, וועלכע מ'האט שוין זינט א לאנגער צייט ניט געזעהן. דער ספר מלכים גיט וועגען דעם א קורצען באריכט וואס איז פול מיט באדייטונג: „ער האט אויפגעשטעלט דעם גרעניץ פון ישראל פון דעם אריינגאנג קיין חמת ביז צום ים פון דער סטעפּע (ים־הערבה, ים־המלח)".*) דאס האט זיך איינגעגעבען ירבעם'ען ניט בלויז דורך זיינע אייגענע מעשים. נאר איז א גרויסען טייל דורך גינסטיגע אומשטענדען. דער גרויסער קלאפּ וואס אשור האט אונטער אדאדניראַרי דערלאנגט דמשק, האט אויך איהם געמוזט צוניץ קומען. דערצו איז נאך יענעם קלאפּ געקומען א צווייטער אונטער שלמנאסר דעם דריטען (772—781). שלמנאסר האט קיין גרויסען ערפאלג ניט געהאט: אבער עס ווייזט אויס, אז ער האט פארט פּאראליזירט דמשק, לכל הפּחות פאר דעם מאמענט. אויף אזוי ווייט, אז זי האט מעהר ניט געקאנט באטראכט ווערען אלס ערנסטער געגנער פאר ישראל. ס'איז אפילו איינגעטראטען באלד א פּעריאדע, ווען די גרויסע מלכים פון אשור האבען זיך געהאלטען פון מערב פון דערווייטענס. א רעוואלוציע וואס האט איז יאהר 763 זיך צעשפּרייט איבער גאנץ אשור, האט אונטער אשורדאן דעם דריטען (754—771) ווידער געגעבען דמשק א פרייע האנט. אבער זי האט שוין געמוזט זיין צופיעל אפּגעשוואכט זיך צו קענען שטעלען אנטקעגען דעם קראפטפולען ירבעם. אחוץ דעם, אויב ירבעם האט געוואלט האבען אלס זיין אייגענס אויך די דרום־העלפט פון עבר־הירדן, האט ער געמוזט אונטערווארפען די מואבים, וועלכע זיינען דארטען געווען אריינגעדרונגען זינט יהורם בן אחאב. עס ווייזט אויס, אז אויך דאס האט זיך איהם איינגעגעבען.

פאקטיש זיינען די גרעניצען פונ'ם קעניגרייך ווידער געווען כמעט אזוי אויסגעשפּרייט ווי אין דוד'ס צייט. אויב דער באריכט פון ספר מלכים איז ריכטיג. דערצו נאך איז ישראל געווען מעכטיג און איז פון קיינעם ניט געווען אטאקירט — א צושטאנד וואס האט ניט עקסיסטירט שוין זינט שלמה'ס טעג. מיר טארען אבער דערביי ניט פארגעסען, אז ירבעם'ס ערפאלגען זיינען געווען מעגליך אויף אזוי ווייט נאר, ווען אשור האט איהם געגעבען א פרייע האנט. דאס איז געווען דער פאל אונטער

*) מלכים ב, י"ד 25. פארגלייך אגב עמ"ס ו 14. דער צוגאנג צו חמת איז ניט חמת גופא, נאר די פארטיפונג צווישען דעם חרמון און לבנון. פסוק 28 איז א שפעטערדיגע אויסמאלונג.

אשורדאן דעם דריטען און נאך מעהר אונטער דעם פרידליכען און ניט־טעטיגען אשורניראַרי דעם פערטען. מאנכע האבען אפילו אנגענומען. בטעות נאטירליך, אז ירבעם האט אין בונד מיט עוזיהו פון יהודה גע־קאנט אין יענער צייט וואגען אויסצושפרייטען זיין ממשלה אין סיריען אויף די קאסטען פון די אשורים. ווי די פרטים זאלען ניט געווען זיין. איז די רעגירונג פון ירבעם דעם צווייטען געווען א בליהענדיגע צייט פאר דאס קעניגרייך. נעבעי דער פאליטישער מאכט לגבי דער דרויסענדיגער וועלט הערשט אינעווייניג א פראספעריטעט, וואס האט ביי די הערשענדע קלאסען געקאנט לייכט דערוועקען דעם געפיהל פון גאט׳ס באזונדערער לייטזעליגקייט צו ישראל. אויף את דעם הינטערגרונט האבען מיר זיך פארצושטעלען די אויפטרעטונג פון עמוס און הושע. אויך בנוגע צום גייסטיגען לעבען איז די צייט זעהר א בליהענדיגע: דער פאלגענדער איבערבליק איבער דער געשריבענער ליטעראטור פון יענער פעריאדע וועט אונז ווייזען, אז אונטער ירבעם׳ען האבען וויכטיגע שריפטען בארייכערט די ליטעראטור און דאס גייסטיגע לעבען פון ישראל. מיט די קורצע נאָ־טיצען פון׳ם ספר מלכים וואלטען מיר ניט געקאנט אונטערנעמען צו צייכנען מיט לפי־ערך פעסטע שטריכען דאס בילד פון ירבעם׳ען און זיין צייט. צום גליק האבען מיר אחוץ דעם ספר מלכים נאך א קוואל פון ידיעות, וואס גיט אונז א מעגליכקייט עס צו מאן. דורך איהר באקומט די פארבלאזע סקיצע פון ספר מלכים רייכע, זאפטיגע פארבען־טענער — דאס זיינען די ביכער פון די נביאים עמוס און הושע.

מיר וועלען מיט זיי זיך נאך שפעטער באשעפטיגען.

צווייטע אפטיילונג.

ר. קיטעל

דאס אידישע לעבען אין דער צייט נאך שלמה׳ן

1.

לעבען און קולטור.

דער אופן פון לעבען.

די באשעפטיגונג פון גרעסטען טייל פון פאלק בלייבט אין פרידליכע צייטען ערד־ארבייט. נאר אין געוויסע טיילען פון לאנד, וועלכע זיינען לויט זייער נאטור מסוגל דערצו, ווי א שטייגער אין דרום־יהודה און אין עבר־הירדן, האט נאטירליך נעבען דער ערד־ארבייט זיך דערהאלטען די האדעוואניע פון בהמות. האנטווערק און קונסט האבען זיך וועניג אנטוויקעלט אחוץ אין די שטעדט, און אויך דארטען ניט אין קיין גרעסערען סטיל. אלע זאכען וואס זיינען אנדערש ווי די זאכען פון געוועהנליכען הויז־פארברויך ווערען דאס רוב געבראכט פון פרעמדע לענדער אדער ווערען געמאכט אין לאנד דורך פרעמדע קינסטלער. מען איז געווען אין דער לאגע זיך צו באנוצען מיט דעם דינסט פון פרעמדע, זינט שלמה׳ס האנדעלס־פארבינדונגען האבען געבראכט געלט אין לאנד. אויך אין די שלעכטע צייטען, וואס זיינען געקומען נאך איהם, זיינען קיינמאל אין גאנצען ניט אויסגעטריקענט געווארען יענע געלט־קוואלען, וועלכע זיינען דורך איהם געעפענט געווארען. דער איינציגער אומגליקס־פאל ווי דער אונטער יהושפט׳ן, באווייזט נאר ווי שטארק מ׳האט געזוכט אויסצונוצען די גינס־

טינע לאַנגע פון כנען פאַר דעם האַנדעל. די סירישע סוחרים האָבען געהאַט זייער אייגענעם קוואַרטאַל אין שומרון, די סוחרים פון ישראל האָבען פון אחאב'ן אַז געהאַט זייער אייגענעם קוואַרטאַל אין דמשק (מלכים א, כ 34). די אידישע סוחרים האָבען געוויס זיך באַלד באַזעצט אין אַ גרעסערער אדער קלענערער צאָהל אויך אין אַנדערע לענדער און הויפּטשטעדט. דער בונד מיט צור אונטער אחאב'ן האָט זיכער געדינט אויך פאַר האַנדעלס־פּאָלי־טישע אינטערעסען. אַ לעבעדיגער האַנדעלס־פאַרקעהר מיט עגיפּטען האָט געמוזט עקסיסטירען פון שלמה'ן אַן. דאָס ווייזען אונז באַזונדערס יענע שטעלען אין די מעשיות פון די אבות, אין וועלכע ס'איז צו זעהן אַן אינ־טימע באַקאַנטשאַפט מיט עגיפּטישע פאַרהעלטענישען.

דאָס פעסטהאַלטען זיך אַן דער מאָנאַרכישער קאָנסטיטוציע, דער שטענדיגער מוז צו פיהרען מלחמות און די ווייטעריגע אנטוויקלונג פון מסחר, דאָס אַלץ צוזאַמען העלפט דעם וואוקס פון שטאָדטישען לעבען. נעבען די קעניגס־שטעדט ירושלים, תרצה, שומרון געפינען מיר אין פאַר־לויף פון דער צייט אַ גאַנצע רייה פון באַפעסטיגטע שטעדט, אַלטע און אויך ניי־צוגעקומענע, ווי שכם, פנואל, רמה, לכיש*). יזרעאל ווערט אונטער אחאב'ן אַ מין צווייטע רעזידענץ פון די מלכים פון ישראל. דאָס לעבען אין שטעדט און דער האַנדעל, וועלכער האָט וואָס ווייטער זיך אַלץ מעהר צעבליהט, און אין וועלכען די אידען האָבען וואָס ווייטער אַלץ מעהר אַנ־טייל גענומען**), האָבען ארויסגעבראַכט אַ פאַרמעגליכען קלאַס פון ביר־גער און באַאַמטע. דער אַלטער איינפאַכער זאָרט לעבען פאַרשווינדט דער־מיט אין אַ גרויסער מאָס און גרויסע עקאָנאָמישע ענדערונגען קומען פאָר. האַנטווערק, קונסט, מסחר, הייזער־בוי האָבען אַלס פאַרבאַדינג אַ געוויסע אַנזאַמלונג פון קאַפּיטאַל. אַחוץ דעם פאַרנעמט געלט־ווירטשאַפט אַלץ מעהר און מעהר דעם פּלאַץ פון נאַטוראַל־ווירטשאַפט, און פריוואַט־אייגענטום פאַרנעמט דעם פלאַץ פון דעם אויסשליסליכען אַדער טיילווייזען שותפות'־

*) מלכים א, י"ב 25; ט"ו 21, 22; מלכים ב, י"ד 19; י"ח 14 (אין פאַל אויב לכיש געהערט ניט צו די פלשתים). שכם איז געווען צעשטערט, שופטים ט 45.

**) פאַרגלייך עמוס ח 5; הושע י"ב 8, 9 („עשרתי" איך בין רייך געוואָרען). אַז דער האַנדעל איז אַ לאַנגע צייט געלעגען ביי די כנענים אין די הענט, קאָן מען זעהן דערפון, וואָס כנעני איז געבליבען אַ באַצייכענונג פאַר הענדלער (ישעיה כ"ג 8). עס ווייזט אָבער אויס, אַז פון שלמה'ן אַן האָבען די אידען זיך אַלץ מעהר און מעהר באַ־פרייט פון די כנענים און האָבען אויף דעם אינערליכען האַנדעל אריבערגענומען אין זייערע הענט.

דיגעו געמיינדע־אייגענטום*). דורך דעם טרעטעו בולט'ער ארויס די סאַ־
ציאַלע היפּוכים. שוחד און געוואַלדטאַטעו דריקעו די אונטערסטע שיכטעו:
וואוכער און לאַנד־פאַרכאַפּונג פאַרמעהרעו דאָס אייגענטום פון די אויבערס־
טע שיכטעו און פאַרשאַרפעו נאָך מעהר דעם היפּוך. דער נאַטירליכער
פּועל־יוצא דערפון איז ביי די רייכע און שטאַרקע וואוילטאָג און לוקסוס
דורכגעמישט מיט מאָראַלישער פאַרדאַרבענקייט. די קליינע לייט און די
עקאָנאָמיש שוואַכערע זיינעו הפקר אין די הענט פון די מאַכטהאַבער. עס
וואַקסט שרעקליך די צאָהל פון די וואָס פאַלעו אריין אין קנעכטשאַפט צו־
ליב זייערע חובות און עס קומט דורך דעם אויף אַ גרויסער פּראָלעטאַ־
ריאַט (ישעיה ה 8: עמוס ב 6: ח 4: מלכים ב. ד 1). אַט אַזוי פאַר־
שטעהעו מיר פאַרוואָס די נביאים ריידעו ניט בלויז אַלס שטראָפערס גע־
געו דעם אוממאָראַלישעו לעבעו פון זייער צייט. נאָר זיי טרעטעו אויך אויף
אַלס סאַציאַלע אַגיטאַטאָרס. אין אַ געוויסעו זין אַלס תלמידים פון די

---

*) גאַנץ קלאָר זיינעו די פאַרהעלטענישעו אין אַט דעם פּרט ניט. נאָר מ'קאָן זאָגעו
מיט באַשטימטקייט, אַז די אַנטוויקלונג געהט כסדר ווייטער און ביים ענד פון דער פּער־
יאָדע, ביי וועלכער מיר שטעהעו איצט, איז זי שוין אָנגעקומעו צו אַ געוויסעו רוה־פּונקט.
אין ספר הברית (זעה ערשטעו באַנד ז. 289) איז נאָך אַ פאַרבאָדינג, אַז עס הערשט נאָך
אין גאַנצעו נאַטוראַל־ווירטשאַפט און אויסטויש פון זאַכעו (שמות כ"א 36, 37; כ"ב 3—8).
אָבער מ'ווייסט שוין אויך פון (געוואויגענע) מעטאַל־געלט, פּונקט ווי אַמוראַבי און די
אַמאַרנא־טאַוולעו ווייסעו שוין דערפון. אַט דער דאָפּעלטער צושטאַנד איז הפּנים געבלי־
בעו אַלס כלל, דאָך בלי ספק האָט דער וואָגשאָל אַלץ מעהר אַראָנגעוואויגעו אויף דער
זייט פון געלט. פאַרגלייך אחוץ שמות כ"ב 6, 16; כ"א 32, 35 באַזונדערס שופטים
ט 4 (אבימלך); י"ז 10 (מיכה'ס כהן); שמואל א. ט 8 (שאול); שמואל ב. כ"ד (ארנן);
מלכים א. ט"ז 24 (עמרי קויפט אָפּ דעם באַרג פון שומרון); כ 39 (אַ טאַלענט זילבער);
מלכים ב. ה 22, 23 (גחזי); ו 25 (געלט פאַר לעבענס־מיטלעו); י"ב 11 (הייליגער קאַס־
טעו פאַר דאָס אריינקומענדע געלט). פאַרגלייך אויך בראשית כ 16; ל"א 15; כ"ג 15,
16. די גרעסערע מסחרים און באַזונדערס די טריבוט־צאָהלונגעו (פאַרגלייך יהוא, מנחם,
חזקיה) ווערעו געמאַכט אין געלט. — אויך בנוגע דאָס לאַנד־אייגענטום איז עס ניט אין
גאַנצעו קלאָר. שוין אין ספר הברית ווערט אָנגענומעו, אַז אייגענטום פון'ם יחיד איז
אָפּגעגרעניצט (שמות כ"ב 4). און אין פאַל אויב מ'זאָל עס אפילו באַטראַכטעו אַלס רע־
זולטאַט פון אַ יעהרליכער פאַרטיילונג, קאָן אָבער אויף יעדעו פאַל אחאב'ס האַנדלונג גע־
געו נבות'ן און ישעיה'ס קלאָגע איבער די רייכע לאַנד־פאַרכאַפּערס (ה 8) ניט אַנדערש פאַר־
שטאַנעו ווערעו ווי נאָר, אַז פּריוואַט־אייגענטום הערשט. אָבער געוויסע שפּורעו פון גע־
מיינדע־אייגענטום האָבעו זיך נאָך על־כל־פּנים דערהאַלטעו. לויט מיכה ב 5 דאַרף מעו
אָנעמעו אַז עפּטערע צעטיילונג פון דער ערד על־פּי גורל איז דער געמיינדע־פאַרזאַמ־
לונג. דאָסזעלביגע זעהט זיך אויך אין ירמיה ל"ז 12, וואו ירמיה געהט אהיים כדי צו
יעמעו אַן אַנטייל אין אַזאַ גורל־וואַרפונג.

רכבים, געגען דער גאנצער געזעלשאפטליכער ארדנונג פון דער צייט. די געגענווארט איז פארדארבען, נאר א גאנץ נייע צוקונפט קאן העלפען.

נאטירליך האט זיך ביי דער גרויסע מאסע דערהאלטען דער איינפאכער זארט לעבען, ספּעציעל אויפ׳ן לאנד און אין די קליינע שטעדטלעך. דער אידישער באדען איז ניט געווען גענוג רייך פאר עפּעס אנדערש. נעבען די הייזער פון געהאקטע שטיינער און די פּאלאצען פון צעדער־האלץ און העלפאנטביין פון די רייכע מיט ווייכע זאפאס און פארשווענדערישע מאהלצייטען*), געפינען מיר דאס איינפאכע הויז פון דעם געוועהנליכען, הגם אויך פארמעגליכען מאן; נעבען דער ראפינירטער לוסט זיך צו פוצען ביי די רייך־אויסגעפוצטע מאדע־פרויען פון דער הויפּטשטאדט**) באגעגענט מען די איינפאכע קליידונג פון דער אלטער צייט. מאנכע באנגוגענען זיך ניט דערמיט וואס זיי האלטען אן די איינפאכע זיטען פון דער אלטער צייט. דער קנאי אליהו געהט ארום אין א הארינגען מאנטעל, פילייכט בלויז אין דער פעל פון א חיה***); די נזירים האלטען זיך צוריק פון טרינקען וויין און לאזען ניט קיין שער אנריהרען זייער קאפּ; די סעקטע פון די רכבים האט ניט בלויז זיך אנטזאגט פון וויין, דעם העכסטען פּראדוקט פון ציוויליזאציע, נאר פאר זיי איז שוין געווען א זינד דאס וואוינען אין פעסטע הייזער און דאס באארבייטען פון ערד****). דאס האלטען זיך פעסט אן דעם נאמאדישען לעבען איז פאר זיי די איינציגע גאראנטיע אויפצוהאלטען די אלטע אידישע מידות, וועלכע געפעלען גאט. זיי פארטרעטען דעם קאנסעקווענטען פּראטעסט געגען אלע פארדארבענקייטען פון דער ציוויליזאציע, בעת דער פּראטעסט פון די עלטערע נביאים און די נזירים איז א מעהר געמעסיגטער. אבער סאי די און סאי יענע זיינען רעליגיעז־סאציאלע רעפארמער.

קולטורעלע השפעות.

שלמה׳ס אויפטואונגען האבען געקאנט צוריקגעהאלטען ווערען דורך

---

*) מלכים א, כ״ב 39; עמוס ג 12, 15; ד 1; ה 11; ו 1—8.

**) ישעיה ג 16—24; עמוס ד 1.

***) מלכים ב, א 8. פארגלייך אויך ישעיה כ 2.

****) מלכים ב, י 15; ירמיה ל״ה. זעה אויבען ז. 194. זייער אידעאל איז ווייזט אויס געווען די סאציאלע גלייכקייט פון די נאמאדען.

דעם גאנג אויף אראפּ פון דער מלוכה: אבער אין גאנצען צו נישט ווערען האבען זיי ניט געקאנט. סאי די האנדעלס־באציהונגען פון ישראל און יהודה, סאי די דיפּלאמאטישע און פּאליטישע באציהונגען צום אויסלאנד זיינען ניט געווארען לחלוטין שטיל. מעהר ניט זיי זיינען ניט אנגעגאנגען לעבעדיג אין צייטען פון באזונדערער שוואכקייט און פון די בירגערקריגען. די קוואלען פאר פארשידענע קולטורעלע השפּעות זיינען בכן צו יעדער צייט געבליבען אפען. עגיפּטען, צור, דמשק, ציפּערן, קרעטא, אראביען, אופיר, תרשיש, און, אהן א ספק אויך אשור זיינען אין דער פּעריאדע, ביי וועלכער מיר האלטען, געשטאנען אין א פּאליטישער אדער א האנדעלס־פארבינדונג מיט ישראל און יהודה: נאטירליך ניט אלע צוגלייך, אבער אמאל די איינע, אמאל די אנדערע, אדער מעהרערע פון זיי צו דערזעלביגער צייט. א מאסע פון איינדרוקען זיינען דורך דעם אויפגענומען געווארען פון דרויסען, און די פרעמדע השפּעה, וואס איז שוין דורך שלמה'ן אריבערגעקומען, ווערט איצט פארברייטערט און ווייטער אויסגעבילדעט. גלייכצייטיג האט דאס אידישע לעבען נאטירליך זיך אויך זעלבשטענדיג אנטוויקעלט דורך דעם וואקסענדען רייכטום, דעם העכערען זארט לעבען און דער גייסטיגער טעטיגקייט אין אייגענעם לאנד.

אין איינקלאנג דערמיט הערען מיר, ווי עס וואקסען די שטעדט פון טייערע בנינים געבויט פון געהאקטע שטיינער, וועלכע פארנעמען דעם ארט פון די אלטע הייזער פון ליים און ציגעל. אויך וואסערלייטונגען און אפּצוגס־קאנאלען ווערען געבויט. אין די גרעסערע שטעדט קאן מען זעהן נעבען די היימישע סחורות אויך פרעמדע באזארען מיט אויסלענדישע סחורות. פיינע מעטאלען, פערד און וואגענס, זינגער און זינגערקעס, טייערע דעקעס און פּרעכטיגע מלבושים, ווענט באשלאגען מיט העלפאנטביין. טייערע זאפעס, פיינע זאלב־אוילען און די אלע פיינע חפצים פון געברויך און פּוץ פון די אריסטאקראטישע פרויען פון יענער צייט, ווי ישעיה שילדערט עס — דאס אלץ גיט אונז א קלאר בילד פון א ציוויליזאציע, וואס איז שוין ווייט אוועק אין איהרע פאדערונגען און אין איהרע געווינסען.*)

דאס בילד וואס מיר באקומען פון תנ"ך ווערט באשטעטיגט דורך די

---

*) בנינים פון געהאקטע פיערקאנטיגע שטיינער: ישעיה ט 9 (פארגלייך ה 9, עמוס ה 11); קאנאלען און דאסגלייכען: מלכים ב, י 27; ישעיה ז 3; באזארען: מלכים א, כ 34; פרעמדע גיטער: ישעיה ב 7, 16; זינגער; ישעיה ה 12; עמוס ו 5; ח 3; דעקעס, אוילען, העלפאנטביין; עמוס ו 4—6; מלכים א, 22, 39; פרויען־פּוץ ישעיה ג 16—24.

אויסגראָבונגען אין פּאַלעסטינא. אין תענך געהערט צו דער צייט וועלכע מיר באַהאַנדלען דאָ, אומגעפעהר די שיכט 26 און א טייל פון דער דריטער שיכט: אין מגידו די פינפטע שיכט פון שומאכער. איןביידע שטעלען ווייזט זיך, ווי עס דרינגט אלץ שטאַרקער אריין דאָס אייזען אויפ'ן אָרט פונ'ם אַלטען פייערשטיין און ווערט באַנוצט צוזאַמען מיט בראָנז. אויך ווערט אין צוזאַמענהאַנג דערמיט מעהר אַנטוויקעלט די באַארבייטונג פון פיערקאַנטיגע שטיינער. עס איז קיין ספק ניט, אז דאָ האָט געווירקט די השפעה פון־די פעניקישע בוימייסטער, וועלכע שלמה האָט גענומען פאר דעם בנין פון בית־המקדש. אין תענך געהערט צו אָט דער פּעריאָדע פילייכט אויך דער קטורת־מזבח, אין וועמעס באַצירונגען עס זעהען זיך געוויסע מיקעניש־גריכישע השפעות. אין מגידו געהערט אָהן ספק צו אָט דער פּעריאָדע דאָס שענסטע שטיק פון אַלט־העברעאישער קליין־קונסט וואָס איז ביז איצט געפונען געוואָרען, דער זיגעל פון „שמע עבד ירבעם"*). קענטיג, אז דאָס איז דער מלוכה־זיגעל פון ירבעם דעם ערשטען אָדער דעם צווייטען, און אַז ער איז יעדענפאלס געמאַכט געוואָרען אינ'ם לאַנד גופא, ענטוועדער פון א היימישען קינסטלער אָדער פון אַן אויסלענדער, וואָס האָט געלעבט אין כנען. דאָס איז א דייטליכער באַווייז, ווי שטאַרק די היימישע קונסט איז אויך אין יענער צייט באַהערשט געווען פון אויסלענדישע מוסטערן. אין דעם זיגעל פון „שמע" ווענט אַראָפּ די אשורישע השפּעה, פארקעהרט אבער אין דעם זיגעל פון „אסף", וואָס שטעהט לויט דער צייט נאָהנט צום זיגעל פון „שמע", ווענט אַראָפּ די עגיפּטישע השפּעה. מיט אָט די אויסגעגראָבענע קונסט־חפצים, אין וועלכע מ'קאָן אויך מערקען סירישע, פעניקישע און אנדערע ווירקונגען שטימט ישעיה'ס קלאגע איבער דער פארשפּרייטונג פון פרעמדע איינפלוסען אין יהודה (ישעיה ב 6).

א באזונדערע אויפמערקזאמקייט פאָדערט נאַטירליך אויך דאָ דאָס ג י י ס ט י ג ע לעבען. דורך שלמה'ן האָט דאָס אידישע גייסטיגע לעבען זיך שטאַרק דערהויבען. אויך דאָס האָט די פאָלגענדע שלעכטע צייט ניט געקאָנט צו נישט מאַכען. ווען ישעיה שילדערט אונז דעם שול־לעהרער, ווי ער שרייבט פאָר „אַ זאץ אויף אַ זאץ, א שטריך אויף אַ שטריך" און געפינט אויסצוזעצען „דאָ אביסעל, דאָרטען אביסעל"**). לאָזט זיך

*) זעה אויבען ז. 116,115 אין דער באמערקונג.

**) ישעיה כ"ח 10 („צו לצו, צו לצו; קו לקו, קו לקו; זעיר שם, זעיר שם"). אויף ווי ווייט ווי די ווערטער, וועלכע מאכען נאָך דאָס פּלאַפּלען פון א שכור, האבען א זין, מוזען זיי אָט אזוי פארטייטשט ווערען.

דערפון דרינגעז ניט נאר, אז מ׳לערנט זיך לעזען און שרייבען אין ווייטע קרייזען, נאר אויך, אז עס זיינען שוין פאראנען רעגולערע שולען. שלמה ווערט געריהמט, אז ער האט געשאפען א גרויסע צאהל משלים: אויך אנ־דערשוואו ווערט גערעדט פון שפרוך־דיכטער („מושלים", במדבר כ"א 27). פון פאבלען, פאראבלען און עהנליכע דיכטונגען*). ס׳איז פון דעם אלע־מען צו דרינגען, אז די פעריאדע, ביי וועלכער מיר שטעהען איצט, האט געהאט א רייך גייסטיג לעבען, שוין ניט ריידענדיג פון אלץ וואס טרעט אונז אנטקעגען אין דער ליטעראטור אדער די זיטען און רעליגיאן פון יענער צייט. אפילו דאס אידישע ליבע־ליד האט ווי עס ווייזט אוים שוין דאַ־מאלסט געפונען אן אויסדרוק אין איינצעלנע לירישע שאפונגען**): אויך דאס טרויער־ און קלאג־ליד אדער דער פאלקס־ און העלדען־געזאנג און דאס קולט־ליד***) האבען געוויס שוין געפונען זייערע התחלות.

אומגעפעהר ביים ענד פון יענער פעריאדע איז אויפגעקומען די שריפט פונ׳ם אלהי׳סט****), וועלכע ווייזט ארוים אין חומש בראשית א גענויע באַ־קאַנטשאפט מיט עגיפטען. דער פאקט דערגענצט דאס וואס מיר האבען פריהער געזאגט און באווייזט אונז, אז אויך אין דער צייט ווען עגיפטען איז פאליטיש געגאנגען אויף אראפ, האט איהר גרויסער אנצי־הונגס־כוח ניט אויפגעהערט צו ווירקען אויף די אידען. באזונדערס אין די ברייטערע קרייזען פון פאלק איז מען מעהר געווען באקאנט מיט דער נאהנטער עגיפטען איידער מיט דער וויימער אשור. דערפאר אבער האט אשור געמוזט האבען א דויערענדע ווירקונג אויף די פאליטיקער און אויף די העכערע שיכטען פון דער נאציאן, זינט זיי זיינען אונטער עמרי׳ן און זיינע נאכפאלגער געקומען מיט איהר אלץ מעהר אין באריהרונג. מיר האבען אויבען געזעהן*****), אז מיט דער אסימילירונג פון די אלטע

---

*) מלכים א, ה 12; שמואל א, כ"ד 13; מלכים ב, י"ד 9; פארגלייך ישעיה ח 1.

**) אין שיר השירים ו 4 ווערען ירושלים און תרצה, די הויפטשטעדט פון יהודה און ישראל, אנגערופען אלס די איינציגע שטעדט, און ווערען באטראכט אלס מוסטער פון שענקייט. שומרון איז לויט ישעיה כ"ח 1 פונקט אזוי שעהן געוועזן; און דאך ווערט זי ניט דערמאנט, אויך יזרעאל — ניט; דאס הייסט בכן אז תרצה האט נאך געמוזט זיין די הויפטשטאדט בעת יענעם ליבע־ליד איז געשאפען געווארען.

***) קלאג־ליד: עמוס ה 1; געזאנג: ישעיה ה 12; עמוס ו 5; ה 3; געזאנגען אין קולט: עמוס ה 23.

****) זעה וויימער ז. 242—245.

*****) זעה ז. 171.

כנענים אונטער שאול, דוד און שלמה האָט זיך אויך אלץ מעהר און מעהר אָפּגעשטעלט זייער השפעה אויף דאָס גייסטיגע אידישע לעבען. דעם פּלאַץ פון כנען פאַרנעמט איצט א ש ו ר. זינט עמרי'ס צייט האָבען די אידען אָהן ספק זיך באַקענט ניט בלויז מיט אשור'ס קריגסלייט און פּאָליטישע שלוחים, נאָר האָבען אָנגעהויבען צו באַקומען פון ערשטער האַנט אויך די אשורישע פּראָדוקטען און אידעען, וועלכע זיינען זיי שוין לאַנג ניט פרעמד געווען א דאַנק פרעמדער פאַרמיטלונג. הגם מיר האָבען אין תנ"ך ניט קיין ראיות פאַר אַזאַ השפּעה, דאָך ווייזט די פּלאַסטיק פון איין זייט און די פּאָליטישע לאַגע פון דער אַנדערער זייט דייטליך אויף דעם וועג. די שוין אריבער־גענומענע מיטאָלאָגישע מאַטעריאַלען, איידער זיי באַקומען די פאָרם, אין וועלכער מיר געפינען זיי היינט אין חומש בראשית, נעמען אויף ספּעציעל ביים ענד פון יענער פּעריאָדע, מאַנכע שטריכען, וועלכע שטאַמען פון א דירעקטער באַריהרונג מיט אשור אין יענער צייט.

קאָנסטיטוציע און אינערליכע פאַרהעלטענישען.

די קאָנסטיטוציע און פּאָלקס־אָרדנונג ווערען באַשטימט דורך דער פון שאול'ן אַן איינגעפיהרטער קעניגליכער ממשלה. די אַלטע משפּחות און שבטים פאַרלירען נאַטירליך זייער באַדייטונג נאָך מעהר ווי בעת דעם אנהויב פונ'ם קעניגטום. דאָך אין גאַנצען באַזייטיגט זיינען זיי נאָך דעמאָלסט אויך ניט: די גרויסע הויפּט־שבטים יהודה און אפרים האָבען פאַרנומען דעם פּלאַץ פון די איינצעלנע שבטים אין דבורה'ס געזאַנג און יעקב'ס ברכה און האָבעןביידע קעניגרייכען זייערע נעמען געגעבען. אויך האָבען איז דער פּראַקטיקע פונ'ם טעגליכען לעבען זעלבסטפאַרשטענדליך אויך די משפּחות נאָך דערהאַלטען אסך פון זייער באַדייטונג. ווער עס געהערט צו א גרויסער און חשוב'ער משפּחה אין שבט, דער קאָן זיך באַגעהן אפילו אָהן דעם שוץ פונ'ם קעניג און פונ'ם גענעראַל*). בעצם איז די אַלטע קאָנסטיטוציע פון די שבטים צעשטערט אַדער לכל הפחות דורכגעבראָכען דורך דער איינטיילונג פונ'ם לאַנד אין פּראָווינצען, וואָס האָבען קענטיג געשטאַמט פון שלמה'ס שטייער־דיסטריקטען. פון דער אַנדערער זייט אָבער שפּילען נאָך די „עלטסטע", דאָס הייסט: די פאַרשטעהער פון די משפּחות

*) מלכים ב, ד 13. „איך וואוין צווישען מיין פאָלק" (בתוך עמי אנכי יושבת), עס הייסט: איך בין גענוג באַשיצט פון מיין משפּחה און שבט, ענטפערט די שונמית דעם נביא.

און די פארטרעטער פון די אדעליגע פאמיליעז, א ראלע אין די איינצעלנע געמיינדעז: אזוי למשל אין שימרון און יזרעאל (מלכים א, כ״א 8: מלכים ב, ו 32: י 1). זיי בילדען נאך פאקטיש אלס פאלקס־פארזאמלונג („קהל״. „עדה״) די פארטרעטונג פונ׳ם גאנצען פאלק: און ניט בלויז וועהלען זיי א קעניג*), נאר זיי האבען אויך נעבען דעם קעניג א וויכטיגע בעראטענד׳ע שטים**). דאך אבער האט די פאלקס־געמיינדע אליין דאס רעכט צו באשליסען וועגען מלוכה־זאכען ווי אויך וועגען ענינים פון משפט***). אט די פאלקס־געמיינדע ווירקט קענטיג אויך אלס געזעצגעבענדע אינסטאנץ, און האט אויף אזא׳ן אופן געהאלפען דערהאלטען דעם פון אנהויב אן דעמאקראטישען כאראקטער פון דער אידישער קאנסטיטוציע****).

די אריסטאקראטען טיילען זייער איינפלוס מיט די קעניגליכע באאמטע, וועלכע ווערען נאטירליך אלס כלל גענומען פון די רייהען פון די אדעליגע פאמיליעז: דאך קאנען זיי אויך באקומען זייערע שטעלען דורך אנדערע אומשטענדעז. דער מעכטיגסטער מאן נאך דעם קעניג איז, ווי

*) מלכים א, י״ב 20. אויך דא איז נאטירליך „דאס פאלק״ פארטראטען דורך איינינע פארשטעהער אלס זיינע ווארטפיהרער.

**) מלכים א, כ 7, 8 (די „זקנים״ און דערביי די זקנים און דאס גאנצע פאלק). פונקט אזוי כ״א 8. די זקנים און די חשוב׳ע לייט פיהרען אן דעם ענין און דאס פאלק איז אנוועזענד דערביי (פסוק 13). פארגלייך ישעיה ג 2; ט 14; שמות ג 18; ד 29.

***) פונקט ווי די וואהל פון א מלך איז באגרינדעט אויף אן אפמאך (ברית, זעה אויבען ז. 128), אזוי איז עס אויך מיט די אקטען פון דער מלוכה. דאס פאלק שליסט א „בונד״ מיט דעם קעניג (מלכים ב, י״א 17; כ״ג 3). אויף דעמזעלביגען אופן זיינען דאמאלסט געשלאסען געווארען מלוכה־אפמאכונגען און פארבינדונגען מיט אנדערע פעלקער (צור, ארם א. אז. וו.); ביי נארמאלע פארהעלטענישען זיינען אזוינע אפמאכונגען געוויס געשלאסען געווארען פון קעניג צוזאמען מיט דעם פאלק אדער די פארטרעטער פון פאלק. אלס הייליגע אקטען ווערען אלע אזוינע אפמאכונגען נעשלאסען אונטער פייערליכע צערעמאניעס. ווי אזוי אזא בונד־שליסונג פלעגט צוגעהן, קאנען מיר זעהן פון בראשית ט״ו; שמות כ״ד; דברים כ״ז און יהושע כ״ד. נעבען קרבנות און בלוט־באשפריצונג שפילט א באזונדערע ראלע די פארלעזונג פון דעם בונד־דאקומענט („דברי הברית״ אדער „ספר הברית״) שמות כ״ד 7; דברים כ״ז 3; יהושע כ״ד 25, 26; מלכים ב, כ״ג 2. אויסערדעם דאס פארשילטען די איבערטרעטער פון בונד, דברים כ״ז 11—26.

****) פון וואס פאר א זארט יענע פאלקס־פארזאמלונג איז געווען און פון וועמען זי איז געווען צוזאמענגעזעצט, קאנען מיר ארויסדרינגען אומגעפעהר פון דברים כ״ג 2—10 און מיכה ב 5. עס זעהט דערפון אויס, אז נאר קולט־פעהיגע פערזאנען און נאר אידישע מענער האבען גענומען נעמען אן אנטייל; אויסלענדער — ערשט פון פערטען דור אן. וועגען דער פארטיילונג פון צייט צו צייט על־פי גורל דאס ערד־אייגנטום אין די איינצעלנע געמיינדעז זעה אויבען ז. 228 אין דער באמערקונג.

שוין אונטער דוד און שלמה, דער אויבער־קאָמאַנדיר פון דער אַרמיי (מלכים ב, ד 13 : ט). אין דער צפון־מלוכה האָט זיך לייכט געקאָנט איינ־געבען אַן אַנטשלאָסענעם מאַן אין דער דאָזיגער פּאָזיציע צו פאַרכאַפּען די קרוין. נעבען קאַנצלער, שרייבער, כהן, דעם האַר פון פּאַלאַץ און דעם הויפּט־אויפזעהער איבער דער רעקרוטירטער אַרבייט, וועלכע זיינען אודאי אַריבערגענומען געוואָרען פון שלמה'ס צייט (מלכים א, י"ח 3 ; מלכים ב, כ"ב), ווערט נאָך ספּעציעל דערמאָנט דעם קעניג'ס פּאַרטרויטער אַדיוטאַנט, דער ריטער, אויף וועמעס אָרעם ער לעהנט זיך אָן*). אין פּאַלאַץ שפּי־לען אַ וויכטיגע ראָלע ווי אומעטום אין אָריענט די יעווּנוכען (מלכים ב, ח 6 ; ט 32). בראש פון די פּראָווינצען שטעהען גובערנאַטאָרען, וועמעס באַוואָפענטע יונגען שטעלען פאַר אין קריג אַ מין אויסגעוועהלטע אַרמיי („נערי שרי המדינות", מלכים א, כ 14). די גובערנאַטאָרען האָבען וואָהר־שיינליך געדאַרפט צושטעלען געוויסע בייטראַגען צו דער אַרמיי פון דער הכנסה פון זייערע פּראָווינצען. אַ באַזונדערס חשוב'ען פּלאַץ פאַרנעמט דעם קעניג'ס מוטער (מלכים א, ט"ו 13 : מלכים ב, י 13).

דער קעניג גופא איז, אין איינקלאַנג מיט דעם אויפקומען פון'ם קע־ניגטום, הויפּטזעכליך אַ סאָלדאַט, באַזונדערס אין דער צפון־מלוכה. צוליב די מלחמות וואָס האָבען זיך כסדר געצויגען האָט זיין ערשטע זאָרג געמוזט זיין די אַרמיי. דעם פּלאַץ פון דעם פריהערדיגען איינצעל־קאַמף פון נאָהנט מיט אַ שווערד און שפּיז, פאַרנעמט איצט דער קאַמף פון ווייטען מיט פייל און בויגען געגען רייטוועגען און רייטערס. מכוח דער קאָנסטיטוציע פון דער אַרמיי ביי די אידען קענען מיר באַקומען אַ שטיקעל ידיעה פון דער געשיכטע פון מנחם. עס זעהט דערפון אויס, אַז די לאַנד־אייגענטימער האָבען געהאַט צו טראָגען די לאַסט פון דינען אין דער אַרמיי**). נאַטיר־ליך האָט דער קעניג געמוזט האָבען דערביי אויך אַ געוויסע שטענדיגע אַרמיי. איהר קערן איז געווען די לייב־גוואַרדיע, וועלכע האָט אָפטמאָל געשפּילט אַ גרויסע ראָלע***).

---

*) מלכים ב, ז 2, 17 ; ט 25 ; י 15. אונטער שלמה'ן ווערט ער אָנגערופען „דעם קעניג'ס פריינד" („רע המלך," מלכים א, ד 5). אָט דאָ געהערט אויך, לויט דעם זיגעל פון „שמע עבד ירבעם" פון מגידו, „דעם קעניג'ס קנעכט" („עבד המלך"), וואָס איז אונז באַקאַנט פון מלכים ב, כ"ב 12.

**) מלכים ב, ט"ו 20. זעה וועגען דעם ווייטער ביי דער געשיכטע פון מנחם.

***) מלכים ב י 25 ; י"א 4 („כרי"), דאָס זיינען קענטיג געווען זעלנער פון קאַריען (אין דרום־מערב פון קליינאַזיען).

אין פרידען איז די וויכטיגסטע עובדא פון דעם קעניג צו געבען משפט. ווי שוין אונטער דוד'ן און שלמה'ן, אזוי קומען אויך אונטער זייערע יורשים די לייט פונ'ם פאלק צום קעניג, כדי צו קריגען א גערעכטען משפט (מלכים ב, ו 26; ח 3—6). אבער מ'האט מן־הסתם אפעלירט צום קעניג נאר אין ספעציעלע וויכטיגע און שווערע פאלען. אין א געוועהנליכען פאל ווענדט מען זיך צו די זקנים און צו די קעניגליכע באאמטע, דאס הייסט צו די מאכטהאבער (מלכים א, כ"א 8, 11). ווער עס האט געהאט די מאכט אין האנט, דער האט אין געוועהנליכע סכסוכים איבערהויפט ניט באדארפט קיין שופט. ער האט זיך אליין ארויסגעגעבען א משפט (מלכים ב, ד 1; עמוס ב 6). ווי אפט עס האט געמעגט פארקומען, אז די ריכטער און די מאגנאטען זאלען פארבייגעהן דעם משפט, דאך האט די אידען ניט געפעהלט דער שטרענגער געפיהל פון רעכט. אויך דער קעניג איז געווען אונטערווארפען אונטער דעם געזעץ און רעכט. זיין גלייכגילטיגקייט צום געפיהל פון רעכט האט זעהר פיעל מיטגעהאלפען צו ברייגגען די מפלה אויף זיין דינאסטיע. ווי אזוי א רעגעלמעסיגער משפט פלעגט צוגעהן, ווייזט דער פראצעס געגען נבות'ן; ער ווייזט אויך ווי ווינציג דער אידישער קעניג איז געווען דער האר איבער דאס לעבען און דאס פארמעגען פון זיינע אונטערטאנען אין פארגלייך מיט די אריענטאלישע דעספאטען*). נאך ווייט אין דער צייט פון דער מלוכה האט מען נאך אלץ גערענקט און געפיהלט, אז אמאל איז אנדערש געווען אין ישראל**). ווי עס פלעגט צוגעהן בשעת א נייער הערשער האט זיך געזעצט אויפ'ן טראן, ספעציעל ווען ער האט פארכאפט דעם טראן מיט געוואלד, זעהען מיר פון דער געשיכטע פון יהוא און יואש (מלכים ב, ט; י"א; אויך מלכים א, א 39—40). ווען איינער שלאגט א מענשען אין א צייט פון פרידען באשטעהט נאך אלץ די בלוט־נקמה,***) אין אנהויב נאך אלץ אין איהר שטרענגער פארם, לויט וועלכער דאס גאנצע הויז פונ'ם שולדיגען ווערט אויסגעראט (מלכים א, ט"ו 28; מלכים ב, ט 26). זינט קעניג אמציה אבער ווערט די בלוט־נקמה בא־

---

*) פארגלייך מלכים א, כ"א אויך ט"ז 24. אויך פערזענליך מאכען די אידישע מלכים אין אלגעמיין ניט דעם איינדרוק פון דעספאטען (מלכים א, כ 31).

**) פארגלייך שמואל א, ח; דברים י"ז 14—20.

***) פאר'ן דערשלאגען טויט אומגערן און אין מלחמה איז די בלוט־נקמה שוין פריהער געווען אפגעשאפט: שמות כ"א 13; שמואל ר. ג 28.

שרענקט אויף דער פערזאָן וואס איז דעם מאָרד באַגאַנגען (מלכים ב, י"ד 6).

ביים ארויסגעבען א פסק־דין זיינען דער יסוד נאָך אלץ די אַלטע, שוין לאַנג פארשריבענע געזעצע פון „ספר הברית". מאַנכע פון יענע געזעצע זיינען געענדערט געוואָרען לויט די באַדערפעניסען פון דער פּראָגרעסירענ־דער צייט: שפּורען דערפון ווייזען זיך אין'ם געזעצבוך פון ספר דברים און באַזונדערס אין די שריפטען פון די נביאים. פון די שריפטען פון די נביאים זעהט מען, אַז ס'איז דאַמאָלסט אַנגעגאַנגען א לעבעדיגע געזעצגע־בערישע טעטיגקייט. צום באַדויערען זיינען אונז דערפון ניט געבליבען קיין פּראָבען. ישעיה באַצייכענט יענע געזעצגעבער אויף זיין איינזייטיגען שטיי־גער אלס מענשען, וואָס שטעהען אין'ם דינסט פון אַן עגאָאיסטישער קלאַ־סען־יוסטיץ, וואָס איז אויסגעטראַכט כדי צו עקספּלואַטירען און צו באַ־ראַבעווען די אָרימע און עקאָנאָמיש שוואַכע*). דאַ האָט זיך וואהרשיינ־ליך געהאַנדעלט וועגען רעגולירען חובות און הלואות, פיליכט אויך וועגען די רעכטען פון לאַנד־אייגענטום. די געזעצען זיינען מסתמא געמאַכט גע־וואָרען אין איינקלאַנג מיט די באַדערפעניסען פון דעם שטאָדטישען איינ־וואוינער און דעם סוחר און אויך פון דעם גרויסען לאַנדאייגענטימער, און האָבען דעריבער זיך געמוזט צוזאַמענשטויסען מיט די אַלטע פּאַטריאַרכאַלי־שע פּרינציפּען.

אַזוינע געזעצען האָבען על־פּי השערה געשטאַמט פון חשוב'ע לייט, פון חכמים, זקנים, יועצים, שופטים און דאַסגלייכען, און ווי עס ווייזט אויס האָבען זיי באַדאַרפט די הסכמה פון דער געמיינדע־פאַרזאַמלונג. מיר געפינען אָבער אויך, לכל הפּחות איין מאָל ביי קעניג אמציה, די קעניגליכע באַפעהלען אלס יסוד פון געזעץ. אָבער מ'דאַרף אויך דאָ אַננעמען, אַז דאָס איז גיכער פאָרגעקומען בהסכם מיט דער פאָלקס־געמיינדע איידער דורך דעם קעניג'ס אייגענעם ווילען. וועלכע אָרגאַנען די מלוכה און די געמיינ־דע האָבען געהאַט אויסצופיהרען דעם פּסק־דין געגען שולדיגע און פאַרברע־כער, ווייסען מיר ניט. אין שטעדט האָט אהן א ספק דער ראש פון שטאָדט געהאַט זיינע דינער: אויך האָט הפּנים ניט בלויז ירושלים אליין געהאַט א געפענגעניש (ירמיה ל"ז 4, 15).

---

*) ישעיה י 1, 2. דער אופן פון אויסדרוק לאָזט ניט איבער דעם מינדעסטען ספק, אַז עס האַנדעלט זיך דאָ וועגען געשריבענע געזעצען.

2.

געשריבענע ליטעראטור און זיטען.

(פריי לויט ר. קיטעל און ק. בודע).

דער אלגעמיינער כאראקטער פון דער צייט נאך שלמה'ן לאזט אונז דערוואַרטען, אז אויך די ליטעראטור זאל זיין גוט פארטראַטען. די דער־וואַרטונג נארט אונז ניט אָפּ. מיר טרעטען טאקע באמת אריין אין דער גאלדענער צייט פון דער העברעאישער ליטעראַטור. דוד און שלמה האבען געמאכט היסטאריע: זיי האבען געמאַכט די אידען פיהלען, אז זיי זיינען א נאציאָן. די ערשטע און ווערטפולסטע שילדערונגען פון זייער געשיכטע געהערען שוין צו דער פריהעריגער פעריאדע. אבער וואס ווייניגער די קומענדיגע דורות זיינען געווען ביכולת צו דערהאַלטען זייערע גרויסע שאפונגען אין לעבען גופא, אלץ מעהר האבען זיי געזוכט זיי צו האלטען פעסט אין זכרון און זיך צו פרעהען מיט דער שענער פארגאַנגענ־הייט. און ווי נאך דער חוש פאר דער אידישער פארגאַנגענהייט האט נאך איינמאל ערוואַכט האט מען שוין געגומען געהן אלץ ווייטער און ווייטער צו־ריק, צוערשט צו די פארגעננגער פון די גרויסע מלכים: צו שאול'ן און צו די מענער פון דער העלדען־צייט פון ישראל: ירבעל־גדעון, יפתח, ברק, און דערנאך צו דעם גרויסען באפרייער פון ישראל, וועלכער האט איהם פון מצרים ארויסגעפיהרט, און צו די אבות: אברהם, יצחק און יעקב.

אויך דא דארף מען אנהייבען מיט אַפיציעלע שריפטען. מיר האבען פריהער געזעהן, אז אונטער דוד'ן און שלמה'ן זיינען שוין געווען ספעציעלע באַאמטע צו פיהרען די קעניגליכע ארכיוון און צו מאכען אלערליי ליס־טען. זיי האבען נאטירליך איצט ווייטער עקסיסטירט אין שומרון און אין ירושלים. אפילו אויב עס האט זיך דירעקט גאַר נישט דערהאַלטען פאר אונז פונ'ם אינהאלט פון די קעניגליכע ארכיוון און זייערע שרייבער, מור זען מיר דא אלץ דערמאַנען זייער עקסיסטענץ און די וויכטיגע שטעלונג וואס זיי האבען פארנומען אין ישראל־יהודה פונקט ווי אין אלע אלטע ציווי־ליזירטע מדינות. ווען מיר באטראַכטען נאך די פאַזיציע, וועלכע עס האבען געהאלטען אזוינע כהנים ווי אביתר אונטער דוד'ן, צדוק אונטער שלמה'ן און שפעטער יהוידע אונטער עתליה און יואש אין יהודה, קאנען מיר זיך

שוין פאַרשטעלען, אז זיי האָבען געהאט עפּעס אַ נאָהנטע שייכות צו די אמטליכע געשריבענע זאכען.

נעבען זיי האָט זיך אבער אויך פריה אנטוויקעלט די פּריוואַטע טעטיגקייט. הגם יענע אַפיציעלע דאָקומענטען זיינען, ווי מ'קאָן פאַרשטעהן, ניט געווען צוגענגליך פאר יעדען איינעם, דאך האָט קוים געקאָנט און געזאָלט בלייבען פאַרבאָרגען דאָס וואָס איז אין זיי געשטאַנען. און ווי נאָר דער היסטאָרישער חוש האָט נאָר דערוואכט, אזוי האָט זיך שוין געמוזט געפינען א דערצעהלער, וואָס זאָל צוזאַמענשטעלען און איבערגעבען פאר די קומענדיגע דורות דאָס וואָס ער איז דערגאַנגען פון יענע אַפיציעלע שריפטען. וועגען דער געשיכטע פון די מלכים נאָך שלמה'ן דארפען מיר זיכער אָננעמען, אז עס האָבען עקסיסטירט אזוינע צוזאַמענשטעלונגען. אפילו אויב זיי זיינען פאר אונז היינט פאַרלאָרען געגאַנגען אדער זיך דערהאַלטען אין אן שפּעטערדיגער איבעראַרבייטונג. גיכער ווי אומעטום מעגען מיר על־פּי השערה אָננעמען, אז אָט די שטיקער געשריבענע געפינען זיך אין טיילען פון דער שלמה־געשיכטע. נאָר זיינע כראָניקעס האָבען מיר צו פארדאנקען דאָס מעהרסטע וואָס מיר ווייסען וועגען שלמה'ן. מיר האָבען דאָ דעם ערשטען ביישפּיל פון געשיכטס־שרייבונג אין אַ העכערען זין. עס האַנדעלט זיך דאָ ניט וועגען דעם ווי ווייט מ'קאָן גלויבען איינצעלנע פאַקטען. דאָ איז גיכער די רייד וועגען זעלבשטענדיגער באַארבייטונג פון די קוועלען, וועגען דער קינסטלערישער קאָמפּאָזיציע. מיר זעהען דאָ ווי פון עפּישער דערצעהלונג איז געוואָרען א פּראַגמאטישע באַארבייטונג פונ'ם מאַטעריאַל. די גייסטיגע הויך פונ'ם פארפאסער קאָנען מיר אָפּמעסטען לויט דער פרייהייט, מיט וועלכער ער באַהאַנדעלט זיין מאַטעריאַל. די שריפט געהערט בערך צו דער צייט פון קעניג יהושפט אדער צום נעכסטען דור.

פון דער צייט ארום יאָהר 890 שטאַמט א נביאים־געשיכטע, וועמעס מיטעלפּונקט איז אליהו און זיין קאַמף געגען דעם בעל־דינסט. דער פאַרפאסער פון יענער געשיכטע ווייסט צו שילדערען לעבעדיג און צום טייל הויך־דראַמאַטיש. ער געהערט אָהן ספק צו די קרייזען פון אליהו'ן גופא. דאָס הייסט: צו די נביאים פון יענע טעג, און זיין שריפט גיט פּלאַץ פאר אַ השערה, אז צווישען די בני הנביאים איז אויך קולטיווירט געוואָרען די קונסט פון דער פאָלקסטימליכער היסטאָרישער דערצעהלונג*). צו דיזעל־

*) צו דער דאָזיגער אליהו־געשיכטע געהערט מלכים א, י"ז — י"ט, כ"א.

ביגע קרייזען געהערט אויך דער דערצעהלער פון דעם איינגערען המשך ווע־גען אלישע'ן, וועלכער איז געשאפען געוואָרען אַרום יאָהר 760. זיין פאַרפאַ־סער שטעהט גייסטיג אויף אַזויפיעל נידעריגער פאַר זיין פאָרגענגער אויף וויפיעל דער תלמיד, וועמען ער באַשרייבט, שטעהט הינטער דעם לעהרער*).

אומגעפעהר גלייכצייטיג מיט דעם פאַרפאַסער פון דער אליהו־געשיכטע באַריכטעט א דערצעהלער פון אפרים פאַר די קומענדיגע דורות וועגען אהאב'ס מלחמות**). אויך ער איז א פאָלקסטימליכער דערצעה־לער און עס קאָן זיין, אַז אויך ער שטאַמט פון די נביאים־קרייזען***). דאָך יעדענפאַלס זיינען עס ניט די קרייזען דירעקט אַרום אליהו און אלישע, וואָרים ער באַטראַכט אחאב'ן גאַנץ אַנדערש ווי דער דערצעהלער פון דער אליהו־געשיכטע. פאַר איהם איז אחאב דער העלד, וועלכער שטאַרבט פאַר זיין לאַנד, כאָטש זיין טויט איז באַשטימט פון יהוה. דאָס זיינען די קריי־זען פון די פאַטריאָטישע, מלוכה־געטרייע נביאים, מיט וועלכע מיר באַקענען זיך דאָ, די נביאים וואָס שטעהען נאָהנט צו דעם הויף און דעם טראָן. צו יענע קרייזען געהערט אויך דער דערצעהלער פון דער געשיכטע פון יהוא'ס רעוואָלוציע. ער דערצעהלט אַזוי קלאָר, אַזוי דראַ־מאַטיש לעבעדיג, ווי ער וואָלט אַליין געווען דערביי, כאָטש דאָס איז ניט וואָהרשיינליך: יעדענפאַלס שטאַמען זיינע ידיעות פון איינעם, וואָס האָט גענומען א דירעקטען אַנטייל. דער דערצעהלער מאַכט לחלוטין קיין שום מינע ניט צו פאַרדעקען יהוא'ס מאוים'דיגע אכזריות: אָבער נאָך וועני־גער דערקלערט ער זיך איינפאַרשטאַנען דערמיט. ער גיט אַלצדינג איבער אָביעקטיוו און לאָזט די פאַקטען ריידען פאַר זיך. דער דערצעהלער געהערט צו די בעסטע שריפטשטעלער פון תנ"ך, און ס'איז נאָר צו באַדויערען וואָס מיר האָבען ניט פון זיין פעדער מעהר דאָקומענטען וועגען דער געשיכטע פון די מלכים.

אונזער איבערבליק ביז אַהער ווייזט שוין, אַז די פעריאָדע צווישען שלמה'ן און עמוס'ן האָט אַרויסגעבראַכט א רייך ליטעראַריש לעבען, וואָרים בלי שום ספק זיינען אַלע ביז איצט דערמאָנטע שטיקער, אָדער לכל הפחות די מעהרסטע פון זיי, נאָר פראַגמענטען פון גרעסערע ווערק. ס'איז קיין ספק ניט, אַז אין דער צייט פון עמוס און ישעיה האָט מען געקאָנט לעזען

---

*) צו אַט דער אלישע־געשיכטע געהערט מלכים ב, ב 1 — ח 15 און י"ג 14—21.

**) מלכים א, כ, כ"ב.

***) פאַרגלייך כ 35—41.

ווענען דער געשיכטע פון קעניגטום פון שלמה'ן אז אסך מעהר איידער יענע שריפטשטעלער זאגען אונז היינט.

אסך עלטער ווי די אלע פריהער דערמאנטע ווערק איז די געשיכטע פון דוד'ס יוגענד און פון דער ערשטער צייט פון זיין מלוכה. די דאזיגע יוגענד־געשיכטע דוד'ס איז א המשך פון זיין פאמיליען־געשיכטע און האט געמוזט פארפאסט ווערען ניט לאנג נאך יענער, א שטייגער אין רחבעם'ס צייט. זי האט אסך בשותפות מיט יענער פאמיליען־געשיכטע: דאך פיהלט זיך אין איהר א גרעסערע ווייטקייט פון די געשעהענישען גופא*).

אין די טריט פון דעם דערצעהלער פון דוד'ס יוגענד־געשיכטע און נאך מעהר אין די טריט פון זיין גרעסערען פארגענגער, דעם דערצעהלער פון דוד'ס פאמיליען־געשיכטע, געהען צוויי פארפאסער וועלכע גיבען יעדערער אין זיין אייגענעם נוסח א גרעסערעס, ארומנעמענדעס ווערק איבער דער ערש־טער קעניגס־צייט (שמואל — שאול — דוד). זיי מאכען ברייטער און גאנצער די געשיכטע פון די ערשטע צוויי מלכים, וועלכע זיי האבען געפונען אין די עלטערע, פריהער דערמאנטע שריפטען, לויט די טראדיציעס פון זייער צייט (בערך פון 850 ביז 730) און זייער קרייז. זיי זיינען ניט קיין היסטאריקער. נאר דערצעהלער פון געשיכטען. ניט פיעל איבערקלייבענדיג, און אליין זיך ניט אפגעבענדיג קיין דין־וחשבון ווענען דעם, צי דאס וואס זיי דערצעהלען איז טאקע באמת געווען, אדער האט געקאנט זיין, גיבען זיי געטריי איבער אלץ וואס אין זיי באקאנט געווען ווענען דעם אויפקומען פון דער מלוכה, ווענען דוד'ס ראמאנטישע שיקזאלען, ווענען שמואל'ן און זיין יוגענד און ווענען זיין מחלוקה מיט שאול'ן, אויך ווענען שאול'ס גליק און סוף. ס'איז א מחיה זיי נאכצוגעהן און זיך צוצוהערען ווי איינער פון זיי איז מלא שמחה מיט דער מלוכה, אדער ווי דער אנדערער האט זיינע ספקות און איז שטארק פארזארגט ווענען איהר.

דאך האט די באשרייבונג ווענען דאס אויפקומען פון דער מלוכה ממילא פון דאס ניי ארויסגערופען דעם אינטערעס פאר א ווייטערען היס־טארישען הארייזאנט אין דער פארגאנגענהייט פאר שאול'ן און שמואל'ן, ווארים עלי געהערט דאך שוין צו דער פאר־קעניגליכער צייט. אט אזוי זיי־נען אויסגעשפרייט געווארען די אלטע העלדען־געשיכטען און ס'איז געשא־פען געווארען דער קערן פון אונזער ספר שופטים*).

אויף אזא'ן אופן איז פארצייכענט געווארען שריפטליך די גאנצע אי־

*) זעה אויבען ז. 185.

דישע פארגאנגענהייט ביז צום אריינדרינגען אינ׳ם לאנד, און עס האט דאן על־פי הכרח שוין אויך געמוזט קומען דער פארלאנג זיך צו באקאנען מיט דער פאר־געשיכטע פון אידישען פאלק פאר זיין באזעצען זיך אין לאנד. אט דעם פארלאנג פארדאנקען מיר די שאפונג פון צוויי גרויסע ביכער וועגען דער אורגעשיכטע, וועלכע געפינען זיך אין חומש און אין יהושע און וועלכע טראגען אין דער מאדערנער ביבעל־פארשונג די נעמען „יהוי׳סט“ און „אלהי׳סט“. זיי געהערען צו דאס גרעסטע, וואס די ליטע־ראטור פון אלע צייטען האט ווען עס איז ארויסגעבראכט, און זיי זיינען גלייכצייטיג אויך קלאסישע עדות פאר דער אריגינעליטעט פון אידישען גייסט אין דער צייט נאך איידער די גרויסע נביאים פון אכטען יאהר־הונדערט האבען זיך באוויזען.

לויט דער מסורה האט משה געשריבען דעם חומש. באמת אבער איז דער חומש, פונקט ווי אלע אנדערע היסטאריע־ביכער פון תנ״ך, איבערגע־געבען געווארען אהן וועלכען עס איז שפור פון דעם פארפאסערס נאמען. אחוץ וואס עס ווערט דארטען גערעדט פון משה׳ן אומעטום אין דער דריט־טער פערזאן, זעהט זיך אויך אין אומצאהליגע שטעלען א געוואלדיגער מהלך אין צייט צווישען דעם דערצעהלער און משה׳ן*).

אז דעם, אז דער חומש איז געשריבען געווארען זעהר א לאנגע צייט נאך משה׳ן, האבען איינצעלנע דרייסטע גייסטער שוין לאנג זיך געהאט אנ־געשטויסען**). אבער א פאזיטיווער וועג צו לייזען די פראגע איז ערשט אנ־געוויזען געווארען פון איינעם, וועלכער האט דוקא יא געגלויבט, אז משה איז דער פארפאסער פון חומש. ער האט געהייסען זשאן אסטרוק און איז געווען פראפעסאר פון מעדיצין און לייב־ארצט פון לודוויג דעם פופצעהנ־טען, א זוהן פון א הוגענאטישען גייסטליכען, וואס האט זיך צוריקגעקעהרט צום קאטאליציזם. אין יאהר 1753 האט זשאן אסטרוק פארעפענטליכט אין פראנצויזיש א ביכעל מיט׳ן נאמען „השערות וועגען די דענקשריפטען פון ערשטער האנט, מיט וועלכע משה האט וויזט אויס זיך באנוצט ביים

---

*) למשל שמות י״א 3; במדבר י״ב 3; דברים ל״ד 10. ח. ש.

**) צום ביישפיל דער אבן־עזרא אין דברים א 2: „ואם תבין סוד השנים עשר (די לעצטע צוועלף פסוקים וועגען משה׳ס טויט) גם ויכתב משה והכנעני אז בארץ בהר ה׳ יראה גם הנה ערשו ערש ברזל תכיר את האמת“, ציטירט און דערקלערט פון שפינאזא׳ן אין אכטען קאפיטעל פון זיין טעאלאגיש־פאליטישען טראקטאט. צו בראשית ל״ו 31 (ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום) דערמאנט דער אבן־עזרא איינעם א יצחקי, וועלכער זאגט אין זיין ספר, אז יענע פרשה איז געשריבען געווארען אין יהושפט׳ס צייט. ח. ש.

צוזאַמענשטעלען דעם ספר בראשית". דער פּראָפעסער דערקלערט, אַז דאָס וואָס ווערט דערצעהלט אין בראשית האָט דאָך משה גופא ניט געקאָנט דורכלעבען, הייסט עס דאָך, אַז ער האָט זיך געמוזט שטיצען דערין אויף טראַדיציעס. צי יענע טראַדיציעס זיינען געווען מונדליכע אָדער שריפט־ליכע, צי דאָס איז געווען איין קוואַל אָדער מעהרערע קוועלען. דאָס אַלץ האָט ניט געקאָנט אָנריהרען אסטרוק'ס פרומען גלויבען, אַז סוף כל סוף איז משה געווען דער פאַרפאַסער פון גאַנצען בוך. אסטרוק אָבער האָט נאָכגע־וויזען, אַז אין בראשית האָבען מאַנכע שטיקער דאָס באַגריפס־וואָרט „גאָט", „אלהים", און מאַנכע ווידער דעם אייגען־נאָמען פון דעם אידישען גאָט „יהוה". די דאָזיגע נעמען פון גאָט בייטען זיך אָבער אויף אַזאַ'ן אופן, אַז קיין אַנדער דערקלערונג איז דערצו ניטאָ ווי נאָר די געוואוינהייט פון פאַר־שידענע שריפטשטעלער. אַט אַזוי האָט אסטרוק פאַנאַנדערגעלעגט דעם חומש בראשית אין צוויי קוועלען־שריפטען און איז נאָר געווען מרומה דאָרטען, וואו ער האָט ניט געהאַט דעם סימן פון די נעמען פון גאָט. הונדערט יאָהר אַרבייט פון די פאָרשער האָט באַשטעטיגט און אויסגעבויט יענע ערשטע באַמערקונג פון אסטרוק'ן. ניט איינע בלויז, נאָר צוויי פאַרשידענע קוועלען־שריפטען באַנוצען זיך מיט דעם באַגריפס־וואָרט „אלהים" פאַר גאָט: אָדער בעסער געזאָגט זיי פאַרמיידען בכיון דעם הייליגען אייגען־נאָמען „יהוה". איינע פון אַט די אלהים־קוועלען, צו וועלכער עס געהערט דער ערשטער קאַפּיטעל פון בראשית, ווערט פון דער וויסענשאַפט באַצייכענט אַלס די פּ ר י ס ט ע ר ־ ש ר י פ ט, ווייל זי האָט אין זיך דאָס געזעץ פון די כהנים מכוח דער פיהרונג פון קולט. די אַנדערע ווערט באַצייכענט אַלס די שריפט פון דעם א ל ה י ' ס ט. ביידע מיידען אויס דעם גאָט'ס־נאָ־מען יהוה, מחמת זיי פאַרטרעטען די טראַדיציע, אַז יענער נאָמען איז ערשט אַנטפּלעקט געוואָרען צו משה'ן, אָבער פריהער האָט מען פון איהם ניט געוואוסט. יעדער איינער פון אַט די ביידע קוועלען דריקט בפירוש אויס יענע טראַדיציע אין אָנהויב פון חומש שמות*), כדי פון דאָרטען אָן און ווייטער אַריבערצוגעהן, אין גאַנצען אָדער טיילווייז, צום געברויך פון'ם נאָמען יהוה. אַ דריטער קוואַל ווידער ווייסט לחלוטין ניט פון יענער טראַ־דיציע און רופט אַז גאָט פון סאַמע אָנהויב אַן יהוה**): ער ווערט דעריבער

*) דער אלהיסט אין ג 13—15 און די פּריסטער־שריפט אין ו 2, 3.

**) לויט דעם י ה ו י ' ס ט רופט מען אַן גאָט מיט'ן נאָמען יהוה שוין פון אנוש'ן אָן, בראשית ד 26. ח. ש.

באצייכענט אלס די שריפט פון דעם י ה ו י ׳ ס ט. אויב אסטרוק׳ס סימן פארלאזט אונז בכן פון אנהויב שמות אַן, איז דאס ניט דערפאר וויל משה גופא דערצעהלט דארטען פון זיין אייגענער ערפאהרונג, נאר וויל דיביידע אלהים־קוועלען האבען מעהר קיין גרונט ניט אויסצומיידען גאט׳ס אייגען־נאמען, ווארים גאט האט איצט שוין אנטפלעקט זיין נאמען יהוה. דאך פאקטיש שטעלט זיך ארויס, אז די געפונענע דריי קוועלען לויפען אויך וויטער איינע ביי די אנדערע, און צו דעם סימן פון גאט׳ס נעמען, דורך וועלכען אסטרוק האט זיך געלאזט פיהרען, זיינען צוגעקומען נאך אסך אנדערע סימנים און כאראקטעריסטישע צייכענס פאר די איינצעלנע פון די דריי קוועלען, וועלכע האלטען אוים אין די וויטערדיגע ביכער פונקט אזוי גוט ווי אין בראשית. מיט דעם שלום, אז ניט בלויז דער חומש בראשית, נאר אויך די ביכער וואס דערצעהלען משה׳ס אייגענע געשיכטע זיינען צוזאמענגעזעצט פון פארשידענע קוועלען, איז לחלוטין באזייטיגט געווארען די מעגליכקייט, אז דער חומש זאל זיין פארפאסט דורך משה׳ן.

אט די צוויי עלטסטע קוועלען פון חומש, דער י ה ו י ׳ ס ט און דער א ל ה י ׳ ס ט *), זיינען פארשידען אין זייער סטיל, אין זייער באהאנדלען די איבערגעגעבענע טראדיציעס און אין זייער השגה פון גאט

---

*) אין גאנצען איז דער חומש צוזאמען מיט׳ן ספר יהושע צונויפגעשטעלט פון פיער קוועלען. די עלטסטע פון זיי זיינען דער י ה ו י ׳ ס ט און דער א ל ה י ׳ ס ט, וועלכע געהערען צו דער פעריאדע, ביי וועלכער מיר שטעהען איצט. א דריטע קוועלען־שריפט איז דער „דייטעראנאמיום“ (ספר דברים), וואס איז צוגעקומען שפעטער אין יאשיהו׳ס צייט און וועט ארומגערעדט ווערען באריכות, ווען מיר וועלען דארטען האלטען. דער סאמע שפעטסטער פון די פיער קוועלען איז די אויבען־דערמאנטע פ ר י ס ט ע ר ־ ש ר י פ ט, וועלכע שטאמט פון נאכ׳ן חורבן. די דאזיגע שריפט איז ניט פאראינטערעסירט אין דערצעהלען מעשיות, ווי דער יהוי׳סט און דער אלהי׳סט, נאר זי גיט מעהרסטענס דעם פראגמאטיזם פון דער היסטאריע, דעם סדר פון די דורות („אלה תולדות“ איז איהרע א כאראקטעריסטישע פארמולע), כראנאלאגיע, צאהלען, און זי איז אויסען וואו נאר מעגליך ארויסצובריינגען די באגרינדונג פון א הייליגען נעזעץ. אט אזוי, למשל, איז בראשית א (שבת), י״ז (מילה). מ׳קאן דעריבער גרינג דערקענען אין חומש די שטיקער פון דער פריסטער־שריפט, וואס אונטערברעכען אזוי אפט מיט זייער טרוקענעם אינהאלט און זייער טרוקענער פארם די שענע אינטערעסאנטע מעשיות פון דעם יהוי׳סט און דעם אלהי׳סט. דער ספר ויקרא געהערט איז גאנצען צו אט דער לעצטער שיכט פון חומש. מעהר באריכות וועט די דאזיגע שריפט ארומגערעדט ווערען אין דער תקופה פון גלות בבל. ח. ש.

און פון לעבען*). אויך בנוגע צו דעם אָרט, פון וואַנעט זיי קומען איז א גרויסער חילוק צווישען אַט דיביידע קוועלען. מ'האָט לאַנג שוין דערקענט, אז דער יהוי'סט פיהלט זיך אין דערהיים אין דער דרום־מלוכה יהודה און דער אלהי'סט אין דער צפון־מלוכה אפרים. מ'באַצייכענט זיי דערייבער אויך אלס די קוועלען־שריפט פון יהודה און פון אפרים. דאָס איז לייכט איינצוזעהן אין דער געשיכטע פון יוסף'ן. ביי דעם יהוי'סט שפּילט יהודה די ראָלע פון דעם וואָרט־פיהרער צווישען די ברידער (בראשית ל"ז 26 : מ"ג 3 : מ"ד 14, 16, 18). ביי דעם אלהי'סט אבער נעמט יענע ראָלע איבער דער בכור, ראובן (ל"ז 21, 22, 29 : מ"ב 22, 37). אזוי ווי ראובן האָט בכלל ניט געהאַט קיין באַדייטונג, קאָן דאָס אַנדערש ניט דערקלערט ווערען ווי נאָר, אז דער אלהי'סט, א פּאַטריאָט פון אפרים, האָט מיט פלייס אויסגעמיידט דאָס געגנערישע קעניגרייך פון דרום. ניט וועניגער וויכטיג איז וואָס די אַלטע גרויסע הייליגטימער פון דעם צפון־קעניגרייך, בית־אל און שכם, טרעטען בלויז ביי דעם אלהי'סט שטאַרק אין דעם פאָדערגרונט. בעת חברון, דאָס אַלטע הייליגטום פון יהודה, שפּילט אַ ראָלע נאָר ביי דעם יהוי'סט. נאָך דעם חורבן פון שמרון איז די שריפט פונ'ם אלהי'סט קענטיג געקומען קיין יהודה און איז דאָרטען שפּעטער צונויפגעוועבט געוואָרען מיט דער שריפט פונ'ם יהוי'סט. אַז דער יהוי'סט און דער אלהי'סט, אויך די שריפטשטעלער וואָס האָבען געשריבען די געשיכטע פונ'ם קעניגטום, האָבען געהאַט תלמידים אין לעבען און אין דער ליטעראַטור, דאַרף מען דאָ בפרטות ניט ארומריידען.

דאָ מוז נאָך דערמאָנט ווערען דער דערצעהלער, וואָס האָט אויפגעשריבען אין אַ בוך פאָלקסטימליכע געשיכטען און לעגענדען וועגען דעם הייליגען ארון**). זיין בוך, פון וועלכען עס זיינען אונז בלויז געבליבען

*) פארגלייך, למשל, ווי הגר אנטלויפט לויט דעם נוסח פון יהוי'סט (בראשית ט"ז) און לויט דעם נוסח פון אלהי'סט (קאפּ. כ"א) ; ווי שרה ווערט צוגענומען ביי א קעניג אין הויף, ביי פרעה'ן לויט דעם יהוי'סט (י"ב), ביי אבימלך'ן לויט דעם אלהיסט (כ) ; ווי משה אליין שרייבט אויף די לוחות, לויט דעם יהוי'סט (שמות ל"ד 27, 28) און ווי גאָט שרייבט אויף זיי מיט א וואונדערליך־געטליכער שריפט, לויט דעם אלהי'סט (שמות ל"א 18 : ל"ב 16). דער אלהי'סט האָט אויך איינגעפיהרט ביי משה'ס זייט יהושע'ן, דעם העלד פון אפרים, און ייר זוכט מיט אלע מיטלען איהם גרויס צו מאַכען. דער גרעסטער טייל פון ספר יהושע געהערט צום אלהי'סט. ח. ש.

**) פון שלמה'ן אז איז דער ארון על־פּי השערה ניט מעהר געוויזען געוואָרען עפענטליך. דערמיט האָט אויך געמוזט שוואַך ווערען דער אינטערעס צו איהם. די דער־

פראגמענטען, איז פאר אונז א וויכטיגער קוואל פאר געוויסע השגות אין דער פאלקס־רעליגיאן. זיין פארפאסער דערצעהלט גאנץ אפען וועגען דעם גרויל און דעם אבערגלויבישען שרעק וואס מ׳האט געפיהלט פאר דער שרעקליכער מאכט פונ׳ם ארון און זיינע צויבערישע ווירקונגען (שמואל א, ד—ו: שמואל ב, ו).

ווילען מיר זיך באקאנען מיט די זיטען פון דער פעריאדע מוזען מיר קודם כל פארגלייכען דאס וואס איז אויבען געזאגט געווארען וועגען דעם אופן פון לעבען. אויך וועגען דער קאנסטיטוציע, וועגען משפט׳ן און וועגען די רעליגיעזע מנהגים גיבען מיר זעלבשטענדיגע באשרייבונגען. עס בלייבט שוין ניט פיעל איבעריג צו זאגען, מחמת איינצעלנע שילדערונגען פון דעם טעגליכען לעבען, וועלכע זיינען אזוי וויכטיג פאר דער זיטען־געשיכטע, פעהלען כמעט אין גאנצען אין ספר מלכים. אין א געוויסער מאס פילען דאס אויס די רעדעס פון די עלטערע נביאים*) און באזונדערס די דערצעהלונגען פון דעם יהוי׳סט און דעם אלהי׳סט אין חומש בראשית. ווארים מ׳קאן פארשטעהן, אז די דערצעהלער האבען אין מאנכע זאכען, וואס זיי האבען מיטגעטיילט פון דער אלטער צייט פון אבות, גענומען די פארב פאר די איינצעלנע שילדערונגען פון זייער אייגענער געגענווארט.

ארום און ארום דארף מען אננעמען, אז די זיטען פון יענער פעריאדע שטעהען נאהנט צו די זיטען פון דער פארגעהענדער פעריאדע, און אז לויט דעם אלגעמיינעם פארשריט אין קולטור און לעבענס־האלטונג, און אויך אין אלגעמיינער און רעליגיעזער אויפקלערונג, האבען מאנכע שוין פריהער אנגעהויבענע פיינערע שטריכען זיך איצט פארשטארקט. פון דער צווייטער זייט אבער האבען זיך אויסגעברייט מאנכע ניט אנגענעהמע און ניט שענע שטריכען, וועלכע זיינען געקומען דערפון וואס די גזעלשאפטליכע היפוכים האבען זיך געהאלטען אין פארשטארקען.

זיכער איז, אז די בלוטיגע אויסראטונג דורכ׳ן „חרם“ און די בלוט־נקמה זיינען איצט אלץ מעהר צוריקגעטראטען. פון חרם הערען מיר לגמרי ניט מעהר, און די בלוט־נקמה איז אלץ מעהר איינגעשרענקט געווארען דורך דאס רעכט צו אנטלויפען אין א הייליגטום און דורך דעם איינגעשטעלטען

צעהלונגען האבען דערפאר ניט געקאנט אנטשטעהן לאנג נאך שלמה׳ן; גיכער וואלט מען זיי געקאנט צורעכענען נאך צו דער פריהערדיגער פעריאדע.

*) זעה ווייטער דעם קאפיטעל איבער די נביאים.

סדר פון משפט. די אויפפיהרונג פון דעם קעניג אמציה בנוגע צו די קינ־
דער פון די שולדיגע אַטעמט באַזונדערס דייטליך מיט דעם גייסט פון אַ
מילדערער צייט, אין וועלכער די זיטליכע רעכטען פון יחיד ווערען מעהר
געאַכטעט, און דאָס האָט געמוזט געבען אַ שטאַרקען קלאַפּ דעם פויסט־
רעכט וואָס האָט נאָך שטאַרק געהערשט*). אָבער ביי אַט דעם אַלעמען האָבען
די מלחמה־מנהגים ווינציג וואָס פאַרלאָרען פון זייער אַלטער ווילדקייט:
צייטענווייז איז די ווילדקייט נאָך געוואַקסען. די מלכים פון ישראל זיינען
אפילו געווען פאַררעכענט פאַר מילדער איידער זייערע שכנים**): דאָך
דאָס וואָס מיר לייענען וועגען בעשא׳ס, זמרי׳ס, יהוא׳ס און עתליה׳ס פּיה־
רונגען, אָדער וועגען דער שרעקליכער אכזריות אין דער באַלאַגערטער
שומרון***), אָדער וועגען די שטענדיגע מאָרדען פון די מלכים אין דער
צפון־מלוכה, מאַכט אונז גלויבען, אַז די שטענדיגע קריגערייען צווישען
יהודה און אפרים און די נאָך ערגערע ברודער־מלחמות און טראָן־רויבע־
רייען אין צפון־קעניגרייך האָבען אַרויסגערופען אַ פאַרווילדערונג פון די
זיטען ביי דער אַרמיי און איהרע פיהרער, און אויך אין די ווייטע קרייזען
פון דער נאַציאָן. און וויבאַלד די אידען האָבען זיך באַקלאָגט אויף דער
אכזריות, מיט וועלכער די סיריער, און ביי אַ געלעגענהייט אויך אַנדערע
שכנים, האָבען געפיהרט געגען זיי מלחמות וואָס ווייטער אַלץ מיט מעהר ביי־
טערקייט****), איז ניט צו גלויבען, אַז דער אידישער סאָלדאַט האָט זיך ניט
היגנעריסען אָפּצוצאָהלען דעם שונא מיט דער גלייכער מטבע. די זאָרט
אויפפיהרונג האָט אודאי געהאַט אַ ווירקונג אויף דעם מצב פון די זיטען
אויך אין דערהיים. דאָך האָט מסתמא אויך ניט געפעהלט דער געפיהל
פאַר עפּעס העכערעס און איידעלערעס, פאַר מילדקייט, דאַנקבאַרקייט, גע־
טריישאַפט און אמת׳ע גוטע מידות*****), און דאָס אויפטרעטען פון דערהוי־

---

*) פאַרגלייך מלכים א, א 50; ב 28 און כ״א. וועגען אמציה׳ן זעה מלכים ב, י״ד 6.

**) מלכים א, כ 31. צו אַט דער עדות פונ׳ם פיינד איז צו פאַרגלייכען דאָס וואָס אלישע זאָל האָבען געזאָגט דעם קעניג, לויט מלכים ב, ו 21—23. וואָס עס זאָל ניט זיין מיט דעם גאַנצען שטיק; אָבער דער פּרינציפּ פון פּסוק 22, אַז מ׳מוז זיך באַגעהן מילד מיט געפאַנגענע פיינד, איז יעדענפאַלס אין איינקלאַנג מיט דעם גייסט פון דעם דערצעהלער און פון זיין צייט.

***) בעשא און זמרי: מלכים א, ט״ו, ט״ז; מנחם: מלכים ב, ט״ו 16; שומרון: ו 29. אַט אַ דאַ געהערט אויך די אידישע אויפפיהרונג אינ׳ם לאַנד מואב (מלכים ב, ג 25).

****) מלכים ב, ח 12 און דערצו דער אורטייל פון עמוס א, 3.

*****) מלכים ב, ד (די שונמית); י״א (רעטונג פון דעם פּרינץ).

בענע געשטאלטען אין דער ליטעראטור און רעליגיאן פון אט יענער צייט באַ־שטעטיגט עס.

ווייטער ווייסען מיר שוין, אז די סאציאלע היפוכים האבען זיך ביס־לעכווייז אלץ מעהר און מעהר פארשארפט אין ישראל און אין יהודה. עס האט זיך פארמעהרט לטובה פון די ווייניג רייכע די צאהל פון די עקאנא־מיש אפהענגיגע, סאי פון אומפרייע וואס האבען אנגעווארען זייער אייגענע נחלה, און סאי פון די עקאנאמיש־שוואכע („דלים", „אביונים"). דער פועל יוצא דערפון האט געמוזט זיין, אז עס איז פארשוואונדען דער אלטער געפיהל, אז אלע זיינען בעצם גלייך. דער זינט שלמה'ן גלענצענדער הארעם און דער הויף מיט א מחנה פון פאלאץ־באאמטע*), מיט יעווונוכען און שקלאפען פון אלע מינים, די לוקסוס־מאהלצייטען פון די רייכע און חשוב'ע, דאס באהאנדלען די ארימע אהן איינזעהעניש מצד פון די רייכע — דאס אלץ האט נאך געמוזט פארגרעסען דעם תהום און אפטעמפען דאס עפענטליכע געוויסען געגען די פאדערונגען פון ערענטליכקייט און יושר, דערהויפט געגען דער פאדערונג פון מאראלישען חוב לגבי די נייע צו־שטענדען**). אבער פון דער אנדערער זייט ווייזט דאס אויפטרעטען פון מאנכע יחידים מיט די גרויסע נביאים בראש, אז דער חוש פאר רעכט און יושר איז נאך ניט געווען אפגעשטארבען. און עס לאזט זיך משער זיין, אז דער ווידערקלאנג פון זייערע ווערטער האט זיך געפיהלט אין אסך א גרע־סערען קרייז ווי מיר קאנען דאס היינט דירעקט מערקען.

3.

רעליגיאן און קולט.

צ פ ו ן א ו ן ד ר ו ם.

די צעשפאלטונג פון דער מלוכה האט דאס פאלק ישראל צעריסען אין צוויי לאגערן, ניט נאר פאליטיש נאר אויך רעליגיעז. די רעליגיעזע אנט־

*) פארגלייך נעבען דער שילדערונג פון שלמה'ס הויף באזונדערס מלכים ב, י 6, 13 (70 און 42 פרינצען), דערצו מלכים א כ"ב 9; ב, ח 6; כ"ב 12, 14; ישעיה כ"ב 15.

**) פארגלייך די ווערטער פון ישעיה ה 18, 20, וואו עס ווערט ביטער געקלאגט איבער די לייכטזיניגע זינד און מעהר ווי אלץ איבער דער באוואוסטער אדער אומבאוואוסטער צעמישונג און פארטונקעלונג פון די מאראלישע באגריפען; אויך קאפ. י 1, 2 איז צו פארגלייכען.

וויקלונג אין דער צפון־מלוכה. ווי ווייט זי איז כאַראַקטעריזירט דורך די נעמען פון ירבעם בן נבט און אחאב פון איין זייט, און פון אליהו און יהוא פון דער אַנדערער זייט, איז שוין פריהער געשילדערט געוואָרען. מיר האָבען דאָרטען געזעהן, אז דער סך־הכל פון די מיטלען, וועלכע ירבעם האָט אַנגענומען, האָט באמת באַדייט דער טריאומף פון כנעני׳זם אין דער פאָרם פון דעם במות־קולט. יענער קולט איז לאַנג שוין פּראַקטיצירט געוואָרען אין דער צייט פאַר די מלכים און אין דער ערשטער צייט פון די מלכים און איז ביי געלעגענהייטען שוין דאַמאָלסט געווען פאַרבונדען מיט דעם דינסט צו בילדער פון יהוה. אונטער אחאב׳ן איז נאָך צוגעקומען די סכנה, אז דער קולט וואָס איז נאָך אַנגעגאַנגען אויף יהוה׳ס נאָמען נאָר זעהר שטאַרק אין כנעני׳שע פאָרמען, זאָל לגמרי ווערען אַ ריינער כנעני׳זם. דורך דעם איז אַרויסגערופען געוואָרען יענע רעאַקציע פון אליהו און יהוא, וועלכע האָט פיליכט גייסטיג — ניט פּאָליטיש — זיך אַנגעשלאָסען אַן יהודה: יעדענפאַלס האָט זי געפאָדערט מ׳זאָל זיך צוריק אומקעהרען צו ירבעם׳ס רעליגיאָן און צו דעם דינסט פון יהוה וואָס איז פון איהם אזוי שטאַרק באַטאַנט געוואָרען. דערמיט איז אונז אַנגעוויזען דער וועג. מיר דאַרפען אַננעמען, אז אין אחאב׳ס צייט איז פאָרגעקומען אַ שטאַרקע נייגונג ספּעציעל צו דאָס פעניקישע: בדרך כלל אָבער מוזען מיר באַטראַכטען די רעליגיאָן און דעם קולט אלס המשך פון דער יהוה־רעליגיאָן מיט דעם שטאַרקען כנעני׳שען צומיש פון דער פריהעריגער פעריאָדע. אָבער די געגען־באַוועגונג וואָס געהט אַרויס פון אליהו׳ן, לאָזט אונז דערקענען אין דער אָפיציעלער ווי אויך אין דער פּערזענליכער רעליגיאָן פון די העברעער שטאַנדען דעם אָנהויב פון דעם וואָס האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט אין יהודה אין דער געשטאַלט פון אַ רעפאָרם אין קולט.

אין דער ד ר ו ם ־ מ ל ו כ ה איז דער מצב געווען בעצם אַנדערש. ניט נאָר האָט די דרום־מלוכה אַנגעהאַלטען איהר דינאַסטיע און צוזאַמען מיט דער דינאַסטיע אויך פּאָליטיש איינגעשטעלטערע פאַרהעלטעניסען, נאָר זי האָט אויך אַנגעהאַלטען איהר גרויסען רעליגיעזען צענטער, דעם בית־המקדש מיט זיין גרויסער טראַדיציע. כאָטש דער בית־המקדש ווערט אויך אין אַ געוויסען גראַד באַריהרט פון די השפעות פון דער נידעריגער פאָלקס־רעליגיאָן און זאָגאַר פון דעם אַריינדרינגענדען פעניקישען בעל־דינסט: און כאָטש אויך די במות אין יהודה האָבען איהם אַנגעטאָן אסך שאָדען, פון דעסטוועגען געפינען די מלכים פון יהודה שטענדיג ווידער דעם וועג צוריק צו דער טראַדיציע פון שלמה׳ן: דער עיקר איז וואָס דאָס בילד פון׳ם אַקס

אדער דאס בילד פון יהוה האט זיך קיינמאל ניט ערנסט באפעסטיגט אין בית־המקדש.

פאלקס־רעליגיאן.

פון דאס אלץ וואס מיר האבען דא געזאגט פארשטעהט זיך ממילא, אז די פאלקס־רעליגיאן ווערט אין דער צפון־מלוכה ווייטער פראקטיצירט אין די פריהערדיגע פארמען, נאר מיט דעם חילוק, וואס זינט דער ענגער פאר־בינדונג מיט צור, פארנעמען צייטווייליג א ברייטען פלאץ אויך די ספע־ציפיש פעניקישע עלעמענטען, אזוי ווייט ווי מ'קאן פון זיי ריידען. ירבעם בן נבט האט געקאנט זיך באציהען אויף דעם, אז דער קולט, וועלכען ער האט געגעבען זיין קעניגרייך איז אין איינקלאנג מיט דער פארגאנגענהייט פון א גרויסען טייל פון ישראל. בית־אל און דן זיינען אלס היילינגטימער פון יהוה געוועזען אהן אז ערד עלטער איידער ירושלים; און הגם מ'האט ביז איהם ניט גערינט דוקא צו גאלדענע קעלבער, דאך איז דאס דינען צו בילדער ניט געוועזען אזא גרויסע זעלטענקייט*). דער רוף: „דאס זיינען דיינע געטער, ישראל, וואס האבען דיך ארויסגעפיהרט פונ'ם לאנד מצרים," האט געזאלט דערמאנען די אידען, אז דאס וואס ירבעם באט זיי דא אז איז ניט קיין שפאגעל־נייע זאך, נאר די צוריקקעהרונג צו עפעס אזוינס, צו וואס מען איז פון לאנג שוין געוועהנט געוועזן אין ירושלים.

מיר וועלען דעריבער קיין טעות ניט מאכען מיט דער הנחה, אז דער קולט פונ'ם קעניגרייך אפרים איז געלעגען אין דערזעלביגער ליניע ווי דער במות־ און בילדער־דינסט פון דער פאר־קעניגליכער און פון דער ערשטער קעניגליכער צייט, אויף ווי ווייט יענער קולט איז אונז באקאנט**). אזוי ווייט ווי עס האנדעלט זיך ניט וועגען ירבעם, אחאב און יהוא, רעדט דער ספר מלכים זעהר בקיצור און נאר בדרך כלל מכוח די רע־ליגיעזע צושטענדען אין דער צפון־מלוכה. ס'איז דערפאר שווער זיך צו מאכען א בילד פון יענע צושטענדען. דאך לאזען זיך פעסטשטעלען איי־

---

*) זעה באנד 1, ז. 307—311 און אויבען ז. 138 און ז. 170, 171.

**) לויט יהושע כ"ד 14; ישעיה ב 8, 18, 20; ל 22 און לויט דעם וואס מיר קענען זיך משער זיין פון די אויסגראבונגען, ווייזט עס על־כל־פנים אויס, אז די צאהל פון די גאט־בילדער, באזונדערס פון די אשורישע און עגיפטישע, איז ניט געוועזן קליין.

ניגע שטריכען. בית־אל און דן זיינען נאָר די חשוב'סטע, ניט אבער די איינציגע ערטער צו דינען גאָט אין דער צפון־מלוכה. בית־אל האָט א פּרעכטיג הייליגטום וואָס שטעהט אונטער דעם קעניג'ס שוץ*). דאָס־זעלביגע איז געווען דער פאַל מיט שומרון, וואָס האָט, ווי עס ווייזט אויס, געהאַט טאַקע אן אמת'ן טעמפּעל (מלכים ב, י 18—21). אחוץ דעם זיינען שטאַרק געאַכטעט די הייליגטימער פון גלגל, באר־שבע, מצפּה און אויף די בערג טבור און כרמל: העכסט וואהרשיינליך אויך אזוינע ערטער ווי שכם, פּנואל, סכות**). ביי דער כהונה קוקט מען דאָרטען ווי עס ווייזט אויס ניט אויף דער אָפּשטאַמונג פון לוי***). אין קרבנות און רוישענדע ימים־טובים איז קיין דוחק ניט. שבת און ראש־חודש ווערען שטרענג אָפּגעהיט****), די ערשטע פרוכטען און דער מעשר ווערען געבראַכט אלס חוב צו יהוה. אויך די פרויען, באַפּוצט און באהאַנגען מיט צירונג, נעמען אן אנטייל אין די פייערונגען*****).

ווי אזוי עס פלעגט צוגעהן בפרטות ביי אזעלכע ימים־טובים, קאָנען מיר זעהן פון מאַנכע שילדערונגען. מ'באַווייזט זיך אין יום־טוב'דיגע קליידער. יום־טוב'דיגע קליידער ליגען אין הייליגטום גרייט פאַר ווי באַזוכער******). דער המון פאַרזאַמעלט זיך אין פאָר־הויף. ביים מזרח באַווייזט זיך דער כהן, אויך דער מלך. הפנים מקריב צו זיין דעם קרבן. געזאַנג, מוזיק און תפלות באַגלייטען די פייערונג. איינצעלנע האָבען, ווי עס ווייזט אויס, ביי געלעגענהייטען פאַרגעזונגען א ליד, צושפּילענדיג אויף דער גיטאַרע. איידער די פייערונג הייבט זיך אן פאָדערט מען אלעמען אויף צו זיין שטיל. אויב ס'איז פאַראן א בילד פון גאָט אדער א גאָלדען קאַלב, קושען עס דאָן די אנוועזענדע. ביי ספּעציעלע געלעגענהייטען טאַנצען די

*) מלכים א, י"ג 32; מלכים ב, כ"ג 19; מלכים א, י"ב 31; עמוס ז 13.

**) עמוס ד 4; ה 5; ח 14; הושע ד 15; ה 1; ט 15; י"ב 12. בראשית י"ב 6; ל"ב 25 — 33; ל"ג 17 — 20.

***) מלכים א, י"ב 31; י"ג 33. זעה אויך אויבען ז. 145, 146.

****) מלכים א, יב 32; י"ח 26; מלכים ב, ג 20; עמוס ד 4, 5; ה 22, 23; ח 10; הושע ב 13; ו 6; ח 13. פאַרגלייך פאַר יהודה ישעיה־א 11־14. אלס די הויפּט־ימים־טובים גילטען יעדענפאַלס די באַקאַנטע „שלש רגלים". — עמוס ח 5; הושע ב 13. ישעיה א 13; מלכים ב, ד 23. די צוזאַמענשטעלונג פון שבת און חודש רופט ארויס די השערה, אז דער שבת האָט לכתחילה זיך געהאַלטען ביי די פאַזען פון דער לבנה.

*****) עמוס ד 4; שמואל א, י 3. שמות ג 22; הושע ב 13; ד 14.

******) מלכים ב, י 22; כ"ב 14 (יהודה).

כהנים ארום דעם מזבח, רייסענדיג פון זיך דאס אייגענע פלייש. נאך דעם כהן׳ס ברכה קומט אלס שלום די יום׳טוב׳דיגע מאהלצייט, וועלכע דריקט אוים סימבאליש די פרייד פאר יהוה און דאס צוזאמענזיין מיט גאט. די ארימע לייט האט מען קענטיג ארויסגעהאלפען דערביי מיט נדבות. ניט זעלטען לעבט מען זיך דארטען גוט איין, אזוי אז די דורכ־גאנגס־צימערן און די פאר־הויפען זעהען אפטמאל אוים ווי וואס איהר ווילט אין דער וועלט, נאר ניט ווי א הייליגער ארט. זאגאר די שרעקליכע פאר־דארבענקייט וואס איז פארבונדען מיט דער גאטהייט אלס די הערשערין פון לעבען איז אריינגעדרונגען אזש אין די הייליגטימער פון יהוה*). ס׳איז אבער קענטיג ניט קיין צופאל, וואס די ערגסטע עברות און די מיאוס׳טע אויסגעלאסענקייטען באווייזען זיך ערשט אין דער צייט ווען מ׳האט גענומען פארבינדען יהוה מיט דעם צור׳ישען בעל.

נעבען דעם מזבח פון יהוה שטעהט — הגם ניט אלעמאל, דאך גאנץ אפט — דער הייליגער שטיין, די מצבה, וועלכע די אידען האבען איבער־גענומען פון דער כנעני׳שער צייט. הושע דערמאנט די מצבה אויף דעמ־זעלבינען אופן ווי דעם מזבח, און די ביכער וועגען דער אורגעשיכטע, בא־זונדערס דער אלהי׳סט, דערצעהלען פון דער מצבה מיט דערזעלביגער וואַ־רימקייט ווי פון די מזבחות, וועלכע אברהם און יעקב האבען אמאל אויפ־געשטעלט*). אהן ספק האבען די ווייטע קרייזען פון פאלק אויך איצט נאך באטראכט יענע שטיינער נאך ווי פארצייטען, ד. ה., אז זיי זיינען באוואוינט פון דער ארטיגער גאטהייט אדער „רוח“. אבער די סימבאלישע אויסטיי־טשונג האט שוין געמוזט געפינען א ווייטע פארשפרייטונג נעבען און פי־

---

*) פארגלייך וועגען דאס אלץ בכלל: מלכים א, ח; י״ח פון 18 אן; מלכים ב, י 18־25; ישעיה א 11—15; עמוס ה 21—23; ישעיה כ״ח 7, 8. אין די פרטים: וועגען קעניג, שמואל ב, ו 18; מלכים ב, י 25; מלכים א, ח 62; — וועגען געזאנג און תפלות, ישעיה א 15; עמוס ה 23; וועגען לידער פארגעזונגען פון איינצעלנע, ישעיה ה 1 (דא האנדעלט זיך וועגען א יום־טוב, מחמת ירושלים און יהודה ווערען אנגערעדט, עס זיינען בכן דא אסך לייט); — וועגען שטילקייט (הס), צפניה א 7; וועגען קושען, מלכים א, י״ט 18; הושע י״ג 2; טאנץ און דאסגלייכען זעה אויבען ז. 189; וועגען ברכה און מתנות, שמואל ב, ו 18, 19; פארגלייך במדבר ו 24—27; וועגען וויין און הוליען, ישעיה כ״ח 7, 8; פארגלייך שמואל א, א 14; וועגען פראסטיטוציע און אויסגעלאסענע הולאנקעס, עמוס ב 7, 8; הושע ב 15; ד 13, 14; אויך מלכים ב, ט 22 איז אט אזוי צו פארשטעהן די זנות פון איזבל; זעה אויך בראשית ל״ח.

*) הושע נ 4; י 1; — בראשית כ״ח 18—22; ל״א 13; שמות כ״ד 4 (פארגלייך דברים י״ב 3; ט״ז 22).

ליכט אין דער אויסטייטשונג פון דער פאָלקס־רעליגיאָן. עס זעהט אויס, אז די מצבה איז געווען דער אומשעדליכסטער צווישען די היילינע סימבאָלען פון די כנענים און האָט זיך אם בעסטען צוגעפּאסט צו דעם גלויבען אין יהוה. אלס פּשוט'ער סימבאָל פון גאָט'ס אנוועזענהייט איז די מצבה געשטאַנען אָם נעהנטסטען צום ארון און האָט פּונקט ווי יענער געקאָנט באנוצט ווערען ביי א קולט אָהן בילדער. אז די מצבה נעבען דעם מזבח זאָל זיין עפּעס א זינד געגען יהוה קומט דעם אלהי'סט אזוי וועניג אויפ'ן זינען, פּונקט ווי דער געדאַנק, אז ס'איז כלומר'שט אז אומרעכט צו האָבען מעהרערע היי־ליגטימער איינע ביי די אַנדערע. ס'איז דערפאַר נאָך וויכטיגער צו באַ־מערקען, אז עס ווערט אין ערגיץ ניט צוגעשריבען צו די אבות, אז זיי זאָלען האָבען געדינט צו יהוה דורך א בילד, אָדער אויפשטעלענדיג א יהוה־בילד.

אויך די אשרה, דער היילינער בוים אָדער סלופּ — ביי די כנענים דער סימבאָל פון דער פּרוכטבארקייט און פון זייער ווייבליכער הויפּט־גאָט־הייט, פעהלט לגמרי אין דער רייה פון יענע קולט־מיטלען, וועלכע ווערען ביי דעם יהוי'סט און דעם אלהי'סט צוגעשריבען צו די אבות. דאָך זעהט מען קלאָר, אז די אשרה האָט ניט אויסגעפעהלט אין דער צפון־מלוכה. דער ספר מלכים דערמאָנט איהר דאָרטען כמעט נאָר אין צוזאמענהאַנג מיט דעם בעל־דינסט*). אָבער דער אומשטאַנד, וואָס זי שטעהט ווידער ביי א קעניג פון דער דינאַסטיע פון יהוא**), וואָס האָט דאָך באזייטיגט דעם בעל־דינסט, ווייזט פיליכט, אז מ'האָט אריבערגעטראָגען אויך אויף יהוה דעם היילינען סלופּ פון די פעניקיער און די כנענים, כאָטש ער האָט בעצם געהערט צום בעל און צו דער עשתרת. נאָך מעהר זעהט מען עס פון א פארגלייך מיט דעם קעניגרייך פון יהודה און פון דעם פייערינען פּראָטעסט פון די נביאים און די שרייבער פון ספר דברים געגען דער אשרה***). ווי נאָהנט דער קולט פון צפון־ישראל איז מיט די אלע זאכען צוגעקומען צום עכטען כנעני'־שען געצענדינסט, ווייזען אם דייטליכסטען עמוס און הושע. ניט זעלטען בלייבט צוליב דעם אונז ניט קלאָר אין זייערע רייד: צי זיי מיינען אַן אמת'ען געצענדינסט, אָדער דאָס דינען צו יהוה'ען אויף א געצענדינערישען

*) מלכים א, ט"ז 33; מלכים ב, י 26.

**) מלכים ב, י"ג 6. דער דאָזיגער שטעל איז א שפּעטערע הוספה, אבער דאָס איז ניט אזוי וויכטיג. יעדענפאלס קאָן זיך אויך באַציהען י"ח 4; כ"ג 6, 15 אויף אַן אשרה פאַר יהוה. פאַקטיש האָט מען שוין דאַמאָלסט אפשט ניט געוואוסט גענוי, אויב אַזאַ'ן עמבלעם האָט געמיינט יהוה אָדער בעל און עשתרת.

***) מיכה ה 13; דברים ז 5; י"ב 3.

אופן. צו דער איינפיהרונג פון אן אמת'ען געצענדינסט האט על־כל־פנים געפעהלט נאר איין טריט. אחאב האט דערלאזען דעם טריט, אונטער דער השפעה פון זיין פעניקישער פרוי. אין שומרון, וואהרשיינליך אויך אין יזרעאל, געפינט זיך א פרעכטיג היילינטום, פיליכט א טעמפעל פון'ם בעל, אין וועלכען עס פעהלען נאטירליך ניט קיין אשרה און קיין מצבה*). פערזענליך האט אחאב ווי עס ווייזט אויס זיך געהאלטען פעסט אן יהוה.

אום צו דערגעהן דעם ווילען פון דער גאטהייט, האט מען הפנים אויך איצט נאך זיך באנוצט מיט דעם אפוד און די תרפים. הושע רופט זיי אן אלס גאנגבארע זאכען אינ'ם קולט פון דער צפון־מלוכה (הושע ג 4), און די געשיכטע פון „פסל מיכה" (שופטים י"ז, י"ח), וועלכע געהערט צום אנהויב פון אט דער פעריאדע, דערמאנט דעם אפוד און די תרפים אהן שום טאדעל אלס זאכען וואס געהערען שוין פון אלטע צייטען אן צום היילינטום פון דן. אויך די עלטערע שטיקער פון דער דערצעהלונג וועגען שאול און דוד, אזוי ווייט ווי זיי געהערען נאך צו אט דער פעריאדע, האבען ניט פיעל אויס־צוזעצען געגען זיי. מ'האט אויך אנדערע אופנים ווי צו פרעגען גאט, צום טייל מיט דער הילף פון די טויטע, צום טייל אהן זיי (ישעיה ח 19: שמואל א כ"ח). מען איז דערגאנגען פיעל זאכען פון געוויסע סימנים פון רוישען פון די בוימער, וואהרשיינליך אויך פון ערד־ציטערניש און דונער: די מורמלער און ווייסער און די וועטער־מאכער האבען געשפילט א גרויסע ראלע**). נע־בען דעם איז אויך פראקטיצירט געווארען כישוף און טרעפעניש, ווי ס'איז צו זעהן בפירוש פון די פיעל פארבאטען געגען דעם, און אויך פון דער גרויסער צאהל קמיעות און סגולות, וואס מיר קענען ארויסדרינגען פון גע־וויסע באשרייבונגען***).

איבערהויפט האט מען זיך פארגעשטעלט, אז די וועלט איז פול מיט רוחות, געגען וועלכע מ'מוז זיך באשיצען. אט אזוי איז אויפגעקומען שוין אין אסך א פריהעריגער צייט דער אונטערשייד צווישען טהור און טמא, וואס הייבט איצט אן זיך צו באווייזען עפטער אין דער ליטעראטור****). די נויטיגע באלעהרונג וועגען דעם גיבען די כהנים, וועלכע זיינענדיג די איי־

---

*) מלכים א, ט"ז 32, 33; מלכים ב, י 18—27; ג 2.

**) אובות, ידעונים, מעוננים, בראשית ט"ו 11 (א שלעכטער צייכען); שמואל ב, ה 24; ישעיה ח 19.

***) ישעיה ב 6; ג 3, 18—24 (דאס רוב פון די תכשיטים זיינען קמיעות).

****) פארגלייך שוין אין ספר הברית כ"ב 30 (אנשי קדש); שופטים י"ג 7; שמואל א, כ 26; ט"ז 5.

גענטימער און פּאַרוואַלטער פון די הייליגע זאַכען וועראַן אַליין פאַררעכענט פאַר הייליגע פּערזאָנען*). זייער חשיבות איז אָבער ניט אַזוי גרויס: אין די גרויסע הייליגטימער זיינען זיי, ווייזט אויס, אין גאַנצען אָפּהענגיג פון קעניג, אין די קלענערע הייליגטימער זיינען זיי אָפּהענגיג פון פאָלק: דאָס הייסט, אַז זיי הענגען אָפּ פון זייערע ברויט־געבער. יעדענפאַלס זעהט אויס, אַז זיי זיינען דאָס רוב ווייניג געניינט אָדער ווייניג ביכולת זיך צו שטעלען אַפּען געגען די רעליגיעזע און מאָראַלישע איבלען פון דער צייט**). אחוץ דעם קעניג געהערען נאָך צו די הייליגע לייט אויך די נ ב י א י ם. זיי ווערען באַטראַכט פון דער מאַסע ווי זיי וואָלטען געווען באַזעסען פון א גייסט***). דעריבער פאַרעהרט מען זייער וואָרט אַלס גאָט'ס וואָרט. פאַר די ערנסטערע פון זיי, וועלכע מיר עהרען נאָך היינט אַלס די ליכטיגע נביאים, וואַקסען דערפון אַרויס מאָראַלישע פאַרפליכטונגען. אָבער די מאַסע פון די פאָלקס־נביאים האָבען, ווי עס זעהט אויס, געמאַכט דערפון א פּרנסה. זיי זיינען פאַרקויפט צום פאָלק ווי צום הויף, אַזוי אַז הושע און ישעיה פאַר־אַכטען זיי. עמוס שעמט זיך צו געהערען צו זיי, און מיכה פיהלט זיך איינ־זאַם צווישען זיי****). זיי לעבען דאָס רוב צוזאַמען אין פאַראיינען און צע־כען און זיי היטען זיך שטאַרק אָפּ ניט אַרויסצורייזען עפּעס אַזוינס וואָס קאָן ניט געפעלען וועמען די. פון וועמען זיי זיינען אָפּהענגיג. אָט אַזוי ריי־דען זיי צו געפעלען די לייט, ספּעציעל די גרויסע און חשוב'ע, און זיי טוען עס נאָך אין נאָמען פון יהוה און פאַרטונקלען נאָך מעהר דעם רעליגיעזען און מאָראַלישען זין. מיר באַגרייפען זעהר גוט דעם הייליגען צאָרן פון די ערנסטע מענער צווישען די נביאים געגען לייט, „וואָס רופען שלום ווען זיי האָבען וואָס צו בייסען מיט זייערע ציין, און זיי זאָגען אַ קריג דעם וואָס גיט זיי ניט קיין זאַך אין מויל" (מיכה ג 5).

די סקיצע וואָס מיר האָבען דאָ געגעבען פון דער פאָלקס־רעליגיאָן אין דער צפון־מלוכה האָט שוין ממילא אויך אַריינגעצויגען יהודה, אין

---

*) שמואל א, כ"ב 17; שאול'ס לייט קווינקלען זיך זיי צו טויטען.

**) פאַרגלייך הושע ד; ה 1; ו 9; ישעיה ג 3 דערמאָנט זיי איבערהויפּט ניט צווישען די שטיצען פון דער מלוכה.

***) זיי ווערען דעריבער ביי א געלעגענהייט אָנגערופען „משוגע", מלכים ב, ט 11; הושע ט 7; ירמיה כ"ט 26.

****) הושע ד 5; עמוס י 14; מיכה ג 5. אָם בעסטען ווערען די פאַרהעלטעניסען אילוסטרירט דורך מלכים א, כ"ב און ישעיה כ"ח 7 (דער כהן און דער נביא ווערען דאָ געשילדערט אַלס שיכור אין טעמפּעל, בשעת זיי פראַווען זייער הייליגען דינסט).

יענע פּרטים וואו דער צפון און דער דרום ווייזען בעצם ארויס שותפות'ע שטריכען. דערפאר ווען מיר ווארפען נאָך א בליק אויף דעם קעניגרייך פון דרום, איז געגוג אָנצואווייזען מיט עטליכע ווערטער אויף דאָס דורך וואס די דרום-מלוכה האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכענט.

עס איז לייכט צו פארשטעהן, אז אויך יהודה איז, ניט קוקענדיג אויף זיין בית־המקדש, פּונקט אזוי ווי ישראל, ארונטערגעפאלען אונ־טער געצענדינערישע, אָדער האלב־געצענדינערישע השפעות. שוין די ערי־נערונג אַז דער צייט איידער דוד האָט צוריק געבראכט דעם ארון און איידער שלמה האָט אויפגעבויט דעם בית־המקדש האָט געמוזט האבען א נאכוויר־קונג, אויב ניט אויף ירושלים גופא, איז וועניגסטענס אויף פארשידענע במות אינ'ם לאַנד. דערצו האָט שלמה אליין געגעבען א ביישפּיל. וואס איז ניט געוועזען קיין טובה פאַר דעם בית־המקדש*). און אלס צוגאָב נאָך דאַרף מען ניט אוועק מאכען מיט דער האַנט די השפעות, וואס יהודה האָט מקבל געוועזען פון דער צפון־מלוכה.

מיר האָבען זיך דערפאר ניט וואס צו חידוש'ען, ווען דער פארפאסער פון ספר מלכים דערצעהלט אונז, אז שוין אין רחבעם'ס צייט האָבען עק־סיסטירט אין יהודה א גרויסע צאָהל ב מ ו ת - ה י י ל י ג ט י מ ע ר, מיט מצבות און אשרות, וואו מ'האָט פּראקטיצירט די רעליגיעזע פּראסטיטור־ציע אינ'ם דינסט פון דער עשתרת**). אונטער דער רעגירונג פון אסא מוז אפילו אביה'ס אלמנה מעכה פארלירען איהר ראַנג אלס דעם קעניג'ס מוטער, ווייל דער שטאַרק פארשפּרייטער געצענדינסט, באזונדערס דער אומווירדיגער עשתרת־דינסט, האָט זיך געקאָנט באשיצען מיט איהר אויטאָריטעט***). הגם די היידנישע פּיהרונגען, וועלכע האָבען שוין געהאַט אנגעהויבען זיך פארפעסטיגען אין יהודה, זיינען צוריקגעהאלטען געוואָרען א לאַנגע צייט, דאָך האָט מען אויך דאָ נאָר באַדאַרפט גינסטיגערע אומשטענדען כדי זיי ווידער צו לאָזען אויפלעבען. די במות באשטעהען ווייטער, און בילדער פון גאָט, מצבות און אשרות, אויף ווי ווייט זיי זיינען באזייטיגט גע־וואָרען, האָבען הפּנים גיך גענוג זיך צוריקגעקעהרט. ביז דער צייט פון

*) זעה אויבען ז. 114, 115.

**) דאָך אבער פארגלייך דערצו אויבען ז. 162 און 164, 165.

***) מלכים א, י"ד 23; ט"ו 12, 13; כ"ב 47. די געצען־בילדער זיינען פּילייכט פּריי־וואטע. יעדענפאלס ווייזט אויס, אז ס'איז נאָך געווען פון זיי א גרויסע צאָהל, דאס רוב פון עגיפּטישער און באבילאָנישער אפּשטאמונג (כּאָטש געמאַכט אינ'ם לאַנד): ישעיה ב 8, 18, 20; ל 22; הושע ח 4; זעה אויך באַנד 1, ז. 310 און אויבען ז. 116.

חזקיה'ן דינט מען צו דעם קופערנעם שלאַנג — אַן איבערבלייבעכץ פון דער אַלטער צייט וועו מ'האָט געדינט חיות — הגם עס ווערט אין ערגיץ ניט געזאָגט, אַז ער איז געשטאַנען אין בית־המקדש. עס לעגט זיך שווער אויפ'ן שכל, אַז דאָס איז געוועזן דאָס איינציגע שטיק פון דעם מין. פון אשרות אין'ם יהוה־קולט אין יהודה, באַזונדערס אין בית־המקדש, האָבען מיר קיין באַווייז ניט ביז אחז'ן, פון מצבות לכל הפחות האָבען מיר ניט קיין זיכערען באַווייז*), כאָטש אין דער געשיכטע פון די אבות ערשיינען די מצבות אַלס אַ נאַטירליכע זאַך. דאָס מתחתן זיין זיך פון דוד'ס הויז מיט אחאב'ס פאַמיליע האָט געשאַפען די גינסטיגע געלעגענהייט פאַר די היידנישע השפעות און מיר דערוויסען זיך טאַקע באַלד פון אַ בעל־טעמפעל אין ירושלים מיט אַלץ וואָס געהערט דערצו: מיט אַן אייגענעם כהן, מיט בעל־בילדער און מזבחות**).

ענדליך מוזען מיר נאָך טאָן אַ בליק ווי אַזוי די פאָלקסטימליכע באַטראַכטונג אין ישראל און אין יהודה, צווישען וועמען ס'איז אין דעם פרט קיין חילוק ניט געוועזן, האָט זיך פאָרגעשטעלט יהוה. שוין די פאָריגע פעריאָדע האָט אונז גענוג מאַטעריאַל געגעבען אום ארויסצוטראַגען דעם איינדרוק, אַז כאָטש מ'האָט זיך פעסטגעהאַלטען אַז יהוה מיט'ן פולען באַוואוסטזיין אַלס אַז דעם גאָט פון ישראל, דאָך האָט ער זיך אין דעם עצם פון דער רעליגיעזער השגה פון דער מאַסע זיך ווינציג אונטערשידען פון אייגעם פון די געטער אויסער ישראל. מ'האָט זיך איהם פאָרגעשטעלט אַלס שטאַרק באַשרענקט אין זיין מאַכט און אין די אויסדרוקען פון זיין ווילען. צייטענווייז זאָגאַר אָפּהענגיג פון ווילדע אויפרעגונגען און קאַפּריזען.

דאָסזעלביגע בילד גיט אונז נאָך אויך אין דער שפּעטערדיגער מלוכה־צייט דער יהוה פון דער פאָלקס־השגה. מאַנכע פון זיינע שטריכען לאָזען זיך בעצם ערשט איצט באַווייזען און מיר מעגען בלויז דורך אַ באַרעכטיגטער השערה זיי אריבערטראָגען צוריק אויף דער פריהעריגער צייט. אַנדערע שטריכען קומען איצט ניי צו און מאַכען דאָס בילד פולער און גאַנצער. נעבען דער געשיכטע פון די מלכים זינט שלמה'ס טויט גיט אונז אַ רייכען מאַטעריאַל די געשיכטע וועגען די אבות פון דעם יהוי'סט און דעם אלהי'סט, וואָס שטאַמט פון יענער צייט.

צו דעם וואָס איז אונז שוין באַקאַנט קומען קודם כל צו די שטריכען.

---

*) פארגלייך שלמה'ס צוויי זיילען; דאך איז זייער כאראקטער חפנים שוין געוועזן פארגעסען.

**) מלכים ב, י"א 18. זעה אויבען ז. 215.

לויט וועלכע יהוה ערשיינט סאי ניט אלס דער איינציגער און סאי ניט אלס א שטרענג גייסטיגער אדער אבסאלוטער גאט. די דערצעהלער פון דער צייט פון די שופטים און מלכים, וועלכע שטאמען פון יענער צייט, לאזען יפתח'ן און דוד'ןריידען וועגען יהוה, אזוי ווי ער וואלט געווען באשרענקט אויף זיין לאנד, פונקט ווי כמוש אדער אן אנדער גאט*). פונקט אזוי ווערט ער פון אנדערע געשילדערט, ווי ער וואלט אשטייגער געווען באשרענקט אויף דעם סיני, דעם דארן־בוש, דעם ארון אדער דעם בארג ציון**). געוויסע טיילען פון די געשיכטען וועגען די אבות און משה לאזען איהם זיך באווייזען אויף אזא'ן אופן, אז מ'קאן איהם זעהן: ער רעדט מיט מענשען פון מויל צו מויל, שטייגט אראפ, געהט ארום אין גארטען, באווייזט זיך אין דעם וואלקען־זייל, עסט מיט מענשען און פרעגט זיך נאך, אויב ס'איז אמת, דאס וואס ער האט געהערט. אדער די דערצעהלער לאזען איהם פיהלען אייפערזוכט און זארג וועגען זיין מאכט, אדער גאר ווילדע ליידענשאפטען און קאפריזען***). אהער געהערען אויך געוויסע פארשטעלונגען וועגען גאט אלס באשעפער. פאקטיש שטאמען די אלע פארשטעלונגען פון אסך א פריהעריגער שטופע, דאך איז דער פאלקס־רעליגיאן האבען זיי נאך הפנים וויטער געלעבט. זיי ווייזען אפילו אהן א ברעקעל ספק ווי אלט עס איז געווען ביי די אידען דער געדאנק וועגען דער וועלט־באשאפונג, אבער זיי ווייזען אויך גלייכצייטיג, אז מ'האט דעם דאזיגען געדאנק צוערשט פארבונדען מיט אלערליי פרעמדארטיגע און ניט אידישע געדאנקען.

אין איינקלאנג דערמיט איז אויך יהוה'ס באציהונג צו מאראל זעהר א שוואכע. אויב ער רעדט אז דוד'ן און רחבעם'ען צו טאן שלעכטס, קאן דאס נאך אפשר ווי עס איז אויסגעטייטשט ווערען אלס א פארבלענדונג צו־ליב דעם וואס זיי האבען זיך געפיהלט שולדיג; אבער ער רעדט אויך אז די

---

*) שופטים י"א 24; שמואל א, כ"ו 19. ס'איז ניט ריכטיג דאס אנצונעמען אלס דוד'ס השגה; עס ווייזט אבער, אז אין דער צייט ביי וועלכער מיר האלטען איצט, זיינען געווען לייט, וואס האבען אזוי געטראכט. צי דער שרייבער גופא געהערט צו זיי, קאן מען ניט באשטימען.

**) אויף די חורב־סצענע פון מלכים א, י"ט געהערט אהער. ווי געוואלדיג זי איז, דאך פארלייקענט זי פארט ניט, אז זי שטאמט פון א פאלקסטימליכען דערצעהלער. פאר איהם וואוינט יהוה אין א הייהל ביים חורב; ער איז ניט דירעקט א גאט פון וועטער, שטורם און ערדציטערניש — אלע דריי זיינען נאר זיינע שלוחים—, דאך געהערען זיי צו איהם. זיין מהות גופא איז א מיסטעריעזער, אבער א מורא'דיגער. די שטילקייט וואס קומט פאר נאך יענע מורא'דיגע נאטור־כוחות פארשפרעכט קיין גוטעס ניט.

***) בראשית ג 22; י"א 6 (יהוי'סט); שמואל א, ו 19; שמואל ב, ו 7.

אידען אין מצרים צו לייהען צירונג פון זייערע שכנים — און עס ניט אוועקצוגעבען צוריק. ער שיקט אפילו אריין אין די נביאים א גייסט פון ליגען זאָגען, אזוי אז זיי מוזען אָפּנאַרען אחאב'ן*). גוטס און שלעכטס ווערט דעריבער אָפּגעשאצט ביי געלעגענהייטען לויט דעם מנהג אין ישראל און צווישען מענשען בכלל, עס ווערט אָבער ניט פארבונדען מיט יהוה. אויך זינד און אומרעכט ווערען באטראכט מעהר אלה א צרה און פארפאלענע זאַך איידער אלס א שולד**).

די שייכות פון ישראל צו יהוה ווערט דורך דעם א ריין נאטירליכע: יהוה ערשיינט אלס ישראל'ס גאָט, ישראל אלס יהוה'ס פאָלק, פונקט ווי כמוש איז דער גאָט פון מואב און מואב איז זיין פאָלק. וועגען מאָראלישע באַדינגונגען פאר די באציהונגען ווייסט די פאָלקס־השגה זעהר ווינציג. אויב די באציהונגען הענגען פון וואָס עס איז אָפּ, איז עס פון קרבנות און גע־שאַנקען: ווערען זיי געבראכט מיט א רייכער האנט, דאן ווערט יהוה לייט־זעליג, אפילו אויב ער איז געווען אין גרימצאָרן. וואָס מ'דענקט דערביי אָדער ווי מ'פיהרט זיך בכלל אויף, איז ניט וויכטיג: האָט מען אָפּגעטאָן די צערעמאָניע, איז מען שוין יוצא. דער קולט איז דעריבער צום גרעסטען טייל א ריין אויסערליכע זאַך, די ימים־טובים און די אָפּפער־מאָהלצייטען זיינען א געלעגענהייט פאר צעלאָזענער, לארעמדיגער פרייד: דאָס „זיך פרע־הען פאר יהוה" איז ניט מעהר ווי א לעב טאָן, גענוג אָפּט אין א רעכט וואָכעדיגער פאָרם. אפילו די דערוואַרטונג פון דער צוקונפט, וואָס איז וויזט אוים געווען אלט אין ישראל, ווערט געשטעלט פון דער פאָלקס־רעלי־גיאָן אויף א ריין אויסערליכען אופן: מ'שטעלט זיך פאָר דעם צוקונפטי־גען טאָג פון יהוה („יום יהוה") אלס א טאָג פון פרייד און יובעל. מ'דער־וואַרט פון איהם, אין גייסט פון דער פאָלקס־רעליגיאָן, אז יהוה זאָל ברייג־גען די אידען הילף פון אלע נויטען און גליק פון אלע זייטען (עמוס ה 18).

---

*) שמואל ב, כ"ד 1; מלכים א, י"ב 15; שמות י"ב 36; מלכים א, כ"ב 19—23.

**) פארגלייך דעם אויסדרוק „א שאלקהאפטיגקייט אין ישראל": שמואל ב, י"ג 12; בראשית ל"ד 7; יהושע ז 15. (מ'געפינט אויך דעם אויסדרוק אין שריפטען פון שפּעטערע צייטען: שופטים י"ט 24, 30; כ 6, 10; דברים כ"ב 21; ירמיה כ"ט 23. דאָ אָבער האַנ־דעלט זיך מעהר וועגען א פאָפּולערען אויסדרוק פאר א שאנדטאַט, איידער וועגען א באַ־שטימונג פון א רעליגיעזער זינד); „אזוי טוט מען ניט" (צווישען מענשען), בראשית כ 9. די זינד אלס פארפאלענע זאַך: שמואל א י"ד 43 (יונתן); שמואל ב, כ"ד 1 (דוד); שמואל א, ו 20 (בית־שמש).

אפיציעלע רעליגיאָן.

אלס די פאָרטרעטער פון דער אפיציעלער רעליגיאָן דאַרפען מיר באַ־טראַכטען די פיהרענדע פערזאָנען פון דער מלוכה. דערפאַר וועט זיך דאָ באַזונדערס פאָדערען פאַנאַנדערצושיידען צווישען ישראל און יהודה. אין דער פריהערדיגער פעריאָדע האָט מען געקאָנט באמערקען, אז די רעליגיאָן פון די פיהרענדע קרייזען און דער קולט פון די עפענטליכע היילינגטימער ווייזען א דאָפּעלטען פנים. די דאָזיגע באמערקונג טרעפט אבער ניט צו בנוגע דעם קעניגרייך פון צפון אין דער תקופה, ביי וועלכער מיר האַלטען איצטער. דער אונטערשייד באשטעהט נאָר אויף אזוי ווייט, ווי מען איז אין א געוויסער צייט, פון אחאב'ן אָן, שטאַרק נוטה געווען צו דער זייט פון בעל־דינסט און אז ענגערען זין וואָס האָט טאַקע געטראָגען אָט דעם נאָמען. אבער אחוץ יענע געוויסע צייט איז דער כאַראַקטער פון רעליגיאָן און קולט אין דער צפון־מלוכה רעכט איינהייטליך. ס'איז די רעליגיאָן פון ירבעם'ען. דאָס הייסט: די בנעני'שע פאָלקס־רעליגיאָן, וועלכע איז דורך איהר ארי־בערטראַגונג אויף יהוה דערהויבען געוואָרען צו א סיסטעם און צו דער מלוכה־רעליגיאָן.

נאַטירליך זיינען אויך דאָ ניט אויסגעשלאָסען געוויסע פאַרשידענ־קייטען. אין מאַנכע צייטען און אין מאַנכע קרייזען האָט מען זיך קענטיג שטרענגער געהאַלטען אָן דעם קולט וואָס ירבעם האָט איינגעשטעלט אין בית־אל און דן. אין אַנדערע האָט מען זיך פריהער אָדער שפּעטער ערלויבט גרעסערע פרייהייטען, וועלכע האָבען דערנעהנטערט די פּראַקטיצירונג פון'ם קולט צו דעם בעל־דינסט אין אז ענגערען זין. אָט אזוי האָט געקאָנט הער־שען א גרויסע פאַרשידענקייט צווישען איינצעלנע היילינגטימער בנוגע צו דער פּראַקטישער זייט פון די ימים־טובים און פון רעליגיעזע מנהגים. ניט אַלע אַנדייטונגען וואָס מיר האָבען וועגען אויסגעלאָסענקייטען אָדער וועגען בילדער פון געטער און פון אז אקס באַציהט זיך אויף אַלע היילינגטימער און אויף יעדער צייט. אבער בכלל בלייבט די עפענטליכע פּראַקטיצירונג פון דער רעליגיאָן ביי דעם כאַראַקטער וואָס זי האָט באַקומען דורך ירבעם'ען: און די גרעסערע אָדער קלענערע נאַכגעביגקייט צו ספּעציעלע געצענדינערישע מנהגים געהערט ניט צו דעם עצם פון דער זאַך, נאָר איז מעהר א צופאַל.

אַז אזוי הערען מיר ניט פון קיין קעניג פון אפרים, אז ער זאָל פּרובירען

כאטש בטל מאכען ירבעם'ס אויפטו. דאס העכסטע וואס מיר ווייסען וועגען דעם איז די באזייטיגונג דורך יהוא'ן פון אלץ וואס דערמאנט ספעציעל אן דעם בעל. צום באדויערען איז דא דער טעקסט אין א שלעכטען צושטאנד, אזוי אז מיר קאנען געגוי ניט וויסען*). אבער עס איז, ווייזט אוים, א פאקט, אז יהוא האט אפגעשאפט, אויב אפילו ניט די מצבה, יעדענפאלס אבער די א ש ר ה אלס אזעלכע. דער פאקט איז ניט אזוי אומבאדייטענד. ער ווייזט אונז, אז לכל הפחות די ערינערונג אן דער ע ש ת ר ת , צו וועלכער די אשרה האט פון לכתחילה געהערט, איז פרעמד געווען דער מלוכה־רעליגיאן פון דעם צפון־קעניגרייך אין איהר עכטער געשטאלט. מ'האט אויך דא דערהאלטען דעם ריכטיגען געפיהל, אז נעבען יהוה איז פאר א ווייבליכע געטין קיין פלאץ ניטא.

דערמיט פאלט ממילא א ליכט אויף יענע גשמיות'דיגע נעבען־ערשיינונגען פון דער יהוה־רעליגיאן, וואס זיינען באאיינפלוסט געווען פון דער כנעני'שער רעליגיאן. דערפון וואס מ'האט באוואוסטזיניג צוריקגעוויזען די אשרה און מיט איהר אויך דעם סימבאל פון דער עשתרת מעגען מיר דרינגען, אז יענער גשמיות'דיגער און באקכאנאלישער שטריך איז פרעמד געווען אויך דער רעליגיאן פון דער צפון־מלוכה, אפילו אין איהר געוועהנליכער געשטאלט. דאס ארייגדרינגען פון אט דעם קולט איז בכן אויסערהאלב פון אחאב'ס צייט געבליבען באשרענקט אויף דער פאלקס־רעליגיאן: דערמיט איז נאטירליך ניט געזאגט, אז ער האט מאנכע צייטען ניט פארנומען א ברייטען פלאץ. דאך דער סך־הכל פון אונזער אונטערזוכונג ווייזט, אז אפילו אין איהר אפגעשטאנענער, פארקריפעלטער פארם האט די יהוה־רעליגיאן נאך ניט אנגעווארען איהר כוח צו דערהייבען און צו מאכען גייסטיגער. לכל הפחות ווירקט זי דא נעגאטיוו, דערמיט וואס זי צווינגט ישראל, וועלכער איז שוין געשטאנען ביים גרעניץ פון דער נאטור־רעליגיאן, זיך אפצושטעלען ביי א געוויסען פונקט און ניט צו געהן ווייטער. כל־זמן מ'האט געוואלט דינען יהוה און ניט דעם בעל איז מען, לויט דער השגה פון די אנפיהרענדע קרייזען, געווען אויסגעהיט ניט צו פארבלאנדזשען אויף יענע פאלשע גשמיות'דיגע וועגען.

מיר האבען צום באדויערען אין תנ"ך ניט קיין גענויע שילדערונגען וועגען דעם ווי דער אפיציעלער קולט איז צוגעגאנגען, ניט אין ישראל און ניט אין יהודה. דארטען וואו די געשיכטס־שרייבער דערמאנען מעהר בפרטות

*) עס האנדעלט זיך וועגען מלכים ב, י 25—27 און מלכים א, ט"ז 32, 33.

דעם גאָט־דינסט און דעם בית־המקדש, האָבען זיי תמיד דערביי אַן אַנדער כונה, אַזוי אַז עס פאַלט בלויז אַ געוויסער שיין אויף דעם קולט גופא. אַט אַזוי ביי אליהו אויף דעם כרמל, וואו עס האַנדעלט זיך דער עיקר וועגען אַ קרבן צום בעל, פּונקט אַזוי אויך ביי יהוא און ביי יואש פון יהודה. אויך פון די נביאים קאָנען מיר ניט לערנען וועגען דעם אָפיציעלען קולט. מיר מעגען אָננעמען, אַז זיי האָבען געהאַלטען זייערע וויכטיגע רעדעס פאַר דעם פאָלק וואָס איז געווען פאַרזאַמעלט צו דינען גאָט*). אָבער ווען עס קומט זיי אויס צו ריידען וועגען דעם גאָט־דינסט, ערגערען זיי זיך אויף די מיאוס'ע פיהרונגען פון דער מאַסע, דאָס הייסט: אויף דער פאָלקס־רעליגיאָן. זייערע שילדערונגען דינען אונז דערפאַר זיך צו באַקענען מיט דער פאָלקס־רעליגיאָן און זיינען אויבען פון אונז אויסגענוצט געוואָרען. און מיר קאָנען אין אַ געוויסען זין געברויכען פאַר אונזער צוועק שילדערונגען וואָס מיר האָבען אויבען געגעבען. מיר מוזען נאָר אַראָפּנעמען פון איהר יענע ספּעציעלע מיאוס'ע פיהרונגען און מנהגים, ביי וועלכע מ'קאָן זעהן, אַז זיי שטאַמען פון דער פאָלקס־רעליגיאָן.

ניט פיעל בעסער ווי וועגען דעם קעניגרייך פון צפון זיינען מיר אונטעררכטעט וועגען דעם ק ע נ י ג ר י י ך י ה ו ד ה אין יענער צייט. מאַנכע זאַכען וואָס מיר האָבען אויבען געזאָגט זיינען ריכטיג נאַטירליך אויך פאַר דעם יהודה־קעניגרייך. זיין גליק איז אָבער געווען דער בית־המקדש מיט זיין יהוה־דינסט אָהן בילדער. וואָס איז איהם געבליבען אויך דערנאָך ווי אפרים האָט זיך אָפּגעריסען. זיין כהונה איז געלעגען ביז צום גלות אין די הענט פון צדוק'ס פאַמיליע. פּונקט ווי שלמה, אַזוי האָבען אויך זיינע נאָכפאָלגער גענומען פאַר זיך דאָס רעכט מקריב צו זיין קרבנות אָהן דער פאַרמיטלונג פון אַ כהן, כאָטש זיי האָבען געהאַט אַ פּריווילעגירטע משפּחה פון כהנים**) (מלכים ב, ט"ז 12—15). די שפּעטערע צייט האָט עס שטאַרק פאַרדאַמט; צי מ'האָט אויך שוין דאַמאָלסט זיי פאַרדאַמט דערפאַר, איז אַ גרויסע פראַגע. נעבען ירושלים באַשטעהען דאָ און דאָרטען אין לאַנד לאָקאַלע הייליגטימער, וואו מ'דינט צו יהוה: די במות: אָבער דער אָפיציעלער קולט האָט זיך הפנים אַלץ מעהר און מעהר באַשרענקט אויפ'ן בית־המקדש. יענע במות ווערען בלויז געדולדעט.

*) עמוס ה 21—27; ז; ב 7, 8; ישעיה א 11—18; כ"ח 7, 8.

**) פאַרגלייך דעם אויסדרוק „די עלטסטע פון די כהנים" (זקני הכהנים) אין מלכים ב, י"ט 2; ישעיה ל"ז 2.

דער ראש פון די כהנים פון בית־המקדש געהערט, ווי שוין אונטער דוד'ן און שלמה'ן, צו די העכסטע און חשוב'סטע באַאַמטע פון דער מלוכה. וואָס פאַר א פּאָזיציע אזא אויבער־כהן פאַרנעמט, קאָן מען דייטליך זעהן פון יהוידע'ן, וועלכער פיהרט דורך די רעוואָלוציע געגען עתליה'ן און זעצט אוועק דעם יונגען פּרינץ יואש אויפ'ן טראָן. ביים סוף פון דער קעניגס־צייט ווערט דערמאָנט ביי דעם אויבער־כהן (כהן הראש) א צווייטער כהן (כהן המשנה): אויך די שוועלען־היטער זיינען כהנים פון א הויכען ראנג (מלכים ב, כ"ג 4: כ"ה 18: ירמיה נ"ב 24). דאָס ווייזט, אז אין בית המקדש איז געווען א צאָהלרייכער פּערזאָנאַל פון כהנים, איינגעטיילט אין פאַרשידענע ראַנגען. נעבען זיי זיינען אויך געווען מאַנכערליי נידעריגע דינער פונ'ם הייליגטום (יהושע ט 23). אָט די אַלע כהנים זיינען דורכ־אויס קעניגליכע דינער. ווי פריי דער קעניג האָט געבאַלעבאַטעוועט איבער זיינע כהנים, ווייזט די האַלטונג פון יואש און אחז (מלכים ב, י"ב 5—8: ט"ז 11—16). פון אַן אָרדנונג ביים מקריב זיין קרבנות הערען מיר ניט. כאָטש אזוינס האָט געמוזט זיין. אין די קרבנות גופא האָט דאָס פאָלק פון ישראל ווי פון יהודה גענומען א וואַרימען אנטייל (ישעיה א, 11: מיכה ו 6). נעבען דעם ספּעציעלען קרבן פון קעניג און די קרבנות פון איינצעל־נע פּריוואַט־פּערזאָנען געפינען מיר אונטער אחז'ן א רעגעלמעסיגען קרבן אין דער פריה און אין אָוונד, און אונטער יואש'ן ווערען דערמאָנט געלט־מתנות פאַר'ן בית־המקדש: געלט פאַר שולד און געלט פאַר זינד און אויך אויסלייז־געלט (מלכים ב, י"ב 5, 17: ט"ז 15). ישעיה רעדט פון יעהרליכע ימים־טובים, באַזונדערס פון דער פּסח־נאַכט, מיט פרעהליכע פעסט־געזאַנגען. אויך די תפלה איז ביי איהם א וויכטיגער טייל פון גאָט־דינסט (ישעיה כ"ט 1: ל 29: ל"ג 20: א 13—15).

מיר דאַרפען דאָ באַזונדערס באַטאָנען דעם פאַקט, אז די אָפיציעלע רע־ליגיאָן האָט זיך געלאָזט דיק באַוואַקסען מיט דער פאָלקס־רעליגיאָן. אין איין צייט אפילו מיט דעם אמת'ען בעל־דינסט: אבער אלעמאָל, ווען זי פלעגט נאָך געוויסע צייטען פון פאַרבלאַנדזשעטע וועגען ווידער קומען צו זיך, פלעגט זי שאַרף צוריקווייזען די השפעה פון דער כנעני'ש באַאיינפלוס־טער פאָלקס־רעליגיאָן און בפרט פון דער השפעה פון דעם אמת'ען בעל־עשתרת־דינסט. נאָר די מצבה, וואָס איז שוין געשטאַנען אין שלמה'ס צייטען, ווערט על־פּי השערה אויך ווייטער געדולדעט. אַלע אנדערע זאַכען אבער, די אָקסען־בילדער פון בית־אל און דן אַריינגערעכענט, ווערען פאַר־וואָרפען.

כאטש אין די ברייטע פאלקס־קרייזען הערשען נאך אלערליי מינים כישוף ביים געבען אן אראקעל, האט מען אין בית־המקדש זיך הפנים באַשרענקט אויף דעם שפרוך פון כהן און אויף דעם ווארט פון נביא. וואס גרעסער און חשוב'ער די כהנים פון בית־המקדש זיינען געווארען און וואס ברייטער עס איז מיט דער צייט אויסגעוואקסען דער קרייז פון זייער ווירקונג, אלץ מעהר האט מען געמוזט פיהלען דאס באדערפעניש פעסטצושטעלען די רעכטען פון כהן. ס'איז דורכאוים וואהרשיינליך, אז א צייט, וואס האט אזויפיעל געשריבען, האט אויך קולטיווירט די אלטע שוין לאנג באקאנטע קולט־געזעצען ניט בלויז מינדליך, נאר אויך שריפטליך און האט זיי ספעציעל אנגעווענדט אויף די באדערפענישען פונ'ם גרעסטען און חשוב'סטען היילינגטום, דעם בית־המקדש. ס'איז דעריבער וואהרשיינליך, אז דעם יסוד פון מאנכע טיילען פון דער שפעטעריגער „תורת כהנים“ פון ספר ויקרא דארפען מיר צושרייבען צו יענער צייט, ענטוועדער אין יהודה, אדער אין אפרים. ס'איז געווען די תורה פון א באשטימטען היילינגטום*). אויך דער אנהויב פון דעם געזעצבוך פון ספר דברים געהערט מן־הסתם צו דער זעלביגער צייט.

חעברע רעליגיאן.

ס'איז א זיכערער פאקט, אז דער אלהי'סט, און נאך פריהער פאר איהם דער יהוי'סט און אליהו, זיינען געשטאנען אינערליך העכער איבער דער פאלקס־רעליגיאן פון דער גרויסער מאסע און ניט ווינציגער אויך איבער דער אפיציעלער רעליגיאן פון דאס רוב מלכים, כהנים און באאמטע.

ס'איז איינער פון די שעדליכסטע טעותים אין דער וויסענשאפט פון תנ"ך און פון דער געשיכטע פונ'ם פאלק ישראל, וואס מ'נעמט אן, אז די פאלקס־רעליגיאן פון דער צייט איידער די שרייבענדע נביאים זיינען אויפגעטראטען איז כלומר'שט געווען די רעליגיאן פון דער נאציאן בכלל. ווען

*) ווען פרעמדע קומען אין ישראל, מוזען זיי קענען דאס „רעכט פון דעם גאט פונ'ם לאנד“, מלכים ב, י"ז 24—27. דאס דאזיגע רעכט וויסען די כהנים אין יעדען איינצעלנעם היילינגטום. געזעצען זיינען יעדענפאלס געווען אויך אחוץ דעם ספר הברית, ווי א שטייגער וועגען בכורים און מעשר (בראשית כ"ח 22; עמוס ד 4) און וועגען טהור און טמא (בראשית ז 2; ח 20: יהוי'סט; שמות י"ט 14: אלהי'סט). צי יענע געזעצען האבען געהאט א שריפטליכע פארם, לאזט זיך ניט באווייזען; דאס איז אבער מעהר ווי וואהרשיינליך לויט דעם גאנצען כאראקטער פון דער צייט.

מיר באטראכטעז די געשריבענע ליטעראַטור פון יענער צייט, לויט ווי מיר האָבעז זי אומגעפעהר צעגלידערט, זעהעז מיר איין, אז עס האָבעז זיך דאָמאַלסט געפונעז ניט וועניג מענער מיט אַ העכערער רעליגיאָן ווי די רעליגיאָן פון די ברייטע פאָלקס־מאַסעז. מיר מעגעז באַצייכענעז יענע מענער אלס די פ י ה ר ע נ ד ע ג י י ס ט ע ר אין ישראל. פאראוים פאַר זיי שטעהעז אליהו, דער יהוי'סט און דער אלהי'סט.

דער מיטעלפונקט פון זייער קרייז זיינעז בלי ספק די נ ב י א י ם, אליהו בראש. דאָס וואס עס האָבעז זיך געפונעז צווישעז זיי די פארשידענסטע עלעמענטעז, פון דעם נידעריגעז האַנטווערקער, אפילו פון דעם געמיינעם באַטריגער אַז ביז צו מענער ווי אליהו אָדער מיכה בן ימלה, איז לחלוטין קיין באוויז ניט געגעז דעם פאַקט, אז עס זיינעז אלעמאָל געוועז צווישעז זיי אמת'ע עטיש דענקענדע לייט. צו זיי חבר'עז זיך מענער ווי יהונדב בן־רכב און זיין קרייז און די נזירים; וועגעז די השגות פון אַט די לעצטע, באַזונדערס בנוגע זייער גאָט־געדאַנק און מאָראַל־לעהרע, ווייסעז מיר נאַטירליך ניט. אבער די עדות וואָס מיר האָבעז פון די נביאים, און דער צוזאמענהאנג פון די רכבים מיט אליהו'ס קרייז*) זאָגעז אונז לכל הפחות, אַז זיי געהערעז אין תוך גענומעז צו יענעם קרייז. צו איהם געהערט קענטיג אויך דער פארפאסער פון דער געשיכטע וועגעז אליהו, אויך דער פארפאַסער פון דער געשיכטע וועגעז אחאב'ן און יהוא'ן. אַבער די צירונג פון דעם גאַנצעז קרייז זיינעז דער יהוי'סט און דער אלהי'סט. נאַטירליך איז דער גאַנצער קרייז בשום אופן ניט קיין איינהייט, גייסטיג פונקט אזוי וועניג ווי לויט אָרט אדער צייט. עס זיינעז וואַהרשיינליך פאַרטראַטעז אין איהם עלעמענטעז פון נביאים און פון כהנים. אבער געוויסע אלגעמיינע הויפּט־געדאַנקעז ברעכעז זיך אַלץ דייטליכער דורך און זיי לעגעז אַרויף זייער שטעמפעל אויף דעם גאַנצעז קרייז און ווירקעז דורך איהם ווייטער אויף דאָס פאָלק.

כאָטש פאַר דער גרויסער מאַסע איז י ה ו ה נאָר איינער צווישעז אַלע געטער, כאָטש פיליכט אַ באַזונדערס גרויסער און מעכטיגער גאָט. ווייסעז אַבער די פיהרענדע גייסטער שוין איצט, אַז ער איז דער האַר פון דער גאַנצער וועלט, דער גאָט און באַשעפער פון הימעל און פון דעד ערד**).

---

*) עמוס ב 11; ירמיה ל"ה; מלכים ב, י 15, 23.

**) מלכים א, ה 12 לויט דעם תרגום השבעים (זעה אויבעז דעם קאפיטעל וועגעז שלמה'ן); בראשית ב פון פסוק 4 און ווייטער.

און דערמיט איז תוך געגומען אײנציג און אליין. פאקטיש עקסיסטירט א מאנאטעאיזם. הגם די השגה וועגען דעם איז נאך ניט אין גאנצען קלאר. פאר דער מאסע מעג יהוה זײן געבונדען אדער באגרעניצט דורך בילדער, סימבאלען אדער דורך באשטימטע ערטער; בײ אט די פיהרענדע גײסטער אבער ערשײנט ער אלס אומזיכטבארער, גײסטיגער גאט, וואס איז העכער איבער אלע באשרענקונגען, און וואס געפינט דעם פרומען וואו ער וויל און קאן איהם טאן וואס ער וויל*). פון מאנכען מעג נאך יהוה פארשטאנען ווערען אלס מאראליש גלײכגילטיגער גאט, בײ וועמען קאפריז און צארן ברעכען ארויס גאר אהן א חשבון, און וועלכער רעדט אפילו אליין אז צו טאן שלעכטס; אין יענעם קרײז אבער האט מען ניט בלויז שוין לאנג אנערקענט, אז די מאראל און דאס רעכט פון ישראל קומען פון איהם**): ניט בלויז משפט ער פאר שלעכטע מעשים אין אײנצעלנע פאלען אין ישראל, נאר מ׳ווײסט אויך, אז זײן מאראלישע השגחה איז אויסגעשפרײט איבער דער גאנצער וועלט און ער איז דער האר פון דער מאראלישער וועלט־ארדנונג***).

אין זעלביגען גײסט מוז מען אויך באאורטײלען דעם מענשען׳ס באציהונג צו שלעכטסטקײט און צו מאראל. געווים געפינט זיך עפעס פון דעם בליק אויף שלעכטסקײט ווי אויף א פארזינדיגונג געגען דער גוטער אויפפיהרונג. עס געפינען זיך אפילו אויסדרוקען, אין וועלכע די זינד איז מעהר א באשערטע

---

*) פארגלײך דעם פארבאט פון בילדער אין שמות כ 23; ל״ד 17. אויך דער גײסטיגער כאראקטער פון יהוה איז נאטירליך נאך ניט פול אנערקאנט. די זאך איז נאך ניט קלאר, נאר מ׳האט עפעס ווי א פאר־געדאנק דערפון. עס הערשט נאך א זוכעניש, אבער מ׳ווײסט שוין, אז א בילד פון יהוה איז אומווירדיג, אז די פארשטעלונג וועגען יהוה אלס נאטור־גאט, איז ניט ריכטיג: ניט אין ערד־ציטערניש און ניט אין פײער ערשײנט ער, נאר אין א גײסטערהאפטען שעפטשען, מלכים א, י״ט 11, 12. עהנליך איז אויך די אומבאשרענקטקײט נאך ניט קײן אבסאלוטע; אבער זי לאזט זיך שוין פיהלען. עס פעהלט נאך דער גרויסער וועלט־היסטארישער האריזאנט. איהם האט ערשט עמוס געעפענט.

**) אט אזוי אין ספר הברית. פארגלײך דערצו די שטראף פון עלי׳ס הויז.

***) פארגלײך אדם׳ס זינד, דעם מבול, דעם בוי פון׳ם טורעם; גאט׳ס השגחה אין שופטים ט און שמואל ב, פון קאפ. ט״ו אן, אחוץ דעם אזוינע ווערטער ווי בראשית ל״ט 9 און דעם גאנצען מאראלישען פלאן וואס הערשט אין דער יוסף־געשיכטע, בראשית מ״ה 5; נ 20. בײ יוסף׳ס ווערטער אין בראשית ל״ט איז באזונדערס וויכטיג, וואס דא האנדעלט זיך וועגען א זינד מיט ניט קײן אידישער פרוי און דערצו נאך אין אויסלאנד.

צרה איידער אז אוממאָראַלישע האנדלונג. דאָס הייסט: א פועל־יוצא פון דער מאַכט פון שיקזאַל אדער פון א געוואַלדיגען נאַטור־כוח. אין מאַנכע קרייזען האָבען די דאָזיגע השגות א געוויסע הערשאַפט איבער די מוחות. אָבער דערביי געפינען מיר שוין באַטאָנט דעם אַנדערען בליק וואָס איז אין משך פון דער צייט געוואָרען אלס קלערער און בולט'ער. לויט איהם הערט זיך יהוה צו צו דעם אָרימאַן, ווען מ'טהוט איהם אַן אומ־רעכט, און ער איז א מוסטער פון רחמנות: ער היט דעם פאַרשטויסענעם: ער געוועלטיגט מיט גערעכטיגקייט און באַשטראָפט דעם זינדיגען*): ער פאַרדרעהט דאָס שלעכטס אין גוטס. ער פאַדערט מאָראַלישע מעשים און דעם מענשען'ס האַרץ איז פאַר איהם וויכטיגער ווי קרבנות. און דערהויפּט איז אַן אומרעכט א זינד ניט נעגען דער גוטער אויפפיהרונג, נאָר נעגען גאָט גופא**). דורך דעם ווערט ערנסט געשטרעבט צו שטעלען די השנה וועגען גאָט און דעם מענשען'ס מעשים אונטער ריין מאָראַלישע שטאַנדפונקטען. וואו עס האָט זיך נאָך אין איינצעלנע שטעלען דערהאַלטען, ווי ביים יהוי'סט, א געוויסע מאָס פון מאָראַלישער רויקייט און פרימיטיוויקייט, ווי א שטייגער אין פראַגען פון זאָגען ליגען אין א נויט אָדער אין דער באַ־האַנדלונג פון ניט־אידען, דאָרטען קומט דער אלהי'סט און מאַכט עס שוואַ־כער און מילדער***). א בפירוש'ע ראיה פאַר דעם ווי טיף ס'איז געווען איינגעוואָרצעלט דער געדאַנק וועגען מאָראַלישער גערעכטיגקייט.

פאַר דער דאָזיגער באַטראַכטונג איז די באַציהונג פון יהוה צו זיין פאָלק בשום אופן ניט פעסט באַשטימט דורך דער נאַטור, נאָר אָפּהענגיג פון מאָראַ־לישע באַדינגונגען: עס איז א ב ו נ ד. כאָטש דערביי האָט געמענגט הערשען אויך אַ אַנדער השגה און אַן אַנדער פּראַקטיקע. דעם בונד שטעלט מען זיך

---

*) שמות כ"ב 26; שמואל א, כ 14; שמואל ב, ט 3; י"ד 14; י"ז 14; שופטים ט 56.

**) בראשית ל"ט 9; כ"ב; נ 20; שמואל א, ט"ו 22.

***) פאַרגלייך, למשל, שרה ביי פרעה'ן, בראשית י"ב (יהוי'סט) און שרה ביי אבימלך'ן, בראשית כ (אלהי'סט), ספּעציעל פּסוק 12 אין קאַפּ. כ, וועלכער זוכט צו פאַר־ענטפערען אברהם'ען, אז ער האָט קיין ליגען ניט געזאָגט, אז שרה איז טאַקע געווען זיינע א האַלבע שוועסטער. נאָך פיינער קומט אַרויס דערזעלביגער מאָטיוו אין בראשית כ"ו (רבקה און אבימלך'ן). דאָס שטיק געהערט צו די שפּעטעריגע הוספות צום יהוי'סט. לויט דעם דאָזיגען נוסח האָט קיינער ניט באַלעסטיגט רבקה'ן, נאָר עס וואָלט פּיליכט געקאָנט קומען דערצו. ח. ש.

פאר אלס אפמאך מיט א געגענזייטיגער התחייבות. אז די דאזיגע פארשטעלונג איז א גאנץ אלטע, איז זיכער שוין דערפון אליין, וואס זי איז ניט קיין ספעציפיש אידישע. ווי עס ווייזט אויס געפינט זי זיך אויך ביים כנעני'שען בונד־גאט פון שכם*).

אונטער אזעלכע אומשטענדען פארשטעהט עס זיך ממילא, אז די בילדער, וואס זיינען געשטאנען אזוי הויך ביי דער מאסע, האבען זייער קראפט פארלארען: אויף די מצבות האט מען געקוקט מעהר ווי אויף סימבאלען און געדענק־שטיינער: און די ערטער פון קולט האט מען מעהר ניט באטראכט פאר אמת'ע וואוינונגען פון גאט, נאר פאר פלעצער וואו ער אנטפלעקט זיך. אויך די מזבחות, אפילו וואו די באדייטונג פון קרבן ווערט אנערקענט. דינען גלייכצייטיג אדער מעהר ווי אלץ אלס ערטער פון תפלה**). כאטש די האנדלונגען פונ'ם קולט ווערען ווייטער פארטגעזעצט אויפ'ן זעלבינען אופן, ליגט אבער זייער באדייטונג לויט דעם בליק פון די דאזיגע קרייזען ניט אזוי אין דער האנדלונג אליין, נאר אין דער מחשבה, אין דעם פרומען געדאנק, וועלכע ווערען געשטעלט אויף דערזעלביגער מדרגה ווי א גוטע האנדלונג (שמואל א, ט"ו 22: בראשית ט"ו 6). מ'לעגט אריין אין קרבן דאנק און פערזענליכע בקשות, אויך בקשות פון דער גאנצער נאציאן***), און דאס פרעהען זיך פאר יהוה, וואס איז ביי דער מאסע אזוי אפט אראפגעזונקען אין צעלאזענער לוסטיגקייט, ווערט ביי די פרומע פון יענעם קרייז, עהנליך ווי שפעטער ביי די תהלים־זינגער, א ריין גייסטיגע פרייד מיט דער נאהנטקייט און מיט'ן זיין צוזאמען מיט גאט.

אונזער סקיצע פון די רעליגיעזע השגות און געדאנקען פון דער עפאכע ווייזט אונז א בילד, וואס איז אביסעל ניט איינהייטליך. מיר זעהען אסך

---

*) באריכות מכוח שליסען א בונד אויבען ז. 234. וועגען שכם פארגלייך ערשטען באנד ז. 227. פאר ישראל קומען אין באטראכט שמות כ"ד 9—11 (יהוי'סט); בראשית ט"ו 9—10 (יהוי'סט): ביידע שטעלען באשרייבען געוויסע פארמען פון שליסען א בונד; דברים ל"ג 9; יהושע כ"ד 25; דברים כ"ז 11—26 (אלהי'סט). די אלטקייט פון אט דער פארשטעלונג ביי אידען איז דערמיט גענוג באוויזען. מ'מוז נאך נעמען אין באטראכט עמוס ג 2, וואס איז נאכ'ן תוך נאך דאסזעלביגע; עס ווערט אנגענומען אלס פארבאדינג, וואס איז באקאנט פון די אלטע צייטען אן, אז עס עקסיסטירט א נאהנטע פערזענליכע און מאראליש באגרינדעטע שייכות פון יהוה צו ישראל, אויך פאר הושע'ן איז דער באגריף „בונד" (ברית) א פעסטע, באקאנטע זאך (ו 7; ח 1).

**) שמואל א, ג 21. אט אזוי איז אויך צו פארשטעהן דעם חורב אין מלכים א, י"ט.

***) שמואל א, א 10—15; דברים כ"ו 5 (דא די נאציאן).

היפוכים און סתירות. אם מעהרסטען ווייזען זיי זיך אין דער באציהונג פון די פיהרענדע גייסטער צו דער פאָלקס-רעליגיאָן: עס זעהט זיך בולט, אַז דאָ אַרבייטען פאַרשידענע כוחות, וועלכע געהען זיך שטאַרק פאַנאַנדער און ראַנגלען זיך איינער מיט דעם אַנדערען, און עס האָט ניט געקאָנט זיין קיין ספק, וועלכע פון די ביידע שטרעמונגען וועט אָפּהאַלטען דעם נצחון. אין אַ קלענערער מאָס באַגעגענט מען נאָך די דאָזיגע היפוכים און סתירות אינ'ם ווערק פון יהוי'סט. זיין טאָלעראַנץ צו דער פאָלקס-רעליגיאָן געהט אַזוי ווייט, אַז מאַנכע פאָרשער באַטראַכטען איהם היינט נאָך אלס איהר פאָרטרעטער.

אָט דאָס אַלצדינג ווייזט אונז, אַז מיר שטעהען אין אַ צערודערטער צייט, וועלכע איז פול אין זיך גופא מיט סתירות: אַ צייט אין וועלכער נייע, גרויסע געדאַנקען קעמפּפען מיט די אַלטע, נאָך ניט ארויסקומענדיג אומעטום מיט פולער קלאַרקייט און אויסגעהאַלטענקייט: אַ צייט אין וועלכער עס באַוועגען זיך ציטערדיג אַסך זאַכען, וועלכע ערשט די גרויסע נביאים פון דער פאָלגענדער צייט האָבען ארויסגעזאָגט מיט פולער זיכער-קייט און מיט אויסגעהאַלטענער קלאַרקייט. אבער דערמיט וואס די גרוי-סע מענער פון יענער צייט האָבען געדענקט און געווירקט נאָך פאַר יענע נביאים אין דעם נביאי'שען גייסט, האָבען זיי צוגעגרייט דעם וועג פאַר זייערע גרויסע נאָכפאָלגער. איינער פון די וויכטיגסטע רעזולטאַטען וואס מיר האָבען ארויסגעקראָגען איז, אַז עס זיינען געווען נביאי'שע געדאַנקען נאָך איידער עס זיינען אויפגעטראָטען יענע נביאים. און אַז עס שטימט ניט מיט די פאַקטען, ווען אַסך געלעהרטע באַטראַכטען שוין זינט לאַנג יענע גרויסע לעהרער פון ישראל אלס מענער, וועמעס געדאַנקען זיינען געווען אַן אַבסאָלוט נייע זאַך אין זייער צייט. מ'קען גלייכצייטיג דערפון זעהן, ווי וועניג ריכטיג עס איז צו באַצייכענען די גאַנצע צייט פאַר עמוס'ן אלס די פעריאָדע פאַר די נביאים. נביאים און מענער, וועלכע האָבען געלעבט און געווירקט אינ'ם גייסט פון די נביאים, זיינען געווען אין אַלע צייטען און אין דער פעריאָדע, ביי וועלכער מיר האַלטען, זאָגאַר אין אַ גרויסער צאָהל. ס'איז ריכטיגער צו ריידען וועגען דער פעריאָדע אלס וועגען דער אַ ל ט - א י ד י ש ע ר צייט, וואָרים מיט די נייע נביאים ענדיגט זי זיך לכל הדעות.

די גרויסע מענער, וועלכע האָבען שוין פריהער ווי די נייע נביאים געאַרבייט אין דעם נביאי'שען גייסט, האָבען בכן צוגעגרייט אַ רעפאָרם פונ'ם רעלי-גיעזען דענקען. די ענדערונג פון געדאַנק פיהרט אבער על-פי הכרח צו

אז ענדערונג פון קולט. לכל הפחות איז דורך דעם פראטעסט געגען דאס דינען צו קעלבער און דורכ'ן אריינגעבען א נייע באדייטונג אין די מצבות געלעגט געווארען דער ערשטער יסוד צו יענע שטרעבונגען, וועלכע האבען געפונען זייער קאנקרעטען אויסדרוק א יאהרהונדערט שפעטער אין יאשיהו'ס רעפארם. דא איז באזונדערס וויכטיג צו באמערקען, אז דער קאמף געגען דער פאלקס־רעליגיאן ווערט אנגעפיהרט אין יהודה פונקט אזוי ווי אין אפרים, און דער אלהי'סט אין אפרים פיהרט איהם אן נאך שארפער ווי דער יהוי'סט אין יהודה. דערמיט וואס די פיהרענדע מענער אין יהודה און אין אפרים זיינען דערין איינס, קניפען זיי אן ביודעים אדער בלא יודעים א גייסטיגען און רעליגיעזען באנד צווישען דעם צפון און דעם דרום. ווען א מאן ווי דער אלהי'סט שטעהט אפילו פאליטיש פיינדליך צו ירושלים און פילייכט זאגאר אויך רעליגיעז פיינדליך צו איהרע כהנים פון צדוק'ס פאמיליע, האט ער אבער פארט ניט ווילענדיג געמוזט אנערקענען וואס פאר א מעלה ירושלים מיט איהר בילדלאזען גאט־דינסט האט געהאט געגען שומרון און בית־אל.

מיר קאנען בכלל ניט גלויבען, אז די צייטען פון דודן' און שלמה'ן זיינען פארבייגעגאנגען אין צפון־ישראל גאר ניט לאזענדיג קיין שום רושם הינטער זיך אזוי ווי זיי וואלטען לגמרי אפגעווישט געווארען פון זכרון. געזוים ניט אהן א גרונט דערצעהלט דער ספר מלכים, אז ירבעם האט זיך געשראקען פאר דער השפעה וואס דער בית־המקדש אין ירושלים וועט האבען אויף די אידען פון זיין קעניגרייך ישראל. אין די נביאים־קרייזען פון שמואל'ס און נתן'ס שול איז זיכער אויך געהאלטען געווארען זעהר הויך דער בילדלאזער יהודה־דינסט, ווי ער איז פראקטיצירט געווארען ביים ארון. פונקט ווי אליהו און אלישע האבען שפעטער אויפגעהויבען זייער שטים געגען אחאב'ס נייע איינפיהרונגען, אזוי האבען אפשר אויך ניט געשוויגען ירבעם'ען די נביאים פון זיין צייט*). ס'איז דעריבער נאך גרעסער דער חידוש, פארוואס מיר הערען ניט פון אליהו'ס מויל קיין שום טאדעל־ווארט געגען דעם דינסט פון די קעלבער. דער פאקט לאזט אפען די מעגליכקייט, וואס קאן פון קיינעם ניט אפגעשטריטען ווערען, אז אליהו און די נביאים פון זיין צייט האבען ניט געהאט וואס אויסצוזעצען געגען דינען צו די קעלבער. אבער עס לעגט זיך אסך בעסער אויפ'ן שכל, אז אין זייער קאמף געגען דעם אמת'ען געצענדינסט האבען אליהו און אלישע פארבויגען זייער

*) דא קומט אין באטראכט אחיה פון שילה. זעה אויבען ז. 172.

אומצופרידענקייט מיט דעם דינען צו יהוה אין דעם בילד פון אַ אָקס. אזוי ווי עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער פראַגע, אויב יהוה אָדער בעל זאָל זיין דער גאָט פון ישראל, האָט דערפאַר דאָס דינען צו יהוה אין ביל־דער געמוזט ערשיינען פאַר זיי אַלס אַסך אַ קלענערע צרה. די דאָזיגע השערה ווערט פאַרשטאַרקט דורך דער שטעלונג וואָס דער יהוי'סט און דער אלהי'סט נעמען געגען דעם דינסט פון די קעלבער אין שמות ל"ב*).

צוקונפט־דערוואַרטונג.

פילייכט האָט אויך די צוקונפט־דערוואַרטונג, וואָס איז מעהרסטענס אין אַ פאָלקסמעסיגער פאָרם אריבערגענומען געוואָרען פון דער פריהער־דיגער צייט, שוין איצט אָנגענומען אַ העכערען שוואונג, לכל הפּחות אין יהודה. יעדענפאַלס ווערט זי פון נתן'ען אריבערגעטראָגען אויף דוד'ן און זיין דינאַסטיע. עס ווערט דוד'ן פאַרשפּראָכען אַ קעניגטום אויף אַלע ציי־טען. וואַהרשיינליך האָט מען אָנהויב זיך פאַרגעשטעלט דאָס דויערענ־דיגע קעניגטום אין דעם גייסט פון אַ פאָלקס־מעסיגער הויף־נבואה ריין אויסערליך. אבער ס'איז בשום אופן ניט אויסגעשלאָסען, אַז שוין איצט איז, און טאַקע דורך נתן'ען, פון דער אויסערליכער דערוואַרטונג געוואָרען אַ מאָראַליש באַדינגטע הבטחה**). אַרום און אַרום איז ווי עס ווייזט אויס דער צוזאַמענהאַנג פון דער זאַך זאָ אַזאַ: די עלטערע צייט האָט געהאַט אַרויסגעבראַכט אין אַלטע שפּרוכען מעהרערע זעלבשטענדיגע געדאַנקען־רייהען, וועלכע זיינען ערשט פון די נביאים פון דער פאָלגענדער פּעריאָדע צוזאַמענגעפּאַסט און פאַרטיפט געוואָרען***). ס'איז ישעיה'ס אַ באַזונדע־

*) די מעשה'לע וועגען גאָלדענעם קאַלב איז צוזאַמענגעזעצט פוןביידע עלטערע קווע־לען, דעם יהוי'סט און דעם אלהי'סט. ח. ש.

**) פאַרגלייך אויבען ז. 148, 149, פאַרגלייך אויך אויבען ז. 53 אין דער באַמער־קונג וועגען אָראַקלען צו דוד'ן. צו די דאָזיגע אָראַקלען און גאָט־שפּרוכען געהערט אויך די פאַרשפּרעכונג פון דער דויערענדיגער דינאַסטיע אין היפוך צו שאול'ס די־נאַסטיע. די פראַגע קאָן נאָר זיין, ווי ווייט נתן האָט אריינגעגעבען אין דער דערוואַרטונג אַ מאָראַליש טיפערען אינהאַלט. לכל הדעות האָט שוין דער געדאַנק פון „יהוה'ס טאָג" ביי עמוס'ן און פון דעם געבליבענעם רעסט ביי ישעיה'ן אַ פעסטע געשטאַלט.

***) דאָ שטעהט דער געדאַנק פון אַן אומבאַקאַנטען, אבער גרויסען און מעכטיגען העלפער און רעטער; ווייטער די דערוואַרטונג פון אַ מעכטיגען אידישען קעניג; זינגט דוד'ן קומט נאָך צו דער געדאַנק פון דער דויערענדיגער הערשאַפט פון דוד'ס הויז; אבער די דאָזיגע צוויי געדאַנקען האָבען זיך ניט פאַרבונדען פון זיך אַליין אין איינעם, אַז יענער גבור און העלפער וועט זיין פון דוד'ס פאַמיליע. צו די דאָזיגע נאַציאָנאַל און פּאָלי־

רער פארדינסט, וואס ער האט צוזאמענגעקניפט די פארשידענע פעדים פון די צוקונפט־דערוואַרטונגען און האט פון זיי געשאפען דאס וואס מיר רופען דעם משיח־געדאנק.

טיש געפארבטע בילדער קומט נאך צו ביי דעם יהוי'סט דער געדאנק פון דער ספעציעלער ברכה, וואס וועט קומען צו די פעלקער דורך ישראל'ס פארמיטלונג, בראשית י"ב 2, 3. מ'זעהט וואסערע פארשידענע עלעמענטען די דאזיגע געדאנקען פארבארגען אין זיך און פון וואסערע פארשידענע אינטערעסען זיי זיינען ארויסגעוואקסען. מ'קאן זיך אט אזוי לייכט פארשטעלען, אז אונטער דער השפעה פון מענשען ניט אזעלכע גרויסע ווי עס זיינען געווען די נביאים פון אכטען יאהרהונדערט האט די ווייטערדיגע אנטוויקלונג פון ישראל'ס האפענונג געקאנט אננעמען א גאנץ אנדער ריכטונג. דער עיקר איז געווען א גרויסע געפאהר, אז עפעס א ריין אויסערליכער אומשטאנד זאל ניט ווערען דער הערשענדער מיטעלפונקט פון דער גאנצער זאך. ישעיה האט אויסגעמיידט די סכנה, דערמיט וואס ער האט פארבונדען דעם געדאנק וועגען הערשער און העלפער און וועגען דוד'ס קעניגטום און דעם געדאנק פון דעם מאראלישען כאראקטער פון דער ענד־צייט אין אן איינהייטלי־כען געדאנקען־קרייז און דערמיט געשאפען דעם משיח־געדאנק.

דער אידישער דאָרף און די אידישע שטאָדט
אין דער צייט פון דער מלוכה

פארבאמערקונג.

די צוויי פריהערדיגע סקיצעס פון אידישען לעבען אין אט דעם באנד באציהען זיך אויף באשטימטע פעריאדען, נעמליך: אויף דער פעריאדע פון דער פאראייניגטער מלוכה און אויף דער פעריאדע פון דער געטיילטער מלוכה אין דער צייט נאך שלמה'ן. די פאלגענדע סקיצע אבער איז פון א פיעל ברייטערען כאראקטער. אין איהר ווערט געגעבען א בילד פון אידי־שען לעבען אין דארף און אין שטאדט אין דער צייט פון דער מלוכה בכלל. אזוי ווי די סקיצע איז צוזאמענגעשטעלט לויט פארשידענע פארפאסער, קענען מיר דעריבער ניט געבען אויבען, ווי ביז אהער, די נעמען פון די מחברים. די ביבליאגראפיע פאר דעם, וועט דער לעזער געפינען ביים ענד פון בוך.

דער אידישער דאָרף און די אידישע שטאָדט

(לויט דזש. פ. מק'קורדי, ב. שטארע, י. בענציגגער, וו. נאוואק און אנדערע).

1.

דער סאָציאַלער געבוי פון אידישען לעבען.

קנעכט און גערונגענע („עבד“ און „שכיר“).

פון סאַמע אנהויב אן פון אידישען היסטאָרישען לעבען האָבען ביי די אידען עקסיסטירט יענע דריי געזעלשאַפטליכע שטאַפּלען, וועלכע מיר געפי־נען אין יעדער ניט אנטוויקעלטער געזעלשאַפט, אפילו ביי נאמאדען. זיי קאַנען באַצייכענט ווערען: אלס אדעליגע, געוועהנליכע מענשען און קנעכט. די צעטיילונג צווישען האַר און קנעכט איז געווען באַזונדערס שאַרף אין דער אַלטער סעמיטישער געזעלשאַפט. מיר טאָרען זיך אָבער ניט פאָרשטעלען די שייכות צווישען האַר און קנעכט ביי די פעלקער פון אלטערטום לויט אונזער אויפפאַסונג פון שקלאַפעריי. ווי גרויס עס האָבען ניט געמאָגט זיין די באַרבאַריען פון שקלאַפען־האַנדעל, וועלכער איז, אגב, געווען מעגליך אויף א גרויסען מאַסשטאַב נאָר אין ווייט אויסגעשפּרייטע קאָמערציעלע געמיינדען, דאָך ווען א קנעכט איז געבליבען אויף שטענדיג אין א פאַמיליע, איז זיין לאַגע געווען גאָר ניט אזוי שלעכט. דער קנעכט און זיין האַר האָבען זיך פאַרהאַלטען איינער צום אנדערען מיט געגענזייטיגען צוטרוי. דער פאַר־וואַלטער פון א נאַמאַדען־פאַמיליע אדער פון א גרויסער נחלה אין דער שפּע־טערער צייט, ווען מען איז שוין געווען באַזעסען אין לאַנד, איז אָפט געווען א קנעכט. אזא צושטאַנד שפּיגעלט זיך אָפּ אין דעם פלאַץ, וועלכען אליעזר פאַרנעמט אין אברהם'ס הויז.

ביי די אידען האָט יעדענפאַלס געהערשט די טענדענץ צו פאַרלייכטע־

רען די לאגע פון די קנעכט. עקאנאמישער חשבון האט אין דעם פרט געארבייט צוזאמען מיט דעם געבאט פון הומאניטעט און מיט דער רעליגיאן פון יהוה. דעריבער פארנעמט די באשיצונג פון קנעכט אזא גרויסן פלאץ אין דער עלטסטער געזעצגעבונג (שמות כ"א). וועגן די דאזיגע געזעצן מוז מען אורטיילן אינ'ם ליכט פון דעם אלגעמיינעם מנהג פון אלטערטום, לויט וועלכן דער האר האט געהאט די מאכט איבער דאס לעבן און טויט פון זיין שקלאף*).

בכלל איז דער חילוק צווישן האר און קנעכט דער. וואס דער האר פארמאגט אייגנטום, בעת דער קנעכט טוט אלץ וואס איז נויטיג פאר דעם האר'ס אייגנטום און באקומט דערפאר שוץ און חיונה. אזוי אבער ווי דער כאראקטער פון אייגנטום בייט זיך, ענדערט זיך אויך גלייכצייטיג דערמיט דער כאראקטער פון קנעכטשאפט. אין א ריין נאמאדישן לעבן קאן אפילו דער מעכטיגסטער שעיך באשעפטיגן נאר עטליכע קנעכט. קנעכטשאפט אויף א קליינעם מאסשטאב און פון איינפאכן פאטריארכאלישן טיפ איז געווען א געוועהנליכער שטריך אין דעם שבטים־לעבן. אבער ביי א באפעלקערונג פון ערד־ארבייטער איז די ארבייט פון קנעכט שוין כמעט אומעטום געווארן א באקוועמליכקייט און אין א גרויסן טייל פון נחלאות — זאגאר א נויטווענדיגקייט.

אויסער דעם פארלאנג צו האבן ארבייטס־הענט האבן נאך אנדערע סיבות מיטגעהאלפן צו פארשפרייטן קנעכטשאפט. איין סיבה איז געווען וואס עס האבן זיך פארמעהרט מלחמה געפאנגענע. אין א באזעסענעם לעבן געפינט מען לייכט ארבייט פאר געפאנגענע. א גרויסע צאהל פון אזוינע געפאנגענע זיינען געווארן קנעכט ביי די אידען אין פראצעס פון דער עראבערונג. דער ספר שופטים זאגט עס אונז אין אן אלגעמיינעם אויסדרוק, אז ווען ישראל איז שטארק געווארן זיינען די כנענים געווארן זייערע קנעכט**). סוף־כל־סוף זיינען די כנעני'שע קנעכט אין גאנצן געווארן גלייך צו די אידישע קנעכט און זיינען אדאפטירט געווארן אין אידישע פאמיליעס, אננעמענדיג צוגלייך דעם קולט פון יהוה.

קנעכטשאפט איז אויך אסך אויסגעשפרייט געווארן דורך דעם וואס

---

*) וועגן דער באהאנדלונג פון שקלאפן, פארגלייך שמות כ"א; דברים ט"ו; כ"ג 16, 17; שמואל א, ט 5—10; משל ל 10; איוב ל"א 13—15; דברי הימים א, ב 34.

**) שופטים א 28, 30, 33. „מס": געצוואונגענע ארבייט. פארגלייך מלכים א, ה 27.

פאַראורטיילטע און פאַראומגליקטע פרייע לייט האָבען זיך אַליין אונטער־וואָרפען אונטער א האַר. זיהן און טעכטער פון אַן אָרימער פאַמיליע אויף א קליינער נחלה זיינען אָפט געשיקט געוואָרען דינען ביי פרעמדע. אַזוי פאַרשפּרייט איז געווען אָט דער מנהג, אַז די געזעצגעבונג וועגען דעם איז „ספר הברית" פאַרנעמט מעהר פּלאַץ ווי יעדע אַנדערע רובריק (שמות כ"א 1—11). עס ווייזט אָבער אויס, אַז די צאָהל קנעכט איז ווינציגער געוואָרען אין דער ערשטער צייט פון דער מלוכה, ווען דאָס לאַנד איז געוואָרען מעהר באַזעצט און די פּראָספּעריטעט איז געוואָרען פאַרשפּרייט. אָבער אַזוי ווי די גרויסע נחלאות זיינען געוואַקסען אין צאָהל, איז געקומען א גרעסערע נאָכפראַגע אויף אַרבייטס־הענט. דאָך איז די נאָכפראַגע גיכער באַפרידיגט געוואָרען דורכ'ן אַנשטעלען גערונגענע אַרבייט, איידער דורך קנעכט. גע־דונגענע אַרבייטער זיינען פאַקטיש געוואָרען אין פאַרלויף פון דער צייט א באַדייטענדער עלעמענט פון דער באַפעלקערונג. דאָס וואָס איז דער עלטערער געזעצגעבונג פון „ספר הברית" ווערען זיי ניט דערמאָנט. נאָר עס ווערט וועגען זיי גערעדט אין דעם שפּעטערען געזעצבוך פון ספר דברים, איז א קלאָרע אַנדייטונג, אַז אין דער עלטערער צייט בשעת די אידען האָבען זיך באַזעצט אין זייער לאַנד האָבען קנעכט אָפּגעטאָן אַלע נויטיגע אַרבייט. דאָך אפילו שפּעטער ווען עס איז שוין אויפגעקומען גערונגענע אַרבייט זיינען נאָך אַלץ געבליבען גענוג קנעכט. דאָס איז געווען א דאַנק די פאַרשידענע אומגלי־קען וואָס זיינען פאָרגעקומען אַזוי אָפט אין דער אידישער געשיכטע. די לאַנגע ערפאָלגלאָזע מלחמות מיט דמשק, הונגער, מגפות האָבען געמוזט פאַר־מעהרען די צאָהל פון אומגליקליכע בעלי־חובות און האָבען געמוזט פאַראַרי־מען גרויסע מאַסען פון דער באַפעלקערונג (מלכים ב, ד 1). עמוס איז פול מיט סימפּאַטיע פאַר אָט די הילפלאָזע אביונים, וועלכע ווערען פאַרשקלאַפט דורך די הערשענדע קלאַסען פאַר אַזא קלייניגקייט ווי א זילבער־שטיק אָדער א פּאָר שיך (ב, 6 : ח 6).

דער אויסלענדער (בן נכר), דער פרעמדער (גר). דער איינגעזעסענער (תושב) און דער בירגער (אזרח).

אין דער אידישער באַפעלקערונג פון ארץ ישראל אין דער צייט פון דער מלוכה קאָנען מיר אונטערשיידען אחוץ די קנעכט, נאָך פיער מדרגות אָדער ראַנגען. אויפ'ן ווייטסטען מהלך איז געשטאַנען דער ראַנג פון „אויסלענ־

דער" (בן נכר), מיט וועלכע אידען האָבען קיין פאַרקעהר ניט געהאַט. אזא אויסלענדער האָט ניט געקאָנט פאָדערען קיינע רעכטען, אפילו ניט קיין מקום־מקלט אדער באַשיצונג, ביז ער איז ניט דערגאַנגען צום צווייטען ראַנג. דאַן איז ער געוואָרען א „גר": דאָס הייסט: ער איז געוואָרען דער גאַסט פון א אידען. לויט די אַלטע סעמיטישע מנהגים איז יעדער איינער געווען אַן אַנגעלעגטער גאַסט, באַלד ווי ער איז נאָר געקומען אין שאָטען פונ'ם געצעלט. אפילו אויב ער האָט נאָר אַנגעריהרט דעם שטריק פון געצעלט. איז ער שוין זיכער געווען מיט דער באַשיצונג ניט בלויז מצד פון זיין דירעקטען גאַסט־פריינד, נאָר אויך פונ'ם גאַנצען קלאַן, וועמעס עהרע עס האָט געפאָדערט צו ערפילען די פליכטען צום גר. אָבער די פּריווילעגיע איז געווען אין קראַפט נאָר פאַר א באַגרעניצטער צייט, געננג זיך אויסצורוהען און זיך צוצוגרייטען צום ווייטערדיגען וועג. אָבער אויב דער וואַנדערער האָט פאַרלאַנגט, איז די דאָזיגע צייט פאַרלענגערט געוואָרען אָהן א גרעניץ. דאַמאַלסט איז ער געוואָרען א „גאַסט און אַן איינגעזעסענער" („גר ותושב". בראשית כ"ג 4: ויקרא כ"ה 35, 47: תהלים ל"ט 13: דברי הימים כ"ט 15: תהלים קי"ט 19). ער האָט איבערגענומען געזעלשאַפטליכע מנהגים פון דער געמיינדע וואָס באַשיצט איהם, האָט אַנערקענט איהר גאָט, האָט ביי־געטראָגען צו די אינסטיטוציעס פונ'ם לאַנד. ער איז אָבער ניט צוגעלאָזען געוואָרען צו די הייליגע צערעמאָניעס און מיסטעריען. עס זעהט אויס, אַז אַזוינע תושבים זיינען אָפטמאָל געוואָרען פאַרמעגליכע לייט, ביי וועמען היימיש געבאָרענע פרייע אידען זיינען געווען בעלי־חובות און זאָגאָר קנעכט (ויקרא כ"ה 47). דאָס האָט אָבער ניט געקאָנט זיך באַציהען אויף דאָס סאַמע אַלטע אידישע לעבען. ווען אָט דער באַשיצטער פרעמדער פלעגט צוגעצויגען ווערען צו אַלע פליכטען און זיטען פון אידישען לעבען, צו די רעליגיעזע אַזוי גוט ווי די סאָציאַלע, דאַמאַלסט פלעגט ער דערקלערט ווערען פאַר א פולען בירגער, פאַר א מיטגליד פון דער געמיינדע און פלעגט אוועקגעשטעלט ווערען אויף איין מדרגה מיט דעם געבאָרענעם אידישען פרייען מאַן („אזרח"). ער האָט דערמיט אויפגעהערט צו זיין א באַשיצטער פון זיינע פריהעריגע באַשיצערס, נאָר איז צוגעצעהלט געוואָרען צוזאַמען מיט זיי צווישען די באַשיצטע פון זייער גאָט.

פון דער סאַמע עלטסטער צייט אָן איז ביי די אידען געווען אזא „געמישטע מאַסע", וועלכע איז שפּעטער אסימילירט געוואָרען. מאַנכע פון אָט די צוגעקומענע האָבען זיך קונה שם געווען, ווי למשל: חבר הקיני, כלב, עתניאל. שפּעטער אביסעל הערען מיר מעהר ניט פון גאַנצע קלאַנס אַזוינע,

נאָר פון יחידים, ווי למשל: אוריה החתי, אתי הגתי, צלק העמוני (שמואל ב, ט"ו 19; כ"ג 37).

פונקט ווי מען איז ניט געווען שטרענג צום קנעכט, אזוי איז מען אויך ניט געווען שטרענג צום פרעמדען. דערזעלביגער מאָטיוו ווערט פון דעם אידישען געזעצגעבער געברויכט אין זיין באַציהונג צו זיי ביידען. „איהר זאָלט געדענקען, אז איהר זייט אליין געווען קנעכט און אז איהר זייט אליין געווען פרעמדע אינ'ם לאַנד מצרים" (שמות כ"ב 20; כ"ג 9; ויקרא י"ט 10, 33, 34; דברים א 16; י 18; ט"ו 15). די חילוקים צווישען אידען און פרעמדע וואָס ווערען געמאַכט אין געוויסע פונקטען, ווי למשל ביים נעמען צינזען (דברים כ"ג 20), ביים לאָזען זיי עסען נבלות (דברים י"ד 21), זיינען גיכער געווען אויס טובה צו די אידען ווי אויס רעה צו די פרעמדע. פון דער אַנ־דערער זייט זיינען זעהר שטאַרק געווען די אינדירעקטע דערמונטערונגען צו אן ענגער פאַרבינדונג. אבער ווען דער פרעמדער האָט שוין איינמאָל זיך פאַרבונדען מיט די אידען, שטעהען שוין פאַר איהם אָפען אלע אידישע פריווילעגיעס: דער פסח (שמות י"ב 48), די פרעהליכע ימים־טובים (דברים ט"ז 11, 14; כ"ו 11-13) און דער הייליגער בונד (דברים כ"ט 10; יהושע ח 35).

2.

דער אידישער דאָרף.

דער פאַסטוך.

שוין פון די עלטסטע צייטען אן טרעפען מיר די אידען אלס א פאָלק פון פויערים פון זייער לאַנד. די גרעסטע מעהרהייט פונ'ם פאָלק האָט אויפ־געגעבען די נעוואַוינהייטען פון מדבר־לעבען. זיי באַארבייטען די נחלה פון די פאָטערס ניט בלויז מיט תבואה, נאָר זיי קולטיווירען אויך דעם וויינשטאָק און פלאַנצען אלערליי בוימער.

דאָך אבער זיינען קיינמאָל ניט פאַרלאָשען געוואָרען אין פאָלק די ערי־נערונגען אן דעם מדבר־לעבען, וואָס די אורעלטערן האָבען אמאָל געפיהרט, נאָר מ'האָלט נאָך קלאָר אין זכרון די נאָמאַדישע פאַרגאַנגענהייט. נאַטירליך האָט נאָך אויך אין דער צייט פון דער מלוכה א טייל פון דער אידישער

באפעלקערונג געלעבט אלס נאמאדען. אָבער די אידישע מלוכה האָט זיך געהאלטען אויף דער לאנד־ווירטשאפט פון דער באזעסענער באפעלקערונג. די נאכווירקונג פון דער נאמאדישער פארגאנגענהייט זעהט זיך אָבער אויך אין דער באזעסענער באפעלקערונג דעריז, וואס זי האָט א פאָרליבע פאר האָדעווען בהמות און פאר דאָס פאַסטוכער־לעבען. דער אידישער פויער האָט נאָך אויך שפּעטער בעסער געפּאַשעט די סטאַדע איידער געדריקט די סאָכע נאכגעהענדיג הינטער דעם געשפּאַן פון די אָקסען. און די שפּראַך פון ישראל איז פול מיט בילדער און מליצות, וועלכע שטאַמען פונ׳ם לעבען פון די נאמאדען און פאַסטוכער: דאָס דאָזיגע לעבען ווערט געריהמט און באזונ־גען אין די מעשיות פון די אבות און אין דער שפּעטערדיגער פּאָעזיע.

אויך אין יענע טיילען פון לאַנד, וועלכע זיינען מעהר מסוגל פאר האָ־דעווען בהמות איידער פאר ערד־ארבייט, ווי למשל: די סטעפּע פון יהודה (מיט „עין־גדי“, דעם ציגען־קוואל), דער נ ג ב (וואו נ ב ל האָט זיינע סטאָדעס, שמואל א, כ״ה 2), די טאָלען פון ש ר ו ן און י ז ר ע א ל. וועלכע זיינען טיילווייז צו פייכט פאר ערד־ארבייט, אָבער זיי האָבען פעטע פּאַשע פאר רינדער, ענדליך די גרויסע פּלאַטאָ פונ׳ם דרום אין עבר־הירדן — אויך אין אָט די געגענדען האָבען די אידען, ווי ווייט מיר ווייסען, אויפגע־געבען דאס לעבען אונטער געצעלטען. פון די געצעלט־דערפער זיינען געוואָרען פעסטע ישובים. ארום דעם טורם, וואָס מ׳האָט אויסגעבויט זיך צו באשיצען געגען א פיינדליכען אָנפאל, זיינען קענטיג צוערשט געשאָפען געוואָרען ארומ־געצאָמטע פּלעצער, אין וועלכע מ׳האָט אריינגעטריבען די בהמות*). און שפּעטער זיינען אויסגעבויט געוואָרען דערביי ביידלעך און היי־זער פאר מענשען**). פון אָט די ישובים שיקט ארוים דער אייגענ־טימער פון סטאָדעס זיינע פּאַסטוכער מיט די סטאַדעס אין דער סטעפּע אויף דער פּאַשע. אָט אזוי דער רייכער כלבי נבל, וועלכער האָט פארמאָגט 3000 שאָף און 1000 ציגען (שמואל א, כ״ה). און וואו די שכונה צווינגט ניט פיינדליכע שבטים זיך צו היטען פון פּלינדערונג און רויב, דאָרטען וואוינט דער אייגענטימער פון סטאָדעס אויך אין אָפענע דערפער (חצרות). נאַטירליך האָט דער נאָמאדישער זאָרט לעבען זיך לענגער דערהאלטען אין אזעלכע גע־גענדען וואָס זיינען רייך אין פּאַשע.

*) במדבר ל״ב 36. פארגלייך אויך בראשית ל״ה 21; מלכים ב, י״ח 8.

**) דערפון דערקלערט זיך וואס „עיר“ (פון „עור“, זייז וואכזאם), לכתחילה א פעס־טונג, אז ארט זיך צו באשיצען פון פיינד, האט באקומען די באדייטונג פון שטאָדט.

אבער כאטש דאס פאסטוך־לעבען ווערט אזוי שטארק אידעאליזירט און באזונגען אין דער לעגענדע און אין דער פאעזיע פון דער ביבעל, כאטש גאט גופא ווערט פארגעשטעלט אלס דער געטרייער פאסטוך פון זיין פאלק (תהלים כ"ג), פיהרט אבער דער פאסטוך אין דער ווירקליכקייט זעהר א רויה און שווער לעבען. אפילו דארטען וואו מ'דארף זיך ניט שרעקען פאר א פיינדליכען איבערפאל, פאדערט אויך זיין ארבייט אסך אנשטרענגונג און גויט. „ביי טאג בין איך אויסגעגאנגען פון היץ און ביי נאכט פון פראסט, און דער שלאף איז פארוואגעלט געווארען פון מיינע אויגען" (בראשית ל"א 40). דער פאסטוך האט געמוזט צוזאמענהאלטען די סטאדע, אויסזוכען די פארבלאנדזשעטע בהמות, היילען די קראנקע, פארבינדען די פארוואונדעטע, טראגען אויף די ארעמס דעם אויסגעמאטערטען שאף (יחזקאל ל"ד), שעפען וואסער און גיסען אין דער טרענק־רינע (בראשית כ"ד 20 : כ"ט 2, 3), זיך אפוועהרען פון דעם לייב, דעם בער און דעם וואלף (שמואל א, י"ז 34 : ירמיה מ"ט 19) : און דער געדונגענער פאסטוך איז פאראנטווארטליך צו דעם אייגענטימער פון דער סטאדע פאר דאס, וואס ווילדע חיות צערייסען און גנבים גנב'ענען אוועק*). דאס אנגענומענע רעכט איז אפילו, אז דער באלעבאס מאנט ניט דערפאר, אין פאל אויב דער פאסטוך ווייזט אויף, אז די בהמה איז פארצוקט געווארען אדער אויב עדות באשטעטיגען זיין אומשולד. (שמות כ"ב 9—12 : האמוראבי'ס געזעצבוך § 266). אבער קארגע און זשעדנע באלעבאטים האבען הפנים ניט זעלטען געבראכען די זיטען אין דעם פרט**).

פון אוועגד זיינען די סטאדעס אריינגעטריבען געווארען אין ארומצאמונגען („גדרות צאן", במדבר ל"ב 16 : שמואל א, כ"ד 4), ביי וועלכע עס איז קענטיג אויך געווען אויפגעשטעלט א „סטאדע־טורם" פאר א בעסערער באשיצונג („מגדל עדר", בראשית ל"ה 22 : מלכים ב, י"ז 9). די בהמות פלעגען בעת מעשה געצעהלט ווערען, דורכגעהענדיג אונטער דעם פאסטוך'ס רוט (ויקרא כ"ז 32 : ירמיה ל"ג 13 : יחזקאל כ 37).

די אויסריכטונג פונ'ם פאסטוך איז געווען זעהר אן איינפאכע. זיין מאגערע פראוויאנט האט ער געטראגען אין זיין טארבע (שמואל א, י"ז 40), געמאכט מסתמא, ווי עד היום נאך אין פאלעסטינא, פון פעל פון א

*) דער פאסטוך איז אויך געווען פאראנטווארטליך פאר דאס אפווארפען פון די בהמות. דאס קאן מען זעהן ווען מען פארגלייכט בראשית ל"א 38 און האמוראבי'ס געזעצבוך § 264.

**) ווי די לעגענדע דערצעהלט עס פון לבן'ען, כדי איהם צו כאראקטעריזירען אלס זשעדנע און קארג (בראשית ל"א 39).

שעפס אדער א ציג. זיין הויפט־כלי־זיין איז געווען דער פאסטוך־שטעקען (מיכה ז 14). אלס צוגאב קומט נאך א שליידער־האלץ (שמואל א, י"ז 40). פאסטוך־הינט האבען איהם געהאלפען היטען די סטאדע (איוב ל 1). פון דער יעקב־געשיכטע מעג מען אפשר ארויסדרינגען, אז דער לוין פונ'ם פאסטוך איז אפטמאל געווען א חלק אין די בהמות פון דער סטאדע.

אבער ניט קוקענדיג אויף דעם וואס די נאמאדישע געוואוינהייטען און צושטענדען האבען זיך ווייטער געהאלטען, האט דער אידישער האדוועער פון בהמות זיך פארט אפגעזאוינט פון פאראכטען די ערד־ארבייט, דער כאראקטעריסטישער סימן פונ'ם נאמאד. ער פארשאפט זיך די פראדוקטען פון ערד־ארבייט, אהן וועלכע אויך דער נאמאד וויל ניט אויסקומען, באלד נאר ווי ער פארלאזט די אונטערסטע שטופע פון ציוויליזאציע. ניט בלויז שאפט ער זיך איין די דאזיגע פראדוקטען דורכ'ן אויסבייטען אדער קויפען, נאר ער זוכט זיי צו קריגען דורך אייגענער ארבייט און ער באזעעט א שטיק פעלד מיט גערשטען אדער לינזען (בראשית כ"ה 34), אדער ער פלאנצט בוימער אין א באשיידענער מאס, ווי עמוס פון תקוע (עמוס ז 14). נאך מעהר, די באשעפטיגונג מיט'ן באארבייטען די ערד איז ניט בלויז די אלגעמיינסטע און פארברייטסטע אין דאָרף פונקט ווי אין שטאָדט, נאר זי פאראייניגט אויך אלע קלאסען דורך גלייכע אינטערעסען. הויך און נידעריג גיט זיך דערמיט אפ: דוד'ס הויפט־קאמאנדיר יואב זעעט גערשטען (שמואל ב, י"ד 30), שאול, וועלכער איז געזאלבט געווארען צום קעניג, געהט אין פעלד מיט דעם געשפאן פון די אקסען (שמואל א, י"א 5), און אויך נאך זיין באשטייגען דעם טראהן האט שאול, ווייזט אויס, געצויגען זיין חיונה פון זיין נחלה אויפ'ן לאנד, וואס זיין קנעכט ציבא האט פאר איהם פארוואלטעט. פונקט אזוי האט דער כהן אביתר זיין מאיאנטיק אין ענתות (מלכים א, ב 26).

דער פויער.

דער פויער, וואס באארבייט די ערד, וואוינט צום טייל אין אפענע דערפער (פרזות), צום טייל אין שטעדט מיט א טורם (מגדל) אדער א פעסטונג (עיר), ארומגערינגעלט מיט מויערן. אויך אין איינצעלנע געהעפטען האבען, ווייזט אויס, זיך באזעצט רייכערע פויערים (שופטים י"ז י"ח). אבער פון אזעלכע איינצעלנע ישובים זיינען כמעט אומעטום ביסלעכווייז אויסגעוואקסען געשלאסענע דערפלעך, מחמת ביי דער פארמעהרונג פון דער פאמיליע האבען די זיהן פון הויז זיך באזעצט נעבען דעם געהעפט, און פרייגע־

לאָזענע קנעכט און אָרימע פּרייע, וועלכע האָבען זיך געשטעלט אונטער דער באַשיצונג פון דער משפּחה, האָבען געקראָגען די ערלויבעניש צו טאָן דאָס־זעלביגע.

דאָס הויז פון דעם אידישען פּויער איז געוועזן דערזעלביגער פּרימיטיווער בנין, אין וועלכען דער פּאַלעסטינישער פּעלאַך וואוינט נאָך עד היום. עס איז אַ געבוי פון אין דער לופט געטריקענטע ציגעל און סיקאָמאָרען־האָלץ (ישעיה ט 9). אויף די באַלקענס איז פון דעם פעסט צוזאַמענגעטראָטענעם ליים געוואָרען אַ פלאַכער דאַך, אויף וועלכען מ'שלאָפט ביי נאַכט. דאָס רוב הייזער זיינען געוועזן, ווי נאָך היינט אין פּאַלעסטינא, איין־שטאָקיג. אין די הייזער פון די אָרימע האָט מען קענטיג ביי נאַכט אויך אַריינגענומען די בהמות. הייזער פון רייכערע ליט, באַזונדערס אין די שטעדט, האָבען אויך אַן אייבערסטען שטאָק (עליה).

די פאַרשפּרייטסטע בהמות פון דער סטאַדע זיינען ציגען און שאָף. ווי ס'איז צו זעהן פון די דינים וועגען קרבנות געהערען די שאָף צו דער ראַסע מיט די פעטע וויידעלס, וואָס איז נאָך איצט היימיש אין פּאַלעסטינא. צום האָדעווען רינדער זיינען ניט אַלע טיילען פון לאַנד מסוגל, דאָך אָבער איז דער רינד פאַראַן אומעטום וואו מען באַאַרבייט די ערד. דער אָקס דינט צום אַקערען ווי אויך צום דרעשען די תבואה. פאַרמעגליכע פּויערים האָבען אייזלען. דער אייזעל איז די געוועהנליכע בהמה צום רייטען; ער דינט אחוץ דעם אַלס טראַנספּאָרט־מיטעל פאַר די פּראָדוקטען פון אגריקולטור. דאָס פערד איז נאָך זעלטען. עס דינט נאָך ניט פאַר פרידליכע צוועקען און ווערט איינגעפיהרט פון עגיפּטען פאַר די באַדערפענישען פון מלחמה. דעם שטעל פון אייזעל פאַרטרעט ביי מיטגלידער פון דער קעניגליכער פאַמיליע דער שענערער מוילאייזעל (פּרדה, שמואל ב, י"ג: י"ח 9: מלכים א. א 33): וואַהרשיינליך אויך ניט געהאָדעוועט אינ'ם לאַנד, נאָר אַריינגעפיהרט פון דער פרעמד (מלכים א, י 25). קעמלען האָט דער איד אין יענער צייט ניט געהאַלטען*). ניט פּאַסען זיי אין זיין ווירטשאַפט, ניט קענען זייערע איינגענאַרטיגע כוחות אויסגענוצט ווערען פון איהם; דערצו נאָך זיינען זיי טמא, אַזוי אַז פון זייער מילך און זייער פלייש קאָן מען ניט געניסען.

*) ערשט אין שריפטען פון נאָכ'ן גלות בבל ווערען זיי דערמאָנט אַלס אידיש פאַרמעגען. פון די אבות קען מען קיין קשיות ניט פרעגען, ווייל זיי ווערען געשילדערט אַלס בעדואינער.

דאס לעבען ביי דער ערד־ארבייט.

דאס פארזעען פון די פעלדער הייבט זיך אן מיט דער ווינטער־זאט (ווייץ, גערשטען, לינזען און אז. וו.) באלד ווי דער פריה־רעגען (יורה) האט ווייך געמאכט דעם אויסגעברענטען און צעריסענעם ערד־באדען, בכן ענדע אקטאבער, אין נאוועמבער, אפט ערשט אנהויב דעצעמבער. די זומער־פרוכט (הירז, וויקע) ווערט געזעעט נאכ'ן ענדיגען די ווינטער־זאט, טיילווייז (צום ביישפיל אוגערקעס) אויך ערשט נאכ'ן אראפנעמען די ווינטער־פרוכטען. די ערד ווערט געעפענט מיט דעם אקער (ישעיה כ"ח 24), דאס הייסט: נאר פון אויבען אויפגעקראצט, ווארים דער שניט געהט נאר בערך 10—12 צענטימעטער טיף. דער אקער האט ניט געקאנט זיין פרימיטיווער ווי ער איז היינט אין פאלעסטינא. דעם אקער ציהט געוועהנליך א יאך אקסען. אנצוטרייבען די בהמות באנוצט מען זיך מיט דעם אקסען־שטעקען („מלמד הבקר". שופטים ג 13), א לאנגען שטעקען מיט אן אייזערנעם שפיץ, וואס מ'האט ביי א געלעגענהייט אויך באנוצט צו פאנאנדערקלאפען א שטיק ערד. דאס צעאקערטע לאנד האט מען דאן גלאט געמאכט מיט א בראנע, וועלכע איז פילייכט באשטאנען נאר פון א שטארקער ברעט אדער פון א האלץ (ישעיה כ"ה 24; הושע י 11). דאן איז דער זאמען פאנאנדערגעשאטען געווארען מיט דער האנט און איינגעאקערט געווארען. פולקום צייטיג מאכט דעם זאמען דער שפעט־רעגען (מלקוש), וואס פאלט פון פעברואר אן.

דער תבואה־שניט הייבט זיך אן אין אפריל מיט די גערשטען און ענדיגט זיך אין יוני מיט'ן שניט פון די ווייץ. ביי די גרויסע קלימאטישע פארשידענקייטען, וואס באשטעהען צווישען די איינצעלנע לאנדשאפטען, האט דער אנהויב פון שניט געמוזט זיין זעהר פארשידען. די זיבען־וועכענטליכע צייט פון שניט איז געווען א צייט פון יום־טוב'דיגע הולאנקעס און אלגעמיינער פרעהליכקייט**). אלט און יונג נעמט אנטייל אין דער שמחה. געשניטען געווארען איז די תבואה מיט א האלב רונדען אייזערנעם שנייד־מעסער. אזא שנייד־מעסער האט מען לעצטענס אויסגעגראבען אין ל כ י ש. די געשניטענע תבואה ווערט תיכף דורך מענשען אדער אויף אייזלען געבראכט אין שייער, וואס ליגט וואו נאר מעגליך אויף א ווינטיגען בערגעל.

---

*) די פרייד פון תבואה־שניט איז א שפריכווערטליכע באצייכנונג פאר א גרויסער פרייד (ישעיה ט 2; תהלים ד 8).

דאָרטען טרייבט מען איבער דער תבואה רינדער און אייזלען אזוי לאנג ביז זייערע קאפּיטעם צערייבען די זאנגען און די קערנער ווערען באפרייט פון די הילזען. אויך קען מען שוין דעם דרעש־שליטען (חרוץ, מורג, ישעיה כ״ח 27; מ״א 15; דברי הימים א, כ״א 23). וואס איז געווען פארשפּרייט אומע־טום אין אלטערטום און וואס ווערט אויך איצט נאָך געברויכט אינ׳ם מזרח. דאס איז א דיקער ברעט באזעצט מיט הארטע, שפּיציגע שטיינער, וואס ווערט געשלעפּט דורך בהמות איבער דער תבואה. נעבען דעם דרעש־שליטען געברויכט מען אויך, פּונקט ווי אין דער אלטער עגיפּטען, דעם דרעש־וואגען (עגלה, ישעיה כ״ח 27; עמוס א 3). דאס איז א קליין וואגען־געשטעל מיט וואלצען, און וועלכע עס זיינען אנגעשלאגען שארפע אייזערנע מעסערס, וואס שניידען די תבואה.

מיט א לאנגען הילצערנעם גאפּעל („מזרה״ ישעיה ל 24; ירמיה ט״ו 7) אדער שאָפעל (רחת ישעיה ל 24) ווערט די געדראָשענע תבואה געשאָ־פעלט ביי א רוהיגען ווינט, וואס וועהט דאס רוב נאָכמיטאג, און פון אווענד (רות ג 2). די קערנער מוזען נאָך ווייטער גערייניגט ווערען דורך א זיפּ (עמוס ט 9). דער שטרוי (תבן) ווערט נעבען די גערשטען געברויכט אלס שפּייז פאר די בהמות. אזוי ווי מ׳דארף ניט מורא האבען פאר רעגענס און שטורעמס, איילט זיך דעריבער דער פּויער ניט מיט׳ן דרעשען (ויקרא כ״ו 5); ער לעבט וואכענלאנג ביי טאג און ביי נאכט אין שייער, וואו ער היט זיינע תבואה (רות ג 7). דאס אויסגעדראָשענע ברייגנט מען ניט תיכף אין הויז, נאָר מ׳באהאלט עס אויפ׳ן פעלד אין גריבער*). צארטע זארטען ווערען ניט געדראָשען אין שייער, נאָר ווערען אויסגעקלאפּט מיט א שטעקען (ישעיה כ״ח 27). אויך א קליין ביסעל תבואה ווערט מיט׳ן שטעקען אויס־געקלאפּט (שופטים ו 11; רות ב 17).

אלגעמיין פארשפּרייט אין לאנד איז די קולטיווירונג פון פלאקס. פון פלאקס מאכט מען אונטערסטע מלבושים. פון וואל פון די שאף מאכט מען מאנטלען. באוואל אבער טרעפען מיר ניט אלס פּראָדוקט פון פּאלעסטינא אין דער סאמע אלטער צייט.

איילבערטבוים, פייגענבוים און וויינשטאק קומען שוין פאר אין דער אלטער פאבעל פון יותם (שופטים ט) אלס כאראקטעריסטישע פלאנצען פונ׳ם לאנד; דער איילבערטבוים ווערט געעהרט פון גאָט און מענשען צוליב זיין

*) „מטמונים״, ירמיה מ״א 8. דער דאזיגער אופן פון באהאלטען ווערט נאָך איצט פּראקטיצירט אין פּאלעסטינא.

אויל*). דער פייגענבוים ווערט געריהמט צוליב זיין זיסקייט, דער וויין אבער דערפרעהט גאָט און מענשען, ווארים ער טאָר ניט פעהלען אויפ׳ן מזבח פונקט ווי דאס אויל.

א בליהענדיגע גערטעניש פונ׳ם ווינשטאָק איז עד היום כאראקטעריס־טיש פאר דאס לאַנד אין מערב־זייט פון ירדן. די דאָזיגע גערטעניש אויף וויין האָט געפונען איהר באצייכנענדען אויסדרוק אין דער לעגענדע פון דעם ריזיגען היינגעל וויינטרויבען, וואס די מרגלים האָבען אפּגעשניטען אין טרויבען־טאָל ביי חברון, אין די פערזען לכבוד יהודה אין יעקב׳ס ברכה (בראשית מ״ט) און אין דער דערוואַרטונג פון משיח׳ס צייט, ווען די בערג וועלען טריפען פון טרויבען־זאַפט און די קעלטער־טרעטער וועלען ביז צו דער זאַט־צייט טרעטען וויינטרויבען. נאָך עד היום געפינען זיך אין לאַנד אסך קעלטערן אויסגעהאַקט אין פעלזען, וואס זאָגען עדות פאר דעם רייכען וויין־געננוס פון די אמאָליגע איינוואוינער.

אין איינצעלנע ערטער, למשל אין ירדן־טאָל און ביים ים־כנרת, הייבען די וויינטרויבען אָן שוין צייטיג צו ווערען אין יוני, די אלגעמיינע צייט אבער פאר אראָפּקלייבען די וויינטרויבען איז סעפּטעמבער. דער וויין־קעלטער (גת) איז באשטאַנען פון צוויי קייל־עכדיגע אדער פירקאַנטיגע בעקענס אויס־געהאַקט אין דעם באָדען פון פעלז. דער פרעס־בעקען („גת״ איז אַ ענגערען זין, „פורה״) האָט געהאַט א דורכמעסער ביז צו 4 מעטער. דורך א טיפער אָפענער רינע איז פון דאנעט געפלאָסען דער זאַפט אין דעם זאמעל־בעקען („יקב״), וואס איז געווען ביז צו א מעטער טיף. אָפטמאָל געפינט זיך נאָך א דריטער באהאַלטער, אין וועלכען עס פליסט אריין פון דעם צווייטען דער עטוואס אָפּגעקלערטער זאַפט. די טרויבען זיינען מעהרסטענס געטראָטען גע־ווארען („דורך בגת״. ישעיה ס״ג 2, 3). דאָך אבער האָט מען אויך אויסגע־פרעסט דעם זאַפט דורכ׳ן ארויפלעגען שווערע שטיינער אדער מיט א הייב־שטאַנג.

די גערונג פון דעם טרויבען־זאַפט הייבט זיך אָן ביי דער הערשענדער ווארימקייט שוין 10—12 שטונדען נאָך דער קעלטערונג. דער געקעלטער־טער וויין איז געפילט געווארען אין קריג (ירמיה י״ג 12) אדער אין לאָגלען

*) שופטים ט 9. מאַנכע מאָדערנע מבארים לעזען לויט׳ן תרגום השבעים „אשר בו יכבדו״, עס הייסט: „מיין פעטקייט, מיט וועלכער מען עהרט גאָט און מענשען״. שטאָדע אבער לעזט לויט דער מסורה „בי״ און ער פארטייטשט „בי״ „אין מיר״, עס הייסט: „מיין פעט־קייט, וואס גאָט און מענשען עהרען אין מיר״.

(הושע ט 4, 13). דאָרטען האָט מען איהם געלאָזט גערען און א צייט ליגען
אויף הויווען: דאָן איז ער איבערגעגאָסען געוואָרען (ירמיה מ"ח 11: צפניה
א 12: ישעיה כ"ה 6) און איז דורך דעם געוואָרען מילדער.

דאָס אויל פון איילבערטבוים פאָרטרעט ביים צוגרייטען די לעבענס־
מיטלען די שמאַלץ פון בהמות, וואָס געהערט אויפ'ן מזבח פון די געטער.
פאַר די איינוואוינער פון די לענדער ביים מיטעללענדישען ים איז אויל
נויטיג פאַר'ן קערפּער פּונקט אזוי ווי פאַר מאָדערנע פעלקער זייף.

די איילבערטען ווערען אראָפּגענומען אין אָקטאָבער און נאָוועמבער.
ווען זיי ווערען אין גאַנצען צייטיג איז דאָס אויל ניט אזוי שטאַרק גוט.
זיי ווערען דעריבער פאַרזיכטיג געפליקט איידער זיי זיינען נאָך אין גאַנ־
צען צייטיג (ישעיה י"ז 6: כ"ד 13). דאָס פיינסטע אויל האָט מען באַ־
קומען, ווען מ'האָט צעשטויסען די איילבערטען אין א געפעס, זיי ניט פּרע־
סענדיג שטאַרק („שמן זית כתית", שמות כ"ז 20: מלכים א, ה 25). דער
הויפּט־טייל פון די אראָפּגענומענע איילבערטען איז געקעלטערט געוואָרען
אין גאָרטען גופא אין פעלז־קעלטערן (מיכה ו 15). די עלטסטע אויל־קעלטערן
וואָס מ'האָט געפונען איז תענך זיינען באַשטאַנען פון א גרויסער פעלז־
פּלאַטע מיט א ראַנד און א אָפּצוגס־קאַנאַל פאַר דער פליסיגקייט, וועלכער
האָט געפיהרט אין א לאָך. געפּרעסט האָט מען מיט א גרויסען שטיין:
אנדערע אויל־קעלטערן האָבען געהאַט, קאָן זיין, די פאָרם פונ'ם וויין־קעל־
טער. דאָס אויל איז אסך עקספּאָרטירט געוואָרען (יחזקאל כ"ז 17: הושע
י"ב 2: מלכים א, ה 25), באַזונדערס קיין עגיפּטען (הושע י"ב 2).

פון די עלטסטע צייטען אָן איז דער מאַנדעלבוים אָפּט קולטיווירט גע־
וואָרען. מעהר א לוקסוס־בוים איז דער מילגרוים־בוים, וועלכער האָט ווי
די מירטע (הדסים־בוימעל) זיך פאַרשפּרייט מיט דעם דינסט פון דער סעמי־
טישער עשתרת (ווענוס, אַפראָדיטע) פון די סעמיטען־לענדער צום מערב.
די וויין־רויטע פרוכט פון דעם מילגרוים־בוים מיט די צאָהללאָזע קערנער
אויסגעבעט אין א שנייאיגער מאַסע שפּילט א גרויסע ראָלע אין דער סימ־
באָליק פון די אַלטע פעלקער און האָט אויך געפונען א פּלאַץ אין דער סימ־
באָליק פונ'ם יהוה־קולט (מלכים א, ז 18: שמות כ"ח 33).

די פלאַנצונג פון אַט דעם בוים האָט געמוזט זיין אומעטום שטאַרק
פאַרשפּרייט, וואָרים ניט בלויז געברויכען איהם אלס בילד די דיכטער פון
דער ביבעל, נאָר נעבען דעם פייג און דעם וויינטרויב ווערט ער אויך דער־
מאָנט אין דער געשיכטע פון די מרגלים אלס כאַראַקטעריסטיש פאַר דער
מערב־זייט פון ירדן (במדבר י"ג 23). נאָר אין אויסנאַמיגע פאַלען ווערט

דערמאָנט דער עפּעל*), און נאָר איין מאָל ווערען דערמאָנט די ניס פון דעם פּיסטאַשקעס־בוים, וואָס איז זעהר זעלטען אין פּאַלעסטינא („בטנים״, בראשית מ״ג 11): און פון עמוס (ז 14) ווייסען מיר, אז מ׳האָט געוואוסט צו מאַכען מיט׳ן איינשטעכען**) געניסבאַר די פרוכט פון דער אין די נידערונגען אזוי אָפטער סיקאָמאָרע (שקמים). דער טייטעלבוים, וועלכער איז ווייזט אויס גע־וואַקסען אמאָל אין פּאַלעסטינא מעהר ווי איצט, איז אויך דאַמאָלסט קענטיג געפלאַנצט געוואָרען און האָט אַרויסגעבראַכט צייטיגע פרוכט נאָר אין די דרום־גרעניצען פון׳ם לאַנד און אין דער הייסער ירדן־נידערונג ביי יריחו.

דאָס נייע לעבען פון׳ם פייגענבוים הייבט זיך שוין אָן אין פעברואַר צו באַווייזען, די קליינע פייגען וואָס הייבען ערשט אָן צו וואַקסען ווערען גערן געגעסען ניט צייטיגערהייד שוין אין אַפּריל; דאָס זיינען די פריהיגע פייגען („פּגים״ אָדער „בכורים״, הושע ט 10; ישעיה כ״ח 4; מיכה ז 1; שיר השירים ב 13), וועלכע פאַלען דאָס רוב אַראָפּ איין אָן אומצייטיגען צוש־טאַנד (נחום ג 12). געטריקענטערהייד זיינען די פייגען אַן אַלגעמיין פאַר־שפּרייטע שפּייז.

3.

די אידישע שטאָדט.

דאָס אויסזעהן פון דער שטאָדט.

דער אונטערשייד וואָס ווערט געמאַכט אין תנ״ך צווישען שטאָדט און דאָרף איז לכתחילה געווען צווישען אַן אַרומגעמויערטען אָרט (עיר, עיר חומה, ויקרא כ״ה 29) און אָפענע ישובים (פּרזות, יחזקאל

---

*) אויב מיט די גאָלדענע עפּעל (תפוחי זהב, משלי כ״ה 11) זיינען געמיינט די זיסע ציטראָנען, דאַן איז דאָס איינע פון די פיעל ראיות, אז דאָס בוך שטאַמט פון אַ אינגערער צייט. דאָס איז וואַהרשיינליך אויך מיט דער באַוועל־וועבעריי (שש), וואָס ווערט דערמאָנט אין ל״א 22.

**) די פרוכט פון דער סיקאָמאָרע האָט אַ ווערימעל אין זיך, וואָס מאַכט זי ביטער. זי ווערט ערשט עסבאַר ווען מ׳שטעכט זי אויף און דאָס ווערימעל פאַלט אַרויס. אַט דאָס אויפשטעכען די פרוכט איז לויט אסף מאָדערנע מבארים די באַדייטונג פון „בולס״ (עמוס ז 14). זעה וו. ראָבערטסאָן סמיטה, „דהי פּראָפעטס אָוו איזרעאל״, 1897, ז. 396.

ל"ח 11; כפר, שמואל א, ו 18) אדער איינצעלנע געהעפטעז. עס איז אבער אלעמאל א חילוק צווישעז שטאָדט און דאָרף איז קולטורעלער באַ־ציהונג: אין די שטעדט איז די קולטור א העכערע און א פארפיינערטערע. דער דאָרף איז אפּהענגיג פון דער שטאָדט. די אָפענע דערפער זיינען די „טעכטער" פון דער שטאָדט, וועלכע ווערט אויך באצייכענט אלס זייער „מוטער" (במדבר כ"א 25, 32; ל"ב 42; יהושע י"ז 11; י"ג 23, 28; שמואל ב, כ 19).

לויט די אויסגראבונגען קענען מיר לכל הפּחות זיך מאכען אן אלגעמיי־נעם בילד פון א אידישער שטאָדט אין יענער צייט. דער שטח, וואס דער מויער האט איינגעשלאָסען, איז געווען א קליינער אויך ביי באדייטענדערע פעסטינגען ווי מגידו, תענך, גזר. אָפענע באזעצטע ערטער האבען זיך אסך ווייטער אויסגעשפּרייט, אבער אין די שטעדט האט מען געזוכט צו האלטען די פארטיידיגונגס־ליניע אזוי קליין ווי מעגליך.

אינעווייניג אין שטאָדט איז אלצדינג געווען ענג צוזאמענגעדריקט. די קליינע הייזער זיינען געווען געבויט פון אומבאהאקטע שטיינער אדער ליים; הייזער פון באהאקטע קוואדראט־שטיינער (בתי־גזית) זיינען ניט געווען קיין אָפטע זאך אפילו אין דער שפּעטערער צייט פון דער מלוכה. נאר איין בנין האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין גרויס און זיין פעסטען בוי, דאס איז גע־ווען די בורג (מגדל), וועלכע איז ווידער געווען פאר זיך ארומגערינגעלט מיט א מויער און האט געדינט אלס לעצטער „מקום מקלט" געגען דעם פיינד. די גאסען צווישען די דאזיגע הייזער זיינען געווען ענג. יוסף פלאוויוס רעדט אָפט פון דער ענגקייט פון די ירושלים'ער גאסען. עס האבען זיך אבער אויך געפונען מאנכע ברייטערע גאסען, דורך וועלכע מ'האט געקאנט פאהרען מיט א וואגען (ירמיה י"ז 25).

די אויסגראבונגען אין גזר, תענך, מגידו האבען געוויזען, אז דער פעלז־באדען אונטער אָט די אלע שטעדט איז געווען דורכגעלעכערט מיט וואסער־ציסטערנעס. מען מוז פארגלייכען דערצו דעם באריכט פון מישע מלך מואב (שורה 24 פון זיין אויפשריפט), אז ער האט אין דער שטאָדט ק ר ח ה געלאזט מאכען א וואסער־גרוב ביי יעדען הויז. טייכען און ברונימער האבען אחוץ ירושלים נאך געהאט מאנכע אנדערע שטעדט. ווארים דאס רוב איז דער קוואל ניט געלעגען אינערהאלב פון מויער.

פון א ברוק אויף די גאסען הערען מיר ניט פון דער צייט פון דער

מלוכה*). דאך אבער איז שוין געווען אין אחז'עס צייט א שטיינערנער פלאס־טער אין פאר־הויף פון בית־המקדש (מלכים ב, ט"ז 17). עס ווערט אפט גע־רעדט פון דעם שמוץ פון דער גאַס (ישעיה י 6 : מיכה ז 10). דעם אָפּפאַל און די ארויסקערעכץ פון די הייזער האָט מען, ווי נאך היינט אין אריענט, ארויסגעווארפען אויף דער גאס פאר די הפקר'ע הינט (ישעיה ה 25 : שמות כ"ב 30**). גאסען־פאליציי און גאסען־באלייכטונג זיינען ניט געווען, דערפאר אבער פלעגען נאכט־וועכטער ארומגעהן דורך די גאסען פון שטאדט (שיר השירים ג 3 : ה 7 : ישעיה כ"א 11).

וועגען דער אדמיניסטראטיווער פארוואלטונג פון די שטעדט ווייסען מיר ניט פיעל. אין ספר דברים ווערען אפט דערמאָנט די עלטסטע און נעבען זיי די ריכטער („זקנים" און „שופטים", דברים י"ט 12 : כ"א 2 : כ"ב 15 : כ"ה 7). וואהרשיינליך זיינען יענע עלטסטע געווען די פארשטעהער פון די איינפלוסרייכע פאמיליען פון א שטאדט. אין דער שפּיץ פון שומרון און ירושלים איז געשטאנען אן אויבערסטער באאמטער („שר", מלכים א, כ"ב 26 : מלכים ב, כ"ג 8). אין א שפעטערער צייט האט ירושלים געהאט מעהרערע הויכע באאמטע („שרים", דברי הימים ב, כ"ט 20 : נחמיה ג 9, 12).

פרייע פלעצער אין מיטען שטאדט זיינען ניט געווען. נאר ביי די טויערן אינעווייניג פון שטאדט זיינען געלעגען גרעסערע אדער קלענערע פרייע פלע־צער (רחובות), די צענטערס פון דעם גאנצען עפענטליכען לעבען (נחמיה ח 16). דאָ איז געווען דער מאַרק (מלכים ב, ז 1). דאָ האט מען גע'משפט (שמואל ב, ט"ו 2 : דברים כ"א 19) און דאָ פלעגען געמאכט ווערען אלערליי אָפּמאכען און קאנטראקטען (בראשית כ"ג 10 : דברים כ"ה 7 : רות ד 1. 11). אלע וויכטיגע עפענטליכע ענינים זיינען פארהאנדעלט געווארען ביים טויער : דער קעניג האט דא פארזאמעלט דאס פאלק (מלכים א, כ"ב 10) און דאָ האט מען פראָקלאמירט אלץ וואָס האט געזאָלט עפענטליך באקאנט געמאכט ווערען (ירמיה י"ז 19). אָפט זיינען אויך געווען ציסטערנען און ברונימער נאָהנט ביי דעם טויער, ווי א שטייגער אין בית־לחם (שמואל ב.

---

*) ערשט אונטער הורדוס אגריפּוס דעם צווייטען הערען מיר, אז ירושלים איז אויס־געברוקירט געוואָרען מיט ווייסע שטיינער (יוסף פלאוויוס, אידישע אלטערטימער, בוך 20, קאפ. 9 § 7).

**) פיליכט קען מען עפּעס יאָ געפינען אַ שטיקעל רמז, אַז מ'האָט גערייניגט די גאַסען (מלכים א, י"ד 10).

כ"ג 15). וואו מ'האט זיך צוזאמענגעטראָפען אין קיהלען אווענד צו הערען די נייעס פון טאָג. בכלל האבען זיך אלע צוזאמענגעקליבען ביים טויער פאר געזעלשאפט און אונטערהאלטונג מחמת קיין אנדערע עפענטליכע פארגעניגונגס-פּלעצער זיינען אין יענער צייט ניט געווען (בראשית י"ט 1; תהלים ס"ט 13). פרעמדע האָבען דאָ איבערגעיעכטיגט און האבען דאָ אויך גיכער ווי אנדערשוואו געפונען א מכנים-אורח. וועלכער האט זיי אריינגענומען אין זיין הויז (בראשית י"ט 2; שופטים י"ט 15).

כאראקטעריסטיש פאר די שטעדט פונ'ם מזרח איז דאָס וואָס דארטען וואוינען צוזאמען אין א באשטימטער מארק-גאָס די בעלי-מלאכות לויט זייער מלאכה און די סוחרים לויט זייער סחורה. דאָס איז שוין אזוי געווען אין דער סאַמע אלטער צייט. אין ירושלים, למשל, איז געווען א "בעקער-גאס" ("חוץ האופים", ירמיה ל"ז 21) און א "פיש-טויער". וואָס האָט קענטיג געהאט זיין נאָמען פון דעם דערבייאיגען פיש-מארק (צפניה א 10).

די בעלי-מלאכות.

די נאָמאדען פון סירישען מדבר, וועלכע זיינען שטענדיג געשטאַנען אונטער דער השפעה פון דער באבילאָנישער קולטור, האבען הפנים שוין אין דער פריהעסטער צייט געהאט די איינפאכסטע קענטעניש אין מעטאַל-ארבייט און אין מאכען לעדער. עס קאָן דערפאר גרייליך זיין, אַז די אידען האבען געקענט די מלאכה פון שמידען מעטאל נאָך זייענדיג נאָמאדען. די ביבלישע לעגענדע באצייכענט דעריבער די דאָזיגע מלאכה אלס א גאַנץ אלטע, פון דער גראָהער אורצייט, און שרייבט זי צו צו למך'ס זוהן תובל-קין, דעם ער-שטען שמיד פון בראָנז און אייזען (בראשית ד 22).

נאָכ'ן באַזעצען זיך אין לאַנד האָט זיך פיעל ניט געענדערט אין דעם פּרט. יעדער פּויער איז געווען זיין אייגענער בעל-מלאכה, אזוי וויים ווי ער האָט ניט געדעקט זיינע באדערפעגישען פון די כנעני'שע סוחרים, וועלכע האָבען געלעבט אינ'ם לאַנד פון מסחר. די פרוי האָט געטריקענט דעם פלאַקס אויף דעם דאַך פון הויז. פון פלאַקס און וואָל האט זי אויף דעם שפּין-רעדיל אויסגעשפּונען גארן, פון דעם גארן האָט זי געמאכט פאַדים און אויסגעוועבט צייג, און פונ'ם צייג האָט זי געמאכט די איינפאכע קליידער (שמואל א, ב 19). דער מאַן האָט פארשטאַנען ווי אויסצואַרבייטען לאַגלען פון פעל פון די געקוילעטע בהמות און ווי עם אויסצואַרבייטען אין לעדער און צו מאַכען דערפון סאַנדאַלען, גארטלען און רימענס. אויך אַז איינפאַך

הייזעל פון שטיינער האָט ער ווי עס איז צוזאמענגעשטעלט מיט דער הילף פון זיינע שכנים. אלס בעלי־מלאכות ווייסען מיר פון יענע עלטסטע צייטען נאָר דעם שמיד און דעם טעפּער. זייער ארבייט פאָדערט ניט בלויז א גע־וויסע געניטקייט, נאָר אויך ספּעציעלע געצייג*).

אין דער אומרוהיגער צייט פון די מלחמות מיט די פּלשתים איז ניט מעגליך געווען פאר מלאכות זיך ברייט צו אנטוויקלען (פאַרגלייך דאס אוועק־פיהרען פון די שמידען און די שלאָסער, וואָס ווערט דערצעהלט אין שמואל א, י״ג 19—22). שלמה האָט טאַקע דעריבער ניט געקאָנט אויסקומען אהן דער הילף פון די פעניקיער. אין זיין צייט אבער האָט די לאגע, ווייזט אויס, זיך פאַרבעסערט. די אידען האָבען זיך געלערענט פון די פרעמדע לעהר־מייסטער. און נאָכדעם ווי די כנעני'שע שטעדט האָבען זיך געהאט געעפענט פאר די אידען, און די אידען האָבען זיך ביסלעכווייז צוגעוואוינט צו די העכערע באדערפענישען פון דער כנעני'שער ציוויליזאציע, זיינען דערמיט געווען געגעבען די נויטיגע פאַרבינדונגען פאר פאַכמעסיגע מלאכות. אויפ'ן לאַנד האָבען נאָך געמעגט הערשען די אלטע צושטענדען, וואו דער פויער איז זיין אייגענער בעל־מלאכה, אבער דאָס צוזאמענלעבען פון אסך מענשען אין דער שטאָדט און די גרעסערע באדערפענישען האָבען געפאָדערט און מעגליך געמאכט ארבייטס־טיילונג, וועלכע אליין מאכט מעגליך צו קריגען א גרעסערע געניטקייט אין א באשרענקטען ארבייטס־פאַך.

אין דער צייט פון דער מלוכה איז בראָנז נאָך לאנג געבליבען דאס פאַרהערשענדע מאַטעריאל. דאָס זעהט מען אין תנ״ך און דאָס ווייזען אויך די אויסגראָבונגען אין פּאַלעסטינא. די כלי־זיין: קיווער, פּאַנצער, בויגען און פיליינכט אויך דער שווערד זיינען פון בראָנז (שמואל א, י״ז 5: שמואל ב, כ״ב 35). פון גלית'ס כלי־זיין ווערט דערצעהלט, אז בלויז דער שפּיץ פון זיין שפּיז איז געווען פון אייזען. דאָס ערשטע מאָל ווערט דערמאָנט אייזען אין דוד'ס צייט (שמואל ב, י״ב 31). שפּעטער ווערט אייזען עפטער דערמאָנט: העק (מלאכים ב, ו 5: דברים י״ט 5: כ״ז 5). נעגעל און גריפּלעך (ירמיה י״ז 1). דאָס רויהע מאַטעריאל איז געקומען פון לבנון**). אייזען־אויוועגס צום שמעלצען פון רויהע אייזען־מעטאל זיינען באַקאַנט געווען ביי די אידען („כור הברזל", דברים ד 20: ירמיה י״א 4). צו אייזען־גיסעריי

*) פאַרגלייך צו דער דאָזיגער מיינונג פון בענציגנער די מיינונג פון מס'קורדי אין באנד 1, ז. 294.

**) פאַרגלייך באַנד 1, ז. 48 אין דער באַמערקונג.

זיינען אָבער די אידען ניט צוגעקומען. — פאַר דער קונסט־אַרבייט האָט מען אָבער אַלץ געברויכט בראָנז, ניט אייזען*).

לכתחילה האָט „חרש", ווייזט אויס, באַצייכענט יעדען באַאַרבייטער פון האַרטע מאַטעריאַלען (דורך באַהאַקען, באַשניידען א. אז. וו.), צו אונ־טערשיידען פון „יוצר", א באַאַרבייטער פון ווייכע מאַטעריאַלען. שפּעטער אָבער הערען מיר פון פאַרשידענע „חרשים": „חרש־עץ", א האָלץ־מייסטער, „חרש־אבן", א שטיין־מייסטער (שמואל ב, ה 11) און „חרש ברזל" אָדער „חרש נחשת", א שמיד (בראשית ד 22; מלכים א, ז 14). עס קאָן געמאָלט זיין, אז די פאַכמעסיגע האַנטווערקער האָבען לכתחילה געטאָן עטליכע מלאכות, נאָר שפּעטער, ווען די טעכניק האָט זיך מעהר אַנטוויקעלט, זיינען זיי צעפאַלען אין באַזונדערע אומנות'ן.

פון דער בראָנז־אַרבייט האָט זיך גאָלדשמידערייִ (צורף) אָפּגעטיילט אַלס זעלבשטענדיגע מלאכה. די פאַרשידענע בילדער, וואָס ווערען געברויכט אין תנ"ך פון דער דאָזיגער מלאכה, ווייזען, אז די אידען זיינען געווען וואויל באַקאַנט מיט איהר. גאָלד און זילבער זיינען געשמאָלצען געוואָרען כדי זיי צו לייטערען, דערביי האָט מען זיך באַנוצט מיט לויג־זאַלץ („בר", ישעיה א 25). מ'האָט געמאַכט פון גאָלד אַלערליי צירונג: רינגען, בראַשען, אָרעם־בענדער א. אז. וו. נאַטירליך איז עס שווער צו זאָגען וויפיעל פון די פיי־נערע אַרבייטען האָבען געשטאַמט פון פעניקיען.

טעפּערייִ איז געווען רייך אַנטוויקעלט אין פּאַלעסטינא שוין אין דער פאַר־אידישער צייט. די אידען האָבען זיך גיך אויסגעלערענט די דאָזיגע פאַר די באַדערפעניששען פון טעגליכען לעבען אַזוי וויכטיגע אומנות, און ס'איז נאָר א צופאַל וואָס ליימענע טעפּ ווערען בלויז איין מאָל דערמאָנט אין תנ"ך (שמואל ב, י"ז 28). די נביאים געברויכען בילדער פון דער טעפּערייִ: „ווי דער ליים אין דער האַנט פון'ם טעפּער, אַזוי זייט איהר אין מיין האַנט, הויז פון ישראל" (ירמיה י"ח 6; פאַרגלייך ישעיה כ"ט 16). צום אויסאַר־בייטען די פאָרם געברויכט מען די טעפּער־שייב („אבנים", ירמיה י"ח 3), וואָס איז באַשטאַנען, לויט ווי ס'איז צו זעהן פון'ם נאָמען פון צוויי שייבען, וועלכע האָבען זיך באַוועגט איינע אויף דער אַנדערער.

דער שטיינהאַקער (חרש אבן) איז געווען, ווי דער היינטיגער אַראַבישער

---

*) פאַרגלייך דערצו אויבען ז. 126 און 281.

בוי־האַנטווערקער, אַ שטיינהאַקער און אַ מויערער אין דערזעלבינער פּערזאָן: ער בויט אויס פּאַרטיג דאָס גאַנצע הויז. ער ברעכט די שטיינער אין דעם אָרט וואו די שטיינער ווערען אויפגעריסען באַהאַקט זיי אַזוי, אַז מ׳זאָל קאָנען בויען מיט זיי (מלכים ב, י״ב 13: מלכים א, ז 9) און בויט פון זיי אויס אַ מויער. ער באַנוצט זיך דערביי מיט אַ גרונט־וואָג (ישעיה כ״ח 17: מלכים ב, כ״א 13), אַ ריכט־שנור (ישעיה כ״ח 17) און אַ זינק־בליי (עמוס ז 7). אַז די געוועהנליכע הייזער זיינען געווען געבויט פון געטריקענטע ציגעל אָדער פון רויהע, אומבאַהאַקטע שטיינער, האָבען מיר שוין אויבען געזאָגט. הייזער פון באַהאַקטע שטיינער (בתי גזית) זיינען אויך אין די הויפּט־שטעדט געווען אַ זעלטענע זאַך.

דער סטאָליאַר (חרש עץ) איז גלייכצייטיג אויך געווען אַ טישלער. ער האָט געמאַכט פאַרשידענע מעבעל און כלים (טישען, שטוהלען, מולטערס) און געצייג פאַר דער לאַנד־ווירטשאַפט (דרעש־שליטענס, אַקערס, שויפלען). דער האָלץ־אַרבייטער האָט געאַרבייט מיט אַ זעג, אַ האַק און אַ האַמער (שופטים ט 48: שמואל א, י״ג 20: ישעיה י 15: מלכים א, ו 7: שופטים ד 21).

די וועבעריי איז תמיד געבליבען ביים נידעריגען פאָלק אַ הויז־אינדוסטריע. פון דער אַנדערער זייט ווידער זיינען די פיינע געוועבען אַסך געבראַכט געוואָרען פון דער פרעמד: פון מצרים (יחזקאל כ״ז 7), באַבילאַניען (יהושע ז 21) און סיריען (יחזקאל כ״ז 16.*) וועבעריי האָט זיך דערום אַנטוויקעלט אַלס פאַך שפּעטער ווי אַנדערע מלאכות.

דער וואַלקער („כובס", מלכים ב, י״ח 17) האָט גערייניגט געמאַכט דאָס נייע וואָלענע געוועב. אויך דאָס איז אַ לאַנגע צייט באַזאָרגט געוואָרען אין הויז גופא, די אַרבייט פון דעם וואַלקער האָט געבראַכט אַסך שלעכטע ריחות מיט זיך: די וואַלקערס פון ירושלים האָבען דעריבער געטאָן זייער מלאכה אויסען שטאָדט (ישעיה ז 3: ל״ו 2). די געוועבען פלעגען אַריינגעלעגט ווערען אין גריבער מיט וואַסער, אין וועלכע מ׳האָט אַריינגעטאָן לויג־זאַלץ („נתר" און „בורית", ירמיה ב, 22).

דאָס וואָס אין תנ״ך ווערען קיין גאַרבערס ניט דערמאָנט איז ניט מעהר ווי אַ צופאַל. די פאַרשידענע טעגליכע געברויך־זאַכען: גאַרטלען, סאַנדאַ-

---

*) פארגלייך אויך „מלבוש נכרי" אין צפניה [illegible]

לעו, לאַגלעו זיינען געווען פון לעדער, אזוי אז אויך דעריין האָט זיך געמוזט נאָך אין אַ פריהיגער צייט אויסבילדען אַ באַזונדערע מלאכה. אויך דאָס וואָס פאַרבער ווערען ניט דערמאָנט אין תנ״ך, איז ניט מעהר ווי אַ צופאַל, ווייל מיר קענען די כנענים און די אידען פון די עלטסטע צייטען אַן אלס ליבהאָבער פון רייכפאַרביגע קליידער.

וואָס איז שייך צוגרייטען שפייז איז בעקעריי געווען די איינציגע מלאכה. וועלכע איז אַנגעפיהרט געוואָרען אין די שטעדט אין אַ גרעסערען מאָסשטאַב (הושע ז 4). ירושלים האָט געהאַט אַן אייגענע בעקער־גאַס (ירמיה ל״ז 21).

די זאַלבען־מישער („רקח״, שמואל א ח 13 ; שמות ל 35) זיינען אַלע־מאָל געווען וויכטיגע לייט אינ׳ם מזרח וואו זאַלבען און וואוילשמעקענדע אוילען שפּילען אַזא גרויסע ראָלע : אבער מיר האָבען ניט קיין שום ידיעה וועגען זייער באַשעפטיגונג. — אויך די צירולניקעס ווערען נאָר איין מאָל דערמאָנט ביי יחזקאל (ה 1).

דאָס הויז.

אין דעם פּאַלעסטינישען קלימאַט האָט דער איד געקאָנט דורכ׳ן גאַנצען יאָהר זיך אויפהאַלטען מעהרסטענס אין דער פרייער לופט : אויפ׳ן פעלד, אין וויינגאַרטען, אין גאַס, אויף דעם מאַרק־פּלאַץ ביים טויער און דעסגלייכען. ער האָט דעריבער ניט געשטעלט קיין פאָדערונגען פאַר גרויסע באַקוועמ־ליכקייטען בנוגע צו זיין הויז.

די הייזער זיינען, ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, געבויט געווען פון ציגעל אדער פון אומבאַהאַקטע שטיינער. לויט ווי עס האָבען געוויזען די אויס־גראַבונגען אין תענך זיינען אַלע הייזער געווען אויסערגעוועהנליך קליין : דער דורכמעסער פונ׳ם הויז האָט באַטראָפען העכסטענס 4 מעטער. די שטיי־נערנע הייזער האָבען אויף די אינווענינסטע ווענט שוין געהאַט שטעלענווייז אַ פאַרפּוצונג. פון קאַלך האָבען די אידען שוין גאַנץ פריה געוואוסט (עמוס ב 1 ; ישעיה ל״ג 12). פון געהאַקטע שטיינער האָט דער קעניג געבויט אַ טעמפּעל און אַ פּאַלאַץ (מלכים א, ז 9). אבער אַז די רייכע האָבען עס נאָכ־געמאַכט אין די שפּעטערע צייטען, איז עס באַטראַכט געוואָרען אלס לוקסוס און גדלות און איז פון די נביאים שטאַרק געטאַדעלט געוואָרען (עמוס ה 11: ישעיה ט 9).

פון געהעפט האָט געפיהרט אַ דירעקטע טרעפּ צום דאַך. וואו מ׳האָט

זיך זעהר פיעל אויפגעהאַלטען. מען איז דאָרטען ארומגעגאַנגען שפּאַצירען אין קיהלען אָווענד (שמואל ב, י״א 2), מ׳האָט דאָרטען זומער געשלאָפען (שמואל א, ט 25) און מ׳האָט דאָרטען אויך געטאָן מאַנכע שטוב־ארבייט יהושע ב 6). כדי זיך צו באַשיצען געגען דער זון, האָט מען אויפגעשטעלט זומער אויפ׳ן דאַך קליינע סוכות (שמואל ב, ט״ז 22; נחמיה ח 16). פון דאַך אויס האָט מען געקאָנט גוט באַטראַכטען וואָס עס געהט פאָר אויף דער גאַס, אין געהעפט פונ׳ם הויז אָדער אין די שכנות׳ע געהעפטען (ישעיה כ״ב 1; שופטים ט״ז 27; שמואל ב, י״א 2). פּונקט אַזוי איז מען אויפ׳ן דאַך געזעהן געוואָרען פון אומעטום און מ׳האָט דעריבער געטאָן אויפ׳ן דאַך דאָס וואָס האָט געזאָלט קומען אין דער עפענטליכקייט (שמואל ב, ט״ז 22). ביי אַן עפענטליכען אומגליק האָט מען אויף די דעכער געיאָמערט (ישעיה ט״ו 3; ירמיה מ״ח 38). דאָס אַלטע רעכט האָט פאַרלאַנגט, אַז דער דאַך זאָל האָבען אַ געלענדער אַרום (דברים כ״ב 8). אָבער טראָץ דעם געלענדער איז מען לייכט אריבערגעגאַנגען פון איין דאַך צום אַנדערען און מ׳האָט אַט אַזוי געקאָנט געהן גאַנצע גאַסען איבער די דעכער.

אַן איינפאַך הייזעל איז באַשטאַנען פון איין איינציגען צימער אויף דער ערד. ביי פאַרמעגליכע האָט דאָס הויז געהאַט אַן אויבער־צימער (עליה). דאָרטען האָט מען זיך צוריקגעצויגען, ווען ס׳איז געווען קיהל, זיך אָפּצורוהען, זיך דורכצושמועסען וועגען עפּעס אַ סוד (שופטים ג 20) אָדער אין טרויער (שמואל ב, י״ט 1). בכלל כדי צו זיין אומגעשטערט. אויך חשוב׳ע געסט האָט מען דאָרטען אויסגעבעט (מלכים א, י״ז 19; מלכים א, י״ז 19; מלכים ב, ד 10). די הייזער פון די רייכע האָבען אחוץ דעם צימער ביים ארייננגאַנג נאָך געהאַט אינעווייניגסטע חדרים: דאָס פרויען־צימער און דאָס שלאָף־צימער (שמואל ב, ד 7; פאַרגלייך מלכים א, א 15). עס ווערען אויך דערמאָנט באַזונדערע צימערן פאַר ווינטער און זומער (עמוס ג 15; ירמיה ל״ו 22). פאַר אַזעלכע גרעסערע קאָמפּליצירטע הייזער איז נויטיג געווען אַן אייגענער טויער־היטער אָדער היטערין*).

די ביישטידלעך זיינען געווען די מצבות פון הויז, דאָס וואָס די הייליגע זיילען זיינען געווען ביים טויער פון בית־המקדש, דער אָרט וואו די הויז־גאָטהייט האָט זיך אויפגעהאַלטען. מ׳האָט דעריבער אויף די ביישטידלעך (מזוזות) פון טיר געמאַכט כישוף־צייכענס אַלס סגולה זיך אָפּצו־

---

*) פאַרגלייך אויבען ז. 56.

וועהרען פון די ניט־גוטע (ישעיה נ"ז 8). אויף די ביישטידלער האט מען אויך געשמירט דאס בלוט פון קרבן פסח (שמות י"ב 7). אננעמענדיג אט דעם מנהג אין דער יהוה־רעליגיאָן האט מען אנשטאט די כישוף־צייכענס אריינגעשטעלט א שטיקעל פון דער תורה (דברים ו 9), אונזער היינטיגע „מזוזה".

דער דיל איז געווען א פשוט'ער טינק פון ליים. די ליכטיגקייט איז אריינגעקומען דורך פענסטער, וואס זיינען געווען, ווי עד היום נאך אין פאַלעסטינא, מיט א הילצערנער רעשאטקע און האבען גלייכצייטיג געדינט אלס קוימען, דורך וועלכע אויך דער רייך איז ארויסגעגאנגען (הושע י"ג 3).

די פארפיינערונג פון די הייזער מיט דעם וואקסענדען לוקסוס האט אין עצם פונ'ם הויז ניט געבראכט קיין ענדערונג. די אריסטאקראטען האבען זיך געבויט גערעמע, פאלאץ־ארטיגע הייזער מיט אסך צימערן (ירמיה כ"ב 14), אבער זיי זיינען קוים געווען פיעל־שטאקיג. דער לוקסוס האט זיך אויסגעדריקט אינ'ם מאטעריאל, וואס מ'האט געברויכט. די ווענט זיינען געמאכט געווארען פון פיין באהאקטע שטיינער (עמוס ה 11). די צימער־דעקע און די ווענט האט מען באמאלען רויט (ירמיה כ"ב 14 ; יחזקאל כ"ג 14). אנשטאט פונ'ם געוועהנליכען סיקאמארען־האלץ, האט מען געמאכט טירען און פענסטער פונ'ם פיינערען אוילבוים־האלץ אדער פון צעדערן (ישעיה ט 9 ; מלכים א, י 27 ; ו 31). פון אט דעם פיינערען האלץ האט מען אויך געמאכט פילונגען אויף די ווענט (ירמיה כ"ב 14). רייכע לייט האבען אויך באפוצט זייערע הייזער אינעווייניג מיט העלפאנט־ביין (עמוס ג 15). אויך גרויסע פענסטער זיינען געווען א סימן פון פרעכטיגע בנינים (ירמיה כ"ב 14*).

די מעבעל אין הויז איז באשטאנען (לויט מלכים ב. ד 10) פון פיער שטיק : א בעט, א טיש, א שטוהל און א לאמפ. א בעט צום שלאפען, אין אונזער מאדערנעם זין, האבען די אמאליגע אידען פונקט אזוי ווייניג געקענט ווי די היינטיגע פעלאכען. דער געוועהנליכער איד האט זיך איינגעוויקעלט אין זיין „שמלה" (שמות כ"ב 26) און האט זיך אט אזוי אוועקגעלעגט אויף דעם דיל אדער אויף א מאטראץ געפלאכטען פון פאלמען־בלעטער. פאר־מענליכערע האבען געשלאפען אויף טעפיכער אדער מאטראצען. וואס זיינען געלעגען אויף א העכער געמאכטען ארט ביי דער זייט פון צימער. אבער עס

---

*) ווייסער מירמעלשטיין (שיש) ווערט ערשט דערמאנט אין די טיילען פון תנ"ך, וואס שטאמען פון נאכ'ן גלות בבל.

זיינען אויך געווען טראגבארע בעטען (שמואל א, י"ט 13. 15; מלכים ב. ד 10). וועלכע זיינען קענטיג באשטאנען פון א הילצערנעם געשטעל אויף פיער פיס מיט א העכער געמאכטען צוקאפענס און מיט א דעקע פון אויבען (בראשית מ"ז 31). דאס בעט פון די פארמעגליכע האט געדינט אלס זאפא. אויף וועלכער מ'האט זיך אויסגערוהט ביי טאג און מען איז געזעסען ביים טיש (שמואל א, כ"ח 23; יחזקאל כ"ג 41) אדער מען איז לויט דער שפעטערער מאדע געלעגען אנגעלעהנט (עמוס ו 4). אין די הייזער פון די רייכע איז דער געשטעל פון אט דער זאפא געווען געמאכט פון צעדערהאלץ און באפוצט מיט העלפאנטביין און ער האט געהאט אן אנלעהן באשלאגען מיט גאלד־בלעד און פיס באצויגען מיט זילבער (שיר השירים ג 10). מ'האט איהם באדעקט מיט טייערע קישענס, מיט פרעכטיגע טעפיכער, מיט פורפורנע, געשטיקטע צודעקען, מיט פיין עגיפטיש לייווענט (יחזקאל י"ג 18; שיר השירים ג 10; משלי ז 16).

דער טיש איז לכתחילה געווען, ווי ס'איז צו דרינגען נאכ'ן נאמען נאר*). א צוזאמענגעלעגטע לעדער־דעקע, אויף וועלכער דער נאמאד שטעלט אוועק דאס עסען. איצט איז ער שוין אבער א האלץ־געשטעל. דער שטוהל האט געהערט צו די נויטיגע מעבעל פון הויז, ווייל אין דער עלטערער צייט איז מען ניט געלעגען ביים טיש אנגעלעהנט אויף א זאפא, נאר מען איז געזעסען. די איינפאכע שטוהלען האבען ניט קיין רוקען און קיין זייטען־לעהן. מיט די רייכערע לעהנשטוהלען פון די אריסטאקראטען דארפען מיר פארגלייכען דעם אשורישען שטוהל און דעם אשורישען טראן. לויט אט דעם לעצטען מוסטער קאנען מיר זיך פארשטעלען שלמה המלך'ס טראן, וואס איז באטראכט געווארען אין זיין צייט אלס א וואונדער־ווערק.

לאמפען (נר) האט מען אויסגעגראבען א גאנצע מאסע גוט דערהאלטענע. פון דער עלטסטער צייט אן ביז אראפ צו דער גריכישער פעריאדע האבען זיי געהאט דיזעלביגע פארם: א פלאד, אפען שעלכעל פון ליים מיט א ראנד צוזאמענגעדריקט ביים ענד אין א שנויץ פאר דעם קנויט. די דאזיגע פארם האט זיך ביז אויף היינט דערהאלטען ביי די פעלאכען. פון א באזונדערען

*) „שלחן" פון „שלח" א פעל (החובט על השלח, משנה, מכשירין ה 6). עס הייסט: א לעדערנע דעקע אויסגעשפרייט אויף דר'ערד. דאס דערקלערט דעם אויסדרוק אין תהלים (ס"ט 23): „יהי שלחנם לפניהם לפח", זייער טיש זאל ווערען פאר זיי א נעץ. דאס קאן זיך ניט באציהען אויף א שטעהענדיגען טיש, וואס קאן בשום אופן ניט פארוואנדעלט ווערען אין א נעץ, נאר אויף דער אויסגעשפרייטער דעקע פונ'ם נאמאד. זעה וועגען דעם דאזיגען פסוק אין דעם קאמענטאר צו תהלים פון פראנץ דעליטש.

אינטערע זיינען די לאַמפּען מיט זיבען שנויצען. וואס מ'האט אויסגעגראבען פון דער אידישער צייט אין תענך, מגידו און אין דרום־פּאַלעסטינא. זיי ווייזען אויך ווי מ'האט געמאכט א פוס צו די לאַמפּען אדער זיי געשטעלט אויף אן אונטערזאץ (מנורה, מלכים ב. ד 10). פון ירמיה כ״ה 10, וואו ער זאגט נביאות, אז דאס אידישע לאנד וועט פארוויסט ווערען און עס וועט אונטערגעהן פון דארטען דער געוויש פון זארנעס און דער שיין פון א ליכט. אויך פון דעם בילדליכען אויסדרוק „עמיצענ'ס ליכט ווערט פארלאשען" פאר „ער געהט אונטער מיט זיין פאמיליע" (מלכים א. י״ט 36: איוב י״ח 6), איז צו זעהן, אז אין הויז פון דעם אידישען פויער, ווי עד היום נאך אין הויז פון דעם פאלעסטינישען פעלאַד און אין דעם געצעלט פונ'ם בעדואין, האט תמיד געברענט א ליכט. וואס מ'האט אזוי ווייניג געלאזט אויסגעהן פונקט ווי דאס פייער פון קוימען אין העלאס און איטאליען.

צו אָט די פיער שטיקער מעבעל מוז מען נאך צושטעלען דעם קויהלען־בעקען („אח"), מיט וועלכען מ'פלעגט ווינטער ווארימען די צימערן, לכל הפחות האבען דאס געהאט די רייכע אריסטאקראטען אין דער שפּעטערער צייט (ירמיה ל״ו 22). ווינטער־צייט איז ניט קיין איבעריגע זאך אנצוווארימען אויף אזא'ן אופן די צימערן.

דאס איז אבער אלץ גערעדט פון די רייכערע הייזער. אין די הייזלעך פון די אָרימערע זיינען הפנים אויך אָט די פיער שטיק מעבעל ניט געווען בנמצא.

וועגען דער קיך און איהרע כלים איז שוין אויבען גערעדט געווארען.

שפּייזען און געטראנקען.

דער אמאליגער איד, ווי דער דרום־לענדישער בכלל און דער מזרח־מענש בפרט, איז געווען זעהר איינפאך און איינגעהאלטען אין זיין עסען. ברויט און אלס צו־שפּייז פרוכט און ירקות זיינען געווען די טעגליכע שפּייז. פליישׂ די יום־טוב'דיגע שפּייז פאר ארים און רייך. די פעלאכען פון סיריען לעבען נאך אזוי עד היום.

דער פרימיטיווסטער אופן פון מאכען געניסבאר די תבואה איז געווען דורך בראטען די פּולע זאנגען אויף א קליין פייעריל. מ'האט זיי דאן צעריבען מיט דער האנט און מ'האט אוועקגעבלאזען די פלעווס. דער דאזיגער מנהג האט זיך דערהאלטען דורך אלע צייטען. אפילו ווען מ'האט שוין לאנג געוואוסט צו מאהלען און צו באקען. די אידען פלעגען עסען די דאזיגע

זאננעז („קלוי") א גאנצעז יאהר דורך, און פאר דעם רייזענדעז זיינעז זיי געווען א פראוויאנט וואס איז באקוועם צו פיהרען מיט זיך (שמואל א. י"ז 17; כ"ה 18; שמואל ב. י"ז 28).

סתם ברויט איז געווען פון ווייצענע מעהל. ווען מ'האט געמיינט גערש־טען־ברויט, וואס איז געווען ביליגער, האט מען עס בפירוש געזאגט („לחם שעורים", שופטים ז 13; מלכים ב. ד 42). די צוגרייטונג פון ברויט איז געבליבען אין מזרח־לאנד אומפארענדערט ביז אויף היינט. יעדען טאג ווערט געבאקען פריש ברויט און די מעהל דערצו פריש געמאהלען. נאך פאר זון־אויפגאנג (משלי ל"א 15) הערט זיך אין אן אראבישען דארף נעבען יעדען הויז דער גרילצענדער גערויש פון די זארנעס. פונקט אזוי איז עס געווען צו הערען פארצייטען אין די גאסען פון די שטעדט און אין די דערפער אין ארץ ישראל. דער נביא זעהט דערפאר פאראויס א וויסטען חורבן, ווען ער זאגט, אז עס וועט מעהר ניט געהערט ווערען „דער קול פון די זארנעס" (ירמיה כ"ה 10).

דאס צערייבען די תבואה איז געשעהן אויף דרייערליי אופנים: מיט א שטייסעל, מיט א רייב־שטיין און מיט א מיהל. דאס צעשטויסען אין א שטייסעל (מדוכה, במדבר י"א 8), וואס איז באשטאנען פון א הארטען שטיין מיט א רונדען חלל, האט נאטירליך ארויסגעגעבען נאר גראבע מעהל. ווען מ'האט שוין געוואוסט צו מאהלען, האט מען נאך געברויכט שטייסלען ביי גאנץ פרישער תבואה, וואס איז נאך צו ווייך צו מאהלען (ויקרא ב 14) אדער צו מאכען גרויפען (גרש). צוצוגרייטען גרויפען האט מען פריהער געקאכט די ווייץ־קערנער, כדי צו פארמינדערען דעם קראכמאל, און דאן זיי געטרי־קענט אויף דער זון (שמואל ב, י"ז 19). די דאזיגע געטריקענטע קערנער (ריפות) האט מען דאן גראב צעשטויסען (משלי כ"ז 22). אט די גרויפען האט מען ניט געמאכט פרישע יעדען טאג, ווי מעהל, נאר מ'האט צוגעגרייט א גאנצע מאסע, אשטייגער פאר א גאנץ יאהר אויף אמאל.

פונקט אזוי אלט ווי דאס צעשטויסען איז דאס צערייבען מיט שטיי־נער, וואס גיט ארויס א פיינערען מעהל. אזא רייבער האט מען אויסגעגר־ראבען אין מגידו: א פלאכע, לייכט ארויפגעבויגענע באזאלט־פלאטע מיט א לענגליכען, אויבען רונדליכען רייב־שטיין.

די האנט־מיהל באשטעהט פון צוויי ניט קיין גלייכע שטיינער (דעריבער „ריחים", אין מערהייט). דער אונטערסטער, גרעסערער, פעסטער שטיין האט אין מיטען א חלל, אין וועלכען דער צאפען פון דעם אויבערסטען באוועג־ליכען שטיין פאסט זיך אריין. דער אויבערסטער שטיין האט געהייסען

„רכב“. דער וואגען, ווייל ער זיצט אויף דעם אונטערסטען שטיין און פאהרט אויף איהם. די שווערע און לעסטיגע ארבייט פון מאהלען מיט די זארנעס פאלט אין אן איינפאכען הויז אויף דער פרוי און די טעכטער, נאר אין רייכערע הייזער טוען עס די שקלאפינס און פון זיי אויך די סאמע נידעריגסטע (שמות י"א 5; איוב ל"א 10; פארגלייך אויך שופטים ט"ז 21*).

די מעהל האט מען פארקנאטען מיט וואסער אין שטיינערנע אדער לייםענע באק־שיסלען (משארת, שמות ז 28). דעם טייג האט מען געזאלצען (ויקרא ב 13) און מיט זויערטייג (שאור) געזויערט. ווען מען איז געווען אייליגיש האט מען ניט געזויערט דעם טייג, נאר געגעסען מצות (בראשית י"ט 3; שמואל א, כ"ח 24). דאס עסען מצות איז אן איבערבלייבעכץ פון די נאמאדישע מנהגים; די בעדואינער עסען דאס רוב אומגעזויערט ברויט. פונ׳ם טייג האט מען אויסגעמאכט מיט די הענט פלאכע ברויט־קוכענס (עוגה, ככר לחם).

דער פשוט׳סטער אופן פון באקען איז נאך היינט אין דער מאדע ביי די בעדואינער. מ׳לעגט אויס קליינע שטיינדלעך אין א קרייז און מ׳צינדט אן איבער זיי א פייער. אז די שטיינער זיינען גענוג דערהיצט, שארט מען אוועק דאס פייער, דער טייג ווערט געלעגט אויף די הייסע שטיינער, באדעקט מיט גליהענדער אש און האסטיג געבאקען. אזא ברויטעל הייסט אין תנ"ך „עוגת רצפים“, א ברויטקוכען געבאקען אויף גליהענדע שטיינער (מלכים א, י"ט 6). דערצו נאך האבען די אידען, פונקט ווי די בעדואינער און פעלאכען אין לבנון, זיך באנוצט מיט אייזערנע פלאטען. וועלכע האבען זיך געהאלטען אויף דריי שטיינער און זיינען דערהיצט געווארען דורך א פייער אונטער זיי (מחבת, ויקרא ב 5).

די איינגענטליכע אויווענס (תנור), ווייסען מיר פון די אויסגראבונגען, זיינען געבליבען כמעט דיזעלביגע דורך אלע צייטען און זיינען גלייך צו דעם ט א ב ו ן פון די היינטיגע פעלאכען: א רונדע געוועלבונג ווי א גרויסע איבערגעקעהרטע שיסעל. אריבערגעשטארצט איבער קליינע שטיינער, אויבען אן עפענונג מיט א דעקעל. אויף דער שיסעל ווערט מיסט אנגעצונדען. ווען

---

*) אין א פיעל שפעטערער צייט, אין דער רוימישער פעריאדע, האבען די אידען געהאט מיהלען געדרעהט דורך אייזלען. דאס ווייסען מיר פון א שטעל אין עוואנגעליום (מתיה י"ח 6), וואו איז גריכישען אריגינאל שטעהט „א מיהלשטיין פון אן אייזעל“. לויט מק׳ורדי האבען די דאזיגע אייזעל־מיהלען עקסיסטירט שוין אין די סאמע עלטסטע צייטען. פארגלייך באנד 1, ז. 203.

די שיסעל און די קיזעלשטיינער זיינען היים, ווערען די פלאַכע לעבלעך ברויט געלעגט אויף די שטיינער אז איז עטליכע מינוטען זיינען זיי פארטיג אויס־געבאַקען. די גליהענדיגע אַש ווערט דאן ווידער איבער דער שיסעל געדעקט. אזוי אז דער אויווען בלייבט שטענדיג ווארים.

די ברויטלעך וואס ווערען אַט אזוי אויסגעבאַקען, זיינען לכל הפחות פרישערהייד זעהר באַ'טעמ'ט. זיי ווערען ניט געשניטען מיט א מעסער, נאר געבראָכען מיט דער האַנט (פארגלייך „פרס לחמך", ישעיה נ"ח 7).

די צושפייז צום ברויט זיינען די פארשידענע פרוכטען און ירקות. אויך בענאַן שטעהען די איילבערטען, וועלכע האַלטען זיך לאַנג ווען מ'לעגט זיי אריין אין זאַלץ־וואַסער. וויינטרויבען, פייגען און טייטלען זיינען געגעסען געוואָרען פריש און אויך געטריקענט. געטריקענטע אויבסט איז צוזאַמענ־געפּרעסט געוואָרען אין א פעסטער מאַסע אין א קוכען־פאָרם: „אשישה". ראָזינקעס־קוכען, „צמוקים". צוזאַמענגעפּרעסטע ראָזינקעס, „דבלה", פייגען־קוכען, „קיץ". אויבסט־קוכען, פּיליכט טייטעל־קוכען*). פון די ירקות דאַרפען אלס ערשטע דערמאַנט ווערען לינזען און בעבלעך (בראשית כ"ה 34; שמואל ב, י"ז 28). אלע מינים אוגערקעס זיינען געוועזן שטאַרק באַליבט: ציבעלע און קנאָבעל זיינען געווען א נויטיגער געווירץ צו דער מאַהלצייט און א צו־שפּייז צום ברויט (במדבר י"א 5).

די מילך פון דער סטאַדע און דאס פעטס וואס קומט ארויס פון דער מילך איז ביים בעדואין די הויפּט־שפּייז און אין מאַנכע געגענדען כמעט די איינציגע שפּייז. ביים בעדואין איז פיעל מאָל דאס וואַסער וואס ער דאַרף פאר זיין סטאַדע טייערער איידער מילך וואס ער האט לרוב, און אז א גאַסט בעט וואַסער, ברייגגט ער איהם בעסער מילך (שופטים ד 19). אנ־דערש איז אבער ביים פּויער, אויב מיר מעגען דריגגען פונ'ם היינטיגען פעלאַך. דער פעלאַך האט אסך מילך נאר אין פריהיאַהר און דעם גרעסטען טייל דערפון פארברויכט ער צו מאַכען פּוטער און קעז. אלס געטראַנק האט געדינט די דינע מילך, מעהרסטענס זויערמילך, וואס לעשט זעהר גוט דעם דאָרשט; אין אונטערשייד דערפון באַצייכענט „חמאה" די דיקע מילך, אי די סמעטענע אי די פּוטער. יעדענפאַלס האט די העברעאישע שפּראַך קיין באַ־זונדער וואָרט ניט פאר פּוטער.

בעדואינער און פּויערים פארברויכען זעהר פיעל פּוטער, אדער ריכטיגער

*) הושע ג 1; שמואל ב ו 19; שמואל א, כ"ה 18; ל 12; מלכים ב, כ 7; שמואל ב, ט"ז 1, 2.

שמאַלץ, וואַרים די פּוטער ווערט אויסגעקאָכט, כדי עס זאָל זיך בעסער האַלטען. ביים אויסשלאָגען פּוטער ווערט היינט די גאַנצע זיסע מילך, ניט בלויז די סמעטענע, געשטויסען היין און הער אין א ציגען־פעל און באַר־בייט מיט די פויסטען; פּונקט אזוי איז דאָס געווען פאַרצייטען (משלי ל 33). די זויערמילך וואָס שיידט זיך אָט אזוי אָפּ ווערט געטרונקען. די פּוטער איז פאַר דעם בעדואין א „במקום" פאַר דאָס אויל, וואָס פעהלט איהם. דער פּויער געברויכט אין זיין קיך ביידערליי, אי אויל און אי פּוטער. קעז (גבינה, איוב י 10) ווערט נאָך היינט געמאַכט אין פּאַלעסטינא אויף זעהר א פּשוט'ען אופן: די פאַרגליווערטע מילך ווערט געזייהט, די צוואַרעך ווערט מיט זאַלץ פאַרמישט, דאַן אויסגעקנאָטען אין שויבען גרויס ווי די האַנט און געטריקענט אין דער לופט*).

פלייש האָט מען געגעסען זעלטען אין יענע אַלטע צייטען. א בהמה פון דער סטאַדע האָט מען געקוילעט נאָר אויף א יום־טוב, ביי א פרעהליכער פאַסירונג אין דער פאַמיליע, אדער פאַר חשוב'ע אורחים (בראשית י"ח 7; שמואל ב, י"ב 4). יעדע בהמה וואָס מ'האָט געקוילעט איז געווען גלייכצייטיג א קרבן, און דאָס בלוט האָט געמוזט געווידמעט ווערען צו גאָט און איז פאַר דעם מענשען געווען פאַרבאָטען. אויף דעם קעניג'ס טיש איז נאַטירליך געווען פלייש אַלע טאָג (מלכים א, ה 3) און די גרויסע לייט און די רייכע האָבען עס נאָכגעטאָן (עמוס ו 4). שאָף־ און ציגען־פלייש איז געווען דאָס געוועהנליכע פלייש (שופטים ו 19; שמואל א, ט"ז 20; כ"ה 18); דאָך האָט מען אויך געוואוסט אָפּצושאַצען דעם ווערט פון א מאַסט־קאַלב אדער פון א שענעם אָקס (בראשית י"ח 7; שמואל א, י"ד 32; כ"ח 24).

אין דער אַלטער צייט פלעגט דאָס פלייש געקאָכט ווערען (שמות כ"ג 19; יחזקאל כ"ד 3); עס פלעגט אויך קומען געקאָכטערהייד אויף יהוה'ס טיש (שופטים ו 19; יחזקאל מ"ו 20). נאָר דער קרבן פּסח פלעגט געבראָטען ווערען. דאָך האָבען מאַנכע, אַשטייגער ווי עלי'ס שלעכטע זיהן, שוין אין א פריהיגער צייט געגעסען בעסער געבראָטען פלייש (שמואל א, ב 15). געבראָטען האָט מען אין דער אָפענער פייער־גלוט.

דער מזרח־מענש איז אין אַלע צייטען געווען א גרויסער ליבהאָבער פון אַלערליי נאַשערייען, באַזונדערס פון זיסע זאַכען. א באַווייז פאַר דעם זיינען די פיעל זאָרטען קוכענס, וואָס ווערען דערמאָנט אין תנ"ך. צום זים

*) צי „שפות בקר" (שמואל ב, י"ז 29) און „חריצי חלב" (שמואל א, י"ז 18) בּאַצייפענען באַזונדערע זאָרטען קעז, לאָזט זיך ניט באַשטימען.

מאכען די קוכענס האט געדינט דער האָניג: וואס פלעגט אויך פאר זיך אליין גערן געגעסען ווערען (שמואל א, י"ד 27: שמואל ב, י"ז 29: שופטים י"ד 9: ישעיה ז 22: ירמיה מ"א 8). ווגען האָדעווען בינען ווערט אין תנ"ך אין ערגיץ ניט דערמאָנט, עס האנדעלט זיך דא בכן וועגען דעם האָניג פון ווילדע בינען (דברים ל"ב 13: שופטים י"ד 8: שמואל א, י"ד 25). מ'דארף אננעמען, אז שוין אין דער אלטער צייט האבען זיי געמאכט האָניג פון פרוכט, פון אזא האָניג ווערט עס קענטיג גערעדט, ווען עס האנ־דעלט זיך וועגען האָניג אלס ספעציפישען עקספארט־ארטיקעל פון פאלעס־טינא (בראשית מ"ג 11: יחזקאל כ"ז 17).

א קלענערע באדייטונג אלס נאהרונגס־מיטעל האט געהאט פיש. וועגען וועלכע עס ווערט אין דער אלטער צייט ניט פיעל גערעדט אין תנ"ך (במדבר י"א 5: ירמיה ט"ז 16: יחזקאל מ"ז 10). פיש איז געווען דער־הויפט א צו־שפייז פאר די אָרימערע קלאסען (ווי איז עגיפטען) און יערענ־פאלס נאר פאר די וואס האבען געוואוינט ביי די פישרייכע וואסערן. ערשט שפעטער, נאך דעם גלות בבל, האט פיש געשפילט א גרעסערע ראָלע.

פון געוויירצען צו מאכען געשמאק די מאכלים קומט זאלץ דאס ערשטע אין באטראכט (איוב ו 6*). אנדערע געוויירצען וואס זיינען געוואקסען אין לאנד זיינען געווען קאריאנדער (גד, שמות ט"ז 31: במדבר י"א 7), קימעל (כמון, ישעיה כ"ח 25), קראָפ (קצח, ישעיה כ"ח 25).

אין דער ארבייט פון קאכען האבען זיך געטיילט די מענליכע און די ווייבליכע מיטגלידער פון הויז. צו די פרויען איז צוגעפאלען די אומאנגע־נעמערע העלפט: מאהלען די מעהל, באקען דאס ברויט, קאכען די ירקות, מאכען פוטער און קעז (שמואל א, ח 13: בראשית י"ח 6). דאס קוילענען, דאס קאכען און בראטען פונ'ם פלייש איז געווען די זאך פון די מענער (בראשית י"ח 7: שמואל א, ב 14: ט 23). פונקט אזוי איז עס נאך היינט ביי די בעדואינער און די פעלאכען. דאך האט אויך דער מאן פארשטאנען זיך אויסצוקאכען א געקעכץ פון ירקות (בראשית כ"ה 29). אין גרעסערע שטעדט איז בעקעריי געווען א ספעציעלע מלאכה (הושע ז 4: ירמיה ל"ז 21).

די אידישע קיך איז געווען זעהר איינפאך איינגעארדערט. נעבען דער האנט־מיהל און דער שטייסעל געפינט זיך נאך דער ליימענער קרוג (כד) צו שעפען און צו האלטען וואסער און אויך צו האלטען אנדערע זאכען (מלכים

*) פארגלייך באנד 1, ז. 47.

א, י״ז 12). מיט דעם „כד“ אויף דער פּלייצע געהען פרויען אין מיידלעך צום ברונים (בראשית כ״ד 14). אויך אויל האָט מען געהאַלטען אין קריג. פאַר אנדערע פליסיגקייטען (ווייז, מילך) האָט מען, ווי עד היום נאָך אין פּאַלעס־טינא, געהאַט לאָגלען פון ציגען־פעל (חמת, בראשית כ״א 15 ; נאָד, שופטים ד 19), זעלטענער הילצערנע אדער מעטאַלענע קאַנען. פאַר פרוכט און געבעק האָט מען געהאַט פאַרשידענע קערב (דוד, ירמיה כ״ד 2 ; סל, בראשית מ 17 ; טנא, דברים כ״ו 2). וואָס מיר ווייסען היינט ניט וואָס פאַר א פאַרם זיי האָבען געהאַט. די טעפּ צו קאָכען פלייש זיינען געווען טיילווייז פון ערד, טיילווייז פון בראָנז. די הייליגטימער און הפּנים אויך די רייכע הייזער האָ־בען געהאַט אסך אזוינע בראָנזענע כלים : נעבען טעפּ (פּרור) און קעסלען (סיר) אויך בעקענס (כיור*), שיסלען (סף, צלחת, קלחת) קאַנען (מזרק). דריי־שפּיציגע גאָפּלען האָט מען געברויכט ניט צום עסען, נאָר ארויסצונעמען דאָס פלייש פון הייסען טאָפּ (שמואל א, ב 13) : פּונקט אזוי האָט מען גע־ברויכט די מעסערס (מאכלת) נאָר צום קוילענען און צו צעלעגען דאָס פלייש אין קיך (בראשית כ״ב 6, 10).

וואָס איז שייך משקאות איז דאָס שאַפען פון׳ם נויטיגען טרינק־וואַסער אלעמאָל געווען איינע פון די וויכטיגסטע לעבענספראַגען פאַר די איינ־וואוינער פון פּאַלעסטינא. די ארומגעמויערטע שטעדט האָבען געהאַט זייערע קוואַלען על־פּי כלל ניט אינערהאַלב פון די מויערן. דעריבער האָבען שוין די כנענים (דברים ו 11) און נאָכהער די אידען אנגעווענדט אסך מיה און ארבייט אויף וואַסער־ווערק. צו א הויז און א געהעפט האָט געהערט א ברונים (שמואל ב, י״ז 18 ; ישעיה ל״ו 16 ; ירמיה ל״ח 6). צוליב זיין זעל־טענקייט ווערט דאָס וואַסער א האַנדעלס־אַרטיקעל, וואָס מ׳קאָן קויפען נאָר פאַר געלט (במדבר כ 17, 19 ; כ״א 22). דעם דאַרשטיגען אָבער צו אַנט־זאָגען א טרונק וואַסער איז באַטראַכט געוואָרען אלס א זינדיגע קמצנות (ישעיה ל״ב 6).

וועגען וויין איז שוין אויבען גערעדט געוואָרען („יין“, פּאָעטיש „חמר“ ; פרישער וויין־זאַפט : „עסים“ און „תירוש“). ביי א פרעהליכער מאָהלצייט האָט מען אָהן וויין ניט געקאָנט אויסקומען, וואָרים „וויין דער־פרעהט דעם מענשען׳ס הארץ“ (תהלים ק״ד 15). בלויז די רכבים און די

---

*) אויך א גרויסער מעטאַלענער קאָך־טאָפּ (שמואל א, ב 14). דאָס וואָרט באַצייכענט אויך די וואַסער־בעקענס אין בית־המקדש (שמות ל 18 ; מלכים א, ז 38).

נזירים האבען זיך פּרינציפּיעל צוריקגעהאלטען פון טרינקען וויין*). שיכרות איז אויף יעדען פאל ניט געווען פרעמד אין אידישען לעבען (ישעיה ה 22 : הושע ז 5 : ירמיה כ"ג 9).

די אמאליגע אידען (ווי אויך די אשורים און בכלל די מענשען אין דער אלטער צייט) האבען ליב געהאט צו מאכען דעם וויין שטארקער און באַ־טעמ'טער דורכ'ן צומישען געווירצען. אזא וויין האט מען גערופען „יין הרקח", געווירץ־וויין. נעבען דעם געווירץ־וויין ווערט אויך דערמאנט מיל־גרוים־זאפט (שיר השירים ח 2).

אין תנ"ך ווערט נעבען דעם נאטור־וויין אפט דערמאנט „שכר". דער נאמען באדייט בלויז „בארוישענדער געטראנק". און מ'קאן דעריבער ניט באַ־שטימען וועלכען פון די קינסטליכע וויינען. וואס זיינען דאמאלסט באקאנט געווען, די אידען האבען אם מעהרסטען געטרונקען.

פון וויין און „שכר" האט מען געמאכט עסיג (חומץ). געמישט מיט וואסער איז עסיג געווען א געטראנק וואס דערפרישט זעהר און שטילט דעם דאָרשט און איז געברויכט געווארען אם וועניגסטען ביי די נידעריגערע שיכטען (רות ב 14): פונקט אזוי נאך היינט אין מזרח־לאנד.

ק ל י י ד ו נ ג.

דער תנ"ך גיט אונז ניט קיין באשרייבונג פון דער אידישער קליידונג: מיר זיינען דעריבער אנגעוויזען אויף די אָפּמאלונגען פון די פארשידענע מלבושים אויף די אויסגעגראבענע מאָנומענטען און אויף פארגלייכונגען מיט דער היינטיגער קליידונג פון די מזרח־מענשען.

די עלטסטע קליידונגס־שטיק איז געווען א פארטוך אויף די לענדען (אזור, חגורה, שק). אן איינפאכע שטיק צייג (ירמיה י"ג 1) אדער לעדער (מלכים ב. א 8). אויף עגיפּטישע בילדער קומט פאר דער דאזיגער מלבוש ביי די נאמאדען פון מדבר, נאר אין פארבינדונג מיט א מאנטעל איבער דעם.

אין דער געוועהנליכער קליידונג איז דער פּלאץ פונ'ם פארטוך שוין אין א פריהיגער צייט פארנומען געווארען פון דעם העמד־ראק (כתנת). דער דאַ־זיגער אידישער אונטער־געוואנט איז קענטיג געמאכט געווארען פון גראבער וואָל אדער לייווענט און איז געווען פעסט ארומגעבונדען מיט א שטריק אדער א גארטעל. אין דער עלטסטער צייט האט די „כתנת", וויזט אויס, גאר

*) זעה אויבען ז. 47.

קיין אַרבעל ניט געהאַט אָדער גאַנץ קורצע און האָט געגרייכט נאָר ביז די קניה. אַ „כתנת" ביז די קנעכלעך מיט לאַנגע אַרבעל איז געווען אַן אויסער־געוועהנליכע זאַך, וואָס ווערט דערמאָנט אַלס מלבוש פון דער פּרינצעסין תמר און פון יעקב'ס ליבלינג יוסף*). שפּעטער, וואַהרשיינליך אונטער דעם איינפלוס פון די כנענים, איז די „כתנת" בכלל געטראָגען געוואָרען לענגער. דאָס קאָן מען זעהן פון די בילדער פון אידישע געפאַנגענע אויף די אויס־געגראָבענע מאָנומענטען.

פון די כנענים שטאַמט אויך דער פיינער אונטער־מלבוש („סדין", שויז דערמאָנט אין די אַמאַרנאַ־בריף). וואָס די חשוב'ע לייט, מענער און פרויען, האָבען געטראָגען אויפ'ן בלויזען לייב אָדער אונטער דער כתנת. דאָס איז געווען אַ מין פיינע לייוענטענע העמד, וואָס דער נביא צעהלט אַריין צווישען די ניט נויטיגע לוקסוס־זאַכען (ישעיה ג 23; שופטים י"ד 12, 13).

אין הויז און ביי דער אַרבייט איז די „כתנת" הפּנים גענוג געווען. אָנ־דערשוואָו טראָגט דער מאַן איבער דער „כתנת" די וואָלענע „שמלה", וועלכע שטימט בערך מיט דער „הימאַטיאָן" פון די גריכען, מיט דער „טאָגאַ" פון די רוימער און מיט דער „אַבאַט" פון די היינטיגע בעדואינער. זי באַשטעהט פון מסתמא אַ פּיערקאַנטיגער שטיק טוך, איז דעריבער אויך פּאַסיג צו טראָ־גען און איינצואוויקלען אַלערליי זאַכען*) און דינט אויך ביי נאַכט אַלס בעט־דעקע (שמות כ"ב 26). ווער עס געהט אָרום אָהן אַן אויבערקלייד ווערט אַנגערופען נאַקעט (שמואל א, י"ט 24; עמוס ב 16). אַן אַנשטענדיגער מאַן ווייזט זיך בכן ניט אָהן אַ שמלה.

די פירשטען און אַריסטאָקראַטען און בכלל די שטאָדט־לייט האָבען גיך ליב באַקומען די רייכפאַרביגע קליידער פון די כנענים און האָבען זיי אַרײַ־בערגענומען (שופטים ה 30; שמואל ב, א 24), און די קליידער־פּראַכט פון שלמה'ס הויף איז געווען וואונדערליך (מלכים א, י 5). צוויי נייע אויבער־מלבושים זיינען העכסט וואַהרשיינליך אַריבערגענומען געוואָרען פון די כנענים. איינער, דער „מעיל", איז אַ פיינערער אויבער־מלבוש וואָס מלכים

---

*) „כתנת פּסים", שמואל ב, י"ג 18, 19; בראשית ל"ז 3, 23. „פּסים" פון „פּס" (פּס יד) די האַנט־און־פוס־פלאַך. „כתנת פּסים": אַ כתנת לאַנג ביז די קנעכלעך און מיט לאַנגע אַרבעל ביז די הענט (זעה עדוארד קעניג, העברעאישעס און אַראַמעאישעס ווערטערבוך, 1910; היברו ענד אינגליש לעקסיקאָן: בראון, דרייווער, בריגס, 1906; אויך דרייווער, „נאָוטס טו דהי היברו טעקסט אָוו סעמועל", ז. 299—300).

*) אַרויסגעהענדיג פון מצרים, דערצעהלט די לעגענדע (שמות י"ב 34), האָבען די אידען געטראָגען אין זייערע „שמלות" מולטערס מיט טייג.

און חשוב'ע לייט האבען געטראגען אנשטאט דער גראָבער שמלה (שמואל א. ב 19 ; י"ח 4 ; כ"ד 4 ; כ"ח 14). דער אנדערער נייער אויבער־מלבוש, די „אדרת" (יהושע ז 21) ווערט געטראָגען איבער דער שמלה (מיכה ב 8). זי מוז זיין בכן א ברייטער מאנטעל. זי האָט געמוזט האבען די פאָרם פון די באבילאָנישע פראכט־מאנטלען, ווארים זי ווערט טאקע אנגערופען „א מאנטעל פון לאנד שנער" (אדרת שנער, יהושע ז 21). און דער מאַנטעל פון דעם קעניג פון אשור ווערט אויך באצייכענט מיט'ן זעלביגען וואָרט (יונה ג 6).

די הויפטשטיקער פון דער פרויען־קליידונג זיינען אויך כ ת נ ת און ש מ ל ה. א פרוי איז פארבאָטען צו טראגען מענער־קליידונג און אומ־געקעהרט (דברים כ"ב 5). אין וואס דער אונטערשייד איז באשטאנען, ווייסען מיר ניט. מ'דאַרף אננעמען, אז די קליידונג פון די פרויען איז געווען פון א פיינערען שטאָף, מיט בונטערע פארבען און רייכער געפוצט. דעם פיינעם אונטער־געוואנט (סדין) טראגען אויך די פרויען (ישעיה ג 23). פונקט ווי די מענער, אזוי האָבען אויך די פרויען געהאט פארשידענע אויבער־מלבושים : א „שמלה" (דברים כ"ב 5), א „מטפחת", א טוך אין וואס מ'האָט געקאָנט אויך טראגען אביסעל תבואה (ישעיה ג 22 ; רות ג 15). א פראכט־מאנטעל („פתיגיל", ישעיה ג 22) און א „מעטפה".

א שטיק קליידונג פון די פרויען, וואס האָט זיי אונטערשיידט פון דער מענער־קליידונג איז געווען דער שלייער. זיין שורש האָט דער שלייער אין דעם מיטוס פון דער געטין אישטאר (עשתרת) ; ער איז אישטאר'ס צייכען. דער צוזאמענהאנג לאָזט זיך נאָך דייטליך דערקענען אין די פאלען, וואו מיר געפינען א פארהילונג פונ'ם פנים : די כלה געהט אנטקעגען דעם חתן אין א שלייער (בראשית כ"ה 65), רות קומט פארשלייערט צו בעז'ן אין שייער (רות ג 4), תמר אלס זונה פארהילעט איהר פנים (בראשית ל"ח 14). בכלל אבער איז עס קיין מאָדע ניט, אז פרויען זאָלען געהן מיט א פארהילטען גע־זיכט (בראשית י"ב 14 ; כ"ד 16). אין תנ"ך ווערען דערמאָנט פארשידענע שלייערס („רדידים" ישעיה ג 23 ; שיר השירים ה 7 ; „צמה", שיר השירים ד 1 ; „רעלה", ישעיה ג 19 ; „צעיף", בראשית כ"ד 65 ; ל"ח 14). ווי זיי האָבען זיך אונטערשיידי אין פאָרם און שטאָף, ווייסען מיר ניט.

מיט דעם וואקסענדען לוקסוס איז אויך געוואקסען די שענקייט פון די

---

*) בראשית מ"א 42 ; יחזקאל ט"ז 10 ; כ"ז 7. שפעטער ווערט פאר דעם געברויכט דאס אראמעאישע וואָרט „בוץ" ; ס'איז בכן אימפאָרטירט געווארען דאמאָלסט פון סיריען.

קליידער. דער האנדעל האָט געבראַכט טייערע פּורפּור פון פעניקיען, פּיינע ביסוס (שש) פון עגיפּטען*) און באַזונדערס די פּראָדוקטען פון די וועלט־באַריהמטע באַבילאָנישע וועבערייען, וועלכע האָבען פאַרשטאַנען צו מאַכען מלבושים בונט געוועבט און געשטיקט מיט פיגורען (יחזקאל כ"ז 7, 16, 24). דער רייכערער איד האָט שוין אין א פריהיגער צייט זיך ניט באַגנוגענט מעהר מיט איין אנצוג, ווי דער פּויער, נאָר האָט געהאַט יום־טוב'דיגע קליידער (שופטים י"ד 12 : מלכים ב, ה 5) : שפּעטער אבער איז דער לוקסוס אין קליידער געוואַקסען גאָר אָהן א שיעור (ירמיה ד 30). דאָס פאָלק האָט זיך איינגעוואוינט צו שאַצען לויט די קליידער, ווער עס איז ראוי זיין פאַרטרעטער צו זיין (ישעיה ג 6).

אז די פרויען זיינען אין דעם פּרט ניט געבליבען הינטערשטעליג הינטער די מענער, ווייזט דער אינוועטאר פון דער ווייבערליכער טואַלעטע אין ישעיה ג 18—23.

גענויע ידיעות וועגען דער באַדעקונג פון קאָפּ האָבען מיר אין ערגיץ ניט אין תנ"ך. די געפּאַנגענע אידען, וואָס שטעהען אָפּגעמאָלען אויף די אויסגעגראָבענע מאָנומענטען, זיינען מיט א הוילען קאָפּ. יהוא'ס טריבוט־ברייגענדע שלוחים אויף דעם אָבעליסק פון שלמנאסר דעם צווייטען*) זיינען אָפּגעמאָלען אין אשורישער קליידונג, זייער קאָפּ־באַדעקונג איז בכן אויך אַן אשורישע. אין מלכים (א, כ 31) ווערט גערעדט וועגען א שטריק וואָס מ'טוט אַרויף אויפ'ן קאָפּ גלייכצייטיג מיט א זאַק אויף די לענדען. דאָס קאָן אפשר זיין אַן איבערבלייבעכץ פון אן אלטער זיטע.

די קאָפּ־באַדעקונג פונ'ם בעדואין באַשטעהט היינט פון א פיערקאַנטיגען טוך צוזאַמענגעלעגט דריישפּיציג איבער'ן קאָפּ. דער מיטעלסטער שפּיץ באַדעקט דעם נאַקען, די צוויי זייטען־שפּיצען ווערען דורכגעצויגען אונטער דער מאָרדע און אַריבערגעהאַנגען איבער'ן רוקען. אָט אזוי זיינען נאַקען, האַלז און באַקען געשיצט געגען דער זון. א דיקע רינג־פאָרמיגע וואָלענע שנור האַלט פעסט דאָס טוך אויפ'ן קאָפּ.

מיר דאַרפען זיך עהנליך פאָרשטעלען די קאָפּ־באַדעקונג פון די אידישע נאַמאַדען און פּויערים. די חשוב'ע לייט אבער, מענער ווי פרויען, האָבען שפּעטער געטראָגען דעם „צניף". לויט דער באַדייטונג פון וואָרט**) א טוך אַרומגעדרעהט אַרום קאָפּ, בכן א טורבאַן. אין עצם באַשטעהט נאָך היינט

*) זעה אויבען ז. 218.

**) „צנף" — וויקלען אין דער פאָרם פון א קנויל, ישעיה כ"ב 18.

די קאָפּ־באַדעקונג ביים פּעלאַד און ביים שטאָדט־מאַן פון אזא קאָפּ־בינדע, וועלכע ווערט ארומגעדרעהט ארום א ווייסער היטעלע אדער ארום דעם רויטען פעץ. דורך דעם אופן פון וויקלען דעם טורבאַן האָט מען איהם געקאָנט געבען זעהר פאַרשידענע פאָרמען. אזא באזונדערע פאָרם האָט געהאַט די קאָפּ־בינדע פון דעם כהן גדול און די כהנים (מצנפת, מגבעת, פאר). דער „פאר" איז שפּעטער אויך באליבט געווען ביי די חשוב'ע לייט, ביי מענער ווי ביי פרויען (יחזקאל כ"ד 17, 23 : ישעיה ג 20) און ווערט אויך דערמאָנט אלס צירונג פונ'ם חתן אין דעם טאָג פון דער חתונה (ישעיה ס"א 10).

דער אָרימער און פּשוטער איד איז, ווי עד היום נאָך אין פּאלעסטינא, מעהרסטענס געגאנגען באָרוועס, אפילו ווען ער האָט געהאַט סאַנדאַלען. די דאזיגע זוילען (נעלים) זיינען געווען געשניטען פון לעדער אדער האָלץ און זיינען געווען באפעסטיגט אָן פוס מיט א רימען (שרוך נעל, בראשית י"ד 23 : ישעיה ה 27). אין שטוב נעמט מען זי זעלבסטפאַרשטענדליך אראָפּ, פונקט אזוי, ווי נאָך היינט ביי די מאַחמעדאַנער, איז א היילינטום (שמות ג 5 : יהושע ה 15) : די כהנים האָבען געמוזט זיין באָרוועס ביי דער עבודה. באָרוועס געהן איז אויך געווען א צייכען פון טרויער (שמואל ב, ט"ו 30 : יחזקאל כ"ד 17, 23). דער ליקסוס פון די רייכע האָט זיך אויך אין די סאַנדאַלען געקאָנט ארויסווייזען (יחזקאל ט"ז 10).

צ י ר ו נ ג.

דער שטעקען און דער זיגעל־רינג פונ'ם מאַן זיינען מעהר זאכען פון געברויך איידער צירונג. מיר ווייסען פון די גריכישע היסטאָריקער, אז יעדער באבילאָניער האָט געטראָגען א זיגעל־רינג און א שטעקען. פונקט אזוי איז דאָס געווען ביי די אידען אין דער אלטער צייט (בראשית ל"ח 18).

וועגען זיגעל־קריצעריי איז שוין אויבען גערעדט געוואָרען*). ווי נאָך היינט אין אָריענט איז דאָס ארויפדריקען דעם זיגעל־רינג געווען אין יענער אלטער צייט אנשטאָט אונטערשרייבען דעם נאָמען מיט דער אייגענער האַנט. דערפון קומט די הויכע באדייטונג פונ'ם זיגעל־רינג און די אלגעמיינע מאָדע איהם צו טראָגען ביי זיך. אין דער עלטסטער צייט איז ביי די אידען געווען די מאָדע צו טראָגען דעם זיגעל־רינג אויף א שנור ארום האַלז (בראשית ל"ח 18). שפּעטער איז ער געטראָגען געוואָרען אויף א פינגער פון דער רעכטער האַנט (ירמיה כ"ב 24).

*) זעה אויבען ז. 115, 116.

על־פי כלל איז צירונג און קמיע דיזעלביגע זאך. די מעטאלען און די טייערע שטיינער האבן געהערט צו באשטימטע גאטהייטען און ס׳איז דעריבער געלעגן אין זיי א כישוף׳דיגער כוח. אזוי ווי לויט דעם גלויבען פון דעם מזרח־מענשען עד היום נאך ליגט א גרויסע סכנה אין דער „עין הרע״, דעם בייזען בליק פון דעם וואס קוקט מיט קנאה, איז דעריבער יעדע זאך, וואס ציהט אויף זיך אפ דעם בליק, א סגולה זיך צו באשיצען פון א בייז אויג. עס לאזט זיך דעריבער פארשטעהן, וואס דער מזרח־מענש פון אלע צייטען טראגט אסך תכשיטין. שפורען פון דעם דאזיגען גלויבען געפינען זיך נאך אין תנ״ד. אין ישעיה ווערט איין שטיק פון די תכשיטין פון די פרויען דירעקט באצייכענט אלס קמיע („לחשים״, ישעיה ג 20). איידער יעקב בויט אין בית־אל א מזבח פאר יהוה, מוזען פריהער אפגעטאן ווערען די געצען־בילדער און די אויער־רינגען (בראשית ל״ה 4). און די לבנה׳לעד, וואס די מדינים טראגען („שהרנים״, שופטים ח 21, 26) און וואס ווערען אויך דערמאנט צווישען די תכשיטין פון די פרויען אין ישעיה (ג 18), זיינען זעלבסט־פארשטענדליך ניט געווען קיין אנדער זאך ווי קמיעות.

די הויפט־צירונג פון די פרויען זיינען די אויער־רינגלעד („נזם״, בראשית ל״ה 4, אדער „עגיל״, יחזקאל ט״ז 12). אויך פון קינדער פוןביידע געשלעבטער ווערען זיי געטראגען (שמות ל״ב 2). פונקט אזוי באליבט זיינען געווען די נאז־רינגען (בראשית כ״ד 22, 47), א געשמאק וואס עס האבן נאך עד היום די בעדואינער־פרויען: זיי טראגען אפט גרויסע נאז־רינגען, וואס הענגען אראפ איבער׳ן מויל, און מ׳זאגט אז די אראבער קושען גערן דאס מויל פון זייערע פרויען דורך די דאזיגע רינגען. מעהרסטענס ווערט עס דורגעשטעקט דורך דעם רעכטען נאז־פליגעל, אפטמאל אבער אויך דורך דער שייד־וואנט פון נאז.

רינגען אויף די פינגער („טבעת״, ישעיה ג 21) האט מען פילייכט וועניגער געטראגען, ווייל מ׳האט די זיגעל־רינגען און אנדערע רינגען געטראגען אויף א שנור ארום האלז. דעם שטערן און די האר האט מען אויסגעפוצט מיט שטערן־בענדער פון גאלד־בלעד אדער זילבער (שביסים, ישעיה ג 18). ארום האלז האט מען געטראגען האלז־קייטען פון פארשידענע זארטען. דערביי האט מען אויפגעהאנגען ארום האלז, ווי שוין פריהער דערמאנט, רינגען אויף א שנור, און אלס צוגאב נאך, ווי עס ווייזען די אויסגראבונגען אין פאלעסטינא, פעריל, קליינע קריסטאלענע צילינדערלעד, מעטאל־זאכען (ווי למשל די פריהער דערמאנטע קליינע האלבע לבנה׳לעד), ביינערנע קנעפ

א. אז. וו. אויך מושעלן, וואס זיינען היינט באליבט ביי די אראבער, האט מען אויסגעגראבען אין תענך.

עס קומען נאך די ארעם־בענדער („צמיד", בראשית כ"ד 22; „אצעדה". במדבר ל"א 50) און די פוס־בראשען, רינגען אדער קייטלעך וואס מ'האט געטראגען אויף דעם קנעכעל ארום פוס („עכסים", ישעיה ג 18), אן אייגנארטיגע צירונג פון די פרויען אין אלטען און אין נייעם מזרח. אפטמאל האבען די דאזיגע פוס־רינגען געהאט טריט־קייטלעך (צעדות, ישעיה ג 20), כדי אפצומעסטען שען און גענוי די שפילענדיגע טריט.

וואס איז שייך די האר, איז א פולער קאפ האר און א לאנגע בארד געוועז די צירונג פון דעם מאן (שיר השירים ה 11). א פליכעוואטער מאן איז געוועז אין געפאהר, אז מ'זאל פון איהם חוזק מאכען (מלכים ב, 23; ישעיה ג 17, 24). אבשלום האט אוים אייטעלקייט זיך געשארען די האר נאר איין מאל אין יאהר (שמואל ב, י"ד 26). מאנכע מענער, ווייזט אוים, האבען אפילו געטראגען צעפ („מחלפות" שופטים ט"ז 13, 19). היינט אינ'ם מזרח־לאנד לאזט דער פויער זיך אפגאלען דעם קאפ. די בעדואינער אבער טראגען דאס רוב לאנגע האר.

די אידען האבען אויך געלאזט לאנג וואקסען די בארד און די וואנצעס. איינעם אפשניידען די בארד איז באטראכט געווארען, ווי היינט נאך ביי די אראבער, אלס א שווערע באליידיגונג (שמואל ב, י 4). נאר אין טיפסטען טרויער און הכנעה האט מען זיך אפגעשארען די בארד (ישעיה ט"ו 2; ירמיה מ"א 5). אבער אננעמען יענעם ביי דער בארד כדי איהם צו קושען איז געוועז אן אויסדרוק פון פריינדשאפט (שמואל ב, כ 9). דאס אויסשניידען די ברעגען פון דער באקען־בארד, פונקט אזוי ווי אפגאלען דעם קאפ, וואס האבען געהאט א שייכות צו א פרעמדען קולט, ווערען בפירוש פארבאטען (ויקרא י"ט 27; כ"א 5).

פאר א פרוי איז לאנגע, רייכע האר געווען א גרויסע שענקייט און א פליך די גרעסטע חרפה (שיר השירים ד 1; ז 6; ישעיה ג 24). די פרויען האבען דעריבער ניט געלאזען גלאט אזוי אראפהענגען זייערע האר, נאר האבען געזוכט זיי צו האלטען אין דער בעסטער ארדנונג (מלכים ב, ט 30). צעווארפען די האר פון א פרוי איז געווען פאר איהר די גרעסטע דערנידעריגונג (במדבר ה 18). קאמען און האר־נאדלען ווערען אין ערגיץ ניט דערמאנט אין תנ"ך*): דאך איז דאס אפשר בלויז א צופאל, ווייל זיי געפינען זיך שוין אויף די עלטסטע עגיפטישע מאנומענטען.

*) ערשט אין משנה ווערען זיי דערמאנט (כלים י"ג, ז; שבת ו, א).

דײ אידישע פרויען האבען נאך אנגעווענדט אלערליי מיטלען צו פאר־שטארקען זייער שענקייט. זייער טואלעטען־טיש איז געווען רייך באלעגט מיט זאלבען־קעסטעלער, פלאסטערלעד און דעסגלייכען. אז אפט אנגע־ווענדטער מיטעל איז געווען דער בליי־גלאנץ (פוד, מלכים ב, ט 30 ; ירמיה ד 30). אלס שווארצע פולווער אדער מיט אויל צעריבען אין א זאלב איז דער ראזיגער בליי־גלאנץ געשמירט געווארען אויף די אויבערסטע און אונטערסטע ברעמען פון די אויגען ; דאס האט אסך פארגרעסערט זייער גלאנץ און האט זיי געמאכט אויסזעהן גרעסער*).

*) פון א שפעטערער צייט איז באוויזען פון יוסף פלאוויוס, אז די פרויען פלעגען זיך ארייננשיטען גאלד־שטויב אין די האר, כדי זאלען גלאנצען גאלדיג אין דער זון. (אי־דישע אלטערטימער, בוך 8, קאפ. 7 § 3).

ביבליאָגראַפיע

Baentsch, B., David und sein Zeitalter, 1907.

Benzinger, I., Hebraeische Archaeologie, 2te Aufl., 1912.

Budde, K., Geschichte der Althebraeischen Literatur, 1906.

Guthe, H., Geschichte des Volkes Israel, 3te Aufl., 1914.

Kittel, R., Geschichte des Volkes Israel, 2te Aufl., II Band, 1909.

McCurdy, J. F., History, Prophecy and the Monuments, 1914.

Nowack, W., Lehrbuch der Hebraeischen Archaeologie, 1894.

Riehm, Handwoerterbuch des Biblishen Altertum, 2te Aufl., 1894.

Stade, B., Geschichte des Volkes Israel, I Band, 1887.